

Bredeczky Sámuel.

BREDECZKY SÁMUEL ÉLETE

1772-1812

Írta:

Dr. HORVÁTH ÖDÖN

Sajtó alá rendezte:
HEGYALJAI KISS GÉZA

Előszóval ellátta:
BERZEVICZY ALBERT

BUDAPEST, 1924
Dr. HORVÁTH ÖDÖNNÉ KIADÁSA

Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság nyomása 1924.

BEVEZETÉS.

Dr. Horváth Ödön méltó élettársa, most immár özvegye, kegyeletes buzgalommal és áldozatkészséggel gondoskodott róla, hogy imádott férjének irodalmi emléket állítson kéziratban hátrahagyott művének, „Bredeczky Sámuel életé”-nek közrebocsátásával.

Én, kit régi hű barátság csatolt a korán elhunythoz, örömmel ragadom meg a tollat, hogy ehhez a műhöz, melyet tartalma és szerzője ajánl legjobban, néhány bevezető szót fűzzek, Teszem ezt nemcsak azért, hogy a könyvre fölhívjam a figyelmet, hanem azért is, hogy magam is áldozzak a feledhetlen barátom iránti kegyelet oltárán.

Bredeczky Sámuel magyarországi (sárosvármegyei) születű volt s élete nagyobb részét magyar földön – leginkább a Szepességen és Sopronban – töltötte. Már ez is elég ok arra, hogy érdeklődjünk sorsa és tevékenysége iránt. Ehhez járul, hogy kiterjedt irodalmi tevékenysége s méginkább hátrahagyott naplója és levelezése sokszorosan kapcsolódik belé hazai viszonyainkba. Foglalkozik a Sopron akkori iskoláival, tátrai kirándulásokkal, a magyarországi protestantizmussal, a külföldön Bredeczkyvel együtt járt jeles magyarokkal, Szepesben élő atyjával és barátaival, hazánk különféle vidékeinek topográfiai viszonyaival, Mindezekben megszólal Bredeczkynek különösen a német egyetemeken szerzett nagy tudása, pedagógiai éleslátása és hitszónoklataiban is megnyilatkozó vallásos buzgósága mellett határozott magyar hazafisága. Kétségtelen veszteség ránk nézve, hogy ez a férfiú, ki a XIX. század legelején már fiatal korában több országra szóló hírnévnek örvendett egyháza körében, 1805-ben Krakóba került mint ágostai evangélikus egyházmegyei esperes s már a következő évben püspökhelyettes, 1808-ban pedig püspök lett Lembergben, így Bredeczky utolsó éveinek áldásos, sokban alkotó tevékenységét nem eredeti hazájának volt kénytelen szentelni, Lembergben is halt meg, mint püspök, már 1812-ben, még csak negyven éves korában.

Bredeczky özvegye, a soproni származású Pauer Doris, férje halála után gyermekeivel akkor Eperjesen lakó anyjához költözött. Itt adta férjhez utóbb leányát Krayzell tanárhoz s e házasságból származott dédunokája lett a Horváth Ödön neje, ki ilyenképen családi révén jutott birtokába Bredeczky hátrahagyott nagybecsű iratainak, melyekből e könyvet megalkotta.

Horváth Ödön e műve hosszú és érdeemes irodalmi munkásság záróköve. Nem kevesebb, mint harminchét kisebb-nagyobb önálló műve jelent meg még életében nyomtatásban, részint *könyvalakban, részint az eperjesi Széchenyi-kör évkönyveiben*, folyóiratokban és lapokban. Ezek közül különösen kiemelendőnek tartom a következőket: „Az eperjesi ágostai evangélikus jogakadémia múltja és jelene” 1886.; „A párviadal történeti, jogbölcséleti és tételes jogi szempontból” 1887.; „Tábori Erzsók” történeti elbeszélés, 1887.; „Megjegyzések és újabb megjegyzések jogi szakoktatásunk kérdéséhez” 1891.; „Jogi államvizsgálataink reformja” 1892.; „A házasság felbonthatósága” 1893.; „A magyar közjog tanításáról” 1895.; „A protestáns vallásfelekezet által fenntartott jogakadémiák” 1896.; „Ünnepi beszéd Sáros megye közönségének millenáris díszgyűlésén” 1896.; „Vázlatok Pulszky Ferenc életéből” 1898.; „Petőfi Eperjesen”; „Az egységes jogi államvizsgálatok kérdéséhez” 1902.; „Apróságok Bredeczkyről” 1916. és „Tanulmányok a vadászati- és fegyveradó-jövedéki kihágások köréből” 1916.

Már irodalmi munkáinak e széles köre visszatükrözi bizonyos tekintetben a Horváth Ödön élete folyását, mellyel annál inkább érzem magamat indítva foglalkozni, mert csodálatosan kapcsolódik bele az én életpályámba,

Mikor én mint sárosmegyei főjegyző 1878-tól 1881-ig, katolikus létemre az eperjesi ágostai evangélikus jogakadémián mint a politikai tudományok tanára működtem s egyúttal Eperjesen az egészen a cseh megszállásig mintaszerűen virágzott „Széchenyi-kör” nevű magyar közművelődési egyesületet, mint annak első titkára megalapítottam, jogi tanszékemen legtehetségesebb hallgatóm, a Széchenyi-körben szép szavallatával és színpadi játékaival legbuzgóbb segítóm, a mármarosai, huszti származású fiatal Horváth Ödön volt. Mikor én, képviselővé választatván, távoztam Eperjesről, Horváth ott már oly kedveltségnek örvendett, hogy nemcsak a Széchenyi-köri titkári állásban, hanem

nemsokára tanári székemben is utódom lett s már 1886-ban a jogakadémia dékánjává választatott.

E fiatal korban (Horváth Ödön 1862-ben született) reá esett választásukat a tanár ügy, mint a titkár fényesen igazolta. Az eperjesi jogakadémia Horváth vezetése alatt érte el legnagyobb virágzása korát, legnépszerűbb lett a vidéki jogi iskolák között, még erdélyi szász ifjak is szívesen felkeresték, pedig tudva volt, hogy ott a vizsgálatokat komolyan és szigorúan kezelik. A Széchenyi-körnek is fénykora volt az az idő, melyben ügyeit – támogatva lelkes és művelt nejétől – Horváth Ödön vezette; ünnepelei az ország legismertebb irodalmi kitűnőségeit vonzották Eperjesre.

A fiatal tanár bámulatos szorgalmát bizonyítja, hogy a jogakadémia vezetése és kiterjedt irodalmi tevékenység mellett ráért nemcsak az egyetemi magántanárságot a magyar közjogból, hanem az ügyvédi oklevelet is megszerezni s azonfelül nejével együtt sok tanulmányos utazást is tett.

Oly kitűnő hírnév mellett, aminőnek Horváth örvendett, nem csoda, hogy csakhamar magára vonta a kormánynak figyelmét is, mely ismételve részesítette érettségi vizsgálati kormánybiztosi megbízásaiban, királyi tanácsossággal ruházta fel és 1903-ban az országos közigazgatási bíróságba hívta meg.

Új minőségében Horváth Ödön, habár hatásköréül éppen a tanári szakmájától távolabb eső pénzügyi pereket jelölték ki, bámulatos szorgalmával csakhamar nagy tekintélyre tett szert; egyik elismert dísze lett a magas bíróságnak, ki teljesen bírta a bíróság, a szakkörök és a közönség bizalmát.

Sajnos, egészségének gyöngülése, egy mindinkább elhatalmasodó szívbj arra kényszeríték a jeles férfit, hogy már 1916-ban nyugdíjaztatását kérje. Azontúl aztán egészen csak olvasmányainak és irodalmi nemes kedvteléseinek élt, míg 1919-ben valószínűleg a Budapesten átélt proletárdiktatúra lelki hatásaitól is megviselve, november 20-án váratlanul, hirtelen, még csak 57 éves korában szerető hú neje karjai között kimúlt.

Nemes lélek, szép szellem hunyt el akkor s gazdag munkásság szakadt meg végzetesen. Emlékét sokan véstük szívünkbe, kik őt szerettük; emlékét őrizze e könyv is.

Budapest, 1924. február 22-én.

Berzeviczy Albert.

I. Bredeczky gyermekkora.

Születése.

A tizennyolcadik század hetvenes éveibe szálljunk vissza gondolatainkkal! ...

Az időben való eltávolodással és ezzel kapcsolatban a kortársaknak a kihaltával sí nemkülönben a réginek helyére új nemzedéknek a lépésével: a lassú feledésnek a köde jelentékenyen elborította már az akkori eseményeket és egyéneket is; jóllehet még másfél század éve sincsen amaz idő véghatárának, amelybe emlékezésünknek vissza kell szállania.

Madách „Ember tragédiájá”-nak Luciferje azzal döbbsenti meg az egyiptomi fáraóként szereplő Ádámot is, hogy:

*... Nem érzed-é a lanyha szelletet,
Mely arcodat legyinti s elrepül?
Vékonyka porréteg marad, ha elszáll.
Egy évben a por csak néhány vonalnyi,
Egy századévben néhány könyök,
Pár ezredév gúláidat elássa,
Homoktorlaszba temeti neved! ...*

Az elmúlásnak szellője ez, amely körüllegi korunkat, intézményeinket és körülleg mindnyájunkat, mindenkor, szakadatlanul! S a feledésnek porát borítja mindenre, amit fuvalma csak érint! És pedig – természetesen – annál nagyobb mértékben, minél kevésbé kimagasló és különösen minél szerényebb, igénytelenebb, zajtalanabb s külső fényt nélkülözőbb az, akinek avagy aminek ilyen sorsáról szólnunk kell!

Ez a sors érte azt a férfiút is, akinek nevét ennek a könyvnek címéül és annak díszéül írtuk föl!

Hogy ez mennyire így volt, azt senki sem tapasztalhatta inkább, mint magunk, mikor a történeti múltnak tekintetéből számitásba alig is jöhető időkből a reá vonatkozó adatok után kuttunk s lépten-nyomon sajnálattal kellett tapasztalnunk azt,

hogy az emberek milyen közönyösek és milyen könnyen felejtenek még olyanokat is, akiknek pedig sokat köszönhettek és akiknek hálával leendő emlegetésére oly sok okuk lehetne!...

Hiszen: amint régi síremlékének vésett betűit évtizedeken át úgy benőtte az idők moha, hogy azok is csupán a legutóbbi napokban és a legszorgalmasabb kutatás után váltak ismét olvashatókká s eképen maga az emlékkő, valamint az azzal jelölt sír csak mostan lett újból ismertté, úgy az az emlék is, amelyet ismerőinek szív- és szellemvilágában egykoron ő maga állított magának: szintén egyre inkább és inkább elhalványult! S úgy kellett azt – hosszas és fáradságos kutatások után – porlepte könyvek lapjairól, molyrágta naplók feljegyzéseiből, elsárgult levelek alig olvasható adataiból és a családtagokra szállott kegyeletos hagyományok töredékeiből ismét élénkbe állítani!

Az ősi Sáros vármegyére kell gondolnunk első sorban, amejnyek egyik régi városában (Bártfán) tartott és a középső felvidéknek hazai tudományosságunk történetében viselt szerepéről szóló előadásában, ennek a vármegyének egyik legkiválóbb fia: dr. Berzeviczy Albert, olyan találóan mondotta azt, hogy ennek a földje: „a szellemi javakért vívott önfeláldozó küzdelmektől megszentelt föld” nekünk.

Ennek a vármegyének egyik kicsinyke községe a „hű” Kiszeben szabad királyi városnak közelében fekvő és az ottani közigazgatási székhelyhez tartozó Jakabvágása az, amely fölkelte figyelmünket. Régi neve, bizonytalán az egykori német telepese-lakosok után, Német-Jakabvágása (németül: Deutsch-Jakobsdorf; tótul: Nyemecke-Jakuboveni) volt.

Az egykor a pécsúj falusi Péchy-családnak birtokában volt falucskának a múltjáról tudjuk, hogy ennek a nevét a vármegye ama községei között említik, amelyekben a hitújítás a legkorábban terjedt el. A régi „Ecclesia N. Jakabfalvensis” név alatt említett evangélikus egyházzól a Sáros-zempléni esperesség történetének lapjai, az 1636. évi esperességi egyházlátogatásnak az idejéből, azt a szegényes adatot örökítették meg, hogy aranyozott ezüst kelyhe és tálcája volt, kendővel és misemondóruhával, valamint négy földje és rétje is. Hogy a lelkész negyed és illetőleg harmincad s ezenkívül öt forint illette. A tanító pedig több köből magot és három forintot kapott. Az 1666. évben végezett hasonló egyházlátogatás adatai már azt közlik velünk, hogy az ekkor leányegyházként fennállott egyháznak kőtemploma, kő-

oltára és harangja volt, valamint hogy abban az időben lelkész-lakjában a tanító lakott.

Tudjuk továbbá és pedig a tiszai egyházkerület püspökének (superintendentens) Ambrózy György csetneki lelkésznek az 1743-ban végezett egyházlátogatásából, hogy templomát mindenkor az evangélikusok használták. Hogy felügyelői a Péchy-család tagjából kerültek ki; és hogy szószékét és karzatát az 1673. és 1676. években állították. Ezek között az adatok között jegyezték föl azt is, hogy az egyház, amely Szentkeresztnek (Sáros vármegye) volt a leányegyháza, 1735-ben anyaegyházzá lett s hogy ekkor az egyházfelügyelők költségén és pedig ifj. Péchy Gábornak a telkén, 1736-ban, lelkészlak épült. Hasonlóan, hogy 1739-ben (május 20-án) az egyház ezüstkelyhe az egyházi pénzekkel együtt elveszett. Ezek az adatok őrizték meg végül azt is, hogy az 1646-1826. évek között e kis egyháznak a lelkészei Kauderi Mátyás, Berlinius Valér, Andriczius János, Lyubovenszky Mátyás, ifj. Pertisz János, Bredeczky György, Korjenkó Mátyás, Lucae András, Czapkay Fülöp Jakab, Czapkay Éliás és Pankuch János voltak. Tanítókként pedig az 1695-1822, évek között, a már a lelkészek sorában is említett ifj. Pertisz János, továbbá Nóvák András, Némethy György, Bredeczky Mátyás, Czapkay Sámuel, Grayszinger János, Gall János, Roszmann Jakab, Jaskovszky Mihály, Balveczky András és Szalmovszky Sándor működtek.

Ennek a falucskának szerény evangélikus kántortanító lakában ebben az időben egy valóban Istenfélő, derék család lakott: a *Bredeczky-család*.

Az a család *volt* ez, amely a leibiczi (Szepes vármegye) evangélikus egyház egyházlátogatásának (1886. május 27-28.) jegyzőkönyvében – „Tanítók sorrendje” 6-ik sorszám alatt – foglalt följegyzés szerint, a Hétháron dült vallási elnyomás és üldözések súlya alatt, onnét menekülni volt kénytelen. Azok a vallási üldözések voltak ezek, amelyekről megindító adatokat olvashatunk Hörk Józsefnek a műveiben (A Sáros-zempléni esperesség története és Farkasok a juhok között) is, valamint melyekről a magyar elemi iskolai népoktatás története (Péterfy Sándor) is azt jegyezte föl, hogy ezek: az egyházaknak és a nagyobb iskoláknak – utóbbiak között pl. az eperjesi és a pozsonyi főiskoláknak is – az elfoglalására, a lelkészeknek és tanítóknak a szétűzésére és száműzésére vezettek, sok esetben azzal a meg-

szabással, hogy visszatérniök nem szabad soha, hanemha vallásuknak a megváltoztatása mellett.

A családnak az eredetére nézve közelebbi adatok nem állanak rendelkezésre s ilyeneket nem őrizett meg Sáros vármegyének a levéltára sem. (Dvortsák Győző főlevéltáros közlése.) Nem tartjuk ugyan kizártnak, hogy a család – amint erre nevének hangzásából is következtetni lehetne – lengyel származású, sőt erre mutathat az a körülmény is, hogy a „Bredicki” családnév, a lengyel nemességről szóló munkákban, az ottani nemes családok nevei között is előfordul. Az is említést érdemel, hogy Bredeczky Mátyás egyik 1795-ben (május 15-én) kelt levelén, bár töredezett és nem teljesen kivehető állapotban, olyan kezdetlegesen vésett pecsétnyomójú vöröspecsétet használ, amely nemesi címernek is lenne vehető, mégis meg kell jegyeznünk, hogy hazai nemesi családjaink között, az ezekről szóló művekben, a Bredeczky-családot felsorolva nem találjuk; továbbá, hogy két kiváló hazai családtörténeti írónk (Kempelen Béla és Makay Dezső) a hozzájuk intézett kérdésre adott válaszukban azt közölték, hogy a család nemesi voltára vonatkozó adatok rendelkezésükre nem állanak. Azt sem lehet szó nélkül hagynunk, hogy az előttünk álló igen nagy mennyiségű családi iratok között nem találunk olyat, amelyen a családhoz tartozók magukat nemesieknek jeleznék, sem pedig olyanokat, amelyek a család tagjaihoz intéztetvén, ezeket nemeseknek mondanák. Ez az utóbbi körülmény pedig annyival inkább jelentékenynek vehető, mivel ezek a családtagokhoz intézett iratok legnagyobb részt német, avagy latin nyelven lévén írva, azokban ennek a körülménynek a jelzése nehezen maradhatott volna el akkor, ha a család csakugyan nemesi származású volt volna.

A Bredeczky Mátyás elődjei után való kutatásunk – sajnos – ezigdig nem vezethetett eredményre,

A korán elhalt eperjesi evangélikus espereslelkésznek (Korhely Géza) közvetlenül hosszabb betegsége előtt közölt az az adata, amely szerint Bredeczky Pál korpachi, (korompai), majd kislomnici evangélikus lelkész volt, aki az 1693. év körül, az üldöztetések idején, önkéntes száműzetésbe ment, valamint amely szerint ennek fia: Bredeczky György, 1707-1729 között a Sáros vármegyei szentkereszti anyaegyháznak és a jakabvágási leányegyháznak a lelkessé volt, eddigelé nem szolgálhatott a célhoz juttató vezetőfonal gyanánt.

Nem szenvedhet kétséget ugyanis, hogy a nevezett esperes-lelkész ezeket az adatokat a Sáros-zempléni esperesség történetéből (Hörk József) mentette, amelyben azt olvassuk, hogy Héthárs mezővárosnak 1697. május hó 1-én Bredeczky Pál volt a lelkésze és egyszersmind hogy Jakabvágásnak a lelkésze az 1707-1729. években valósággal nem volt más, mint Bredeczky György. Így ezek az adatok a végezett egyházlátogatásokról fölvetett jegyzőkönyvekből jutottak az idézett munkának a lapjaira, anélkül azonban, hogy ezek a továbbiak tekintetében és különösen éppen a családfa ez ágának az összeállíthatása tekintetében, kétségtelen útbaigazítással szolgálhatnának. Az eperjesi evangélikus főiskola levéltárában végezett kutatások ugyan (dr. Deák János közlése) annyiban mutattak némi eredményt, hogy a felavatott lelkészekről szóló naplóban, valamint a felavatott lelkészekről egybeállított önéletrajzokban a most említett két Bredeczky felől szintén találhatunk némi – a közlöttekkel megegyező – adatokat, azonban ezek sem magáról a családról, sem pedig különösen annak további elágazásáról semmi biztos tájékoztatást nem nyújtanak,

A leibiczi evangélikus esperes (Kübecher Albert) ugyanis, a hozzá intézett megkeresésre, azt a választ adta, hogy Bredeczky Pálnak korompai, majd pedig kislomnici lelkészségére nézve semmi adat sem található és hogy ebben a tekintetben úgy a tátraaljai főesperesnél, mint a korompai lelkésznél való tudakozódás is eredménytelen maradt. Viszont a jakabvágási evangélikus egyháznál őrzett anyakönyvekben a Bredeczkynek előző családbelieiről nincsen adat és az ottani lelkésznek (Gyurkóvícs Gyula) a közlése arról tájékoztat, hogy az egykori szentkereszti evangélikus egyház anyakönyvei ottan nincsenek s hogy nagyon valószínű, hogy ezek az utóbb elkövetkezett nagy tűvésznek az alkalmával pusztultak el.

Hasonlóan az a nyom, amelyre a leibiczi evangélikus egyház kánonszerű látogatásáról (1886. május 27-28. napjain) felvett jegyzőkönyv mutat rá, hogy t. i. Bredeczky Mátyás „Héthársból hitük miatt elűzött szülőivel” vándorolt volna el, szintén nem vezetett célhoz, amennyiben az eperjesi evangélikus hittani és jogakadémiák irodalmilag ismert tanárának – dr. Szlávik Mátyásnak – ebben az irányban az illetékeseknél és a helyszínen személyesen is végezett nyomozásai ebben a tekintetben semmi biztos adatot sem szolgáltathattak.

Az a nyom se juttathatott célhoz, amelyet Bredeczkynk jelölt volt meg akkor, amikor édesatyjáról azt jegyezte fel, hogy ő Besztercebányán, Eperjesen és Késmárkon tanult. Az ezekenél a tanintézeteknél végezett tanulásról és az iskolai anyakönyvekben a nevezetről, valamint esetleg az ő származásáról és szüfőiről található adatoknak a felkutatására megindított törekvések is meddőek maradtak, mert, vett értesüések szerint, a nevezett intézeteknek e korbéli anyakönyvei olyan hiányosak, hogy belőlük, semmi felvilágosítás sem nyerhető.

A besztercebányai evangélikus egyház lelkésze (Sztehló Gerő) azt közölte, hogy az ottani evangélikus középiskola igazgató] a#végig tanulmányozta a legrégibb (1730-1780.) anyakönyveket, azonban ide vonatkozólag semmit sem talált és hogy különben is ezek a legrégibb anyakönyvek nincsenek rendesen vezetve, hanem azokba csupán az osztályoknak az elvégzése után bizonyítványt nyert tanulók neveit és a bizonyítványok számát jegyezték föl s hogy – ilyképen – ezeknél a bejegyzéseknél a születési, avagy családi adatok teljesen hiányoznak. Az eperjesi evangélikus főiskolára vonatkozólag ennek könyvtárosa (Frenyó Lajos) és levéltárosa (dr. Deák János) számoltak be több ízben Bredeczkynk édesatyjának ott végzett tanulmányaira vonatkozó kutatásaik eredménytelensége felől, azt emelvén ki, hogy az anyakönyvi bejegyzések az 1761. évvel megszakadnak s további folytatásuk fel nem található. Csupán a késmárki evangélikus főiskola igazgatója (Bruckner Károly) az, aki szintén hosszabb ideig folytatott nyomozások eredményeképen azt közözhette, hogy a vezetése alatt álló intézetnek egy régi – „Nordine scholarum Classis 2-dae, in Lyceo evang. Caesareoforensi 1736-1770., nec non Ordo et series lectionum ejusdem classis 1769-1771.” című – beiratási anyakönyvben némi adatot mégis talált. És pedig az 1762. évre vonatkozó bejegyzésekben csupán ennyit: „Mathias Bredeczki Gömöriensis, In classem I. transleccandus ad succ rediit”.

A Bredeczky Mátyás házasságának bejegyzésére vonatkozó anyakönyvi adatok nyomozása sem adhatott ebben a kérdésben tájékozást, miért a leibiczi esperestől nyert értesítés szerint ezekben az adatokban sem a nevezett tanító születési idejére és helyére, sem pedig – annál kevésbbé – az ő szülőire vonatkozólag semmi sem olvasható.

Mivel pedig Bredeczky Mátyás, fiához intézett egyik levél-

ben, az ő – akkor – Csetneken időzött fiú testvéréről tett említést: még ennek a most említett helynek az egyházánál is kutattunk az után, hogy vajjon a Bredeczky-családnak nincsen-e ottan valami nyoma? Sajnos azonban erre is csupán tagadó válasz érkezett. Hasonlóan hasztalan kísérlettünk meg lépéseket arra nézve is, hogy a késmárki evangélikus főiskola említett bejegyzésében foglalt adat alapján Gömör vármegyében általában kutassuk a családnak nyomait. Az ez irányban még a rimaszombati királyi közjegyzőnek (Medveczky Sándor) közvetítésével is eszközölt nyomozások sem vezethettek eredményre és a „Rozsnyói Híradó” e tekintetben közzétett s vármegyeszerte nyilvánosságra hozott felhívásra és kérelemre sem érkezett semmi felvilágosító, avagy útbaigazító válasz sem.

S végül nem vezethettek célhoz a Bártfán eszközölt kutatások sem. Törzs Kálmán ottani nyugalmazott főerdőtanácsos szolgált ugyan azzal az adattal, hogy az ő anyja Bredeczky Teréz volt (1823-1898.), aki Bredeczky Andrásnak (1795-1838.) volt az egyetlen leánya és aki Tirscher Lajos okleveles mérnökhöz, utóbb Bártfa városnak három évtizeden keresztül volt erdőmesteréhez, az 1847. év január 12-ik napján ment férjhez. Ennek az ágnak a Bredeczky Mátyás családjával való kapcsolatát azonban kinyomozni szintén nem lehetett,

A kis családnak a feje *Bredeczky Mátyás* volt, a „Nemzeti Plutárkus”-ban foglaltak szerint: az „Istenfélő és kedves iskola-mester”, a törhetetlen hűségű kántortanító, *aki ezt* az állását egy a leibiczi egyház énekeskönyvébe maga *kezeivel* bejegyzett adat szerint, az 1765. évtől kezdve töltötte be. Tehát ugyanattól az évtől kezdve, amelyben házasságát megkötötte. Ő az, akinek annyi tiszteletet parancsoló igénytelen és rokonszenves alakja, a multak kódébe visszatekintő szemünkbe kiolthatatlanul és szívet melegítőleg világít ma is!

A családnév a jakabvágási evangélikus egyház anyakönyvében igen sokszor Bredeczky-nek írottan fordul ugyan elő, valamint igen nagy számmal állanak rendelkezésünkre okiratok és egyéb adatok is, amelyek a családnak nevét ezzel az írásmóddal örökítették meg, mégis maga a most nevezett családfő, valamint a jelen életírásnak hőseként szereplő fia is, nevét következetesen Bredeczky-nek írta volt.

Bredeczky Mátyásnak hű élettársa, amit hazai nyelvünk olyan utolérhetetlenül szépen és tökéletesen fejez ki, igazi „fe-

lesége” *Fábry Zsuzsanna* volt, kinek szülei a Magas Tátra lábainál, a történetileg oly nagy szerepet játszott Késmárk tőszomszédságában, Leibicz városkában laktak. Itt kötötte meg az ifjú pár is boldog házasságát és pedig – az anyakönyvi adatok szerint – az 1765- év október hó 22-ik napján. A régi anyakönyvekben erről a családi eseményről azonban csak azt olvashatjuk, hogy Bredeczky Mátyás „tisztes ifjú”, *Fábry Zsuzsanna* „hajadon”-nal ekkor lépett házasságra és hogy tanuként Róth Jakab, valamint Vitty János szerepeltek. Sajnos, a bejegyzés a házasságot kötő felekre nézve egyéb adatot általában nem tartalmaz,

A jakabvágási evangélikus egyháznak egykorú anyakönyveiben számos bejegyzés található erre a kis családra, melyek különösen igazolják azt a nagy szeretetet és megbecsülést, amelyben a házastársak a falucska lakói körében részesültek s amelyek szerint a házastársakat oly sűrűn kérték volt fel az újszülött gyermekek keresztszülői tisztségére. Ennek az anyakönyvnek az adataiból tudjuk azt is, – a három leány testvérré, úgymint: *Zsuzsannára*, *Zsófiára* és *Katalinra* vonatkozó egyéb adatoknak a külön való felemlítése nem mutatkozván mellőzhetetlenek – hogy a nevezett házastársaknak Jakabvágásán már előbb két fia született, úgymint: 1766, július hó 24-ik napján *Jakab* és 1769, június hó 23-ik napján *János*,

Az 1772, év márciusának 18-ik napján, – az ég különös áldásaként – mintha egy valóban fényes csillag tűnt volna fel a jakabvágási szerény, szürke mindennapiságba borult, kis kántortanítói lak fölött, Egy különösen fényes csillag, mely az akkor született harmadik fiúnak az életpályáját jelképezné. Jelképezné ama mélységes szívnemességnek és ama kiváló lelki tehetségeknek a fényét, amelyet a kis gyermek mintegy magával hozott. Amely arra volt hivatva, hogy az igénytelenség homályával körülvett kis családra majdan a hírnek, a megbecsülésnek tiszta fényét sugároztassa, És amely hivatva volt arra is, hogy a haza és az emberiség szent ügyének szolgálatában vezérlő szövétnek gyanánt ragyogjon sokak előtt!

Ezen a napon született *Bredeczky Sámuel*, családjának igazi szemefénye, legkiválóbb tagja. Tehát itt született és nem Leibiczon, mint eddig tévesen hitték.

Ennek az időpontnak az igazolására, valamint annak a tévedésnek a kiigazítására is, amellyel *Weber Sámuel* egyik műve

(Ehrenhalle verdientsvoller Zipser – . – stb.) a születés napját március hó 28-ikára teszi, nem csupán azt lehet felhoznunk, hogy Glatz Jakabnak Bredeczkykről az 1812. évben megjelent életrajzi vázlata a születésnapot az előbbieken jelzett napra határozta meg, hanem így tüntette fel azt a lembergi evangélikus templomban levő díszes emléktábla, valamint a lembergi temetőben levő sírköve is. De ugyanígy állapította meg ezt később maga Weber Sámuel szintén egyik róla írott további művében (Samuel Bredeczky, oder Einer der Auserwählten) és főképen így örökítette meg azt maga Bredeczky is családi naplójában és pedig a március hónap 18-ik napjának szentelt lapon, amikor azt jegyezte föl, – az 1772-ik évszám alatt – hogy: „Délelőtt tíz órakor születtem Német jakabvágáson, Sáros vármegyében”.

Ez az utóbb hivatkozott naplóbejegyzés tartalmazza egyszerűsmind a leghatározottabb cáfolatát annak a tévedésnek is, amellyel Weber Sámuel „Ehrenhalle” című műve Bredeczkyt Szepes vármegye fiai közzé sorozza s még inkább amellyel ugyanő, a „Szepes vármegye történelmi irodalmának bibliographiája” című munkájában azt írja, hogy Bredeczky: „a Szepesség szülöttje”. Nemkülönböztetve annak is, amellyel Payr Sándornak „Nagy Györgyről” írott műve őt szintén „szepességi”-nek mondja. Magában foglalja ez a cáfolatát annak a tévedésnek is, amely a születéshelyet illetőleg még a végezett tanulmányokról szóló okiratokba is több helyütt belecsúszott volt. Így a csetneki evangélikus iskolának 1744-1864-ig terjedő jegyzőkönyve Bredeczkyt leibiczi eredetűnek (oriundus ex Comitatu Scepus, ex XVI. opp. Leibic) mondja. A soproni evangélikus főiskolának 1794. évtől kezdődő anyakönyve, valamint az ugyanettől a főiskolától az 1796. április hó 4-ik napján nyert bizonyítvány egyfelől „Patria, Comitatus et Locus” gyanánt: „Leibitz, Scepusiensis”-t tünteti föl, másfelől pedig őt szintén leibiczinak nevezi. Sőt innét származónak mondja őt a lembergi evangélikus egyház egy anyakönyvi bejegyzése is, amely az 1808. év január hó 19-ik napjáról, az ő első fiának a születését örökítette meg. S ha külön nem is emeljük ki azt, hogy Glatzhoz intézetten írott életrajzi vázlatában Bredeczkynek születési helyét szintén Jakabvágásában jelölte meg, ezt bizonyítja Pankuch János volt német-jakabvágási lelkésznek az 1800. év szeptember hó 10-ik napján kelt és a családnál maradt iratok között megőrizett eredeti bizonyítványa is, amelyből kitetszően Bredeczky Sámuel, Bre-

deczky Mátyásnak és feleségének, Fabry Zsuzsannának fiát, Czapkai. Jakab volt német jakabvágási lelkész, az 1772, év március hó 20-ik napján keresztelte meg és ez alkalommal kereszt-szülők gyanánt Ivánkó Mátyás és Straka Anna szerepeltek. A régi anyakönyvnek ebből a szempontból is átvizsgált adataiból láthatjuk, hogy viszont Ivánkóéknál Bredeczky Mátyás két gyermeknél volt keresztatyja és pedig mind a két esetben Straka Annával s hogy megint Straka Jánoséknál is egy leánygyermeknek a keresztatyjaként ugyancsak Bredeczky Mátyás szerepelt és pedig ez alkalommal Ivánkó Katalinnal.

Első neveltetése.

A csaknem teljesen egyenlő korú és Bredeczkynek születésének időpontjában életüknek harminckettedik évében járó, ifjú szülék meleg, *szereető* gonddal csüggték kedves gyermekükön,

A lélek mélyéig hat az a határtalanul odaadó és önfeláldozó gondozás, amellyel fiuknak egész élete pályáját környezték, amellyel előmenetelén és tökéletesedésén fáradoztak és amely mintha igazán könnyűvé tett volna számukra minden tekintetben való gondot és küzdelmet. A családi iratok között annyi gyöngéd figyelemmel összegyűjtött és megőrzött későbbi atyai leveleknek minden sora ezt és csak ezt bizonyítja; s az ifjunak fennmaradt feljegyzései!, naplói és az ő életíratí vázlatában reánkmaradt szemlélődései is, az ő szülői iránt szakadatlanul azt a mélységes hálát, megbecsülést és benső szeretetet sugározzák, amely lelkének annyira sajátja volt. Ennek a kifejezésre juttathatása, avagy bizonyíthatása tekintetében el nem mulasztott volna semmi alkalmat soha. És ez bizonynyal a legnemesebb ösztönző rugóként szerepelt az ő hatalmas fejlődésében és előmenetelében is s egyszersmind majdnem sziklaszilárd és tiszta alapja lett a Bredeczkynek alapította családnak egész életében szintén. -

Tiszta értelmükkel mintha teljesen felfogták volna és nemes szívükkel mintha teljesen átérezték volna az ő derék szülői mindenkor annak az elvnek az igazságát, amelyet utóbb az eperjesi ősi főiskolának egyik legkiválóbb tanára (dr. Vandrák András) oly szépen, mint amilyen meggyőző igazsággal fejezett ki, mikor azt mondotta, hogy a család első veteményes

kertje és ápolója a legtisztább, legszentebb emberi érdekeknek, rendnek, munkának, jognak és törvénynek és hogy amilyen itt az egyéni és társas jellem, olyan lesz az azután más körökben* és pályákon is. Ezt az elvet követték és juttatták érvényre ők is minden igyekezetükkel békés családi életükben és különösen gyermekeik – s közöttük főképen a kis Sámuel – jövőjének a megalapozásában.

Kétségtelen, hogy a család tagjainak a lelkét betöltő ez a nagy vonzódás volt az eredeti oka annak is, hogy Bredeczkynk szülői a kis gyermeket egyidőre csakhamar az anya szülővároskájába, a gyöngéd nagyszülőkhöz, Leibiczra adták. Ennek előmozdítására szolgálhatott az is, hogy viszont a nagyszülők ezzel szintén könnyíteni akartak a szűkös viszonyok között élő szülőknek gondjain és megélhetésén.

Másfelől ugyancsak ez az anyyira ápolt benső családi kötelék, amelyet a kicsiny gyermeknek ott tartózkodása is egyre erősebbé és mélyebbé tett, ébresztette a vágyat a szülőkhöz az után, hogy ők is állandóan oda jussanak, ahol szeretteik laktak s ahonnét a kis gyermek fejlődéséről egyre kedvezőbb és öröndetesebb hírek jutottak hozzájuk.

Ennek a vágnak a megvalósítását egy nagyon szomorú körülmény mozdította önkéntelenül elő. Az, hogy Német jakabvágás község csakhamar nagy tűzvésznek lett az áldozatává, amelynek következtében a szegényen, de több év óta oly megelégedetten élő tanító, a lakosságnak legnagyobb részével együtt, csaknem koldusbotra jutott.

A kis egyházközségnek a története megőrizte azt az adatot is, hogy ez a tűzveszedelem az 1776. év június havának 27-ik napján dühön'gött, valamint hogy annak áldozatául esett a templom is minden belső berendezésével, orgonájával és az egyház méhesével együtt. Tudjuk erre a nagy veszteségre vonatkozólag azt is, hogy ezt követőleg a hívek három hosszú évig csupán a szabad ég alatt tartották istentiszteleteiket, valamint hogy utóbb az egyház, főképen ifj. Péchy Gábornak a kegyéből, aki 1778-ban az egész leégett templomot a maga költségén hozta volt rendbe, ismét feltámadott hamvaiból s hogy ugyanebben az évben egyik harangját Péchy Klára, Dessiewffy Tamásnak az özvegyő, öntette újra.

Ez az említett tűzvész az átköltözködére vonatkozólag táplált vágyat a nagy kárt szenvedett családra nézve immáron szük-

ségességgé változtatta és pedig még abban az esetben is, ha a családfő keresete az új lakóhelyen a Német jakabvágáson elvezettnél nem volt volna nagyobb, mert hiszen ottan a nagyszülőkkel való együttélés és főképen a városka lakóinak kedvezőbb vagyoni viszonyok között élő volta, reájok nézve a megélhetést általában könnyebbé tette.

Életének ötödik évében járt a kis Bredeczky, amikor édesatyja, az 1777-ik évben, meghívást kapott Leibiczra ugyanolyan állásba, mint amelyet Német jakabvágáson töltött volt be. Az övéinek jövőjén aggódó édesatyja el is fogadta a meghívást s egész kis családjával még ebben az évben oda költözködött.

Abban az időben történt tehát ez az esemény, amikor csak három év előtt tartották volt meg az evangélikusok – báró Zay Péter elnöklete alatt – annyi sok kifogással megtámadott első egyetemes gyűlésüket (1774.), valamint amikor a csak egy év előtti; (1776.) kibocsátott „Systema studicrum” veszedelemmel fenyegette az egyházi iskolának az ügyét, mert azokat a római katolikus királyi kerületi iskolai felügyelőknek ellenőrzése és felülbírlata alá helyezte. Valamint amikor egy év múlva (1778.) az egyetemes gyűlés ismét egybegyűlt és pedig főképen azért, hogy a „Systema” ügyében a reformátusokkal egyetértve teendő lépések és különösen a királyhoz intézendő fölirat küldése tárgyában határozzon.

Abban az évben történt ez tehát, amelytől – napjainkig terjedőleg – a hazai evangélikus iskolák történetének írói, az ez iskolák külső történetének a harmadik korszakát szokták számítani, azt, amelyet az újjáébredés és a másodvirágzás korszakának mondanak.

Hogy az esztendőnek melyik időszakára tehető Bredeczky Mátyásnak Leibiczra való átköltözködése, arra abból az adatból vonhatunk következtetést, amelyet a leibiczi egyházi énekeskönyvnek a bejegyzése őrizett meg s amely szerint Bredeczky édesatyja ezt a könyvet az 1777. év augusztus havának 23-ik napján vette használatba s nemkülönbén – még közelebről – az eperjesi evangélikus főiskola levéltárosának (dr. Deák János) buzgalma folytán feltalált abból az egyháztörténeti jellegű kézirat-töredékből, amelyet ebben a levéltárban őriznek és amelynek idevágó adata szerint Bredeczky édesatyja, kibiczi állására, az 1777. évi augusztus hó 1-ső napjával távozott volt el. Viszont ezzel kapcsolatban szükségesli a fölemlítést az, hogy a Sáros-

zempléni esperesség történetéről írott (Hörk József) mű, amely olyan meleg elismeréssel jegyezte fel a régi „orgonistá”-ról azt, hogy Német jakabvágáson az ő „neve a nép között hagyományos”, azt foglalja magában, hogy Bredeczkynk édesatyja Német jakabvágáson az 1776. évtől az 1785. évig működött. Az ezt az időtartamot jelző ez a két évszám azonban kétségtelenül téves. Már az előbbieken is hivatkoztunk magának Bredeczky Mátyásnak a leibiczi egyház énekeskönyvében olvasható bejegyzésére. Ennek egyik adata a német jakabvágási tanítói működésnek a kezdő időpontját 1765-re teszi. E mellett bizonyít az a körülmény, hogy az odaköltözött ifjú házaspárnak Német jakabvágáson már az 1766. és az 1769. években gyermekei születtek, mígnem – amiről részletesebben szólottunk – Bredeczky Sámuel is ottan az 1772. évben jött a világra. S ugyanígy erre mutat Bredeczkynk önéletrajzában foglalt az a határozott adat is, amely a Leibiczra való átköltözködésnek az idejét valósággal 1777-re tevén, egyzersmind kiemelte azt is, hogy édesatyja ezt megelőzőién Németjakabvágáson „több éven át megelégedetten és jólétben élt”. Hogy pedig az ott működésnek végső évét az idézett munka – az 1826-ik évi egyházlátogatásról felvett jegyzőkönyvbe becsúsztott téves adatok alapján – szintén hibásan tünteti föl, azt az átköltözködésre és így a leibiczi működésnek kezdő időpontjára előadott összes adatok kétségtelenül bizonyítják. Leibiczon azután, mint kántortanító és orgonamester, teljes harminc esztendőt élt Bredeczkynk édesatyja s működésével igazán feledhetlenné tette nevét nemcsak a kis városkának az életében, hanem Szepes vármegyének és a hazai népnevelésnek s népoktatásnak a történetében is. Az 1886. évben (május 27-28.) tartott egyházlátogatás alkalmával felvett jegyzőkönyv is csupán az ő nemes lelkesedésével és fáradozásaival elért szép eredményeknek az emlékezetét kívánta – igaz méltánnyal – megörökíteni, amikor állásainak a felsorolása mellett kevés szóval olyan sokat mondván, azt jegyezte fel róla, hogy: „mint kántor és magántanító, ... utóbb pedig a nyilvános trivial iskolának tanítója, áldásosán működött”.

És ezeknek az adatoknak a felemlítésénél kell szükségképpen érintenünk azt a sajnálatos ténybeli tévedést, amely a most említett egyház látogatás alkalmával felvett jegyzőkönyvbe belé jutott akkor, amikor a jegyzőkönyv, éppen Bredeczky Mátyásról szólván, őt úgy tünteti fel, mint „az 1812-ben Lembergben el-

hunyt Bredeczky Sámuel superintendent *fiát*”. Ez a tévedés és pedig valószínűleg éppen ebből, az e hivatalos okiratba ilyenképen belekerült adatból, átment azután Weber Sámuelnek egyik művébe (Geschichte der Stadt Leibitz) is, amely csaknem szó szerinti ugyanezt a – köztudatban tehát mindenesetre kiigazítandó – adatot ismétli; ilyenképen az apát és fiút látszólag egymással cserélve föl s így ezt a félreértést a nyomtatásban megjelent művel is csak tovább terjesztvén.

Hogy Bredeczkynek édesatyjának az életét és működését annál inkább felfoghassuk és méltányolhassuk, tudnunk kell azt, hogy Leibiczon is, – mely a szepesi XVI. városok egyik legrégibbje – az iskolaügy már a hitújítással kapcsolatban jelentékeny virágzásra emelkedett. Egy régi – az 1676. évből (április 28.) származó – bizonyítvány is igazolja, hogy ott a magasabb tudományoknak is tanítói és tanulói voltak, Korabinskynek 1786-ban magjelent „Lexikon”-ja is azt írja, hogy az itteni evangélikusok istentiszteleteiket egy imaházban tartják és hogy a tanulóifjúság számára egy jól ellátott iskolát tartanak fenn, mely iskolának a híre már az előző században is ismert volt, különösen Fröhlich Dávidnak a „rektorsága” alatt. Az ilyen iskoláknál eredetileg rendszeren három tanerő volt alkalmazva. Egyikük, aki csaknem kivétel nélkül német egyetemet végezett egyén volt, a „Rector” tisztét is betöltötte, mígnem viszont másikuk, mint „Cantor”, az éneklés és a templomi szolgálat ügyének az ellátásával is meg volt bízva.

A vallási feszültségnek és nyomásnak a következményeképpen azután úgy változott a helyzet, hogy az evangélikus gyermekeket is a katolikus iskolának a felkeresésére kényszerítették s így csupán a „Cantor”-i állás maradt fel olyanok, amelyek a betöltői – az előbbieken érintett templomi teendőknek az ellátása mellett – azzal is foglalkoztak, hogy az evangélikus gyermekeket főképpen a vallásban oktatták. Azonban, hogy ezt a katolikus vallásúak s különösen lelkészeik, nem szívesen látták: az természetes. Féltekenyen ellenőrizték minden működésüket.

Leibiczon ennek a változott helyzetnek a kezdetétől ilyen „Cantor” gyanánt, egymást követőleg, öten működtek, mígnem ezután ennek az annyira megnyirbált hatáskörű, – de talán éppen azért annyira nagyfontosságú – oly nagyon ellenőrizett és üldözéseknek is kitett s mindezeknél fogva oly nagyfokú oda-

adást, lelkesedést és önfeláldozást követelő hivatásnak a betöltésére jött oda Bredeczkynnek az édesatyja.

Az ő működésének ideje alatt, annak hetedik évében, a tanítás ügyének ebbe a menetébe, II. Józsefnek ez irányban is szabadelvűebb rendelkezése folytán, jelentékeny változás állott be. Hiszen ő volt az, akiről – ebből a szempontból – olyan találóan mondja Hinschius Pál, hogy ő a vallást – lényegében – egy népnevelő eszköznek, az egyházat pedig egy, az állami célokat szolgáló nevelési és rendészeti intézménynek tudta tekinteni,

Az 1784. évben (március 24.) kelt rendelet értelmében ugyanis Leibicz városának is megengedték azt, hogy ottan egy nem egyházi jellegű iskolát („Trivial-Schule”) állíthassanak fel, amikor Höntz Márton, utána pedig Lang Dániel lett a második tanító, akiknek elsőbje 1786-ban, utóbbija pedig 1788-ban távozott volt el más állásra. Ennek az utóbbi évnek decemberétől vegyes „nemzeti”-iskolát (National-Schule) állítottak fel és pedig, megegyezés szerint, kezdetben egy katolikus és egy evangélikus vallású tanítóval.

Hogy Bredeczkynk édesatyjának, mint kántortanítónak az állása, jövedelmezőség tekintetéből, milyen lehetett, arra talán némi világot vethet az, amit tanügyünk történetét tárgy azó egyik jeles könyvünkben (Péterfy) ennek az időnek az állapotairól olvashatunk, ahol azt találjuk leírva, hogy a tanítók helyzete hajdanában nem volt mindenütt egyenlő. Amíg egyesek, főleg inkább a városokban és a tudományt pártoló főurak birtokain kedvező viszonyok között éltek, addig bizony a többieknek nélkülözésben és nyomorban volt részük. Ezek az utóbbiak, hogy életüket fenntarthassák, sokszor olyan mellékfoglalkozások után is kénytelenek voltak látni, amelyek a tanítói hivatással a legkevésbé sem állottak összhangzásban. Különösen pedig, hogy éppen a protestáns tanítók voltak azok, akikre sokszor a legnagyobb ínség és nyomor várákozott, arra világot vethet közelebbről az a meghívólevél (Vocatio) is, amelyet Bredeczkynk atyjának egyik elődjéhez: Than Mártonhoz intézettek, az 1746, esztendőből ismerünk s amelyből kitetszik, hogy a mondott időben ennek az állásnak a díjazása évi tizennyolc forint, 20 köből árpa és hat köből gabona volt, E mellett a nagy ünnepek alkalmával évente háromszor gyűjtés. Kiegészítheti mindezeket az adatokat annak a futólagos fölemlítése, hogy fiához intézett le-

veleiben, melyekben sokszor számol be tanítványairól és ezeknek a tanulmányokban való előmeneteléről is, egyik alkalommal (1797, augusztus 22.) arról tesz említést az öreg Bredeczky, hogy egy csetneki polgárismerőse az ő fiát hozzá akarja adni tanítás végett és hogy ő hajlandó is az erre vonatkozó ajánlatot elfogadni. Ez a körülmény bizonyíték arra nézve szintén, hogy - a megélhetés gondjainak némi könnyítésére - ő is alkalmazásba vette a szepességi lelkészeknél és tanítóknál különben is szokásban volt azt a módot, hogy távoli vidékek tanulóit házához véve, tanításban részesítette.

Bármily röviden, azonban felemlítést érdemel az is, hogy az öreg Bredeczkynek itteni működése idejére egy nagy jelentőségű, fölülte örvendetes esemény is esett, t. i. az, hogy a leibiczi evangélikusok, előbbi imaházuk helyébe szép új templomot építettek. Az alaprajzában keresztalakú templomnak az építését - az 1778 óta ismételten megkísérelt engedélykérésre végül az 1783-ban bekövetkezett engedély nyereség után - két év alatt, 1786-ban, fejezték be s azt ugyanennek az évnek szeptember havában (3-án) avatták fel ünnepélyesen. Hogy ebben, az egyházközségre olyannyira fontos eseményben Bredeczkynek édesatyjának szintén jelentős része volt: az természetes. És e helyütt érdemel futólagos említést az is, hogy az öreg Bredeczkynek Leibiczon való működése alatt evangélikus lelkészek: az 1785-ben Sopronba távozott Bogsch Jakab, azután, akit a személyesen ottan tett látogatása alapján, Kis János szintén „nagyon jeles ember”-nek mondott, az 1799-ben elhalt Stark Mihály s őt követőleg Küntzler Sámuel voltak; mígnem ugyancsak ez alatt az idő alatt az egyházfelügyelő állásban Jóny Tóbiás, Bene János és Meltzer Tóbiás következtek.

Ugyancsak itten lehet érintenünk azt is, hogy ami Német-jakabvágásból a kis családot elköltözésre kényszerítette és amely a város történetének adatai szerint, főképen villámcsapások következtében olyan igen gyakori volt, itten is, a tűzveszedelem különösen az 1786, évben (július 11.) ellátogatott Leibiczra is s így a nagyobbszabású pusztításokat és az ezekkel járó izgalmakat át kellett élnie és szenvednie a kis családnak szintén. És mindezeket az adatokat egészítsük még ki annak a felemlítésével, hogy a leibiczi evangélikus egyháznál két régi könyv maradt reánk, amely hűséggel őrizi az egykori tanítónak az emlékét ma is. Az egyiknek a címe: „*Cantionale*”. Az ottani jelenlegi fő-

esperesnek (Kübecher Albert) felvilágosításai szerint ennek a szerkesztését Than Márton kántor kezdte meg ékes szép-írással s hangjegyeknek is beleírásával és pedig úgy, hogy a benne foglalt énekeket valószínűleg régebbi művekből vette át. Ugyanezen a módon folytatta azt Bredeczkynk édesatyja is, akinek kezétől a könyv első fedéllapjának a belső része azt az előbbieken már érintett bejegyzést őrizi, hogy ezt az énekeskönyvet 1777. augusztus hó 23-ik napjától kezdve használta ő, aki azelőtt Német jakabvágáson volt orgonamester és pedig az 1765. esztendőőtől. Az utolsó lapon pedig szintén sajátkezűleg ezt jegyezte fel: „1793. március hó 31-ik napján, B. M.” Ezt a könyvet, – mint az előbbieken említett főesperesnek az értesítéséből tudjuk – az Istentiszteleteken a „koralisták”, vagyis azok az iskolásfiúk, akik a kántorral együtt a karzaton énekelnek, vasárnapokon és ünnepnapokon ma is használják.

A másik könyvnek a címe: „*Passió Domini Nostri Jesu Christi*. Secundum Mattheum scripsit Martinus Than Anno MDCCXXVIII. P. T. Cantor. M. S. Georgy”. Ebben azt a feljegyzést találjuk, hogy ezt az 1777, évig a nyilvános Istentiszteleteken Lumtzer Márton kántor és tanító használta; ettől az időtől pedig az ugyanezt az állást betöltő Bredeczky Mátyás és pedig az 1785. évig, azaz mindaddig, amíg a Passió-éneket be nem szüntették.

Mélyen meghatva álltunk legutóbb is az oly elragadó fekvésű kis Leibicznak a földjén, amely a fölötte védően emelkedő hegyoldalról tekint messze, a Magas Tátrának égre törő láncolatára s főképen az innét is oly tiszteletet parancsoló Lomniczi és Késmárki csúcscsoportra. Amelynek malomárka mentén az egykor az öreg Bredeczky kezeitől ültetett hatalmas fáknak susogó levelei mintha mostan is az ő közbecsülésben állott nevét suttognák. Amelynek régi iskolaépülete ott látta falai között őt, az élet annyi megpróbáltatásaival küzdő, azonban a terhek alatt meggörmyedően is mindenkor csupán az ég felé tekintő, örege dó tanítót. Amelynek a főtéren, álló szép evangélikus templomában, a többször megjavított s különben oly lágy és szelídhangú orgonának kopottas, sárgult billentyűin, lehunyt szemekkel, hogy az életnek bajait és szenvedéseit legalább itten, erre az időre ne lássa, olyan átszellemülten és lelkesen tudta harsogtatni egykoron a nagy hitújítónak felséges diadalénekét, melynek első sora ott díszleg az orgonával szemben emelkedő oszlopos oltár

fölkött: „Erős vár a mi Istenünk!” És amelynek csendes, elhagyott temetőjében, a kidőlt, töredezett keresztek és behorpadt sírdombok alatt ott egyesültek az ő porai is az édes hazai földdel, amelynek minden rögéhez annyi hűséges szeretettel ragaszkodott szakadatlanul!

Elragadóan, igazán csaknem megbűvölően nagyszerű alak volt ez az öreg Bredeczky!

Jellemkép! Amilyenek ma már nincsenek!

Küzd! Nélkülöz!... Az élet ezer tövisei tépik! . . . És ő, egyik kezét vérező sebére szorítva, halad, meg nem állva, le nem roskadva, inkább mintegy felmagasztosulva, előre, hogy másik kezével másokat vezessen, másoknak utat mutasson! . . .

Egyike azoknak a „viharfák”-nak, amelyek ezer vésszel dacolva, számtalan galyukkal töredezetten, megtépett aggastyánhoz hasonlóan, mohlepetten, ott állanak a Tátra sivár, sziklás talajában; melyeknek gyökereit is cly sokszor meg-megszakgatta a zúgó égháborúknak annyi támadása; de amelyek, szomorú megtépetségükben, mégis hajolni nem tudóan, komoly bizalommal emelik fejüket az ég felé; amelyek nagy szegénységükben is áldólag terjesztik megmaradt, töredezett águkat az alattuk álló bokrok és ifjú virágok százai fölé; és amelyek egy-egy napsugaras és madárdalos napra, mintha elfelejtenék teljese az átélt dermesztő teleket, az életnedvtől megfosztó fagyot, a villámcsapásokat és a rettenetes szélviharoknak szakgatásait.

Az egykor Besztercebányán, Eperjesen és Késmárkon tanult és – saját levelének tanúsága szerint – tanítói vizsgáját Kassán, a Kazinczy Ferenc kerületi iskolai elügyelő jelenlétében kiállott öreg Bredeczky lelkének nemes, drága magvai bőséggel hullottak fiának fogékony lelkületébe, hogy ott gyökeret verve: később terebélyes fává növekedjenek. Ezt ismeri el róla életrajzi vázlatának első írója, a később legjobb barát: Glatz Jakab is, mikor arra mutat rá, hogy Bredeczkynek édesatyja, mint szűkös vagyoni viszonyok között élt szerény tanító, aki csendes, vallásos érzésű ember volt, mindent megtett fiának nevelésére és hogy a fiú is sokszor eldicsekedett azzal, hogy atyjának Istenfélő kegyes lényé milyen mélységes benyomást gyakorolt az ő gyermeki lelkületére, valamint hogy ez adta az alapot az ő vallásos jelleméhez, amely benne mindjobban kifejlődött, sajátja volt mindenkor. De ez jut kifejezésre abban a meghatározóan szép megemlékezésben is, amelyet Bredeczkynek az ő édes-

atyja iránt táplált érzelmeinek szentel, amikor feljegyezvén róla, hogy ő gazdagon el volt látva mindazokkal az ismeretekkel, airielyeket magyar főiskoláinkban elnyerni lehetett, valamint hogy szigorú óhítú (orthodox) rendszere mellett, a legnagyobb fogékonysággal volt tele az új nézetek és gondolkozásmódok iránt is: különösen felemlítendőnek tartotta, hogy atyjának szíve hajlott a „pietismus” (kegyeskedés) felé és ebben az irányban tudta hangolni fiának szívét is, „Most is emlékezem – így folytatja – sok élvezettel hallott vallásoktatásaira és különösen a szigorú alapelveknek jellememre gyakorolt befolyására. Mindazok között a tanítók között, akik engemet illetőleg érdemeket szereztek, kétségtelenül őt illeti a legnagyobb.”

Különös tehetsége volt – írja felőle reá vonatkozó megemlékezéseiben a hálás fiú – a gépészethez. Elég volt valamilyen eszközt, avagy gépezetet csak egyszer is látnia s utána tudta csinálni azt. Így, szabad idejében, minden tanulás nélkül jó zongorákat és egyéb munkákat tudott készíteni, amelyek a művészet mestereinek is becsületére válhattak volna. Elképzelhető, hogy ez a nagy kezűgyessége milyen fontos lehetett a kezelésére bízott templomi orgonának olykori megromlása esetében, amikor senki sem lehetett a közelben, aki azt megjavítani képes lett volna. Nagyon járatos volt a különféle ünnepek alkalmával szükséges és szokásos díszítések, feliratok s ezek között az évszámos-versek (chronostikon) készítésében és szerkesztésében is. Értett a költészethez és a zenéhez szintén, sőt utóbbit annyira szerette, hogy szűkös viszonyai között, anyagi áldozatoktól sem riadva vissza, Bredeczkynket, a huszonnégy éves korában, az 1791. évben (október 30.) eltemetett János testvérével együtt, ebben külön taníttatta is, Bredeczkynkről, a reánk maradt adatokból, csupán annyit tudunk, hogy ő nagy élvezetét találta a zenei művekben és azok előadásában, de az említett Jánosnak a zenében való kiváló előmenetelét az öregnek egyik (1791. december 30.) fiához intézett megható leveléből is ismerjük; abból, amelyben a János korai haláláról írván, megemlíti, hogy az egyik leánytestvér: Zsuzsanna is ugyanebben a betegségben fekszik csaknem reménytelenül, amely a szegény Jánost is elragadta s azt hozza fel, – csodálatra méltó körülmény gyanánt – hogy tisztább pillanataiban a beteg leány, aki azelőtt ezeket nem tanulta és nem is tudta, mostan mindazokat a zenedarabokat játsza a zongorán, amelyeket valaha János játszott és hogy amikor

megkérdezik őt arról, hogy ezeket honnét tudná: átszellemülten csak azt feleli, hogy János tanítja őt ezekre!

Nagyon szerette az öreg Bredeczky a természetet. Mikor II. József meghagyta, hogy az utakat és üres tereket fákkal kell beültetni: ő, sokszor több órányi távolságból, saját kezeivel hozta a facsemetéket, hegy azokat elültesse s így a legszebb fűzfákat, amelyek a malomároknál hűs árnyékot és használható faanyagot szolgáltatottak, ő maga ültette.

Fia különös lelkesedéssel emeli ki felőle azt, hogy az, ami benne – a hálás gyermekben – és általában mindenkiben, aki a kiváló tanítómestert ismerte, csak a legnagyobb tiszteletet ébresztette iránta, az ő nemes erkölcsi jelleme volt. Sokat szenvedett, túrt, anélkül, hogy Istenbe vetett bizalma valaha megintgott volna. ”Mindenkinek a jó ügyét szolgálatkészen magáévá tette. Sokakat felsegített, míg ő, szegényes viszonyai között, visszamaradt. Ha bárkitől valamit kért, avagy valakihez sürgősen fordult: ez rendesen a mások érdekében történt. Mikor a sok gond és a küzdelmes élettel kapcsolatos lelki izgalmak egészségét aláásták, még akkor is nagyon tevékenykedett az ifjúság érdekében s Bredeczkynek meghatottan írta felőle, hogy e sorainak papírra vetése idejében a legtöbb leibiczi polgár és a városka előljárói is mind a-z ő tanítványai voltak s egészen meghiúsította az a félsóhajtása is, amelyben azt fejezi ki, hogy: „... És milyen sok jót tett az ő szelíd értelme a tanulók szívében! Ezek a jók bár – mint a saját maga ültette fák – nem tűnnek ugyan szemünkbe, de az igazság és az erény országának a számára nem mehetnek veszendőbe soha! ...”

Különben arra, hogy az öreg tanítómesternek annyira rokonszenves lényét igazán megismerhessük, nem volna egyéb szükségünk, minthogy a hálás fiú részéről s utóbb az ő családja részéről annyi gyöngéd gonddal megőrizett *leveleket*, avagy legalább is azoknak némelyikét tegyük közzé. Ezt azonban sem a jelen munkának a célja, sem pedig különösen annak a terjedelme nem engedi. Akkor bizonyosan feleslegessé válna még csak a megemlítése is annak, ami a bőséges latin idézetekből szintén annyira szembeszökik, hogy az öreg iskolamesternek nemes lelke mennyire telve volt az ókori műveltség kincseivel, amelyeket, szűkös viszonyaihoz mérten, olyan gazdag könyvtárából is merített! Hiszen fiához intézett egyik (1797. augusztus 22.) levelében, mikor fia azért fordult hozzá, hogy vele a magyarországi

elemi iskoláknak a szervezetét ismertesse meg, azt válaszolta, hogy őneki erre a kérdésre vonatkozólag minden a birtokában van, de ezeket az akkor külföldön tartózkodó fiúnak megküldenie nehéz és szükségtelen. Említi ebben a levelében azt a párhuzamot, amelyet a magyarországi és a berlini iskolák között vont veit meg s jelzi, hogy kezei között megvan a „reáliskolában” használt legtöbb könyv is, de az egész szervezetnek a leírását más alkalomra ígéri. Nem kellene külön kiemelniük magával ragadó mély vallásosságát, amelyre – az Alpha és Omega jelével kezdődő, tehát mindenkor elsőben is az Istenre utaló –« minden, levele reámutat. Hasonlóan azt a határtalan atyai gondosságot, s szerető gyöngédséget sem, amellyel legkiválóbb gyermekének előhaladását komoly odaadással vezeti és hálaadó szívvel élvezi és amellyel egészen meg tud feledkezni azokról a mérhetlen nehézségekről is, amelyekkel a nagy reményekre jogosító fiúnak tanulásához a szükséges anyagi eszközöket előteremteni kénytelen,

Bredeczkynk, mikor édesatyjáról mindezeket szintén fel-
említi, kiemeli azt is, hogy az ő felfogása az atyjáétól sokszor nagyon eltérő volt. Azonban atyja mégis elnézően és a legnagyobb türelemmel s figyelemmel hallgatta meg mindenkor az ellenvetéseket, mintha fiát ezzel, még a legnagyobb földi tekintélyekkel szemben is, szintén csupán a szabad bírálatnak a gyakorlására és az ezen alapuló ítéletnek a szabatos kifejezésére akarta volna tanítani és szoktatni.

Hosszabban foglalkozott Bredeczkynk édesatyja szép lelkének egy különösen hatalmas jellemvonásával is. Azzal a törhetetlen s igazán rettenhetlen bátorsággal, amelyet mintha ottan tanult volna a vésszel és viharokkal küzdő sziklaóriásoknak a látásakor és amelyre bizony sokszor szüksége volt az új lakóhelyén reá váró életviszonyok szakadatlan megpróbáltatásai között szintén.

Amaz idők szomorú állapotainak a jellemzésére érdekes tudnunk azt, hogy amint, egy előbb már fölemlített régi adat szerint, a Bredeczky-családnak Jakobvágására való jutásánál is a vallási türelmetlenség okozta nyomás és üldözés szintén közrejátszott: úgy ebből bőségesen ki kellett vennie részét Bredeczkynk édesatyjának a kis Leibiczon is. A városkában lakó Szabó Domokos apát (meghalt 1799, október 26.), akit Bredeczkynk életadatai igen szenvedélyesnek, ellenszegülőnek és türelmet-

lennek jellemeznek, volt az, aki a derék tanítómestert az ő buzgó fáradozásaiban egyre akadályozta, bosszantotta és üldözte, ő volt az, akiről Bredeczkynk egyik kéziratföredékében (Die Protestanten in Ungarn) is megemlékezik és pedig a vallási türelmetlenség példájaként, hivatkozván arra, hogy a leibiczi „nemzeti iskolá”-ban, mivel a város lakossága csak egyharmad részben volt katolikus, a három tanító között két protestáns és egy katolikus vallású volt, mégis a felügyeletet fölöttük a város apátja ragadta magához, ami természetesen a protestánsok lanyhaságára és nemtörődömiségére vezethető vissza. Olyan férfiú volt, – mondja a továbbiakban – aki semmire sem lett volna kevésbé alkalmas, mint éppen valamely iskolának és pedig különösen egy közös iskolának a felügyeletére, annál kevésbé, mert elsőrangú vakbuzgósága ismert volt általában és mert eléggé bebizonyította magáról azt, hogy milyen ellensége a protestánsoknak? . . . Az ezt a szomorú helyzetet ecsetelő adatok reámutatnak különben arra, hogy Magyarországon vitássá tették általában a protestánsoknak azt a jogát, hogy saját iskoláik lehessenek. Ennek a támadásnak az igazolására a kassai főiskola-bizottságnak a Leibicz városi hatósághoz intézett s Eperjesen az 1780. év július hó 7-ik napján – Lodomersky István aláírásával – kelt iratát is közölte. Ebben azzal vádolták a városka evangélikus kántorát, hogy a fennálló szabályok ellenére az ifjúságot nemzeti tanításban részesíti és tiltott magániskolát fenntartani merészkedik, amitől való eltiltását és elmozdítását erélyesen kívánják. Ezzel kapcsolatban közlik azonban ezek az adatok a leibiczi evangélikus egyház összes pártfogóinak a már ugyanannak a hónapnak 20-ik napján kelt lelkes és önértetes válaszát is, amelynek megszerkesztésében a főfeladat kétségtelenül az öreg Bredeczkyre hárult volt és amelyben – tartozó tisztelettel ugyan, azonban nagy határozottsággal és eréllyel – kijelentik, hogy a kántor ellen fölhozott kifogások és vádak minden alap hiányában szűkölködnek. Mert nincsen és nem is lehet semmiképen bizonyítva az, hogy a lelkész, avagy a kántor a nemzeti tanítást zavarná, akadályozná s még kevésbé, hogy ezt titokban és éljetteten gyakorolná. Csak az evangélikus tanulóifjúságnak a vallástanításáról van itten szó csupán, melyet pedig a Felsőség sem itten, sem különösen az egész Magyarországon sehol el nem tiltott. Mi – mondja tovább az idézett irat – *semmiképen sem vagyunk csak „tűröttek”-nek tekinthetők, hanem igenis olyanok-*

nak, mint Őfelségének a Magyar-királyságban törvényileg kiváltságolt, evangélikus hitvalláshoz tartozó, hű alattvalói és adózói. S hol vannak azok a királyi rendeletek, amelyek az evangélikus ifjúságnak a lelkész és a kántor részéről való tanítását tiltánák? Hol van a közigazgatásnak is ilyen tartalmú rendelete? Nem vagyunk-e inkább a Felség részéről és az 1773-i varsói egyezmény részéről, mely utóbbiban világos kimondást nyert a jogoknak és a szabadságoknak a fenntartása, vallásszabadságunkban megerősítve? Miképen tilthatja meg tehát, kiküldöttje útján, a hatóság a lelkészeknek és a kántornak az ifjúság tanítását s különösen miképen találhatja őket abban hibásaknak, hogy ők világi tanítással foglalkoznak és hogy a gyermekeket magokhoz vonván: őket elszakítják a nemzeti tanítástól? Mindenkinnek szabadságában áll – így érvel tovább a hivatkozott védőirat – és erre minden evangélikus adózót figyelmeztettünk is, hogy gyermekeit az elemi fogalmakkal, az olvasás és írás módjával, a nemzeti iskolában megismertesse. Az olyan gyermekeket azonban, akik az olvasásban, írásban és számolásban már elégséges oktatást nyertek, nem lehet és nem szabad oda kényszeríteniök, hanem az ilyenek inkább a vallási alapfogalmak és a keresztyénség ismeretének a megszerzésére utalandók. Ünnepelesen tiltakoznak tehát lelkészüknek és kántoruknak ez alaptalan megvádolása ellen s kérik egyúttal, hogy számukra kellő biztosítékot nyújtsanak arra, hogy őket mindaddig nyugalomban hagyják, amíg kérésükre az iskolaügyben a legfelsőbb döntés el nem következik.

Az első időben tehát – mint láttuk – az öreg Bredeczkynek leibiczi tanítói működése a vallásos tanításra és nevelésre szorított csupán. Egyházának ifjúsága, – miképen ezt Bredeczkynek életírasi vázлата említi – kisebb-nagyobb csoportokban részint magánházakban, részint pedig a tanító lakásában gyűlt össze. Azonban a már említett vakbuzgó apátnak a figyelmét ez sem kerülhette ki. Mindég nyomdokaiban volt s lelkét mindég gonddal és nyugtalansággal gyötörte, sőt fia azt is feljegyezte efelől a folytonos: zaklatás felől, hogy egyszer, lakásán, darabontokkal támadott reá a türelmetlen, vakbuzgó apát és vasra akarta veretni. „Még most is emlékezem az ijedelemre, – így végezi erre vonatkozó előadását – amely ekkor mindnyájunkat elfogott!”

Föl kellett említenünk ezeket a szomorú körülményeket és

pedig nem csupán az akkori időknél, valamint az öreg tanító-mesternek a jellemzésére, hanem főképen azért is, mert ezek – mint ez magából Bredeczkynk föl jegyzéseiből is látszik – oly igen nagy és maradandó hatást gyakoroltak az ifjú gyermeknek lelkületére és egész jellemére. A hithez, a meggyőződéshez való hűségnek és az ezért való tűrésnek és szenvednitudásnak, valamint a kötelességteljesítésben a megalkuvás nem ismerésének a magvai hullottak el ezeknek a nyughatatlan napoknak a viharai és izgalmai alatt a fogékony gyermeki lélekben, amelyek oly annyira sajátjává váltak azután neki is és amelyek annyival kedvesebbek, rokonszenvesebbek voltak az ő hű szívének, mert édesatyjának szeretett és tisztelt képét újították fel lelki szemei előtt mindenkor, szakadatlanul.

Ilyen kezekre volt bízva Bredeczkynk legelső erkölcsi és szellemi nevelése már akkor, amikor az ő fejlődő értelme és tehetése ebben a nevelésben még nem is volt képes felfogni és megérteni annak hatalmas példaadó erejét. Azt a varázst, amely abban a tudatban rejlik, hogy valamit nemcsak azért kell magunkévá tennünk és követnünk, mert azt erre mindenben érdemesnek találjuk, hanem azért is, mert ezt atyánktól tanultuk volt, tehát attól a kiváló egyéntől, aki eszmélésünk kezdetén szívünknek és lelkünknek igazán első tekintélye!

Hogy felnőtt ember korában, nagy sikereinek a tetőpontján is miképen gondolkozott jó édesatyjának erről a reá gyakorlott nagy és annyira jótékony hatásáról, azt legékesebben szólóan az a pár sor tanúsítja, amellyel életírásának vázlatában atyjáról való megemlékezését bezárta: „. . . S te, nemes aggastyán, – írja meghatottan és egyszersmind annyira meghatóan is, a mondott helyen – *ha nekem, a te fiadnak, valaha sikerülhetne itt, vagy amott az, hogy egy-egy szívet a jó iránt való buzgóságra felmelegítsek, egy-egy eltévedettnek az igazi utat megmutassam, avagy egy-egy szorongat ott an segítsek: mindez csakis a Te érdemed, akinek életem mellett minden jobb érzést és minden ügyességet köszönhetek!...*”

Igaz ugyan, hogy egyik kéziratban reánk maradt töredékes, költői művében, amelyről az egyetemi tanulmányokra fordított időszak eseményeinek a tárgyalása folyamán fog kelleni részletesebben megemlékeznünk, ennek a most jelzett művének a hősről, aki alatt kétségtelenül őt magát kell értenünk, azt mondja el, hogy ő olyan szülőktől született, akik életük nehéz

fenntartásában küzködvén, bár művelődését nyomatékosan nem igen voltak képesek előmozdítani, mégis a tudományokkal szemben már korán megnyilvánult vonzalmát fellendítették. Elmondja ugyanitt továbbá azt is, hogy semmi sem hatott reá hatalmasabban, mint az előtte föltűnő *példák*. Ha atyjának a barátai tehetséges és szorgalmas ifjak felől beszéltek, amit azután édesatyja, kinek, mint tanítónak, ez különben is szakmája volt, ilyen példa gyanánt állított eléje: egyszerre magával ragadta és teljesen rabjává tette lelkét az a gondolat, hogy ilyesmit ő is kiérdemljen. S akkor lázas buzgalommal sietett könyveihez. De az ő jó atyja, – így folytatja tovább – amint nyilvános tanítóknál ez olyan gyakori eset, az idegen gyermekek egész seregében némileg elveszítette őt, a saját fiát. Rosszul értelmezett lelkiismeretessége folytán az a kötelezettség, amelyet tanítói állása ruházott reá, mintha szentebb lett volna előtte annál, amelyet a természet az atyára ruházott volt.

Nem lehet azonban kétségünk aziránt, hogy az, amit a szülői és különösen az atyai nevelésről ilyképen itten elmondott: csupán éppen ebben az említett kéziratföredékben foglalhat így helyet, ahol az volt a cél, hogy a mű hősének szomorú sorsát, csalódottságát, életuntségát s csaknem vértanúságát annyira-mennyire megértesse az olvasóval. Valójában igaz csak az lehet csupán, amit édesatyja felől és a részéről nyert nevelésoktatás felől, az előbbiekből hivatkozott életirati vázlatban akkor mondott el, amikor már érett ésszel jó atyjának az elhunytát siratta.

II. Középfokú tanulmányai.

Késmárkon.

Itt, a kis Leibiczon teltek a gondtalan gyermekévek; ezen az érdekes, szép vidéken, a jó szülőknek s főképen a különben is kiváló gyermeknevelő atyának értelem- és jellemfejlesztő bölcs vezetése alatt. Milyen derült és meleg sugara az édes visszaemlékezésnek esik erre a boldog időszakra, akkor is, mikor már a lelkes ifjú, naplóiban, a Tátrában tett kirándulásairól szóló szép leveleit jegyezte be . . . Az egyre magasabbra emelkedése közben eléje táruló mesés kilátást ecsetelvén: erre esik lelkének suhanó gondolata! . . . „Istenem! Mily felemelő érzelmek fognak el, – így ír – itt van a rét, amelyen lapdát játszottam! Ottan a patak, amelyben gátakat építettem! Amott a szántóföldek, melyeket gyermekes heveségemben össze-vissza futkostam, mikor még az érésnek indult kalászkok magasan fejem fölé nyúltak! Oh, milyen leírhatatlanul drága mindez én nekem! . . .”

És ezek a gondtalanul boldog gyermekévek elhozták aztán azt az időt is, amikor továbbtanulása céljából nyilvános intézetbe kellett mennie,

A gyöngéd szülői gondozás és szeretet minél hosszabban az édes otthon ölelő karjai között óhajtotta őt megtartani s így egészen természetes, hogy 1785-ben, mikor a középiskolai tanulmányokat megkezdette, az akkor tizenhárom évesi ifjút a késmárki nagyhírű, régi evangélikus főiskolába írátták be.

Leibiczról járogatott, több tanulótársával együtt, az ifjú Bredeczky a Thökölyek ősi városába, Késmárkra, melynek gyönyörű fekvése talán sehonnán sem olyan szembetűnő, mint éppen innét a kis Leibicz-pataknak és malomárokknak a partjairól s amelyből a fejedelmi várkastélynak tornyai, a Szentkereszt templomának csikorgós vaszászlókkal ékes, oromfalas tornya, a mellette álló híres harangtornyocskája és különösen az 1717-ben készült és a maga nemében valóságos páratlan építészeti ritkaság számba menő evangélikus fatemplomnak magas tetőzete mind

mintha hívogatólag integetett volna a szomszéd városkából ide igyekvő tanulóknak élettelves, vidám csapatja felé.

A késmárki evangélikus főiskola ebben az időben már magas fejlődésre és nagy látogatottságra emelkedett. Korabinsky is (1786-ban) azt mondja felőle, hogy mivel az ottani egyház nagy fáradságot vett magának arra, hogy az ottani iskolákat kiváló tanerőkkel lássa el: ezért itt a tanulnívágó ifjaknak egész nagy tömege található. Glatz pedig azt jegyzi fel éppen Bredeczkynkre vonatkozó életírásvázlatában, hogy Késmárkon egy olyan főiskola állott fenn, amely akkor egyike volt a leginkább látogatottaknak és legjobbaknak.

Ez az ősi tanintézet, melyet már a XVI. század első felében (1533.) az evangélikus egyházközség alapított és amely úgy a Melanchtonnal szorosabb baráti viszonyban állott lelkészeknek, mint a „magyar Wittenbergá”-nak nevezett Bártfa nagy tanítójának, a „Confessio pentapolitana” szerkesztőjének; Stöckel Lénártnak a befolyása alatt, a németországi mintaiskolák sz-erint nyerte és fejlesztette tovább a maga sajátos szervezetét, a szeptesi nemességnek pártfogása és áldozatkészsége folytán, éppen ebben a szóban levő időben, t. í. a XVIII. századnak második felében, kezdte élni tulajdonképeni virágzásának a korszakát. Ennek az 1765. évtől kezdve öt osztályból és tíz évfolyamból álló főiskolának az életében különösen fontos szerepet játszott az 1760-i (szeptember 26.) „coalitio” a pártfogói viszonynak a rendezéséről és az intézet fenntartásáról s kormányzásáról, valamint a vidéki pártfogóságnak a lelkes buzgólkodása, mely tekintélyes iskolai pénzalapnak is a létrehozására vezetett.

Bredeczkynk oda jövetelének az idejében már állott az 1775-ben Mária Terézia engedélye folytán, az elavult és roskadozó-félben volt iskolaépület helyébe két év alatt emelt új épület, amelyben a tanintézet valósággal ekkor kezdte „lyceum”-i jellegét kifejteni. Ezekben az években a besztercebányai származású s Jénában végezett Podkoniczky Ádám működött itt, aki az igazgatói állásban, – Korabinsky szerint is – Benzur Józsefnek volt az utódja. Tanárokként pedig a késmárki születésű s utóbb (1786.) Sopronba ment Schwartner Márton, az ugyancsak késmárki Genersich Keresztély, majd (1788-tól) ennek testvére; Genersich János, továbbá a Csetnekről jött Török János, a késmárki Schmitz György János, a kisszebeni Szabinay János és a körmöcbányai Weisz József működtek.

Sajnos, az ez időben vezetett főiskolai anyakönyvek, mint amiképen ezt dr. Szelényi Ödönnek „Genersich János” című műve is megállapítja és amiképen erről a jelenlegi igazgatótól nyert felvilágosítások alapján az előbbieken magunk is megjegyeztük, nagyon hiányosak, úgy hogy azokban az ifjú Bredeczkyre vonatkozó adatokat találni nem lehet. Ő maga jegyzi fel azonban magáról azt, hogy szülei már egy év múlva és pedig az 1786. év október havában, a *soproni* evangélikus iskolába küldték. Ez volt az ő soproni tanulásának első, rövidebb időszak, amelyre vonatkozólag a nála található megjegyzéseket lesz alkalmunk majd az alábbiakban szintén részletesen ismertetni, Innét azonban ezúttal csakhamar, már másfél év múlván (tehát 1788-ban) ismét visszahívták őt haza s újból Leibiczrói járva be az előadásokra, megint a késmárki főiskolán folytatta tanulmányait.

Mily boldogsággal ecsetelte örömét egyik reánkmaradt, már említett kéziratredékében az ifjú a fölött, hogy a másfélévi távollét után ismét „haza” térhetett szülőinek karjai közé s a közeli késmárki iskolához. Elmondja, hogy jó nemtóje mentette meg ezzel őt oly dolgoktól, amelyek reá s egész jövőjére föltötte hátrányosak lettek volna. Minél nyomasztóbbak voltak az előbbi viszonyok reá, annál felmagasztosítóbb érzelmekkel szemlélte a mostaniakat, hiszen az előbbiek (t, i, a soproniak) megismertették őt az ártatlanul való szenvedésnek a gondolatával és érzelmeivel. Ez pedig, mivel ennek tudatát lelkében titkon igyekezett őrizni, önkéntelenül bizonyos zárkózottságot erőszakolt reá,

A késmárki iskolában való tanulás Bredeczkynknek az életében igen nagyjelentőségű volt azért is, mert az életének egyik legnagyobb, legtöbbször becsült kincsének az itten való megtalálására is vezetett. Az utóbb olyan híressé vált kiváló Glatz Jakabbal kötött barátsága volt ez!

Glatz, akinek nevét már eddig is többször említettük és akinek életrajzi adataival még a Bredeczkynk hátrahagyottjairól szóló tárgyalásaink során is foglalkozni fogunk, szerény polgári családból, Poprádon, az 1776. év november havának 17-ik napján született s Késmárkon, Miskolczon, Pozsonyban, majd pedig a jénai egyetemen tanult. Azután (1797-től) a Gotha mellett fekvő Schnepfenthalban tanárként, majd Bécsben hittanár, lelkész, valamint főegyháztanácsos minőségben működött. Páratlanul termékeny egyházi és nevelésügyi író s egyszersmind kiváló

szónok volt s Bredeczkynknek mindenkoron legjobb, legmeghittebb barátja, akivel tanulmányaik egy részét együtt is folytatták. Ő az, aki igen melegen méltató emlékfüzetet írt hű barátjáról, kötelességének érzvén, hogy neki ezzel is „egy kis emléket állítson”.

Azt írja Glatz, hogy itteni a késmárki főiskolában, ismerkedett meg jó barátjával, aki „... nagyon élénk értelmével, a széptudományok iránt táplált nagy szeretetével és kitartó szorgalmával annyira kitűnt és jövője iránt már itten is a legszebb reményeket ébresztette”. Meleg, méltányoló szavakkal jegyezte fel a hű barát, hogy híven emlékezik arra, hogy a kis Bredeczky menyenyire felülmúlta összes tanulóársait, különösen a latin versmérték szabályainak az ismeretében. Elmondotta, hogy minden igyekvése az volt, hogy tanulóársait túlszárnyalja és hogy egy neme a nemes büszkeségnek volt meg benne; mígnem a mellett észrevehető ingerültség is észlelhető volt nála minden iránt, ami az ő szellemi, avagy erkölcsi értékét érinteni látszott. Ezeknek kiemelésével, belőlük vont következtetés gyanánt, reámutatott azután arra is, hogy ez valósággal két alapvonása lett az ő jellemének, amelyek, az évek múltán, mintha még jobban kifejlődtek volna és amelyek utóbb, a férfiúvá lett ifjút, olykor abba a gyanúba is sodorták, hogy túlmagas véleménnyel van maga felől és hogy túlságosan érzékeny. De kiemelte azt is, hogy ezek a jellemvonások, érettebb korában, sokkal szelídebb alakban tűntek elő s egyszersmind hozzájárultak ahhoz, hogy az ő lényének méltóságot, tetteinek pedig erőt és súlyt kölcsönözzenek.

Kétségtelenül ez az, amit maga Bredeczkynk is kifejezésre juttatott akkor, amikor egyik – a későbbi időkből reánkmaradt – kéziratföredékében azt fejtegette, hogy; mindnyájunknak a lelkében van egy hatalmas törekvés, amely mindenhatóan működik és amelyet a halandó csak nehezen nyomhat el! Mindenki azt akarja, hogy lelkének mélységeit és az ő érdemeit elismerjék! Hogy ő mindabban, amiben tevékenykedik, tetszést és megbecsülést arasson kortársai részéről, akikkel köz vetetlen egymáshatásban működik! Mert vajjon hol van az a halandó, aki az ő célját olyan biztos tekintettel képes követni, hogy se jobbra, se balra ne tekintsen és ne tekintsen azokra a mellette állókra sem, akik az ő törekvéseit fgyelemmel kísérik? ! ...

Nagyon érdekes az is, amit Glatz a közöttük fennállott és egyre erősödött barátságának erről a kezdő időpontjáról még fel-

jegyzett és aminek az adatai határozottan azt sejtetik velünk, hogy ez a barátság szintén nem kis mértékben hatással volt s legalább is lehetett Bredeczkynk végezett tanulmányaira, sőt az ő egész fejlődésére,

Glatz nagybátyjának a hagyatékából egy könyv jutott reá, amelynek már csak ezért is igen nagy értéke volt előtte és amely újból és újból átolvasott legkedvesebb könyve volt. Egy könyv volt ez, amelyről tudjuk, hogy „Acerra philologica” volt a címe, valamint hogy az hétszáz rövid elbeszélésnek a gyűjteményét foglalta magában a görögök és rómaiak történetéből és a természetrajzból is. Az a könyv volt ez, amelyről Goethének „Wahrheit und Dichtung”-ja (I, kötet) is megemlékezik, mikor a gyermekek számára szánt könyvtárnak az ő korában tapasztalt hiányosságáról beszél s többek között azt mondja, hogy Comenius János Ámosnak, Sárospatak egykori nagy tanárának, „Orbis Pictus”-án kívül egy erre a célra szolgáló könyv sem jutott a kezükbe. Hogy egy rézmetszetekkel ékes Biblia és egy ugyancsak ily metszetekkel díszített világtörténet volt az, amelyet a leggyakrabban és legszívesebben lapozgattak és hogy ezek mellett még az „Acerra philologica” volt az, amely mindenféle meséket, mitológiai adatokat és ritkaságokat ismertetett volt meg velők.

Ez a régi könyv volt a kis Glatznak a legnagyobb, legféltettebb kincse. És ha édesatyja, a derék poprádi kovácsmester, a vaskereskedő életpályájára akarta őt szorítani, amelyre gyenge testalkata miatt különben is alkalmatlan volt, ő minden figyelmével, minden gyermekes vágyódásával, csak ehhez a könyvhöz menekült s abból merített erőt, bizalmat, tudást. Hogy mennyire Szerette és becsülte ezt a könyvet, annak meggyőző bizonyosága az is, hogy még Bredeczkyről írott megemlékezésében is erről tevén említést, szükségesnek látta annak a kiemelését, hogy ez a könyv mennyire megérdemelné, hogy azt az ifjúság számára újból átdolgozzák és javított kiadásban ismét közreadják.

Ezt az oly igen kedvelt könyvet, amelyről Glatznak egyik életírója (Wenrich János György) feljegyezte azt is, hogy annak egész tartalmát Glatz csaknem teljesen könyv nélkül tudta, mintha lelkének ebben a kincsében legjobb barátját is részletteni óhajtotta volna, alkalmasszerűleg Bredeczkynk kezeihez juttatta, aki különös tetszéssel olvasta és tanulgatta azt szintén. Ennek a könyvnek Bredeczkykre gyakorlott hatásáról, egyaránt méltányolólag úgy a könyv, mint Bredeczky iránt is, azt jegyezte föl

Glatz, hogy Bredeczky később sokszor bevallotta előtte, hogy ez az írás az ő értelmének új irányt adott és hogy lelkében a régiségek iránt s különösen a régiségtan s az ókori nyelvek és valóságok iránt való nagy szeretetnek az alapjait ez rakta le.

Azt olvassuk Glatznak előbb említett életrőjánál, hogy az a szellem, amely a késmárki tanulóifjúságnak nagy részét ebben az időben áthatotta, nem volt éppen a legdicséretesebb és hogy az ifjak nagyobbrészt nyersék és hirtelen magaviseletűek voltak,

Bredeczky feljegyzéseiben szintén szóvá tette ezt, különösen akkor, amikor az 1776-ban ottani tanárrá, majd igazgatóvá lett Podkoniczkynek azokról a bokros érdemeiről is megemlékezett, amelyeket ő a hazai ifjúság nevelésoktatásának a terén szerzett és pedig különösen azzal is, hogy a főiskolával kapcsolatban, a pártfogóságnak a segítségével ugyan, azonban a saját költségén, utóbb (1798.) egy nevelőintézetet állított fel, amelyet közvetlenül a saját felügyelete alá rendelt. Erről az intézetről írván, reámutatott arra, hogy Podkoniczky, kinek nagy tudása és a tanintézet felvirágoztatására irányzott nagy érdeklődése előtt mindenkor a legteljesebb nagyrabecsüléssel hajlott meg, kétségtelenül megérdemli mindazoknak a háláját, akik gyermekeiket a késmárki főiskolában óhajtották tanítani, mert e vállalkozása folytán az ifjak számára sokkal jobb ellátásról gondoskodott, mint amilyenben azok azelőtt, sokszor a különféle gazdasági udvarokban és a külvárosoknak piszkos odúiban, legtöbbször nyers és erkölcstelen emberek között részesedhettek. Erre vonatkozó sorainak az írásánál is még borzalommal gondolt Bredeczky azokra a történetekre, amelyeket ottani tanulóitársai beszéltek el neki és a részben szennyes kalandokról, amelyekbe az ifjak olykor bonyolódtak és amelyekből azután éppen ez a nevelőintézet szabadította és óvta meg őket főképen.

Fel kellett ezt ezen a helyen említenünk azért, mert ezek a körülmények is bizonytal nem kis mértékben hatottak oda, hogy a két ifjú, csendes kis tanulószobája falai közé rejtőzve, az annyira szeretett régi olvasókönyv leveleinek a sok forgatásában, úgy érezte magát, mintha az őket környező hullámok között egy kiemelkedő varázsszigeten találkoztak volna, ahol annál jobban érezték egymásra való utaltságukat s egymáshoz illő voltukat, amely érzés azután lelkük kincse maradt egész életükön keresztül,

A jó barátoknak késmárki együttidőzésük azonban nem tart-

hatott soká. Glatz, a magyar nyelvben való jártasság elsajátítása céljából, csakhamar Miskolcra ment, itten tanulása idejéből merítvén kétségtelenül legtöbbjét azoknak a felette érdekes adatoknak, amelyeket utóbb „Freyműhige Bemerkungen” című, névtelenül megjelent művében erről a városról s annak viszonyairól a nyilvánosság elé tárt. Bredeczkynk pedig, részben a tót nyelvnek a megtanulása végett, a csetneki iskolát kereste föl.

Mindezekkel az adatokkal kapcsolatban lehet felemlítenünk annak a – szükségesnek mutakozó – helyesbítését, hogy a galíciai protestánsok történetének egyik legkiválóbb írója (dr. Keselring Rezső) azt írja Bredeczkynk felől, hogy ő 1785-ben jött a késmárki iskolába és hogy onnét hat év múlva Sopronba ment, ahol 1796. április haváig időzött. Ez az adat tehát, a most elmondottak szerint is, hiányosnak és tévesnek veendő, mert tudjuk, hogy időközben Sopront, azután pedig ismételten Késmárkot és Csetneket is bejárta s csak ezt követőleg ment, hosszabb időre, másodszor a soproni főiskolára. Az életrajzi felsorolásának ez a most említett hiányossága kétségtelenül onnét ered, hogy dr. Würzbach Károly „Biographisches Lexikon”-ja, Bredeczkynkről szólván, az ő tanulmányi idejét szintén csupán Késmárkon és Sopronban eltöltöttnek mondja. Már pedig bizonyos, hogy az előbb hivatkozott galíciai író szintén ezt a művet használta, amennyiben annak egyes adatait maga is többször idézi.

Végezetül, hogy a késmárki tanulás alatt, főképen a latin és a német nyelvben az ifjú milyen ernyedetlen szorgalmat és buzgalmat, milyen jeles előmenetelt és milyen kiváló erkölcsi magaviseletet tanúsított, arról hű tanúságot tett az a valóban szép bizonyítvány is, amelyet Szabínay János „praeceptor” az 1786. év októberének 5-ik napján állított volt ki számára és amelyben csaknem túlaradó dicséretekkel halmozván el tanítványát, őt mindenkinek a támogatására a legmelegebben ajánlotta.

Csetneken.

Az 1789. év szeptember havának 1-ső napján kereste fel Bredeczkynk a csetneki evangélikus iskolát, amelynek már előbb említett jegyzőkönyvei (1744-1864. évekből) híven őrizik a kiváló tanulóknak a nevét, mégis azzal a már szintén kiemelt téve-

déssel, hogy őt Szepes vármegyei, leibiczi származásának mondják.

Ennek az iskolának, amelynek a nyomai már az 1556. évre nyúlnak vissza és amely a későbbben nagy mértékben eltörtösödött városban különösen azokra a tanulókra gyakorolt jelentékenyebb vonzóerőt, akik a tót nyelvben kívántak nagyobb jártasságot szerezni, ebben az időben Tsisch Tamás volt az igazgatója (1788-1797.). Bredeczky is erre az állásra őt olyannyira méltónak tartotta és azt jegyezte fel róla, hogy ő volt az, aki az ékesszólás-tanba és a bölcseletnek az elemeibe őt bevezette. Őröla Bredeczkynek mindenkor csupán a legnagyobb hálával és elismeréssel emlékezett meg, azt mondván egy helyen, hogy minden szeretetével, tiszteletével és köszönetével tartozik neki, mert lelkében a tudományok iránt való vonzódást általában ő keltette fel. Különbö Bredeczkynek a Csetneken töltött két esztendőt utóbb is mindenkor olyannak említette, amely szellemének a kifejlődésére a legjelentékenyebb és legjobb hatással volt.

Ez a jeles igazgató az, akiről nagyon melegen ír Glatz is, mikor épen a Bredeczky-féle életrajzi vázlatban azt említi fel, hogy ő ennek a csetneki iskolának éberlelkű és érdemes vezetője volt, aki telve volt a legnagyobb buzgalommal arra, hogy a hazai ifjúságnak az üdvére jobb nevelést és oktatást hozzon be. Ő az, aki, erre irányuló szakadatlan buzgalmában és törekvésében az ott fennálló iskolával kapcsolatban azután nevelőintézetet létesített, melyben az ország távoli vidékeiről is nagy számmal nyerték az ifjak kiképeztetésüket.

Érdekesnek tartjuk annak a felemlítését, hogy Bredeczkynek az 1797. évből származó egyik kéziratföredéke (Intoleranz der Protestanten in Ungarn) azt az adatot foglalja magában, hogy négy év előtt Tsisch, a csetneki iskola igazgatója, egy nevelőintézetet létesített, amely a legszebb eredménnyel és sikerekkel virágozik. Fölemlíti, hogy növendékeinek a száma 60-ra is felemelkedett és pedig nagyobb rész a nemes származású családok gyermekeiből. S megemlékezését ezzel a sóhajtással végzi: „. . . Oh, milyen megható látvány a nemesszív emberbarátok előtt annak a látása, hogy ebben az intézetben nemeseknek és polgároknak a gyermekei, katolikusok és protestánsok, egy nemesen eszes férfiúnak a felügyelete alatt, ugyanarra a célra egyesülnek!? . . . Milyen kellemes várakozásokra jogosít fel ez!”

Erről a nevelőintézetéről Bredeczkynek egy másik műve azt

adja elő, hogy annak az első alapját Tsisch az 1792-ik évben rakta le és pedig akkor, amikor az ezt megelőző évben Szarvasra tett utazása alatt behatóan megismerkedett mindazzal, amit a hazai nevelés- és oktatásügynek másik nagy férfia: Theschedik Sámuel ottan az iskolák megjavítása érdekében tett. Elmondja, hogy ennek az intézetnek a felállítására az a tapasztalás adott alkalmat és alapot, hogy a csetneki szülők, jóllehet ott középiskola állott rendelkezésre, gyermekeiket a magyar és a német nyelvnek a megtanulása céljából, idegen iskolákba voltak kénytelenek küldeni. Ezért, az elemi iskolai tanulásnak a kiegészítésére és az ifjak felett a kellő felügyeletnek és a szakértő vezetésnek a gyakorolhatása mellett, ez elé a nevelőintézet elé főcélul az említett két nyelvnek a lehető elsajátítását tűzte. Elmondja, hogy az alapító ennek az intézetnek a létesítésénél milyen nagy gyakorlati értelemmel és önzetlenséggel járt el és hogy milyen igen szép eredményeket is tudott elérni. Tsischnek ehhez a nevelőintézetéhez való igazán önzetlen ragaszkodását mi sem bizonyíthatja jobban, mint az a mondata, amelyet épen Bredeczkynknek a feljegyzése örökített volt meg számunkra és amely szerint a lelkes alapítónak az ajkai mindég csak azt hangoztatták, hogy: Amíg csak egyetlen felöltője is van neki, addig ezt a vállalkozást elbukni nem engedí soha! Tudjuk erről az intézetről azt is, hogy az első évben abba csak tizenkét tanulót vettek fel, ellenben a másodikban már hetvenet. Ugyanígy, hogy a felvett növendékeknek minden tanévben más-más nyelvet volt szabad és pedig kizárólag a tanulás és érintkezés nyelvül használni. És tudjuk azt is, hogy mivel ezt, annak az alapítója, általában nem nyereszkesedésre létesítette, sőt arra utóbb maga az egész tanári jövedelmét is reakölteni volt kénytelen, az végre is feloszlott.

Viszont magának az itteni iskolának ebben az időben való állapotát az evangélikus tanintézetek történetéről írott művek (dr. Szelényi Ödön) olyképen jellemzik, hogy ez alatt az igazgatóság alatt ez az iskola országos híre emelkedett ugyan, azonban annak mintegy háttérbe való szorulását és illetőleg nyilvános jellegének a csökkenését főképen a vele kapcsolatba hozott nevelőintézetnek lehetett tulajdonítani, mely az egész iskolát mintegy magánintézetté változtatta át. Ennek tulajdonítható bizonyval az is, hogy mikor kiváló igazgatója és a nevelő-

intézetnek a lelkes megalapítója ettől az állásától visszavonult, az iskola élete jó ideig csupán tengődést mutatott.

Ha ezeket a most felsorolt adatokat fontolóra vesszük és ezek mellett ismételtén megjegyezzük azt, hogy Bredeczkynk nem később, mint az 1789. év szeptember havától kezdve két tanévnek a folyamán volt Tsischnek a vezetése alatt, valamint ha meggondoljuk azt is, hogy Bredeczkynk Útjegyzeteinek (Reisebemerkingen) az első kötetében azt említi, hogy ő ezt azután csupán az 1795. évben látogatta meg rövid időre, tehát akkor, amikor már soproni tanulásának utolsóelőtti évében volt és amikor csupán egykori szeretett tanárát átutazása közben kereste fel s alkalmat nyert arra is, hogy az intézeti növendékeknek különösen a nyelvtanulásban tett szép előmenetelét is megismerhesse, akkor be kell látnunk, hogy Bredeczkynk ennek – az előbbiek szerint – az 1792. évben létesített nevelőintézetnek a növendéke nem lehetett és pedig annál az egyszerű oknál fogva, mivel ő tanulmányait olyan időben végezte Csetneken, amikor a többször említett nevelőintézet ottan még fenn nem állott. És ha Glatz az 1812-ben megjelent életrajzi vázlatában Bredeczkynk felől azt írta, hogy Tsisch előtt azonnal ismeretesek lettek a Bredeczky fényes tulajdonságai és tehetségei szintén s hogy éppen ezért egyre több kitüntetésben részesítve őt, teljesen sikerült neki az, hogy a derék ifjúban a szorgalmat és becsületérzést, valamint a kitüntetésre való törekvést annyira felébressze s egyszerűs mind hogy a kiváló tanfőúr is, mindenkor annyira jól alkalmazott bánásmódjával és nemes példaadásával olyan észrevehetően üdvös hatást gyakorolt a Bredeczky jellemére és továbbhaladására: ez nem érhető másképen, mint úgy, hogy mindez a csetneki iskolában való tanulásnak az ideje alatt és nem egyszerűs mind az ottani nevelőintézetben való léteinek az ideje alatt is történhetett. Ezek szerint tehát kiigazításra szorul a Glatz-féle életrajzi vázlatnak az az adata, hogy Bredeczky az ottani iskolával egybekapcsolt nevelőintézetnek szintén növendéke volt volna.

Kétségtelen azonban, hogy mindezek a felhozott körülmények nem tették sem indokolatlanná, sem feleslegessé azt, hogy Tsischnek az iskolájával foglalkozván, röviden érintettük az ő nevelőintézetét is, mert az erre vonatkozó adatok csupán nagyobb világosságot derítenek azokra a valóban nemes eszmékre, célokra és törekvésekre is, amelyek Bredeczkynk kiváló tanító-

jának szívét és lelkét betöltötték; amelyek az ő tanári és igazgatói működését bizonytalán már akkor is vezették, amikor Bredeczkynak a tanítása az ő szakavatott vezetésére volt bízva; és amelyek az ifjú tanuló fogékony lelkében, mint amiképen ezt az ő egész élete is bizonyította, már akkor olyan termékeny talajra találtak.

A csetneki tanulmányok idejére, a tanulási eredményre, az igazgatóhoz való bensős, szeretetteljes viszonyra s végül arra, hogy Bredeczky a csupán utóbb felállított nevelőintézetnek növendéke csakugyan nem lehetett: élénk világot vet s egyszerűsmind meggyőző bizonyítékot is szolgáltat az az ékes latin szövegű bizonyítvány is, amelyet nemesi címerpajzsba helyezett kettős „T” betűjével, díszes vörös pecsét alatt Tsisch az ő „legszebb reményű ifjú”-nak az 1791. év június hó 24-ik napjáról keltezetten, az ott végezett két esztendőre vonatkozólag adott és amely a „Múzsáknak immáron más otthonába” távozó ifjút szintén a legmelegebb elismerés és dicséret kapcsán ajánlja a további, kétségtelenül mindenkor megérdemelt, hathatós pártfogásra.

Sopronban.

Azok között az évek között, amelyeket Bredeczkynak a középfokú tanulmányokkal való foglalkozással töltött, kétségtelenül a legnagyobb hatást reá azok gyakorolták, amelyeket Sopronban, az ottani evangélikus főiskolának a kötelékében élt át.

Tanulmányainak a folyamán ezt a tanintézetet két ízben kereste fel és pedig, mint ezt már érintettük, az 1785-ben Késmárkon töltött első tanévnek a leteltével, az 1786. év októberében, amikor azonban másfél évnyi ottidőzés után szülei hazahívták, hogy újból a késmárki főiskolát látogassa. Majd pedig a Csetneken végezett tanulmányi évek után, az 1791. évben, amikor is középfokú tanulmányainak teljes bevégzéséig, azaz az 1796. év áprilisáig maradt ott, a szép fekvésű, érdekes régi városban; míg nem jó barátja: Glatz pedig Késmárkról, ahova újabban szintén visszatért, 1793-ban Pozsonyba ment s ott végezte el a középfokú tanulmányokat.

Életének ezekre az éveire élénk fényt derítenek főképen azok a levelek, amelyek édesatyjától származottan, a hálás fiú gyön-

gédtségétől megőrizve, ma is oly szép számmal rendelkezésünkre állanak.

Ezeknek a leveleknek ez életirat elkészülténél való nagy jelentőségét hangsúlyozván: itten látjuk helyénvalónak annak általánosságban való megállapítását, hogy egy tőlünk időben távol élt egyén életrajzának az összeállításánál nemcsak mellőzhetetlenek, hanem igazán elsőrangú fontosságúnak tartjuk azoknak a leveleknek lehető felhasználását, amelyeket az életrajznak a hőse maga írt vagy amelyeket mások hozzája intéztek volt.

Ezt a nézetünket főképen két alapra fektetjük, amelyek egyikét a Glatzról írott (Wenrich) életrajzban, másikat pedig a Magyar Tudományos Akadémia jelenlegi kiváló elnökének (dr. Berzeviczy Albert) egyik művében olvashattuk, részletesebb kifejtés kapcsán. Az egyik az, hogy a bizalmas levelekben azok íróinak a nézetei, felfogása, érzése és egész jelleme nem ritkán sokkal tisztábban és leplezetlenebbül jutnak kifejezésre, mint az ő nyilvános és így eképen a közmegítélés alá esésnek tudatában tett nyilatkozataikban és cselekvéseikben. Hogy a nyilvános életben és a nyilvánosság előtt való szereplésben a melléktekintetek között sok lehet olyan, amely az ember nézeteire és akarat-elhatározásaira vonatkozólag általában nem, avagy csupán kevésbé teszi lehetővé azt, hogy ezek abban a mívoltukban lépjenek elő és keressenek megvalósulást, mint amilyenben azok az illetőnek a bensejében megszületnek. Ezek a melléktekintetek azonban a bizalmas levelekben legnagyobb részben elesnek, amirez kapcsolódik azután az is, hogy ezek éppen ezért a leghívebb jellemzői annak a viszonyoknak, amelyben az, aki a levelet írta, ahhoz, akihez ezt intézte, állott. A másik pedig az, hogy a régieknek a levelei, az akkori kornak a körülményeire, viszonyaira, felfogásaira vetvén világot: a legbiztosabban élénkbe tárják azokat a kereteket, amelyek az életírás hősének az életviszonyait körülvették s arra hatással voltak, valamint hogy a régieknek ezek a levelei, az akkori kornak a felfogása szerint, sokban egészen más, a maitól lényegében eltérő célt szolgáltak. A több idő, mely úgy a levélírónak, mint az olvasónak rendelkezésére állott, részletesebb, hosszabb, mindenre kiterjedő levelek írását engedte meg, amelyekben, éppen ennél fogva, nemcsak az írónak és az olvasónak az életeseményei felől való hírközlés, avagy vélemény-csere található, hanem nagyon sokszor a közesemények, a nyilvánosan szereplő egyének felől való híradás és ezeknek a meg-

beszélése is. A kevésbé fejlett napisajtót szintén pótolni igyekeztek akkor a rendszeren kézzől-kézre adott levelek, amelyek különösen mikor ezek kedvelt irodalmi műfajjá is váltak, a legtöbbször azok íróinak irodalomművelési készségét és képességét is igazolni és kifejezésre juttatni igyekeztek. Különösen meggyőznek bennünket erről a két alapszempontról azok a levelek, amelyekről éppen a jelen életrajznak a megírásánál szó lehet, amelyeket tehát Bredeczky írt, illetőleg amelyek őhöz intézetten rendelkezésünkre állhatnak.

De különösen fontosak ezek között éppen az apának fiához intézett igazán nagyszerű levelei. Ezeknek minden sorából azok felől a nagy küzdelmek felől találunk bizonyítékokat, amelyek között a leibiczi kis család szakadatlanul és mintegy folyton nagyobb és nagyobb nehézségek elé állítva élt. Azonban kiváló fióknak a jövője érdekében a jó szülők meg akartak és meg is tudtak hozni minden áldozatot. Hiszen kétségtelen, hogy az a körülmény is, hogy fiokat Sopronból az ott töltött egy év után hamar haza kellett hívniuk és Késmárkon s majd Csetneken kellett tovább iskoláztatniuk, szintén csupán ezekre a nagy küzdelmekre és az iskoláztatással járó áldozatoknak el nem viselésére vezethető vissza.

A jó atyának mindjárt első levele (szokásos címzésük: „De Leibitz. Egregio Juveni Samueli Bredeczky Liter arum cultori assiduo, Filio meo traduntur. Sopronii), mely második soproni tanulásának első hónapjaiból (1791. december 30.) áll rendelkezésünkre, fájdalmas, panaszos hangon kezdődik, „A sors még nem hagyott alább – ezt írja aggodalmasan – s az ég fekete felleget vont lakásunk fölél! A Mindenhatónak pedig úgy tetszett, hogy bennünket, mélyen megalázott szülőket, könnyekkel itasson és fájdalmakkal etessen!” Ez a *levél* az, amelyben oly meghatóan sírja el fájdalmát János fiának az elhunya felett, akinek temetésén – mint írja – az ottani „népségnek megszámlálhatatlan tömege volt jelen”. A temetésen Stark Mihály, a leibiczi evangélikus lelkész végezte a temetési szertartást, míg nem a késmárki evangélikus lelkész: Demjány mondta a búcsúztatót. Ugyanebben említi Zsuzsanna testvérenek súlyos betegségét, amelyen – úgy látszik – nem segíthet dr. Genersich késmárki orvosnak napoként tett látogatása és minden kitalálható orvosszere sem. Az egy hó múlva (1792. január 23.) írott további levélben szintén azt mondja el, hogy a felette függő keserves vég-

zet nem engedi azt, amit már lelkéből annyira óhajtana, hogy az újévnek eljövetele alkalmából víg és kellemes híreket írhas-
son, mert íme alig indult javulásnak előbb nevezett leányának az egészségi állapota, előbb felesége, azután pedig Kati leánya jutott ágyba, úgy hogy mostan miattok kell szüntelenül remény és félelem között lenniök. Majd egy másik levelében (1794. június 9.) a felvenni kénytelenült kölcsön felől tesz említést és arról, hogy igyekezni fog azt lehetőleg kiegyenlíteni, valamint hogy ez meg is történt volna, ha leküzdhetetlen nehézségek nem merültek volna fel. Azután ismét egy másikban (1795. május 15.), amelyben újból feleségének a betegsége felől ír, mikor a fiának szóló levél továbbítása végett Poprádra volt kénytelen a zord időjárásban átgyalogolni, a „puszta földön” való átmenetel közben meghült, még hangosabban tör elő aggodása a jövő iránt. „Az én erőim napról-napra fogynak – így ír – s mindinkább erőtlenebb leszek. Míg el tudom végezni feladataimat, addig van táplálékom. De ha az egyik megszűnik: megszűnik a másik is! És akkor mi következik? És akkor hová? Ki fog engemet aggságomban táplálni és eltartani? A leányokra nem számíthatok s read is alig! így nélkülözöm kell s végre is elpusztulnom! „Csak azt az egyet tudd, – ezt írja aztán egy későbbi (1796. február 15.) levelében -- hogy én enyéimmal együtt a legszomorúbb és legsajnálatra méltóbb állapotban vagyok!”

S a leveleknek minden sorából felénk sűrű e hatalmas nehézségeknek az ellenére az ifjú ismét Sopront kereste fel, hogy ottan végezze el középiskolai tanulmányait. Kétségtelen, hogy nem csupán az ősi tanintézetnek ekkori magas színvonala és tanárainak jó hírneve vonzotta őt ide, hanem szülőinek ott lakó rokonai és baráti köre is, amelyre reámutat az a körülmény, hogy atyjának ezidőből megőrzött levelei között nincsen egy sem, amely szívből jövő üdvözlést ne küldene „Fábry úrnak és az ő kedves hozzátartozóinak”, ugyanígy Bogschéknak, valamint több barátainak és ismerőseinek.

Hogy a soproni tanulói éveknél, melyekre vonatkoztatva azt mondja a „Nemzeti Plutárkus” életrajza is, hogy: ezek alatt vette meg „tudományos ismereteinek erős alapköveit”, reá gyakorolt nagy hatását és az ott végzett tanulmányoknak a terjedelmét annál inkább beláthatjuk és mérlegelhetjük, helyénvalónak látszik az, hogy, bármilyen röviden is, kitérjünk ennek a tanintézetnek akkori életére és körülményeire. Ennek az ősi tan-

intézetnek, amelyről annak egyik hivatott történetírója (Müllner Máttyás) oly méltóan jegyzi föl, hogy az mindeddig öröme és büszkesége volt a soproni evangélikus egyháznak.

Nyomban, mihelyst a hitújítási mozgalomnak éltető tavaszi levegője hazánkat és különösen annak ezt az, akkor is nagy szerepre hivatott felvidéki városát érintette: kezdődik az e mozgalommal oly szoros kapcsolatban álló s annak valósággal éltető elemét és nélkülözhetetlen következményét tevő tanításnak az ügye itten is. Látjuk ezt nem csupán abból, hogy már 1525-ben szó esik egy latin „rectori” állás létesítéséről, nem is csak az e hitújítási mozgalomnak célbavett elnyomása végett vizsgálatra kiküldött „Fráter Gregorius”-nak a működéséből, hanem főképpen abból, hogy az e vizsgálatjal járó zaklatásoknak s majd a törökök részéről a mohácsi vészre következett és a várost ért nyugtalanításoknak ellenére is már 1532-ből, vagy, némelyek szerint, 1534-ből ismerjük annak az első ifjúnak a nevét, aki a Sopronban végezett tanulmányok után külföldi (a wittenbergai) egyetemre ment. Az 1557-ik esztendő már a „gimnáziummá” való átalakulást hozta magával, úgy hogy ez az év vehető tulajdonképpen az alapítás esztendejének, különösen a lelkes polgármesternek: Humel Kristófnak áldozatkész buzgalma folytán bekövetkezett új iskolaépület emelésével is.

Hogy a város előkelői és céhei mindenkor milyen mély és nagy megbecsüléssel s egyszersmind nemes áldozatkészséggel voltak eltelve az iskolaügy iránt, annak igazán ékesen szóló bizonyosságául hozhatjuk fel azt a Korabinsky földrajzi szótárában is külön kiemelésre méltatott adatot, hogy ezek az eperjesi evangélikus főiskolának a XVII. század második felében történt megalapításánál szintén olyan bőkezűleg küldték erre a célra felajánlott adományaikat.

A XVIII. századnak nyolcvanas és kilencvenes évei, amelyeknek folyamára Bredeczkynk soproni tanulóágának az ideje esik, már magas fejlettségben találták az ottani evangélikusok egyházi és iskolai ügyeit. A türelmi rendeletnek hatása alatt újraépült evangélikus templomot 1784-ben szentelték fel s 1783-ban választották lelkésszé a rövid idő múltán meghalt Asbóth János Gottfriedet, aki nemescsói lelkészségét megelőzően ugyanitt előbb már „conrector” volt. Az ő rövid itteni lelkészkedése után a leibiczi lelkészt: Bogsch Jakabot választották meg s ugyanőt bízták meg a latin iskolákra való felügyelettel is, aki

már előbb, Modorban és Lőcsén szintén „conrector”-ként is működött. Nem szenvedhet kétséget, hogy az ő ottmüködése fővonzóerőt gyakorolt abban a tekintetben, hogy Bredeczkynek ismételtén is a soproni tanintézetet kereste fel.

Közvetlen az ő első oda jöttét megelőző esztendőben, 1785. végén, Gábel Lajos egyházi közgyűlési elnök vezetése alatt, külön iskolai bizottság alakult és ez úgy a latin iskola, mint az elemi (polgári) iskola tekintetében is több jó hatású javaslatot tett. A javaslatok legtöbbszörének megvalósítása azonban az evangélikus tanügy fejlesztésében általában mutatkozó legnagyobb nehézség, t. i. az anyagi erők elégtelensége folytán, elmaradt.

Arra az időre, melyet Bredeczkynek itteni tanulására fordított, esik, a továbbiakban még megemlítendőkön kívül, Kleeblass Mihálynak, Varga Jánosnak, Seiler Sámuelnek, Nagy Jánosnak, Wietoris Jónásnak és Farkas Ádámnak a tanári működése.

Hogy miképen gondolkoztak az iskolai ügyeknek vezetésére hívatottak a tanintézet jelentősége és hivatása felől, az leginkább abból tűnik elénk, hogy a felmerült vizátságokon segíteni kívánván, az iskolaügyi bizottság azt tervezte, hogy az eddigi két felső osztályt egy „Lyceum”-nak a felállításával, három osztálylyal és három szaktanárral fogják helyettesíteni és pedig úgy, hogy ez utóbbiaknak egyike a jogtudományokat és történetet, második a bölcséletet és a mennyiségtant, harmadika pedig a hitani tudományokat adná elő. Ezt a tanfolyamot öt esztendőre tervezték s ennek létrehozásával kapcsolatban újra szervezeridőnek tartották a négy alsó osztályt is. És pedig úgy, hogy annak három első osztályában három év alatt a „grammatika” és a „syntaxis” nyerve teljes bevégezést; az eddigi negyedik osztály két vagy két és fél év alatt pedig előkészítő tanfolyama legyen a „Lyceum”-nak, melyben éppen ezért a régi nyelvek tanulására, a régi írók olvasására, az írásmód művelésére és a felsőbb tanfolyamon tanulandó tudományok előfogalmainak a tanítására fektessék a súlyt. Az e nagyjelentőségű tervek megvalósítása elé tornyosult s főképen az anyagi erők elégtelenségében mutatkozó leküzdhetetlen nehézségek okából Farkas Ádám le is tette igazgatói tisztét. Az ő állásának a betöltésével járó gondok pedig egy időre, elterelték a figyelmet a tervbe vett nagy szervezeti változtatásról.

Farkasnak a helyére igazgatónak (1786.) Wietorist válasz-

tották, akit a „Gemeinnützige Blätter” 1812-ik évfolyamában (december 20-i szám) megjelent megemlékezésében Bredeczkynk egyik életírója olyan teljes joggal nevezett Bredeczkynk „atyai barátjára”-nak; mígnem az így megüresedett „conrector”-i állásra a késmárki jeles tanár: Schwartner Márton jött. A főiskolának történetírója nagy lelkesedéssel jegyezte fel felöle, hogy ő volt egyike a tanintézet legkiválóbb munkásainak és hogy „nálánál nagyobb tanár ennél az intézetnél nem volt soha”, valamint, hogy az ő itten való s a pesti egyetemre történt meghívása (1787.) folytán oly rövid működése valósággal „fénypontja a főiskola történetének”.

Az a szempont, amely e tanintézetnek a fejlődésében mindenkor alapvető jelentőségű volt, hogy minél nagyobb súlyt fektessenek a hittani tanulmányoknak a fejlesztésére és ápolására is, volt a szülőoka annak, hogy jóllehet Gammauf Sámuel és Rakvitz Károly ottani lelkészek ebben a tekintetben szintén sokat és buzgósággal működtek közre, egy harmadik tanárnak a meghívása vált szükségessé. Az anyagi nehézségek ellenére ezt meg is valósították, bár ugyan ez okból kifolyólag, az „akadémiaszerű” intézetnek a szervezésétől ezúttal is el kellett tekinteniök s egyelőre csupán azáltal a szempont által vezéreltetve, hogy a felső két osztályban több tudományt és alaposabban, valamint belterjesebben taníthassanak, 1787-ben Csetnekről Schuhmacher Mihályt választották meg, aki azonban betegségének s csakhamar elkövetkezett halálának okából a célba vett fontos terveknek előmozdítója nem lehetett.

Schwartnernek már említett távozása után a két felső osztályt csakugyan „Lyceummá” alakították három osztállyal és pedig olyképen, hogy minden osztály három félévből állott. Ez alatt az idő alatt azonban nem kevesebb, mint harmincegy tudomány volt elvégzendő. Ennek az újításnak az üdvös eredményét, a tudományok óriás száma mellett, még kétségesebbé tette az a körülmény, hogy az alsó osztályok nemcsak változatlan szervezetükben maradtak fenn, hanem közülök a legszűkebb egészen meg is szűnt. Schwartnernek az eltávozására következett azután Stanislaides Dánielnek a megválasztása, aki szintén egyike volt hazai közoktatás legkiválóbb munkásainak. Mikor pedig 1789-ten (május) Raitsch Péter a jénai egyetemről hazajött, őt választották meg tanárnak. Ez a választás újabb terveknek a létrejöttét eredményezte a tanintézet szervezetén eszközözendő újítá-

sok tekintetében, mert Raitsch a felső három osztályt valóságos egyetemmé óhajtotta fejleszteni. Ez a hatalmas terv azonban csupán annyiban valósulhatott meg, hogy az előző évi terv sokban bővítést nyert és hogy a három osztálynak a tanfolyamát hat évre állapították meg, anélkül azonban, hogy szintén kellő figyelemmel voltak volna az alsó osztályoknak ugyancsak szükségessé vált átszervezésére is. Raitsch tanári működésében a túl részletező irányt követve, annak útvesztőiben csaknem eltévedett. A tanintézet hivatásával és anyagi erejével egyaránt össze nem egyeztethető túlságosan nagy felszereléssel dolgozott, aminek egyik következménye volt, hogy a tanulósg fegyelme hanyatlásnak indult, úgy hogy az 1793. évi egyházkerületi gyűlésen e tekintetben panaszok is merültek fel.

Még nagyobb visszasságokra vezetett volna a Stanislaides-féle új iskolatervezet (1791.), amelynek igazán halvaszületett voltát leginkább megvilágítja az, hogy három osztályban, hat év alatt ötvennégy tudománynak az elvégzését óhajtotta célbavenni s e mellett még tíz tudománynak az elvégzését a magántanulásnak feladatává óhajtotta volna tenni.

Ezek a hatalmas újítási mozgalmak világítják meg előttünk leginkább azokat a körülményeket, egyéneket, eszméket és törekvéseket, akik és amelyek között, valamint akiknek és amelyeknek vezetése és uralma alatt Bredeczkynk a soproni főiskolában töltött években tanulmányait végezte. Ezek bizonyítják egyfelől azt a hatalmas szellemi erőt és lelkesedést, amely az egyre ismétlődő újítások létrehozása, avagy kitervezése tekintetében észlelhető ennek a folytonos forrási folyamatnak egyre több alapot és táplálékot adott és ez mutat reá egyszersmind másfelől a legjobban arra, hogy Bredeczkynk e tanulmányi évei, ilyen, a középfokú iskolázás teréhez és feladataihoz mérten csaknem túlságosan széles látókörű és csaknem túlhajtott törekvésű férfiaknak a vezetése és útmutatása alatt, milyen sokoldalú, elmélyedésre alkalmas, nagy hatással lehettek reá.

Az első, oly rövid és a második, hosszabb időszak azonban, amelyet Bredeczkynk ennek a tanintézetnek a kebelében eltöltött, oly végtelenül különbözött egymástól és pedig főképen abban a hangulatban, amely az ifjú lelkét ottan rabjául ejtette. Ennek a megvilágításául, természetesen közelebről érdekel bennünket mindaz, amit ő „*Erast*” című kéziratredékében a munka hősenek, azaz önmagának, az e főiskolában töltött első tanul-

mányi idejéről mondott el. Hogy itten csakugyan erről az iskoláról van szó, az nemcsak a város kipontozott nevének kezdőbetűjéből, hanem főképen abból következik, hogy maga adja elő, hogy ez az intézet abban az időben Bogschnak az irányítása és Schuhmachernek, Schwartnernek s Wietorisznak a működése mellett, valamint Gammauf esperesnek és Rakvitz lelkésznek a befolyása mellett, virágzásának magas színvonalán állott. Azonban amilyen kiválóak voltak az iskolának a felsőbb osztályai, olyan szomorú volt akkor az alsóbbaknak az állapota. A „grammatikában tanítója valóságos „fából faragott ember” volt, akinél az egész nevelés csak kézművességnek látszott. A néhány mesterfogás, amelyet ez a tanára eltanult, arra szolgált csupán, hogy az élénkebb fiukat megfékezze és hogy a felfelé való törekvést általában mérsékelje, A testi fenyítéssel igen sokszor élt és visszaélt. Felemlíti azokat a kezekre kapott kegyetlen csapásokat, amelyek miatt sokszor huszonnégy óráig sem tudták a tanulók az író tollat kezükbe venni. Az egész osztály tanulói három asztalnál foglaltak ekkor helyet és minden asztal első és második részre volt beosztva, A tanulók pedig, leckéiknek a felmondásánál, folytonosan „kihívogatták” egymást s ha a leckét jobban és gyorsabban tudták elhadarni, akkor a fentebb ülők helyét „nyerték” el. Ez, természetesen helyes lehetett volna akkor, ha az iskolának főcélja a pusztán könyvnélküli tanulás lenne és ha a tanár is minden részrehajlás nélkül járt volna el. A történelemből csupán összeállított tábláknak a könyvnélküli használata járta. Azonban semmitől sem remegett jobban, mint a vallástantól. A szerda és a szombat, e tárgy előadásának a napjai, a legkeservebbek voltak. Ha a feltett kérdésekre nyomban nem jött a betűszerint kívánt felelet, már csattantak az ütések és szálltak a durva elnevezések, úgy hogy a kérdésnek az elhangzásakor a szegény fiúk már inkább gondoltak szemük hirtelen behunyására s fejüknek vállaik közé való behúzására, semmint a kérdésnek a tartalmára ... „Milyen céltalan eszköz ez – így sóhajt fel – arra, hogy az ifjú lelkekben a vallás iránt szeretetet csepegtessen!” Ez a böszült eljárás a legszentebb és a legfelelősebb dolgok iránt is a legnagyobb félelmet és rettegést oltotta bele a kis tanulók gyermeki lelkületébe, úgy hogy erre emlékezve, Bredeczkyk is azt jegyzi, fel, hogy: „életének semmi borzasztóbb helyzetére nem emlékezik, mint éppen arra!”

Ott tanulásának második időszakára annál szívesebben és

boldogabban emlékezett vissza mindenkor. S mikor egyik kedves kéziratföredékében azt írta le, hogy tanárai mindég meg voltak vele elégedve, legfeljebb arra hivatkozott, hogy ha olykor valamit kifogásoltak benne, az a könnyűvérűség, élénkség és, amint nevezni szeretnék, bizonyos mértékű pajkosság volt, melyeket a „jó magaviselet”-nek mondott feszes illemszabályokkal néha nem törődő túlélénkségre vezettek vissza.

Már említett tanárai között, mint maga is kiemeli, különösen három volt felette nagy hatással reá és fejlődésére. Az egyik Stanislaides, aki főképen a tanárokkal szemben némely részről megnyilatkozott türelmetlenség és szabadelvűség-hiány okából ugyanabban az évben távozott Pozsonyba, amelyben Bredeczkynek ottani tanulmányai befejeződtek és akiről azt jegyezte fel, hogy az ő szíve minden szeretetével és megbecsülésével gondolt reá, valamint hogy ő ébresztette fel lelkében a hajlamot a hit-tudományok iránt. A másik Wietoris, akinek hazafias irányú .szolgálatkészségét olyan melegen emeli ki Korabinsky is; aki viszont a természetrajz tanulmányozása felé vonzotta és akiről, mint amiképen ezt Glatz említi, mikor, felfogása szerint, az ő érdemeit az „Annalen der österr. Literatur und Kunst”-ban (1811. évfolyam) nem eléggé méltányolták, Bredeczkynek egy melegen elismerő és dicsérő beszédet is tartott, A harmadik pedig Raitsch, aki utóbb az intézet igazgatója is lett, akiről, bár évek múltán az ottani polgári iskola kérdésében jelentékeny nézeteltérésben volt, amely, saját szavai szerint, a Sopronban eltöltött „keserű órákat megsokasította”, maga Bredeczkynek említi, hogy a magyar nyelv előrevitelére egy „Magyar Társaság”-ot hozott volt létre, amit az ő legszebb és legnagyobb érdemének tart és akiről tudjuk azt is, hogy gazdag könyvtárát a tanulni vágyó ifjúknak teljesen rendelkezésére bocsátotta. Mind a hárman elismerő, biztató és jókívánatokkal telt sorokat írtak Bredeczkynek az 1795, évben Sopronban kezdett *„Heiligen Andenken und süsßer Rückerinnerung”* című emlékkönyvébe, hova Wietoris „egykori tanítványának s most barátjának” azt jegyezte be (1796, április 2.), hogy: „Jót tenni és örvendezni: ez a legjobb az életben!”, Raitsch pedig azt, hogy: „Nem férfiúhoz illő az, hogy féljünk a verejtékezéstől!” ők hárman voltak épen azok is, akik utóbb, a főiskoláról távozó ifjúknak a tanintézettől nyert végső bizonyítványát, melyről későbbben részletesebben szönlünk, szintén aláírták.

Bredeczkynk, Sopronban létének ebben a második időszakában, a legszorgalmasabb s ezért a legszebb reményekre jogosító tanulók közé tartozott. Egyfelől, hogy magát tökéletesítse és hogy, mint Glatz oly helyesen mondja, a „tanítva tanulás”nak az elvét magára is alkalmazza, de másfelől, hogy a távolban való megélhetését előmozdítsa s öregedő édesatyjának gondjain és terhein is könnyítsen: készséggel vállalkozott arra, hogy kisebb tanulóknak órákat adjon és egyes családoknak a gyermekeit otthonukban is oktassa s nevelje. Ez a foglalkozása nemcsak e most jelzett célokat mozdította elő s különösen az ő nevelői tehetségének kifejlődésére s általában a nevelés ügye iránt mindenkor tanúsított nagy és meleg érdeklődésének a fokozására és behatóbbá tételére volt a legjobb hatással, hanem ismét csak szaporította azokat a kötelekeket, amelyek őt Sopron városának kiválóbb családjaihoz s általában társadalmi életéhez fűzték, ő maga is azt jegyezte fel erről a kérdéstről, hogy az a körülmény, hogy Sopronban a tanulók, előmenetelük könnyítése céljából az ifjabbaknak tanítást adnak, csak szellemi és erkölcsi művelődésre vezet és az ott tanuló ifjakra felette előnyös. Az a szükség, hogy más előtt valamit megérthetővé és inkább felfoghatóvá tegyünk, szüli azt a törekvést, hogy minél tisztább és világosabb fogalmakat szerezzünk magunknak. Az a viszony pedig, amelybe az ilyképen foglalkozó tanuló, e vállalt tanítás folytán az egyes családokhoz jut, arra készíti, hogy fedhetlen, tiszta életet éljen s hogy saját erkölcsi élete felett éber szemekkel őrködjön. S mikor az erkölcsi tökéletesedés felől ily szépen és helyesen gondolkozván, ezt az elmélkedését papírra vetette: meg nem állhatta, hogy ebből a szempontból reá ne világítson a Sopron városában észlelhető ilyen viszonyokra, azt mondván ezek felől, hogy erről az oldalról a soproni főiskolát illeti meg az elsőség. A város kicsiny arra, hogy az egyes a tömegben észrevétlen maradjon és az erkölcsök sincsenek itten még annyira elromolva, hogy valamely züllött életmód általános feltűnést ne keltsen. „Általában – így végezi erre vonatkozó megemlékezéseit – az én időmben a tanulók között a hangulat, összehasonlítva más iskolákéval, igazán kitűnő volt!”

Már ebben az időben ébredt lelkében az a vágy, hogy élete feladatának megoldását a magasztos lelkészi pályán keresse. Hogy ebben az irányban tehetségeit kipróbálja és illetőleg, hogy azokat mindjobban ki is fejlessze: igen szívesen gyakorolta ma-

gát az egyházi szónoklásban. Glatz is említi felőle, hogy több egyházközség előtt fellépett egyházi beszédeivel. Hogy pedig ennek szülei is csak örvendeni tudtak, annak bizonyosságául szolgálhat atyjának 1792-ben (január 23.) írott levele, amelyben arról tesz említést, hogy édesanyja nagyon szeretné tudni azt, hogy vajjon „ott is prédikált-e már valahol és milyen sikerrel?” Ebben a tudakozásban pedig szembeötlően benne láthatjuk a bizonyítékot arra nézve is, hogy Bredeczkynk az ilyen egyházi beszédekkel való fellépéssel már előzetesen is foglalkozott.

A kiváló főiskolának ugyanilyen tanítványa különösen ki-tüntette magát magánszorgalmával, amellyel az iskolán kívül is oly sokat olvasott és dolgozott. Kedvelt költői voltak: Horatius, Catullus, Tibullus és Propertius, akiknek műveiből sokat fordított és pedig, mint amiképen ezt Glatz is megállapította, egyseseket nem is sikertelenül. Ami a német irodalomból csak rendelkezésére állott, azt mind megismerni és elsajátítani igyekezett. Különösen szerette a görög és római hitregtant és a régi történetet. Ugyancsak Glatznál olvassuk felőle, hogy szabad óráiban költemények írásával is foglalkozott s hogy számos ifjúkori ódája és hymnusa „olyan kedélynek a kinyomatát viseli magán, amely fogékony a nemes és a felemelő iránt és amely nagy buzgalommal küzd a magas felé!” Bizonytalán ezek közé a költői munkák közé sorozta a hű barát Bredeczkynknek az 1793. évben (június havában) írott s kéziratban reánkmaradt „Arcadiens selige Hirten” című művét is, amely egyike hosszabb ilyen dolgozatainak, Sőt a drámai szakban is tett némi kísérletet s ezek közül néhány művét magántársaságokban tetszés mellett elő is adták. Tetszést arattak némely költői művei akkor is, amikor ezeket iskolai ünnepeken mutatták be s azokból „nem hiányzott sem a szellem, sem az éle, sem az eredetiség”,

A soproni évek folyásáról és az ezek folyamán végezett munkáról, valamint elért előhaladásáról a legtöbbit Glatznál olvashatunk, aki, ezekről szólván, kiemelendőnek tartja még azt is, hogy dolgozatai Sopronban sokaknak a figyelmét reá irányították az oly szép fejlődésnek indult ifjúra, akinél – mivel amiképen maga is beismerte, hogy azokban a hazai iskolákban, amelyeket tanulmányai végett felkeresett, a német nyelvtanban semmi tanítást sem nyert, a helyesírásban pedig eléggé hiányosat – néhol csupán a nyelvnek szabatosága és tisztasága hiányzott volt. A legkiválóbb német írók műveinek szorgalmas olvasásával később-

ben ugyan megismerte a családjában is anyanyelvként szerepelt német nyelvnek a szellemét és gazdagságát és egyszersmind könnyed és lendületes, jó írásmódra tett szert. Azonban kiemeli felőle Glatz azt is, hogy élénk szellemének nem volt elegendő türelme ahhoz, hogy a német nyelvtannal és helyesírással behatóan foglalkozzék s hogy ez volt az oka annak, hogy írásai ebben a tekintetben néhol némi kívánnivalót hagylak fenn, valamint hogy ezt később maga is érezte és amit csak ideje és türelme lehetővé tett, mindent elkövetett arra, hogy ezeket a hiányokat, melyeket különben eredeti szép gondolatai és élénk, könnyed, szellemes előadása nagy mértékben elfeledtetek, pótolja.

Ebből az időből nemcsak ügyes verselési képességének, hanem első sorban, benső gyermeki ragaszkodásának, hálájának, valamint mély gondolkodásának egyik megható bizonyítéka az a költemény is, amelyet reánk maradt kézíratai között találunk és amelyet „Újévi gondolatok” címen írt. Az újév és az új örömök - ez a kis versnek szabadon fordított tartalma - a reménnyel együtt lépnek élénk. Vájjon jobb lesz-e az az előbbinél s vájjon csökkentí-e majd a nehéz szenvedések tömegét? Vájjon a béke örömet hozza-e és rózsákat hint-e majd élénk!? Az ártatlanság vörösrre sírja szemeit! A szenvedő szükségben kiált! És sóhajai jajokká változnak! . . . Mondd, újév, visszahozod-e azt, ami elveszett!? Életet avagy halált ígérsz-e Te!? . . . , Hallgasd meg gyermeked, édes Istenem s csepegtess balzsamot a fájó sebekbe!... Vájjon sokáig szólíthatom-e még örömteli szívvel s lelkes érzelmekkel atyámat s anyámat én? S vájjon örvendhetek-e mindenkor az ő jólétükön? *Vájjon magam is mindég jobb és jobb lesz-e* s öröme lehetek-e szülőimnek? S boldogító lesz-e a visszapillantás, amelyet egykoron a megásott sírnak széléről vehettek!? ... S ilyen lesz-e az érzés akkor, ha velük újra egyesülök? . . . Mert hirtelen, miként tavasszal fecskeszárnyakon, száll minden pillanat tova s oly gyorsan itt hagy bennünket, hogy ha tetteinkkel itt nem tartjuk őt és nem fonjuk belé a szorgalomnak a koszorújába: örökre el van rabolva már; és hogy boldogok legyünk: nem jön vissza soha! . . . Nekem s szülőimnek, jó istenem, csak azt a kérést teljesítsd, hogy *adj nekünk nemes szívet*, mindennapi kenyeret és tartsd meg biztos otthonunkat!

Az ifjú kézzel leírt ezek a sorok méltóak arra, hogy azokat vázlatosan megörökítsük. Hiszen a hű gyermeki szívnek, melynek

sugarai tükröztek bennük, a megismeréséhez adatot szolgáltatnak ezek is. És ezek a sugarak bizonytalansággal ott törtek meg az e sorokat olvasó agg szülői szemeknek meghatottságtól sajtolta tiszta könnyeiben!

Nagyon jellemző az ifjú Bredeczkyre, hogy már soproni tanulmányainak az ideje alatt azért is beható figyelemmel kíséri a köz- és különösen az irodalmi eseményeket, hogy azok felől a Tátra alján csendes elvonultságban élő, de szüntelenül továbbtanulni s ismereteit továbbra is gyarapítani igyekvő édesatyját szintén tudathassa. Különösen jellemző ez magára az öreg Bredeczkyre, aki – a legnyomasztóbb hangulatban írott leveleiből is kitetszik – az otthonától távol élő fiában mintha egy messzire küldött vigyázót, megfigyelőt látna, akit maga is egyre-másra csak arra buzdít, hogy számára a felmerült események felől minél több és minél alaposabb hírt gyűjtsön és közvetítsen. Azt írja fiához erre vonatkozólag egyik levelében (1791, december 30.), hogy ha valami érdekeset és megjegyzésre méltót tudna meg, főképen az irodalom és az iskolaügy felől: azt tudassa vele mielőbb. Egy másik (1792. január 23.) levelében örömeinek adott kifejezést afelett, hogy fia a soproniaknak a magyar irodalomra vonatkozó véleményei felől tájékoztatta s azt kéri, hogy legyen erre figyelemmel a jövőben is és írjon efelől ismét mielőbb. Egyszermind ő is tudatja fiát az ottani tanításügynek az állapotáról, beleértve a más vallásúak ily ügyének az állapotát szintén. Egy harmadik levélben (1794, június 9.) pedig Bene Jakabnak, a leibiczi ifjúnak az ügyét köti fia lelkére, kérve, hogy őt, mint hű földit, szerettesse meg a soproni környezetben.

Már említettük, hogy nemcsak szüleinek ottani rokonsága és ismerősei köre folytán, hanem az egyes kiváló családoknál elfoglalt házitartói és nevelői állása folytán is Bredeczkynek igen sokat fordult meg a város jobb családjaiban, hol a reményteljes s különösen fejlett erkölcsi érzülettel, valamint egyre finomabb modorral megáldott ifjút nagyon szívesen fogadták. Szívesen fogadták már csak jó tulajdonságainál fogva is, melyeket Glatz az ő szeretetreméltó egyéniségében, a szép és illedelmes iránt való különös érzékben, víg kedélyben és szellemes bőbeszédűségben ismert fel leginkább.

Viszont a soproni kiválóbb, művelt családokkal való érintkezés lelkének ezeket a szép tulajdonságait csak fokozta. Igazán reá is el lehet mondani azt, amit Kis János püspök a sop-

roni családokkal való érintkezésnek Németh Lászlóra gyakorolt üdvös hatásáról úgy jegyezt fel, hogy: „ő is ennek köszönhető deáki durva erkölcsének első csinosodását”. És az a körülmény, hogy szabad idejét ilyen művelt környezetben tölthette, csupán növelte lelkében azt a természetes ellenszenvet, amely abban minden közönséges és nyers dolog iránt állandóan élt.

Hogy milyen gyöngéd bizalommal és rokonszenvvel engedtek neki szabad belépést ezek a családok, annak bizonyosságául nemcsak Glatz adatainak ezt annyira hangsúlyozó és méltányoló része szolgál, amely éppen ennek tulajdonítja azt, hogy Bredeczkynk értelme és szíve, ebben a környezetben, olyan nagyon és olyan nemes irányban fejlődött, hanem bizonyosságul szolgálnak erre soproni ismerőseinek ebből az időből megőrizett levelei. Ezek az ő Sopronból való időleges távozásakor, valamint utóbb a külföldi tanulmányok végett történt elmenetelének ideje alatt is, mind csupán arról a kiapadhatatlan bensőségről és melegségről szólnak, amellyel ő reá ezeknek a családoknak a körében emlékeztek és amelyek az elmenetelén érezett sajnálatnak, valamint a visszatérése után való vágyakozásnak olyan bensőleg szóló tanúbizonyságai. Megható ennek tolmácsolásában egy hű barátjának: Fábrynak 1793-ból (augusztus 14.) kelt levele, amely a nyári szünidőre eltávozott ifjúnak, Iharosberényre intézetten: „Szűts István érdemes lelkész úrnál” volt „további ellátás végett leadandó”, akiről Kisnek az „Emlékezései” is oly sokszor szólnak. Ez a soproni viszonyok felől óhajtván Bredeczkynket tájékoztatni, azt is említi, hogy Stanislaides azt kívánná, hogy az iskolai év kezdete előtt legalább nyolc nappal jönne el s már előre ünnepi hangulatot és fogadtatást ígér a várvavárt megérkezésnek örvendetes alkalmából. Levelének egész alaphangja annyira meggyőzheti az olvasót arról a benső megbecsülésről és rokonszenvről, amellyel őt ott általában környezték és amellyel őt oda oly türelmetlenül visszavárták. Azt írta a levél, hogy hosszas hallgatása felette nyugtalanítólag hat. Talán betegség, avagy szerencsétlenség érte-e, vagy talán olyan nagyon sok szórakozásban van része, hogy ezért nem írhatott barátainak? Mert hogy elfeledhette volna őket: ezt elhinni nem tudják. Kérte, hogy írjon azonnal vagy pedig, még inkább, hogy jöjjön mielőbb és örvendeztesse meg hű barátainak körét! Egy másik levél, melyet egyik akkor Pozsonyban tanuló barátja, az utóbb Nagylomniczon evangélikus lelkész: Wittchen Mihály,

ugyancsak 1793-ban (november 4.) írt, nagy örömmel vesz tudomást arról, hogy Bredeczkynek milyen élvezetes és jókedvvel él Sopronban, ami, mint mondja, nemcsak azt igazolja, hogy egészsége kifogástalan, hanem azt is, hogy életkörülményei mennyire kedvezőek. Talán ott, t. i. Sopronban, több szepességi származású tanuló van együtt, akikkel Bredeczky különös bizalmas, baráti viszonyban él? Ez a legszebb és legédesebb jelenség a hű földiek között, mert ezzel sok, különben szomorú órát annyira meg lehet édesíteni. Mikor pedig külföldi évei miatt el kellett hagynia Sopront, egymásután kapta egyik ismerős családjától a leveleket, amelyekben szintén az ottani tágas rokon és ismerősi kör felől vannak apróbb tudósítások s amelyekben arról nyer biztosítást, hogy annyira óhajtott, tehát már ekkor remélt, sőt talán már el is határozott visszatérésének az idejére nemcsak a megrendelt „fehérmeműek” fognak elkészülni és rendelkezésére állani, hanem a megfelelő lakószoba is.

A soproni jóbarátok és ismerősök körének annyira kiterjedt voltáról tájékoztatást nyújtanak az ebből az időből való érdekes „Emlékkönyvei” is, amelyeknek, többször kis rajzokkal és festményekkel, valamint virágszálakkal és koszorúcskákkal díszített, nem egyszer magyar nyelvű bejegyzései: az iránta való barátságot és szeretetet oly ékes szavakkal örökítették meg. Nem érdektelen tudni azt, hogy ebből az itt töltött idejéből ilyen bejegyzéseket az Ajkay, Ambrosius, Batlay, Benedict, Bogsch, Csapó, Dvortsek, Fábry, Fodor, Frantsek, Gévy, Gömbös, Gönödözi, Greskovits, Heckenast, Horváth, Ihász, Kis, Küttel, Madarassy, Mágócsy, Martiny, Mecséry, Oszszeley, Petrovich, Pfandler, Plutzár, Prasser, Prujmann, Rad, Raitsch, Schneller, Schwarz, Stanislaides, Torkos, Tsaplovits, Vielfinger, Wietoris, stb. családok tagjai eszközöltek.

És ennek a soproni kiváló családoknál talált szíves és bizalmas fogadtatásnak meggyőző bizonyítékai az öreg Bredeczkynek a levelei is, amelyek nem egyszer épen az ottani befolyásos családokkal való ezt a benső, jó viszonyt jelölik meg olyan gyanánt, amely Bredeczkynek egész jövőjének s választandó életpályájának is alapjául szolgálhat.

Kétségtelen, hogy igen gyakran volt ő az Asbóth János Gottfried, a híres lelkész, visszamaradt kiváló családjának a látogatója is, amelynek részéről szintén csupán a legnagyobb jóindulatot és támogatást tapasztalhatta és amelynek egyik fiútagjával

barátságot kötött. Ez a barátság kihatással lett szintén egész életére és őket az irodalmi munkálkodás terén is oly bensőleg fűzte együvé. Itt van helyén, hogy futólagosan érintsük azt is, hogy az ifjú Brdeczky, amint ezt Plutzer Antal nevű barátjának 1795-ben (április 10.) Walterschlagból hozzája intézett leveléből is következtethetjük, ekkor rajongó lelkesedéssel és elragadtatással volt eltelve ennek a családnak legifjabb leánykája iránt. Két ségtelenül ő volt Bredeczkynek első ifjú rajongása és ő volt az első „Doris”, aki a Gondviselés különös végezése szerint, Bredeczkynek szívét foglalkoztatta.

Itt tartózkodásának ideje alatt Bredeczky még egy olyan kiváló baráttal lépett szorosabb kapcsolatba, akivel való hűséges szívbeli 'köteléke, épen mint a Késmárkon folytatott tanulmányozás alatt megismert Glatzsal való, szintén egész életére kiterjedt és hova-tovább csupán bensőbbé vált. Ez az odaadó barátság, mely Bredeczkynek ez iránt oly nagy fogékonysággal felruházott szívében itten fakadt, fontos volt reá nézve azért is, mert majdan ez vezette őt családi szerencséjéhez és boldogságához. A kiváló Schwarz János Mihály volt ez a hú barát, aki a vasvármegyei Kőszegen az 1774. év június havának 16-ik napján született, Sopronban, Wittenbergában és Jénában végezte tanulmányait s már az 1798. évtől az eperjesi evangélikus egyháznak lett nagyérdemű lelkipásztora és aki utóbb a VI. sz. kír. városi egyházmegyének esperesi tisztségét is elnyervén, ebben az ötvennyolc esztendőig viselt állásában olyan feledhetetlen emléket hagyott maga után és olyan áldásosán működött, ő volt az, aki Bredeczkynek emlékkönyvébe az 1794. évben (július 7.) ezt a szót jegyezte be: „Oremus!” (Imádkozzunk!) s mikor ezt a bejegyzését nevének aláírásával látja el, csupán egy rövid német versecskét idéz, melynek tartalma az a kérdés, hogy: Mi lenne az élet barátság nélkül és mi lenne az még a békének az áldásai nélkül? ő volt, aki Bredeczkynek házasságánál eskető lelkészként szerepelt, akit a jénai egyetem az 1850. évben, épen akkor, amikor Eperjesen az ő lelkészségének félszázados évfordulóját olyan lelkesedéssel ünnepelték (december 7-8.), tiszteletbeli hittudományi tudorrá avatott, valamint akit a királyi kegy legfelsőbb kitüntetésre is méltatott. És ő volt az, akinek csendes sírja, 1856. február hó 21-ik napján bekövetkezett halála óta ott domborul a Bredeczky-Krayzell családok eperjesi sírkertjének a szomszédságában, az azt ékítő díszes vasoszlopon meleg sza-

vakkal hirdetvén az utókornak azt, hogy ez az emlék: „Emléke a hálás szeretetnek és benső tiszteletnek”, valamint lendületes versével azt is, hogy: a jó harcot ő megharcolta s hűen és szilárdan megtartotta hitét; s így jutalmul nyert égi koronáját a világ el nem rabolhatja tőle soha!

Fölötte jellemző Bredeczkynk soproni tanulósgának második időszakából az az eset, hogy mikor még oly súlyosan érzi a megélhetésnek gondjait és épen erre való tekintettel vidékre kívánna nevelőnek menni, édesatyja 1792-ben (január 23.) azt írja neki, hogy: az én akaratom nem az, hogy Sopront már elhagyjad. Miért akarsz onnét olyan nagyon elmenni? Mit mondanának ehhez ottani barátaid? A szünidő alatt bizonytalannal tanulhatsz annyit, hogy néhány gyermeknek a tanítását elvállalhatsz s így miért ennek okából az iskolát mulasztanod? , , , Mikor tégedet, annyi nehézségnek a leküzdésével, Sopronba küldtelek, nem az volt a célom, hogy onnét falura menj! Ily módon itt is maradhattál volna! Neked nem annyira a jelenre, mint inkább *a jövőre kell vigyáznod és gondolnod!* Quid quid agis: prudenter ágas et respice finem! és Principilis cbsta sero medicina paratur! (Bármit cselekszel, tedd okosan s nézd meg, mi lesz a vége! és A kezdetnek állj ellent, mert aztán késő az orvosságot készíteni! Ovid.) (1794-ben június 9.) viszont már arra serkenti édesatyja, hogy igyekezzék Sopront elhagyni s ne engdje, hogy az üres ígéretek, amelyeket hitegetésül nyert, visszatartsák őt ott még tovább s hogy életének legszebb idejét a bizonytalan jövőnek áldozván, esetleg önmagát is rabszolgává tegye, 1795-ben (május 15.) újra erről ír s reméli, hogy elutazását megelőzően még tudósítást fog haza küldeni, „Tegnap megkaptam leveledet. Ebben megvan a válasz a múltra és a tegnap újabban vettre is, így ismételni nem szükséges semmit! „Csak jól fontold meg és gondold meg a dolgot, hogy idővel meg ne bánd!” Az 1796, február 15-i levél pedig, amely a külföldi utazásra szükséges pénzösszegnek az előteremtése körül mutatkozó nagy nehézségekről és igazán gyötrelmes fáradozásokról beszél, egyenesen arra mutat rá, hogy fiának a soproniaknál olyan jó hírneve és tekintélye van, hogy ezek neki a külföldi tanulmányok tekintetében bizonytalannal nemcsak szóval, hanem tettel is hathatós segítségére fognak majd lenni. Azt tanácsolja tehát, hogy Bredeczkynk beszéljen ottani legjobb barátaival s kérje tőlük kölcsön az utazásra szükséges összeget. Hiszen az ottaniaknak több készletük

van, mint odahaza a kis Leibiczban s Bogsch Stanislaides és Fabry mind jó barátai, akik bizonynal szívesen lesznek segítségére.

Bredczkynk tehát Sopronban végezte el a középfokú tanulmányokat, melyeknek hazánkban való akkori állapotáról ő maga adott olyan érdekes általános jellemzést.

Az akkori protestáns magyar középiskolák hibáihoz – így ír – az ő korában a „sokattanítás” elve és rendszere járult. Egyes ifjú tanárok, a tudományoknak anélkül is hosszas sorozatát új tanulmányokkal egészítették ki és terjedelmét kiterjesztették, aminek folytán *túllépték azt a határt, amely egyfelől az ilyen fokú iskolák s másfelől az egyetemek között kell hogy szükségképen fennmaradjon.* Ennek az volt a szomorú következménye, hogy a tantárgyak valóságos tömkelegében senki sem volt kellően tájékozott. A vizsgálatok közeledésekor pedig ritkán jutottak túl a kezdeten. Ekkor a pótlásnak a céljaira egy pár heti „diktálás” következett, úgy hogy ujjaikat csaknem sebesre írták s a vizsgálatok előtt alig volt idejük arra, hogy az így sebtében leírottakái elolvashassák, „Mennyivel jobban kihasznáhattuk volna az időt, – így sóhajt föl – ha kevesebbet tanítottak volna, de emellett a kevesebb mellett az ifjúságnak a szellemét célszerűbben gyakorolták volna!”

Itt látszik helyénvalónak annak az érintése is, hogy Bredczkynk fokozottabb kívánsággal volt eltelve aziránt szintén, hogy hazai tanintézetek a tanításnak nemzeties irányára minél nagyobb súlyt fektessenek. Hiszen édesatyjától tanulhatta ebben az irányban a lelkes törekvést, aki egyik már említett (1792. január 23-i) levelében oly melegséggel buzdítja fiát arra, hogy a szüenidő alatt is minél többet tanuljon magyarul, hogy így majdan ennek a nyelvnek az alapjaiban is teljes sikerrel oktathasson másokat. Jellemzi különben erre irányuló eszményét és kívánságait az, amit már előbb is érintettünk, hogy soproni tanárai közül Raitschról tevéen említést, „legszebb és legnagyobb érdemének” épen azt mondotta, hogy a magyar nyelvnek a terjesztése és előbbrevitele céljából egy Magyar Társaságot alakított. Azonban főképen jellemzi ugyanezt egyik, még Csetnekre vonatkozó megemlékezése is, amelyben egykori ottani tanárát: Tsitschet dicsérvén, nagy elismeréssel említi, hogy mikor 1795-ben, hazautaztában őt meglátogatta, nagy élvezet volt reá nézve az, hogy olyan gyermekek is, akik azelőtt magyarul és németül

egy szót sem tudtak, már mind a két nyelven egészen jól beszéltek.

Ezekről a soproni tanulóvekről és az ezek folyamán kezdett első írói szárnypróbálgatásokról emlékezvén, figyelemmel lévén az események időrendjének egymásutánjára is, itt van leginkább helyén azoknak a leveleknek a felemlítése, amelyeket Bredeczkynk a Magas Tátrába tett kirándulásairól írt és amelyeket azután Jénában vezetett naplóiban, úgy látszik, részletesebben kidolgozva, szintén megörökített. Ezek a levelek utóbb megjelentek a „*Topographisches Taschenbuch*” cím alatt kiadott művében is, valamint a „*Beiträge zur Topographie*” című munka második kötetében és pedig ismét némileg módosított alakban újból feldolgozva. Ezek a levelek itt a naplóban „Eliz”-hez vannak intézve. A nyomtatásban megjelent leveleket viszont „Liná”-hoz intézettek gyanánt tette közzé. A levelek az 1795. év augusztus hó 24., 28., 29. és 30. napjairól vannak keltezve, azonban egyik napló jegyzete ide vonatkozólag azt örökítette meg, hogy azokat, legnagyobb részükben, már öt év előtt írta volt meg.

Vallásos és költői lelkületének s viszont valóságos *természetrajongásának* ékebben szóló bizonyítékait igazán alig lehetne másutt keresni, mint épen ezekben az említett levelekben, amelyekben tátrai kirándulásait s azok alatt szerzett felbégyes lelki benyomásait örökítette meg, annyira emelkedett hangulatban s sokszor az ifjú szív túláradó érzelmeinek kifejezéseivel s mégis helyenként a természettudóst és a történetbúvárt is jellemző helyrajzi, természetrajzi, néprajzi és történeti adatoknak világos egybefoglalásával és tárgyalásával s mindenekfelett határozott bizonyítéknak szolgáltatásával afelől, hogy ezek az adatok az ő fogékony lelkét milyen mértékben vonzották és érdekelték. Ezeknek a leveleknek harmadikában két rövidebb költeményt is találunk, amelyek már gyakorlottabb verselésre mutatnak. Az első a „*Libation*” (Köszöntő) című, melyben a „nemes Gróf-ot (Csákyt) magasztalja, aki a Tátrában a kirándulók kedvére és kényelmére lakot építtetett és akinek az éltetésére csendüljenek össze a poharak még akkor is, amikor már az ő hamvait régen a koporsó fedi, A másodikban, melynek külön címe nincsen, a természet szépségei mellett szerelemről, barátságról és békés együttéléstről énekel. Tagadhatatlan, hogy ezek a mindenképen figyelemre méltó levelek Bredeczkynket a Magas Tátra régi íróinak sorába emelik, amely tekintetben azonban saj-

nálattal lehet megállapítanunk azt, hogy ebben az irányban szerzett érdemei a Tátrának íróival foglalkozók részéről eddigelé kellő méltatásban nem részesültek.

Ha Bredeczkyneknek lehetett és volt is oka arra, hogy az akkori tanítási móddal és ennek az eredményével ne legyen teljesen megelégedve: bizonyos, hogy soha sem merült fel semmi ok arra, hogy az ottani tanintézet és annak tanárai elégedetlenek legyenek az ő tanulásával és az ennek folytán elért tanulási eredménnyel. Azzal a tanulási eredménnyel, amelyre gondolva azt jegyezte meg a „Nemzeti Plutárkus” is, hogy: „A reménységgel teljes ifjúból már előre is kitetszett, hogy jövendőben mi tudós ember lesz és lett is valósággal!”

Legmeggyőzőbb és egyszersmind legékesebben szóló bizonyítéka ennek az a tanulmányok bevégezését igazoló, feltűnően meleg és elismerő hangú bizonyítvány, amelynél szebbet igazán afígv olvashatunk.

Sopronban az 1796. év április havának 4-ik napján kelt az a víznyomásos, merített papiroson írott bizonyítvány, amelyet Stanislaides igazgató s Wietoris és Raitsch tanárok írtak volt alá, aláírásuk mellé oda illesztvén pecsétgyűrűjöknek vörös viaszos nyomását is.

A remek latinsággal szövegezett és egyszersmind az akkori tanulmányi viszonyokra oly élénk világot vető bizonyítvány valóban megérdemli, hogy azt e helyütt és pedig Ludmann Ottónak a szakavatott, hű fordításában, lehetőleg szó szerint követvén az eredeti szöveget, egész terjedelmében megörökítsük.

„Kegyes és állásod s érdemeid méltósága szerint tisztelendő és becsülendő olvasó!” Ezzel a megszólítással kezdődik az érdekes okirat. „Bredeczky Sámuel, a szepes-leibiczra való ékes ifjú, több éven keresztül soproni ágostai hitvallású evangélikus gimnáziumunknak polgára volt és pedig olyan, akiben mindenkor a legnagyobb gyönyörűségünk tellett. Mert lelkének kiváló tehetéseit szorgalmasan kifejlesztette, tanításunk és utasításainknak megfelelően és lelkes buzgalommal neki feküdt mindamaz ismeretek elsajátításának, amelyek a finom műveltségű emberhez illőek és amelyeknek tudása kiválóan hasznos annak, aki bármilyen életpályán erényesen kívánja magát fenntartani. Különösen azonban tanulmányainak utolsó folyamaiban, két és fél évnél hosszabb idő alatt, szorgalmas fáradozással folytatta azokat a magasabb tanulmányokat, amelyek a theológust formálják. És

hogy milyen haladást tett ezekben és minden más tudományban, annak fényes bizonyítékát szolgáltatta nemcsak sok más alkalmal* lommal nyilvános vizsgálatainkon, hanem, mint akadémiai jelölt, az utolsó napokban megtartott magánvizsgálaton is és nem közönséges várakozást ébresztett bennünk önmaga iránt. Mert teljesen bízunk abban, hogy ő igen bő gyümölcsét fogja aratni nemcsak szorgalmának, hanem gondos munkálkodással összekapcsolt erényeinek is, melyekkel már eddig is mindég kitűnt. Ezt nemcsak szívből óhajtjuk és kívánjuk, hanem *forró imádsággal esedezünk az Istenhez, hogy kegyelmesen segítse elő az ő törekvéseit, amelyek mindenképen dicséretre méltóak*. Tégedet pedig, kegyes olvasó, kérünk, hogy Bredeczkynket tanáccsal és tettel támogassad és légy arról meggyőződve, hogy sohasem fog az az eset beállni, hogy a neki adott tanácsot, avagy támogatást meg kellene bánnod! így tartson meg Tégedet az Isten egészségben és viruló erőben, Tied és a tudományos világ javára! Isten veled! És légy nekünk is kegyes jóakarónk! Még egyszer Isten veled! ...”

Valóban nincsen szükségünk semmi más, meggyőzőbb bizonyítékra arra vonatkozólag, hogy az ifjú Bredeczky miképpen élt tanulmányainak Sopronban. Hogy miképpen igyekezett ottan az alkalmat felhasználni arra, hogy jövőjének az alapjait szilárdan, előrelátóan vesse meg. És hogy ezzel a munkájával mily mértékben vívta ki tegteljesebb elismerését és becsülését mindazoknak, akik odaadó munkáját ismerve: ismerték egyszersmind annyira kiváló tehetségeit, komoly törekvéseit és egész valóját! Igazán tarthatnánk attól, hogy ha magunk próbáltuk volna mindazt elmondani felőle, amit ebben a nagyszerű iskolai bizonyítványban olvashatunk, talán az elfogultságnak és a túlzásnak a vádja érhetőetett volna egyesek részéről! Eképen azonban nem mi magunk szólottunk mindezek felől, hanem szólott az ő nemes törekvéseivel szemben olyannyira hálás és elismerő főiskola, amely viszont Bredeczkynk egész életében az ő hű szíve legteljesebb elismerésének és hálijának volt a tárgya szakadatlanul!

III. Egyetemi évek.

Előkészületek.

Az egyetemi tanulmányoknak külföldön leendő végezése elé és az ebből a célból való kiutazás elé, Bredeczkynk családjának szegényes anyagi viszonyai egyre növekvő nehézségeket támasztottak.

Mélyen meghatóak az ezt élénkbe táró levelek, amelyeknek adatai szintén csupán arról az igazán határt nem ismerő áldozatkészségről beszélnek, amellyel a jó szülők minden utat és eszközt megragadtak és alkalmazásba vettek, hogy fiuk számára lehetővé tegyék azt, amit az ő jövőjének az érdekében mellőzhetetlennek tartottak.

Érdekes világot vetnek a korra és különösen az abban élt és bennünket ezeken a lapokon leginkább érdeklő alakokra ezek az adatok s ennek okából mulasztásnak tartanánk azt, ha azokat – bármily röviden is – fel nem említénénk.

Láttuk már előbb, hogy 1794-ben (június 9.) kezdette szorgalmazni a fia jövőjéért aggódó atya azt, hogy az ifjú Sámuel megváljon Soprontól és felsőbb tanulmányok végett külföldre utazzék. „Készülj már végre fel és szűnj meg soproni lenni – így ír. – Gondolj testvéreidre és egyebekre s ne nehezítsd mindég jobban és jobban a mi terheinket, valamint ne növeljed gondjainkat! ...” 1795-ben (május 15.) ismét ott olvasható egyik levelében az intés: „Ismételni nem szükséges azt, amit mondtam! Jól fontold meg a dolgot, hogy idővel meg ne bánd!”

1796-ban (február 15.) már azt írja, hogy: egy tudósokból álló társaság egyik összejövetelénél beszéltek felőle, fia felől s különféleképen ítélték meg terveit. Egyikük arra az eredményre jutott, hogy fia nem okos, ha a hittudományok végett megyén ki külföldre. A lelkészek ellenben azt mondták, hogy ez a szándék igen helyes és méltánylandó, hacsak, mint egyesek talán

némi gúnnnyal avagy némi sajnálattal mondták, „a szükséges előfogata is meg lenne az utazásra! ...” Egy harmadikuk pedig azt vélte, hogy a soproniaknál olyan jó és nagy híre és tekintélye van már az ifjúnak, hogy ezek „nemcsak szóval, hanem tettel is támogatói lehetnének” tervének kivitelében. Ebben a levélben ő is főképen azt ajánlja, hogy bizalommal forduljon a soproniakhoz s kérje segítségüket a külföldre való utazáshoz, mert „már az ifjú Stark is megkapta útlevelét”, tehát indulhatnak.

Ebben a levélben vérező szívvel mondja el, hogy mindent megtett a legszükségesebb 100 forintnak az előteremtésére, de eddig sikertelenül, mert „ottan, náluk, a rák módjára megyén minden”, így a szükséges 100 forintnak az előteremtésében bízakodni nem lehet, Ő, t, í, az atya, könnyek között kérte legjobb barátait és az ismerősöket, hogy ennek az előteremtésében segítségére legyenek, de ezek hasonlóan, könnyek között utasították vissza a kérelmet, mert a jelenben ott „oly felette pénzhányos az idő”. Annak, akinek azelőtt ezrei voltak, most nincsen ezer fillérje sem, mert a pénz a vászonkészletekben hever gyümölcsötlenül; a vászon pedig – a kereskedés pangása miatt - fekszik. Csaknem megdöbentő annak az ecsetelése, hogy miképpen kell neki magának is a napi megélhetésért küzdenie! ő sem tudja fizetését a pénztárból soha egyszerre megkapni. Garasonként s csak igen ritkán: forintoként kapja azt s ezeket a részleteket is háromszor, négyszer, sőt hatszor is kell hiába kérnie, írja, hogy kérte a pénztárost és kérte Münnichet is, hogy a külföldre való utazásra tekintettel legalább 30 forinttal segítsék, de mind a ketten a lehetetlenséggel mentették magukat, mert a pénztárak üresek mindenfelé. Kiegészítik ezt a sromorú levelet az 1796, március 18-án írott sorok is, melyeket azzal kezd, hogy ez az utolsó levél a németországi utazás előtt. Biztosítja a messze távolba készülő fiút, hogy ő mindent megtett, aminek a megtétele csak módjában állott és semmit el nem mellőzött, ami fiának előnyére szolgált. Igen szerencsésnek és boldognak érezte volna magát, ha abban a helyzetben lehetett volna, hogy fiának szerencsését a mások segítsége nélkül mozdíthatta volna elő, de erre semmiképen sem volt mód. Sajátjából nagy nehezen mégis 50 forintot adhatott. Az egyházi közgyűlés három darab aranyat, Meltzer Tóbiás 4, Münnich 2 forintot, a többiek pedig, akiket szintén feljegyzett, kevesebbet adtak, úgy hogy mindösszevéve, együttesen 72 forint és néhány krajcár gyűlt össze. Már-

cius 3-ikán, a legrosszabb időjárásban, mindjárt Poprádra ment át, ahol megtudta, hogy Glatz és a többiek a Sopronba való utazásra készülnek s a pénzt nekik adta át kézbesítés végett.

Természetes, hogy ilyen körülmények között Bredeczkynk csakugyan kényszerülve volt arra, hogy atyjának azt a tanácsát, hogy külföldi tanulmányaihoz a soproniaknak a támogatását is kérje és igénybe vegye, szintén kövesse. Saját föl jegyzéseiből tudjuk, hogy e külföldi tanulmányainak az elvégzése után annak, hogy ő Sopronban tanári állásra vállalkozott, egyik indítóoka épen az volt, hogy őt az ottani egyházi közgyűlés ezekben a tanulmányokban anyagilag támogatta.

Ha csupán futólagosan méltatjuk is figyelemre a külföldre való kiutazás eszközeinek előteremtését megvilágító ezeket az igénytelen, azonban épen ez igénytelenségükben annyira jellemző és megkapó adatokat, lehetetlen, hogy fokozottabb mértékben ne tűnjék fel lelki szemeink előtt annak az atyjának a lelki nagysága, aki igazán semmitől sem riad vissza, hogy fiából kiváló embert nevelhessen; s viszont annak a fiúnak is, aki ily szegényesen és ennyi nagy nehézséggel megalapozott úton indul neki a nagy világnak, felkészülve az étellel való küzdelemre, a megpróbáltatásokkal és nélkülözésekkel való harcokra, hogy ezen az úton kiváló szívének és lelkének kincseit egyre gyarapítván, ennek a tövises útnak a végén elérje azt, hogy igaz és nagy öröme s gyámolítására lehessen családjának és mindenkifelett üdvére lehessen egyházának, hazájának és az emberiségnek.

Igazi *lelki nagyság* és mindenek felett *Istenben vetett bizalom* tükröződik elénk ezekből az adatokból is! Az az Istenben vetett bizalom, amelyet talán a legszebben épen – az aláírás szerint – „halálig hű” apának az elutazása előtt írott ezek az utolsó sorai juttattak kifejezésre.

„...Mostan pedig elégedjél meg ezzel a kevéssel – így végezi *levelét* – és bízzál az Istennek leggazdagabb áldásában, amely Téged innét annyi vágyódással kísér és neked, hű szívből, minden jót kíván! Légy takarékos és mérsékletes minden cselekvényedben s a jó Isten nem fog elhagyni segítségével! *Ha olyat óhajtasz tenni, ami az Istennek tetszik és a te javadra szolgál, úgy vedd gondodat ő reá, akire az Ég és Föld tekint s add éltedet, cselekedetedet és helyzetedet mindenben bizalommal az ő kezeibe, aki a te dolgaidnak is örvendetes véget fog adni!* Tégy úgy, mint a gyermek s add magad az Isten atyai karjai közé!

Kérd őt, *esedezzel hozzá mindaddig, amíg* – mint amiképen ezt mindenkor tenni szokta – *megkönyörül te rajtad is!* Így ő, a te utaidcn, melyekre mostan indulsz, tégedet – jól folytatott küzdelem után – nagy lelkével, Németországból ismét haza fog hozni! . . .”

Jénában.

Bredeczkynknek a választása miképen eshetett volna más életpályára, mint a lelkészire?!

Erre ítélték őt szívének és lelkének nagy és szép tulajdonosságai. A mélységes vallásosság és Istenbizalom, amelyet főképen atyjának vallásoktatása és nevelése csepegtetett belé. Az emberszeretet, amely az embertársban mindenkor a testvért látva, egész odaadással igyekezett azok javának a munkálásán és pedig főképen épen azzal, hogy a Mindenhatótól nyert lelki javaknak a közlése útján másokat is javítson, tökéletesítsen, A hála, amely lelkének igazán egyik legsajátosabb alapérzése volt és amely szüntelenül oda irányozta mindent megfigyelni igyekvő, mélyreható tekintetét a Teremtő felé!

Erre utalta az a körülmény is, – amit tanügyünk történetéből jól ismerünk – hogy a hittani tanulmányoknak az elvégzése és így a lelkészi képezésnek a megszerzése: képezést adott egyszersmind a tanári állásokra is, amennyiben az utóbbiak elnyerésére rendszerint a lelkészinél egyéb képezést nem kívánlak. Ez volt az oka annak, hogy igen sokan azok közül, akik a külföldi egyetemeken szerezték lelkészi képezésüket, elvégezvén a kiválóbb családok gyermekeinél – mintegy gyakorlatul – tölteni szokott nevelői éveket is, a tanügynek maradtak szolgálatában és ennek terén szereztek a hazai közművelődés és különösen a protestáns tanításügynek tekintetében halhatatlan érdemeket. Bredeczkynk előtt is tehát nem csupán a lelkészi pályának sikerekkel kecsegtető szép jövője tárult fel a hittani tanulmányoknak külföldön leendő elvégzésével, hanem feltárult előtte a tanári pálya is, amelyhez pedig lelkének vágyai szintén annyira vonzották, amelyre buzdították kiváló tanárainak szeme előtt lebegett, vonzó példaadásai. Efelé a pálya felé hajlította lelkét az a nemes példaadás is, amelyet édesatyjának szerény, de az önmaga buzgalmaival és odaadásával annyira kimélyített tanítói működése szintén elébe tárt s amely lelkének mindenkor legjutalmazóbb és legmegfelelőbb s egyszersmind legmegtisztelőbb

foglalkozásaként tüntette fel a „tanítva tanulás”-nak nemes és nemesítő mesterségét.

Erre serkentette őt szüleinek az óhajtása, amely a szerény és szegénysorsú evangélikus családnak emelésére s egyszersmind az egyházi és a nemzeti ügynek az előmozdítására nem látott alkalmasabb utat, mint azt, ha az annyi áldozattal neveli kiváló fiú épen erre az életpályára lép. Hiszen már a fiatal tanulóról is oly felette nagy örömmel várják és fogadják a hírt, hogy tanulmányai közben többször egyházi beszédek tartásában gyakorolja magát.

Erre ösztönözték őt ennek a szempontjából végezett eddigi tanulmányai is, amelyek során – mint a Sopronban nyert végső bizonyítványnak a szövegéből is láthatjuk – az ottan töltött időnek utolsó éveiben a lelkész jelöltek számára szükséges előkészítő tanulmányok voltak azok, amelyekkel oly eredményesen foglalkozott és amelyeknek folyamán egyes tanárai s főképen akiről ő maga e tekintetben is annyira meleg elismeréssel emlékezik meg, Wietoris: olyan élénk kedvet ébresztettek benne.

És ugyancsak erre vonzották egyes tanulótársai is, akikkel, mint például Glatzzal, Schwarzzal és utóbb Josephivel, bensőbb barátságban állván: az a körülmény, hogy ezek szintén ezt az életpályát választották, valamint hogy az erre való további tanulásnak a folyamán s majdan magának ennek az életpályának a terén továbbra is együttmaradhatnak és hogy így a sokra becsült baráti köteléknek az örömein kívül, hathatós segítői és tanácsadói lehetnek majdan egymásnak: szintén csak hivatogatólag hatott reá.

Nem tévedünk, ha kiemeljük, hogy Bredeczkynk életidejének épen ebben a folyamatában is a hazai tanulóifjúság különös nagy számmal kereste fel a németországi egyetemeket. Hazai tanügyünk egyik elfelejtett nagy emberének (Theschediknek) az emlékét újítva fel, oly annyira találóan mondja Gaál Jenő, hogy az evangélikus lelkészekre nézve a németországi tanulmányút úgyszólván kötelező volt. Az anyaállambeliek főképen a lipcsei, wittenbergi és mindenekelőtt a jénai egyetemet szerették felkeresni; az erdélyiek ezenkívül leginkább Göttingába jártak. Ennek az egyetemnek az életéről olyan érdekes adatokat olvashatunk egyes (pl. a Kis János-féle) emlékezősekben; s ugyancsak erre nézve Bredeczkynk iratai is egy felettebb érdekes levelet őriztek meg számunkra, az 1797. évből (október 23.), egy a gőt-

tingai egyetemen orvostanhallgató barátjától. Ebből a levélből, a viszonyok jellemzéséül, nem lehet mellőznünk azt az adatot, hogy a levél írásának mondott idejében nem kevesebb, mint huszonöt magyarországi hallgató volt ottan és pedig közöttük egy Bethlen gróf és két Teleky gróf, két Kemény báró, egy Weselényi báró és egy Rédey gróf. S megtudjuk ebből a levélből azt is, hogy ezek mindenike saját házi nevelőjével volt ott, „ami nem kis feltűnést keltett”.

Az elől említett három külföldi egyetem volt az, amelyet, mint amiképen ezt az ottani evangélikus főiskolának a történetében is megörökítve olvashatjuk, az eperjesi evangélikus egyháznak akkori lelkésze: Kriebel János Sámuel, II. Józsefnek az ottani evangélikus egyház templomában és iskolájában tett látogatásakor (1770. június 8.), a magas látogató előtt, olyan gyanánt említett, mint amelyeket a hazai tanulótság különösen. azért is szeret felkeresni, mivel azok „a magyarok részére előnyös berendezésűek”. Ez alatt bizonylyan azt értette, hogy ezeknek az intézményeik s különösen a mondott egyetemekhez csatolt ösztöndíjak, a hazai ifjúságnak az ott tanulást jelentékenyebb mértékben megkönnyítik.

Különösen a jénai egyetem volt az, amelyről tudjuk, hogy az ott végezett tanulás általában igen jó ajánlólevél volt úgy Magyarországon, mint Ausztriában mindenfelé és minden életpályánál. És ebben a tekintetben igazán csaknem egyedül állónak és teljesen nem is igazolhatónak kell vennünk azt az adatot, amelyet Eismann Justus Frigyes Teofil galíciai evangélikus esperesnek az akkori ottani evangélikus püspökhöz, Paulini Józsefhez intézett levelében olvashatunk s amelyben azt mondja, hogy ő magának már további szerencsét nem igen jósolhat, mert ő maga is Jénában és nem Lipszéban tanult.

Hogy a felsőbb tanulmányok végezésének helyét illetőleg Bredeczkynknek a választása épen a jénai egyetemre esett, annak az okát valóban könnyen megtalálhatjuk az őt környékező életkörülményekben.

A Szász-Weimar-Eisenach hercegségnek Apolda járásában, a Saale balpartján fekvő Jénának az egyeteme, mely a Frigyes János választófejedelem alapította (1548.) „gimnázium”-ból fejlődött és amelyet „Studium generale” alakjában az 1558. február hó 2-ik napján avattak volt fel, ebben az időszakban élte legmagasabb virágzásának a korszakát. Az egyetem hittani karának

egyik jeles történetírója (Frank Gusztáv) kevéssel ezt az időt megelőzően kezdődőnek veszi azt az időszakot, amelyben Jéna „a szabad hittudománynak a vára” lett. „A folytonos fejlődésnek az elvét tették itt termékennyé – mondja ugyanő a továbbiakban – és a tudománynak a legmélyebb komolysága mellett, elragadó naivitással, a költészetnek a műzsája énekelt meg mindent vagy pedig álmodozóan merült el a középkori időknek kéklő távolában!”

Akkori kiváló tanárai, akikről a most idézett történetíró olyan szépen mondja, hogy ők valóban csodálatra méltó emberek voltak, akiknek ajkairól maga az emberiségnek a nemtője szólt, halhatatlanul, híressé és nagy vonzóerejűvé tették az egyetemet széles Európában. Goethének egyik legnagyobb szerű életírója (Bielschowsky Albert) szintén azt írja, hogy számításba véve azt a körülményt, hogy Goethe is ebben az időben éveken keresztül hónapokig tartózkodott Jénában, el lehet mondani, hogy, kivéve a Perikleszi Athént, nem volt a világnak egyetlen olyan városa sem, amely hasonló tömegét a kimagasló, teremtő szellemeknek látta volna falai között, mint épen ez.

Ez a hatalmas, nagy vonzás volt az), amely kellett, hogy erősen éreztette legyen a maga hatását hazánkban is. Elég csupán Haan Lajosnak „Jena Hungarica”-ját lapozgatni és látjuk azt, hogy a hazai tanulóifjúság milyen buzgón és tömegesen kereste fel ezt az ősi egyetemet. És igazán lehetetlen, hogy szemünkbe ne tűnjön az is, hogy Bredeczkynak tanárai (Benzur, Podkóniczky, Raitsch, Tschisch, Wietoris) és barátai (Glatz, Halassy, Josephi, Salzmann, Schwarz, Theschedik, Wächter), valamint kortársai között is mily nagy számmal fordulnak elő azok, akik tanulmányaikat itten végezték. Azok előtt pedig, akik főképpen a német egyetemeknek és mindenekfelett ezeknek e korbeli viszonyait csak a legtávolabbról is ismerik, csaknem teljesen felesleges annak a felemlítése, hogy ebben az időben ezeken az egyetemeken sem a tanári pályát nem tekintették csupán kenyérekereseti foglalkozásnak, sem pedig a tanuló pályát olyannak, amelynek célja semmi más, mint az ily állásokra való előkészítés, hanem ezek az egyetemek valóságos „Universitas”-ok voltak, oly értelemben, hogy az összességet alkotó benső kötelék fennmaradt úgy a tanárok, mint a tanítványok között azutánra is, hogy az utóbbiak, tanulmányaik elvégzésével, ezektől az igazi „alma materektől meg is váltak. Ez az ilyképpen az egész életre fennmaradt

kapcsolat a magyarázata annak, hogy az egyetemek volt hallgatói a felsőbb tanulmányokra menő ifjakat rendszeren az önmaguk végezte egyetemekre való menetelre buzdították.

Ennek az ősi egyetemnek ezt az európai nagy hírét, valamint vonzó erejének ezt a hatását elsősorban az egyetemnek azok a kiváló tanárai alapították meg, akikről emlékezvén az a rövid kis éltrajzi adat, amelyet a „Nemzeti Plutárkus” annak idején (1816.) Bredeczkynkről közölt, azt írta, hogy: „Az ottani Univerzitásban akkor a leghíresebb férj fiak voltak, akikre az egész Németország reájok függesztette szemeit”, valamint akiknek tanításuk szellemét óhajtván kiemelni, azt mondotta el, hegy: „Aç a lélek, amely ekkor ott a tizennyolcadik század utolsó tizedében a tudományoknak mezeiben lengedezett, különösen szabad fuvala tú volt, amely mintha a setétségnek vas láncával letömlöcöztetve lévén, megszabadult és óriási erővel kizúdult volna, hogy minden tudományokat és kivált a szépeket, a tökéletességnek ft legfelsőbb pontjára fogadjon”.

Különösen és egyszersmind a legnagyobb mértékben fokozta *ezí* mindaz, amit a hírnék szárnyai, a Jénához olyan *közel*, az Ilmnek bájos partján, mintegy gyönyörű angolkertben fekvő városkából: Weimarból hordtak szerteszt! Ez a város, mint valóságos irodalmi középpont, mint igazán a „múzsák városa”, melyről, életének erre a korszakára vonatkozólag, oly találóan írta Eckermann azt, hegy benne a lángész és az állami hatalom olyan meghitt, benső viszonyban állottak egymással és amelyet épen erre az elmúlt nagyszerű időszakra való tekintettel, olyan találóan neveznek a „német szellem Pompéji”-jének (Stahr Adolf), Károly Ágost herceg uralkodásának épen ebben az idejében élte valóságos fénykorát. Ez a városka az, amelyről Herder, a kiváló költőnek és műfordítónak: Knebelnek azt írja, hogy az valósággal „egy középválami a falu és az udvari város között”. És ez az, amely ebben az időpontban igazán csodálatosan egyesítette falai között a német szellem óriásait s amelyben ez az egyesítésre képes valóságos „csoda”, mint amiképen ezt Stahr olyan szépen kiemeli, maga a herceg volt, aki a „Fürst” nevet olyan eredeti és valódi értelmében a szónak viselhetette, „mert hiszen ő a legelső volt azoknak a nemeseknek a küzdelmében, akiket maga köré gyűjtött; mert ember volt és az emberiség volt az ő hitvallást, a vértete és a vezető csillaga; és mert azért lett Németország történetében övé a dicsőség, hogy ő valósággal zászló-

vivő lehetett a német nemzeti szellemnek hadbaszólításánál.” Az övé, akinek a jellemzésére igazán mit sem lehetne inkább felhozni, mint azokat a sorokat, amelyeket épen Goethére vonatkoztatva ő maga írt, mikor egyfelől azt mondta, hogy: „Egy iánglelkű férfinak más helyen való alkalmazása, mint amelyet az ő rendkívüli tehetségei jelölnek ki számára, nem egyéb, mint visszaélés!” s másfelől azt, hogy: „A világ előítéletek alapján ítélt; én azonban, mint minden egyes, nem a világnak dicsérete és tetszése kedvéért gondoskodom és cselekszem, hanem azért, hogy magamat Isten előtt és a saját lelkiismeretem előtt igazolni tudjam!” És akinek a jellemzésére viszont Goethe írt az ő Velencei epigrammaiban olyan találó, szép sorokat, mikor azt mondta, hogy:

*Klein ist unter den Fürsten Germaniens heilich der meine,
Kurz und schmal ist sein Land, massig nur, was er vermag.
Aber so wende nach innen, so wende nach aussen die Kräfte.
Jeder: da war es ein Fest, Deutscher mit Deutschen zu sein!*

A kis Weimar az, melynek múltját, jelenét és egész jövőjét is az akkor itt egyesült szellemóriásoknak: Goethének, Schillernek, Wielandnak, Herdernek, Schlegelnek és Humboldtnek a lángelméi tündöklő sugárral ragyogják be szakadatlanul és elmulhaiatlanul! Glatznak ide vonatkozó adataiból tudjuk, hogy itt éltek még Wilhelm Ágost, Mereau Zsófia, valamint Imhof Amália bárónő (utóbb Helvigné) és Wolzogen Vilmosné, született Langfeld Karolin, az „Agnes von Lilien” szerzője, akiről az ezt a korszakot is felkaroló „Im Schatten der Titanen” című mű (Braun Lily) is több említést teszen.

Magából ebből az utóbb említett műből is milyen vonzó képét nyerjük annak a hatalmas, mozgalmas szellemi életnek, amely ebben a városkában, az ott lakó nagyok között és a részük-ről oly tömegesen odavonzott idegenekkel való érintkezésben, igazán zajlott, forrongott, fejlődött. A tudomány, különösen a közeleli jénai egyetem tanárainak felolvasásai, az irodalom, a költészet, a színművészet, az ének, a zene és a festészet igazán naponként újabb és újabb diadalaikat aratták s újabb és újabb híveket vonzottak és avattak fel itt. Valóságos versengésben élt a város egész művelt társadalma, hogy a szellemi művelődés jelzett terein minél figyelemre méltóbbakat teremthessen s a nagyok részéről ezeken a tereken létrehozottakat minél inkább

megismerhesse, általánosíthassa és méltányolhassa. Az oda vonzott idegenek saját nemzeti íróik és művészeik műveit hozták magukkal és tették ismertté; s viszont az ott megismert műveknek saját hazájukkal való megismertetését igyekeztek közvetíteni. Az a – jó értelemben – valósággal „nemzetközidnek mondható szellemi élet volt ez, amely utóbb a „Chaos” című hetilapnak a megteremtését és megindítását is eredményezte, amelynek hasábjain a közzétett művekben, ha az „általános emberi” iránynak olykor túlzó fénye némileg talán kissé érzéketlenné tette is a szemeket a szűkebb emberi köröknek, így pl. a nemzetinek és a vallásosnak a határaival és a céljaival szemben: azokban ennek az érdekes, szép, költői korszaknak annyi szellemessége, tudása, mint amennyi érzelgőssége és szenvedélyessége nyert vonzó megörökítést!

Igazán, mint a fénykéve, amely a szürkületben iránytmutató világozást terjeszt: úgy vonzotta az új nyárnak az átélésére induló pillangókat – a különféle nemzetek ifjait – magához Weimar és Jéna, a bennök élő nagyokkal s elsősorban Goethével. Különösen hogy milyen szívesen „engedte magához” főképpen éppen Goethe az irodalom terén kísérletező ifjúságot és hogy mennyi jóakarattal bírálta meg olykor éppen az ifjú hittanulóknak a műveit, valamint hogy milyen igazán jóakaró s életrevaló tanácsokkal látta el a hozzá fordult ifjú szerzőket, arra valóban megkapó bizonyíték például az a levél is, amelyet ő az 1797. évben (április 28.) Weimarból Erichson Jánoshoz, a jénei egyetem hittanhallgatójához írt. Ez a levél magában véve is meggyőző bizonyíték arról, hogy milyen bizalommal fordulhattak hozzá az olyan ifjak, akiknek fogékony lelke annyi tanulásvágygal volt tele, mint éppen a Bredeczkýé s akiket Jéna- és Weimarba elsősorban talán éppen a Goethe szellemének a ragyogása vonzott. Ez az, amit a nagy költő maga is oly nyíltan bevall a magáról és életéről írott „Warheit und Dichtung”-jában (tizenkettedik könyv), mikor azt írja, hogy az ő sajátja, hogy mindenkor oly szívesen látja, ha ifjabb lények veszik állandóan körül és csatlakoznak hozzá, aminek folytán azután, természetesen, sorsuk is bizonyos teherként nehezedik az ő vállaira.

Kétségtelen, hogy ez a vonzás és ez a vonzódás volt az, amely ellenállhatatlan erővel ejtette rabul Bredeczkýnek ifjú, fejlődő lelkét is és amely egész életére főjellemben, drága kincse maradt folytonosan! És pedig rabul ejtette azt olyan tel-

jességgel, mint amiképen ezt Wieland tudta volt írni magáról, mikor Goethének Weimarba történt érkezése (1775. november 7.) után hárem nap múlva ezt jegyezte fel: „Lelkem úgy tele van Goethével, mint a harmatcsepp a hajnali napsugárral!”, valamint amiképen Eckermann jegyezte volt fel magáról, a Goethével való megismerkedés napjáról tevéen említést, hogy a nagy költő olyan kitörölhetetlen hatással volt lelkére, hogy ezt a napot élete legszerencsésebb napjának számította szakadatlanul! ., .

Ehhez járult, hogy ebben az időben érte el legmagasabb fokát az a szereplés is, amely Goethének a weimari udvarban osztályrészéül jutott. Az akkor már nemességre, követségi tanácsosságra, titkos tanácsosságra és miniszterelnökségre emelt költőóriás, műveivel diadalt diadalra aratott s az egész udvari életnek valósággal iránytadó középpontja lett. Az az időszak ez, amelyben ő – leveleinek tanúsága szerint – oly gyakran volt együtt Schillerrel is Jénában és amelyre vonatkoztatva, a Goethe szellemi vezetésének kiválóságát és ellenállhatatlanságát olyan szépen jellemezve, azt írta Schiller egyik (1797. január 17.) levelében, hogy: „Úgy látszik, nekem, hogy ön kifejlődött és teljesen éretten, ifjúságához tér mostan vissza és egyesíteni fogja a gyümölcsöket a virágokkal! Ez a második ifjúság! Az Isteneknek az ifjúsága! Halhatatlan, mini azok! . . .”

És ilyen jegecítő és egzszersmind irányító középpont maradt Goethe akkor is, amikor már a másfélévi olaszországi útból régebben (1788. június 18.) visszatérve, a herceg őt a politikai tisztségektől felmentette s csupán a tudományos és művészeti intézetekre való felügyeletet és később az újonnan alapított udvari színháznak a fővezetését hagyta meg nála; jóllehet ekkor állott fenn egész bensőségében a bájos Vulpius Krisztinával való viszonya, akit, hogy ezzel az 1789. évben (december 25.) született Ágost nevű egyetlen fiát törvényesítse, később (1805.) nejévé is tett volt. Sőt ekkor, Bredeczkynk odaérkezésének évében (1796.), költői erejének egész teljességében, alkotta meg „Hermann und Dorothea”-ját, melyről Körnerhez írott levelében (1797. július 20.), azt veti papírra, hogy sajnos, ez is, mint az ő legtöbb dolga, majdnem futtában készült, úgy, mint amiképen az ő napjai is túlgyorsan futnak el, viszont amelyről Schiller azt írta egyik (1797. július 21.) levelében, hogy: ez a mű az ő (t. i. Goethe) művészetének és a mi egész új művészetünknek a tetőpontján áll. Ő látta a mű megszületését és épen úgy csodálkozott annak

a létrejötté felett, mint maga a mű felett, „Amíg mi, többiek fáradtsággal gyűjteni és vizsgáldni vagyunk kénytelenek, hogy valami tűrhetőt lassan megteremthessünk, öneki csak gyöngéden meg kell ráznia a fát, hogy a legszebb gyümölcsök éretten és nehezen lehulljanak! . . .”

Egészen megkap az, amit ennek a korszaknak és illetőleg a weimari élet e korbéli íróinak a műveiben arról olvasunk, hogy milyen nagyjelentőségű dolog volt az, ha valaki a Goethe-féle estékre, avagy estebédekre meghívást nyert és eljuthatott, valamint hogy milyen igazán fejedelmihez hasonló ünnepségek között történt ezeken a tudomány, irodalom és művészet jeleseinek és ápolóinak a nagy költő részéről való fogadása. Huszonnégy éves volt már Bredeczky, amikor az 1796, év tavaszán Jénába utazott. Az utazásnak időpontját is könnyen kiszámíthatjuk, ha fontolóra vesszük azt, hogy a jénai egyetemen járt magyar tanulókról írott egyik munka (Mokos Gyula) Bredeczkyt szintén az 1796, év nyári félévétől mondja ottan beiratkozottnak és ha egybevetjük azt hogy Sopronban nyert végső bizonyítványa, mint láttuk, az 1796, április hó 4-ik napján kelt, valamint hogy emlékkönyvében is soproni jó barátai, a búcsúzás alkalmából kelt sorokat szintén nem később, mint ugyanennek a hónapnak 3-ik napján jegyezték be, mígnem Bredeczkynek naplójának első kötetét már Jénában az 1796, év április havának 17-ik napján kezdte meg, egyetemi beiratkozása pedig, a kezeink között lévő okmányok tanúsága szerint, a mondott év április havának 29-ik napján történt. Utazását a lelkének annyira kedves Glatzzal együtt tette meg, aki – és ezt később is látni fogjuk – mintha igazán arra lett volna hivatva és a Gondviseléstől kijelölve, hogy legjobb barátjának az ő életének legfontosabb útjain hű kísérője legyen mindég. Erre az együtt való utazásra mutat az az élettörténeti vázlat is, amelyet Bredeczkynek Glatzhoz intézetten írt meg és amelyben épen azt hozta fel, hogy Jéna felől azért írhat rövidebbre szabottan, mert oda vele együtt tette meg az utat és meri ilyképen ottani tartózkodása felől barátja is épen annyit tudhat, mint ő maga.

Igazán nagyon sajnálhatjuk azt a rövideiséget, amellyel, ennél az oknál fogva, Bredeczky a jénai évek leírásával foglalkozik; azonban ezért vigasztaló kárpótlást nyerünk másfelől abban a meleg és szép életírásban, amelyben Glatz az ő barátjának az emlékét igyekezett hű kegyelettel megörökíteni s amelyben épen a

jénai és weimari éleinek az adatait, sokszor magának Bredeczkynak a leveleiből vett idézetekkel is, lehetőleg kipótolni és a feledéstől megmenteni sietett.

Glatzknak egyik lelkes életírója (Wenrich János) azt írja Glatz felől, hogy ő kétségtelenül Salzmannak a tanácsára és buzdítására ment Jénába. Tudjuk, hogy itten Salzmann Keresztély Goihilfről, a híres gyermeknevelőről és munkáival a magyar tan- és nevelésügyi irodalomra szintén nagy hatást gyakorolt íróról van szó, aki ugyancsak Jénában végezte tanulmányait s közbeeső lelkészkedése után, főképen Rousseau-nak az irataitól lelkesítve, 1784-ben Gotha mellett, a thüringiai erdő lábainál, Schnepfenthalban, a csakhamar oly nagy virágzásnak indult s immáron száz éves évfordulóját megült nevelőintézetet alakította. Helyén valónak láttuk itten ennek a körülménynek az érintését is, mert bizonytal nem csalódunk, ha azt hisszük, hogy Salzmannak és nevelőintézetének vonzó hatását nemcsak Glatz, hanem vele és általa kétségtelenül Bredeczkynk is érezte.

Felemlítésre érdemes ezen a helyen az az adat is, amelyet Bredeczkynk naplója a jénai egyetemnek ebben az évben való látogatottságáról őriz, amikor az 1797. áprilisában kelt bejegyzés azt tüntette fel, hogy 1796-ban ottan 291 hittanhallgató, 323 jogász és 218 orvostanhallgató, összesen tehát 832 tanuló volt, míg nem az előbbi (1795.) évi ezt az összes számot 803-ra teszi.

Ugyancsak itten nyerhet felemlítést az a körülmény is, amit több Bredeczkynkhez intézett levélnek a címezése örökített meg számunkra, hogy t. i. jénai tartózkodása alatt ő a Schik-családnál volt elszállásolva. Egy 1797. évi (augusztus 5.) Sopronból írott levél ezzel az érdekes címmel van ellátva; „Herrn Samuel Bredeczky, Candidat der Theologie. Abzugeben in Schikischen Hause, zwei Treppen hoch. In: Jena, Per: Wien, Prag”. Glatzknak egy 1797-ben (november 24.) Schnepfenthalból kelt levele is igen meleg üdvözlőket jelent „Schik úrnak, Schik asszonyának” és leánykájuknak: „az erényes Dorottyanak”. Különben éppen ez az utóbb jelzett levél és annak említett meleg üdvözlője elárulja azt is, hogy Bredeczkynknek azok a sorai, amelyekre ez válaszul kívánt szolgálni, telve voltak ismét az ifjú szív rajongó lelkesedésével egy újabb ifjú hölgy iránt, akivel Bredeczky Jénában ismerkedett meg és aki nem volt más, mint a házigazdának bájos és művelt leánykája! ő a második „Doris”, akinek életútjával a Gondviselés a Bredeczkyét íme

összevezette. Ezt az ártatlan rajongást bizonyítja Bredeczky egyik barátjának (Aszmann András) az 1796. májusában beírott és az 1797. szeptemberében megújított jénai emlékkönyvi bejegyzése is, amely áldó jókívánatai között a kedves kis „Dorist” kívánja élettársul Bredeczky oldala mellé.

Tanárai és tanulmányai.

Természetes, hogy bennünket kitűnőleg érdekel az a kérdés, hogy kik voltak azok a tanárok, akiket Bredeczkynek Jénában végzett tanulmányi ideje alatt hallgatott s hogy így kik voltak azok, akik őt Németországnak erre az ekkor legkiválóbb egyik egyetemére vonzották és akik, ezek szerint, különös hatással voltak képzettségére, lelkületére és egész jövőjére.

Sajnálattal kell érintenünk, hogy a jénai egyetemenél az ot-tani tanulmányokra vonatkozó közelebbi adatok felkutatása tekintetében tett lépéseink, az egyetemi hatóságnak hivatalos értesítéséből kitetszően, csaknem teljesen meddőek voltak. Azonban erről a tanulmányozásról és különösen az ott hallgatott tanárokról és előadásokról szólnak a családi iratok között megőrzött egyetemi bizonyítványok, valamint főképen a tanároknak külön-külön kiállított, bár rövid, de annál melegebb hangú bizonyítványai s róluk egyszersmind olyan sokszor és olyan nagy melegséggel és részletességgel emlékezett meg ő maga, hogy mindezekből, különösen hozzájukvéve még a Glatz-féle megemlékezéseknek az idevonatkozó adatait is, könnyűszerrel összeállíthatjuk az e tekintetben élénkbe toduló kérdésekre a feleletet.

Kezdjük mindenekelőtt azon, hogy 1796. áprilisi hó 20-ik napján kelt a nagy pecsétetes, nyomtatott szövegű bizonyítvány arról, hogy Bredeczkynek az egyetem hallgatói sorába felvették. Ez Succow János Dániel prorektor aláírásával igazolja, hogy annak kiállítója előtt Bredeczky eskü helyett kézzel fogadta meg az egyetem és hatóságai iránt tartozó hűségen és engedelmességen, az egyetemi hallgatókhoz méltó erkölcsös és tisztességes életen, az egyetemi törvények megtartásán kívül, többek között különösen azt is, hogy az egyetemek új és régi hallgatói között néhol fennforgó bizonyos alárendeltségi viszonyoknak (a legelőször az 1610--1611. években épen a jénai egyetemen eltiltott „penalísimus”-nak) és a nemzetiségeknek az alapján való csoportosulásokat s ugyanígy a párvialokat is kerülni fogja s szükség

esetén a prorectornak és az egyetemi tanácsnak a segítségét veszi igénybe. Ugyanez az okirat magában foglalja azután az akadémiai törvénynek tizenhét pontját is. S viszont szintén az előbb említett napon kelt, Voigt János Henrik dékánnak az aláírásával az a másik okirat, amely Bredeczkynek a hittudományi karra történt felvételét igazolta.

A hallgatott tanárokat illetőleg azt a sorrendet követve, amelyben felemlítésüket maga Bredeczky eszközölte, tudnunk kell, hogy ott töltött tanulmányi ideje alatt hallgatta Schütz Keresztély Gottfriedtől, az „Allgemeine Litteraturzeitung” egyik alapítójától, a bevezetést, a nevelést, az irodalomtörténetet és a széptant. Paulus Henrik Eberhard Gottlóból, a „rationalismus”-nak hittani fejtől, a hitágazattant, a keresztyén erkölcstant és a biblíamagyarázatot. Fichte János Gottlieből a bölcséleti erkölcstant, a természetjogot és az elméleti bölcséletet. Griesbach János Jakabtól az egyháztörténetet és az újszövetségi bevezetést. Voigt János Henriktől a természettant, a népszerű csillagásztant és a mennyiségtant. Lenz Györgytől az ásványtant. Batschtól a földtant és a földrajzot. Hallgatta továbbá Loder-től a népszerű orvosi embertant és Hufeland Kristóf Vilmostól az egészségtant. Tanárai voltak még Stahl és Woltmann Károly Lajos is és pedig utóbbi a történelemből.

Fichtéről, akit olyan találóan neveznek (dr. Kesselring R.) „a jénai bölcsészet egén tündöklő csillag”-nak és Paulusról mondja Bredeczky azt, hogy ők Jénában, amely szerinte is „akkor állott legszebb virágzásában, magukra vonták az egész német közönségnek a figyelmét. Különösen *Fichte*, akiről azt örökítette meg, hogy az ő bölcséleti előadásai örökre feledhetetlenek maradnak mindenki előtt, aki azokat hallgathatta és hogy ő, mint ember, becsülésre méltó volt, mint bölcselő, valóban mély gondolkozó s mint egy új iskolának a megalapítója, igazán figyelmet érdemlő egyéniség. Hogy megállapodott, nyugodt előadása, valamint az a módszere, amellyel tanítványainak a jelenlétében és részvételével fontolgatott és mérlegelt mindent, amit fejtegetésének tárgyául válaszott, hogy azután a közöttük legkitűnőbbekkel és a legfigyelmesebbekkel folytatott megbeszélésekben az előadottakat újból és újból megtárgyalja: mily méltó példányul szolgálhatott volna minden egyetemi tanárnak! Hogy ő volt a legkedveltebb, legszeretettebb tanár, akinek előadásait a legnagyobb mértékben szerette és látogatta is az ifjúság. Sőt utóbb (1807.),

mikor még érettebb ésszel a saját életrajzi adatainak az összeállításában emlékezett vissza erre az annyira tisztelt és becsült tanárára, igazságos lelke meg nem állhatta azt sem, hogy ítéletet ne mondjon a vele szemben utóbb követett eljárásnak a helytelenségéről és káros hatásáról is. Erről szólva, erélyes őszinteséggel és nyíltsággal emelte ki, hogy Fichtével szemben, aki tudvalevőleg Reinhold Károly Leonhardnak onnét Kieibe történt elhívásakor (1794-ben) került a jénai egyetemre és az ú. n. „ateista per” miatt öt év múlva onnét távozni volt kénytelen, mindenkor felette igazságtalanok voltak az emberek, Egyik műve miatt az „Isten-tagadás” vádjával illették s a kormány és a nagynevű fejedelem is hálátlanul elejtette őt. Ekkor tudvalevőleg Berlinbe ment, ahol erlangeni rövid tanársága után, Schlegellel és Schleiermacherrel állván érintkezésben, az egyetem kapui újból megnyíltak előtte és ő, érdemei elismeréséül, az egyetemnek „rektora” is lett. „Vélekedhetünk bármiképen, – így ír Bredeczky – de a Fichte eltávozása Jénából az a pont marad, amelyhez az egyetemnek a hanyatlása közvetlenül hozzákapcsolódik”, mert, mint az egyetem egyik történetírója (Frank Gusztáv) is mondja, ez az esemény nem csupán Fichtének a megtagadását jelentette, hanem megtagadását a szellemi szabadság elvének is, amely pedig Jéna nagyvárosának egyik okozója volt.

Griesbach pedig az, akiről a csaknem valóságos rajongással eltelt tanítványának a jénai naplója azt jegyezte fel 1796. augusztus hó 31-ik napjáról, hogy „ezen a napon rekesztette be az érdemes tanár és egyháztanácsos a hitújítás történetéről hirdett előadásait. Alaposság, kellemes előadási mód és az ő derekas szigorúsága jellemzik ezt a nagy férfiút, – így szólanak tovább a róla írott sorok – kinek emlékezetét ezek a tulajdonságok előttem szentté teendik! Ne csupán a szentelt csend, hanem a béke és az a megnyugtató tudat is kísérje majd őt sirjának kapujáig, hogy ezreknek és ezek által millióknak volt a hasznára!” Ugyanez a Griesbach az, akinek 1796-ban megjelent „Novum Testamentum”-áról, az 1797. év januárjában kelt naplóbejegyzésében azt olvashatjuk, hogy erre a munkára az egész Németország büszke lehet, mert az az összes előbb írottakat a maga nemében túlszárnyalja s mert hozzája hasonló a jövőben is alig lesz felmutatható és mert az valósággal megkoronázza szerzőjének sokféle érdemeit.

Ismétlően is felemlíti Lodert és Hufelandot, kiemelve felő-

lük, hogy ebben az időben alig volt egyetlen hittanhallgató és jogász Jénában, aki az előbbinél az embertant, az utóbbinál pedig az egészségtant nem hallgatta volna, Schützről azt említi, hogy az ő előadásai Horatiusról és a neveléstanból, valóságos „lelki édességek” voltak számukra s hogy azok során mily könyvedséggel tudta kifejtetni a Kant-féle bölcséleti nézeteket és milyen varázssal tudta bevonni hallgatóit a venusiai nagy költő világába. Újból és újból kiemeli Lenz bányatanácsost is, akinek köszönhette, hogy az ásványtanban és a földismeretben mindenkor olyan nagy lelki élvezetet tudott találni, mert felügyelője lévén a hercegi gyűjteményeknek, őt – különösen egy tőle, az ásványtanból hallgatott „Privatissimum”-nak a során – bevezette abba, hogy lehetőleg hasonló gyűjteményeket kezdeményezzen mindenütt és azokat megfelelően berendezni tudja. Kétségtelen és ezt maga is nyíltan beismeri, hogy Lenznek Bredeczkynkre gyakorolt nagy hatása eredményezte azt is, hogy az utóbb Európa-szerte és különösen hazánkban is igen ismertté lett s a következőkben majd részletesebben említendő ásványtani társaságnak az alakítását is együtt kezdeményezték és valósították meg.

„Milyen szívesen hallgattuk őket” – így szól, róluk való megemlékezésének során a hálás tanítvány, – „Milyen boldogok voltunk előadásaik élvezésekor! Általuk fellelkesítve, milyen buzgóak voltunk abban, hogy tanulmányainkban az egyes hézagokat magánszorgalmunk útján pótoljuk!”

Csakis a szeretett tanárokkal való érintkezésnek a korlátolt volta az, amivel, ez után annyira vágyódó lelke nem volt megelégedve telj-esen. Erre vonatkozólag élénk világot vet az a kis dolgozat, amelyet szintén naplójába bevezetve találunk és amely levelek alakjában „*Henriette von Hochhausen*” címen, úgy látszik épen az egyetemi életben szerzett ezirányú tapasztalatait s illetőleg az ezek tekintetében lelkében támadt kifogásokat és óhajtásokat tette elbeszélése tárgyaivá. Erről a kis műről, melyről még később is szó lesz, itten egyelőre csupán annyit mondjunk el, hogy az mindjárt az első levélben arra mutat rá, hogy a levél írója milyen hatalmas szívbeli örömmel és büszkeséggel hallgatja Schütznek, Paulusnak és Fichtének az előadásait, A nagy vágyódás azonban, amely lelkét a tanárokkal való még bensőbb érintkezés és kapcsolat után eltölti, erőt vesz egész lényén s szép és meleg kifejezést talál annak az elmondásában,

amit oly felette sajnálatosnak tart, hogy a tanítványoknak nagy száma ennek az érintkezésnek a bensőségesebb és gyakoribb volta tekintetében nagy és nehéz akadály. Olyannak véli az érintkezés ilyen voltának a hitét, amely a messze távolban is izgatóan vonzó hatást gyakorol, de ha közelebb jövünk, csakhamar, be kell látnunk, hogy az óhajtott „Phönix” helyett csupán egy maroknyi hamut találunk. Különben mit tehesen 10-20 tanár a 800 főnyi tanulóifjúsággal?! így van az az életben a legtöbbször – mondja szomorú megadással. – „Termékeny aratást látunk egyfelől s másfelől valósággal meg lehet halni a szomjúságtól!”

Itt hozhatjuk említésbe, hogy Bredeczky és Glatz, épen úgy, mint egykor a késmárki tanulóévek alatt, nem tudta kedvtelését találni abban a sok tekintetben nyers s élvezetét főképen a dözsölésben kereső diákéletben, amelyről Kisnek az emlékiratai is megemlékeznek és amelyre olyan élénk világot vet Goethének az 1792. évben (július 19.) Dalberg Tivadarhoz intézett levele is. Ebben arról emlékezett meg a nagy költő, hogy az egyetem tanulói, a rend érdekében tett intézkedésekkel elégedetlenek lévén, tömegesen el akarták hagyni az ősi várost, aminek az elmondásához azt a nézetét fűzte hozzá, hogy ezzel a válsággal a jénai egyetem csak nyerhet, mert ezzel csupán a nyers és nyughatatlan elemektől fogna megszabadulni És élénk világot vet erre ugyancsak Goethének egy, bár pár év múlva (1809. augusztus 11.) írott levele szintén, amelyben azt beszéli el az udvari bi-, zottság akkori titkárának, hogy a weimari színháznál sokszor olyannak tűnnek eléje a körülmények, mint a jénai egyetemen. „Mintha a világ csak a durva és a garázda emberek számára való volna és mintha a nyugodtának, valamint az eszeseknek aa Istenért kellene egy kis helyet a magok számára kérniök!” S nemkülönben az az adat is, amelyet, bár szintén a későbbi időre (1822.) vonatkozólag, az Eckermann-féle beszélgetésekben Sorét grófnak a feljegyzéseiből olvashatunk és amely szerint a jénai diákok fellázadtak, úgy hogy egy csapat tüzérséget kellett megfékezésükre odaküldeni.

Kétségtelen, hogy az előző éveknek kedves emlékeitől is táplált baráti vonzódáson kívül ez volt egyik főoka annak, hogy a távolba szakadt két szegény magyar fiú leginkább egymással és egymásnak élt. Egymással együtt mélyedt el a tanulmányokba és a tanároktól hallottaknak a megbeszélésébe. A különféle művek olvasásába. Az ezek hatása alatt írott apróbb műveknek

egymással való közlésébe. És az ezek felett indított és folytatott eszmecserebe.

Felette érdekesek és értékesek azok az adatok is, amelyekkel ezeknek a munkás napoknak az eseményeit Glatz igyekszik megvilágítani és amelyek, épen az elmondottak alapján, annyira megbízhatóak. Hiszen legnagyobb részt oly időkre vonatkoznak, amelyet a legjobb baráti viszonyban levő ifjak szakadatlanul egymással együtt töltöttek.

Kiemelik ezek az adatok, hogy az annyira művelt környezet bőséges táplálékot nyújtott ez után sóvárgó lelkűknek. S hogy pihenést nem ismerő szorgalommal láttak neki a tanulmányozásnak. Reámutatnak arra, hogy mivel a magyarországi ifjaknak, beleértve az erdélyieket is, mindenkor készen kellett lenniök arra, hogy tanulmányaik elvégzésével esetleg tanári pályára lépjenek: kénytelenek voltak a hittaniakon kívül egyéb tudományokat is tanulmányozásuk tárgyává tenni s különösen minél szélesebbkörű irodalmi és természetrajzi ismeretekre tenni szert. A körülmények folytán javasloít, sőt valósággal parancsolt ez a kényszerűség az ő tanulásukra és elért készütségükre szintén mondhatlanul fontos volt s mindazok, – és ennek a mondanak az igazságát főképen épen ennek a két jóbarátnak a példája igazolta – akik akadémiai éveiket jól használták fel, rendszeren sokoldalú, többé-kevésbé általános műveltséggel tüntették ki magokat s közöttük, akár lelkészi, akár pedig tanári pályára léptek is, későbbben az irodalomnak sok kiváló művelőjét lehet találni.

Feljegyzi Glatz Bredeczkynek felől, hogy ő szintén más tudományoknak a tanulását és művelését is felkarolta, amivel inkább az általános műveltség magasabb fokának a megszerzésére tört. Ismételten is megörökíti, hogy egyetemi tartózkodásának az idejét nagy szorgalommal és lelkiismeretességgel használta fel és sohasem elégedett meg pusztán az előadásoknak a hallgatásával, hanem a legnagyobb kitartással folytatott magántanulás útján igyekezett azon, hogy minél inkább előrejusson. Hogy *a legjobbat, amit csak lehetett, mind olvasta és hogy úgy az olvasottakat, mint a hallottakat kivonatosan s legtöbbször értékes elmélkedései kapcsán örökítette meg naplójának a lapjain.* Az a visszaélés, – mondotta fölöle Glatz – amelyet akkortájt a „kritikai bölcsélettel” üztek és amely abban az időben oly sok fejet meg is zavart: tőle távol maradt. Különösen felette nagy szere-

tettel és buzgalommal foglalkozott a bölcséleti tudományokkal, melyeket főképen Fichtének „nagyrabecsült s magas értelmet és eredetiséget sugárzó, tömött és erélyes előadásából” kedvelt meg annyira. Lelke távol maradt a haszonvadászó üzérkedéstől mindég s annak homályos mélységeibe nem tudott aláhanyatlaní sohasem!

A hallgatott tanárookra és a nálok végezett tanulmányokra vonatkozó adatokat végül igen szépen egészítik ki az azokban a bizonyítványokban foglaltak, amelyeket Bredeczkynk az egyetemről való távozásakor tanáraitól, azoknak vörös viasszal nyomott magánpecsétje alatt nyert és amelyek szintén oly gondos megőrzést talállak a családi iratok között. Fichtének az 1798. évi április hó 9-ikén kelt, jellegzetes apróbetűs írású bizonyítványa felsorolja a tantárgyakat, amelyeket Bredeczky tőle hallgatott s kiemeli a tanúsított kiváló szorgalmat. Lenznek ugyancsak a mondott hónap 15-én kelt bizonyítványa hangsúlyozza, hogy az ifjúnak az előadások látogatásában való szorgalma kitűnő volt s hogy ő általában példás magaviseletet is tanúsított. A Paulusé, mely április hó 17-én kelt, a dicséretes figyelemre mutatott reá, melyet a derék tanítvány az előadások látogatásában tanúsított. Schütznek ugyanezen a napon kelt bizonyítványa a nagy szorgalmon kívül a kiváló erkölcsi magaviseletet is kiemeli. Mígnem Voigt az április hó 6-án kelt soraiban szintén kitűnőnek mondja azt a szorgalmat és előmenetelt, amelyet Bredeczky az ő előadásainak a látogatásában tanúsított.

Olvasmányai.

Az első, ami felett akkor, ha Bredeczkynk ez időbeli olvasmányai után kutatunk, nagy örömünknek adhatunk kifejezést, az, hogy jénai naplóihoz mellékelten, – „Verzeichniss meiner Bücher” címen – rendelkezésünkre áll az a jegyzék is, amelyet a felső tanulmányoknak kezdetén álló ifjú, az 1797. évben megszerzett és tulajdonában volt könyvek felől állított össze és amely a könyvek némelyikénél, a rajnai forintok és garasok beírására készített rovatokban, feltüntette még azt a vételárat is, amellyel az anyagiakban olyannyira szegény hallgató ezeket megszerezte. Valóban nemcsak felette érdekes, de mélyen megindító, sőt meglepő és igazán csodálatot keltő az, hogy ily rövid idő alatt, oly szűkös viszonyok között élve és az egyetem könyvtára-

ban, valamint olvasóhelyiségeiben különben is annyi sok művet – minden anyagi áldozat nélkül – szerezhetvén meg, Bredeczkynk miképen juthatott olyan viszonylag gazdag kis könyvtárhoz? Ha meg is kell engednünk azt, amiről különben az ő feljegyzéseiből is határozott tudomásunk van, hogy könyveinek némelyikét maguknak a szerzőknek az ajándékából helyezhette el kis könyvtárába, mégis az említett jegyzéknek az adatai igazolják, hogy a könyvek legnagyobb részét meg kellett vásárolnia. Hogy pedig erre jelentékenyebb összeg nem állhatott rendelkezésére, azt az elmondottak után igazán nem kell bizonyítgatnunk.

A könyvek után való nagy szeretete és vágyódása volt csupán az oka annak, hogy ezt az áldozatot meghozta és a szorosabb értelemben vett megélhetésre szánt összegből való nagy takarékoskodás volt a módja annak, hogy ezt az áldozatot meghozhatta.

A kis könyvjegyzék a jénai tanulmányok ez első évről összesen negyvenhárom művet foglal magában, melyek némelyike több kötetes is volt. A könyvek között, melyeknek szerzőit szintén ottan soroljuk majd elő, ahol a Bredeczkytól ebben az időben olvasott írók nevei kerülnek megemlítésre, legnagyobb számmal a költőieket látjuk. De voltak közöttük hittaniak, bölcséletiek, mennyiségtaniak, természetrajziak, földrajziak, történetiek, nyelvtaniak, nevelésügyiék és zeneirodalmiak is. A kis könyvtárt azután néhány folyóirat, tankönyv és napló egészítette ki.

Glatz rövid életirati vázlata a legnagyobb elismerésnek hangján tesz említést arról, hogy Bredeczkynk mindent, amit addig a német irodalom csak nyújthatott, szorgalommal és méltánylással sietett megszerezni és elolvasni. Ugyancsak hogy meleg szeretettel s mélyreható figyelemmel fogadott minden új jeles irodalmi terméket, sőt azon igyekezett, hogy maga is részt vehessen minden jelentősebb irodalmi eseményben. S végül kiemeli azt is, hogy Bredeczkynknek a lelkére, amely, szerinte, egyenlően élénk fogékonysággal volt megáldva úgy a felemelő és a nagy, mint a kedves és a naiv iránt, milyen hatalmas befolyással voltak kora és a kis Weimar nagyjainak a művei, valamint, hogy épen ezért olyannyira megfelelték lelki ízlésének és szükségletének a költői művek is. Így p. o. Matthisson Frigyesnek a munkái s ugyancsak Voss János Henriknek „Lujza”-ja, Neubeck Valér Vilmosnak „Die Gesundbrunnen”-je és más ilyenek. Nagy élvez-

zettel olvasta Lessing kritikai műveit s főképen „Laokoon”-ját is. Glatzhoz írott egyik levelében maga említette fel, hogy ezeknek a sorainak az írásakor „némi régebbieket olvas”, u. m. Euler Leonhardnak „Levelek egy német hercegnőhöz” című művét s Mengs Antal Rafaelnek tárgyalásait a festészetben való szépről.

Azonban azt, hogy mi mindent olvasott jénai tartózkodása alatt, semmi sem bizonyítja jobban, mint azok a napi feljegyzések, amelyeket ebben az időben a durva, merített papírból erősen összefűzött „*Naplók*”-ban (Tag-Buch) beírt.

Ezekből a naplókából két vaskos kötet áll rendelkezésünkre, melyek három részre oszlanak. Az első: az 1796. április hó 17-ik napjától ugyanannak az évnek a végéig, a második: az 1797. januárjától márciusának a végéig és a harmadik: az 1797. áprilisától az 1798. április hó 29-ig terjed. A valóban példátlan szorgalommal és pontossággal és bár helyenként elhalaványult írású, felette apróbetűs, azonban mindenütt olyan szabatos és renoués bejegyzésekkel teleírt lapok rendesen feltüntetik a bejegyzés eszközésének a napját is s így valóban az erre fordított idő tekintetében szintén a legrészletesebben számot adnak arról a csaknem szédítően lázas munkálkodásról, amelyre Bredeczkyt az ő nagy tudásvágya és az ő csakugyan határtalannak látszó munkabírása ösztönözte és képesítette.

Bejegyzései csak nagy ritkán örökítik meg az egyes előfordult eseményeket. Ezeknek főcélja – mint látszik – tulajdonképpen az volt, hogy az olvasott műveknek címeit és a legtöbb esetben azok vázlatos tartalmát is, a feljegyzőnek s majdan a feljegyzések olvasójának az emlékezetében megörökítse. Főképen nagy súlyt fektetnek ezek a bejegyzések a különféle folyóiratokban olvasott munkák címének és eszmemenetének a megörökítésére és pedig kétségtelenül abból az okból, mert időmultán ezeknek, a legtöbbször az olvasó tulajdonában nem is maradt füzetekben való felkeresése és felhasználása mindenesetre nagyobb nehézséggel járhatott, mint az egyes önállóan megjelent irodalmi termékeké. Az időközi sajtónak termékei között, melyeknek közlött műveit említi és rövidebb-hosszabb terjedelemben megörökíti, ott olvassuk az „Allgemeine Literatur Zeitung”-ot, az „Attisches Museum”-ot, a „Berlinisches Archiv”-ot, a „Deutsche Monatschrift”-et, a „Die Horen”-t, az „Englische Blätter”-t, az „Europäische Annalen”-t, a „Genius der Zeit”-ot, a „Klió”-t (havi folyóirat a francia történelem szá-

mára), a „Musen-Almanach”-ot, a „Neuer deutscher Merkur”-t és a „Thalia”-t.

Az a lelkiismeretes igyekvés, amellyel a művek pontos körülírásán kívül a legtöbbször részletesebb kivonatokban örökítette meg azoknak az eszmemenetét, avagy egyes neki inkább tetsző, vagy fontosabbnak tartott részletét és pedig kétségtelenül azért, hogy időmúltán, majdani életpályáján való működésében, ezeket az olvasottakat minél könnyebben értékesíthesse s magának is minél kevesebb munkával hozzáférhetővé tegye, a dolog természetéből kifolyólag reászorította őt egyfelől arra, hogy a műveknek az áttanulmányozását mindég alaposan és bírálatosan eszközölje, valamint másfelől arra is, hogy minden olvasott műre, avagy annak tételére nézve nyomban döntsön afelől, hogy neki, jövődő szellemi foglalkozása közben erre szüksége lesz-e és ha igen: melyikre és milyen mértékben. És épen ebből a szempontból is felette érdekesnek mutatkozik reánk nézve Bredeczkynk e naplóinak a lapozgatása. Mert az elmondottak szerint az ezekben foglalt bejegyzések valósággal hű tükrei az ő lelkének, lelki szükségleteinek, felfogásának és megítélésének. Tehát kétségtelenül hű tükrei és bizonyítékai egyszersmind az ő lelki fejlődésének is. Avagy nem volna-e igazán érdekes tudni azt, hogy a méh honnét gyűjtötte mézét s egyszersmind, hogy honnét gyűjtötte az anyagot azoknak a viaszsejteknek a megteremtésére, amelyek közé saját magának és másoknak is táplálékul szolgáló mézét elraktározta ... De, ismételhetjük, mindenekfölött hű tükrei ezek a bejegyzések annak a végtelenül komoly, odaadó és mélyreható lázas törekvésnek, amellyel ő, hogy egykor hazájának, vallásfelekezetének és az emberiségnek minél inkább hasznára lehessen, a messze távolban az önmaga tökéletesítésnek szép, de fáradságos útján minél több és minél előbbre vivő lépéseket óhajtott tenni. Hogy pedig a jelentékenyebb terjedelmű naplók e bejegyzéseinek az útvesztőiben eligazodhassék: részletes betűrendes tárgymutatót készített hozzá, amelyet nyomban minden egyes bejegyzésnek az eszközlésénél azonnal kiegészített a bevezetett tárgynak, vagy a szerző nevének és a megfelelő lapszámoknak hív feltüntetésével.

Ezek a bejegyzések élénk világot vetnek – amit már felőle Glatz is oly találóan és elismerőleg kiemelt – a költészethez és a szépirodalomhoz való nagy hajlandóságára is.

Egész seregével találkozunk az olvasott költeményeknek,

avagy költeményrészleteknek a naplók lapjain, amelyeket – úgy látszik – nagy szellemi élvezettel írt volt be. A legtöbb költemény Goethéé és Schilleré. Nem lehetetlen, hogy olykor ezeket csupán kézirati másolatban kapta meg s azért is igyekezett azokat minél biztosabban megörökíteni. De vannak költemények Bürger Gottfried Ágosttól, Ilgen Károly Dávidtól, Kästner Ábrahám Gotthilftől, Keller B. J.-tól, Mereau Zsófiától, Ovidiustól (Pockles C. J. fordításában), Schlegel Frigyestől, Schmidt Frigyes Vilmostól, Tiedge Kristóf Ágosttól, kinek „An Christus” című költeményét, az 1797. év nagypéntekjén, azzal a megjegyzéssel írta be naplójába, hogy erre az ünnepi napra nem található semmi illőbbet, mint azt, hogy ezt a költői munkát a maga számára megörökítse, és Voss János Henriktől is.

Nem egyszer az olvasott művekből szóserint való rövidebb-hosszabb idézeteket írt ki és pedig legtöbbször különösen egyes fogalmaknak neki megtetszett meghatározásait avagy körülírásait. Ismét vannak nagy számmal olyanok, amelyeknek egész részletes beosztását, sőt tárgyalásuknak a menetét is megörökíteni igyekezett. S végül olyanok is, amelyekhez nyomban saját megjegyzéseit és elmélkedéseit is hozzáfűzte, sőt amelyeknek, mint p. o. a Rousseauéinak, az említésére, tárgyalására és méltatására többször visszatért.

Teljesen lehetetlen az, hogy részletességgel megemlítsük ezeknek a műveknek valamennyiét. Bármilyen mértékben érdekes és fontos is volna ezt tennünk, hogy ilyképen Bredeczkynk munkáját s fáradhatatlan törekvéseit, valamint ezekkel kapcsolatban az olvasmányok irányát és célját is, ennek folytán annál hívebb megvilágításba helyezhessük. Számolván a rendelkezésünkre álló térnek megszabott voltával, elégnek tartjuk tehát azt, ha betűrendbe szedve felsoroljuk a naplókban megemlített ily műveknek a szerzőit. Ennek az eljárásunknak a kapcsán fel kell említenünk azt a körülményt, hogy természetesen ez eljárás követése mellett, a névtelenül, avagy pedig álnév alatt megjelent műveknek, amelyek az akkori idők általánosan elterjedt szokása szerint igen nagy számmal fordultak elő és amelyekel a naplók adatai szerint Bredeczkynk igen nagy számmal olvasott és tanulmányozott, – a felsorolása helyet nem foglalhat.

A szerzők névsorában, kiknek műveivel, avagy az ezekre vonatkozó részletes tanulmányokkal és ismertetésekkel behatóbban foglalkozott, ha ezt a névsort a maga egész teljességében

nem is idézhetjük, elhagyván a már említett költői művek íróit, a következő ismertebbekkel találkozunk: Ammen Keresztély Frigyes, Archenholz János Vilmos, Bél Mátyás, Benyovszky Móritz, Ágost gróf, Blumauer Alajos, Böttiger Károly Ágost, Brisot János Péter, Buehholtz György, Campanella Tamás, Catulus, Degen János Figyes, Dezallier d'Argenville Antal József, Diderot Dénes, Eder József Károly, Eggers J. L., Eichhorn János Gottfried, Engel János Keresztély, Erxleben János Keresztély, Eschenburg János Joachim, Fabry Gergely, Falk János Daniel, Feder János Henrik, Fichte János Gottlieb Fielding Henrik, Forkel János Miklós, Fülleborn György Gusztáv, Garve Keresztély, Gessner Salamon, Goethe János Farkas, Goldschmidt Olivér, Götter Frigyes Vilmos, Göschen György Joachim, Griesbach János Jakab, Gundling Jakab Pál, Gurlitt János Gottfried, Herder János Gottfried, Heumann Kristóf Ágost, Horatius, Huber Ferenc, Kajri Jmájiuel, Kleist Ewald Keresztély, Klopstock Frigyes Gottlieb, Köhler János Dávid, Kotzebue Ágost Frigyes, Lafontaine János, Leibnitz Gcdofréd Vilmos, Lenz György, Lessing Gotthold Efraim, Lorenz János F., Luther Márton, Manso János Gáspár, Marmontei János Ferenc, Matthísson Frigyes, Mengs Antal Rafael, Müller János, Posselt Ernő Lajos, Rousseau János Jakab, Schakespeare Vilmos, Schelling Frigyes V., Schiller János Kristóf,, Schink János Frigyes, Schlichtegroll Adolf Henrik, Schlosser János Gergely, Schoene C. G. Schubert Lajos, Schwan Keresztély Frigyes, Seckendorf Károly Zsigmond, Stahl Konrád, Tasso Torquato, Thümmel Mórítz Ágost, Tiedge Kristóf Ágost, Unzer J. Keresztély, Vierthaler Frigyes Mihály, Vess János Henrik, Werner Ábrahám Gottlob, Wieland Kristóf Márton stb.

Az olvasott és tanulmányozott művek, eltekintve természetesen a hittudományiaktól, legnagyobb részben bölcséletiek és erkölcsstaniak. Igen sok közöttük a történeti s ezek sorában a hazai történetre vonatkozó is s nagy érdeklődéssel foglalkozott különösen az egyháztörténeti, neveléstörténeti és művészettörténeti művekkel szintén és pedig utóbbiak között főképen a festészet történetére vonatkozóakkal.

Mulasztás volna, ha ki nem emelnénk, hogy nagyon kedvelte a földrajzi, helyrajzi és néprajzi munkákat is s ezek között szorgalmasan olvasta a Tátrára vonatkozó leírásokat. Fel-tűnően sok az ásványtani és az orvosi tudományok körébe vágó

olvasmánya is. Különösen jellemző az a fáradozása, amellyel naplójában terjedelmesebben igyekezett feljegyezni a nevezetesebb íróknak az életadatait. Sajátszerű előérzetnek tűnik fel az ifjú egyetemi hallgató lelkében az, hogy mikor egy – Lengyelország utolsó felosztására vonatkozólag – névtelenül megjelent munkát olvasott: részletes államrajzi (statisztikai) adatokat jegyzett be naplóinak ezt megörökítő lapjára Galicziára vonatkozólag, mintha érezte volna, hogy jövő életpályája oda fogja majdan vezetni őt ennek a már ekkor annyi alaposzággal megismerni igyekezett országrésznek a területére. '

Munkái.

Ha bármilyen futólagosan tekintjük is át a mindeddig elmondottakat, egészen természetesnek s valósággal: önmagától értődőnek kell tartanunk azt, hogy ifjú életének ebben az annyira érdekes, értékes és boldog korszakában Bredeczkynk számos írói kísérlettel is próbálkozott.

Az ő természetadta szép tehetségei, lankadatlan buzgalma, mellyel ezeknek a kifejlesztésére igyekezett, eszményei, melyek ily korai ifjúságában is, hazája és az emberiség javának előmozdításán való igyekvésre sarkalták, az addig tanultak, a tudományos-, írói- és művészvilág számos igazán kimagasló alakjával való személyes érintkezés s az az egyre éltetőleg, növesztőleg, fejlesztőleg ható fénysugár, amelynek, ennek következményeképpen, ifjú lelke szakadatlanul a hatása alatt állott, az eszméknek ekkor annyi téren tapasztalható nagy forrongása, pezsdülése, amely a jobbnak, a hasznosabbnak, a célravezetőbbnek a kiválasztását, megállapítását és megvalósítását sürgette, az irodalmi téren észlelhető csaknem túlságosnak mondható termelési vágy, amely a tudottaknak és tapasztaltaknak a másokkal való közlésére ösztönözve meghíletett s úgyszólván magával ragadott mindenkit: mind-mind miképen hagyhatta volna érintetlenül épen Bredeczkynket, akiről tudjuk azt, hogy az ilyen irányú működésre már középfokú tanulmányainak az ideje alatt is annyira meg volt benne nemcsak a készség, hanem a képesség is.

Ha ebben az időszakban írott leveleit nem is említjük részletesebben, jóllehet a reánk maradt példákban látjuk, hogy azok teljesen különböznek addig írott s inkább csak híradás nyújtását célzó leveleitől, fel kell említenünk mindenkifelett azt, hogy

a már ismertetett naplókötetekben, amelyeknek másodika elé már nagy eszményképének, Goethének egy mondatát írta volt fel jelige gyanánt és amelyeknek lapjait olykor egy-egy kis, írónnal, avagy pedig tollal készített rajz, kivétel nélkül hangulatos, szerény kis tájképek díszítik, Bredeczkynek szorgalmasan bevezette, sok helyen töredékben maradottan, saját költői és kötetlen nyelven is írott kisebb-nagyobb munkáit is, amelyeknek ilyképen létrejöttük időpontját is biztosan meg lehet határozni.

Nem ok nélkül mondotta tehát ezekről a naplókról – a felőle szóló életrírásnak a vázlatában – Glatz azt, hogy: „Jó ötletek, költői csapongások és némely szívbeli megnyilatkozások kell, hogy tömegesen legyenek az akadémiai papírijai között...” Hi szén ezeket a naplókat maga Glatz is kétségtelenül jól ismerte. Ennek elvitázhatatlan bizonyítéka az, hogy az azokba bejegyzett művek némelyikénél, a lap szélére vezetett jegyzetekben, néhol az ő bíráló tollának a megjegyzéseit és igazításait is olvashatjuk.

Ebben az időben írott költeményei közül felemlítésre méltó az 1798. január 25-ik napjáról bejegyzett Hóratius-féle fordítás („An Grosphus”). Ebből az időből származhatik „Egy ifjúhoz” (An einen Jüngling) intézett verstöredéke is, amelyben arra buzdítja ifjat, hogy csak fesse és fesse szépen, élénk színekkel és aransugárossan az ő saját életének a jeleneteit, mert az eszményképek ködbe fülnek és szétfoszlanak hamar, míg ha tanácsát követi: mindég módjában lesz az, hogy önmaga teremtette képekre tekintsen! ... Ugyanígy ebből az időből származik „Egy lugas felszenteléséről (Die Weihe einer Laube ohnweit Jena) című hosszabb költeménye is, amely már csak természetszeretetének bizonyosságaként is felhívja figyelmünket. Első versszakainak szabadon visszaadott eszmemenete az, hogy elinteni igyekszik onnét, a lugasnak a környékétől, a föld porában foglalkozó népet, valamint a szennyes ruhájú gyermekeket, mert ez a homályos és magános hely nem ő nekik – a balgáknak – való! Itten nincsen helye a civódásnak, a hamis kacajnak s annak, hogy a békés galyak között a tetszelgő kikapós leányok után tekintgesenek. Itt, a lombborította galyak között, csendes szemlélődés honoljon csupán! Semmi nyers gondolat és céltalan vitázás ne szentségtelenítse meg itt a békés kebleket. Szentelt értelemmel lépjen az ifjú e zöld lombok alá, melyeknek árnyékában, a tövises sövénykerítés alatt, számára magános ibolyák nyiladoznak.

Ezek a naplókötetek őrzik ebből az időből való egyéb műveit is.

Ezek között első helyen érdemel említést az 1796. június körül írott s Németh László és Asbóth Zsuzsanna házassága alkalmára szánt „*Die Hochzeit-Feier*” című munkája, amely Jénában nyomtatásban is megjelent. Erről a most nevezett Némethről tudjuk azt, hogy ő az 1770. év december 2-án születelt Jobaházán (Sopron vármegye) s hogy Sopronban és a göttingai egyetemen végezte tanulmányait, mígnem 1796-ban, az eltávozott Kis János helyére, Győrbe hívták tanárnak és igazgatónak, ahol az 1806. év május hó 15-én már bevégezte munkás és a hazai irodalomra is áldásos hatású életét és, amiről majd később is említés lesz, hogy ő volt az, aki 1802-ben kelt levelében Kazinczynek a figyelmét felhívta Bredeczkynk irodalmi s különösen helyrajz-írói munkáldokására. Asbóth Zsuzsanna pedig a már előbb is említett Asbóth János Gottfriednek, az 1784-ben oly korán elhalt kiváló soproni lelkésznek volt a leánya. Az atya halála után oly szomorúságban maradt ennek a családnak az életére szép világot vetnek Kis Jánosnak az „Emlékezései”, valamint azok az adatok is, amelyeket – a családban fennmaradt emlékek alapján – annak egyik műveltlelkű leszármazójának: özv. Villesz Kamilné, született Asbóth Emmának a lekötelező szívessége folytán nyerhettünk s amelyekből megragadó közvetlenségével tűnik lelki szemeink elé az a szép családi viszony, amelyben a visszamaradt özvegy: született Krug Judit és az ő gyöngédszívű jó gyermekei, három leánya s három fia és pedig utóbbiak között a majdan kiváló késmárki és keszthelyi tanár: Asbóth János éltek. A leányok között a legidősebb Zsuzsanna volt, aki az előbbieken említett házasságot, a rendelkezésre álló anyakönyvi kivonat tanúsága szerint, az 1796. év augusztus hó 15-ik napján kötötte meg. Erre az esküvőre írta tehát Bredeczkynk az előbbieksn jelzett költői munkáját és pedig nemcsak a Németh iránt ápolt megbecsülő barátságának az ösztönzése alatt, hanem kétségtelenül főképen az Asbóth-család iránt érezett hálás ragaszkodásnak a hatásától is indítatva.

A költői formában írott kis műnek a menyasszonyhoz intézett előszava, melynek jeligéjét Catullusból merítette, megemlékezik ígéretéről, amelyet neki tett és amelyet ennek a munkának a megírásával és megküldésével íme beváltani igyekszik» Fokozottabb mértékben érezi erőtlenségét arra, hogy lelkének

érzelmeit híven kifejezze, de meg van győződve és ennek tolmácsolásával végezi előszavát, hogy ebben az esetben a boldog menyasszony egy arra méltó férfiúnak, kinek íme testvéri ölelését küldi, lesz mindenkor örök üdve s viszont, hogy ez a férfiú ilyen üdve és boldogsága lesz majd neki, mert az annyira jó anyának az álmodozó szemei fogják kísérni majd minden lépésüket és ez a legjobb áldás, amiben csak részük lehel!

Magának a műnek a tartalmáról elég csupán annyit említeni, hogy abban a szerelemnek és a boldog, a megértő házasesetnek a magasztalásáról szóló versek után majd dalok éneklésére buzdítás következik az ifjú pár környezetéhez s többek között a leányokhoz, akiket arra ösztönöz, hogy „a mi Goethénk” szerint daloljanak. Erre azután az ifjaknak, majd pedig a leányoknak s végül a karnak az énekei szólalnak meg.

Ennél az alkalomnál, amikor t. i. Bredeczkynak első nyomtatásban megjelent művéről esik szó, látszik a leginkább helyénvalónak annak a megjegyzése, hogy ennek az életrajzi munkának sem tulajdonképenvaló célja, sem pedig különösen annak a terjedelme nem engedi meg azt, hogy benne ezekkel a nyomtatásban megjelent művekkel, azokat kivonatolva, avagy behatóbban ismertetőleg, részletesebben foglalkozunk. Erre voltaképpen nincsen is szükség, mert hiszen, ha közülök egyesek már csak nagy nehezen szerezhetők is meg, sőt, mint amiképen a Bredeczkyről szóló irodalomnak egyik leglelkesebb művelője, dr. Kesselring Rezső írja, azok legtöbbje most már az irodalmi ritkaságok közé is tartozik, mégis legnagyobb részük másokra nézve is hozzáférhető és így azok, akik tartalmuk iránt komolyabban érdeklődnek, mindenesetre szívesebben igyekeznek azokat majd közvetlenül megismerni, semmint csupán azoknak itten esetleg adható vázlatos kivonataiból. Ez az oka tehát annak, hogy ennek a munkának a keretében, míg a puszta kéziratban reánk maradtak felől szükségképen részletesebben fogunk megemlékezni, addig a nyomtatásban megjelent művek csupán annyiban nyernek majd feldolgozást, amennyiben az azokban foglalt adatok Bredeczkynak életeseeményeire, életfolyására és életfelfogására vetnek világot, avagy pedig amennyiben azok és illetőleg azoknak a részletei az ő egyéniségének, valamint az ő működése hatásának a jellemzésére és megvilágítására szolgálnak.

Az 1797. év tavaszán írta bele naplójába „*Erast*” című, művét, amelynek jellegét szintén Goethéből merítette. Goethéből,

aki felől kétségtelenül azt vallotta ő is, amit majdnem egy fél-század múlva Götz Frigyes írt, hogy: „Ha Goethét dicsérni akar-nók, ez annyi volna, mintha a rózsának illatot kölcsönözni és az aranyat megaranyozni kívánnánk”. Munkáját közelebről „fest-mény”-nek (Ein Gemähide) jelölte; és a főrészben kötetlen, de egyes részeiben kötött alakban szerkesztett műnek az előszavát egy meg nem nevezett barátjához intézte. Bizonytalán nem téve-dünk, ha ez alatt a barát alatt is csupán a lelkéhez olyan közel álló Glatzot gondoljuk, aki csakugyan ebben az évben foglalta el Salzmannt schnepfenthali nevelőintézeténél vállalt tanári állá-sát. Ez a kis mű több érdekes sugárt derít Bredeczkynek életére és lelki világára s így szükséges, hogy azzal egy kissé bővebben foglalkozzunk és pedig annyival inkább, mert nemcsak annak az előszavából tudjuk, de annak a tartalma is egyenesen reámutat arra, hogy ennek az egykori vértanúról nevezett hőseben: szer-zőnk saját magát szerepelteti; sok olyat beszélve el, ami kétség-telenül a saját életének eseményeire vet világot.

Az előszóban ezt a művét az ő elmúlt napjaira vonatkozó csendes visszagondolásnak és főképen a saját gondolkozásmódja megváltozásának termékeként tünteti fel. Ennek megteremtésé-vel saját előadóképességét is gyakorolni kívánta. Munkájának a középpontja semmi más, mint az a benső forradalom, amelyen az ő gondolkozásmódja a legutóbb átesett és amelynek ő élet-elveinek a megszilárdulását és az önmagával való összhangot köszönheti. Az évek alatt összegyűlt előítéleteknek a józan ész-szel folytatott harca: az utóbbinak a győzelmére vezetett. Test-véreinek nevezett barátjának a vezetése mellett, így leszen bá-torsága arra, hogy pályafutását szerencsésen bevégezze és maj-da η megállja az utolsó harcot is az élet és a halál között. Szent kötelességére fog gondolni halála óráján is, mely az önmagá-hoz való hűségre készíti. És annak a belátására, hogy minden-kor megtette kötelességét, soha sem fogadván el azt a gondola-tot, hogy az ő poraival együtt az ő munkájának a gyümölcsei is elenyésznének! . . . „Ebben a reményben törjenek meg szemem sugarai!”, így végezi az érzelgős műnek hangulatos előszavát. . . „És én kinevetem a halál büszke angyalának mindenhatóságát!... S majdan talán ibolya nyílik sírhantomon, melyet te, avagy egy más – az enyémmel rokon – lélek, háládatosan tép le; áldva azt, akinek hamvai felett ez nyiladozott! ...”

A hat fejezetre terjedő mű – sajnos – csak töredékben

maradt reánk. Jénai naplójának első kötetében az utolsóelőtti lapig terjed annak a szövege s itt azzal végződik, hogy folytatása a második kötetben fog következni. Ezt az ígéretet azonban a második kötet nem váltja be, jöllehet az teljesen ép és hiánytalan állapotban áll előttünk és pedig mindjárt első lapjától kezdve teleírva, úgy hogy ennek a folytatásnak ebből a kötetből esetleg utólag történt elveszésére gondolnunk általában nem is lehet.

Egy csendes őszi napon a húsz éves ifjú Erastot vezeti lelki szemeink elé a kéziratörödek, amint, sötét szomorúságba merülten, a hegyekben vándorol. Egyike ő azoknak az ifjaknak, akiknek lelkét a német irodalomtörténet ez időszakának, melyet a Kaufmann Kristóf tollából eredt szállóige ma is „Sturm- und Drang”-korszaknak nevez, annyira jellemző és legtökéletesebben a Goethe „Werther”-jében kifejezésre jutott teljes világfájdalma és érzelgősége ejtett rabul. Unja önmagát és ún maga körül mindent! Alant, ködbeborultan, szülővárosa terül el; felette a csendesen szomorú, felhőfátyolaiba öltözött hegység. Nincsen madárdal. Nincsen szellő, mely sötét fürtjeivel játszadoznék. Nincsen virág, mely feléje hajladozna. A természet olyannak tűnik fel, mint egy nyugodtan mosolygó aggastyán, aki sirja felé roskadoz.

Az ifjú a tavasznak és nyárnak s a természet szépségeinek az elmúltát panasolja. Léptei alatt hervadt lomb zörög. A virágok a szélviharok martalékaivá lettek.

A hegyen túl, a völgyben, melyet a nép, a meséknek a helyről szóló félelmes eseményei miatt, borzalommal említ, csendes kunyhójában egy tisztos, agg remete lakik. Jősa ő az egész vidéknek. Otthona zárva van a kíváncsiak előtt s csupán a segélyre szorultak azok, akiknek számára ajtaja megnyílik. Senki se vet pillantást erre a remetelakra anélkül, hogy Istenét és őt magát, az aggastyán remetét ne áldaná. Sokaknak adta vissza elvesztett családi boldogságát. Sokakat tett szerencsésé. Sok könnyűjét a hálának és a megindulásnak látta már. A kunyhó mellett álló hársak egyike alatt ült, amikor Erast hozzája közeledett.

Valóban megkapó az a két ellentétes kép, amelyet a kis mű erről a két lényről vázlatosan rajzol. Az egyik a mélységes tenger a maga lelketnyugtató csendjével. A másik a haragvó tenger, hatalmas varázsával, felhőivel, villámaival, sülyedni készülő hajójával.

Bocsánatkérések között szólítja meg az ifjú az aggot, hogy szent egyedüllétét zavarva, vágyva-vágyik arra, hogy lelke nyu-

galmából egyetlen sugarat is felfoghasson. Az agg gyöndéd szívesseggel felel. S kéri, hogy látható szomorúságának az okát bizalommal tárja fel előtte. Az ifjú atyjának nevezi az öreget s köszöni szívességét, mert eddigi életében csak azt tapasztalta, hogy az emberek a világ örömeiben és élvezeteiben szívesen vesznek ugyan részt, azonban az erőltetett szólásmódok és udvariaság alá rejtett hidegségükkel, kegyetlenül eltaszítják maguktól a szenvedő embertársakat. A tovább folytatott igen keserű szavakra, melyekkel az ifjú az embereket jellemzi, az agg feddőleg szól közbe. Betegnek mondja a lázban beszélőt, aki heves indulataiban nem képes belátni azt az igazságtalanságot, amelyet a társai felől alkotott ezzel az ítéletével elkövet. Kérdi, hogy egész életében nem találkozott egyetlen igazzal sem? Nem látta-e a barátjáért önfeláldozó barátot? Nem látta-e az anyát, aki bátran veti magát a halál karjaiba is, hogy ezzel kicsinyét megmenthesse? A becsületes szegényt, aki a legnagyobb szükségét szenvedti, mert, tiltott utakra lépve, gyalázatosná lenni nem tudott? Az ifjú beismeri, hogy látott ilyeneket is, de – mint mondja – az életnek ezt a szép oldalát ezerszeresen elborítja annak hatalmas sötétje ... Az agg tovább feddi. Látja, hogy ifja csupán olyannak óhajtja a világot, amilyennek költőileg elképzelte azt, hogy így ő maga, a vértanúnak a szerepében, csupán saját magának tetszelegjen. Ez olyan hiba, amelybe ezerén és lézeren esnek belé, akik lehetetlennek hittek valamelyes csalódást s ezért, elképzelt magaslatukról, kegyetlenül zuhantak alá. Ritkán van olyan nagy az a rossz, amelyet a világtól kell tapasztalnunk, mint amilyen nagy a mi hiúságunk és a mi dölyfünk! Oh, mennyi gondtól és igaztalanságtól tudnánk magunkat megmenteni, ha nyugtalan szívünket mindég le tudnánk hűteni s ha a szenvedések és szomorúságok idején az élet útján egy-egy kis ibolya után néznénk, amelyet le lehetne szakítanunk!? És ez nem is volna eredmény nélküli ebben a szépséges világban, amelyben minden csak felénk nevet, amelyben a boldogság és barátság örvendez s amelyben a fűszálon a kis rovar is a napsugárban játszadozva, csupán létének örül és ahol az örömmek s az ártatlanságnak a virágai nyílnak s csupán mi rajtunk múlik, hogy azokat leléphessük.

Az aggastyán azután az erre a beszédre mélyen megindult ifjút lakába szólítja, hogy némi frissítővel szolgálhasson neki és hogy majdan részletesen elmondassa vele életének eseményeit.

Mélyen megkapó a remetelak belsejének színes leírása. Ön-kénytelenül arra kell gondolnunk, hogy az író mindenesetre láthatott és bizonyos látott is ilyet a valóságban. Talán azoknál a szellemóriásoknál, akikkel épen abban az időben, amelyben ez a töredékes kis műve megszületett, olyan gyakori érintkezésben állott. Igen! Ennek a részletnek az olvasásánál lehetetlen arra a leírásra nem gondolnunk, amellyel e mű megszületése után pár évtized múlva (1836.) írott munkájában Eckermann Goethének az otthonát olyan nagy elragadtatással festi. . . Az ifjú azt hiszi magáról, hogy valamely varázslat egy valóságos csodabarlangba vezette. Oldalt gazdag könyvtár. Felsorolja az ókori és az újkori szerzők hatalmas névsorát, utolsónak említve azt, akit lelke bizonyonnyal a legelsőnek tartott: Goethét. Alkalmat talál arra, hogy ebben a gazdag környezetben megrajzolja az agg remete varázsos alakját is, hosszú, keleties palástjában, derekán hosszan alálógó, bokros övszalagjával. Mintha ennek a képét is onnét hozta volna el lelkében azokról a weimari fényes fogadóestékről és délutánokról, amelyeknek ő maga szintén részese volt.. . Megrajzolja a pompás pillangógyűjteményt, a legszebb példányait egyenként meg is nevezi. A csillagászati asztalt, amely tündöklő műszerektől díszleg. A képeket, amelyek megválasztása nagy művészi érzékről tanúskodik.

Némi kevés ételnek az élvezése után ismét visszatérnek a gyepplagra, a kunyhó előtt előbb elfoglalt helyükre. A vöröses-sárga levelek között hűvös esti szél fújdogált. Az ég alján vörösvörös színben tündökölt a nap, megfestvén a szakadozott felhőket. Ebben a fénytől sugárzó, tündöklő környezetben az agg remete úgy állott ott, mint a pap, díszöltözetben, az oltár előtt... Így kérte az ifjú élete történetének az elmondását.

És az ifjú beszél! Zavartan, elfogódottan kezdi születésénél. Elmondja a szülői otthonának s családjának szerény körülményeit s majd, egyre mindjobban belemelegedve, a tanulmányokra fordított éveket. Mindenütt, természetesen, inkább azt domborítva ki, ami reá nézve fájdalmas, szomorú, csalódást hozó volt.

Sajnos, amit mond, az már nem sok! Mindössze a középfokú tanulmányokkal való foglalkozás első két évéig, a Késmárkra való visszatérésnek idejéig terjed. És pedig azért, mert a töredék maga sem terjed tovább. Pedig mi reánk nézve igazán beláthatatlanul fontos lett volna az, amit a magát vértanúnak képzelő ifjú a további középfokú s majdan az egyetemi tanulmányokkal való

foglalkozás és különösen a szellemóriásokkal való érintkezés idejéről mondhatott volna el. Valamint az, hogy miképpen végezte volna be művét, hogy abban a végben az ifjú szív azt a megnyugvást, azt a kétségektől való megszabadulást és azt a lelki ki-egyenlítődést valóban megtalálta legyen, amelyről, mint kedves és drága eredményről, az előszó beszél ...

Mindazt pedig, amit az ifjú önmagára vonatkoztatva, ennek a csodás aggastyánnak, a kéziratföredék szerint, elbeszél: az eddig leírtaknak figyelmes olvasója ottan találhatta máris, megfelelő feldolgozásban, mind Bredeczkynk addig terjedő élete folyamán a megrajzolásánál.

Az 1797. év februárjának 21. és 23. napjairól két hosszabb levél ékíti naplójának a lapjait. Valószínű, hogy itt a levélalak csak mint egy akkor oly általánosan kedvelt s a Goethe „Werther”-jé vei is még inkább elterjesztett és megkedveltetett írói műalak szerepel és hogy az a „Lieber Eduard”, aki olyan gyanánt van feltüntetve, mint akihez intézve volt, a valóságban nem is létezett. Azonban az sem látszik valószínűtlennek, hogy az a barát, akihez ezeket a leveleket Bredeczkynk intézni kívánta, szintén nem más, mint az ő kedves, szeretett Glatzja.

Ezeknek a leveleknek elsője a női méltóságról szól s azzal kezdődik, hogy az abban idézett költemények és értekezések, valamint különösen „...a mi méltó tanárunknak:” Fichtének az előadásai, reáirányozták az ő figyelmét erre a kérdésre, mellyel a költők és bölcselők olyannyira szívesen foglalkoznak, A legkülönösebb – mint írja – az, hogy ez épen abban a korban történik, amelyben az erkölcsi romlottság egyre általánosabbá és bomlasztóbb hatásúvá válik s amelyben a fényűzés és az élvezetek után való mértéktelen vadászás lett a jelszó. Meleg szívvel s meggyőző igazsággal vezeti végig azután tekintetünket az ifjú leányok élete útján, mígnem „egy szép tavaszi nap, egy tüzes nyári este, avagy holdvilágos, avagy pedig a távoli csillagok tündöklésében ragyogó éjjel” meghozza azt az elragadtatást, amelyben a nő virágot szed magának, szeretteinek, sőt még ismeretlen jövőendő élettársának is!” Majd ecseteli azt az ábrándot, melyet az ily elragadtatással telt tiszta női szív jövőendő férje felől alkot. „... , , Oh Eduárdom, – így írja tovább – mily sokszor teljesen eltöltötte az én lelkemet is egy ilyen nőnek az eszményi képe!/? Egy-egy vészteljes órában mily gyakran nyújtotta felém, a tétovázó felé, segítő kezét, hogy megmentsen a

mocsoktól!?” ...” Beismeri, hogy levelében eltért kitűzött tárgyától, de hiszi, hogy barátja meg fog ezért bocsátani, „hiszen ez olyan téren történt, amely neki annyira szent!” Azután elragadtatással beszél tovább a leánykáról, ki „az ártatlanság köntösében” egész életét csupán neki szentelvén, boldog odaadással lesz majd az őt imádó ifjúé ... „S már füstölögnek az oltárok!”, így végezi a rajongással telt sorokat. „Szerelemből odaadta önmagát ifjának egészen! A szerető feleségnek és majdan az anyának szent kötelességei: lesznek lelkének minden büszkeségei! S férje leszen az az eszménykép, amelyhez felemelkedik és akihez való e felemelkedésében olyan üdvvel jutalmazza meg életetársát, amely a legmagasztosabb! ...”

Második levelében foglalt elmefuttatásának tárgyául a nevelésnek a kérdését választotta. Hivatkozik arra, hogy barátja az ő erre vonatkozó nézeteit és különösen alapelveit úgyis jól ismeri.

Szép légváraknak tartja barátja ezeket, amelyek a pihenésnek az óráiban mulatságot ígérnek ugyan, de a mi égitestünk lakói számára nem valók. „Te azt mondod, – így folytatja tovább – hogy az én Emilem, akitől a genfi polgáré: a Rousseaué, csak igen kevésbé különbözik, inkább sajnálni, mint irigyelni való!” ... Hiszen az ő eszméi az államnak, valamint a polgári szervezetnek és a közönséges életnek ezerféle hiányait és fogyatékosságait fogják vele megismertetni csupán és szakadatlanul! Az embergyűlöltre fognak vezetni ezek s meg fogják ölni az életnek örömeit. Majd ennek a kérdésnek hosszabb fejtegetése után arról kívánja biztosítani barátját, hogy az ő Emilje a nála feltételezett összes ismeretknél jobban ismeri az *emberi* kötelességeket, melyek arra mutatnak rá, hogy azt megelőzően, hogy valamely államnak a polgára lett: az ember már előbb „embernek született”. Oh! – mondja tovább – ez a fogalom végtelen sokat karol át! Többet, mint amennyit el lehet mondani! Mert így csak ha ő a maga hivatását már ismeri, ha mint eszes lény, már a maga szabadságának a tudatára emelkedett s csak ha az igazságot, valamint azokat, akik polgártársai, már becsülni tudja: csak akkor vezetem az államhoz és jótállok arról, hogy munkájával becsületet és boldogságot szerez magának és másoknak is. Megcáfolni igyekszik azután azokat az ellenvetéseket, amelyeket barátja ezzel a nézetével szemben felhozhat. S arra való hivatkozással végezi levelét, hogy az embernek, természeténél fogva, nagyobb az érzéke az erkölcsi iránt, mint amennyire azt az egye-

sek elismerik és ezen a téren alig hat akadályozóbban valami, mint az, hogy oly sokan az eredendő bünt, a rosszhoz való hajlandóságnak a túlsúlyát kiáltják felénk.

Ugyanebből az évből (szeptember hó végéről és október elsejéről) még további két levele van és pedig Weimarból keltezte s ugyancsak Eduárdhoz intézetten, bevezetve. Az elsőben azt írja, hogy ezeket az üdülésre szánt napokat teljesen barátainak és a múzeumoknak szentelte . . . „Te tudod, – így ír – hogy én mindég mily egész szívvel vágyódtam a társaságban élő emberek közé és hogy szívem mennyire sóvárgott olyan lelkek közelsége után, melyekbe a saját érzéseimet beleönthetném!? . . .” Elmondja, hogy a megelőző napon színházban volt. A „Das rothe Käpchen” című vígopera volt az, amelynek előadását végignézte. A szövegről azt jegyzi fel, hogy azok között a selejtes művek között, amelyekkel a német színpadokat annyira túlhalmozzák, ez egyike a legrosszabbaknak. Részletesebben szól a darabról, a szereplőkről és az előadásról. Alig lehet kétség-afelől, hogy ezzel a levéllel a műbírálat terén óhajtott némi gyakorlatot szerezni.

A másodikban - egyik legforróbb vágyának a teljesüléséről ad hírt. Arról, hogy *Herdernek* az egyházi szónoklását hallotta. Azét a Herderét, akinek épen nagyszerű előadási képességét, mint ahogy ezt az „Aus meinem Leben”-ben olvashatjuk, annyi elismeréssel méltatta maga Goethe is és akinek egész lelkét és jelentőségét mi sem jellemezhetette szebben, mint az a három szó: „Licht! Liebe! Leben!”, amelyet hálás fejedelme az ő emléktáblájára vésetett... Mióta Sturz Helfrich Péternek a vegyes iratait olvasta, – ezzel kezdi levelét – ez után epedt a leginkább. Az Isten országáról beszélt. Egész elragadtatással mondja el a beszédnek felépítését s lélekemelő tartalmát. Azután meleg szavakkal szól a mesteri előadásról, amely mondhatlanul magával ragadta a hallgatóit és őt is s bírálatát és egész levelét azzal végezi, hogy maga is teljes mértékben aláírja azt az ítéletet, amit erre vonatkozólag „. . . egy igazán nagy ember”: Goethe, mondott, mikor azt jelentette ki, hogy úgy beszélt, amiként vallásunk alapítójának: Jézusnak kellett beszélnie. Nem jutott szónoki túlzásokba, hanem szavai a megfontolt erkölcsanító szívének minden melegségével voltak tele s igazán méltóak voltak Jézus vallásának hú lelkéséhez! Bizonyosan nem tévedünk, ha viszont azt hisszük, hogy ennek a levélnek a megírásában Bredeczkyk az

egyházi beszédek bírálatának a gyakorlására keresett módott és alkalmat.

Naplóinak ez a második kötete foglalja magában „*Henriette v. Hochhausen*” című hosszabb művét, amelynél azt is kitünteti, hogy ez „nem érzékeny regény és nem is lovagtörténet” és amelyet ugyancsak levelek alakjában írt meg. A helyenként nagy bőbeszédűséggel és ugyancsak áradozó hangon írott levelek szintén töredékben maradtak reánk. Ezek nem csupán írójuk személyénél fogva érdekelnek bennünket, hanem főképpen azért is, mert a legtöbb levél írójának nevezett „Vilmos”-ban azonnal rá kell ismernünk magára a szerzőre, akinek akkori életviszonyaira vonatkozólag ilyképpen szintén egy-egy érdekes világot derítő adat nyert ezeken a lapokon megőrkítést.

A levelekben, melyekről már volt említés az egyetemi tanárokkal való érintkezés elégtelen voltának panaszlása szempontjából, elsőben is azt mondja el, hogy ezeket nem azért gyűjtötte össze, hogy a könyvvásárok idejekor, a nyári esők után, rossz gombákként oly tömegesen felszaporodó gyarló regényeknek a számát növelje, hanem azért, mert meg van győződve, hogy a valódi és jó irányt követő emberiség, valamint a tiszta és csendes női erények emelő példái sokkal hasznosabbak, mint a divatos regények.

Első levelében maga utal nagy elfoglaltságára s különösen arra, hogy barátja, akit levelével felkeres, bizonyonnyal jól ismeri azt a mondhatlan élvezetet, amellyel ő Wielandnak, Goethének, Vossnak, Matthsonnak és Schillernek, mint mondja: „ezeknek a valódi óriási szellemeknek”, a mesterműveit valósággal „elnyelni” igyekszik, valamint azt is, hogy miképpen követi munkáik olvasásánál Garvet, Engelt, Fieldinget, Rousseaut és Diderot-t? A levelekben azután az ébredező szerelemnek a festésével foglalkozik.

Ez a második kötet őrizte meg a *Protestánsok Magyarországon* (Die Protestanten in Ungarn) című munkáját is, amely, mint mondotta, ellenképe kívánt lenni a legújabb időszaki sajtóban az iskolaügyre vonatkozólag megjelent közleményeknek. Ez a dolgozat kétségtelenül az, amelynek megírásánál, a hazai tanügy állapotairól, édesatyjától kért és nyert adatok kerültek feldolgozásra. Ez valóban telve van a hazai protestáns tanügy múltjára és illetőleg akkori helyzetére vonatkozó, annyi szorgalommal és lelkiismeretességgel gyűjtött, érdekesebbnél-érdekesebb

adatokkal. Bátortalanul adja át ezeket a lapokat az olvasónak, – így kezdi a művet – amelyre egy oly ifjúnak az álmait és kegyes óhajtásait írta, aki hazáját forrón szereti s aki azt hiszi, hogy a mostani időkben, amikor a jó uralkodónak a szava közénk visszaszólította a békét s mikor pálmával kezükben, a polgári boldogságnak és az emberi jólétnek a megalapozásán fáradoznak, *a nevelés- és iskolaiügy megjavítására vonatkozó nézetek* olyannyira és oly igazán helyénvalók.

A munka részletesebb történeti áttekintést kíván nyújtani a feltett kérdés felett. Különösen fájdalmas szavakkal ecseteli a vallási' üldözések időszakait, amelyek alatt természetesen elsősorban az iskolák voltak azok, amelyek nagymértékű pusztulásnak voltak kitéve. Kassát, Eperjest és különösen Bárfát emeli ki olyan helyek gyanánt, amelyeken a hitújítás legelső korszakában is már híres és jeles tanítók voltak. Ez viszont oka volt annak is, hogy a hitújítás itt hathatósabban terjedt. A Kárpátok lakói, – mint mondja – főképen alkalmasak voltak erre ... „Oh! – így kiált fel lelkesülten – a levegő olyan tisztán áradoz itten, az ég oly derűs és a lakók átlagosan olyan élénkek, erősek, egészségesek!” Kikre lett volna a hitújításnak az eljövele és elterjedése kedvesebb, mint épen reájok!? ... A köztörténeti eseményekkel kapcsolatban ecseteli a hitújítások hazai múltjának folyamát s az iskolák nevei között ismét főképen az *eperjesit* említi; mintha csak e főiskola dicsőséges múltjából az egykori „celeberrima schola” elnevezés különösebb visszhangot keltett volna lelkében s azt mondja felőle, hogy ez a hazai protestánsoknak a legfőbb iskolája. Szívesen emlékezik erről a főiskoláról lépten-nyomon, amelynek a XVIII. század utolsó évtizedében is elfoglalt szerepére élénk világot vet az a körülmény, hogy 1795-ben az ottani igazgatói állásnak a betöltésénél nem jelentéktelenebb egyének voltak a jelöltek, mint Wietoris, Podkoniczky, Liedmann és Tschisch is. Kiemeli, hogy hosszabban szólhatna erről, ha ez nem vinné őt túl messzire kitűzött céljától; azt azonban meg nem állhatja, hogy legalább zárójel között ne említse, hogy *egy valóságos egyetemnek a létesítését kezdték volt meg itt*, „... ha csak a jó protestánsoknak sikerült volna az, hogy csak rövid időre is nyugalmat élvezhessenek!” Kiemeli, hogy a nemesség volt az, amely minden igyekezetével azon volt, hogy az iskola ügyét szilárd alapokra fektesse. Így virágoztak fel egymásután a haza legjobb iskolái. Sohasem tud ez időszak törté-

netének az útjaira lépni – így ír tovább – anélkül, hogy hazája iránt érezett hódolatos tisztelete újból és újból fel ne ébredjen! Ez az őszinte érdeklődés gyermekeik tanítása iránt, ez a meleg buzgalom tanítóik és ezek tisztas foglalkozása iránt: egyfelől vonzózással tölti el szívét, másfelől pedig, a jelenre gondolva, sóhajt hoz ajkaira: hogy vájjon mi is méltóak vagyunk-e hozzájuk? . . . Nem a régmúlt idők szeretete, nem is az újaknak alkotásai iránt való közömbösség, hanem éppen a mostani szükségességnek, a mostani állapotoknak az ismerete erőlteti ezt a kérdést reánk! *Kortársainknak hálátlansága és közömbössége miatt panaszkodunk, ahelyett, hogy hidegségünket és bágyadt tértelenségünket kifogásolnánk!* Nemzetünk bizonytalanságra kelne a többi európai nemzetekkel a tudás iránt való fogékonyságban, ha csak ösztönözni és ébreszteni tudnánk őt. Ki a hibás az irodalom és a tudomány iránt való e fogékonyság hiányában és langyosságában? Csak mi magunk, akik felé pedig várakozással és végtelen csalódással tekint mindenki! . . . Ecseteli azután hazánkban a lelkeseknek, tanítóknak, valamint a jogi pályákon levőknek a helyzetét s reámutat működésük eredménytelenségére . . .”

Majd sorra kerülnek az egyes királyoknak a vallásügyét és ebben a tanügyet érintő rendelkezései. Ezekkel kapcsolatban szól a közös „nemzeti iskolák”-ról, amelyeket üdvöseknek mond, már csak azért is, mert azokba a különböző vallású gyermekek közösen járnak s testvéri egyetértésben, sokszor karöltve jönnek abból haza, ami aztán a szülőket is arra ösztönzi, hogy az élet útjain való járásukban az ártatlan gyermekeknek a példáját kövessék. Erről a kérdéstről szólván: meleg elismeréssel említi Kazinczyt, a kassai kerület iskolafelügyelőjét, akinek érdemeivel részletesebben foglalkozik s akiről, művének jegyzetében, fájdalommal említi meg, hogy ezt a kitűnő férfit arról a szép pályáról, amelyet elkezdett, áldatlan bűnpöre elragadta és hogy hazájának törvényei halálra ítélték ugyan, de a király neki megkegyelmezett és ő mostan is fogságban sínlődik.

Külön szól a II. József-féle vallási nyílt parancsról, a legmelegebb hódolat és elismerés hangján emlékezvén meg annak kibocsátójáról, akit még haló poraiban is áldani tud, azt óhajtván, hogy a jövő nemzedék is áldva emlegesse őt szüntelen.

Erről az áradó és szintén teljesen be nem fejezett munkáról még csak azt kell megemlítenünk, hogy ennek a széljegyzetei Glatznak a bírálatos megjegyzéseit tartalmazzák, amelye-

ket a mű átolvasásánál vetett oda és amelyek csaknem kivétel nélkül a legteljesebb megelégedést juttatják kifejezésre a mű irányával és tartalmával szemben.

Hasonlóan ebben a naplókötetében találjuk azután a „*Protestáns türelmetlenség Magyarországon* (Intoleranz der Protestanten in Urgarn) című munkáját is, amely ugyancsak befejezetlenül maradt reánk. Ez mintegy kiegészítése és folytatása az előbbinek. Első sorban azokról a kiváló férfiakról kíván benne említést tenni, akikre az ő szíve mindig mély tisztelettel és megbecsüléssel gondol s akik nemes buzgalmukkal a tiszta erkölcs és a hasznos ismeretek terjesztésére irányzott, pihenést nem ismerő munkának szentelték magukat és akik magukra vették azt a hálátlan feladatot, amely azonban nem a köznek a szempontjából, hanem csupán az arra vállalkozóknak a szempontjából mondható ilyenek, hogy polgártársaikat boldogítsák és hogy a szegény elhanyagolt tanulóifjúságot jobb nevelésben részesítsék. Ezeknek a sorában Liedemannon kívül ismét Theschediket, Tischet és Podkoniczkyt említi, akiknek rövid életrajzaikat is adja s akikről kiemeli, hogy neveik olyanok, amelyeket a hálás utókor bizonyosan meg fog örökíteni.

Szól a csetneki, löcsei és késmárki nevelőintézelekről, melyeket az ottani evangélikus iskolákkal hoztak kapcsolatba. Vajha minél több emberbarát akadna, – így sóhajt fel – aki e nemes törekvéseket támogatná és előmozdítaná!? „„Akkor bizonyosan nem maradna el a hazának és az egyes polgároknak jólétéről az ég áldása sem!” Elmondja azután, hogy a nagy nyomás, amelyet a protestánsoknak el kellett szenvedniök, szülte határozott és tetterős buzgalmukat. Iskoláik, belső érték szerint, minden időben megelőzték a többieket. Közülök váltak ki a legfelvilágosultabb fők, a legügyesebb férfiak és a leghasznosabb polgárok. Ezeknek soraiból sokakat ismer a külföld is, „De éppen ez az, – mondja annyira jellemzően és élesen – ami az emberbarátoknak a fájdalomt oly nagyra növeli, ha be kell vallaniök, hogy mostan mintegy elkorcsosodni látszanak és ha be kell látniök, hogy mikor legelkeseredettebb ellenfelüknek igazságtalanságai megszűnőben vannak: ők magok között válnak eretnekeké és üldözőkké!...” Ezzel kapcsolatban hozza említésbe, hogy akadnak közöttük olyanok, akik mintha büntető villámokkal tele képzelnék kezüket, vadul a reményteljes ifjakra zúdítják azokat s elhomályosítják azok szerencséjét s jövőbe vetett remény-

ségét. Az ilyenek között – mint írja – kitűnik Matkovitsch Pál, a dunántúli evangélikus egyházkerület felügyelője, akit csodálatosan olyan ügyesnek és buzgónak tartanak és tisztelnek is. Nevezett Matkovitschról, protestáns egyháztörténeti irodalmunk egyik jeles művelőjétől (Payr Sándor) tudjuk azt, hogy ő győrszemerei nagybirtokosi, kiváló jogtudós és a hittudományokban is jártas férfiú volt, aki 1786 óta a kőszegi kerületi táblának elnöke volt. Szigorú híve az óhitű iránynak és ezt az irányt képviselte az 1791-iki pesti zsinaton is. Ennek az iránynak a követésében és terjesztésében: meg szokta volt vizsgáztatni a külföldről visszaérkezett hittanhallgatókat, hogy vájjon nem hoztak-e némi téves tanokat magokkal? Szigorú követelésekkel lépett fel ily tekintetben a soproni iskolával és tanáraival szemben is, úgy hogy az ítélet, amelyet felőle magunknak alkothatunk, csakugyan az, hogy ő nemcsak buzgó, hanem egyszersmind valósággal „túl-buzgó” is volt.

Róla emlékeztén Bredeczky, azt írja, hogy nevezettnek társa a kőszegi evangélikus egyház lelkésze volt, valamint több jelentéktelenebb egyén, kiknek vezetője az előbb említett kerületi felügyelő volt. Minden ellen a legindulatosabban léptek fel, ami csak távolról is közömbösséget jelenthetne a durván maradi hit-tani iránnyal szemben. Nehéz kezüket éppen a soproni evangélikus főiskola erezi, amely hosszabb idő óta, célirányos tanrend-szerével, felvilágosult elöljárójával és tevékeny tanáraival olyanmire kitűnt. Főképen az ez iskolában tanult férfiaknak szabad-elvű ismeretei és gondolkozásmódja az, amely ellen gyűlöletük és sértő üldözésük irányul. Pár példát érdemesnek is tart arra, hogy a magyarországi protestantizmus XVIII századbeli oklevéltára számára megőrizzen. Ilyen: Seibold Pál, volt jénai és göttingái hit jelöltnek az esete, melyet, elkeseredett szavakkal, részletesebben mond el. Kőszegen tartott egyházi beszédéért az említett kerületi felügyelő, a hívők felvilágosítására irányuló törekvést jelölve meg megbocsáthatatlan bűne gyanánt, durva rendre-utasításban részesítette s beszédjét tőle elvevén: megtiltotta neki, hogy hasonlóval lépjen a szöszékre. Több, mint egy évig minden kilátás nélkül és állás nélkül kellett élnie. Egy szerény házi-nevelői állást kapott ugyan, „de csak az Isten tudja, hogy még mily hosszan lesz kénytelen *barátainak* a súlyos kezét érezni.”

Ő – mondja magáról – becsüli a vallás- és az Istentisztelet iránt tanúsított nemes buzgóságot és azt sem veheti zokon, ha

a Németországból jövő egyes ifjak bizonyos eljárásával szemben, amellyel a nép hitének figyelmen kívül hagyásával, esztelen és célra nem vezető újításokat kívánnak kierőszakolni, avagy talán közömbösséget hoznak magukkal a vallás ügyei iránt, bizalmatlansággal viseltetünk. De ha ez a buzgólkodás nem tiszta célokból fakad, ha az az ártatlanokat épen úgy sújtja, mint a bűnösöket, akkor az a legnagyobb igazságtalanság, amelyet egy oly ifjúval szemben gyakorolhatunk, aid erkölcsi életével, szorgalmával és jóra valósága val barátainak és ismerőseinek becslését szerezte meg. Majd azután még részletesebben tárgyalja az ilyen eljárásnak a helytelen és káros következményeit s ennek egyik okául érinti az itteni egyetemeken való tanulás szempontjából azt, hogy a hallgatók erkölcsi művelődésére olyan kevés súlyt fektetnek.

Ez a naplókötet őrizte meg még „*Carl Sajak und Wühelmine Rovnjansky*” című, szintén töredékben maradt dolgozatát is, amely a két hős: Vilma és Károly között folyt párbeszéd alakjában, bennünket szintén csupán annyiban érdekelhet, amennyiben abból Bredeczkynek életére meríthetünk valamelyes adatot.

A magyar születésű Károlynak a jellemzésénél, elmondja felőle, hogy milyen lángolóan szereti szép hazáját és hogy semmi sem kellemesebb neki, mint az, ha barátaival való együttlétében beszédét erre a kedves tárgyra terelheti. Hazájában most vannak szerencsés forduló előtt az állapotok. A lakosság tanultabb része, mintha az égből villamos¹ ütés érte volna és költötte volna fel szendergéséből, új tevékenységre ébredett. Az irodalomnak a látóhatárán is új fény dereng, amelyet szívből jövő örömmel szemlél. Mindég ünnep volt számára az a nap, amelyen a „*feſter Curir*” egy-egy újabb derék honpolgárral ismertette meg őt, kinek nevét azután nagy örömmel és megbecsüléssel jegyezte fel „*Pandominium*”-nak címzett könyvébe. Egyszer, nagy lelkesedéssel, gróf Teleky Domokosnak a nevét jegyezte be. Ragyogó szemekkel beszélt felőle s szívből éltette őt. Mi sokkal gazdagabbak vagyunk, – ezt mondotta – mint a külföldiek és mint amilyenek magunk között ezt a legtöbbben hiszik. Lásd magad – így kiált fel – Theschediknek, Tsischnek, Schwartnernek, Schediusnak, Engelnek, Dugonicsnak, Kisnek és Némethnek a neveit egymás mellett. „Egy olyan pillantás ez, hogy akinek a keble erre nem áradoz, az ne merje azt mondani soha, hogy hazáját szereti és hogy ő magyar!” Erről a műről jegyezzük meg

még azt, hogy abban több érdekes megjegyzés és nézet olvasható az általános nőnevelésnek – Bredeczkynek részéről mindég különösen kedvelt és figyelemben részesített – kérdéséről is.

Eltelkintve azután attól a cím nélkül szükölködő további kéziratrövidéktől, amelyben Sopron városának részletesebb leírását vette célba s amelyben nem tudja eléggé dicsérni a városnak neki annyira tetsző kies fekvését, valamint amelyben fájdalommal megemlékezik arról is, hogy az ottani evangélikus főiskola mostanában, tehát 1797-1798-ban, vesztétem kezdi hírét és fényét s naponta mélyebbre sülyed: végezetül ebben a második naplókötetben olvashatók a Tátráról írott levelei, „*Die Karpathen, in Briefen an Elisen*” cím alatt.

Azok a levelek ezek, amelyekről már a soproni tanulóévekről adott megjegyzések során szólottunk s amelyek, kétségtelesen, előbb jövén létre, a naplóba való ennél a bevezetésüknél csupán újabb átdolgozásukat nyerték, valamint amelyek utóbb (1802) a „*Topographisches Taschenbuch*”-nak a lapjain, itt azonban „*Liná*”-hoz intézetten, jelentékenyebb rövidítésekkel, sajtó alá kerültek.

Ezekben a levelekben helyenként érdekes néprajzi és nyelvismereti adatokat, helyenként pompás természetfestéseket s viszont másutt lélekemelő költői leírásokat és vallásos elmélkedéseket olvashatunk. Azok Bredeczkynek azok közé az írásai közé tartoznak, amelyeket némelyek, így pl. Glatz is, áradozó és érzelő írásmódjuk miatt, kevésbé sikerülteknek tartottak. Ez azonban, mint amiképen erre már utalás történt, nem öneki, az írónak, hanem inkább annak az irodalmi korszaknak volt, ha ezt csakugyan annak nevezhetjük, a hibája. Avagy miképen lehet arra nem gondolnunk, hogy Herder is, Goethe „*Götz*”-jének a megjelenésekor főképen épen annak nagyfokú áradozásáért és érzélgőségéért adott kedvezőtlen bírálatot, valamint hogy ugyanezt az irányt követte az akkori ifjú írónemzedék e nagy tanító-mesterének későbbi „*Werther*”-je is, amely, mint tudjuk, olyan hatással volt korának ifjúságára, hogy az abban kifejezésre jutott életfelfogás kapcsán még csak a mű hőstét utánzó és róla elnevezett ruházkodásnak a divatja is általános lett. De bizonynal nem tévedünk, ha azt véljük észrevehetni, hogy Bredeczkynek e leveleiben foglalt leírásainak és az azokban visszatükröztetett benyomásainak a létrejötténél ugyancsak a nagy Goethének a „*Harzreise*”-ja sem maradt minden hatás nélkül.

Ezekben a levelekben, amelyekkel az „Apróságok Bredeczkyről” (dr. Horváth Ödön) című munka részletesebben foglalkozik, különösen megkapó az a rész, amelyben a Tátra felséges látványától való elragadtatása során benne támadt vallásos érzelmeknek és megindulásnak ad kifejezést és amely meggyőző bizonyítéka annak, hogy korának világfájdalmas felfogása, ha csakugyan érintette az ő lelkét szintén: azonban teljes mértékben és hosszú időre rabbá tenni azt nem tudta. Bizony sokszorosán kár, hogy ez a rész, a levelek utóbbi kinyomatásakor, azok közé került, amelyekre, minit a kéziratnak sajtó alá rendezője, olyan kegyetlen kézzel reá írta a törlést jelentő „d” betűt!... Ebben a megkapóan szép részben, mintha a Nagytarpataki völgynek a látása, lelkének azt a húrját érintette volna, melynek felhangolásánál valamikor Horatius „Non omnis moriar”-jának a felséges gondolata szolgálhatott hangolókulcs gyanánt, így sóhajt fel: Vájjon az emberi lélek, ez az isteni szikra, a dolgok örökös változásai közben itten nyerhesse el megérlelődését!? ... Nem! ... Odaát kell, hogy továbbfolytatás legyen! ... A sír még nem célom nekem! ... Oda, hol az örök szférák zenéje szól: az Orionnak roppant csillagvilágai és a Tej útnak a csillagtengere felé, az Égnek erre a tájékára óhajtok eltűnni magam is! ... Utam a végtelenbe visz! ... Sohasem kapott meg hatalmasabban ez a gondolat, mint ebben a pillanatban! ...”

Az „ásványtani társaság”.

Említettük már azt a hathatós érintkezést, amelyre Bredeczkynek, az ő kiváló tanáraival szemben, mindenkor olyannyira vágyódott és amelyben különösen annyira kedvelt és nagyrabecsült tanárával: Lenz György bányatanácsossal állott is. Az ő előadásaiban hallgatta az ásványtant és a nála vett „privatissimum”-ok alkalmával, szorgalmasan látogatta a nevezett tanárnak felügyelete alatt állott hercegi gyűjteményeket is; részletes bevezetést és oktatást nyervén arra nézve szintén, hogy milyen módon kell az ilyen gyűjteményeket bárhol is létesíteni és rendezni?

Hogy épen Lenznek a tanításai és illetőleg a vele való gyakoribb érintkezések milyen mély nyomokat hagytak az ő fogékony lelkében: annak ékesen szóló bizonyítékát adta – többek között – azokban a szép és tanúságos levelekben is, amelyeket „Topographisches Taschenbuch”-jában utóbb (1802.) tett közzé s

amelyekben, épen ehhez a kitűnő tanárhoz intézvé azokat, Sopron vidékéről írt részletesebben. Azzal kezdi az első levelét, hogy felette sokszor gondol reá, volt annyira kiváló tanárára és arra a nekié tett ígéretre, hogy a természetrajznak s főképen az ásványországnak szakadatlan tanulmányozásával az ő kedves, drága emlékét tisztelje! ... „Ön – így mondja tovább – miközben lelki vágyamat a földtan iránt felköltötte, életemnek valósággal új ösztönzést adott s szívemnek a számára mintegy új csatornákat nyitott meg, amelyeken a természet látásán érezett öröm árad minden oldalról felém!”

Azonban mulasztás volna, ha hallgatással mellőznénk itten azt a körülményt is, melyet Jéna természeti szépségeinek oly lelkes leírói rendszeren sietnek kiemelni, hogy az ottani hegyeknek természeti alakulata nem kis mértékben gyakorolhatott hatást abban a tekintetben, hogy ottan épen az ásványtan és különösen a földtan iránt érdeklődőknek a száma olyannyira növekedett. Stahr Adolfnak a műve (Weimar und Jena) emeli ki, hogy a jenai hegyek felette érdekesek és nagy mértékben felhívják a tudósoknak és a kutatóknak a figyelmét azért, mert rétegzeteik, a számos keresztbe menő völgynyílás folytán, csaknem teljesen feltártaknak látszanak s úgy a földrétegzetek alakulásának, mint a bennük gazdagon található kövületeknek a tanulmányozására egyenesen felhívják s valósággal csaknem reáakényszerítik a szakértőknek a figyelmét.

Hogy milyen nagy hatással lehet a tantárgyát és tanulóifjúságát igazán szerető és azoknak az érdekeit mindenkor szívén viselő tanár a nála beiratkozott ifjúságra: annak egyik legmeggyőzőbb példája az, amit maga Bredeczkynk is feljegyez, amikor azt mondja el, hogy ezek a Lenzől hallgatott tanulságos előadások nyújtottak alkalmat arra, hogy úgy az egyetem kötelékében, mint az azon kívül állók között is: létrehozzák az utóbb olyan híressé vált társaságot, amelynek alapítását és legelső történetét Schwabe János Frigyes Henriknek a művéből ismerhetjük, aki ennek a társaságnak első könyvtárosa, valamint első múzeumi felügyelője volt és aki, mint amiképen ezt a mű 1801. április hó 10-ik napjáról keltezett előszavából tudjuk, erre vonatkozó munkáját épen a társaságnak a megbízásából írta meg.

1797. december havának 8-ik napján jöttek először össze azok az ifjú ásványtantudósok, akik Lenznek az ösztönzésére és vezetése alatt a társaságot megalakították. Számszerint tizen-

öten vettek részt ezen az első értekezleten. Közöttük Bredeczkynk is. Érdekes tudnunk, hogy kivüle ez alkalommal, még két magyar ifjú volt jelen, ú. m. Nagy Sámuel és Mihalik, Már az értekezlet megtartása előtt kidolgozták az alapszabálytervezetet, amelyet ez alkalommal beszéltek meg részletesebben s egyszerűsmind ekkor beszéltek meg a kiállítandó tagsági okleveleknek, valamint a társasági pecsétnek az alakját és szövegét is, amely utóbbi, a reánk maradt okiratok tanúsága szerint, középen két keresztbe tett s bányászjelvényül használni szokott kalapácsot tüntetett fel, ezzel a körülírással: „Mineralogische Societaet. Zu Jena”, Ekkor választották elnökké: Széki gróf Teleki Domokost, igazgatónak: Lenzet s német és illetőleg magyar titkárnak Fuchs Jánost és illetőleg Bredeczkyt.

1798, január 7-én hívta össze az igazgató először az ő anynyira szeretett társaságát s megismertette a jelenvoltakat az eddigi működés eredményeivel. Ez volt tehát valósággal az első gyűlés s így ez a nap veendő a társaság voltaképen való alapítási napjának, amelyet a társasági iratok tanúsága szerint, azután évente meg is ünnepeltek.

Ennek a „Herzogliche Mineralogische Societät”-nek nevezett társaságnak első tiszteleti tagja s majd *elnöke Goethe lett*. Erre vonatkozólag azonban tévedés volna azt hinnünk, hogy ezt semmi másnak nem lehet tulajdonítanunk, mint annak, hogy a társaság vezetésére a lehető legkiválóbb társadalmi és közéleti állást elfoglaló egyéniséget óhajtották megnyerni, Goethéról, épen ennek a körülménynek a szempontjából, tudnunk kell azt, hogy ő felette nagy érzékkel és megértéssel volt eltelve az ásványtan iránt is. Erre következtethetünk abból a közismert körülményből, hogy édesatyjának igen szép ásvány gyűjteménye volt, amellyel ifjú tanuló korában fia nagyon szeretett foglalkozni s ugyancsak hogy élettörténeti adatai szerint mindég a legáldozatkészebb támogatója volt épen az ásványtan tanulmányozásával foglalkozó ifjúságnak. Ennek a tudománynak a felkarolására készítette őt utóbb a hercegség közigazdasági viszonyainak sí ezek között főképen az útépitésnek és a bányászatnak, a lehető felendítésére irányozott szakadatlan törekvése is. Ez magyarázza meg azt is, amit felőle nem egyszer olvashatunk, hogy t. i. a szabadban tett sétáinál rendszeren magával vitte a kőzetek vizsgálatára használt kis kalapácsát, valamint azt az ártatlan tréfáját is, melyet egyik későbbi (1827, augusztus 29.) leveléből is-

merünk, hogy az ásványtani séták alkalmával, a megvizsgált kőzetek közé, a jelen volt hölgyek számára, csokoládétáblákat, mint ő mondotta, „Tafelförmig Kristalisationen”-t szokott volt elrejteni. Erre mutat az is, hogy épen 1797-faen (június 13.) és 1798-ban (március 3.) Schillerhez intézett levelei azt igazolják, hogy kőzetgyűjteményével sokat és behatóan szeretett foglalkozni, sőt előbb említett levelével, két versszakos költeményének a kapcsán, barátjának egy ilyen kis ásványgyűjteménnyel is kedveskedett. Úgyszintén, hogy az Eckermann-féle beszélgetésekben is, különösen a Sorét gróf adataiban, lépten-nyomon találunk helyeket, amelyek azt bizonyítják, hogy Goethe mily végtelen sokszor és milyen szívesen, valamint milyen nagy alaposággal és ahhoz-értéssel beszélt ásványtani kérdések felől. Adatokat, amelyek szerint ő maga az, aki a legnagyobb készséggel szerepel vezető gyanánt a jenai ásványtani gyűjtemények látogatásánál és egyik legnagyobb kedvtelését találja abban, ha gazdag kőületgyűjteményét, melyet egyik kis kerti házában helyezett volt el, mutogathatta és magyarázathatta látogatóinak. Valamint, hogy ő mondotta magáról azt, hogy ha nem foglalkozott volna oly sokat a kövekkel, hanem idejét valami jobbra használta volna fel: akkor a gyémántok legszebb ékével dicsekedhetett volna. De mindenkifelett kitűnik ez abból a nagyobb szabású emlékbeszédből is, amelyet a jenai egyetem jelenlegi kiváló ásványtan tanára: dr. Linck Gottlob „Goethes Verhältniss zur Mineralogie und Geognosie” cím alatt (1906. június 16-án) tartott s amelyben annyi szakértelemmel tájékoztatott minden érdeklődőt arról, hogy Goethének, akinek földtani tanulmányaiból kettő is maradt reánk s akinek ily tárgyú és épen az előbbieken említett társaságra vonatkozó jelentéseit is ismerjük, milyen kiváló érdemei voltak ebben a tudományágban.

Goethének nevét ott olvassuk a társaság legelső „külső tiszteleti tagjai”-nak a névsorában, amelyben, érdekes felemlítenünk, ott van hazánkból Aranka Györgynek, Kazinczynak és Podkoniczknak a neve is. S maga Goethe az, aki a hozzá intézett felkérésre, a társaságnak jelmondatává ezt választotta: „*Schauen, forschen, denken, thun!*” És Schwabe is, 1801-ben megjelent művében, azt mondja, hogy benne a társaság egyik legkitűnőbb jóakaró támogatóját tiszteli s hogy ő volt az, akinek kegyes közbenjárására a herceg is pártfogásába vette ezt a lelkes társaságot s már megalakulási évének végén, a hercegi várban, termet

bocsátott a gyűjtemények kiállításának és őrzésének a céljaira rendelkezésére, valamint egy másikat az ülések tartására.

Alelnöke a társaságnak utóbb a freibergi főbányakapitány: báró Trebra lett. Igazgatója pedig: Lenz. Ugyanaz, akinek rokonszenves arcképét Lincknek az előbbieken hivatkozott beszéde kapcsán, épen a Goethé mellett közölték és aki egész lelkével ennek az új egyesületnek a felvirágoztatásán, valamint az egyetem ásványtani gyűjteményének a fenntartásán és megőrzésén annyi odaadással buzgólkodott és akiről, épen ezekből az okokból, azt mondja Schwabe, hogy ő az ásványtan körül Jenában halhatatlan érdemeket szerzett s hogy őt, az ő annyira dicséretes törekvésében és tevékenységében egyetlen egyetemi tanár sem multa felül. Ezt a reá vonatkozólag kiemelt utóbbi körülményt talán semmi sem igazolja jellemzőbben, mint az a levél, amelyet utóbb (1806-ban), mikor a franciák Weimarban és Jenában oly nagy zsákmányolásokat végeztek és neki magának is napokon keresztül tűzvészt és éhséget kellett szenvednie, Goethéhez írt, amelyben nem annyira a saját szenvedéseiről beszélt, mint inkább arról, hogy a romboló katonák, zsákmányolásaik közben, a hercegi múzeum szekrényeit s különösen azoknak legdrágább ásványait és értékeit sem kímélték meg.

A társaságnak az „Iratái”-t (Schriften der Herzoglichen Societaet für die gesammte Mineralogie zu Jena” címen) három kötetben (1804., 1806. és 1811.), ugyancsak Lenz adta volt ki s a jenai egyetemi könyvtárnak, a budapesti egyetemi könyvtár közvetítésével, tanúsított szívességéből használt ezeknek a köteteknek elseje, amelyről említést érdemel az, hogy ezt három magyarnak és pedig: Bacsinszky Andrásnak, gróf Teleky Imrének és Rhédey Lajosnak ajánlottan bocsátották közre, megismertet bennünket a társaság alapszabályaival is, melyeket különben feltehetőleg Schwabenak többször idézett művében szintén.

Nem is gondolva csupán arra, hogy ezeknek az alapszabályoknak a megszerzése és áttanulmányozása most már annyi jelentékeny nehézséggel jár, felette fontosnak látszik azoknak vázlatos ismertetése és pedig nem is csak azért, mert ezek egy oly egyesületre vonatkoznak, amelynek a megalakításában, sőt kétségtelenül maguknak ezeknek a szabályoknak a megszövegezésében is, Bredeczkynknek szintén tevékeny része volt, hanem azért is, mert az egész társaságnak a működését az alapítók valósággal a mi egész világrészünkre kiterjedőnek tervezték, de

mindenesetre különösen kiterjeszteni óhajtották azt Magyarországra is. Ezt a céljukat, intézményesen, azzal is elérhetővé akarták tenni, hogy a társaság szervezetében egy külön „magyar osztály”-t (Ungarische Section) is létesítettek, amelynek titkárává elsöben épen Bredeczkynket választották és pedig, mint amiképen az erről az 1797. december hó 8-ik napján kiállított s gróf Telekynek, Lenznek és Fuchsnak az aláírásával ellátott díszes okirat mondja: – azokért az érdemekért, amelyeket ő, „mint buzgó természetbúvár” szerzett volt. Mindenesetre érdemes e helyütt a megemlítésre az a körülmény is, hogy Lenznek a Bredeczky ott végezett tanulmányaira vonatkozólag (1798. április 15.) kiállított bizonyítványa is öt a társaságnak „első titkára”-ként említi, kétségtelen jeléül annak, hogy az ez állás betöltése körül szerzett érdemei még a tanulmányi bizonyítvány kiállításakor is lekötötték a tudós tanárnak s egyszersmind társaság^ igazgatónak a figyelmét.

Ezek az alapszabályok mindenekelőtt arra mutatnak reá, hogy az ásványtan tudományának a terjedelme olyan nagy és annak a fontossága olyan általánosan elismert, hogy e tudományág ismerőinek és barátainak egy középpontban leendő egyesítése nemcsak nem felesleges, hanem épen úgy kívánatos, mint amiképen szükséges is. Ez a célja ennek a társaságnak, amely ezt minden buzgalomával és törekvésével megvalósítani igyekszik. E mellett az általános *cél* mellett, Jenára, mint társulati székhelyre, vonatkozólag különös törekvése az, hogy a természetrajz ez ágának tanulmányozásánál az állandó vezetésre és buzdításra irányuló közszükségletet is kielégítse és az e tárgyról tartott rendes felolvasásoknak a hasznát növelje. (1. §.) Tagjai: rendes, tiszteleti és levelezőtágok. (2. §.) Tiszteletig és levelezőtágá a társaság nem csupán tudósokat nevez ki, akik írásaikkal magukat már kitüntették, hanem inkább azt tartja kötelességének, hogy a társaságot a természetnek oly sok igazi kutatójával és barátjával hozza összekötetésbe, amennyit megismer. Így a társaságra magára kívánatos az, hogy olyan férfiakra tegyék figyelmessé, akik ezt a nevet valósággal megérdemlik, valamint olyanokra, akik valamely megkezdendő bányüzemnek a helyéhez a legközelebb laknak. A tagokat az igazgató hozza javaslatba. Minél tevékenyebbek lesznek a társaság kültagjai jegyzeteiknek és dolgozataiknak, valamint a figyelemreméltó ásványoknak a beküldésében, annál inkább elérhetőek lesznek majd a társaságnak

a céljai. (3. §.) A rendes tagok csak jénaiak lehetnek. Az ásványtani, természettani és vegytani ismeretek teszik őket a felvételre alkalmasokká. Ha őket az igazgató javaslatba hozta, akkor alá kell írniok az alapszabályokat s kötelezni kell magukat arra, hogy a társasági rendes összejöveteleket megszakítás nélkül látogatni fogják. Ha Jenát elhagyják, akkor a levelezőtágok kötelezettségeibe lépnek s tőlük, a társasággal szemben való szorosabb viszonyknál fogva, joggal lehet egészen különös munkásságot várni. (4. §.) A rendes tagok választják a titkárokat és pedig egyet a német, egyet a magyar és egyet a svájci tagok közül. Ugyanígy a könyvtárost is a rendes tagok választják, A társaság összejöveteleiről való elmaradásnak az oka nem lehet más, mint betegség és a mellözhetetlen utazások. Ha ilyen akadályok forognak fenn, akkor a tagok kötelesek erről az igazgatót értesíteni. A gyűléseken való előadásokról, a beérkezett írásbeli munkálatokról, levelekről és ásványokról, valamint könyvekről naplót kell vezetni, (5. §,) A külső tagokkal a levelezést az igazgató látja el, (6. §,) A rendes tagok közönséges üléseit nyolc naponként tartják, A nagyobbakat három havonként. Az utóbbiakra meg kell hívni a tiszteleti tagokat is és pedig a hercegi várnak egyik termébe, amelyre erre a célra átengedtek, (7. §,) A rendes üléseken az igazgató az ásványország terén tett legújabb felfedezéseket ismerteti és a figyelemre méltó ásványokat bemutatja. Felolvassák a helybeli és a külső tagok munkáit, valamint a levelezésekben érkezett híradások kivonatait s megbeszélük az ásványtan, földtan, bányászat, természettan és vegytan kimagaslóbb kérdéseit, A fontosabb dolgozatok és hírek a nyilvános üléseknek tárgyai, (8. §.) Mindezek a dolgozatok és jelentések addig az igazgatónál lesznek letéve, amíg a társaság, a szerző beleegyezésével, azok közlését alkalmasnak találja, (9. §,} A társaság nem mulasztja el azt, hogy a külső tagokat időről-időre a jénai „Allgemeine Litteratur-Zeitung” útján haladásáról értesítse. (10. §,)

Az Iratoknak ugyanez a most idézett kötete jelentést közölt arról is, hogy a társaság gyűjteménye a hercegi várnak négy szobájában van elrendezve s hogy az minden nap több órán keresztül a tagok számára nyitva áll. Egyszersmind kiemelte, hogy az elmúlt hat év alatt a társaság úgy a váratlanul nagy számmal érkezett érdekes levelek és jelentések folytán, mint a sok kiváló és becses ásványnak a megszerzésével, magát a ki-

vánt módon támogatva látta, S mindezért az összes tagoknak legmelegebb köszönetét juttatta kifejezésre.

Kétségtelen, hogy az annyira becsült Lenz volt a lelke ennek a társaságnak, aki, mint a rendelkezésre álló jegyzőkönyvi kivonatokból látjuk, majd minden ülésen ásványtani értekezésekkel szolgált. Azonban méltán emeli ki Glatz, hogy annak megalapításában Bredeczkynek is jelentékeny részt vett. Viszont Lenznek ez a reá gyakorolt nagy hatása, a társaság alapításával járó és azzal kapcsolatban szükségelt nagyobb mértékű előmunkálatok s nemkülönben a társaság keretében való továbbműködés: egyképen közrehatottak ahhoz, hogy Bredeczky az ásványtant még nagyobb és fokozottabb buzgalommal tanulmányozta és hogy ennek a terén igazán sok és mélyreható ismeretet szerzett. Olvassuk csak el bármelyik földrajzi, avagy helyrajzi munkáját s nyomban látni fogjuk, hogy az ásványtannak és főképen a földtannak a kérdései mindenkor milyen különös mértékben felhívták és lekötve tartották figyelmét és kutatás vágy át. Hiszen ha bármely jelentéktelen kirándulását írja is le, úgyszólván: soha el nem mulasztja, hogy a látott vidéknek földtani sajátságaival és ezek alakulásának elméletileg feltételezett körülményeivel behatóan ne foglalkozzék. Ha pedig más írók felől, avagy műveik felől ír bírálatot, avagy ismertetést: ezekben is első sorban az ennek a tudományágnak a keretébe tartozó kérdések azok, amelyek az ismertetett írónál, avagy pedig munkánál őt a legjobban érdekelné látszanak.

Ennek a társaságnak, amelyről emlékezőn Goethe nagyszerű életrója (Bielschowsky), azt mondja el, hogy tagjainak a legtöbbször éppen igen fiatalok voltak, akik ifjú tüzzel és lelkesedéssel fogtak fel, követtek és vívtak ki mindent és melyet illetőleg Goethe életrajzírói érdekes adatként említik, a leveleiben foglalt adatokkal is igazolt azt a körülményt, hogy a társaság tagsági okleveleit, kitöltetlen szövegben, Goethe tömegesen írta alá és így küldte el Lenznek, valamint hogy éppen ő volt az, aki Lenznek ma is a jeni ásványtani múzeumban őrizett azt a képet, amelyet Lincknek már említett műve is közöl, a társaság részére (Seidler Lujza festőművésznő útján) elkészíttette, az alakítására és első működésére vonatkozólag, az annyi gondtal megőrzött családi iratok között egy érdekes és fontos okmány is áll rendelkezésünkre. Ezt annyival inkább figyelemre méltónak kell tartanunk, mert abban szó van arról a tervezett kapcsolat-

ról is, amelyet ennek megalkotói egyfelől a társaság között, másfelől pedig a magyar tudományos mozgalmak között óhajtottak volt létesíteni. Ugyancsak ebből az okiratból megtudjuk azt is, hogy a társulat magyar osztályának a létesítésénél és működésénél ennek hathatósabb mértékben való előmozdítását azzal is fokozni óhajtották, hogy ennek az osztálynak az élére a magyar hazai tudományos- és közéletnek ismert és befolyásos férfiai között kerestek elnököket.

Gróf széki Teleky Domokosnak Bécsben az 1798. évi február hó 26-ik napján kelt, eredetiben megőrzött levele ez az okmány, amelyből mindenekelőtt megtudjuk azt, hogy Bredeczkynk ugyané most említett hónapnak 12-ik napján írta volt felkérő levelét és hogy a grófnak ezek a most említett sorai épen erre a levélre szolgáltak válaszul.

Nevezett Teleky grófról, akinek neve az, amelyet Bredeczkynknek egy az előbbieken érintett s ebből az időből származó kéziratföredéke szerint, az abban megörökített lelkes párbeszédnek férfihőse, annyi melegséggel jegyzett volt be a hazai közművelődés körül kiváló érdemeket szerzett nagyoknak a sorába, tudjuk azt, hogy ő Teleky Sámuel udvari kancellárnak és felesége: Bethlen Zsuzsannának volt a fia, aki Sáromberekén 1773. szeptember 5-ik napján született. Ő az, akit Nagyenyeden Benke Mihály, a bölcséletnek tanára, első sorban az ásványtanra oktató volt, amely iránt az ifjú lelke különös hajlamot érezett és amely azután egész életében kedvelt tudománya maradt. 1788-1791-ben a bécsi egyetemen tanult; mígnem 1791-ben a pesti egyetemen a hazai törvények tanulmányozásával is foglalkozott. Ennek elvégzése után Bihar vármegye jegyzője lett s utazásokat tett, melyek során 1796-ban Jenában is volt, ahol a természet-tudományi társaságot látogatta meg, amely tagjai közé is választotta. A csaknem három évi utazgatás után hazatért és a kamarai kormányzásánál lett titkár; utóbb pedig a marosvásárhelyi királyi táblának ülnöke. Az erdélyi nyelvművelő társaságnak is buzgó és irodalmilag szintén érdemesült munkás, dolgozó tagja leit, azonban, mint egyik életírójánál olvashatjuk, „gyenge teste nem bírta el szelleme súlyát” s már az 1798. év szeptember hó 16-án elhalt. Nagy és értékes ásványgyűjteményét a marosvásárhelyi református főiskolára hagyta, Schwabe is, a társaságról írott művében (1801.), nagyon melegen emlékezik meg arról a nagy veszteségről, amely az együletet, mindjárt működésének kez-

detén, az ő annyira „méltó” elnökének a halálával érte s kiemeli, hogy az ő helyére azután Galitzin Dimitri herceget választották. Ugyanígy azt is, hogy Bredeczkynek az eltávózása után a magyar osztálynak titkárai Nagy Sámuel, azután Stark, Pázmándy s majd Liptay Mátyás lettek.

Mikor a jelzett időben az ásványtani társaságnak magyarországi elnökévé választották: Teleky gróf alig volt 25 éves. Levele is arról tanúskodik, hogy amilyen nagy megtiszteltetésként fogadta a messze idegenben élő honfiak szívének ezt a felédobbanását, olyan hűséggel és komolysággal akarta is azt megérdeemelni, ő volt az, akiről a társaságnak 1802-ben kiadott évkönyve élet- és jellemrajzot közölt, reámutatván azokra a nagy érdemekre, amelyeket tudásával és buzgalomával a hazai irodalom és tudomány előmozdítása körül szerzett. Az 1806-ban kiadott társasági „Iratok” pedig az időközben elhalt tagok sorában őt említi a legelső helyen.

Maga Bredeczkynek is, pár év elmúltával, felette meleg s jellemzően szép sorokat írt felőle, mikor egyik, kéziratban előtűnk fekvő, bár szigorú bírálatában, amelyben nevezettnek magyarországi utazásáról írott és az 1805. évben Németh Lászlónak német nyelvű fordításában megjelent művével foglalkozott. ő egyike volt azoknak a magyar főuraknak, – ezt írja felőle – akikben a nemzeti szeretetreméltóság jutott kifejezésre. Hazájáért és a tudományért elragadtatással dolgozván, korán oly magas műveltségre küzdött fel magát, hogy ez a hazafiak legszebb reménykedésére és várakozásaira nyújtott alapot. Legszebb éveiben ragadta el a halál, mielőtt az áldott gyümölcsök a hazajavára teljesen megérhettek volna. „Nekem is, mint első magyar titkárnak, – így folytatta tovább – szerencsém volt ahhoz, hogy az ásványtani társaságban, amelynek ő elnöke volt, vele írásbeli érintkezésben állhattam. Hozzám intézett levelei megannyi bizonyítékai a tudomány és a haza iránt való mély szeretetének. Ezek nekem szent ereklyéim fognak maradni mindég!”

Nagy élvezettel vette kézhez – így írta német nyelvű levelében – a február hó 12-ik napján kelt társasági iratot, mert legbensőbb örömmel látja, hogy Jenában időző kedves honfitársai szünetet nem ismernek abban a nemes törekvésben, hogy magokat kitüntessék és akadémiai ottidőzésüket a legelőnyösebben és a hazára nézve minden tekintetben a leghasznosabban s egy-

szersmínd a legtisztességesebben használják fel. Kívánja, hogy drága honfitársai így haladjanak tovább s hogy mindenküknek fáradozása csak azt célozza, hogy a szilárd ismereteknek a megszerzésével s főképen a tiszta vallásosság és szigorú erkölcsös-ség útján, a még olyan sokra képes és némely túlművelt ország-nál kevésbbé romlott hazájuknak: általános hálára érdemesen, tehessenek szolgálatot és hogy becsületes fáradozásukat szerencsés eredmény jutalmazza. Kéri, hogy hazafias érzelmekkel telt szívének ezt a kis kitérését fogadja szívesen! Elmondja azután, hogy különös megtiszteltetését látja abban, hogy őt a társaság elnökévé választották s bár azt némely tekintetből mellőzendőnek tartaná: mégis, a közöttük már tisztázódott módzatok mellett, köszönettel elfogadja.

Arra a hozzá intézett kérdésre, hogy a neki teendő jelentéseket milyen módon szerkesszék és küldjék meg számára, azt válaszolja, hogy: 1. A jegyzőkönyveknek és a tárgyalásoknak másolatban való megküldését kéri; viszont 2. A fontosabb értekezéseknek szintén másolatban leendő közlésére tart számot. De számot tart főképen arra is, hogy egyes honfitársai, mint pl. különösen Nagy Sámuel, akinek meleg üdvözetét is küldi, a társaságban tartott érdekesebb előadásokról, megjegyzésekről és kísérletekről, valamint a legfigyelemreméltóbb ásványtani értekezések fordításairól neki magyar nyelven szerkesztett jelentéseket küldjenek.

Azt írja, hogy melegen óhajtja, hogy a külföldön tanuló ifjak között és az Erdélyi Társaság között összeköttetés létesüljön s ebből az okból és célból már az első alkalommal gondja lesz arra, hogy az Erdélyi Társaságnak (Siebenbürgische Societat) levelezőtagját javaslatba hozza. Ezzel kapcsolatban érdemes e helyütt a felemlítésre az, hogy egy, a társaság részéről Bredeczkyhez intézett és az ő jenai működéséről kiállított (1798. április 15.) okiratnak az aláírásaiból láthatjuk, hogy Nagy Sámuel az, aki utóbb a jenai ásványtani társaságnak magyar titkára lett, egyszersmind levelezőtagja lett az Erdélyi Tudományos társaságnak is.

Kívánja a levélben Teleki gróf továbbá azt is, hogy – hitelesség okáért – a jenai társaság tagjainak a névsorát nyomás-sák ki és a tagok minden példányt írjanak alá s hogy ezekből a példányokból négyet küldjenek el neki. Jelzi, hogy Lenz igazgatónak legközelebb írni fog és hogy egyidejűleg, Császári Pál útján, egy kis ládát küld a társaságnak, ásványokkal teli. Mikor

még megemlíti azt, hogy a hozzá intézett levelek a Lenz tanár előtt ismert címre: Marosvásárhelyre küldendők, így végezi sorait: „Különben ajánlom magamat önnek és biztosítom is önt különös nagyrebecsülésem felől”.

Az a társaság ez, amely akkor is, mikor Bredeczkynk megvált Jenától, az 1798. évi április hó 15-ik napjáról keltezten, a gróf Telekynek, Lenznek, Fuchsnak és Nagynak az aláírásával, valamint a társaság pecsétjével ellátottan kiállított díszes bizonyítványban, annyi melegséggel és elismeréssel bizonyította azt, hogy Bredeczky, mint „Secretär der Ungarischen Nation”, a társaság alapításától kezdve, ennek a bizonyítványnak a kiállításáig, minden hűségével és pontosságával töltötte volt be állását, valamint, amely évek múlva is, amikor Bredeczky már Bécsben nyert alkalmazást, hálásan emlékezett meg volt legbuzgóbb tagjáról és alapítójáról és az 1804. év november hó 5-ik napján kelt s a következőkben, annak helyén szintén említést nyerő díszes oklevélnek a tanúsága szerint: őt külső ülnökévé választotta és pedig ennek az oklevélnek a szövegében is külön kiemelve azt, hogy ez a megtiszteltetés Bredeczkyt, mint a társaságnak egyik alapítótársát („Mitsifter erwehnter Societaet”) érte, S viszont ez a társaság az is, amelyet Bredeczkynk egyik könyve szintén említésbe hoz, mikor t. i. a „Neue Beyträge zur Topographie und Statistik der Königreichs Ungarn”-ban (1807.), a szerkesztőnek előszava után, Genersich Keresztély a „Tátráról” szóló tanulmány írója, mindjárt erre a társaságra tér át, azt általában nagy tekintélyűnek nevezvén. Reámutat arra, hogy a társaság, hogy célját megközelíthesse, sokakat vett fel tagjai sorába hazánkból is és hogy ennek a könyvnek a szerkesztőjét (Bredeczkyt) is „ugyanabban a megtiszteltetésben részesítette”. Azt óhajtja, hogy a társaság tekintse az idézett műben közlött és – mint mondtuk – a Tátrára vonatkozó tanulmányát olyanoknak, mint amely éppen a társaság ily módon gyakorolt buzdításának a gyümölcse és mint amely bizonyítéka óhajt lenni annak a benső tiszteletnek, amelyet szerző a társaság iránt, valamint nemes munkatársai iránt érez.

Érdekes idevonatkozóig azt is tudunk, hogy Goethe műveinek (Hempel-féle) kiadása (a 34-ik kötetben) „Naturwissenschaftliche Einzelheiten” gyűjtőcím alatt közli a nagy férfiúnak mindazokat a dolgozatait, amelyek, mint amiképen ennek a kiadásnak a Kalischen S.-től származó bevezetése mondja, az

addigi kiadásokban meg nem jelentek. Ezek között: „Mineralogische Gesellschaft” címen egy cikket olvashatunk, amelyre vonatkozó jegyzetekből megtudjuk, hogy ez csak része annak a jelentésnek, amelyet Goethe, a jenai egyetemnek gyakorlati intézetei felől terjesztett elő és amely az „Intelligenzblatt der Jen. Allgem. Litteratur-Zeitung”-ban (1805, április 8-án megjelent 39, szám) látott napvilágot, E jelentés szerint a társaságot még mostan is igazgatója: Lenz alapította s annak úgy Németországban, mint a többi európai államokban, még a messze fekvőkben is, tekintélyes tagjai vannak, E tagoknak szíves munkái gazdagon érkeznek be. Különbféle vidékeknek földtani és ásványtani termékeiből álló jelentékeny ajándékokon kívül, ennek a társaságnak a gyűjteménye az utóbb elhalt elnökek, Galitzin hercegnek a jóindulata folytán, egy egész csoporttal gyarapodott. Gazdagította ezt a weimari herceg is, aki az előző évben ennek a céljaira Lipcsében egy egész gyűjteményt vettetett meg, A példányoknak fölös száma és azoknak többszörösen előforduló volta szükségessé tette azt, hogy az áttekinthetést biztosító rend felől gondoskodás történjék. Az összes ásványokat a hercegi várnak egy szárnyára csoportosították, ahol mostan a Werner rendszere szerint rendezett gyűjtemény van, amely a legtanulságosabb, legpompásabb s részben a maguk nemében egyetlen példányokból áll,

A herceg – mondja tovább a jelentés – egyidejűleg a társaságnak az új alapszabályait megerősítette, azt ilyképen nyilvános és az ő védelme alatt álló egyesületté tevén, így az összes tagoknak a buzgalma ennek következtében valósággal új életet nyert s biztosítja a társaság hasznos voltát mindazokra, akik tanulmányaikat itt folytatják. A vasárnaponként tartott összejövetelek a hercegi vár nagytermében, alkalmat nyújtanak a különféle dolgozatok előadására és a beérkezett új múzeumi tárgyaknak megtekintésére, valamint az új felfedezések közlésére, amennyiben a havi és évi nyilvános ünnepélyes összejövetelek további célokat szolgálnak. Ezt a berendezést egy már mostan is tekintélyes könyvgyűjtemény egészíti ki, amely a tudománynak ehhez a szakárhoz, valamint általában a természetrajz tanításához nagyon kívánatos segédeszközzel szolgál.

Ennek a magától Goethétől származó érdekes és fontos jelentésnek a felemlítését egészítsük ki még végül azokkal a mi magyar szempontunkból különösen jelentékeny adatokkal, hogy

a társasági „Iratok” első kötetének megjelenésekor (1805.) a társaságnak már két hivatalnok, két ügynöke, öt rendes tagja, negyvenkilenc külső tiszteleti tagja és kilencvenegy levelezőtagja volt magyar. Hisz pedig a magyarországi tagok munkáikkal és jelentéseikkel többször felkeresték ezt a társaságot, annak megdönthetetlen bizonyítékait szolgáltatják éppen a társasági „Iratok”, amelyek (1806.) Rummy Károly akkori tescheni tanárnak a tollából részletesebb ismertetést hoznak gróf Waldstein Ferencnek és dr. Kietabelnek „Topographische Beschreibung des Königreichs Ungarn” című munkájáról s amely ismertetés Bredeczkynek egyik, a következőkben részletesebben említendő művét szintén érinti, különösen hangsúlyozván azt, hogy ez az utóbb érintett munka a soproni kőszénbányáknak a felfedezésével is foglalkozik:

S végül az erre a társaságra vonatkozó megjegyzéseink kapcsán kell említésbe hoznunk azt is, hogy a jeni egyetem jeles ásványtan tanárának (dr. Linck Gottlob titkos tanácsosnak) nagyértékű buzgalma és fáradozása folytán tudjuk azt is, hogy a társaság egy régi könyvjegyzékéből kitetszően, Bredeczky az időközben megjelent és ennek a szaknak a keretébe vágó műveivel mindég megajándékozta a társaságot, hogy ezzel is bizonyítsa és szilárdítsa azt a kapcsolatot, amelyet ő mindenkor olyan felette sokra becsült. Így ott talajuk ebben a könyvjegyzékben az előbbieken is érintett s ezután is még említendő „Taschenbuch”-ot (1802.), valamint „Beyträge”-t is. (1805.) Ugyancsak itt érdemel említést Bredeczkynek az a levele is, amelyet szintén a társaság birtokában, ugyancsak az említett tudósi egyetemi tanárnak a szíveségéből ismerünk s amelyet ő az 1798. év április 10-ik napjáról Weimarból Jenába, Lenzhez írt. Ebben szembetűnő lehangoltsággal közölte, hogy Asbóih tanárnak, valamint az ő édesatyjának a levelei arra készítették, hogy hazautazását hirtelen elhatározza. Mint a társaság titkára, kötelezve erezi magát, hogy ezt közölje és már megtette volna ezt szóval is, ha az említett levelek nem Weimarban, hanem Jenában jutottak volna kezeihez. Mostan csakhamar vissza fog térni Jénába, hogy még legalább egyszer jelen lehessen a társaság összejövetelén. Mert április hó 19-én már el kell indulnia hazafelé való utazására. Kéri azután, hogy a végezett tanulmányokról, valamint a társaság titkári állásában teljesített szolgálatokról bizonyítványt nyerhessen és a titkári állásra legjobb meggyőződéssel barátját: Nagy Sámuel

ajánlja, aki az elnök részére a jegyzőkönyveket magyar nyelven fogja vezethetni. Felette érdekes és jellemző része a levélnek az, amelyben kiemeli, hogy övéinek ez a hirtelen és váratlan hívása sokkal érzékenyebben érintette volna lelkét, ha ugyanazt nem töltené be és nem vidítaná fel, valamint nem nyugtatná meg az a gondolat, hogy az ő hazájában nemsokára más buzgó férfiakkal együtt tevékenykedhetik. Így tehát készséggel engedelmeskedik a hívásnak és kötelességnek. Mielőtt azonban Jenába érkeznek, még Erfurtba, Neudietendorfba és Schnepfenthalba szándékozik rövid kirándulást tenni. Csakhamar azonban Jenában lesz s élőszoval fogja elmondani azt, hogy a társaságnak lelkes alapítóját milyen nagyon szereti és becsüli. Sorait azután annak a felemlítésevei végezte be, hogy a herceg, a neki megküldött társasági tagjegyzékről úgy rendelkezett, hogy azt a weimari könyvtár irománytárába helyezték el és ott őrizték meg, valamint hogy ő nem kis büszkeséggel látta is ezt a jegyzéket ott, amikor azt neki a felügyelő: Vulpius megmutatta.

Egy másik levele szintén felkelti figyelmünket, amelyet ugyancsak Lenzhez 1799. április 5-ik napjáról, már Sopronból intézett. Ebben egy kis ládában elrendezett ásványgyűjteményről is ír, amelyet volt tanárának és a társaságnak a részére szánt s részletes leírással is ellátott. Azonban az utazás előtt állott ifjak, ígéretük ellenére, nem keresték fel őt, hogy ezt az ajándékot magokkal vigyék. Már pedig a postán való küldés, a szállítási díjnak a felemelése folytán, túlságosan magas. Ebben a levélben sokat szól Sopronnak földtani szempontból felette érdekes vidékéről, melyről egy munkát is írt. Nem lehet kétségünk az iránt, hogy ez a hivatkozott műve nem más, mint az, amelyet utóbb (1802.) a „Topographisches Taschenbuch”-ban is közzétett s amely felől most említett levelében azt közölte, hogy több oknál fogva annak megírásánál a levélalakot választotta és hogy ezeket az erről szóló leveleket az ő nagyrabecsült tanárához, t. i. épen Lenzhez intézte. Kéri, hogy fogadja ezt a kis elsőszülöttet szívesen s viselkedjék vele szemben jószágos keresztatyaként s igazítsa ki a munkát tetszése szerint. A kéziratot, megjelenése előtt, be fogja számára küldeni. Télen pedig egy kis gyűjteményt kíván összeállítani csupa sopronvidéki ásványokból. Tavasszal viszont a bányavárosokba óhajt utazni, amitől az ásványtani kutatások tekintetéből, sokat remél. A szepességi s különösen az iglói rézércből is igen teljes gyűjteménye van s

így bizvást reméli, hogy a társasággal szemben mielőbb jóváteheti látszólagos hidegségét és mulasztásait. Végtelen kíváncsi – mint írja – a társaság ügyeinek állapotára. Minél többet óhajtana megtudni efelől. Kit választottak elnöknek? Vájjon érzi-e már az igazgató azt, hogy szükséges volna a magyar tagoknak valami módon való külön egyesítése? S mit határozott ebben a tekintetben? Vájjon mielőbb kiadják-e a társaság évkönyvét? „Legjobb, legszeretettebb barátom, – így sóhajt fel – ne várokoztasson soká a válasszal! ...” Azután hosszan foglalkozik a levél a Sopron vidékén található kővületekkel s ezeknek részletesebb leírásával. Ugyanígy behatóan tárgyalja a környéken található kőszénbánya ügyét, amely szintén gazdag anyagot fog szolgáltatni arra, hogy kutasson és tudományos búvárkodásokat végezzen. Amióta a csatorna építésével foglalkozó társulat ezt a bányát bérbbe vette, azóta okosabban folytatják annak a kihasználását. A legbensőbb üdvözetek kapcsán azzal végződik az érdekes levél, hogy Bredeczky „igen sok reményét” fejezi ki arra nézve, hogy volt tanárát Jenában „még egyszer ölelhetni fogja!”

És ehhez a kedvelt társasághoz való viszonyára vonatkozólag említésbe hozhatjuk még azt is, hogy a társasági „Iratok” első kötete (1805.) Bredeczkynek egy levelének kivonatát többek között szintén közli; jeléül annak, hogy azt a köteleket, amely őt a társasághoz fűzte, lelkében évek multával is sokra becsülte s ápolni és fenntartani igyekezett. Ebben arról tudósít, hogy Vas vármegyében egy bizonyos Lenk nevű egyén, egy, mint amiképen vélni lehet, nem egészen új, azonban felette érdekes kőzetet fedezett fel s ennek „Serpentinspath” nevet adott. Ez a kőzet átetsző s csiszolva: csupa növényi alakokra emlékeztető sötétebb rajzolatokat (Dentriteket) mutat. Erős tűzben zöld színét szalmasárgára változtatja s a kovakőnek a keménységét nyeri. Ez, szerinte, arra enged következtetést, hogy ennek az új, n. „Specks teínnal” kell sok tekintetben rokonságban lennie.

Az egyetemen kívül való élete.

A Jenában folytatott olyan szép, mondhatni értelmi élet mellett Bredeczkynek az érzelmi élete főképen két irányban oszlott meg. Egyik volt az otthon maradtakkal való érintkezés szakadatlansága. A másik pedig a jó barátok kedélyes, buzdító, tanulságos körében való időtöltés.

Időnként ide, a messze távolba is elszállingóztak a Magas Tátra lábainál élő hűséges atyának a levelei, amelyek hírt hozva a kis családnak nehéz életviszonyairól és sokszor a hazai eseményekről és állapotokról is, buzgón tudakozódnak a kiváló fiu életének folyása felől.

Különös meghatottságot keltenek lelkünkben az ezekből az időkből származó édesatyai levelek, amelyek annyira jellegzetes álló írásukkal s durva, szakgatott szélű merített papirosukkal, egész csomóban maradtak reánk. Ezek mindenike bizonyosságot tesz arról, hogy írójuk minden munkájának kezdetén ő reá gondolt szüntelen, akit a Jelenések könyvének első fejezete (11. v) „Alphá”-nak és „Omegá”-nak, a „Kezdet”-nek és „Vég”-nek nevez, mert ezeket a betűket soha el nem mulasztotta volna odaírni felül, a levélpapír első oldalának a közepére.

Oh hányszor olvashatta át e leveleket a távol idegenben, olyan kedvező és vonzó viszonyok között is, lelkében szüntelenül hazája és övéi után sóvárgó fiu!? Milyen nagyon, de nagyon becsesek lehettek ezek neki, a bennük foglalt sokszor bizony annyira kedvezőtlen és leverő hírek ellenére is! . . . Lehet-e értenek meggyőzőbben szóló bizonyítéka, mint az a gyöngéd gond és figyelem, amellyel ezeket a leveleket, az életkörülményeknek és a tartózkodási helynek oly sok változása közben is, megőrizni igyekezett.

1797. februárjában (28-án) kelt atyjának talán legszomorúbb s legkétségbeesettebb levele, amikor egyik leányának családi szerencsétlenségét közölte, azt írván többek között, hogy: „Ne kívánd, hogy kellemes dolgok felől írjak és veled ilyeneket tudasak! Tőlem ilyet kívánni egyáltalában nem lehet és én erre képes sem vagyok! Talán – írja bizonynyal a fia jövőjében és előmenetelében vetett reményére és abból fakadó boldogságára gondolva – még egyszer ebben az életben megtörténhetik majd ez. De ha kívánságom itten be nem következhetik, úgy ez csak könnyebbé fogja tenni ettől a rossz világtól való búcsúzástomat!” Biztatja ebben a levelében, hogy az ifjú Stark útján, a danzigi vásár idején, a kért pénzüsszeget el fogja küldeni. írja, hogy a közelmúltban a jó nagyanya (Fábryné) is meghalt. Megemlíti, hogy egy idő óta több leánykának is magánoktatást ad, valamint közvetíti fia előtt egyik barátjának azt a kívánságát, hogy: „álmod valóra váljon!...” „Különben – így végezi ezeket a sorait – légy a Mindenhatónak kegyelmébe ajánlva és gondolj mindenkor

a te szorongatott szegény atyádra! . . .” Érdekes ez a levél azért is, mert a leányt ért szerencsétlenségnek és az ezzel kapcsolatban keletkezett pernek az alkalmából felhívást is intéz a távolban élő fiúhoz azíránt, hogy: mivel „te már némely munkákat irtál és ki is nyomattál”, dolgozzon ki egy intést és tanácsot a nők nevelésére és erkölcsi éleire vonatkozólag és azt bocsássa közre, hogy hasznára legyen ezáltal az emberiségnek. Valószínű, hogy a Bredeczkynk naplójában az 1797. év tavaszáról beírva olvasható és az ő „kedves Eduard”-jához intézett s egyfelől a női méltóságot, másfelől a nevelésnek a kérdéseit tárgyaló, már előbb említett két levél, a szorongatott atyai szívnek erre a panaszos felsóhajtására válaszul született.

Nagyon kiérdemli figyelmünket az 1797. augusztus hó 22-ik napján írott levél is.

Ebben első sorban fiának arról az óhajtásáról ír, mellyel a magyarországi elemi iskoláknak a szervezetére vonatkozó adatokat kérte volt tőle és ezeknek a tekintetében nyújt tájékoztatást, valamint ígéri, hogy könyvtárának az adatait is utóbb mind rendelkezésére fogja bocsátani. Azután pedig, mint látszik, épen fiának e tárgyban tett kérdésére válaszolva, Kazinczyról emlékezik meg, akinek a pöre akkor az egész ország közvéleményét foglalkoztatta s hírével eljutott, úgy látszik, a messze Jenába is. Említi Kazinczyról, akit tudvalevően 1794. decemberében fogtak el és amit kegyelemből börtönre változtattak, 1795. májusában ítétek volt pallosra és jószágvesztésre, úgy hogy a levél írásának idején fogságban sínlődött, hogy ő egykoron Késmárkon Podkoniczknak volt szorgalmas tanítványa s utóbb, mint tudjuk: Török Lajos gróf főigazgatónak az oldalán, közel öt évig kerületi tanfelügyelő lett. Hogy igen lehetséges férfiú volt s nagy kedvelője a tudományoknak, valamint hogy a levélíró őt Kassán tartott vizsgájának az idejéből ismeri. Elmondja azután a levél, hogy Leibiczon élt egy asszony, aki Regmeczen szolgált, mikor Kazinczy még gyermek volt. Azonban ez az asszony már nincsen ott s így úgszólván semmit sem írhat többet Kazinczy felől. Azt azonban még megjegyzi, hogy ő sokszor írt neki és hogy szomorú sorsát őszintén sajnálja ő is. Ebben a levélben csillan fel egy kissé és egy nagyon rövid időre a család anyagi viszonyainak a javulására vonatkozó reménység is, mikor arról tesz említést, hogy a múlt héten volt Göllniczen, ottani bányájuk megtekintése végett s hogy erre vonatkozólag a birtokos társak jó reménység-

gel vannak eltelve. Az egyik bányából már meg is kezdték az ércnek a kiszállítását, a másikban pedig egy közeli és gazdagabb ezüstérnek a nyoma mutatkozik. Mint hogyha azt akarta volna, hogy ez a felcsillanó reménység annál fényesebb lehessen a levélírás időpontjában volt anyagi állapotok kedvezőtlen-ségével szemben, elmondja azután azt is, hogy fia utolsó leve-lének az értelmében végre megszerezte és pedig ő neki, a fiúnak, adott kölcsönképen, a szükségelt 50 rajnai forintot. De elpanaszolja azt is, hogy fia alig tudhatja elképzelni, hogy ez milyen nehéz és gyötrelmesen fáradságos feladat volt. Alig tudta a kölcsönkapást kierőszakolni. Figyelmezteti, hogy igyekezzék a pénzzel lehetőleg gazdálkodni; s elmondja a nagy nehézségeket abból a szempontból is, hogy a pénzt mind „bankócédulákban” kapta volt meg, ami megint nagy gondot okoz neki, mert ezek ott, a külföldön, nem érvényesek.

Ebben a levélben az atyának a fiú jövőjére vonatkozó tervei és óhajtásai is némi kifejezésre jutottak. Azt tanácsolja, hogy a tanulmányokban a legszükségesebbeket ha elvégezte: akkor az év őszén, valamilyen ösztöndíjat elnyerve, jöjjön haza, mert ő úgy tudja, hogy Stark, bizonytalán Stark Mihály, az ottani evangélikus lelkész, nehezen fog egy éven túl ott maradni. Ezért – mint írja – fehérműt sem küldenek, mert a költség is sokba kerülne és miért ily rövid időre és olyan messzire a küldéssel bajoskodni. Ha pedig, a kitűzött terv keresztülvitele céljából még tavaszig is ott maradna: ebben az esetben a legmegfelelőbb alkalom lesz a visszautazásra az, hogy a Szepesbéláról való Lám, a húsvéti vásárra, Lipcsébe utazik s ha ezt jó előre meg fogja írni, akkor majd vele jöhet haza.

A levél az atyai gondokkal eltelt szív benső szeretetének a megnyilatkozásával végződik, mikor azt emeli ki, hogy tudja, hogy milyen fájdalmasan esik fiának e panaszoknak a hallgatása! ő sem szereti azokat! Hiszen ebben a világban mindenki csak boldog akar lenni, a bölcsőben levő gyermektől kezdve, az embereknek minden osztályáig! . . . „Miért időzöl te is oly hosszan az alsóbb és felsőbb iskolákban?” – ezt kérdi. – „Nemde azért, hogy boldog légy!? . . .” Csak ő az, aki szenved, küzd és aggódik. Amíg csak lehet: hű atya akar lenni gyermekeinek! De ha megszűnik élni, tudja, hogy van egy Atya, aki az ő gyermekeit is majdan atyai szeretetébe fogadja s az ő halála után is gondjukat fogja viselni szintén! Ha pedig a sok szenvedés között,

amely között élnie kell, amit nem remél, netalán még fiától is szemrehányást kellene elszenvednie, „az is a Mindenhatónak az akarata szerint legyen”, aki őt, ha *itten* nem is, de majd *ottan* bizonyly tisztelettel fogja megjutalmazni és megkoronázni.

Ha érzelmi életének másik körére esik tekintetünk, eszünkbe kell hogy jusson, hogy Bredeczkynk azt írta egyik Glatzhoz intézett levelében, hogy: „Semmi sem szentebb, mint a barátságunk és a szeretetnek az érzelmei! ...”

Valóban úgy látszik, hogy igazi lelki szükséglet volt reá nézve az, hogy azokhoz a kiválasztott kevesekhez, akiket erre különösen méltóknak tartott, a legbensőbb barátságot érezze és ápolja szakadatlanul. Nem azt a mindennapi barátságot, amelyet mai önző, és üres korunk szokott annak nevezni és amely csupán az ajkakon él, anélkül, hogy a szívben is gyökere lenne, hanem azt, amelyre azért van szükségünk, hogy az élet minden viszonyai között örömnünknek és bánatunknak osztályosa, támaszunk, tanácsadónk, erősítőnk legyen. Amely széttéphetetlen aranszállal szövi össze életünk minden viszonyát, minden eseményét s mélyen áthatja még családi és hivatalos életünket is. Egyike volt ő azoknak, akiket a Mindenható valósággal a jó barát példányképeül teremtett s aki semmit se tartott soknak, hogy barátaierő áldozatul hozza.

Legjobb barátja az egyetemi évek alatt is Glatz volt, akiről tudjuk, hogy együtt jött vele Jenába és akivel csak a régen kötött baráti köteléket tartotta fenn.... „Barátok lettünk – írja felőle Glatz – és ezt a köteléket nem bonthatta fel soha semmi! Azonos vonzódások, tervek, foglalkozás: közelebb hoztak minket egymáshoz és ha kezdetben némely életfelfogásunk különböző volt is, egyben mégis teljesen összhangzásban voltunk, abban a meggyőződésben t. í., hogy csak a közhasznú, jótékony, önfeláldozástól nem félő munkálkodás és a közönségesnek feléje emelkedő szellem az, ami, egybekötve a kifogástalan erkölcsi jellemmel, majdan minékünk és a mi életünknek is az igazi értéket megadni fogja! ... Ez a kötelék és ezt megindult lélekkel és élénk hálával ismerem be, – így ír erről tovább – reám nézve sok tiszta örömmnek lett a kútforrásává s ugyanígy a gondok és a csendesebb élet óráiban viszont kútforrásává lett a vigasztalásnak és a megerősítésnek is! . . .”

Ehhez a régi baráti kötelékhez hű társul lépett még Jenában hozzá az 1775. január hó 31-én Verbóczon (Nyitra vár-

megye) született Josephi Pállal való barátsága is, aki Pozsonyban végezett tanulmányai után, ugyanebben az időben szintén Jenába jött s itteni tanulmányainak az elvégzésével majd Szarvason lett tanár és segédlelkész, utóbb Aszódon, Czinkótán, azután pedig Tiszolczon lelkész, esperes s később püspök (superintendens) lett. A jenai egyetemről, annak három százados emlékünnepe alkalmából, 1830-ban, a hittudományi doktori címet nyerte, mígnem nemzeti szabadságunk nagy hajnalhasadásának idején (1848. március 29.) halt meg. Róla írta Glatz azt, hogy: szellemi és szívbéli tulajdonságai miatt valóban kiváló ember volt s méltó az ő barátságukra. Közös barátjuk volt még Jenában Vester is, aki bizonytalán nem más, mint az a Vester János Zakariás, akinek a jenai egyetemről az 1797. év januárjában történt eltávózása alkalmával, barátai oly kedvesen megható költeményekkel vettek búcsút. Ezek a költemények, mint azoknak a címírata mondja, „. . . szerény emléket kívántak állítani az ő szeretetüknek és becsülésüknek”. S azokat, a hozzájuk írott, helyenként fellengzően túlzott előszóval együtt, szintén ott találjuk bevezetve Bredeczkynk jenai naplókötetében. Vesterről tudjuk még azt, hogy őt csakhamar elragadta a halál.

A jó barátok boldogan éltek napjaikat a messze idegenben. Lelkük természetes ellenszenvet érezett a többi hallgatók körében, mint tudjuk, eléggé kedvelt és gyakori zajosabb s durvább szórakozások iránt. És minél inkább kerülni igyekeztek ezeket, annál inkább egymásra voltak utalva s annál jobban érezték magukat meghitt baráti körükben.

Legnagyobb élvezetük az volt, ha együtt rándulhattak ki Jena szép vidékére, vagy ha legalább is annak közelebbi pontjaira tehettek közös sétákat. Arra a szép vidékre, amelyről fel van jegyezve, hogy V. Károly császár, a mühlbergi győzelem után, itt vonulva le a Saale völgyében, mikor megpillantotta Jenát, így kiáltott fel: „Valósággal! Ez maga a kis Flórencz!” Melyet Goethe, Eckermann előtt, szintén olyan gyanánt említett, amelyen, annak szépséges változatossága folytán, ötven különféle sétát is tehet, amelyek mindenike elragadóan kellemes és különösen alkalmas a zavartalan gondolkozásra. És amelyről ennek a városnak egyik lelkes írója (Stahr A.) azt mondotta, hogy az öregségtől szürke városkának a fekvése ott, a kedves folyamvölgyben, csakugyan mintha arra a felséges „kőrózsára” emlékeztetne, amely ott tükrözik vissza az Arno habjaiban. Mindé-

nekfelett kedves sétájuk volt az úgynevezett: „Philosophengang”. Társalgásuknak s mulatozásuknak az anyagát rendszeren tudományos és irodalmi tárgyak és események adták. És maga Glatz jellemzi a legjobban az együttlétnek ezeket a boldog óráit, amikor azt mondja el, hogy irodalmi tervekben éltek s ilyeneket szóttek folytonosan. Fiatalos és megbocsátható felhevülésükben – mint mondja – nagyon is sok tervet tűztek maguk elé s a jövő megannyi arany hegyeket láttatott velük! ... „Hiú ifjúkori álmok, – így sóhajt fel – milyen soknak kellett megvalósítniuk maradnia! Milyen sokat el nem értek abból, amit reméltek!” De mindezeknek az álmodozásoknak is meg volt a maguk jó oldala. Visszatartották ezek őket az „akadémiai bolondságoktól”. Elkülönítették őket a közönségebb elemektől s olyan munkára és törekvésre ösztönözték, amelyek szellemükre és szívükre a legelőnyösebbek voltak.

Ezekről az itten szőtt ifjúkori ábrándokról és álmokról emlékeztvén Glatz: valóban kedves és a rendelkezésünkre álló összes adatokkal is igazolt, hű rajzát adja Bredeczkynk jellemének, amikor azt írja felőle, hogy a vele való érintkezés kellemes kedves volt igazán. Hogy lelkének uralkodó hangulata általában a vig felé hajolt, bár időközönként nála is mutatkozott az, amit a hozzá hasonló vérmérsékletű egyéneknél általában észre lehet venni, hogy minden kellemetlen érintkezésre épen olyan érzékenyjt, amilyen fogékonyak és felizgultak is tudnak lenni minden szép és jó iránt. Különösen kellemes és mulattató volt jó hangulatában, vagy, amint ő szerette magáról mondani, akkor, ha „rózsaszínű hangulat” fogta el lelkét. De ha valami kellemetlenül érintette, akkor, mint az érintésre a csiga, mintegy teljesen önmagába húzódott vissza s hosszan tudott ellenni valamely társaságban anélkül, hogy csak egyetlen szót is szóított volna valakihez. Ilyen hangulatában, ha beszédre kényszerítették, sokszor keserű és csípős humorú tudott lenni.

1797, közepén a három jó barátunk ezt az annyira benső körét érzékeny veszteség érte. Glatz Schnepfenthalba ment Salzmann nevelőintézetébe, ahol eredetileg csak egy fél évig óhajtott volt maradni, ahol azonban csaknem egészen hét esztendőt töltött, általános kedvencévé levén mindenkinek, aki itt ismerőse lett s kiváló hírre tevén szert tanári és irodalmi működésével.

A vele való közvetlen érintkezést ezután a levelezések pó-

tolták, A Bredeczkyról reánk maradt iratok között számos levél jutott kezeinkhez, a mindenkor hű szívű, igaz barától, S viszont Glatz azt írja Bredeczkynek e levelei felől, hogy: a több száz levél között, melyet tőle kapott, csak kevés van, melyek kitűnő szívének megnyilatkozásai mellett, majd irodalmi kérdésekkel, bírálatokkal és új tervekkel, majd pedig a hazai irodalom termékeire vonatkozó jegyzetekkel és adatokkal ne foglalkoznék.

Felette tanulságos és érdekes például Glatznak egyik terjedelmes levele, amelyet Bredeczkyhez Wittenbergából, 1797, április hó 11-ik napján írt, Részletesen és igazán szemléltetően írja le „utazását”, t, i, gyaloglását Haliéba, ottan való időzését és a rövidesen hallgatott előadásokat. Különösen kiemeli Wolf Frigyes Ágostnak a római régiségek felől hallgatott előadását, azonban meg nem állja, hogy ezt össze ne hasonlítsa „a mi nagyszerű Schützünk” előadásával és ki ne mondja azt, hogy előbbi ezt az összehasonlítást nem állja ki. Dicsérettel említi Krause János Keresztély történeti előadásait is, de azt sem hallgathatja el, hogy: „ő sem Griesbach!” Leírja a tanároknál tett látogatásait. Majd elmondja Dessauga tett kirándulását, azután pedig azt, hogy április hó 4-ik napján érkezett Luther városába. Itten mindenek előtt honfitársait, a magyar ifjakat kereste fel, akik mindenben segítségére voltak s akikkel nagyon kellemes napokat töltött. Az itt tapasztalt állapotok felett, az előadások és az ifjúsági élet tekintetében Összehasonlítván azokat a Jenáikkal, így sóhajt fel: „Testvérem! Szerencséseknak mondhatjuk magunkat, hogy a művelődésünknek a helye: Jena!...”

A Glatz kezéből származó további levelek már Schnepfenthalból keltek s rendkívül érdekes tartalmuk: írójuknak ottani életére vet világot. Az 1797, év december hó 24-ik napján kelt levélben nagyon megdicséri Glatz Bredeczkynek egyre jobban tökéletesedő írásmódját, „Csak haladj továbbra is abban, hogy ilyen szépen írj!”, így szól hozzá, ő nincsen abban a helyzetben, hogy rendes, barátságos, víg leveleket írhasson. Ahhoz ott nincsen ideje, S a teendőik valóságos áradatában és az írásban való folytonos megszakításokban igazán el is veszíti a levélíráshoz való minden kedvét és készségét. Kedélyesen és tréfálkozva ír Bredeczkynek szívbeli ügyeiről, Schnepfenthalból ilyes híradás nem érkezhetik. Ott az ész szerezte meg egyedül a jogot arra, hogy kizárólag igazgassa az ottlakók életét. Az érzelem csaknem megfagy az ottani „hideg ég” alatt. Jelzi, hogy ha valamely dol-

gozatot küldhet neki Bredeczky és pedig „Pannóniáról”, azt ő ottan nagyon jól el fogja helyezhetni . . . „Schnepfenthal lesz a legjobb raktár az ilyen tiltott árukra!” Nagyon kéri Németh Lászlónak a levelét, amelyet ő Bredeczkynek írt, mert ő is nagyon szeretné, ha a magyar irodalomnak mostani állapotát megismerhetné. Az ottani könyvkiadó nem hajlandó arra vállalkozni, hogy Némethnek a latin nyelvtanát kiadja. S nagyon kétkelkedik is afelett, hogy németországi kiadó erre egyáltalában vállalkozhatnék. Ennek a kiadására Bécs volna a legjobb hely. Igen helyesli azt, hogy Bredeczky miképpen választotta meg az e félévben hallgatott tantárgyait. Nézete szerint is az összes hallgatóknak a legnagyobb buzgalommal kellene művelniök a természettudományokat. Vájjon mit akar a jó Isten Magyarországgal?... „Talán egy *protestáns* egyetemet akar hazánkban?”, kérdezi. S kérdésére gúnyosan adja meg maga a választ: „Milyen korlátozt, hóbortos és gonosz gondolat!” Levelét azzal végezi, hogy barátjának újabban kinyomatott művei felől tudakozódik és afelől, hogy újabban mely folyóiratban mi jelent meg?

1798. február 1-én ugyancsak Scneptenthalból írott levelével visszaküldi a Bredeczkytől kapott iratokat, kivéve a Németh-féle levelet, amelyet, mert szüksége van reá, még egyideig visszatart, írja, hogy nagy figyelemmel és sok élvezettel olvasta azokat s hogy a kézirat szélén egyes megjegyzéseket is fűzött hozzájuk. Művének hangját igazán nem mondhatja bátortalannak. Azonban az, az álomszuszékoknak, talán nem elég őszinte és mélyreható. Szükségesnek tartja azt is, hogy egyes beszédhibákat és helyesírási tévedéseket a kinyomatás előtt kiigazítson, mert az ilyeneket nem szívesen bocsátják meg. Jónak látja, hogy a kinyomatás Jenában történjék, mert ott (t. i. Schnepfenthalban, illetőleg Gothában), a sajtó túlhalmozott voltánál fogva, egy félév alatt sem készülhetne el. Ha mégis Gothában akarná azt kinyomatni; akkor ő *szívesen* fog/a *vállalni* a „*korrektúrát*”. Arról, hogy a gothai tudományos folyóiratokban mielőbb és mint reméli, minél előnyösebben kerüljön megbírálásra, majd gondoskodni fog. Azután, és ez különösen felhívja figyelmünket, szól a saját, névtelenül megjelenő művéről is, melynek majd folytatása is következni fog és amelyben utalás is van Bredeczkynek „Die Protestanten in Ungarn” című munkájára szintén. írja, hogy Böttigertől azt az értesítést kapta, hogy Bécsben, a békekötés után, a külföldi időszaki irodalmi termékeket is kivétel nélkül ter-

jeszteni fogja. Valamint írja azt is, hogy az ő műve mostan, egy idő óta, pihen. Abból mintegy tizenhat ív már készen van, de eddig kiadót nem talált. Csak azt köti a lelkére, hogy a névtelenül megjelenő műre vonatkozólag ő (t.i. Bredeczky) is a legnagyobb titoktartással legyen. Bocsánatát kéri ezért a megjegyzéséért, de tudja, hogy bizalmas beszélgetés közben milyen gyakran és könnyen röppennek el akaratlan megjegyzések, avagy célzások, amelyek kárára lehetnek annak, aki titkolózni kíván, írja, hogy Mihály-napra bizonytal Göttingába megyén, ahol a könyvtár a legnagyobb hasznára fog lenni. Meghatottan emlékezik meg barátjuknak: Veszternek a haláláról s jelzi, hogy közelebb emlékiratot fog .reá vonatkozólag kiadni. Ha voltak is egyes hibái, – azt írja – nem lehet tagadni, hogy sok előnyös tulajdonsága is volt, amelyekkel magát honfitársai között kitüntette s így ezt a figyelmet meg is érdemli. Hiszen, – folytatja tovább – „a mi törekvésünknek mindenek előtt arra kell irányozva lennie, hogy általában az előnyös tulajdonságokat emeljük ki és ezzel a mi ifjú honfiainkat buzdítsuk és bátorítsuk!” Kéri, hogy közölje vele, vajjon a Németh-féle leveleknek az irodalmi híreit fel akarja-e használni, avagy megengedi-e, hogy azokból egyeseket készülő művébe ő vehessen fel? Egyszersmind arra, hogy a göttingai könyvtárban található fontosabb iratokra tegye őt figyelmessé. Végül ajánlja, hogy a weimari könyvtárban talált iratokat se hagyja felhasználatlanul. Levelét annak az újabb tervének futólagos közlésével végezi, hogy egy népies folyóiratnak a megindításához gyűjti mostan az adatokat, amelyet talán a jövőben Magyarországon fog kiadni.

Nem lehet kétség aziránt, hogy Glatznak az a műve, amelyet ez a levél is olyan titkolózással említ, nem más, mint a „Frey müthige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland“ című nagyobb munka, amely (Teutschland, 1799,) „Auf einer Reise durch einige Ungarische Provinzen” csakugyan név nélkül jelent meg s igazán általános feltűnést keltett mindenfelé. Ennek a műnek valóban olyan emelkedett felbuzdulással és lélekemelő szabadelvűséggel, valamint hazafias indulattal megírott előszava tájékoztat arról, hogy a munkában foglaltakat a szerző eredetileg egy német időszaki folyóiratban való megjelenésre szánta, azonban a megjegyzéseknek a száma és a terjedelme olyannyira kibővült, hogy azok első rendeltetésüknek többé meg nem felelhettek. Ez az a munka, amelynek végén azt mondja a szerző,

hogy művét a „nemes magyar hazafiaknak” adja át. „Azt akarom, hogy ti ítéljétek felettem! ítéljétek helyesen! Hogy ki a szerző? – az mellékes! Az ő megjegyzései és nem az ő személye az, amit a bírálókat ítélőszéke elé kell állítani! . . .” Érdekes azonban, hogy mindennek ellenére a mű szerzőjének a közvélemény mégis csakhamar csakugyan őt kezdte tartani és hogy ez a körülmény, Glatz egyik életírója (Wenrich) szerint, viszont arra szolgált okul, hogy külföldi tanulmányainak a végével Glatz nem látta helyesnek azt, hogy azonnal hazájába jöjjön vissza, hanem ez a körülmény arra hatott, hogy ő még hosszabb ideig külföldön maradt. Viszont némi bizonyítékául a titoktartás sikerének, fel lehet hoznunk azt, hogy egyik bécsi kiadó még az 1811. évi december hó 11-ik napján kelt levelében is, tehát akkor, amikor Glatz maga is már régen Bécsben lakott, Bredeczkynél tudakozódott a mű szerzője után, kiemelve, hogy az valóban „nagyszerű munka, bárki írta volt is meg!” . . .

Glatznak erről a munkájáról ilyképen említést tevén, lehetetlennek látszik annak hallgatással való mellőzése, hogy a névtelenség homályába burkolózott szerző, ennek megírásánál és közrebocsátásánál valószínűleg ismerte Kovács János Imre „Freimüthige Betrachtungen über verschiedene Gegenstände aus dem heutigen Lutherthum in Ungarn” (Wien. 1783.) című művét, melyről Ballagi Géának a hazai, 1825-ig terjedő politikai irodalomról szóló munkája is részletesebben megemlékezik és amelyben annak írója, jóllehet maga is protestáns, oly élesen bírálja meg a hazai protestáns papságnak helyzetét és munkálkodását, ugyanígy különösen a protestáns iskoláknak az állapotát, melyek közül a reformáltakéit jobbaknak tartotta az evangélikusokéinál. Azt mondja ez a mű, hogy ezeken az állapotokon már csak azért sem lehet segíteni, mert a protestánsok mindég a „saját fejük után akarnak indulni” és olyan tanrendszer kell nekik, amely még más iskolákban nincsen s amely egészen különleges. Valamint mert a tanárok, rosszul levén díjazva: az önképzésre nem marad idejük s viszont az előjáróik is tudatlanok. És ugyancsak ennek a munkának futólagos említése is reátereli figyelmünket arra, hogy ennek a megírásánál nem igen lehetett ismeretlen a jó barátok előtt az egykori soproni evangélikus igazgatótanárnak; Deccard János Kristófnak (1686-1764.) az esete sem, amely abban állott, hogy a jeni tudós társaságba be-

választott tanár, a hazai evangélikus tanítóknak a sorsáról írott székfoglaló értekezésében ezeknek a helyzetét kirívó színekkel ecsetelvén: felettes hatósága ezért őt hivatalának elvesztésével, utóbb pedig nyugdíjba való helyezéssel vélte büntetendőnek.

Az, amit Glatznak az előbbieken idézett levele is, a „várva-várt békekötés után” elkövetkezendő állapotokra utalva, szintén érintett, t. i. az akkori nyughatatlan, háborús idők: olyan tárgy, amely az ebből a korból megőrzött levelekben lépten-nyomon kísért. Még atyjának levelei, a harci zaj hullámainál oly távol eső Magas Tátrának a lábainál is, sokszor említik ezt. De még inkább említést találunk erről az akkor Sopronból érkezett levelekben.

Már előbb is reá mutattunk arra, hogy Bredeczkynk a legszívesebben Weimarba tette kirándulásait. Szabad idejét lehetőleg ott töltötte. S Glatz is az jegyzi fel róla, hogy itten sokszor heteket töltött volt el és hogy ott mindenkor felette jól s igazán egészen otthonosan találta magát. „Olyan szívbélileg jól már régen nem érezte magát, mint mikor a szünidő kezdetén ismét a szabadban, az Isten kedves ege alatt” lehetett – ezt írja egyik kézírattörredékében. Mindjárt lóra ült és Weimarba vágatott, amelyet „ezer oknál fogva” olyan nagyon szeret s ott nyomban a színházba ment, ahol akkor Iffland Ágost Vilmosnak egyik darabját adták. Kedves színészei működtek közre. Talán még sohasem jött oly meglegedetten az előadásról haza, mint ez alkalommal. Általában, – azt írja – még egyetlen egyszer sem engedte át magát „a gondtalanság folyamának” úgy, mint ezúttal.

Tanulmányai mellett nagyban vonzotta őt oda az a nyomozási vágy is, amellyel a szepességi protestáns egyházak történetére vonatkozó iratok után búvárkodott.

Ezekről az iratokról és illetőleg az ezek után való kutatásnak a munkájáról és fáradtságairól ő maga tesz említést. A szepességiek eredetéről s történetük rövid vázlatáról szólván, egyik – még részletesebben említendő – munkájában (*Reisebemerkungen* . . . stb. I. kötet) ezekről az ú. n. „Scripta Vimarensia” felől elmondja, hogy a XXIV város lelkészeinek szövetsége nagy részt vett a Luther létesítette hitújításban s hogy ennek az egyesületnek egyik tagja: Fischer András, már 1529-ben buzgalommal terjesztette az új tant, Majd többen csatlakoztak hozzá, akiket ő is rendre megnevez, úgy hogy 1545-ben már az összes lelkészek az új tan követőinek vallották magukat. A nemesség és

főnemesség több kiváló tagjának a csatlakozása csak siettetette az ügy diadalát, úgy hogy I. Ferdinánd az új hitvallást meg is erősítette. Az utóbb fellépett s egyre hatalmasabbá váló vallási türelmetlenségnek a hatása alatt azonban a különben is jelentékenyen megfogyatkozott szövegség elhatározta, hogy a rendelkezésre álló iratokat megmenti. S ez okból az akkori esperes: Klesch Kristóf, szepesszombati lelkész, 1674-ben az összes iratokkal együtt Németországba ment s Weimar hercegségben telepedett le. A szíves fogadtatásnak, melyben őt ott részesítették, a kövekezménye az lett, hogy Weimartól nem messze, egy faluban, lelkészi állást nyert. Halála előtt pedig gondoskodott arról, hogy az összes iratok a herceg kezeibe kerüljenek és pedig annak a kérelemnek a kapcsán, hogy azokat a hazai protestánsoknak ismét kiadják, mihelyst üldöztetésük véget ér. Így kerültek – mint mondja – ezek az iratok a weimari könyvtárban való megőrzésre, mígnem 1775-ben, a szepesi protestánsok megkeresésére, azokat ismét kiszolgáltatták. Csakhamar azonban, az akkori XVI szepesi városi gróf: Bruderlein, erről tudomást szerezvén^ ezekről az iratokról felsőbb helyen jelentést tett, amelyre víz- ' gálát indult volt meg. Ez az iratok legtöbbszörének az elvételét eredményezte. Hegy a történetírók számára ezek tekintetében némi nyomot jelezzen, idézett munkája végén közli és pedig hitelesített másolatokban, az ez iratok tekintetében felmerült tárgyalások weimari okmányait. Kiemeli egyszersmind, hogy 1798-ban, a kedves városkában való tartózkodása alatt, szorgalmasan nyomozta ezeknek az ily sorsra jutott iratoknak Weimarba való őriztetésük idejében volt sorsát s híven közli mindazokat az eredményeket, amelyek ezeket a nyomozásait jutalmazták; felsorolván egyszersmind azokat az iratokait, amelyekről a kiszolgáltatás előtt láttamozott másolatokat is vettek, amelyeket az ő nyomozásainak idejében ott őriztek még a weimari hercegi könyvtárban. Végül ezekről megállapítja és feljegyzi még azt is, hogy azokat időközben ki tekintette volt meg?

Mindarról pedig, hogy milyen felette nagy vonzóerőt gyakorolt reá az ottani művelt társadalmi élet s ebben különösen a szellemóriásokkal való érintkezés: már az előbbieken is említést tettünk.

Az eddigiekből is kitetszik, hogy ezek között a nagyok között főképen Goethe volt az, akinek házánál, mint amiképen ezt róla Glatz is írja, sokszor fordult volt meg. Különben erre talán

a leginkább reámutat egyik – épen mondott barátjához – intézett levele is, amelyre maga Glafe hivatkozik, mikor annak a tartalmát szószerint idézi. Te azt hiszed, – így ír ezekben a soraiban – hogy Weimarban töltött szünidőimnek valóban termékenyítőleg hatóaknak kellett lenniök. Ez a hited egyfelől nagyon alapos ugyan, de másfelől megérdemlett keserű szemrehányással kell e tekintetben magamat illetnem az elmulasztottak miatt – „Drága barátom! – így folytatja tovább – itt sokkal több összeköttetést és jó baráti viszonyt találtam, mint amit valaha hittem és hittünk . . . Már csaknem az egész Weimar ismer engemet. – *Tegnapelőtt találkoztam a mi Goethénnel! Oh, milyen ember ő!* Megkaptam tőle Hermann und Dorotheát emlékül! ...”

Ennek a levélnek egy rövidke mondata bizonytalán érdekessé és indokolttá is tesz egy kis kitérést.

„Oh, milyen ember ő!” . . . ezt írja benne a nagy költőről, tudósról és államférfiúról. Így fejezte ki ugyanazt a gondolatot, amelyei már a Herder szónoklatának hallásakor írott s az előbbiekben máris említésbe hozott levelében (1797. október 1.) szintén leírt, amikor Goethét olyan lelkesedéssel mondotta igazán „nagy ember”-nek!

S lehetetlen igazán jellemzőnek nem találnunk, hogy ő is azt igyekezett kiemelni Goethe tulajdonságai közül, amit életírói ma is joggal a legnagyobb szerűnek, a legfontosabbnak tartanak. Azt, amit Wieland is annyira érezett, mikor őt a „*legemberiesebb ember*” -nek nevezte. Azt, ami utóbb, korának hatalmas császára: Napoleon ajkairól hangozott el a híres (1808. október 2.) erfurti találkozón s amely ítéletre maga Goethe is olyan annyira büszke volt, mikor t, i, a császár azt mondotta felőle: „Ez egy ember!” (C'est un homme!) Valóban megragadóan érdekes, hogy az életpálya kezdetén levő szegény, igénytelen kis lanítófiúnak, az élet szürkességéhez, homályához szokott bátor-talan szemé, ebben a nagy egyéniségben ugyanazt vette észre, amit a hatalmának s ragyogásának legmagasabb fokára jutott császárnak oly sok fényességhez szokott sастekintete.

Az az örvendetes esemény, mely a nagy költő ez idilli és epikai munkájának ily módon történt elnyerésében állott és amelyet – Bredeczkyről szólván – Loeschének a műve is külön kiemel, amikor arra mutat rá, hogy Bredeczky Jenában, Fichtének és Goethének a lángeszen lelkesedett, bizonytalán akkor következett be, amikor az 1797. évben jenai naplójának második

kötetében részletesen ír a „Herrmann und Dorothea”-ról s amikor többek között, azt mondja a mű felől, hogy az a legmagasabb fokban erkölcsös és pedig nem valamely élje tűzött erkölcsi cél miatt, hanem annyiban, amennyiben az erkölcsösség a szép előadásának valóságos éltető eleme. Továbbá hogy a főbenyomás, amelyet belőle szerzünk, a megindultság és pedig nem a fájdalmas megindultság, hanem az, amely jótékony tevékenységre ösztönöz. A munka – így végezi ide vonatkozó feljegyzését – egy nagyszabású, tökéletes mestermű, amely egyszersmind könnyen megérthető, szívből eredő, hazafias és népies is. „Egy könyv ez, telve a bölcsességnek és az erénynek aranytanításával!” Ez a szerzőtől ajándékozott példány volt bizonyosan az, amelyet Bredeczkynek az 1797-ben megkezdett és már említett könyvjegyzékének negyvenedik sorszáma alatt vezetett volt be, amely azonban, a Goethére vonatkozó egyéb emlékekkel együtt, Bredeczky halála után, a család kezeiből szintén kikerült. A szerző részéről a könyvbe bejegyzett ajánlósorok ép úgy megmagyarázzák ennek a műnek az eltűnését, mint amiképen megmagyarázható az is, hogy a megőrzött levelek között, avagy az emlékkönyvek bejegyzései között sem Goethétől, sem pedig a Weimarban élt többi költőfejedelmektől most már semmit sem találhatunk. Jóllehet a velük s főképen a Goethével való levelezésről a családban fennmaradt hagyomány határozottan megemlékezik, amikor tud arról, hogy *Bredeczkynek a halálakor Goethétől származólag több levél maradt vissza*. Másfelől pedig az ilyen emlékkönyv! bejegyzésekre egyenesen reámutat nemcsak az a nagy buzgalom, amellyel Bredeczky ezeket ebben az időben és ebben a környezetben gyűjtögette s amelynél fogva el sem képzelhető, hogy korának ezt a szép és kedves szokását éppen azokkal szemben ne igyekezett volna érvényesíteni, akiket nagyrabecsülő ragaszkodása a legteljesebb mértékben megilletett, hanem reámutat erre egyszersmind az a nagy pusztítás is, amelyet, az ő halála után, a kegyeletlen kezek egykoron ezekben az emlékkönyvekben végeztek, amikor – láthatólag – csomójával metszették ki valószerűleg éppen ezeket a kiválóbb jelentőségű és értékű lapokat.

A megmaradottak között, érdekességénél fogva, különösen említést érdemel Vulpius Krisztinának, Weimarban az 1798. év januárjában kelt bejegyzése, akinek Goethétől származott Ágost nevű fia ekkor már életének tizedik évét élte és akit Goethe az

1806. év október 19-én tett törvényes feleségévé. „Jelképem: a vidámság!”, ezt írta be szép, gyöngéd vonású soraival Goethének majdani hitvese s bejegyzését azzal a pár sorral végezi, hogy: valahányszor a könyv tulajdonosa ezt olvasni fogja, „emlékezzék barátnéjára”. A bejegyzést tartalmazóval szomszédos lapon egy kis, elhalványodott ceruzarajz látható. Néhány fa között, egy fal mellett, faragott kövekből épített kút áll, amelynek csövéből bőségesen folyik a víz a kút fala előtt álló félkör alakú víztartóba. A képen semmi feljegyzés, avagy írás nem olvasható s így nem tudhatjuk biztosan, hogy az kinek a kezétől származik. Lehet, hogy ezt ugyancsak az előző lapon foglalt bejegyzésnek az írója (tehát Goethének a felesége) rajzolta s hogy így, amint ez az emlékkönyv több egymással szemben álló lapjain is előfordul, ezek a lapok szintén összefüggenek. Önkéntelenül élénkbe tolat-szik az a gondolat, hogy vájjon e kis kép rajzolásának a lelkét nem töltötte-e be talán a frankfurti Goethe-ház udvarán levő kút képének az emléke? Azé a kúté, amely mellett, az épületben levő nagyszerű Goethe-múzeumnak a tanulmányozásától elragadtatva és az elmúlt szép idők emlékeitől meghatatottan, magunk is olyan sokszor, hosszan álldogáltunk! Esetleg a rajzoló csupán emlékezetből örökítette meg ezt a kedves képet. Avagy pedig valamely látott kis kép után igyekezett azt itt ismételni, épen annak a nőnek az emléksorai mellett, aki a nagy Goethének a lelkéhez olyan közel állott.

Ez az emlékkönyv örökítette meg azt is, hogy Bredeczkynk, jó barátaival, a jeni búcsúestét az 1798. évi április hó 14-ik napján tartotta meg. A könyv utolsó lapjainak egyikén vannak feljegyezve sajátkezűleg azoknak a hazai tanulóifjaknak a nevei, akik ezen a búcsúestén együtt voltak. Ezt az estét Bredeczky maga az ő utolsó „Comerch”-jének mondja, amely szó kétségtelenül nem más, mint franciás írásmódja akart lenni a „Commers”-nek. Ez pedig, a német egyetemi ifjak körében használatos s általánosan ismert értelemben, az ifjúságnak (Burschenschaftnak, avagy Studentencorpsnak) olyan ünnepesebb összejövetelét jelenti, amelynek lényeges alkotórésze: ünnepi beszédnek a mondásából és hazafias daloknak az énekléséből áll.

Az ezt megörökítő lapot a következő jelen voltak, kikre vonatkozólag a „Jena Hungarica”ban (Haan Lajos) is találtunk adatokat, írták volt alá: Fábíán László őri származású; Greskovits Sámuel, aki Eperjesről származott s utóbb Szokolon volt

lelkész; Heckenast Mihály, pozsonyi származású, utóbb soproni tanár, majd kassai lelkész, akinek atyja: Heckenast Gusztáv, a híres pesti könyvnyomda tulajdonos és könyvkiadó; Jezerniczky Ferenc veszprémi származású; Karló György a nyitravármegyei Krentsinóráról, aki Sopronban tanult, majd báró Prónay Mihályék-nál volt nevelő s utóbb Málnapatakára és Ózdra ment lelkésznek; Krieg Jakab aszódi születésű; Nagy István, aki Fejér vármegyében, Zámoly községben született; Nagy Sámuel komáromi születésű; Szilágyi Sámuel, aki Hódmezővásárhelyről volt való; Theil Mihály, aki iglói; Török András, aki debreczeni; Trajtker Gábor, aki szügi (nógrádvármegyei) születésű és Várad György, aki Sajókeresztúrról való volt.

Bredeczkynk feljegyzései azt örökítették meg, hogy 1798, április hó 15-ikén (egyik levele szerint e hó 19-én) vett búcsút Jenától; annyi boldog és az ő kiképzésére vonatkozólag nagy és üdvös hatású napnak az emlékét vívén magával, drága kincs gyanánt, egész jövő életére!

„Feledhetetlenek maradnak a Jenában átélt szép napok” - így ír ezekről. - „Aç én szellemi dorbézolásaimnak a napjai voltak ezek, amelyek alatt egyik szellemi élvezetből a másikba lehetett jutni Mily elragadó tervekkel foglalkoztunk a gondtalan felüdülésnek óráiban! Mindég jól gondoltuk azokat! És ha azok egészükben túlságosan ábrándozok és kivihetetlenek voltak is: mégis ckaik voltak annak, hogy jövő szerencsénk megállapításához nem a legközönségesebb utat választottuk! ...”

Gyönyörűen szól ezekről a jenai napokról Glatz is, amikor Bredeczkyről emlékezik. . . „Fölséges esztendő volt az, amit Jenában együtt éltünk át!” - így ír. Említi, hogy a víg élvezetekben sem volt hiány, bármilyen egyszerűek voltak is azok. Hogy nagy barátjai voltak a természetnek s a környékbeli szép vidéket oly sokszor keresték fel kirándulásaikon. Hogy a gyönyörködéssel, amelyet a természet látása nyújtott, mindég egybekötötték a barátságok édes örömeit és azt a szellemi élvezetet, amelyet egy-egy megválasztott jó olvasmány, avagy pedig az erre vonatkozólag egymással folytatott eszmecsere nyújtott. A folyam partján és a közeli falvakban lefolyt séták mindég arra szolgáltak, hogy ezeken a jövőre vonatkozó legszebb terveket beszéltek és állapították meg. Különös szándéka volt Bredeczkynek, - mondja felőle Glatz - hogy egykoron, mint író használjon hazájának és az emberiségnek. Erre nézve már Jenában sok tervet

szótt és előkészületet is tett, melyek mindnyája Magyarországra vonatkozott. Figyelemmel volt a felmerülő nehézségekre is, amelyeket szilárd kitartással igyekezett leküzdeni. Hogy mennyire látta és érezte ezeket a nehézségeket, az főképen egyik (1798. február 7-én írott) leveléből tűnik ki, amelynek ezt bizonyító sorait maga Glatz idézi s amelyek szerint: „Az író, az előtte álló szép célnak, amely felé igyekszik, majdnem mindent, sokszor csendes és házias életének legtisztább örömeit és boldogságát is áldozni kénytelen! Mint Rousseau barátja: Saint Pierre mondja, köztiszteletet csak mindenféle rablásokkal lehet elérni vagy finom érzékenységgel, amely bennünket kívülről és belülről szerencsétlenekké teszen, avagy végül az üldözésekkel, melyekben bennünket kortársaink részesítenek! Ezt a megfigyelést, mint egy aranyos lobogót tartjuk – te, meg én – szüntelenül magunk előtt s ez acélozza majd meg erőnket a következő harcokhoz!” Ezeknek a jeni időzésre vonatkozó adatoknak a felsorolásánál hadd nyerjen végezetül még felemlítést az, hogy ezeknek az adatoknak záróokmánya az a bizonyítvány, amelyet, hatalmas hivatalos vörös viaszpecséttel megerősítve, Schütz, mint akkori „Prorector”, az 1798. év április hó 17-ik napján vezetett reá az egyetem beiratkozási okiratának a végére s amelynek ez a keltezése a mellett látszik bizonyítani, hogy a Jenából való elutazás napjául csakugyan inkább április hó 19-ikét, mint 15-ikét vegyük s amely az „akadémiai tanulmányokénak teljes két év alatt törént folytatását igazolta.

IV. Tanársága.

A soproni tanárság.

Bredeczkynk szakadatlan szellemi foglalkozásában és szellemi élvezeteiben gyorsan teltek el a jeni és weimari szép napok!

Mint a babonásan rajongó kincskereső: úgy kutatott, hű barátaival együtt, a szellem kincsei után, hogy azokat fogékony lelkének sajátjaivá tegye és pedig sajátjaivá tegye azért, hogy majdan hasznára fordíthassa Annak, akinek eszményi alakja ott lehet lelkü szemeik előtt szüntelen! Annak, akinek mintha drága címerére kellett volna gondolniok mindenkor, ha sóvárgó lelkük megragadó látományképen a Magas Tátrának égre törekvő csúcsait varázsolta a lelki szemeik elé! ... A haza! ... Ez volt minden vágyuk, minden törekvésük! Érette óhajtottak feladataik terén elérni minél többet! Érette akartak tenni, hatni lankadatlanul! Ez volt a sarokpont, amely felé lelkük iránytűje mutatott állandóan, rendületlenül. Bizony, nem hiába jegyezte be Bredeczkynk emlékkönyvébe Fábry Sámuel (1796. április 4.) az „Extra Hungáriam non est vita!” mondatot és pedig – mint írta – „nemcsak emlékezetül, hanem követésnek az okából is!” ...

Az ebben a szent célban olyannyira összeolvadó baráti lelkek legteljesebb összhangjának mily szép bizonyítéka az a levél, amelyet Glatz Schnepfenthalból intézett az akkor még Jenában élő Bredeczkyhez (1797. december 12.) s amelyből kitétszően ennek hasonló érzelmekkel telt levelére válaszol! „Én értelek, kedves barátom – ezt írja – és vájjon mit adhatok cserébe ezután a leveledben tett vallomásod után? A legőszintébb biztositást afelől, hogy mindenkor azon fogok igyekezni, hogy a te szívednek a barátságát megtartsam, amely az igazért, jóért és kitűnői eg a haza javáért oly hangosan dobog! Semmi hír se lesz nekem kedvesebb, mint az, hogy a magyar nemzet nemesítéséhez és nyomorának a csökkentéséhez ilyen, avagy olyan fáradó-

zásoddal hozzájárultál és semmit sem fogok lelkemhez közelebb állónak tekinteni, mint azt, hogy ebben az irányban, amennyire csak erőim engedik, nyomodba léphessek s lehetőség szerint mindent előmozdíthassak, amit te a haza és az emberiség javára tenni fogsz!”

Megragadóan szép sorok!

Bátran idézhetjük a honszeretet felmagasztosító érzelmének a megvilágítására azokat! Hiszen a jó barátok szívének a húrjai olyannyira egyenlően voltak hangolva mindenkor, hogy, mint azt az előbb idézett levélrészletből is határozottan láthatjuk, egyiknek a rezgése volt az, ami magával ragadta és hasonló rezgésre ösztönözte a másikat is. „Ha valaki egyszer a Poprád vízből ivott, – így idézi Glatz ezt a szepességi közmondást a „Frey-müthige Bemerkungen”-ben – az visszajön, ha a világ végén volna is!” A szívek húrjainak ez a teljesen azonos rezdülése szól hozzánk egy másik (1801. augusztus 6.) levélből is, amelyben Glatz azt mondja, hogy: „Vágyam a haza után nagy! Ott szeretnék működni, ha előre is látom, hogy ottan a szerelet, becsülés és bizalom, amelyben itt részem van, nehezen lenne az enyém”. Utóbbi (1802. november 3.) levelében pedig még hangosabb sóhajtása így beszél: „Időnként szívemet erősen megrohanja a hazaszeretet s képzeletem képeket varázsol elém, melyek engemet örvendetes hangulatba ejtenek! Majdnem kedvem lenne, hogy lemondjak mindazokról az előnyökről, amelyek a külföldi étellel járnak s hogy jó szüleimnek s drága hazai barátainknak a karjai közé siessek! . . .” Egyik naplójegyzete (1801. április 9.) szintén így örökíti meg a schnepfenthal-i intézet falai között hazája után sóvárgó lélek hangulatát: „Ha édesatyám háza mellett, a háttérben, egy kunyhóról álmodom, melyből a mi kerünkre és a hatalmas Tátrára esik kilátás, oh! akkor szeretnék repülni és elhagyni ezt a hideg, ezt a meszes talajt! . . .”

Ezekkel az ily megindítóan kifejezésre jutott érzelmekkel teljesen azonos vágyódással volt eltelve a lelke Bredeczkynek is! Ez vonzotta őt, nyomban a jenai tanulmányoknak az elvégzése után, hazájába vissza és pedig annyival inkább, mert reá nézve nem forogtak fenn azok a tartóztató és akadályozó körülmények, amelyek Glatznak bizonyos ideig, külföldön való maradását eredményezték; csupán jelentékenyen fokozván ezt a vonzódást az a vágyakozás is, hogy itthon, nehéz viszonyok között élő szüleinek is mielőbb gyámolítója, támasza lehessen.

Több helyütt megszakított és így ennél fogva is, hosszabb ideig tartott utazása után Sopronba tért vissza, hogy így legelsőben is azokat láthassa, akiktől legutóbb vált volt meg, valamint akiktől a külföldön folytatott tanulás alatt bizonyos támogatásban részesülvén: úgy érezte, hogy e tanulmányainak végeztével elsősorban nekik kell mintegy beszámolni a távolban végezett munka eredményei felől. Itt felette szíves és rokonszenves fogadtatásban részesült. Ennek legmeggyőzőbb jele az, hogy nyomban megkezdették vele a tárgyalásokat aziránt, hogy őt az újabban szervezés alá vett evangélikus polgári iskolánál tanárként alkalmazták.

Szükségesnek látszik itten a protestáns iskolaügynek a történetéből tudott annak a körülménynek emlékezetünkben való megújítása, hogy a „polgári iskola” (Bürger-Schule) elnevezés régebben nem fedte teljesen és kizárólag a tanintézeteknek azt a fajtát, amelyre azt ma alkalmazni szoktuk. A különféle tantervek, egyházi jelentések és tanügyi munkák ezt az elnevezést a legtöbbször nem is azonos értelemben használják. A legáltalánosabban, mint amiképen ezt dr. Szelényi Ödönnek a művében olvashatjuk, kétféle az az értelem, amelyet ennek az elnevezésnek tulajdonítottak. Tudniillik: vagy a magasabb osztályokat is magukban foglaló népiskolákat értették alatta, vagy pedig csupán épen a népiskoláknak ezeket a magasabb osztályait.

A soproni evangélikus egyháznak az iskolája, melyről itten szólunk és szólani fogunk, az első értelemben vett polgári iskolák sorába tartozott. Azt a fenntartó egyház utóbb egyre fokozódó gonddal és áldozatkészséggel igyekezett lehetőleg magas színvonalra emelni. És épen az a körülmény, hogy fenntartója az evangélikus egyház volt, igazolja, hogy határozott tévedést követ el Bredeczkynek egyik életírója (Schnür-Peplowski), amikor ezt „városi” iskolaképen említi.

Bredeczkynek egy Lenzhez intézett levele (1799. április 5.) érdekesen tájékoztathat bennünket a soproni tanárság legelső idejéről. Azt írja ebben, hogy Jenából való eljövetele óta egyetlen pillanata sem volt, amelyben igazán nyugalmat élvezhetett volna. 1798. július elejéig szakadatlan utazásokkal volt elfoglalva. Alig érkezett Sopronba s alig akart ismét vándorbotot venni kezébe: betegség verte le. Mikor meggyógyult, elvállalt egy olyan hivatalt, amely ezer nehézséggel van egybekapcsolva. Valóban a lelkesedésnek bizonyos nemével kell eltelve lennie a

polgárok boldogsága és az emberi jólét iránt, hogy az ember, ilyen körülmények között, úgy érezhesse magát, mint amiképen ő. Az okosoknak a becslése az, amire ő a teendőknek tömkelegében támaszkodik, kipihen és amelytől újból víggá lesz. Különben – azt írja – talán jó jelnek kell vennie, hogy a polgári életbe való belépése oly érdesen és olyan nagy nehézségek között kezdődik. Az új polgári iskola most van ott keletkezében, A készülő javítások minden pillanatban elévült előítéletekbe ütköznek, amelyek sok küzdelmet adnak. Azt sem hallgatja el, hogy egy olvasókönyvnek a kidolgozásával is megbízták, amely a helyi szükségletek figyelembevételével készül. Reméli, hogy mielőbb kinyomathatja s akkor újból visszatérhet kedvelt tudományához, a természethez!

Hogy a tervezett és célba vett újításokra milyen múlhatatlanul szükség volt: arra élénk világot vet Schwartzner Mártonnak „Statistik des Königreichs Ungarn” (Pest, 1798,) című művében idevonatkozólag olvasható egyik adat is, amelyre épen Bredeczkynek a hivatkozása is utalt, E munka azt állította, hogy az evangélikusok legtöbb alsó iskolája, ezeknek az adatoknak a papírra vetése idejében, olyan szervezetet mutat, mint amilyenben az száz év előtt lehetett s egyszersmind annak a hangsúlyozása, hogy még gyarlóbbnak találta ezt a szervezetet ő, „, , , egy neves városban, nem messze a Fertő tavától”, úgy hogy ennek a látásánál egy Basedownak és egy Müller Péternek, ha még életben lennének, a szívük vérezne!

Maga Bredeczky is azt írta a soproni népiskoláknak ez időben való hanyatlásáról, hogy ez sokkal jelentékenyebb volt, sem hogy a polgárság nagyobb része ne vágyott volna ennek az állapotnak a megjavítása után, „Azoknak az időknek a távola, – így ír – amelyben Gerengel (1565-ben) a soproni iskolák számára elemi hittanát írta, a mienkhez nlárten sokkal szembetünőbb, sem hogy valami jobb után való szükségletünk élénken érezhetővé ne vált volna,” Schwartznernek elől idézett megjegyzése csakugyan ismét alkalmat adott tehát arra, hogy a már a régi időkben a polgári iskolák megjavítására irányzott s dr. Konradi, valamint Gammauf lelkész részéről megkezdett, azonban meghiúsult kísérlet ismét szóba jöjjön, ami abból is következik, hogy Bogsch esperes, aki ezt a munkát azután megvalósításra is vezette, Bredeczkynek maga biztosította arról, hogy Schwartznert

arra fogják bírni, hogy munkájának második kiadásában a soproni iskolára vonatkozó ezt az adatát törölje.

Bredeczkynek különben is felette érdekesen jellemzi ezeknek az iskoláknak abban az időben való állapotát. Majdnem minden városrészben – írja – volt egy iskolamester, aki, ha iskolája látogatottabb volt: segédet is tartott maga mellett. Arra, hogy az evangélikus egyháztanácstól a tanításra engedélyt nyerhessen: vagy előbb már valamely iskolamesternek az oldalán kellett működnie, vagy pedig csak szépen kellett írni tudnia. Egyébként nem igen törődtek vele. Sem erkölcsével, sem ismereteivel. Úgy, hogy ezek a legnagyobbrészt nyers és műveletlen emberek voltak. Sőt voltak közöttük olyanok is, akik nyomorék testük miatt semmi egyéb keresetre sem voltak alkalmasak, valamint olyan is, aki városszerte ismeretes volt szenvedélyességéről és gombaságáról. Sőt volt olyan is, aki éveken keresztül úgy látta el a tanítás feladatát, hogy az ágyát el nem hagyhatta. Egyiküknek a tanintézet igazgatójához intézett levelét is közli Bredeczky, hogy ezzel a fogalmazásban való képzettséghiány mellett, különösen azt a körülményt világítsa meg, hogy az illető csupán azért kérte állásában való megmaradását, mert vagyona nincsen, ipari foglalkozást nem tanult, hogy abból magát fenntarthatná, mely esetben – mint írja – erre az „annyira savanyú kenyérré” biztonnal nem adta volna magát ő, aki sem koldulni, sem lopni, sem pedig éhenhalni nem tud.

Mindehhez járult az iskoláknak a hibás berendezése. Ilyen hibának tartotta ő azt, hogy a különböző nemű tanulók vegyesen jártak az iskolába, amin azután az újonnan szervezett iskola részben segített is. Ugyancsak, hogy a három-négy iskola egymással semminemű kapcsolatban sem állott. Minden tanító a saját tetszése szerint végezte feladatát és amelyik leginkább eltalálta a közönségnek az ízlését, annak volt a legtöbb tanítványa. S végül, hogy a célszerű tankönyvek teljesen hiányoztak.

Ezek között a szomorú viszonyok között csak természetes, hogy egyre általánosabb lett a törekvés arra, hogy ezeket az iskolákat ott, abban a „Fertő tavához közel fekvő városban” alaposan javítsák és emeljék.

Ennek a körülményektől oly mellőzhetetlenül szükségessé tett nemes törekvéseknek a megvalósítására különösen közrejátszott és arra nagymértékben előmozdítólag hatott az a körülmény, hogy özv. Hillinger Katalin az 1798. év február hó 7-ik

napján 4000 forintot hagyományozott az ottani egyháznak, azzal a céllal, hogy ennek kamatait évenként az evangélikus gyermekeknek a német iskolában leendő tanítására fordítsák. Ezzel egy olyan intézetnek az első alapjait vetette meg, amelyben – Bredeczky adatai szerint – utóbb körülbelül 300 fiú- és leánygyermek nyerhetett célirányos, megfelelő oktatást.

Az intézet fenntartói, hogy törekvésük célravezető voltát biztosítsák, beható tárgyalásokat kezdtek Bredeczkyvel, hogy őt az intézetnek megnyerjék. Erre mutat az a meghívólevél (Voca-íio), amelyet részére az 1798. évi szeptember hó 6-ik napján tartott egyházi közgyűlésben állítottak ki. Ebben a nagy, merített papíron írott levélben, az akkori evangélikus iskolaügy történetének ebben az érdekes okmányában, melyben őt „Tudós tanár úrnak” (Wohlgelehrter Herr Professor) címezik, mindenekelőtt arra mutatnak rá, hogy az egyházi közgyűlés ajánlatot tett Bredeczkynek a szervezendő német iskolánál egy tanítói állásnak az elfogadása iránt s hogy ő ennek az elfogadására vonatkozólag beleegyező nyilatkozatot adott. Ebből kiindulva tehát elhatározta a közgyűlés, hogy ezt az írásbeli meghívást számára megküldje s őt egyidejűleg az ez állással egybekötött díjazás felől is biztosítsa. Ennek az állásnak a reáruházásával és a „tanári” címnek (und dem Titel eines Professors) a biztosításával biztosítanak neki 130 forint évi fizetést, melyet az iskolai alap pénztárából húz. Ezenkívül a belvárosban erre a célra bérelt épületben szabad lakást fog élvezni és a reábizott ifjaktól őt, az egyház részéről meghatározandó szegényeknek a kivételével a szokott iskolapénz, t. i. minden gyermektől negyedenként hét (7) garas fogja illetni. Az okirat azzal végződik, hogy az egyházi közgyűlés a Bredeczky jól ismert nézeteitől és a jó ügy iránt való buzgalmtól a legjobb eredményt reméli és ezzel a reménnyel adja át számára ezt a meghívólevelet,

Bredeczky maga jegyezte fel, hogy igen kevés kedve volt arra, hogy ezt az állást elfogadja. Azonban úgy érezte, hogy tekintettel arra a segélyezésre, amelyben a soproni egyház őt egyetemi tanulmányaínak az elvégzésében részesítette, ezzel hálából tartozik. Ehhez járult az a körülmény is, hogy Bredeczky teljes mértékben osztotta és többször is kifejezésre juttatta azt a – Glatz részéről is vallott – felfogást, hogy minden lelkésznek előbb tanítónak kellene lennie, hogy feladatainak annál jobban megfelelhessen, S végül bizonynyal nem jelentéktelen hatással

volt elhatározására a tanítói életpálya iránt édesatyjától örökölt benső vonzódás, valamint az sem, hogy ennek az állásnak az elfogadásával az annyira kedvelt Sopronban s ennek már ismert társadalmi körében maradhatott.

Az ez iskolánál elvállalt feladatával járó nehézségeket és kellemetlenségeket növelte az, hogy a legalsóbb osztályoknak a tanítását adták az ő kezeire, mert a magasabb tanítói állások be voltak töltve. Csaknem másfél százból álló nyers tömegét a tanulóknak kellett megfékeznie, ami felette nehéz és sokban lehangoló feladat volt. Ha az egyik tömeghez beszélt, akkor a másik már hajba kapott; és ha ennél ε kart csendet és békét teremteni, akkor a másik kezdte el a viszálykodás! Ez természetes következése volt annak a körülménynek, hogy az ottani szegényebb családok gyermekeinek az otthon nyert nevelése, úgyszólván egy színvonalon volt a falusi gyermekekével, valamint hogy a gyermekek különféle osztályokból voltak össze vegyítve és egymást sem ismerték. Mivel pedig az ő kezében, mint magáról mondotta, korbács soha sem volt, semmi úton se tudott a szegény és részben félig meztelen, vad gyermekekre hatni. Rekedtre kellett kiabálnia magát s kétségbeesve és kimerülten jött mindég haza. Akkori hangulatát különösen jellemzi az a kifakadása, amelyet feljegyzéseiben olvashatunk. „Mit használt nekem Rousseau!? Mit Resevitz és Campel!? Mit Salzmann apó és minden gyermeknevelő, akinek a műveit egykoron olyan nagy mohósággal nyeltem!? Erre az esetre nem nyújtottak tanítást és útbaigazítást! Rousseau-nak „Emil”-je tehetséggel és lángésszel teli gyermek volt. Salzmannnak pedig a gyermekeket a legműveltebb osztályokból hozták. Ezek megértették szavát s már tudtak annyit, hogy hallgatniuk kell, ha a tanító beszél. Kezüik meg volt mosva és hozzá voltak szokva a művelt emberekkel való érintkezéshez... Nálam voltak gyermekek, – így folytatta tovább – akik alig tudták azt, hogy az Isten miért is adott nekik szemeket és füleket, akik tanításaim iránt semmi fogékonyságot sem mutattak s akik igazán csak ahhoz voltak szokva, hogy a botnak az előadásaira legyenek figyelemmel! ...” Elmondja, hogy minden kísérlete kárba veszett arra, hogy rendet tudjon teremteni és hogy figyelmet keltsen magyarázatai és tanításai iránt. Már arra gondolt, hogy, mint egykoron Rath, aki e feljegyzéseinek írásakor győri lelkész volt, abban hagyta az egész dolgot és ha másképpen nem, titokban meneküljön onnét, ettől a gyümölcsökkel semmi-

képen sem biztató pályától. Épen ezzel a gondolattal foglalkozott, mikor egy sajtószerű fordulat megváltoztatott mindent.

Ez az esemény olyannyira jellegzetes, hogy azt hallgatással mellőznünk nekünk sem lehet. Kövessük tehát az ő elbeszélését, amellyel ezt olyan érdekesen megörökítette.

Tartandó órájára, akart indulni egy délután s az iskola udvarára nyíló ablakában állt és nézte a nagy zajongással betóduló gyermekhadat. Nyomott lelkihangulatában egyszerre csak egy virágtő tűnt szemébe, amely ottan állt a nyitva levő ablaknak a párkányán s amelyet csak nem régen kapott valakitől ajándékkul. Maga sem tudván elhatározásának és cselekvésének tulajdonképpen való okát és célját: önkéntelenül felvette a napsugárban valósággal tündöklő, gyönyörűen virító virágtőt s azt magásra tartva, ment le a tanterembe, ahol az ifjak féktelen zajongásban voltak. Egyszerre csak a legnagyobb örömmel tapasztalta, hogy, mintegy varázsütésre, elhalt a zaj és a gyermekhad, meglepetve s mintegy meghihletve függesztvén tekintetét a váratlan jelenségre, olyan csendben és nyugalomban állott, amelyet eddigelé elérni nem tudott soha. Ő aztán, emelkedettebb helyre lépve, sietett ezt a csendet és ezt a figyelő hangulatot lehetőleg kihasználni s magyarázatával, melynek folyamán sokszor visszatért az állandóan kezében tartott és a gyermekeknek mutogatott szép virágra, teljesen lekötötte és megtartotta tanítványainak a figyelmét. Ez a kis történet és az ebből levont tanúság szolgáltatott alkalmat aztán neki arra, hogy a nagy svájci népnevelő: Pestalozzi alapelveinek a tanításban való alkalmazását minél inkább kipróbálja és hogy tanításait mindenkor lehetőleg *a szemléltető módszernek* az alkalmazásával tartsa, vagyis hogy a tanításnak a tárgyait vagy természetben, vagy kis gyűjteményéből kiválasztott dolgok útján, vagy pedig legalább is képekben mutassa be, maga is kiemelve, hogy ennél az utóbb említett eljárásnál főképen Bertuch Frigyes J.-nak, a bizonyos weimari tartózkodása alatt szintén személyesen megismert fordítónak és könyvkiadónak a „Bilderbuch”-ja volt az, amelyet a legszívesebben vett volt használatba. Ugyancsak maga emeli ki azt is, hogy az eredmény meglepő volt s alig két hét alatt sikerült ezen az úton a tanulóságot teljesen hatalmába kerítenie és hogy az őt annyira megismerte és meg is szerette.

Elbeszéli azt is, hogy gondját nem kis mértékben a gyermekeseregnek a külsejére is igyekezett fordítani. Megmutatta ne-

kiek példákban a tisztátalanságnak káros következéseit és ennek útján elérte azt, hogy tanítványai minden lehető elkövettek, hogy rendszeren öltözködjének és teljesen tisztára mosakodjanak az iskolába jövetel előtt. Az ilyeneknek bőségesen adott dicséret, amellyel azután ezeket a többiek elé például állította, csak nagyban emelte a jó hatást. S ha a kicsinyek közül olykor-olykor egyet az ölébe vett és tisztán öltözött s rendszeren fésült voltaért megdicsért: maga látta, hogy a többiek miképen nyúltak önkéntelenül ruhájukhoz, avagy hajukhoz, hogy azt szintén rendbe hozzák s ezzel magukat is az ő megelégedésére méltóakká tegyék. Súlyt fektetett arra, hogy időnként ellenőrző vizsgálatokat tartson s azoknak, akik nem voltak teljesen tiszták, külön helyre kellett ülniök s ott kellett maradniok a tanóra alatt. Ez az elkülönítés kezdetben egyesekre semmi benyomással sem volt, később azonban az a tanulóifjúság közfelfogásában érzékeny és rettegett büntetéssé lett, mert látták, hogy nemcsak a tanár, hanem a jobb tanulók is azt nagy szégyennek tartották.

Részletesen beszéli el Bredeczkynk a rendhez való szoktatásnak és a szorgalom fokozásának a szempontjából alkalmazásba vett különféle szabályokat és rendelkezéseket, melyek mindnyája az ő kiváló neveléstani tudásának és nevelési érzékének volt fényes tanúbizonysága. S ezeknek a felsorolásánál maga sóhajt fel: „Hihetetlen, hogy mennyire lehet ilyen dolgokban haladni, ha az ember el nem fárad és figyelmét mindenre kiterjeszti”.

Meghívása Szarvasra.

Ebben a kezdet nagy nehézségeivel küzdő, odaadó, lázas munkában, ott működésének első feléve végén, mint saját napló-feljegyzéseiből tudjuk, épen huszonhetedik életévének a betöltésekor, az 1799. év március hó 18-ik napján, nem jelentéktelen megtiszteltetés érte Bredeczkynket. Ezen a napon kapta meg a meghívást Theschedik Sámueltól a szarvasi gazdasági tanintézet tanári állására.

Ez az esemény sokkal jelentősebb úgy a Bredeczky élete folyása, mint az akkori korszak s nemkülönben az akkori iskolaügynek a története szempontjából, semhogy arról valamivel részletesebben ne tegyünk említést.

Theschedik Sámuel, kinek a nevét egyesek utóbb Tessediknek vagy Thessediknek írták ugyan, de Bredeczkynk követke-

zetenes mindenütt így írta azt, valamint naplójában s nemkülönben számos ismert eredeti aláírásában így írta ő maga is, az 1742. év április hó 20-ik napján, Pest vármegye Alberti községében született, ahol atyja evangélikus lelkész volt. Tanulmányait Pozsonyban, Debreczenben és az erlangeni egyetemen végezte, Németországban tett nagyobb utazás után, melynek folyamán a jenai, valamint a lipcsei és a hallei egyetemeket felkereste, hazatérve: Szarvasra lelkész jelöltnek választották. Majd surányi és ismét szarvasi lelkész lett. Életről és szívségét és nemességét s egyszersmind az akkori hazai viszonyoknak szomorúan elhanyagolt voltát annyira jellemzik azok a sorok, amelyeket saját életírásában örökített meg, amikor azt jegyezte fel, hogy: „Kerestem cselekvő kereszténységet és találtam a vallás álarca alatt borzasztó zavart, hamis néphitet, babonáságot, előítéletet, ferde vallásos nézeteket, melyek a földművelő népnek a lelkében sötétséget, a szívében aggodalmat és az életben nyomort terjesztenek!” Ő volt az, akiről emlékeztén Glatz, olyan megkapó jellemzéssel mondotta, hogy szíve „méltó lett volna arra, hogy bíbor alatt dobogjon!”

A nép javának és különösen gazdasági ismereteinek a fokozása végett 1779-80-ban egy gyakorlati gazdasági és ipariskolát (Praktisch ökonomisches Industrial-Institut) állított fel, melynek áldásos működésével szemben II. József császár 1782-ben elismerését is nyilvánította, mikor a mondott év szeptember havának 2-ik napján, Békés vármegyének a helyszínén megjelent alispánja, Angyal József útján „egy arany gyűrűn és vörös szalagon függő 25 arany értékű érmet” adatott át neki és egy másik hasonló érmet az ő feleségének, mint az intézet alapítójának és illetőleg segédjének. II. Lipót pedig bizottságot is küldött ki az intézetnek a megvizsgálására s ennek az eredményét szépen bizonyítja az a körülmény, hogy mikor utóbb Theschedik előtte fogadtatáson jelent meg, maga nyilvánította ki azt az uralkodói nézetét, hogy ilyen gyakorlati gazdasági és ipariskolák nélkül Magyarország soha sem fog a többi műveit államok sorába emelkedhetni.

1798-ban mintegy új lendületet vett az intézetnek az ügye. Ekkor királyi rendelet mondotta ki azt, hogy ez a tanmódszer és általában az egész tanrendszer mind az egyetemen, mind pedig a többi akadémián bevezetést nyerjen, valamint hogy az intézet hasznának országosan leendő elterjesztése céljából, minden ke-

rületből legalább egy a tanítói pályára készülő ifjút küldjenek ide és hogy az ily képzettséget nyert ifjak azután a tanítói pályán való alkalmazásoknál a többiekkel szemben előnyben részesüljenek. Nemkülönbén ekkor a királytól újabban is egy nagy 26 aranyat nyomó díszérem és egy dícsérőokirat is jutott neki.

Theschedik, akit már az 1767-ben tartott esperességi gyűlés olyan gyanánt említett, mint aki „a jelenkori neveléstudományban a leg járatosabb”; akiről tudjuk, hogy II. Józsefnek arra a kérdésére, hegy a „Ratio Educationis” rendelkezései az evangélikusok iskoláiban, vallásgyakorlatuknak épségben tartása mellett, miképen lennének végrehajthatók, megbízásra ő írta meg az emlékiratot; akiről tudjuk azt is, hogy ez a munkája nyitott számára utat a pozsonyi királyi iskolabizottságba, valamint hogy a gróf Festetics György-féle keszthelyi gazdasági iskola első szervezésében is része volt s nemkülönbén, hogy őt ennek az intézetnek az íya zgatói állására is meghívták, azonban ő lehetetlennek tartotta, hogy saját intézetét és egyházát elhagyja; s akiről végül – saját naplóinak a nyomán – érdemes megemlíteni azt is, hegy őt kétszer szólították fel arra, hogy az oroszországi tan- és gazdasági ügyek rendezésében részt vegyen. Az újabb fellendülésnek ebben az idejében jött arra az ő életírótól nemcsak nem méltányolt, de még csak nem is említett gondolatra, hogy intézete részére megnyerje azt a három kiváló ifjút, akik külföldi tanulmányaiknak épen végére érvén, fényes tehetségeikkel s tudásuknak oly szorgalommal gyűjtött gazdag kincseivel, pályaválasztásuk küszöbén állottak. És különösen akiket a legbensőbb barátságának a köteléke is egymáshoz fűzven: ez is biztos kilátást nyújtott arra, hogy a köz javára irányuló majdan együttes munkájukban is oly teljes összhang és eggyéolvadás lesz észlelhető, mint egymás iránt való hűségese ragaszkodásukban.

Josephire, Glatzra és Bredeczkyre, a Jenában együtt tanult három kiváló magyar ifjúra, együttesen esett Theschediknek ez a gondolata, amelynek alapján mind a hármukat országos hírű tanintézetéhez tanárokul hívta volt meg.

Különbén, hogy Theschedik mit tartott Bredeczkynek felől, azt nemcsak a meghívásnak ez a ténye igazolja, de ez kitetszik abból is, hogy még az 1817-ik évben megkezdett önéletírásában, melyet ötven éves papi pályájának végén ajánlott „Kedves Hazájának”, arról emlékezik meg, hogy az állam sokkal jobban és megfelelőbben használhatná fel kiváló „honpolgárait, ha azokat

több anyagi bátorításban részesítené”. E megemlékezése során, a példaképen felhozott kiváló férfiak nevei között – Glatzzal együtt – ott említi Bredeczkyt is, kiemelve, hogy az ily férfiaknak a „komolyabb támogatása” milyen egyértelmű volna az ő munkájuknak a közjó előmozdítására való hathatósabb felhasználásával!

Erről a meghívásról Bredeczkynek a naplója (1799. március 18-án) csupán annyit örökített meg, hogy Bredeczkyt azt nem fogadta el. Azonban részletesebben szól erről Glatz, amikor azt mondotta el, hogy Theschedik meghívta hármukat tanáruul és „így a Saale mellett megérlelődött vágy teljesedésbe volt menendő!” Elmondja azután, hogy ez a „szívet örvendeztető gondolat” nem mehetett teljesedésbe, mert Bredeczky szükségesnek látta azt, hogy szavát visszavonja; őt pedig (t. i. Glatzot) körülményei Németországhoz kötve tartották. Tehát csupán Josephi veit az, aki a meghívást elfogadta és aki felől tudjuk, hogy ennél az intézetnél való tanárságát és a Theschedik mellett való segédlelkészségét egész odaadással töltötte be mindaddig, amíg ebből az állásából az aszódi evangélikus egyház hívta volt el lelkészéül. És végezetül erről a meghívásról a legrészletesebb s egyszersmind a legbiztosabb adatok állanak előttünk abban az okiratban, amelyet meghívólevél (Vocator) alakjában Theschedik, az 1799. év február hó 26-ik napjáról keltezetten intézett volt Bredeczkyhez, amely a családi iratok között – szerencsénkre – reánk maradt és amelyről bizvást elmondhatjuk, hogy az élénk világot vet akkori hazai tanügyünk állapotaira, valamint különösen Theschediknek a terveire és törekvéseire is.

Kétségtelenül ez az okirat az, amelynek kézhezvételét Bredeczkynek naplója, az elől előadottak szerint, oly hűségesen megörökítette.

Annak a kiemelésével kezdődik ez a latin nyelvű fontos okmány, hogy a tapasztalat azt bizonyítja, hogy sok különféle iskolai vállalat nem felel meg eléggé azoknak a várakozásoknak, melyeket a közügyekkel foglalkozók azokhoz fűztek. Ennek a körülménynek az okait az irodalomban és az oktatásügyben járatosabb férfiak már régen felismerték. Ezek közé az okok közé lehet számítani a reáltudományoknak – az életben a leghasznosabbaknak – az iskolában való teljes elhanyagolását. Azt, hogy a mi tanulmányaink Európa legműveltebb s a művészeteket és a kiválóbb irodalmat ápoló nemzeteknek virágzó tanulmá-

nyaival nem tartottak lépést és nem maradtak azokkal azonos színvonalon. Hogy a tanítással foglalkozóknak a munkálkodása, mivel a nevelés mesterségében kevésbé voltak járatosak, nem mindég és nem eléggé alkalmazkodott az ifjak felfogásához, a felnőttek szükségleteihez, a kornak viszonyaihoz, a hazának előnyeihez, az állam fejlődéséhez s a fejedelmek kívánságaihoz. Eből következett az, hogy a tanulók például a régi görögöknek és rómaiaknak a történetét, háborúit, vezéreit és hőseit pontosan tudták felsorolni, ugyanígy Portugáliának, Spanyolországnak, sőt Amerikának legfőbb terményeit, bevételeit és lakosaik szokásait jól tudták elmondani, mígnem a saját hazájukban idegenek maradtak, nem ismervén az itteni eseményeket s nem tudván, hogy miben bővelkedik ez a föld s azt sem, hogy milyen sok van a kezünknel abból és az ahhoz hasonlókból, amit folytonosan drága pénzen és hátránnyal más nemzetektől vásárolunk. Oly módon történik ez, – mondja az oklevél – mint amiképen Salzman „Noch etwas über die Erziehung” című művében írta, hogy: Mikor vallást tanítanak: elszakítják a gyermeket a szülői mezőktől; elvezetik őket az Édenbe, felúsznak velük az Ararát hegyére, elvándorolnak Úrba és Egyiptomba, átutazzák a pusztát Arábiát, felmászhatnak a Sinaira, átkelnek a Jordánon, meglátogatják a Libanont, Zion várát és a Golgothát. És mindezt megteszik talán még mielőtt a gyermek a saját városkája körül fekvő halmokat és erdőket felkereste volna, Ezekről legalább az iskolákban mély hallgatás honol. Oka azután mindennek az is, hogy az ipari, gazdasági és iparműtani (technológiai) tudományokat, melyeket szükséges voltuk és kiváló hasznuk miatt méltán sok másnak elébe kellene helyezni, mellőzve: a tanítás csakis nagyon vékonyka elmélettel és minden gyakorlat nélkül folyik. Hogy a szülők, az ifjúságot előbb otthon és az utcákon elromlani, gonosszá lenni s mindenféle rossz szokásban meggazdagodni engedték, azt várva, hogy majd mindezt az iskolai és egyházi tanítók tegyék jóvá és hozzák helyre. Hogy szabályokat és előírásokat untig tömtek az ifjúságba arról, hogy ezt, vagy amazt miért kell cselekedni, azonban nem gondolták meg azt, hogy vajjon miképpen lehet ezeket a szabályokat a valóságban, hathatós intézkedésekkel, tényleg követni. Hogy igen gyakran elhanyagolták minden emberi tudománynak az alapkövét: a természetnek, az embernek és mindebből az Istennek a megismerését s ennek helyébe mythológiát, bűnöket, gonosztetteket és ezer pogány

visszásságot adtak az iskolákban a keresztény ifjúságnak elő, amely mindennek a hasznát be nem láthatta. Hogy visszás gondolkodásmóddal, az ifjak fejét hittani és metaphisikai elmékedésekkel és rendszerekkel tömték teli, még mielőtt azokat helyesen felfogni és megítélni képesek lettek volna s ízlésüket is annyira megrontották, hogy a reáltudományokról, pl. a természetrajzról, embertanról, élettanról, gazdaságtanról, termények ismeretéről, melyek az embereket főképen segíthetik, semmiféle fogalmuk sem volt, sőt gyakran, épen elvont eszményeiktől, valamint bizonytalan és üres elmékedéseiktől felfuvalkodottan, mindezeket, mint tapasztalati és ezért haszontalannak tartott dolgokat, melyek sem gondolkozásukra, sem figyelmükre nem méltóak: lenézték s azt hitték, hogy azok nem érdemlik meg a velük való foglalkozást. De oka az elől említett körülménynek még az is, hogy a hittani és bölcseleti tudományok tanárai gyakran túlságosan kedvelvén saját tudományágaikat és elfeledvén azt, hogy a tudományok mind a legszorosabb összefüggésben vannak egymással, vonakodtak más tudományoknak a köréből is világosságot szerezni és vonakodtak attól is, hogy a más tudománykörökben található megfigyelésekből saját tudományait bővítsék s ily módon tanítványaikat pusztán iskolásvitázókká nevelték, akik a középkori gondolkodástánból vett elavult képletek szerint tudtak következtetéseket vonni, de akik a közönséges életben előforduló eseteket megítélni és megkülönböztetni kevésbé voltak képesek s akik ilyképen alkalmatlanok voltak arra, hogy tevékeny működést fejtsenek ki, valamint arra is, hogy hazánknak hasznára lehessenek. Végezetül oka volt ennek az is, hogy az iskolák működésénél leginkább olyan rendű embereknek a kiművelését vették tekintetbe, akik kiválóbb űorsuak voltak, de – sajnos – azoknak a kiképzését, akiknek szorgalma és nehéz munkája mindannyiunkat táplál és fenntart, akik az államnak a legnehezebb terheit viselik s akik egyszersmind annak a legnagyobb részét is teszik, akik úgyszólván annak az oszlopai: szinte számításba se vették.

Iskolaügyünknek ezeket a hézagait és hiányait – írja tovább az annyira érdekes és fontos okirat – felismerte az evangélikusoknak gyűlése és zsinata. Felismerték ezt a magas iskolai bizottságok és az országgyűlési tárgyalások is és felismerte a dicsőségesen uralkodó király: II. Ferenc szintén.

Hogy tehát ezek a meggyökerezett bajok és hiányok hatha-

tós orvoslást nyerhessenek és hogy a tanítás az országnak többi részeire minél gyorsabban elterjedhessen, őfelsége, kormányzókeivel együtt, azt rendelte, hogy a gazdasági és ipari gyakorlati nevelőintézet, amely eddig Szarvason magánintézetként állott fenn, a szünetelés után, új életre keljen, hogy az nyilvános, királyi, magyarországi intézet legyen és egyszersmind királyi támogatásban és segélyezésben nagyobb mértékben részesüljön. Ehhez a királyi intézethez – így végződik az okirat – „tanárul és segítőtársul hívlak meg tégedet, tudós Bredeczky Sámuel”, évi 300 forintnyi fizetéssel, abban a biztos reményben, hogy te az leszel, aki a kívánalmaknak és várakozásoknak, a teljesítendő feladatokban és munkálatokban kifejtett buzgósággal és ügyességgel meg fog felelni és aki ennek a hivatásnak, erőihez képest mindig pontosan eleget fog tenni.

Az írójának széles látókörét, tanultságát s szívnemességét oly szépen igazoló becses okiratról jegyezzük meg még azt, hogy azon szép vörös viasszal nyomott pecsétje mellett Theschediknek az aláírása ékeskedik, neve alatt feltüntetvén azt, hogy ő „az intézetnek alapítója és kegyelmesen beállított igazgatója”.

Az erről a meghívásról ily módon itten közlött adatok kétségtelenné teszik, hogy dr. Szelényi Ödönnek a Theschedik-féle intézet egész berendezésével, valamint munkálkodásával oly részletesen megismertető művében az az adat, amely Bredeczkyt is a Theschedik „munkatársai” közé sorolja: nem jelentheti azt, hogy Bredeczkynek a Theschedik-féle intézetnek valóságos tanáraként működött volna, mert – mint kiemeltük – több közvetlen forrásunk s különösen magának Glatznak és főképen Bredeczkynek a feljegyzése is teljes bizonyossággal igazolja, hogy utóbbi ezt a Szarvasra vonatkozó meghívást nem fogadta el. De igazolja ezt még magának Theschediknek az önéletírása szintén, amelyben erre vonatkozólag azt olvashatjuk, hogy ő a kiválasztott férfiakkal a megnyerése céljából, akik között azonban, bizonytalán állandóan külföldön tartózkodása okából, e helyütt Glatzot nem említi, maga felutazott ezek lakóhelyére s így a Bredeczky kedvéért Sopronba is, de Bredeczky a hozzáintézett felkéréstől „csakhamar visszalépett, mivel Sopronban fényesebb állomást kapott s valóban nemsokára Bécsben, mint harmadik lelkész, majd Krakkóban és Lembergben, mint superintendent működött és pedig általános elismerés és szeretet

kíséretében”. Naplójának ide vonatkozó adatát még annak a fel-
említésével is gazdagítja, hogy Bredeczky „műveivel sokat hasz-
nált az ő intézetének is!”

Különben csupán a nagy sajnálatnak a hangján emlékezhe-
tünk meg e helyütt arról, hogy az a törekvésünk, amellyel az
érdemeiért utóbb (1809. február 19-én) magyar nemességet nyert
Theschediknek és másfelől Bredeczkynek egymáshoz való ba-
ráti és tanártársi viszonyát az előbbi után visszamaradt levelek-
ben és irományokban is minél alaposabban felkutassuk, nem ve-
zetett eredményre. A hazai nevelés- és oktatásügy ennek a
szarvasi nagy alakjának egyik leszármazója s mai tanügyünknek
egyik, a kérdés iránt különös érdeklődéssel viseltető munkása
(dr. Neumann Jenő szarvasi főgimnáziumi tanár) az ottani
könyvtárakban és levéltárakban hónapokon át kutatott ennek a
kapcsolatnak a felderítésére; törekvése azonban meddő maradt.
Az 1820. december 28-án elhalt Theschediknek nyomtatásban
megjelent műveiben erre a kérdésre vonatkozólag elégséges tájé-
koztató adatok nincsenek. Kéziratban levő művei pedig, melyek-
ből Haan Lajos százharmincötöt sorolt volt fel, néhányat kivéve,
már fel nem található, úgy hogy Gaal Jenő, aki róla írott mű-
vével „a múltban rajta elkövetett égbekiáltó méltatlanságokért
halála után közel száz év múlva” akar elégtételt szolgáltatni,
120-ra teszi azoknak a kisebb-nagyobb becses dolgozatoknak a
számát, amelyek a mintegy ezeröttszáznyi, értekezésszerűen ki-
dolgozott egyházi beszédjével együtt elvesztek. Ugyanígy eltűn-
tek az összes egyéb kéziratok és levelezések is. Nemcsak a csa-
ládhoz tartozók, hanem a Theschedik életével és a hazai tan-
ügynek e korbéli történetével foglalkozók is abban a nézetben
vannak, hogy mindezeket most már teljesen elveszetteknek kell
tekinteni. Pedig bizonyos nem tévedünk, ha azt hisszük, hogy
azok az eredmények, amelyeket ezeken a nyomokon elérhettünk
volna, nagy mértékben hozzájárulhattak volna ahhoz, hogy hazai
neveléstörténetünknek és abban ennek a két kiváló munkásunk
életviszonyainak s főképen egymáshoz való kapcsolatuknak szá-
mos kérdése hívebb és bővebb megvilágításba lett volna
helyezhető.

Újítások a soproni iskolában.

Az a nevelési- és tanrendszer, amelyet Bredeczkynk a soproni evangélikus egyház polgári iskolájában meghonosítani és továbbfejleszteni igyekezett, mint ezt maga mondja, olyan előhaladást és felvirágozást hozott létre, amelyet ő általában csaknem lehetetlennek tartott. Ennek az emelkedésnek az útjában azonban még egy igen nagy nehézség állott, amelyet szintén le kellett küzdenie. Az a nehézség volt ez, amely a vezetése alá rendelt osztály tanulóinak túlságosan nagy számában állott és amely jelentékeny akadályul szolgált úgy a tanításnak eredményes voltában, mint a külső rendnek és a fegyelemnek a megteremtésére irányzott törekvésekben,

A tanulóknak állandóan 130-150 között ingadozó nagy száma, a legszigorúbb rend mellett is, mindenkor leküzdhetetlen nehézséggel szolgált arra nézve, hogy mindnyájukat áttekinthesse és hogy koruk és előmenetelük különfélesége mellett őket kellően foglalkoztassa, A négy órai napi tanításon kívül még két órában magántanítás adására is elhatározta magát. Az előbb érintett nehézségekre tekintettel azonban csakhamar elhatározta, hogy ezeket a magántanítási órákat, jól lehet azok többet jövedelmeztek a nyilvános előadási óránál, beszünteti és az ezekre fordított időt szintén a közönséges tanításra fogja szánni.

Ebből az elhatározásából az következett, hogy a vezetése alatt álló osztályt megosztotta s azoknak a tanulóknak, akik még olvasni nem tudnak, az eredetileg magántanításra fordított órákban, nyilvános oktatást adott, így jött létre az elemi osztály (Präparanden- oder Elementar-Klasse), amelyben a tulajdonképen való tanítás még csak mellékdolog volt s e helyett a rendre, tisztaságra és testi nevelésre fektette a súlyt és amelyben a tanulókat értelemgyakorlatokkal, kis erkölcsi mondásoknak könyv nélkül való megtanulásával és az olvasni tanulással készítette a tulajdonképeni tanulásra elő. Erről az új osztályról ő maga mondotta, hogy: Ilyennek egyetlen jól berendezett iskolánál sem volna szabad hiányoznia, mert az újonnan jött tanulóknak az iskolai berendezésről még semmi fogalmuk sincsen és ez, legalább egy ideig, nagyon zavarja a tanító munkáját és megnehezíti feladatát.

Bármilyen igazán nemes célzat vezette is Bredeczkynket ennek az újításnak a létesítésénél, amely az ő feladatainak telje-

sítésében is csak további megterheltetést és elfoglaltságot eredményezett, természetes, hogy az nem kerülhette el a gáncsot s az elégedetlenséget azok részéről, akik minderi újításnak ellenzői szeretnek lenni és akik megrögzött maradiságukban csak a már meglévőt és megszokottat tudták helyeselni s minden azon eszközzendő változtatást rossznak és mintegy merényletnek tudtak tekinteni.

Felette érdekesen írja le Bredeczkynk ezeket az őt ért támadásokat, mikor kiemeli, hogy az új tanítási renddel elégedetlen közönségnek a szava már több ízben ellene emelkedett. Keserűséggel említették, hogy a tanulók ennél a rendszernél sem népies vallástant, sem az evangéliumot, avagy az apostolok leveleit könyv nélkül nem tanulták. Egyes szülők szemrehányásokat tettek neki, hogy gyermekeiknek „pogány nevelést” ad s hogy olyan dolgokat sem tanultat velük könyv nélkül, amelyek a keresztényiségnek valóságos magvai.

Jellemzően érdekes esetét beszéli el maga egy ilyen őt ért támadásnak. Jellemzően érdekes ez azért, mert mindenekfelett megvilágítja előttünk azt a bölcs és nemes célzatot, amely Bredeczkynket egész működésében és így ennek az iskolai újításnak a behozatalában is vezette.

Egy napon – így írja – egy igen indulatos ember rontott be az ő osztályába, bizonyosan azzal a szándékkal, hogy neki kellemeilenségeket okozzon. Az ő heves megjelenésével nagy ellentétben állott az, hogy a tanítványok csendben és tisztelet-tudóan felállottak, mint a. miképen ezt nála minden hasonló alkalommal tenni szokták. Látszott, hogy a csend és figyelem, valamint a rend és csinosság s különösen a barátságos szívesség, amellyel őt Bredeczky is fogadta, nagy zavarba hozta a jövevényt, úgy hogy hosszabb időig valósággal semmit se tudott szólni, Bredeczky jól sejtette a látogató jövetelének a célját s ezért őt, előzékenyen karonfogva, lakására vezette. Itt sem tudott azonban egyhamar magához jönni, míg nem maga Bredeczky nem vezette őt reá látogatásának a tárgyára.

Aggodalomban van, – mondta – hogy Bredeczkynél tanuló fia vallás nélkül nő fel s nem nézheti nyugodtan az ebből származó romlást. Mikor Bredeczky azt kérdezte tőle, hogy talán gyermeke odahaza neveletlen és fékezhetetlen-e, ő tagadóan válaszolt és beismerte, hogy fia a legengedelmesebb és legkiválóbb gyermeke és hogy az írásban és olvasásban nagyon szorgalmas.

Azonban – monda – soha sem hallja, hogy az apostolok leveleit, avagy pedig a népies vallást könyv nélkül tanulná! . – . – Jó ember, – mondta neki Bredeczky – ha fiatok jó, engedelmes és a reábizottakban szorgalmas, akkor legyetek biztosak afelől, hogy elromlani nem fog! Talán most még azt a mondatot sem tudja könyv nélkül, hogy: Engedelmeskedjél szülőidnek; azonban az abban rejlő erényt már gyakorolja és ez biztonnal jobban van így! Ő egyike a legderekből tanulóknak s jót állok arról, hogy egykor jó polgár lesz majd belőle! Amit a vallás felől megérthet, azt naponta mondjuk, tanítjuk neki! Különben – mondotta szelíden, de határozottsággal – általában csupán a ti tetszésedektől függ az, hogy magatok adjatok neki tanítást, avagy pedig hogy őt más férfiúnak a vezetésére bízzátok. Az elégedetlenkedő mikor erre beismerte azt, hogy tudja, hogy mindez jogában áll, mégis – zavartan – azt kellett megjegyeznie, hogy ez nem áll egyszersmind hatalmában is, mert fia már mostan sír és jajgat, ha azt hallja, hogy más iskolába fog kelteni járnia.

Mikor pedig vendége ismét és ismét csak a vallástannak könyv nélkül való tanítására tért vissza: végre Bredeczky azt mondotta neki, hogy az ő lelkiismerete ellen való vetés volna az, ha a gyermekek emlékezetébe olyan dolgokat erőszakolna belé, amelyeket ők meg nem értenek és amelyekből, épen ezért, semmi hasznuk sem lehet. Hogy ő a. sa ját meggyőződését kénytelen követni ebben a tekintetben is s inkább ott hagyná hivatalát, semhogy bárkinék a kedvéért e meggyőződése ellen tegyen. Mikor pedig a tárgyalás már a kelletnél hosszabbra nyúlt, a legnagyobb türelemmel kérdéseket intézett izgatott és nyughatatlan vendégéhez, aki oly fennen hivatkozott arra, hogy a könyv-nélkülözésekben egykoron milyen sokra tudta vinni s kérte, hogy igyekezzék ezeket a kérdéseket neki megfejteni s legalább is elmondani azt, hogy azokat miképen értette meg? A legnagyobb zavarban fogadta a látogató ezeket a neki feltett kérdéseket s azokra, értelmetlen szoborként, semmi választ sem tudott adni. „Te erezed, – így szólott hozzá Bredeczky – hogy nekem meny nyíre igazam van és hogy milyen könnyű volna az, hogy tégedet még további kérdésekkel is megszegényítsek! A vallással és a vallási ismeretekkel nem szabad oly módon dicsekedni, amiképen te tetted, ha csak az ember önmagát a megszegényítésnek kitenni nem akarja. Valóban micsoda haszna lehet a te hét

éves gyermekednek ezekből a tételekből, amelyeknek értelme – íme – a negyvenhat éves atya előtt sem teljesen érthető?

Nem tanácsosabb-e az, hogy neki olyan dolgokat tanítsunk, amelyek felfogási képességéhez vannak mérve s amelyeket megért és amelyek épen ezért hasznára szolgálhatnak?” Erre az eseményre vonatkozó elbeszélését azután annak a kiemelésével végezte, hogy vendége teljesen megszegyenülten távozott s hogy gyermeke megszakitás nélkül ott maradt továbbra is az ő tanítása és vezetése alatt. És végezte ezt az elbeszélést annak a kiemelésével, hogy hasonló esetei csaknem hetenként voltak. Sőt nem egyszer kisebbitéseket, szidalmazásokat is kénytelen volt eltűrni épen azok részéről, akiknek az érdekeit kívánta szolgálni és előmozdítani az ő legtisztább törekvéseivel.

Éleslátását és keserves tapasztalatait s ezek mellett is oly tiszteletreméltó kitartását bizonyítja az az igazság, amelyet mindenki tapasztalni volt kénytelen, aki valaha a tanügy terén foglalatzkodott s amelyet idevonatkozó elbeszélései során ő is hangoztat, hogy: Egyetlen téren sem találnak a javítási és újítási törekvések annyi ellentmondásra, mint a nevelés és oktatás téren. Ám ebben is csupán annak látta kétségtelen bizonyítékát, hogy a Mindenható semmit sem hozott szívünkhöz közelebb, mint a gyermekeink iránt való kötelmeinket! S azt vallja, hogy az igazi emberbarátnak épen ebben a gondolatban kell okot találnia arra, hogy elnéző legyen minden ellenvetéssel szemben, amellyel ezen a téren találkozik . . . „Igazán nem tudom, – azt írja tovább – hogy vájjon ez a meggyőződés akkor az én cselekvéseimre befolyással volt-e, avagy nem, de az bizonyos, hogy kötelezettségeimet soha se teljesítettem buzgóbban és soha sem dolgoztam nagyobb lelkesedéssel, valamint lemondással, mint akkor, amikor a szakadatlan ellentmondások, sértegetések, sőt a legkeserűbb megszorítások is olyan könnyen kislelkűvé tehettek volna. Egyes pillanatokra szomorúság és fájdalom fogott el. Sokszor, emlékezem, hogy mily könnyes szemekkel léptem osztályomba. Azonban mindjárt eltűnt minden szomorúságom, mihelyst tekintetem az ifjúságra esett. Leírhatatlan, hogy ez milyen szeretettel csüggett rajtam. Úgy látszott, hogy mindnyájan egyek lettek abban, hogy ragaszkodásukkal és szeretetükkel jóvá tegyenek mindent, amit a szülők olykor álbuzgalmukban és tudatlanságukban elrontottak!”

Valóban hálásak lehetünk Bredeczkynek, aki jenai hall-

gató korában oly szenvedéllyel olvasta Rousseau műveit s ezek között az ő „Vallomásai”-t is, hogy ilyen annyira szép és nemes önvallomásokat jegyzett volt fel magáról; s még inkább Glatznak, hogy ezeket az önvallomásokat legjobb barátjától az életadatok kérésével kieszközölni igyekezett, Hiszen az ő jellemnek festéséhez és egész élete pályáján vallott rendíthetetlen meggyőződésének az ecseteléséhez sehonnan sem meríthetnénk találóbbr és igazabb színeket, mint innét!

De éppen ettől a szemponttól vezetettve: még ki kell emelnünk azt is amit erről a kérdéstről ő a továbbiakban is elmond, A legnagyobb vihart – így írta – akkor kellett átélnie, amikor osztályának két részre való elkülönítését volt kénytelen eszközölni, mert, a tanulók nagy számánál fogva őket sem kellően áttekinteni, sem pedig célszerűen foglalkoztatni nem tudta. Mielőtt ezt a megosztást eszközölte volna, megbeszélte az ügyet tanártársaival és előjáróival is s ezek mindnyájan belátták a tervbe vett lépésnek a szükségét. Annak eszközölését azonban még sem tudták tanácsolni és pedig azért, mert azt mondták, hogy ez a szülőknek nem fog tetszeni és mert könnyen bekövetkezhetik az, hogy ezek, gyermekeiket nem is fogják ezután az ő iskolájába küldeni, aminek folytán majd ő sokat veszít a megélhetéséhez szükséges jövedelméből ... „Ez az utóbbi ok – azt jegyzi fel, különösen jellemezvén ezzel éppen önmagát – csak megerősített engem abban, hogy feltett szándékomat megvalósítsam! Mert egy oly berendezésnél, amelynél minden nyerni fog, csak nekem magamnak fog kelleni vesztítenem: az én jó szándékaimat csakugyan nem fogja kétségbe vonhatni senki sem!”

A megosztásnak e tervezett eszközlése után a tanítványok száma 142-ről 115-re olvadt, Bredeczky naponta hat órát tanított fáradhatatlan szorgalommal és nemes igyekezettel. Az újítástól várt előnyöket – mint írja – már három hónapnak a leforgása után észlelnie lehetett, ami természetesen ismét csak ösztönzőleg hatott fokozott teendőinek az ellátásában,

Egyszerre, egész váratlanul, valóságos tüntetést rendeztek ellene.

Egy napon, délután öt órakor, a legdurvább soproni polgároknak egész tömege jelent meg a város minden negyedéből, a legműveletlenebb segédekkel, hogy vele erőszakoskodjanak. Érdekesen írja le a féktelenkedő tömegeknek két vezetőjét, bár, mint mondja, Hogarth Vilmosnak az ecsetére volna szüksége,

hogy az esztelenség e két képviselőjének a képét megfesthesse. Az egyik tímár, a másik posztókészítő volt. Félig elerőtlenedve a nap fáradalmaitól és azzal a meggyőződéssel, hogy saját előnyének a feláldozása mellett, legjobb erőivel épen azok gyermekeinek a javára munkálkodott, akik mostan őt gyalázzani jöttek: hosszú ideig hallgatta szemrehányásait anélkül, hogy csak egyetlen szót is szólott volna. Mikor hallgatása látszólag zavarba hozta őket: határozott szavakkal mondta el nekik véleményét és ebben azt, hogy ő a maga meggyőződését mindég és minden körülmények között követni fogja, valamint hogy az elégedetleneknek mindenkor jogukban áll az, hogy gyermekeiket az ő osztályából távol tartsák.

Bármilyen fájdalmasan is esett neki ez a meg nem érdemelt tüntetés és támadás, végül még ennek az esetéből is csupán megnyugvást tudott meríteni, mert ez a durva ellenkezés sem volt egyébre való, mint arra, hogy őt további újtólépéseknek a megtételére ösztönözze. Orvoshoz hasonlította magát, aki egy jelentékeny műtétnél jó jelnek veszi, ha vágásai fájnak és ha ezeket a beteg érezni látszik.

Három évig tartott ez a szakadatlan küzdelem, amely azonban a harmadik évben már jelentékenyen csökkenni látszott. Az új rendszernek a barátai naponként szaporodtak és ha az alacsonyabb sorsú családok gyermekeinek a száma az iskolában csökkent is, a műveltebbek annál nagyobb bizalommal ajándékoznak meg őt, az egyre nagyobb közbecsüléshez jutott tanárt és pedig olyanok is, akik különben gyermekeiket a nyilvános iskolába nem is küldték volna. Egészben véve az iskola évente gyarapodást mutatott és a negyedik évben, legalább az ő saját személyére nézve, Bredeczkynek már többé semmi ellentmondásra sem talált. Tanítványainak a száma a két osztályban alig volt száznál valamivel kevesebb.

Felette jellemző Bredeczkyre az is, hogy tanárságának utolsó éveiben az őt megillető szabad lakásról is önként lemondott, hogy az erre szolgáló lakhelyiséget az újonnan létesített munkaiskolának a céljaira engedje át. Tette ezt pedig olyan időben, amikor a legelszomorítóbb tapintatlanságot volt kénytelen sokak részéről elviselni és amikor megszorodott nyilvános előadási órái mellett magánórákat is adva, erőinek a legszélsőbb megfeszítésével volt kénytelen dolgozni, hogy nélkülöznie ne kelljen. Egy ideig a középiskolai tanulóknak is tartott nevelés-

tani előadásokat s vasárnaponként hittani gyakorlatokat. Ezeket az előadásokat ugyan ő kényszerítőleg szükségesnek vélte, mert általános szokássá fejlődött az, hogy a legtöbb csak valamennyire is vagyonos polgárcsalád, gyermekei számára magánnevelőket tartott, akik legnagyobb részt a középiskolai tanulók sorából kerültek ki és akik ha a tanítóknak a követett rendszerével, valamint alapfogalmaival ismerősök voltak, nagyban hozzá járulhattak az oktatásügynek egészben célbavett megújításához. Ezeknek az ily módon és ebből a célból tartott előadásainak az érintésénél hozza fel futólag Bredeczky azt, amiről az előbbiekben már szintén szó esett, hogy épen ezek voltak azok, amelyek miatt viszont a középiskola akkori igazgatójával, egykori tanárával, a különben mindenkor annyi hálás elismeréssel említett Raitschal jutott némi összeütközésbe.

Bredeczky volt az is, aki lehetővé tette azt, hogy a polgári iskola igazgatójának: Halassy Mihálynak „Beschreibung der gegenwärtigen Einrichtung der Evang. Bürgerschule in Oedenburg, abgefasst im Jahre 1801” című műve, melyben ő az igazgatása alatt álló ennek az iskolának az egész szervezetét akarta a nagyközönséggel megismertetni, nyomtatásban megjelenhessen, amennyiben maga jegyezte fel, hogy a névtelenül megjelent kis mű kinyomatási költségeinek a viselésére ő vállalkozott.

Ennek a műnek egyetlen példányára az eperjesi evangélikus főiskola gazdag könyvtárában, az ottani könyvtárosnak szíves buzgólkodása folytán akadtunk reá. A Sopronban, Siess József Antalnál nyomtatott kis füzet Rochow Frigyes Eberhardnak, a híres porosz gyermeknevelőnek azt a szép mondatát viseli jellege gyanánt, hogy: Isten akarja, hogy minden, még a legigénytelenebb embernek is segítsünk azzal, hogy őt olyan igazságoknak a helyes megismerésére juttassuk, amelyek őt mindennemű kötelességeinek a teljesítésére készebbé és képesebbé tehetik!

A kis munka közrebocsátásának az okáról és a céljáról felvilágosítást adnak annak záróbekezdései. Minden nagyzástól távol akartak maradni – azt írja a szerző – akkor is, amikor ennek a nyilvánosságra való hozatalát és terjesztését határozták el. Szerényen és igénytelenül beismerik, hogy ebben a korban a nevelésről és az iskolaügyről olyan sokat írtak és olyan sok tapasztalatot gyűjtöttek, hogy az eszközölt és eszközzendő javítások semmi különöset nem jelentenének, hanem legfeljebb csupán arra szolgálnának, hogy bennünk a tunyaságnak és rész-

vétlenségnek a megszegyenítő érzését ébresszék fel, amellyel mi népiskoláink kiáltó elzüllése és minden külföldi evangélikus hitsorsosoknak, valamint minden csehországi és részben hazai katholicus felebarátainknak buzdító példaadása mellett is, oly hosszú időig közömbösek tudtunk maradni egy olyan ügy iránt, amelytől pedig az erkölcsnek, a vallásosságnak, az emberi jólétnek és a polgári boldogságnak a fenntartása függ. Tehát nem nagyzási törekvés az oka e jelentés közrebocsátásának, hanem azzal már csak azért is tartoztak, mert némely ferde és helytelen nézetek kezdtek e tanintézet felől felmerülni és elterjedni, amelyeket ime itten ki kell igazítani. A mű tartózkodni kíván attól, hogy a soproni iskoláknak harmadfél év előtt való, tehát épen a Bredeczky oda jöttének (1798.) idejére eső állapotát részletezze. Inkább azokat a változásokat kívánja vázlatosan elmondani, melyeken az intézet időközben keresztülment. Ezek a változások, Bredeczkynek áldott kezeinek a nyomait viselvén magukon, bennünket ezen a helyen is annyira érdekelnek.

Bogschot, az érdemes esperest és ottani első evangélikus lelkészt emeli ki elsőben olyan gyanánt, akinek a gyermeknevelés ügyében vallott tiszta nézetei és az ifjúság tanításának előmozdítása körül kifejtett meleg buzgalma, kapcsolatban az ő kitűnő lelkészi érdemeivel, őt egyenlően tiszteletreméltóvá teszik. Az evangélikus egyház népiskolái hosszú évek alatt az ő figyelmének kitűnő tárgyai voltak s így látnia kellett azoknak a hibáit és hiányait is. Ő volt az, aki egyeseket s utóbb az egész egyházközséget is a jó ügy előmozdítására nyert meg. A tanulóifjúságot két magasabb és két alacsonyabb osztályba osztották. Az utóbbiakban írásban és olvasásban kell őket begyakorolniuk s e mellett mindenféle hasznos erkölcsi és okossági szabályokra megtanítani s ítélőképességüket fejleszteni. A magasabb osztályokban, ezeknek továbbgyakorlása mellett, olyan ismeretekben kell őket tanítani, melyeket kivonatosan fel is sorol és amelyek jövő hivatásuk betöltésében az embereknek és a polgároknak mellözhetetlenek. Az észgyakorlatok gyűjtőneve alatt – mint írja – mindennemű hasznos ismereteket kell lelkükbe ültetni, főképen olyanokat, amelyek az előítéleteknek és az uralkodó babonának a kiirtására alkalmasak.

Részletesebben szól a kis munka a különböző nemű gyermekek nevelése és tanítása között figyelembe veendő különbségekről. Ezen az alapon pálcát tör a különmemű gyermekeknek az

iskolában való elkülönítése mellett. Ezt a lépést legalább a felső osztályokban máris megtették. Az alsó osztályokban a régi rendszernek ideiglenes megtartását még a körülmények teszik szükségessé. Mivel pedig ez alsóbb osztályok egyike túlnépes volt, amennyiben a tanulóknak a száma százon felül emelkedett: a gyermekek előmeneteléhez képest, ezt az osztályt is kettőre osztották. Ezzel természetesen azt érték el, hogy az így megosztott osztálybelieknek ez a két fokozata felváltva követte egymást az iskolának a látogatásában, Ennek megint természetes következtetése volt az, hogy a gyermekek, akik azelőtt két teljes órát töltöttek az iskolában, most csak másfelet töltöttek ott. Viszont épen ez a körülmény eredményezte, hogy olyanok, akik a tanítónak az érdemeit – mint az ácséit – csakis a munkaórák száma szerint mérték, ennek a berendezésnek az előnyeit fel-fogni nem tudták.

Megemlékezik a kis füzet az olvasó- és a tankönyvekről is, melyekre a nyilvános tanításnak a megjavításánál szintén főfigyelemmel kell lenni. A magasabb leányosztályba ilyen gyanánt Reinhardtnak a „Mädchenspiegel”-jet vették alkalmazásba. Az alsóbb osztályokba pedig egy saját „Elementarbuch”-jukat. Erről az utóbbiról, amelyről még a következőkben is szólnunk fog kelleni, nyomban emeljük ki azt, hogy ez a mű Bredeczkynek a tollából származott.

Az iskolai könyvekről szólván, még tovább megemlékezik a füzet arról is, hogy Neudherr Sámuel tanár szintén ebben az időben foglalkozik azzal, hogy „Rechnungsaufgaben” címen egy művet dolgozzon ki, amely kapcsolatban legyen a polgári élet napi szükségleteivel.

Szól azután a mű az intézet tanáraitól is. Kiemeli, hogy számukat, az alkalmazásba vett újítások folytán, szükségképen szaporítani kellett, Nagy előnyként hangsúlyozza, hogy a bölcs előjárásnak sikerült az, hogy a tanártestületnek a tekintélyét emelje és pedig főképen azzal, hogy ezeket az állásokat legnagyobb részben olyan férfiakkal tölthette be, akik külföldi egyetemeken nyert képzettségük folytán, joggal számíthatnak az általános bizalomra, jóllehet az ú. n. „zugiskolák” iránt ma is nem egyszer több bizalom nyilvánul, mint az egyházi közgyűlés felügyelete és támogatása alatt álló tanintézetek iránt. Ezekről a tanárokról érdekesen emeli ki a kis munka azt is, hogy mivel – épen e képesítésük okából – előttük egyéb tiszteletet és meg-

élhetést biztosító pályák is nyitva vannak, az, hogy ők e tanári állásukat vállalták és tartották meg, nyílt bizonyítéka annak, hogy csupán a szeretet és a lelki vonzódás az, amely őket ez állásuknak annál nagyobb buzgalommal való betöltésére ösztöböztet. A kis füzet felsorolja azután a tanárok neveit, közöttük természetesen a Bredeczkyét is, mint aki az egyik alsóbb osztálynak a vezetését és tanítását látja el.

Érdekesen ad számot a kis mű a jelzett, iskolában alkalmazott tanítási módról is. Ennek az alapelve nem más, mint hogy a gyermekeket a tanítás alatt ne tekintsék pusztá gépeknek és ne engedjék meg azt, hogy ezek csupán, avagy pedig főképen csak szenvedőleg szerepeljenek, hanem hassanak oda, hogy ezek úgy az új fogalmaknak a befogadásánál, mint a már meglévőeknek a kiigazításánál, valóban tevékenyen működjenek közre. Tehát ne a szakadatlan „beléprédikálás” rendszere legyen az irányadó, hanem a gyakori kérdésintézés szakítsa meg a magyarázás folyamatát, ami a tehetségnek és előhaladásnak a ki-
puhatolására és a tanulók figyelmének az ébrentartására különösen alkalmas.

Kiemeli még a kis füzet, hogy ebben az intézetben, amelyben az egyre nagyobb tökéletesedés útjára való lépés immáron sikerült, az erkölcs fejlesztésére is nagy súlyt fektetnek. Hasonlóan az észszerű vallásoktatásra, a rendszeretetre és szorgalomra s nemkülönben az ifjúkori könyelműségekről és nyakaságról való leszoktatásra. Az okos iskolai nevelésnek a folyamán mindaddig nem folyamodnak szigorúbb eszközökhöz, amíg a kívánt hatást az enyhébbektől is elvárhatják. Ennek az alapelve az alkalmazásával náluk megszűnt az az eljárás, amelyvel némely tanító, a legfélelmetesebb büntetőeszközökkel felfegyverkezve, reszkető és remegő kicsinyei között ma is a zsarnok szerepét játssza. Az oly gyermekek, akiknél a boton és a vesszőn kívül semmi egyébnek hatása nincsen, „a mi intézetünkbe nem valók!”

Végezetül felemlíti a munka a leányok létesítendő munkaiskolájának az ügyét is. Kiemeli, hogy a munkálkodás a házi jólétnek a lelke és legfőbb előmozdítója egyszersmind a polgárok igaz boldogságának is. Csak a tanításra alkalmas erőnek a hiánya az oka annak, hogy ez a tervbe vett ilyen iskola eddigelé létre nem jöhetett. Ennek kapcsán meleg szavakkal hívják fel nyilvánosan a „nagyabecsült honleányokat”, hivatkozva az ő közjó

íránt való szeretetükre, melyet gyöngéden érező nemes szívüknek tulajdonítanak s hivatkozva szülővárosuk szeretetére és sajátját nemük íránt érezett szeretetükre is, hogy az e tekintetben kitűzött céljuk megvalósításában segítségükre legyenek.

A leánynevelés kérdését érintő ezeknek az adatoknak a fel- említése egyenesen reáirányozza figyelmünket arra a körülményre, hogy Sennovitz Mátyás (1763-1823.), az eperjesi leánynevelő intézetnek egykori igazgatótanára, aki a hitújítás háremszázados évfordulójának megünnepléséről (1817.) kiadott Glatz-féle könyvben az eperjesi ünneplésnek az adatait szolgál- tatta, épen az 1801. évben egy kis művet írt, amelyben az alsóbb néposztályok gyermekeinek gyakorlatibb és az iparra, valamint a célszerű gazdálkodásra is behatóbb figyelmet fordító nevelés- ről s egyszersmind a női nemnek helyesebb oktatásáról is szó- lott. Bizonytalán ismerte ezt a kis munkát Bredeczky is, aki utóbb megjelent műveiben több ízben oly nagy elismeréssel emléke- zett meg Sennovitzról s talán ezek az eszmék gyakoroltak reá és tanártársaira is hatást, amikor a soproni polgári iskolában a leá- nyok nevelésével s különösen a számukra szánt munkaiskolával olyan behatóan foglalkoztak.

„Engedjétek, hogy jobbak legyünk!” – így végződik a Ha- lassy-féle kis mű – s akkor „mindjárt *jobban* is leszünk! ...”

Különben Halassynak erről a művéről Schediusnak a folyó- irata (Zeitschrift von und für Ungarn) az 1802-i évfolyamában (II. kötet) szintén megemlékezően, érdekes bírálatában azt emeli ki, hogy az a kevésre való becslés, amelyben hazánkban a ta- nítói állás nagyobbrészt még ma is részesül, egyik legnagyobb és egyszersmind figyelemre alig méltatott akadály a művelődés terjedésének. Ezzel pedig ez a társadalmi osztály és vele együtt a reá bízott nevelésügy is, amely minden államban olyannyira fontos és olyan alapszlopa minden művelődésnek és irodalom- nak csupán egyre mélyebbre sülyed. Ez a szempont döntött, az idézett egykorú bírálat szerint, a soproni evangélikus isko- lának az újjászervezésében. Ennek az újjászervezésnek az ada- tait majd szintén részletesebben adván elő, elmondja a cikk, hogy a tanulókat négy osztályra osztották s négy „derék” tani- tónak a kezeire bízta, hogy a leányokat a fiuktól elkülönítet- ték, hogy új tantárgyakat hoztak be s használható olvasó- és tan- könyveket és észszerű tanítási módszert vetek használatba s vé- gül, hogy a leányok munkaiskoláját női vezetés alá helyezték.

Már érintettük, hogy ebben az állásában nem kevesebb nehézség merült fel Bredeczkyk törekvései előtt akkor is, amikor alkalmas tankönyveknek a behozataláról kellett gondoskodnia. Ennek a leküzdésére azonban saját tudása és tapasztalatai, valamint akkor már gyakorlott írói tolla voltak a legnagyobb mértékben segítségére,

Ő, aki a tanügyre vonatkozó újításokat illető s főképen a soproni polgári iskolára vonatkozó elveit Wachternek „Bibliothek für Prediger und Schullehrer” (1803,) című munkájában megjelent „Vorschläge zur bessern Einrichtung der protestantischen Bürgerschulen, vorzüglich in Ungarn” címen írt dolgozatában is kifejtette s részletes bírálatát adta az akkor használt iskolai könyveknek is, gondoskodni kívánt egy olvasókönyvről, amelyet nyugodt lelkiismerettel adhatott tanítványainak kezébe, S így jött létre az „Elementar-Büchlein zum Gebrauch beym öffentlichen Unterricht, Zunächst für die erste Klasse der Bürgerschule zu Oedenburg” (Sopron, 1801,) című műve, amelyet tíz oldal előszóval, 141 lapon, 1800-ban adott volt ki s amellyel, mint Robow a saját költségén állított iskolák számára (1766.) írt olvasókönyvével, ő is csupán azon igyekezett, hogy lehetőleg kitöltse azt a nagy hézagot, amely az Abc és a Biblia között van. Ennek előszavában őszintén számot ad arról, hogy az iskoláknál addigelő használatban volt könyveket mily okból nem tartja olvasókönyvek gyanánt való használatra alkalmasoknak és hogy őt milyen célok vezették ennek a művének a megteremtésénél. És ennek a munkájának is a legelső s kétségtelenül legjobb indulatú bírálója Glatz volt, aki még a tizenegy év múltán barátjáról adott életíratí vázlatában is alkalmat talált erről a kis munkáról annak az elmondására, hogy „egyes hiányai mellett is . . . abban mennyi sok jó van” és aki nyomban az 1801. évben (augusztus 6.) írott levelében azt mondja el, hogy megkapta az „Elementar-Büchlein”-t és hogy át is olvasta azt. Nézete szerint egészben és különösen a magyarországi népiskoláknak a szempontjából azt felette célszerűen írta meg s épen ennek az okából ezt olyan munkának kell tekintenie, amely a műveltebb olvasó kezében nagyon használható lesz és általában nagy hasznot is fog hozni. Egy oly könyv ez – azt írja tovább – „amelynek a kidolgozásával magadnak bizonynyal nem kevés érdemet szerezél . . .” Elmondja azután, hogy nagy öröm reá, hogy ebben pontban az írói pályán is találkoztak és hogy ez a közös törekvésük,

ha hírnévre nem is vezet, mindenesetre jó és helyes céloknak az előmozdítója. „Hadd, kedves barátom, – így folytatja azután – hogy pályánkon ebben az irányban haladhassunk a jövőben is és hogy amennyire csak módunkban áll, a tanulóifjúságnak a javáért tevékenykedhessünk, valamint hogy ebben a tekintetben is barátságosan nyújthassuk kezünket egymásnak!” Érdekes, hogy ugyanebben a levelében tesz említést Glatz arról, hogy az 1803. évre egy „Almanach”-ot tervez az ifjúság számára s kéréssel fordul Bredeczkyhez, hogy abba ő is írjon valamit. Végül ugyanebben a levelében említi, hogy olvasta a „Musenalmanach”-ot és hogy a Bredeczkytől származó dolgok abban felette érdekelték, s hogy mégis a legjobban tetszett neki a „Vaterland” című dolgozat.

Különben érdekes, hogy Schediusnak az előbbieken is említett folyóirata, egykorú cikkében szintén megemlékezett az „Elementar-Büchlein” felől s azt mondotta, hogy Bredeczky igazi nemes törekvéssel és fáradhatatlan, valamint helyes érzéktől vezetett buzgalommal vett részt ennek az utánzásra érdemes soproni intézetnek a megalapításában és munkálkodik a tanítványoknak a kiképzésén. Könyvét olvasási gyakorlatoknak szánta, melyeket a tanító egyúttal értelemgyakorlatoknak is kell, hogy használjon. Azon fáradozott tehát, hogy mindazokat az előismereteket, amelyeket a gyermek felfoghat és amelyek leginkább a tulajdonképi vallásoktatásnak az előkészítésére szükségesek; adja kézbe. Módszerét nagyon bölcsen választotta, nehogy a vallásoktatást pusztá emlékezetgyakorlássá súlyosza, amivel az különben is elveszítené minden erejét és hatását nemcsak a szívre, hanem az értelemre is. A könyvnek a berendezése – így mondotta a jelzett folyóirat – olyan célszerűnek látszik, hogy azt a legjobb lelkiismerettel minden elemi iskolának ajánlhatják,

Bredeczkynek erre a munkájára s különösen annak az elterjedésére és használatának a mértékére vonatkozólag nem érdektelen tudni azt, amit erről Halassynak névtelenül megjelent, már idézett művében, egy sor alatt közölt megjegyzésben olvashatunk. Meleg szavakkal mondja el ez a jegyzet ennek az olvasókönyvnek az említésénél, hogy határtalan nagybecsüléseket és háládatosságukat kell tolmácsolniuk nyilvánosan Trieszt kormányzójával. Köblös tábornokkal szemben, aki ennek a könyvnek az iskolánál való használatba vételét nagy mértékben megkönnyítette azzal, hogy erre a célra az igazgatósághoz 50 fo-

rintot juttatott, amivel abba a helyzetbe segítette őket, hogy az említett könyvet, jelentékeny mennyiségben, díjtalanul adhatták a tanulógyermek kezébe. „A jó ég áldja meg ezt a nemes emberbarátot legjobb áldásaival – így végződik a kis megjegyzés – és az ő ritka példaadásával ébresszen vágyai a szerencsésebb életviszonyok között levő testvéreinkben arra, hogy polgári és hazafias érzelmeiknek hasonló kétségtelen bizonyítékait adhassák!”

Nagy mértékben felhívja figyelmünket mindaz, amit Bredeczky az újonnan szervezett iskolánál alkalmazott és vele együtt működött tanártársai felől mondott el s aminek minden szavából csupán az tűnik elénk, hogy ezek mindmegannyian az ő legjobb barátai voltak, akiket teljes mértékben nagyrabecsült és akikkel szemben – mint mondja – annál könnyebben megtarthatja teljes pártatlanságát, mert az igazságnak róluk való elmondásával ők valóban nem veszíthetnek semmit sem.

A soproni származású Halassyt emeli ki a legmelegebben, aki tanulmányait szintén a jenai egyetemen végezte volt s aki már mini hit jelölt, egy tervezetet nyújtott volt be a soproni egyháznak a polgári iskola újjáteremtésére nézve, mit Bogsch esperes is oly lelkesen felkarolt, Bredeczky róla, akit a leánycshtály főtanárává és az egész intézet igazgatójává hívtak volt meg, nem győzi eléggé hangsúlyozni nagy készültségét s minden jóért és nemiesért annyira fogékonyságát. Említi azután Neudhert, aki szintén soproni származású és Jenában végezett s aki főtanítója lett a fiuk iskolájának. Ő inkább a régi nyomdokokon szeretett haladni s különös súlyt helyezett a szülők tetszésének és megelégedésének a megnyerésére, ámbár rendkívül sok buzgósággal és jóakarattal volt eltelve az új intézet felvirágoztatása iránt is. Ugyancsak említi azután Poszvék Mihályt, akiről sztt mondja, hogy valósággal tanárnak született s hogy különös jó ösztöne volt a gyermekekkel való bánásmódban minden jobb módszer iránt. A tanárok munkáját a hetenként tartott tanári értekezletek nagyban fokozták és ezeknek a tanulságos voltát Bredeczky nem is győzi eléggé hangsúlyozni. „A különféle erények – így mondja erre vonatkozólag – egyetlen erőbe olvadtak össze és ez az egyesült erő volt az, amely a közös célra oly üdvös hatással lehetett.” „Ha ez a kapocs csakhamar fel nem bomlott volna: akkor a magyarországi protestánsoknak mostan – ezt

1809-ben írja – egy mintaiskolájuk lenne, amelyhez hasonló a külföldön is csak igen keveset lehetett volna találni.”

A polgári iskola továbbfejlesztésének egyik nem jelentéktelen eseménye volt a vele kapcsolatos munkaiskolának már érinzeti felállítása. Ebben a leányok a varrásban, kötésben, horgolásban, hímzésben és egyéb női munkákban nyertek oktatást. Ennek a megteremtésében Bredeczkynek kétségtelenül szintén nagy és maradandó érdemei voltak. Írásaiban különben is oly gyakran találkozunk helyekkel, amelyek a nőképzés ügyének teljesen elhanyagolt volta felett táplált érzelmeit és gondolatait juttatták kifejezésre. Avagy miképen ne érezte volna a nevelés ez oly fontos ágának elhanyagolt voltát az a nemes lélek, amely általában telve, volt a népnevelés e legfontosabbnak vélt ügye iránt a legnemesebb érzékkel és odaadással. Hiszen még Péterfynek a hazai népoktatásügyről írott műve is felsóhajtást foglal magában arról, hogy: A magyar nemzeti nőnevelés ügye az 1863-ik évet megelőző egész korszakban „a lehető legsajnálattal állapottban volt”.

Ennek az iskolának a céljaira engedte át Bredeczkynek – mint már említettük – a neki biztosított szabad lakást és néhány barátjának kieszközölt anyagi támogatásával az oktatás céljaira szolgáló nagy szobát ki is festette. Az egyházi közgyűlés őt bízta meg az iskolára való felügyelettel és annak igazgatásával. Az iskolának csakhamar harmincnál több tanítványa volt, akiknek a munkában való oktatása mellett, erkölcsi érzületük emelésére és ízlésük nemesítésére is volt gondjuk azokkal az olvasmányokkal, amelyeket erre a célra Bredeczky választott ki és adott volt át a tanítónőnek. Ennek az iskolának a működése is minden várakozáson felül jól fejlődött s tudjuk felőle, hogy utóbb az abból kilépett és azt már elvégzett növendékek önkéntesen szintén részt vettek a nyilvános előadási órák tartásában, valamint hogy a tanítványok között 15-20 éves leányok is voltak.

Bredeczky részletesen elmondotta az iskolára vonatkozólag reánk maradt ezekben a feljegyzéseiben azokat az okokat is, amelyek, meggyőződése szerint, majdan az iskolának a hanyatlására vezettek és amelyek őt is arra készítették, hogy ennél elfoglalt állását mással cserélje fel. Ilyen gyanánt főképen kiemelte azt, hogy ott maradván, aggódnia kellett volna saját további előmenetele és jövője iránt. Mikor ezeket a visszaemlékezéseit papírra vetette, el nem mulasztotta, hogy ki ne emelje,

hogy ő soha sem sajnálta azt, hogy élete legszebb négy évét ott töltötte el a soproni polgári iskolánál és pedig „egy utóbb meg-
hiúsult kísérletnek” a szolgálatában. Jellemző annak a kieme-
lése is, hogy mindezeket főképen azért mondotta el, hogy ha
majd ismét az ügynek újból leendő felvirágoztatása kerül szóba,
ezeknek az átélt viszonyoknak és működésük esetleges hibáinak
az ecsetelése: óvja meg a hasonlóktól mindazokat, akik ugyan-
efelé a nemes cél felé igyekeznek. S egyszersmind ő maga reá-
mutat arra, hogy az ez évek alatt szerzett gazdag tapasztala-
tait, új életviszonyai közepette is, igen fontosaknak és haszno-
saknak tartotta mindég, mert, mint mondotta, „talán majd Gali-
cziában kikél az a mag is, amely Sopronban csak a tövisek közé
hullott volt”.

Az iskolán kívül való élete.

Azok az évek, amelyeket Bredeczkynk tanárként Sopronban
töltött és amelyeknek mindjárt a kezdetén az a nagy örömtől
okozó megtiszteltetés érte, hogy a walterhauseni, az erdészeti és
vadászati ismeretek terjesztésére alakított és a szász-góthai és
altenburgi hercegtől megerősített társaságnak az 1798. évi októ-
ber hó 22-ik napján kelt díszes okmányát kapta meg arról, hogy
őt a mondott társaság „kiváló természetismeretéért” rendes külső
tagjává választotta, természetesen sokkal nehezebbek és elfoglal-
tabbak, valamint reá nézve sokkal több küzdelemmel járóak vol-
tak, mint azok, amelyeket ő középiskolai tanulóként töltött
ugyanott.

Az az odaadás, amellyel tanítványainak és tanintézetének
élt, az előadásokkal való sok fáradozási, az iskola életében meg-
valósított egyre mélyebbre ható újítás, a megélhetés céljából
mindezekben felül vállalni kényszerült magánórák és a szakadat-
lan küzdelem, amelyben a megvalósítani igyekezett, avagy már
meg is valósított újításoknak az ellenzőivel, a maradiakkal kel-
lett élnie; egyképen nagy mértékben igénybe vették idejét s szel-
lemi és testi erőit. „Sokszor fel akart hagyni a nevelést illető
plánumaival – így emlékezik meg ezekről az évekről a „Nem-
zeti Plutárkus” is – és ezer meg ezer kedvetlenségekkel egybe-
kapcsolt hivatalától szabadulni. Hanem barátainak kéréseik, sok
úri pallérozott familiának esmeretségeik, kik ő eránta sok jó-
tétémennyel és kedvességgel viseltettek, kivált pedig egy igen
jeles pallérozódású dámának barátsága, akinek ő a gyermekeit

nevelte, az ő elesett kedvét ismét felvidították és a terhes kötelességek viselésére megerősítették.”

Ez az az idő csakugyan, amelyről maga jegyezte fel, hogy: ilyen körülmények között az ő érintkezéseit csupán egy pár barátára és ugyanannyi családra kellett szorítania.

Természetes, hogy szeretett övéivel, a Leibiczon élő kis családdal való szellemi érintkezés állandóan fennmaradt ezutánra is. Ez azonban bizonyos mértékben átalakult, amennyiben most már nem az apának kellett a fiú anyagi támogatásban való részesítéséről gondoskodnia, hanem, bármilyen nehezen ment is az, inkább a fiú volt az, aki a megtakarított összegeket időnként haza küldöztette és pedig egyfelől az otthoniak megélhetésének könnyítésére, másfelől pedig a külföldi tanulás céljaira kölcsönvett összegnek a visszafizetésére.

Az otthoniakkal való érintkezések most már nem csupán a levelek útján való híradásokra szorítkoztak, hanem a javult anyagi viszonyok folytán könnyebbé vált hazautazások voltak főképpen azok, amelyek a hű fiú lelkében az otthon után állandóan égő vágyat koronként kielégíteni voltak hivatva.

Az ilyen hazautazásoknak s az otthonlét örömeinek az esztelenségben különösen meghatóan tökéletes az a levél, amelyet Bredeczky az 1800-ik év július havának 25-ik napjától, egyik legnagyobb jóakarójához, egy a továbbiak során még többször említendő kiváló soprani úrnőhöz intézett volt.

E szerint a levél szerint: a mondott évnek július 24-én érkezett Leibiczra. „Szülőim öröme hasonló volt az enyémhez - írja - és ez a ritka érzés valóban nagyon jót tett szívemnek!” Elmondja, hogy tizenhárom esztendő az az idő, amely óta mindég idegenek között élt és mindég távol azoktól, akik az ő lelkéhez a legközelebb valók. Nem csoda tehát, ha szíve teljesen azokéval forrott össze, akik az oly régóta távollévőt annyi benső gyöngédséggel és jóssággal fogadták... Nagyon érdekes az is, amit ebben a levelében utazásáról, valamint tervezett visszautazásáról mond el. Hiszen ez az utazása az, amelynek emlékeire egyik részletesebb (1809-i) leírásában (Reisebemerkungen stb.) is olyan szívesen tér vissza, amikor ugyancsak ezen az útvonalon tett és az 1805-ik évben szintén megismételt utazásáról beszél- Selmezbányának a fekvésével különösen részletesen foglalkozik cím s elbeszéli, hogy mikor 1800-ban, késő este érkezett meg ide, a messzeségben fekvő város, a csillagsugáros néma éj-

szakában, olyan volt, mint egy szépen kivilágított kert. Nemkülönben, hogy a házak nagy része fecskefészkek módjára van a hegyoldalhoz hozzáépítve s a kertek sokszor magasabban fekszenek, mint a bennök levő házak fedelei. Most említett levelében továbbá említést tesz arról, hogy július 21-ikéig Besztercebányán időzött és ottan kisebb kirándulásokat is tett a hegyekre. Egy ilyen kirándulását az Úrvölgybe (Herregrund) szintén leírta volt, kiemelve annak reá gyakorlott nagy hatását és megemlékezve erről az utóbbi kirándulásáról „Reisebemerkungen”-jének első kötetében szintén. Elmondja azt is, hogy Besztercebányáról, ahol az ottani iskolának és nevelőintézetnek tanítója és vezetője: Z varány Mihály, Bredeczkynknek az emlékkönyvébe ekkor (július 18.) azt a valóban mély értelmű és anynyíra jellemző mondatot írta be, hogy: „A sors csupán a mi jellemünknek az utóhangja!”, felfogadott vezetőjével, a remek sturcezí hágón keresztül, gyalog tette meg az utat Rózsahegyre. Ennek az útnak a szépségeiről nem tud elég elragadtatással szólni. Az alázuhanó hatalmas vízesések, a sötétzöld erdőkből az égnek meredő fehér mészkösziklák, a hámoroknak messziről hangzó és az erdei visszhangot felköltő kalapácsolásai, az olvasztókemencek magasba szálló füst- és gőzfellegei: mindmegannyian feledhetetlen látvánnyal szolgáltak. Rózsahegyről Liptószentmiklósrá, ennét pedig másfél nap alatt szülőihez érkezett. Elmondja, hogy innét mostan Eperjesre és Bártfára is készül. Bizonytal ez volt az az alkalom, amelyen a bártfái fürdőt is felkereste, mely utóbbiról egyik kéziratában valószínűleg akkor tett kirándulására vonatkozik az az adat, hogy a fürdő fenyeveiben az utakat elhagyatva és üresen találta, ellenben a játékasztalokat annál sürűbben elfoglalva tartották azok, akik a dohányfüst tömkelegében dacolni igyekeztek a szerencse istennőjével. Azt írja azután, hogy egy heti időzés után ismét visszajön haza, honnét majd a Tátrába fog kirándulásokat tenni és majd iglói barátait látogatja meg, írja, hogy augusztus 15-én akar Leibiczról visszaindulni s 18-án Liptóban, néhány barátjával összebeszélve, fel akarja keresni a deménfalvi Sárkány-barlangot is, mígnem legkésőbb augusztus hó 26-án már Sopronban óhajt lenni ismét. Kétségtelen, hogy a nevezett deménfalvi barlangba tett ez a kirándulás tervszerint létre is jött, amennyiben ennek bizonyosságául szolgál az, hogy ezt Bredeczkynk maga írta le a „Topographisches Taschenbuch”-ban, valamint utóbb a „Monatliche Unterhaltung”

első kötetében az Ehrenfels-családról írott gyönyörű rajzában is. A kirándulásnak az idejét előbbi dolgozata csakugyan 1800. augusztus közepére jelölte meg. Érdekes különben, hogy levelét annak a megjegyzésével végezi, hogy a Tátrát eddig még nem láthatta, mert az időjárás nagyon hideg s a hegyeket is magas hó fedi.

Nyomban ennek a szép és érdekes levélnek a kapcsán látszik a leghelyénvalóbbnak annak az eszményi tisztaságú, gyöngéd kapcsolatnak az említésbe hozása, amelyet már a „Nemzeti Plutárkus” sorainak az idézésével is futólag érintettünk és amelyben Bredeczkynk ahhoz a kis családhoz állott, amelynek kiváló fejéhez ezt a levelet intézte volt. A kezeink között levő levelek és az ezekre érkezett válaszok élénk világot vetnek a lelki kapcsolatnak arra a minden önzéstől és érdektől ment, valóban eszményileg tiszta voltára, amely Bredeczkynket ehhez a kis családhoz fűzte s amely kétségtelenül egy gyöngédlelkű, nagy műveltségű és fenkölt gondolkozású özvegy anyának két gyermekénél a házi nevelői állás betöltésében bírta kiindulási pontját és alapját és amely ebben a nemes feladatban s ennek egész odaadással való betöltésében merült is ki teljesen.

Özv. Donner Zsigmondné, született Conrad Dorottyának a kis családja volt az, akihez Bredeczkynk lelke annyi megbecsülő hűséggel hozzá kapcsolódott. Az özvegy, dr. Conrad Andrásnak és gróf Attema Katalinnak bájos leánya, az 1790. év április havának 20-ik napján lépett férjével boldog házasságra, melyet az ég két gyermekkel: a kis Ferencsel és Lujzával áldott volt meg. A beszerzett anyakönyvi kivonatokból kitűnőleg már az 1800. év március havának első napján az ifjú nő elveszítette kiváló orvos hírében állott 41 éves férjét. Ennél a családnál volt alkalmazva Bredeczkynk már azt megelőzően is, hogy a kis családnak az egére olyan mélységes gyász borult s hű szívének egész bensőségével igyekezett azon, hogy a belé helyezett bizalmat megérdemelve azután is, amikor az ő támogatására és vigasztalására a hátramaradottaknak immáron annyira szükségük volt.

Ha távol volt tőlük, levelei a gyermekek felől való gondoskodásának s szorgalmuk és előhaladásuk iránt való meleg érdeklődésének a gyöngéd kifejezésével vannak tele. Olyan igazán eszményi ragaszkodásnak egészen átszellemült kifejezésével, amelyhez hasonlót csak az akkori, a lovagkorhoz közelebb állott időknek költői lelkületű emberei ismerhettek és amelyet, kü-

lönösen mai korunk anyagias és önző indulatai közben, igazán elképzelni is alig tudunk. Oh, valóban nincsen szükségünk arra, hogy ezt később egy lesújtó esetnek az alkalmából megírva Bredeczkynknél olvassuk: mégis tudjuk és érezzük, hogy ez a kis család s főképen annak nagy műveltségű s ritka szívjóságú feje, igazán a legfőbb lelki támasza, ösztönző jó szelleme volt az ifjú Bredeczkynek, akinek egyik főgondja szüntelen csak az, hogy magát hozzájok méltóvá tegye, hogy a részükről tapasztalt ragaszkodást lelke legbensejéből hűségesen viszonzza; és különösen hogy egész odaadással megtegyen mindent, ami csak az ő javukat, előmenetelüket, megelégedésüket előmozdíthatta. Viszont az anyának kezeink között levő s Bredeczkyhez intézett levelei is csupán a fiáért való aggódással vannak tele s mindég ennek a nevelésével foglalkozik, amely egészen Bredeczkyre volt bízva.

Erre az eszményi, fenkölt kapcsolatra olyan szépen mutatott reá az ő életviszonyainak legmeghittebb ismerője: Glatz is, amikor azt mondta el Bredeczkynek felől, hogy az ő „tüzes” és táplálékot mindenkor „a magasabb égboltozatok alatt” kereső lelke nem igen látszott a soproni tanárság feladatára alkalmasnak, de mégis elfogadta azt, hogy „törekvéseit a maga hasznosítására mielőbb megvalósíthassa”. És amikor arra mutatott reá, hogy aki Bredeczkynél azoknak a nehézségeknek a leírását olvassa, amelyekkel ennek a tisztségének a betöltése járt: az nem fog eléggé csodálkozhatni azon a nagy türelmen és kitartáson, amellyel mindezeket leküzdenie sikerült. Ugyancsak amikor a Bredeczky jelleméhez, de a saját maga gyöngéd lelkéhez is anynyíra méltó finomsággal kiemeli azt is, amiről, szerinte, barátja is olyan sokszor és olyan szívesen beszélt, hogy Bredeczky talán soha sem volt volna képes arra, hogy ennek az állásnak a nehézségeit elviselhesse, „ha nem állott volna egy kiváló nőnek, egy minden gondolatával gyermekei helyes felneveléséért élő özvegynek a tiszteletteljes barátságában és ha ebben nem talált volna forrást a hivatalos működés terén átélt fáradozásokkal és tapasztalt csalódásokkal szemben való erősítésre és vigasztalásra”. A tiszta barátságos viszony, – így mondja róla tovább – melyben ehhez a családhoz állott, elvitázhatatlanul igen négy befolyással volt reá, szellemére és szívére. Ezeket még inkább emelte és nemesítette, valamint számára több érintkezést is teremtett más művelt egyénnel, akik az ő belső és külső műve-

lődésére előnyös hatást gyakoroltak. A fenkölt barátnő, magasabb műveltségének a birtokában, valamint birtokában egy fájaldalmaktól kipróbált, megnemesített, gyöngéden érező, szelíd és Istenfélő szívnek: mélyen tudott barátjának a lelkében olvasni s felismerte és nagyrabecsülte őt úgy, amint még addig igen kevesen! ... Viszont Bredeczky is semmi szebbet és felbuzdítóbbat nem ismert, mint a nagyrabecsülést, bizalmat és barátságot, amelyet erről a részről tapasztalhatott. „Ha terhes munkáinál elcsüggedés környezte: egyetlen szó elég volt tőle, hogy feladatát tovább folytassa s sokat eltűnjön könnyű lélekkel!” „Ha évek multával is – így végezi Glatz a róla való megemlékezést – reá került a szó, minden szavát a lelkesedésnek a melege és elragadtatása hatotta át, amellyel őt még akkor is becsülte, amikor már régen megszűnt volt létezni.”

Kétségtelen, hogy ez a gyöngéd és fenkölt lelki kapocs is jelentékenyebben hozzájárult ahhoz, amit, mint amiképpen erről előbb is említést tettünk, maga Bredeczky hoz fel, hogy a nagyfokú hivatalos elfoglaltság és az annak terén egyesekkel szemben mutatkozott súrlódás folytán ő ebben az időben csak néhány családdal és csak néhány baráttal érintkezett, ellenben szabad idejét inkább legszűkebb ismerős körében s főképen a szabadban tett kirándulásokkal szerette tölteni. De bizonyos, hogy ez volt a főoka annak, hogy amikor új élethivatása Sopronból csakhamar elszólította, ő, innét a küzdelmeknek és megpróbáltatásoknak ettől a színhelyétől, valóban fájó szívvel váltolt meg.

S igazán bizonyos foka a megilletődésnek vesz rajtunk erőt, amikor mindezeknek egyszerű elmondása kapcsán íme eszünkbe jut, hogy ez az áldott lelkű s Bredeczkynek egész lényére olyan hatalmas hatást gyakorolt kiváló nő: ismét egy „Doris” volt, immáron a harmadik azok között, akiknek a képe az ő szívében és lelkében lakozott.

A soproni ekkori kis számú jóbarátok sorában különösen említést érdemel még Artner Mária Terézia, a „Theone” írói név alatt korábban annyira ismert és kedvelt költőnő is, aki „Feldblumen, gepflückt auf Ungarns Fluren” című munkájával hódította meg olvasóinak szívét és aki utóbb a hitújítás harmadik évszázados ünnepére szép éneket írt. Glatz azt mondja felőle, hogy őt Sopron büszkén nevezheti leányának, valamint hogy Bredeczkynek „ennek a kitűnő hazai költőnőnek és szeretetreméltó testvéreinek barátsá-

gát is bírta”. Ennek a barátságnak köszönhető később az a körülmény, hogy „Theone” a „Bey träge zur Topographie”-ben (I. kötet) Bredeczky munkatársainak sorába is beszegődött» Ugyanígy az is, hogy Payr Sándor egyik Bredeczkynek felől sok említést tevő munkájában, arról is szót ejt, hogy dolgozatának a megírásánál Bredeczky „Beyträge” című művének éppen azt a példányát használhatta, amelyet ő sajátkezüleg a nagyarbecsült költő barátnőnek ajánlott volt. Ez az ajánlás – említett kiváló történetírónk közlése szerint – a mű belső címlapjára írott ebből a mondatból áll: „Dem Fräulein Thérèse v. Artner von Bredeczky”,

Míndezek az elmondott körülmények egészen természetessé s mindenesetre könnyen megérthetővé teszik azt, hogy ebben az időben Bredeczky fokozott mértékben igyekezett minden szabad idejét arra használni, hogy a természetet keresse fel s annak szépségeiben gyönyörködjék és egyre inkább annak tanításait gyűjtse fogékony lelkébe. Akár csak nagy eszményképe: Goethe, ő is kalapácsot és vésőt vitt e kirándulásokra magával s nagy érdeklődéssel és szorgalommal gyűjtögette a különféle kőzeteket és ásványokat. Kedvelt kiránduló helye volt többek között a brennbergi kőszénbánya, amelyről olyan érdekes és nem csupán ásványtani, avagy kőzettani szempontból, de a hazai bányászatnak és általában a hazai közgazdasági viszonyoknak a tekintetében is olyan érdekes és fontos leveleit írta egykori jeles jeni tanárához: Lenzhez. Ezekben a levelekben, amelyek a bánya felfedezésének történetét és annak állapotát híven ecsetelik, maga emlékezik meg oda tett többszöri kirándulásai felől. Jellemzően mutat rá arra, hogy hazánk sajnálatos viszonyai szerint rendszeren külföldiek azok, akik az itteni természeti kincseket felfedezik és kiaknázzák s csupán az ifjúság nevelésétől reméli azt, hogy ez a jövőben másképpen lesz. Mert, nézete szerint, a hitudományok tanulására menő ifjak is belátják már, hogy pusztán az egyházi beszédeknek a tartása nem alapozza meg eléggé a nép előtt való tekintélyüket és nem tölti ki teljesen életfeladatukat, hanem nekik a honfitársaknak mindenképpen segítségükre kell lenniök tanáccsal, felvilágosítással és útbaigazítással és hogy a lelkészeknek alapos, valóságban nyugvó s nemkülönben gyakorlati ismereteket is kell az életbe magukkal vinniök, hogy ezt a nemes és nagy feladatukat betölthessék. Ezzel – mint mondja – el lehet háritani a lelkeszi állás fontosságával szemben ne-

talán előjöheto közfelfogásbeli hanyatlást, sőt ezzel magának a vallásosságnak a hanyatlása is ellensúlyozást nyerne. Ezért tartja felette fontosnak a természettudományok behatóbb tanítását és az e tudományok tárgyaiból való gyűjteményeknek a szemléltető oktatás céljából leendő létesítését. Nagyon kellene csalódnia, – azt írja – ha a természettudományok tanításánál a természeti tárgyaknak valóságban való felmutatásával, mint az egyedül helyes és semmivel sem pótolható módszerrel, a tanulóifjúság lelkében nem csupán szeretetet és érdeklődést támasztanának.

Kétségtelen, hogy ezek alatt a sétái és tanulmányi kirándulásai alatt születtek meg lelkében mindazok az írói művek, amelyekben Sopron szép vidékéről annyi szerető melegséggel, valamint annak és lakóinak az érdekeit minél hathatósabban felkarolni akaró nemes törekvéssel beszél.

Ezek között itten különös említést érdemel a „(Topographisches Taschenbuch für Ungarn, auf das Jahr 1802.” című munkája, amelyet ő, mint „(Professor an der Bürger-Schule” adott ki és amely Sopronban Siess József Antal könyvnyomdájában jelent volt meg és amelyben a közlött rövid naptári részen kívül a dr. Berzeviczy Albert egyik kiváló művében („Régi emlékek”) is oly méltán „jeles író és egyházkerületi felügyelő” gyanánt említett Berzeviczy Gergely, valamint a még utóbb szintén említendő Asbóth János is hosszabb tanulmányokat írtak. Ugyanez a könyv Bredeczkynktól, a lelkes, hazafias előszón kívül, öt dolgozatot közöl, ú. m.: 1. A Kárpátokról szóló leveleit; 2. A Sopron vidékét tárgyzó irodalom összeállítását; 3. A Sopron vidékére vonatkozó s Lenzhez intézett leveleit; 4. A deménfalvi barlangnak a leírását s végül 5. A Bartolomaeides László: Memorabilia provinciáé Csetnek című munkájáról írott cikkét.

A kis könyvecskének 1801. november 16-án keltezett előszavában megkapó melegséggel mondja el azt, hogy: Ha a hazai földnek az ismerete minden itt született és a művelt névre igényt tartó hazafinak mellőzhetetlen kötelessége s ha ezek az ismeretek csak a hazaszeretetre és a hazai vidékekhez való ragaszkodásra vezetnek, akkor ezeknek a terjesztése, ha nem is vehető érdemszámba, mivel mindenki, aki kötelességeit ismeri, erejéhez mérten erre szigorúan kötelezve van, mégis mindenkor olyan vállalkozás, amelynek szolgálatában mindenki nemzete jobbjainak a hálijára bízvást számíthat. „így gondolkoztam, – írja – mikor azt vettem célba, hogy a hazának, melyet szívből szeretek, írói

munkáimmal is szolgáljak és amikor a szerénység és kényelmeskedés azt tanácsolták, hogy szándékomtól visszalépve, ezt a foglalkozást talán másnak engedjem át.” „Minden művelt lelket kell, hogy érdekeljen az egész világ és kitűnőleg a haza! Ez az érdeklődés hozza létre a vonzódást és szeretetet, amely ismét szülőanyja az oly szép hazafiságnak, annak az erénynek, amely elménket és szívünket megnemesíti és amely teljességgel össze nem fér az önzéssel, az általános jólétnek ezzel a megrontójával!”

Ugyanebből az előszóból megtudjuk azt is, hogy Bredeczkynk a mű megjelenését megelőzően egy évvel, tehát kétségtelesen soproni tanári állásának az elnyerése után csakhamar, előzetes jelentéseket küldött volt széjjel, amelyekben erre az évkönyvre vonatkozó tervét ismertette. Ez a jelentés és felhívás lehetett az, amelyre Hrabovszky Györgynek a túl a dunai evangélikus tanárokról és tanítókról betűrendben szóló „Gymnasio-lcgia”-ja, – Bancsó Antal soproni evangélikus theologiai dékának a közlése szerint – szintén megemlékezik, mikor azt jegyzi fel, hogy Bredeczky 1801. szeptember 15-én német „zsebkönyvet” hirdet.

Ebben az előszóban azt mondta el, hogy az egyes vidék helyrajzi leírásai, figyelemre méltó természeti tüneményeiknek az elbeszélései, a hazai irodalmi termékeknek az ismertetései általában minden, ami ezeknek az előállítására és felhasználására vonatkozik: lesznek a tárgyai azoknak a munkáknak, amelyek ebben az irodalmi vállalatában helyet találnak. És megtudjuk ebből az előszóból azt is, ami különben már a könyv címéből és a szerző kifejezett céljából is egyenesen következtethető, hogy ez a vállalat az évfolyamonként való megjelenés terével indult volt meg; hiszen maga a szerző nem egy cikkénél egyenesen azt helyezte kilátásba, hogy ezt a jövőben folytatni fogja. Viszont maga az előszó azt is kiemelte, hogy abban az esetben, ha az előfizetők száma a várakozások tekintetében csatlódást nem hoz: megígéri a szerkesztő, hogy „a következő évfolyamokban” a könyvek tökéletesebb alakban való megjelentetésére is figyelemmel fog lenni.

Nem lehet kétségünk az iránt, hogy ez a könyv volt az, amelyre első sorban gondolt Katona Istvánnak „História critica regum Hungariae”-ja is, amikor az 1817. évben Budán megjelent huszonharmadik kötetében Bredeczkyről azt örökítette meg, hogy ő volt az, aki Magyarország helyrajzának a megszerkesztése kö-

rül fáradozott. És kétségtelennek látszik az is, hogy ez a könyv volt az, amelyről Németh László az 1802. év december hó 13-ik napján Kazinczyhoz intézett s futólag már az előbbieken is érintett levelében említést tett, amikor azt írta, hogy: „Az újabb litteratúrát illető dolgok, mellyekről valamit tudok, ezek: Sopronyban egy ifjú tudós, Bredeczky Úr, egy német Almanakot nyomtatlat ily cím alatt: Naturhistorisches Taschenbuch für Ungarn, mellyben a sógoromtól, keszthelyi, előbb késmárki Professortól is némely levelek fognak előjönni. . .” stb. Tudjuk ugyanis s annak helyén részletesebben ki is emeltük, hogy Némethnek a felesége Asbóth-leány volt s hogy így a levélben említett sógor csakugyan nem más, mint Asbóth János, az egyken híres késmárki tanár, aki 1798-ban jött Sopronból oda tanárnak s már rövid idő múlva a keszthelyi gazdasági intézettől kapott meghívást fogadta el.

Hogy itten, az idézett címben mutatkozó eltérésnek az ellene is, erről a könyvről kellett szónak lennie, azt nem csupán a Németh-féle levél keltének és a könyv megjelenésének az időpontja igazolja), hanem mindenek fölött igazolja az, hogy a levélben még csak megjelenés alatt állónak jelzett mű, mint már említettük, csakugyan Asbóthnak a dolgozatát is hozta; a dolgozathoz fűzött megjegyzésben foglaltak azt is igazolták, hogy ő ezt a tanulmányát, mint a késmárki főiskolának bölcseleti és természetani tanára írta, azonban már a könyv megjelenésének idején a gróf Fesztetich-féle keszthelyi gazdasági iskolának a tanáraként működött. Az a dolgozata pedig, amely itt látott napvilágot, a braunschweigi iskolának „subrectrá”-hoz: Szeletzky Istvánhoz intézett azokból a leveleiből állott, melyek a tátrai Zöldtő sziklavölgyének helyrajzi és ásványtani leírását tartalmazták.

Ez elmondottak szerint tehát csak tévedés lehet a Kazinczy-féle levelezések kiadójának (dr. Váczy Jánosnak) a Némethtől eredt e levélhez fűzött, jegyzetekbe foglalt az az állítása, hogy Bredeczkynek „az a műve, melyet Németh említ, „Beiträge zur Topographie des Königreichs Ungarn” címmel jelent meg 1803-1805-ig négy kötetben”. Hiszen ennek a most említett utóbbi műnek a megjelenése, a Németh-féle levél írásának idején (1802. december¹⁾), még szóban és folyamatban nem lehetett, amennyiben az nem is Sopronban, hanem Bécsben és pedig olyan időben került ki a sajtó alól, amikor Bredeczkynek már meg is szűnt soproni tanár lenni. Igaz ugyan az is, amit épen ezért itt

is szóba kell hoznunk, hogy a „Taschenbuch” utóbb a „Beyträge” második kötete gyanánt lenyomatva újabban is megjelent, de erről, mint megtörtént eseményről, Németh 1802-ben, természetesen, nem tudhatott.

A „Taschenbuch”-nak a megjelenésekor ismét megszólalt a messze távolban is szüntelenül barátjának sikereit óhajtó és azoknak örvendő hű Glatznak a szíve, amikor az 1802. év januárjában (23-ikán) keltezett levelében azt írta, hogy abból a pár irodalmi újdonságból, amelyet Magyarországból kapott, látja, hogy a „Taschenbuch” már megjelent és hogy azt odahaza „a magyar irodalmi világban a legfigyelemreméltóbb jelenségek közé számítják”. Melegen kéri ezért, hogy ő neki is mielőbb küldjön belőle egy példányt. Érdekes, hogy abban a levelében írja ezt, amelyet ezzel a szép s őt magát oly felette jellemző erkölcsi tanulsággal végezi: „Azt hiszem, hogy a jó ember, aki szenvedélyeit az észnek alája tudja rendelni és kötelességeit híven teljesíti, soha se fog szükölködni és ha szenved is, csak azért szenved, hogy ennek folytán is csupán nemesebbé legyen!”

És ezzel is szembetűnően igazolván a jó baráttal szemben mindenkor fennállott legteljesebb elfogulatlanságot, ugyancsak Glatz az, aki később, a Bredeczkyről írott életrajzi vázlatában, erről a kis munkáról szólván, azt mondotta, hogy Bredeczkynek a „Taschenbuch” lapjain közlött dolgozatait némelyek nem minden ok nélkül kifogásolták abban a tekintetben, hogy azok „sok érzelgős ömledezést és költői túlzást tartalmaznak”, S alig lehet kétségünk az iránt is, hogy épen a Glatz művében erről a vállalatról olvasható ez a futólagos megjegyzés az, ami alapot szolgáltatott arra, hogy a „Nemzeti Plutárkus”-ban Bredeczky életírója a „Taschenbuch”-ról azt jegyezte fel, hogy ezt „a közönség nem szívesen vette”. Ez az adat azonban nem fedheti a valódságot nemcsak azért, mert Glatz is, eltekintve a levelében kifejezésre jutott annyira meleg elismeréstől, az életrajzi vázlatban csupán annyit mond, hogy Bredeczkynek ezt a munkáját „nem ok nélkül kifogásolták”, hanem azért sem, mert maga Bredeczky egyenesen arra mutat rá, hogy ez a műve az olvasó közönség körében nagyon szíves fogadtatásban részesült, sőt hogy épen ez a körülmény készítette őt arra, hogy ezt a művét a „Beyträge zur Topographie” második kötete gyanánt újból lenyomassa és mert ennek ellentmond az is, hogy a Schédius-féle „Zeitschrift” (1804.) egyenesen szintén arra hivatkozik, hogy: „az a jó fogad-

tatás, amelyben a „Taschenbuch” részesült, készítette Bredeczkyt arra, hogy ezt a hasznos vállalkozását új buzgalommal folytassa”. Nem lehet különben említés nélkül hagyni azt sem, hogy ugyanennek a „Zeitschrift”-nek már 1802. évi (II-ik) kötete a legnagyobb elismeréssel emlékezett meg a „Taschenbuch”-ról. Ennek a kiadását, a cikknek a szerzője, olyan érdemes vállalkozásnak mondta, amellyel „az annyira kiváló gyermeknevelő és tanítóként ismeretes kiadó” magát nemzete jobbainak a köszönetére tette érdemessé. A műnek célját abban látja, hogy pontos ismeretét terjessze mindannak a szépnek és jónak, amely iránt szeretetet és ragaszkodást kell kelteni és megalapozni s különösen abban, hogy a természet tanulmányozását életre keltse. – Egyes vidékeknek helyrajzi jellemzése, – így végzi a munka tarts Imának részletes ismertetését is adó cikk ezt a megleghangú méltatást – a figyelemreméltóbb természeti jelenségek felől való híradás, az egyes vidékek kiválóbb terményeinek leírása és azok tökéletesítése, valamint kihasználása: a főtárgyak, amelyekre a kiadó tekintettel volt és amelyekre figyelmét a zsebkönyvnek jövőben való kiadásainál is – amit szívből óhajtunk – szintén reáirányozni szándékozik”.

Viszont ugyanerről a műről szól az „Annalen der österreichischen Literatur” 1802-ik évfolyama (83. szám) is, nagy dicséretekkel halmozván el azt s hosszabb ismertetése során különösen kiemelve innak oly nagy érdekességét. Különös említést tesz a Tátráról írt levelek felől is, amelyekről azt jegyzi meg, hogy ezek felette sikerült apró (miniatűr) képeit rajzolják meg az ottani vidéknek és népeknek, valamint az utóbbiak erkölcsiének. Csupán kettőre kívánja a kiadónak a figyelmét reáirányozni és pedig először arra, hogy a mű megjelenése „szerencsétlen külsőben” történt s hogy a szerkesztőnek, akitől szebb és tetszetősebb kiállítású művek is jelentek már meg, a jövőben erre több figyelmet kell fordítania; másodszer pedig arra, hogy a szerkesztő a jövőben napvilágot látó folytatásoknál ne mulassza el azt, hogy az erre vonatkozó cikkeknek átnézésére egy természetrajzi szakértőt is kérjen fel.

S mindezek, amelyeket ilyképen a kis „Taschenbuch” felől elmondottunk, csupán természetessé teszik azt, hogy őszintén lehet sajnálnunk, hogy a derék kis vállalatnak a további évfolyamai, Bredeczkynek változott életviszonyai folytán és bizonynyal lakóhelyének a változása következtében is, megszakadtak s hogy

ennek az időszaki folytatásokra tervezett derék vállalkozásnak ilyenképpen csupán ebben az egyetlen kötetben kellett kimerülnie. Ha még megemlítjük azt is, amiről ebből az időből származó feljegyzései és levelezései oly sok bizonyítékot szolgáltatnak, hogy Bredeczkyk ebben az időben szintén különösen élénk figyelemmel kísérte a hazai irodalomnak minden jelenségét s hogy tőle telhetőleg megszerezni igyekezett annak minden termékét, aminek egyik, bár igénytelen, tanú jeléül említhető az a körülmény is, hogy mikor dr. Schédius, a pesti egyetemnek olyan híres tanára, ε ki utóbb a pesti evangélikus főgimnáziumnak a felállítása körül annyi érdemet szerzett, négy évnek a folyamán fennállott folyóiratát (Zeitschrift von und für Ungarn) 1802-ben megindította, az annak első kötetéhez fűzött névjegyzék szerint, a Sopronból jelentkezett két előfizető közül az egyik nem volt más, mint éppen Bredeczky. Miképpen hagyhatnánk említés nélkül még egy kiváló dolgozatát, amely ebből az időből származva, a családban megőrzött kéziratok között maradt reánk és amely – tudunkkal – eddig közzétéve, avagy még csak említve sem lett sehol!?

Az a *Javaslat* ez, amely az ő széleskörű tan- és nevelési ismereteire éppen olyan élénk világot vet, mint a hazai tanügynek javítása tekintetében az ő lelkében lakozott szakadatlan vágyra és állandóan buzgó törekvésre is. Amelyben mintha valóra akarta volna váltani Glatznak (Frey müthige Bemerkungen . . . stb.) a jól szervezett tanítóképző intézet felállítására vonatkozó forró óhajtását. És amelyet, éppen azért, mert saját nézeteinek és munkálkodásának az ismertetésével akarjuk ismeretnünk leginkább az ő kiváló jellemét és életnézeteit is, valamivel részletesebben kell tárgyalás alá vennünk.

Az a *Javaslat* ez, amelyet, behatóan kidolgozott emlékirat alakjában, ő a soproni evangélikus egyház iskolaügyi bizottsága elé terjesztett és amelyben egy tanítóképző intézetnek (Schullehrer-Seminarium) a felállítását mondotta elkerülhetlenül szükségesnek és kívánatosnak. A nyolcadrétben összevarrott füzetnek – saját magától származó – jeligéje az, hogy: „Csak legyen a mi törekvésünk jó s akkor kell, hogy az sikerüljön és fog is sikerülni!”

Ha meleg érdeklődéssel vagyunk eltelve a nevelésnek ügye iránt, – így kezdi ezt a méltán nagy érdeklődést keltő munkálatát – akkor még a legkisebb alkalmat se fogjuk elmulasztani,

begy annak munkásai lehessünk. „Miképen nem mernék és nem kísértenék meg mi is mindent, – mondja tovább – hogy legjobb tehetségünk szerint becsületesen hozzájáruljunk embertestvéreink megneveléséhez!?” A létesítendő intézetnek a célját úgy körvonalozza, hogy ennek abban kellene állania, hogy a képzés és nevelés felől az észszerű alapfogalmakat, a tanulóifjúság elméjében általánosítsa, hogy alkalmat adjon ennek arra, hogy saját kísérleteivel és gyakorlataival az elméletben tett javaslatokat és pedig úgy a tanításnak, mint a nevelésnek a módszereire nézve, az erre hívatott tanárnak a vezetése alatt, maga próbálhassa ki és bírálhassa meg s egyszersmind alkalmat adjon arra is, hogy ennek az oly annyira fontos foglalkozásnak szenteli tehetségét és erőit szintén önmaga próbálja ki és gyakorolja, hogy így szén az úton haladva, elkerülhesse mindazokat a különféle hibákat, amelyeket ezen a téren az újítók szédelgése olykor elkövet,

Elsőben azt kívánja a. Javaslat, hogy egy nyilvánosan alkalmazott tanár, a rendes órák hátránya nélkül, – tehát pl. szombaton és szerdán – a neveléstant adja elő. Ezeknek az előadásoknak a látogatását csak az első (fő-) osztály hallgatóinak engedné meg, mivel itt már megfontoltabb emberekre van szükség, akik a gondolkodásban gyakorlottak és a szellemi táplálékunk ezt a fajtáját megemészteni képesek. Ezeknek az előadásoknak a hallgatóiból egy kiválasztott szűkebb csoport, kezdetben mintegy tíz ifjúból, volna alakítandó. Ezek volnának a „seminaristák”, akiket tanárunk ajánlatára, de szabad jelentkezésük alapján, az iskolabizottság választana ki és akiknek ösztöndíjra volna igényük. Azért fektet nagy súlyt arra, hogy a felvételnél egyik alapja az önkéntes jelentkezés legyen, mert – mint mondja – *kedv és szeretet az, ami ebben a szakban első kelléke annak, hogy valaki szerencsés gyermeknevelő lehessen* és mert a valakire reáerőszakolt jótétemény végtelenül sokat veszít az értékéből. A „semmaristák”-nak gyakorlatokat kellene tarte nick minden osztályban, különösen az itteni polgári (nép-) iskolában s akadályoztatás esetében ők látnák el a tanítónak a helyettesítését is. Mert ha a tanító akármilyen módon akadályozva van abban, hogy előadási óráját megtartsa, mindenesetre hátrányos következménye van annak, hogy a tanítási óra egészen elmaradjon, de még hátrányosabb az, hogy a helyettesítés egészen tapasztalatlan egyénre bizzák.

Az elemi oktatást, a nevelésnek ezt a legnehezebb részét, az ő (t. i. Bredeczky) vezetése alatt álló elemi iskolában, azaz tehát a polgári iskola legalsóbb osztályában gyakorolnák. Ez alkalmat nyújtana nekik annak a látására, hogy az első mag sokszor milyen nehezen fogamzik meg a társas együttélésnek különféle hibái folytán. Ugyancsak arra is, hogy a természetadta tehetségnek és tehetség hiánynak a küzdelmében, valamint az első tanítás terhes és sokszor lappangva haladó menetében megfigyelhessék és megbírálhassák saját kitartásukat s nemkülönbön hogy a közvetlenül szerzett tapasztalatok útján, saját lélektani ismereteiket gyarapítsák. Vasárnaponként, a nyilvános istentisztelet megelőzően, egy „seminarista”, a többiek jelenlétében és a tanárnak a vezetése alatt, a vallásnak egy előre megválasztott tárgyról tanítást tarthatna, amelynek megtartása után a tanár a többi növendékekkel együtt, ennek az előadásnak dicséretes, avagy hibás s esetleg hiányos részeit megbírálná és megbeszelné. Ez, különösn a téli hónapokban, pótolhatná a gyermekeknek az egészségre sokszor ártalmas templomjárás is. Ezzel kapcsolatban meleg szavakkal és a gyermekeknek az érdekét mélyen szíven viselő módon mondja el azt az annyira vizás eljárást, amely a kis gyermekeket, amikor egyfelől a templom járásra kényszeríti, másfelől őket rendszeren a templomnak olyan helyére ülteti, ahol a lelkészt nem hallhatják és még csak nem is láthatják. Ebből a szempontból – írja – rendszeren keresve sem lehetett volna alkalmatlanabb helyet találni az egész templomban. Ha ő ezeket a gyermekeket ott látja, önkéntelenül arra kell gondolnia, hogy az egyházközség ezt az ifjúságot a saját maga leglényegtelenebb és legjelentéktelenebb részének tartja s ezért „utasítja” ebbe a legalkalmatlanabb zugba, azzal a hallgatóságos feltevessel, hogy ott, ahol őket sem a lelkész, sem mások nem láthatják, szívük szerint illetlenkedhetnek és pajzánkodhatnak. Gondolat nélkül, mint valamely önműködő gépezet, ülnek ott a meg nem törhető kényszer hatása alatt. Csupán a felügyelőtől és a tanártól félnek, hogy ezek az ő viselkedésükből semmit észre ne vegyenek. Innét van azután az elhidegülés a vallás iránt és a templomba való járás iránt. Ezt szokják meg gyermekkoruk óta az emberek, akiket valósággal gondolat nélkül való gépekké süllyesztenek.

A továbbiakban azt fejtegeti, hogy nagy hasznára volna ennek az intézetnek a felállítása a jövő nemzedék lelkészeinek és

tanítóinak, akik csak tiszteletet tudnának kivívni állásaiknak is, melyeket a legtöbben csupán szükségből választanak és példátlan hidegséggel és részvétlenséggel látnak el, A soproni iskolai bizottságnak pedig hálás lenne mindenki, mert – meg van győződve – hogy: „egyetlen jól képzett tanítóval több érdemet szerezne magának, mintha tíz rossz lelkészt nevelne a hazának!” Milyen bizalommal fordulhatnának hozzánk az egyházközségek! Milyen bizalommal adhatnánk mi nekik tanítókat!? S milyen áldást terjeszthetnének ilyképen magunk körül!

Majd tárgyalja azokat az előnyöket is, amelyek ennek az intézetnek a működéséből magára Sopron városára eredmények. Az itteni népiskolák szintén milyen magas fokára emelkedhetnének a tökéletességnek. Nem elég, hogy iskoláink csak „népiskolák” maradjanak, amelynek az írás, olvasás, valami kis számolás és a vallás tanításának feladatán túl ne emelkedjenek. Ez nem felel meg a mi szükségleteinknek. Ez legfeljebb az iskola alsó osztályának lehetne a feladata, A többiekben a tanulóknak már a valláson kívül a földrajzból, történetből s egyéb, a műveltséghez szükséges ismeretekből kellene rövid s egyszerű tételekben, valamit tudniok.

Végezetül reá mutat az emlékirat arra, hogy ennek az intézetnek a fennállásával, időmultán, a tanároknak az egyházi közgyűlés részéről való megválasztása szintén mennyivel könnyebben és biztosabban volna eszközölhető s az elhamarkodások mennyivel jobban el volnának kerülhetők „És pedig annyival inkább, mert a szakképzett tanítónál „nem csupán tanultság, hanem az erre az életpályára megkívántató különös tehetség is szükséges!” Ezt pedig másképen megállapítani nem lehet, mint úgy, „ha alkalmunk van arra, hogy a megválasztandó egyént az ő működési körében figyelhetjük meg!” Az emlékirat azzal a megjegyzéssel végződik, hogy a nevelést, annak az előadására, maga Bredeczky vállalkoznék, akiről különben már az előbbiekben kiemeltük volt azt, hogy ily tárgyú előadásoknak a tartásával valóságosan foglalkozott, A gyakorlatoknak a vezetését pedig Raitschra, Halassyra s egyszersmind ugyancsak ő reá, a javaslattevőre közösen kellene reábizni,

A nagyfontosságú javaslatnak Bredeczkynek ottidőzésének ideje alatt való életbelépését azonban – a jó ügynek nagy veszteségére – megakadályozta az, hogy a melegszívű és annyira önzetlen tanügybarát csakhamar más életpályára lépett.

Sopronból való távozása.

Bredeczkynek magának is be kellett látnia azt, hogy soproni tanári állásában hosszan nem maradhat. Már előbb elmondottuk felőle azt, hogy erre a pályára inkább mintegy jövőjének a megalapozása céljából lépett és hogy egész lelkével főképen a lelkészi hivatás felé vonzódott, amelyre barátai is egyre hatóságosan ösztönözték.

Már 1800-ban azt írta magáról – előbb említett eszményi barátjához (özv. Donnernéhez) intézett – egyik levelében: „Milyen méltatlanul és keményen ír ön az én hittani tanultságom és a Bibliában való jártasságom felől!? Valóban! Egy jeni bíráló is kegyesebben járt volna el velem! Ön az én elvakultságomról panaszodik! Tehát elvakultság volna a szent lelkesedésnek az a tüze, amelyet a kedvenc szakma iránt bensőmben érezek?! Elvakultság volna az abban a szent igazságban való élet, amelyei a Szentírás mond? Meg fogja nekem bocsátani: ha egyáltalában visszautasítani vagyok kénytelen! ...”

Természetes tehát, hogy egész készséggel ragadta meg az alkalmat, amely őt Ausztria fővárosába – Bécsbe – szólította s amely, mintegy annál könnyebb átmenetet biztosítandó, nemcsak a nagy városnak Sopronhoz való közelsége okából volt reá nézve különösen kedvező, amely közelség némi kapcsolatot szült már előbb is a két város evangélikus hívei között, mert pl. már 1789-ben, mikor Fock lelkész betegeskedett, őt a soproni lelkész, Rakvitz, ideiglenesen helyettesítette, hanem azért is, mert a tanári és a lelkészi teendőket összekapcsoltan, együttes foglalkozásként kínálta neki.

Azonban nem lehet kétségünk az iránt, hogy az az elfogultság, amelyet a soproni tanárságnak ideje alatt némelyek részéről tapasztalnia kellett és amelyről ő maga is nem egyszer részletesebb adatokkal szolgált, színién hatásosan közreműködött abban, hogy az onnét való elmenetel után vágyakozzék.

És épen ezzel kapcsolatban látszik helyénvalónak, hogy megemlékezzünk ennek az elfogultságnak egy fennmaradt bizonyítékáról szintén. A kőszegi (1735. október 12.) születésű s ugyancsak Jenában tanult Nagy György egykori soproni tanárnak és harkái „tanítólelkész”-nek, valamint az első hazai cukorgyár alapítójának, kéziratban fennmaradt önéletírása ez, a „Biographia Nagyiana”, amely Darvay Zoltán paksi földbirtokosnak

a tulajdona és amelynek – különösen Bredeczkynkre vonatkozó – adatait a soproni evangélikus hittani akadémia dékánjának és egyik tanárának (Bancsó Antal és Payr Sándor) a közlései alapján ismerjük, valamint egyszersmind az utóbbinak éppen ennek a naplónak a felhasználásával írott több rendbeli tanulmányai alapján is.

Nagynak, akit különben Glatz, a „Frey müthige Bemerkungen”-ben, az iskolaügy egykori kiváló munkásának nevez, ez a munkája Bogschnak, a már többször említett, de Nagygyal nem jó, ellenben Bredeczky vei annál jobb viszonyban állott ottani lelkésznek tulajdonította azt, hogy Bredeczkyt oda tanárnak alkalmazták. S ezt a körülményt hozván említésbe: panaszként előadta azt is, hogy rendszeren a felvidékről hoztak oda „idegeneket”, a különféle állásoknak a betöltésére s sokszor olyanokat, akik még magyarul sem tudtak. Elmondotta azt is, hogy Bredeczky, aki az elmozdított tanítónak: Grimmnek a helyére jött, a kis gyermekek osztályát kapta; valamint, hogy Bogsch mindig nagy dicsérettel halmozta el. Ezzel a dicsérettel szemben azonban Nagy arra hivatkozik, hogy Bredeczky tanítványainak a száma az első évben 127, a másodikban 111, a harmadikban 99 és a negyedikben 74 volt, míg – mint mondja – adatainak e feljegyzésénél alig több 60-nál, Természetes, hogy Nagy nem ismerte vagy nem akarta ismerni elfogulatlanul a tanítványok számának ennél a csökkenésénél közreható okokat és körülményeket s ezek között különösen azt az újítást, amelyet az iskola szervezetében éppen a Bredeczky szakértelme és kitartó erélyessége hozott volt létre és amely, mint ezí maga is beismerte, fő oka volt annak, hogy egyes szülők inkább olyan iskolákba adták azután gyermekeiket, amelyekben rövidebb idő alatt és könnyebben végezheték tanulásaikat s hasonlóan nem ismerte, avagy nem akarta ismerni azokat az okokat sem, amelyek Bredeczkynk előadása szerint, az ottani polgári iskolának általános hanyatlását eredményezték.

Nagy ezután bírálatot mond Bredeczkynek arról az állítólagos módszeréről, amellyel az írást tanította; s egyszersmind kiemeli azt is, amit Bredeczkynek különben olyan részletes feljegyzései sehol sem igazolnak, hogy Bogsch őt Petőfal vára lelkésznek is ajánlotta, azonban erre az állásra nem Bredeczkyt, hanem Tremmel Keresztély hitjelöltet választották meg. Elmondja végül Nagy azt is, hogy Bredeczky az ez állásától való

megválásakor tartott s a következőkben még részünkről is behatóabban említendő búcsúbeszédét kinyomatta s azt emlékül adta volt tanítványainak; valamint, hogy abban iskolájának a haladásáról tett említést és óvott a visszaeséstől; holott ezzel szemben Nagy azt emelte ki, hogy a Szent-Mihály- és a Balfi-utcákban nyitott iskolákban a tanítványoknak a száma nagyobbra emelkedett, mint a Bredeczky iskolájában.

Kétségtelennek látszik az, hogy Nagy határozott elfoglaltságnak a szemszögéből tekintett minden ügyet és minden kérdést, amely Bredeczkyre vonatkozott s ebből jegyezte fel a mostan érintett adatokat is. Kétségtelenné teszi ezt Bredeczkynek többi kortársainak annyira kedvező megítélésén kívül Schediusnak épen az 1802. évben megindult német nyelvű hazafias folyóirata („Zeitschrift von und für Ungarn”) is, amely a Bredeczky ottani működésnek idejében a leánynevelés kérdéséről közlött cikkében (I. kötet) azt mondotta el, hogy Sopronban ennek ügyét az utóbbi időben ottan célirányosabban szervezett evangélikus polgári iskolával egyesítették s hogy az, az evangélikus egyházi közgyűlésnek és különösen Bogschnak a felügyelete alatt, valamint főképen a két méltó gyermeknevelőnek: Bredeczkynek és Halassynak a közreműködésével, olyan állapotba jutott, hogy ennek előmozdítása tekintetében ottan immáron a legbiztosabb eredménnyel munkálkodnak; mígnem az ugyanennek a folyóiratnak említett évi további (II.) kötetében pedig ugyanerről az intézetről közlött fejtegetés szintén azt emeli ki, hogy a Bredeczky vezetése alá helyezett ez az intézet a legszebb előhaladást teszi.

Hasonló meleg elismerést és méltánylást juttat a soproni tanárkodásnak a „Gemeinnützige Blätter” is, amikor 1812-ik évfolyamában, tehát ennek a működésnek az idejéhez még olyan közel, a róla közlött rövid életrajzban, határozottan azt emeli ki, hogy Bredeczky a polgári iskola körül magát „igen érdemessé tette”. Würzbach „Biographisches Lexikon”-ja (1857.) pedig erről a működésről azt mondja el, hogy ezzel ő felette nagy mértékben és lényegesen előmozdította a soproni iskolának a felvirágoztatását. Újabban, a Nagy-féle, teljesen elszigetelten álló, elfoglalt felfogásnak a cáfolatául, a soproni tanügy történetének egyik hívatott írója (Müllner Mátyás), az ottani evangélikus népoktatásnak a történetéről is megemlékezvén, Bredeczkynek kifejezetten azok közé sorolja, akik az egyház legkiválóbb taní-

tói között foglaltak helyet és akik – mint mondja – az egyháznál „még mindég áldott emlékezetben állanak”; ennek a kor-szagnak másik legbuzgóbb kutatója és legalaposabb ismerője (Payr Sándor) pedig, meleg elismerésbe belé vegyítve, az ottműködés idejének rövidege felett erezett sajnálatának £ hangját is, azt mondotta felöle, hogy ő egészen „ujjá szervezte az evangélikus népiskolát és fényes eredménnyel tanított, de csak négy évig!”

A soproniaknak az ottműködés alatt szerzett érdemekkel szemben állandóan tanúsított nagy és meleg elismerését különösen kétségtelenné teszi az a lelkes hangon írott bizonyítvány is, amelyet Bredeczkynk erről a működéséről kapott és amely ezeknek a soroknak az írásánál, az 18C2. év szeptember havának 8-ik napjáról keltezten, nagyméretű merített papirosával és cifrázott kezdőbetűs, szépen írott latin szövegével, Hajniki Bezégh János elnöknek és Török Lajos egyházugyűlési jegyzőnek aláírásával, valamint vörös viasszal nyomott ép pecsétjével, szintén itten áll előttünk.

A némileg nehézkes szöveg – Ludmann Ottónak szakértő fordításában – azt mondja el Bredeczkyról, hegy: Alólírottak a Sopron sz. kir. városban élő ágostai hitvallású egyház gyűlésének nevében, ezennel bizonyítják és örök emlékezetül adják tudtára mindazoknak, akiket illet, hogy mikor a mai napon az egyház és a főiskola ügyeinek intézése végett egyházi gyűlésüket megtartották, előttük megjelent tudós Bredeczky Sámuel úr, aki eddig a német vegyes, azaz fiú- és leánytanítványokból álló iskolának szeretett és érdemdús tanára, 'valamint a leányoknak kímivelésére szánt úgynevezett ipariskolának igazgatója volt és tőlük elbúcsúzáván, őket illedelmesen felkérte arra, hogy neki az ez iskolában kifejtett tanítói és igazgatói működéséről bizonyítványt állítsanak ki. Ennek folytán ezt a jogos kérelmet annál inkább helyesnek találják, mert ő előttük, akik az ifjúság érdekében kifejtett üdvös szolgálatait minden bizonnyal hálás emlékezetükben fogják megtartani, minden alkalom kedves lesz arra, hogy neki szívességet tegyenek és hogy élete sorát ezentúl is minden módon, tettel is, óvják és védjék. Ezennel elismerik és az igazságnak megfelelően kijelentik, hogy a megnevezett az ő tanítói és igazgatói állását négy éven keresztül mindnyájuk teljes megelégedésére, £ egész ottani evangélikus közönségnek tettségére és a tanuló ifjúság megfelelő vezetésében kifejtett ügyes-

ségének és jártasságának a tanúsításával, kiválóan, dicséretesen s egyszersmind minden erejét kifejtve, töltötte be. Annyira, hogy semmiképen el nem hallgathatják, mily nehezükre esik, hogy kényszerítve vannak arra, hogy őt körükből elbocsássák, miután magasabb, előnyösebb állásra való előléptetése ezt úgy hozza magával. E fent elmondottaknak megerősítésére adták ki egyházyűlési pecsétjükkel megerősítve és az egyházyűlés elnökének, valamint jegyzőjének aláírásával ellátottan, ezt a bizonyítványukat.

Íme, ilyen meleg és hálás elismeréssel búcsúztatták el soproni tanári állásából Bredeczkynket azok, akik őt erre az állásra alkalmazták s akik az ottműködésnek nehéz négy éve alatt az ő annyira buzgó, mint amilyen szakavatott és eredményes fáradozása inak nap-nap melleit közvetlen és elfogulatlan szemléltői voltak!

Azonban Bredeczky a maga részéről nem tartotta elégnek azt, hogy az őt alkalmazóktól s általában a soproni evangélikusoktól való búcsúját csupán egyszerűen ennek a működési bizonyítványnak a kikérésével és megiköszönésével vegye, hanem az elbúcsúzást nyilvánosan óhajtotta eszközölni azon az iskolai ünnepen, amelyet erre a célra az 1802. év szeptember hó 16-ik napján rendeztek. Ezen Bredeczky terjedelmesebb búcsúbeszédet mondott, amelyet azután, egy kis előszónak a hozzáadásával, – *Abschieds-Rede*, gehalten am 16-ten September 1802. von os muel Bredeczky, als er die Lehrstelle an der Bürgerschule zu Oedenburg niederlegte, um das Vicariat . an der Evang. Gemeinde A, C. zu Wien anzutreten” címen – ki is nyomatott s mint az egykorú feljegyzésekből tudjuk, emlékül osztoztatott volt szét tanítványai között.

Ennek a búcsúbeszédnek az 1802. év szeptember hó 20-ik napjáról keltezett előszavában azt mondotta el Bredeczky, hogy beszédjét úgy akarta nyomtatás alá adni, amint azt az elbúcsúzásnak ünnepén, néhány egyházi eljárónak, a szülőknek és a gondozására bizott összes ifjúságnak a jelenlétében elmondotta. Valamint, hogy annak a közrebocsátása első sorban azt a célt kívánja szolgálni, hogy ezzel iskolájuk első nemes alapítójának a nevét nyilvánosan hirdesse és megörökítse. Özv. Hillinger Katalin volt ez az alapító, aki az 1798. év február havának 7-ikén az itteni gyermekek nevelésére 4000 forintot hagyományozott. Meleg szavakat szentelve a hagyományozó emlékének, az el-

mult négy esztendőnek táblázatos összeállítású statisztikai adatait is felhozta, melyek valóságban az iskolai tanulók összes létszámának a csökkenését még egyáltalában nem mutatják.

A ma már oly felette nehezen hozzáférhető, ritka füzetben megőrzött búcsúbeszéd annak a kiemelésével kezdődik, hogy milyen fontosak az emberi életben azok az időpontok, amelyekben új életpályára lépünk... Aggódó sejtelmekkel eltelve nézünk eddigi utunkra vissza, valamint a teendőre előre. „A már megtett út iránt – folytatja – a kellemes visszaemlékezések édes érzése vonzódást ébreszt lelkünkben és azt a távolságnak homályosuló kékjével vonja be, amely a távolodó tárgyakat annyi bájjal és kellemmel veszi körül. Ha tovább jutottunk: már nem látjuk a töviseket, amelyek megvéreztek; nem az út meredek részeit, melyeken annyi veszély és baleset fenyegetett; és nem az egyes útrészleteket, hanem csupán az egy összhangzatos egésszé olvadt vidéket, amely fölé a mi szelíd képzeletünk minden varázserejét önti el! A másik oldalon pedig újonnan kezdődő utunk a kedves reményéseknek rózsaszínű derűjében tűnik elénk; leköti akaratumkat és bensőnkben új, vidám, jobb várakozásokat szül!” Itt áll – mondja tovább – mostan ő is, meglepetten, csaknem elbódultan, a válóúton. Bensejét olyan különféle érzések ostromolják, hogy a reménykedések és aggodások nyomása alatt kellene görnyednie, ha a megtett pályafutásból nem volnának tanulságai, melyeket magával viszem. Megtanulta, hogy milyen nagy értéke van a határozott jóakarásnak! . . . Érezte abba vetett hitének teljességét, hogy: Isten a jó ügynek legfőbb győzelemre juttatója! És ez ad neki bizalmat arra, hogy új életpályát kezdjen.

Ezen az alapon, beszédének további folyamában, részletesen elmondja, hogy az Isten legfőbb segítségével veteti szilárd hite miképpen lett az ő lelkében élővé és pedig épen az ő iskolájuk megújulásának a példájában.

Hosszabban tárgyalja azokat a főbb akadályokat, amelyek ezeknél az újításoknál oly nagy számmal mutatkoztak s amelyeket várakozáson felül sikerült elhárítaniuk. Ezek között különösen érdekesen foglalkozik az összhangnak és megegyezésnek azzal a szembeötlő hiányával, amely a nézetekre és az alapfogalmakra vonatkozólag is közöttük – az intézet tanárai között – kezdetben mutatkozott. Reá mutat a felfogásbeli különbségnek természetes voltára főképen ott, ahol ugyanarra az egy célra

több és pedig különböző korban levő, valamint különböző képzettségű munkásnak kell egyesülnie. Azt mondja, hogy be kell vallania, hogy az első napokban, melyekben a bölcsen rendszeresített értekezleteken az iskolának az ügyeit beszélték volt meg, felette megijedt a nézeteknek ezen az oly annyira ellentétes voltán. Azonban valamennyiöket áthatotta és lelkesítette az új intézet magasra emelésének közös célja és szempontja. És amilyen mértékben közeledtek nézeteik egymáshoz, annál inkább közeledtek szíveik is a kartársi vonzódásban és barátságban. Most is meghatottan gondol azokra az órákra, amelyekben a lelkükhöz olyan közel álló ügyeket megbeszéltek.

A felsorolt nehézségeknek és akadályoknak összegezése után azt emeli ki, hogy: az ilyen és ezekhez hasonló tények nem vezethetnek-e arra a megnyugtató igazságra, hogy a jó, ha azt komolyan és kitartóan akarjuk, a maga érvényesülésében távolról sem talál olyan sok akadályra, mint amennyit az emberietlen és önző emberek abból a szempontból elképzelni szeretnek, hogy a közjóval szemben való saját lelkiismeretlenségüket és közömbösségüket szépitgessék... *„Semmi sem alacsonyít le bennünket, akiknek kezére a kortársaknak a nevelése van bízva, – mondja mély meggyőződéssel és egyszersmind meggyőző erővel is tovább – mint az, ha működésünkből önzés, haszonlesés és bírásvágy tűnik elő. Minél romlottabb a kor, annál szigorúbbak a követelések és annál feszültebb a figyelem minden gyengeség iránt, amelyet előljáróinak és tanítóinak a működése mutat, hogy ezeknek homályos foltjaival saját maga, t. i. 'a kor, jellemének sötétjét fedezze és mentegesse!’* Jellemszilárdságának legszebb és legtalálhatóbb ecsetléséül így folytatja tovább: *„Már felében elvesztettük az ügyet, ha – a másoknak való tetszés keresése végit – csak egyetlen lépéssel is eltértünk meggyőződésünktől; mert ezzel egyrészt kigúnyoljuk a jobb belátásúaknak felénk hajolt tetszését és bizalmát, másrészt elveszítjük saját elfogulatlanságunkat és ezzel együtt azt a nemes dacot is, amely a viharoknak az idején nekünk oly sok túlsúlyt és erőt tud kölcsönözni!”*

Érdekesen szól azután a tanulóifjúság gondolkozásmódjának észlelhető átalakulásáról s meleg szavakkal emeli ki, hogy a nyers fékezhetetlenségnek, a csiszolatlan falusiasságnak és a minden tanítás, avagy előadás iránt észlelt fogékonysághiánynak a helyére az ifjúságnak szelídebb erkölce, készséges előzőkenysége, szeretetteljes viselkedése és mindenfölött minden

hasznosnak a tanulhatása után mutatkozott vágyakozás lépett és pedig mindenkor szeretetteljes vonzódással kapcsolatban a tanítóknak a személye iránt! ... S hogy főképen ezt a legutolsó helyen említett változást szintén észrevette s annyira méltányolta: ez érthető ő nála a legjobban! Hiszen az egész élete valóban ékezen szóló bizonyítéka annak, hogy lelkének egész teljességével átértette és alkalmazta is a neveléstannak azt a megdönthetetlen, nagy és szép igazságát, amelyeket az Eckermann-féle beszélgetések tanúsága szerint, Goethe hangoztatott és fejezett ki a legegyszerűbben és a legmegkapóbban, mikor azt mondotta, hogy: „Mindenütt csak olyanoktól tanulunk, akiket szeretünk!” Talán ő, is a Goethével való személyes érintkezésnek köszönhetette ennek a szabálynak annyira alapos ismeretét és szeretetét s bizonytalanságot szintén erre a forrásra vihető vissza a tanításában mindenkor követett az az alapelv, hogy magát a tanítványokkal minden tisztességes eszköz igénybevételével megszerettetni igyekezett. „Igen, kedveseim, – e szavakkal fordult tanítványaihoz – soha sem fogom elfeledni a ti ragaszkodástokat, melyben körötökben részem volt és amely remélnem engedi, hogy tanításaim, kéréseim és intéseim nem lesznek terméketlenek ...” Elmondja azután, hogy az ifjúság erkölcsének a változásával, megváltozott annak az egész gondolkozásmódja is. Ez fogja kitölteni majd az ő jellemüket és éppen ezért a jövőben ettől is felette sokat remél . . . „Hiszen az államnak nemcsak az áll érdekében, hogy polgárai ügyesek és belátók legyenek, hanem első sorban olyanokra van szükség, akik az általános jólét iránt lelkesedve, mindenkor készek arra, hogy saját magánérdeküket a közérdeknek alárendeljék!” És ezzel kapcsolatban érdekes adat az, amelyet a beszédhez fűzött jegyzetben Bredeczky, az ő tanítványai nemes szívének és áldozatkészségének a megvilágítására kiemelt, ami azonban szükségképen még bensőbb világot vet az ifjúság vezetőjének a szívemességére is, hogy iskolájának a növendékei, zsebpénzükből, jelentékenyebb összegeket gyűjtöttek és áldoztak a pécsi siketnémaindózat céljaira, valamint a wolffi tűzkárosultaknak s nemkülönb, hogy mikor a francia háború vége felé a kormány a tégyszállítást rendelte el: iskolájuk egyes osztályának az adománya volt a városban gyűjtött ily adományok között csaknem a legjelentékenyebb.

Mélyen átgondolt és átértett szép beszédét azzal a kíváncsisággal végezte, hogy vajha az elmondottakat olyan szívvel fo-

gadnák, mint amilyenel ő azokat mondotta. „Ez az utolsó óhajtása a megváló barátnak és munkatársnak, aki szíveikhez mindenkor nagyon közel akart állani! Ez az utolsó óhajtás, amelyet a munkatársak iránt való megbecsülés és az intézettel szemben érezett forró érdeklődés sugall! Ez az utolsó Isten hozzád, amelyet – meghatott szívvel – mond! Az utolsó hálás köszönet a szeretetért és barátságáért, melyet körükben élvezett...” Köszönetet mondott azután az előljáróknak és a szülőknek is, akik fáradozásait annyi figyelemmel és méltánylással viszonzották s utolsó szavaival ismét csak tanítványaihoz fordult. „És ti, szeretett ifjúság! – így végezte beszédét – ti szívemhez oly közel álló sarjadékai egy – talán jobb – jövőnek! A fájdalom elnyomja az utolsó Isten hozzádot, amit nektek mondok. Vérező szívvel fognálak titeket elhagyni, ha oly jó kezekben nem tudnám sorsotokat! Átadlak benneteket barátaim gondozásának és felügyeletének, azzal a meggyőződéssel, hogy szívemet, szeretetemet és javatokért való buzgólkodásomat itt hagyom vételek! Éljetek boldogan! Viruljatok, javára annak a társadalomnak, amelyben élni fogtok! . . . öröme szülőiteknek! ... és dicsőségére Istenünknek, a legszebb gyümölcsökkel dicsőítvén az ő szent nevét!”

Az a kis füzet különben, amely Bredeczkynknek ezt az oly sok ahhozértéről, mély érzésről, nemes szívről, tiszta belátásról és a reá bízottakban odaadó hűségről tanúskodó beszédét, melyről Glatz is csupán azt jegyezte fel, hogy az, szépsége mellett, telve volt szabadelvűséggel és barátságossággal, megőrizte, megőrizett még egy kedves kis vertsecskét is, amelyet ugyanezen a búcsúünnepen a tanítványok egyike adott volt elő. A német nyelven írott, négy versszakos költeménynek, mely oly szép bizonyítéka a tanár és tanítványok között való viszony bensőségének, az eszemenete az, hogy: Körünkből távozni látunk, drága tanárunk, tégedet s teljes fájdalommal és szeretettel nézünk utánad! De ne válj el addig, míg el nem fogadod azt, amit a szeretet mond: a tanítványok hálás szeretete! A hűséget és szeretetet, mellyel bennünket eddig ápoltál s a fáradozást és serényiséget, amellyel eddig neveltél és a jót, amelyet velünk legzsengőbb korunk óta közöltél, ki tudná mind visszafizetni neked?! Adja Istenünk, hogy szíved örülhessen annak, hogy miniket erényeseknek láthat s hogy tanításaid rajtunk, a mi üdvünkre, gyarapodjanak és mindent, amit értünk valaha tettél,

fizesse meg neked a jóságos Isten! ő adja meg, hogy még hálá-
san találkozassunk veled, ki nekünk az utait mutogattad s hogy
tégedet elragadtatással, meghatottan áldjunk ezeknek az utak-
nak hívséges mutatásáért!

Íme, ez volt az a búcsúünnep, amelyen az elhangzott lelkes,
szép szavak megannyi arany szálát fontak a távozó tanárnak
és az ezt annyi fájdalommal vevő közönségnek s tanulósnak
a lelke között, drága összekötő kapocs gyanánt az egész életre!

Hogy pedig Bredeczky már soproni tanárkodása alatt kifejtett
irodalmi munkálkodása révén is mennyire országos hírnévre
emelkedett: annak egyik bizonyítéka az a körülmény szintén,
hogy ebből az állásából való távozásának híret Schédiusnak
„Zeitschrift”-je (1802. évi II. köt.) figyelemre méltó eseményre
vonatkozó hír gyanánt, nyomban közölte; kiemelvén azt is, hogy
„megható búcsúbeszéddel” távozott, valamint hogy elhagyott hí-
yatali állása Heckenast Mihálynak a személyében igen méltó,
azonban a Kassára lelkésszé történt megválasztás folytán csu-
pán rövid ideig működött utódot talált.

Viszont annak, hogy Bredeczkynek a hűséges lelke mily el-
választhatatlanul tudott mindenkor hozzáformni azokhoz az in-
tézményekhez és környezetekhez, amelyekben életfeladata mun-
kálkodásra szólította, a munkáiban erre vonatkozóan oly sűrűen
található bizonyíték mellett, egyike a legszebbeknek az a levél-
töredék is, amelyet ő abban az időben írt, amelyben a soproni
polgári iskolánál működött tanártársát, – amint ő annyi meleg-
séggel mondotta – az alapos és az ő nevelési alapelveibe telje-
sen beavatott, valamint az intézet iránt oly sok szeretettel telt
nemes és derék Halassyt, a főiskola „subrectorává” választot-
ták. Ebben a levéltöredékben olvashatjuk, hogy nehéz szívvel
kell megörökítenie, hogy a szép remények, amelyeket a soproni
polgári iskola működéséhez és felvirágozásához fűztek, megsem-
misültek. A hanyatlásnak egyik főoka éppen az, hogy Halassy-
Tiak a főiskolához való megválasztását „előléptetés”-nek kell
nevezniük. Neudhertrt is már előbb -a „Gramatik”-kára szólították s
így csupán Poszvék maradt meg, akinek azonban az iskolára
annyira jótékony hatású működési körét szintén megváltoztat-
ták és őt sem hagyták meg eddigi feladatkörében. A külföldi
egyetemen végezettek helyébe olyanokat választottak, hogy egy
csakhamar bekövetkező további ilyen „előléptelés”-ről csak-
ugyan nincsen mit tartam. Ezt a célt szerencsésen elérték. Any-

nyival inkább sajnálni kell ennek a bekövetkezését, mert ebben az oly erélyes egyházköztségben voltak belátással megáldott bölcs előjárók is, akik az ily ügyekben csupán meggyőződésük ellenére válhattak engedékenyekké. „Oh, de a lustaságnak átkozott párnája! Ez az, ami miatt az emberek még nem eléggé fogékonyak a jó iránt! S így a jót valósággal csak reá kell erőszakolni a többiekre!”

V. Lelkészszége s vallástanársága.

Megválasztása s lelkészszé avatása.

Amilyen *nehezen* és nem is rövid megfontolás után határozta el Bredeczkynk annak idején magát arra, hogy a soproni tanárságot elfogadja és ennek az állásnak a betöltésében, különösen kezdetben, amilyen sok nehézséggel és kellemetlenséggel kellett megküzdnie: ezt az állását és az abban kifejtett munkálkodását épen olyan fontosnak s csaknem döntő jelentőségűnek lehet tekintenünk az ő egész jövőjének a szempontjából. Kétségtelen, hogy nagy mértékben ennek lehet tulajdonítanunk azt is, hogy már a négy évi ottidőzés után életpályájában olyan változás következhetett be, amely, ha eleintén szintén nehézségeket mutatott, mégis csupán további emelkedésének volt igen jelentékeny lépcsőfoka.

A soproni hivataloskodásnak térben Bécshez való nagy közelsége, amely nemcsak azt eredményezhette, hogy Bredeczkynk működésének a híre oda felette könnyen és gyorsan eljutott, hanem azt is, hogy maga Bredeczky is gyakrabban tehetett látogatást a hatalmas szellemi gyújtópont gyanánt szereplő és ható fővárosba; nemkülönben a még mindig Schnepfenthalban működő Glatzzal való szakadatlan szellemi érintkezés, akiben az édes hazavágyakozás egyre hatalmasabbá lett s aki ezt a vágyakozását azzal a forró óhajtással kapcsolta össze, hogy majd régi jó barátjával, Bredeczkyvel működhessen együtt; hasonlóan a kiváló Wächter Jánosnak, az akkori ottani másodlelkésznek és főegyháztanácsosnak Bécsben való működése, aki már csak Glatz részéről is egyre buzdítást nyervén, minden törekvésével azon igyekezett, hogy úgy Bredeczkyt, mint Glatzot is oda vonzza legbensőbb és legbecsültebb munkatársainak meghitt körébe: voltak bizonynyal azok az okok, amelyek nagyban elősegítették azt, hogy Bredeczkynket oda hívták.

Ennek a fővárosi evangélikus egyházközségnek a történetéből érdekes tudnunk azt, hogy az egyház létrejöttének az alapja ott II. Józsefnek a türelmi rendelete (1781. október 15.) volt. Ezt a Bécsben élő protestánsok is a leglelkesebb örömmel és a legbensőbb hálával fogadták s nyomban a megjelenése után következő hónapokban folytatott megbeszélések, a mintegy három-ezernyi lélekszámban levő ily vallásúak között azt eredményezték, hogy 1782. júniusában létrejött az első formai összetömörülés. Körlevelet bocsátottak ki egy egyházi pénzalapnak a gyűjtésére s már az év végén megválasztották az egyházi előljárókat és pedig gróf Gravenitznek, Wielandt Andrásnak, Theuerlein Kristóf Vilmosnak, Thomann János Mihálynak, Klapproth Ernőnek, Graeffner Rezsőnek és Wucherer György Fülöpnek a személyében.

1783-ban kelt a császári rendelet, amely megengedte, hogy az ilyképen tömörült hívek külön imaházat nyissanak és tartassanak fenn, valamint hogy saját lelkészeket válasszanak és hogy valósággal egyházközséget alkossanak. Ugyanennek az évnek februárjában a kormány a „Königskloster”-t a városi tanács tulajdonául engedte át, kifejezetten megengedvén azt is, hogy annak egy részében a nem katolikusok imaházat rendezhessék be. Első lelkészökül az ottani dán követség kápolnájában működő Fockot választották, mire a dán királyi rendelet értelmében a követségi kápolnának szent »edényei, templomi könyvtára, templomi felszerelése és összes tőkái is az újonnan alakult evangélikus egyházközségre szállottak át. Első vallástani-tójuknak s egyszersmind „diakónus és vikarius”-nak Sachs Sámuel alkalmazzák; mígnem 1783. augusztus 3-ik napján tartották meg az első egyházközségi Istentiszteletet. S ugyanennek az évnek szeptemberében egy császári rendelet Fock lelkészt püspökké (superintendens) nevezte ki; mígnem ugyanennek az évnek november 30-án ment végbe a templomnak a felszentelése.

A már előbb említett Wächter olyan jelentőségteljes befolyással volt Bredeczkynk életére és az ő előmenetelének utóbb is olyan állandóan jóindulatú előmozdítója volt, hogy mellőzhetetlen az, hogy róla és élete folyásáról – lehető rövidséggel – pár adatot szintén említésbe ne hozzunk. Ezek között az adatok között elsőbbséget érdemel említést, hogy Wächternek a szívét bizonytalansággal az is különösen vonzhatta Bredeczkynk felé, hogy

bölcsője olyan közel ringott az utóbbiéhoz, ő szintén Sáros vármegyében, a mai Kisszebenben, mint Wächter Dánielnek, az ottani evangélikus német egyház lelkészének fia, az 1767, év december havának 5-ik napján született. Tanulmányait szülővárosában, majd Eperjesen, Késmárkon, Sopronban és folytatólag szintén a jenai egyetemen végezte. Két évi jenai tartózkodás után egy kiváló bécsi családnál lett nevelő, mígnem 1794-ben (július 1-én) helyettes lelkésszé és vallástanárrá, 1796-ban harmadik lelkésszé, 1797-ben pedig második lelkésszé választották. Ugyanabban az évben lett főegyháztanácsossá, 1798-ban lépett állandóan nagyon boldog házasságra Dirker Georginnal; s mikor 1805-ben (június 24.) Kaltenstein János Sámuel, az ottani első lelkész és püspök meghalt, 1806-ban (május 7.) ő lett ez utódja, 1811-ben (április) ő szentelte fel a pesti újonnan épült evangélikus templomot; a hitújítás három százados évfordulójakor Bécsben tartott emlékünnepen (1817, november 2.) – nyomtatásban is megjelent – nagyszerű, hatásos emlékbeszédet tartott. Mikor pedig 1819-20-ban a fővárosban egy felsőbb tanintézet létesült a protestáns hittannal Iगतók számára, eddigi állásaihoz elnyerte még ennek az intézetnek az igazgatói állását is és ennek az intézetnek a megnyitó ünnepén (1821, április 2-án), szintén ő mondotta az ünnepi beszédet. Ez az intézet tudvalevőleg – az egyetemen kívül álló főiskola alakjában – 1850. október hó 8-án kelt szervezeti szabályzatával elnyerte a „kar” rangot a tudoráavatás jogával együtt. Ennek az utóbb említett jognak a szabályzata viszont az 1861, év július hó 18-án nyerte megerősítését. A kiváló egyházi és tanfőrfő, valamint az irodalomnak és költészetnek is igen szorgalmas és hívatott művelője, az 1827, év április havának 26-án halt meg. Ő volt az, akinek talán a legnagyobb része volt abban, hogy Bredeczky Bécsbe ment és ő volt viszont az is, akire Bredeczkynek, hálásan ragaszkodó szívének egész melegével gondolt akkor is, amikor utóbb – Bécsből való eltávozásával – Galicziában tartott első egyházi beszédjét nyomtatásban közrebocsátotta s a Krakóban, Trassier József Györgynél közzétett ezt a füzetet „nagyrabecsülésének és szeretetének jeléül” neki, mint „bensőleg tisztelt barátjának” ajánlotta volt.

Az 1802, év szeptember havának 3-ikáról kelt az az első irat, amely Bredeczkynek életének erre a fordulópontjára vonatkozólag rendelkezésünkre áll.

Thomannak, a bécsi evangélikus egyház elöljárójának és a kiküldött szűkebb bizottság tagjának, akit Wächter, a három százados évforduló alkalmából mondott beszédjéhez írott előszavában „szabadalmazott cs. kir. nagykereskedőnek említ, ekkor írott igen meglehetősen levele ez, amelyben Bredeczkynek a megválasztás felől sietett értesíteni. A „Hochzuehrender Herr Professor”-nak címezett Bredeczkyt különös örömmel tudatja afelől, hogy a „Kirchendirektion”, csaknem teljesen egyhangú szavazatával, őt választotta meg helyetteslelkésszé és hitoktatóvá. Meg van győződve – írja – arról, hogy ezzel csupán az ő általánosan ismert érdemeivel szemben tanúsították a tartozó igazságot és arról is, hogy ha, a tervezetként megállapított és az e levélhez meghívó tartalma értelmében felajánlott állást, reményük szerint, elfogadja: akkor ő nekik meglesz minden okuk arra, hogy saját maguknak, egyházközségüknek és tanulóifjúságuknak ehhez csak szerencsét kívánjanak! Vágyva várják az ő beleegyező feletét és nyilatkozatát s remélik, hogy amilyen hamar csak lehet, hozzájuk is fog jönni, mivel különben is október első napjaiban az iskolaév már kezdetét veszi.

Thomann, akit a bécsi evangélikus egyház története nem csupán olyan gyanánt említ, aki igaz vallásosságától áthatott tagja volt az egyházközségnek és aki annak belső és külső javát mindenben a legbuzgóbban mozdította elő, hanem aki, mint legelsőbb megválasztott s utóbb valósággal vezetővé vált tagja az egyház elöljáróságnak, midenkor azt bizonyította be, hogy az egyház és az iskola ügyei mindenkor szíven feküdtek, azt írta a hivatkozott levélben tovább, hogy: „Tekintszen engem mostantól fogva barátjának, aki minden alkalommal nagyon szívesen fogom önnek nagyrebecsülésemet és barátságomat tettekkkel is bizonyítani”. Majd megemlékezett a levél arról is, hogy – tekintettel a mostani nagy drágaságra – ő, a levél írója, készségesen tette volna meg a méltányos indítványt arra, hogy az új álláshoz kötött fizetést évi 500 forintra emeljék fel, ha két egyházi elől járó épen ebben az időben, üzleti ügyekben, nem lenne távol. Különben azt hiszi, hogy nem lesz elhibázott az, ha Bredeczky, mindjárt az e levélre küldendő válaszában azt a pontot megfontolásra fogja ajánlani, ő, az ő kartársai részéről e tekintetben nem remél semmi ellenvetést. A levél végül arra is felhívja Bredeczkyt, hogy lelkészi bemutatásának és felavatásának előkészítése céljából a szükséges okmányokat mielőbb küldje be.

Bredeczky ez új állásának a viszonyaira s általában az akkori körülményekre érdekes világot derít az a meghívólevél (Vocations-Schreiben) tervezet, amelyre Thomannak előbb említett sorai hivatkoznak és amely a megőrzött iratok között szintén rendelkezésünkre áll.

Miután – így szól az az okirat – az itteni evangélikus egyházközségnek a választása, mint helyettes lelkészre és hitoktatóra, önre esett: ezúttal alakszerű meghívást intézünk önhöz az említett állásokat illetőleg és határozott bizakodással vagyunk eltelve aziránt, hogy ön, egyházunk egyhangú kívánságára, ezt az ajánlatot szintén szívesen elfogadja s magát azoknak a kötelezettségeknek és teendőknek, amelyek e kettős állással kapcsolatosak, hűséggel és buzgalommal fogja alávetni. Mint hittanár: az itteni protestáns egyházközségnél fennálló közös iskolaintézetben, a közös iskolabizottság részéről adandó külön utasítás értelmében, az abban megállapított tanórákat – és pedig hétköznapokon naponként egy-egy órát – a vallásból díjtalanul tartani tartozik. Mint a lelkészi hivatal helyettese; mind a két lelkésznek, a szükségesnek mutatkozó kisegítése tekintetében, a lelkészi hivatal összes ügyeiben alája van rendelve és pedig úgy, mint a lelkészek ezt maguk között elhatározzák. Mind a két rendes lelkész részéről biztosítást nyertünk afelől, hogy ők önnel szemben mindazt a megbecsülést megadják, amellyel a segédnek tartoznak és hogy önt sem túlságosan sok, sem pedig önt nem illető teendővel terhelni nem fogják. Önnek az ily hivatali viszonyban való feladata, felváltva a második lelkésszel, kitűnőleg a beteglátogatásokban, az úrvacsorai teendőkben s a halottak eltemetésénél való imák mondásában fog állani és pedig a nyilvános kórházakban, katonai laktanyákban, fogházakban, valamint a külvárosokban és a „vonalon kívül”. Vasárnap délután az egyházi beszéd vagy pedig a népies vallásoktatás, a másodlelkésszel együtt felváltva, szintén az ön feladata lesz. Szombaton, valamint vasárnapon és nagy ünnep másodnapján, amelyen egyházi beszéde nincsen, ellenben a két lelkész a saját beszédére való készüléssel van elfoglalva avagy pedig nyilvános Istentiszteletnél a saját hivatalos teendőiket tartoznak ellátni: a felmerülő beteglátogatásokat és egyéb lelkészi működéseket egyedül ön tartozik ellátni. Az oly napokon azonban, amelyeken önnek magának is saját egyházi beszédére kell készülnie vagy amelyeken ilyen beszédet kell tartania, a felmerülő teen-

döket a második lelkész fogja átvenni. A rendnek az felel meg, hogy az otthonról való távollét esetében mindég jelölje meg a helyet, ahol – szükség esetében – feltalálható és ahonnet elhívható lesz, hogy a felmerülő hivatalos teendőkben semmi hátrányos haladék be ne állhasson. Egyáltalában elvárjuk, hogy ön a két rendes lelkésszel jó egyetértésben fog lenni, valamint minden itt kifejezetten meg sem említett s a sürgős hivatalos teendők némely összetalálkozásából eredt esetekben szükség szerint mindenkor segítségre késznek fogja magát bizonyítani és kifogástalan s előrelátó viselkedésével hivatalának a tekintélyét mozdítja elő, valamint egyházának szeretetét és bizalmát is a maga részére minél inkább biztosítja. Jóllehet arra az esetre, ha majdan valamely más, jobb állásra való előmenetele okából eltávozását igényelné: ezt megtagadni nem óhajtják, mégis, hogy az állást megfelelően tölthessék be és hogy a hivatalos teendőkben semmi hátrányos megszakítás be ne következzen, a távozáshoz szükséges idő gyanánt három hónapot kötnek ki. A hűséges szolgálatokért az egyházközség nevében, negyedévi részletekben 450 forint évi fizetést biztosítanak és pedig 200 forintot, mint hitoktatónak, a közös iskolai bizottság pénztáránál, 250 forintot pedig az egyházközség pénztáránál. Ezenkívül a harmadik emeleti szabad lakást a lelkészlakban és a téli tüzelésnek megtérítéséül évente 40 forintot. Végül kiemeli az okirat azt is, hogy a megválasztott az egyházközséghez és az egyházi képviselőséghez ugyanabban a viszonyban fog állani, amely a protestáns egyházak alkotmánya szerint az egyházközségek és azok lelkészei s tanítói között fennáll. A hivatalos teendőkre és a vallástánításra nézve pedig a felügyelet és vezetés közvetlenül a püspököt fogja megilletni, utána pedig az ágostai evangélikus főegyháztanácsot, (Consistorium.) Az okirat azután Isten kegyelmének és áldásainak a benső kérésével végződik.

Bredeczkynknak az ez állások elfogadására vonatkozó készsége tudató levelére azután, az 1802, év október hó 1-ső napjáról keltezett állították ki, bélyeges, merített hivatalos papíron s az egyháznak vörös viasszal nyomott pecsétjével, valamint díszes kezdőbetűkkel, a rendes meghívólevelet, amely lényegében azonos tartalmú az előbb ismertetett tervezettel. Az eltérés ennek szövege és a tervezet között csupán a fizetés összegének a megállapításában mutatkozik, amennyiben – egyébként a járandóságok mértéke változatlanul megmaradván – a fizetés-

nek évi összegét 500 forintban állapították meg, olyképen, hogy így az egyházi pénztárból évente nem 250, hanem 300 forintot főf ezen a címen felvehetni. Nem lehet érdektelen annak a megemlézése sem, hogy ezt a rendes meghívólevelet a szűkebb bizottság elnökei és tagjaiként, valamint az evangélikus egyházközségnek képviselői gyanánt kik írták alá. Az aláírók nevei, az eredeti okiraton látható sorrend szerint a következők: Thomann János Mihály es. kir. szabadalmazott nagykereskedő, Theuerlein Keresztély Vilmos, Bruvner János György, Schmallwasser János Keresztély Henrik, Kéler Zsigmond, Schmidt János Jakab, Kunz Gotthold nagykereskedő, Hornbostel Keresztély Gottlieb, Engel György és Steitz János Hartmann es. kir. kárpitgyáros.

Nem csekély megindultsággal olvashatjuk ezeket a neveket!

Ugyanazok a családnevek ezek, amelyek a Bredeczky-féle családi iratok között megőrizett egy régi, oly tekintélyes összeget eredményezett gyűjtőiven:, amelyet Bécsben 1788. október hó 16-ik napján, Scheidlin József és Loitsch Keresztély Henrik bocsátott volt ki, olvashatók akkor, amikor a jelzett évben Eperjesen pusztított tűzvész alkalmából jószívű adományokat kértek a károsultaknak, azzal végezvén érdekes okmányukat, hogy „íele szívvel egy olyan erényt gyakorolhassunk, amelyet a minden jóknak legmagasabb Megjutalmazója bizonynyal a legdicőbb érdemekkel fog majdan megkoronázni!

A rendes meghívólevélre következőleg pár nap múlva, azaz 1802. év október hó 4-ik napján, kelt az az okirat, amelyet a belső és alsó ausztriai püspökség nevében, annak vörös viasszal nyomott pecsétje alatt, Kaltenstein főegyháztanácsos, az evangélikus egyházközségnek Alsóausztriában, Stájerben, Karinthiában és Tri en then kirendelt püspöke és az evangélikus egyházközségnek első lelkésze állított volt ki s amely Bredeczkynek lelkészi vizsgájának a megtartásáról és az ő lelkészé történt avatásáról szól. E szerint Bredeczkyt, mint eddigi lelkészjelöltet és soproni tanárt, valamint a bécsi evangélikus egyháznál törvényesen meghívott segédlelkészt és vallástanárt, az említett egyháznak előljárósága, a főegyháztanácsnak szabály szerint bemutatta és annak a mondott év szeptember hó 19-ik napján kelt megbízása folytán, az okiratot kiállítónak megvizsgálása alá és felavatására adta ki. Ezen az alapon az okiratot kiállító püspök és pedig Wächter másodlelkésznek s főegyháztanácsosnak a bevonásával, 1802. október havának 1-ső napján, a vizsgálatot vele

megtartói ta. Ezen a vizsgálaton a jelölt „teljes megelégedésre a megkívánt bizonyítékokat szolgáltatatta arról, hogy a számára biztosított tisztségre képes és alkalmazatos”. Ennek folytán viszont ugyanő, október havának 3-ik napján, a délelőtt tartott nyilvános Istentiszteletnek végeztével, az itteni templom oltáránál, az összegyűlt egyházközség előtt és pedig Wächternek, valamint az eddigi lelkészhelyettesnek s utóbb a felsőausztriai Wels lelkészének: Schneller Lajosnak, szokásos segédlete mellett, ünnepélyesen az evangélikus egyház lelkészévé avatta. Erről a szabályszerűen eszközölt felavatásról – mint a továbbiakban olvassuk – alólírott azért adta ki ezt az okiratot, hogy a felavatott magát, ha szükséges, minden helyen, valósággal és törvényszerűen felavatott lelkészként igazolhassa. „A mindeneket szerető Isten engedje, – így végződik az okirat – hogy ennek az ifjúnak a fáradozásai is az igazság és az erény országában gazdag áldásban részesüljenek. Sikerüljön neki az, hogy új pályájára buzgalommal és bátorsággal léphessen! Hogy azt lelkiismeretes hűséggel folytathassa! És egykoron azzal a reménységgel végezhesse, hogy majdan halhatatlanságot fog aratni.”

Az ez eseményekre vonatkozó okiratoknak a sorát azután az rekeszti be, amelyet a főegyháztanács határozatából Engel János Keresztély tanácsos, az 1802. október havának 19-ik napján állított ki.

Ez a most nevezett Engel – akinek nevével Bredeczkynk élettörténetének a fonalán ezután oly gyakran találkozunk – azonos azzal a lőcsei születésű, kiváló történetíróval, akinek acélmetszésű képét Bredeczkynek egyik műve (Beyträge zur Topographie stb. IV. köt. Wien. 1805.) szintén közölte s aki Bredeczky iránt mindenkor a legelismerőbb jóindulattal és pártfogással volt eltelve.

Engel 1770. október 17-én Lőcsén született. Tanulmányait Pozsonyban és a göttingai egyetemen végezte s ezután, egy idő múlva, az erdélyi udvari kancelláriánál udvari titkár lett. Később könyvbíráló s a bécsi es. kir. evangélikus főegyháztanácsnak tanácsosa. Kedvenc tudományában, a történelemben, való nagy jártasságát számos művével bizonyította, amelyek nyomán a varsói királyi tudományos társulat és a krakói egyetem is díszoklevelekkel tisztelték meg. Annál nagyobb volt a veszteség, amely a történettudományt – már 1814. március hó 20-án – az ő oly korai halálával érte.

Az előbbieken jelzett főegyháztanácsi okirat azt fejezi ki, hogy Bredeczky a tanács részéről, kettős új állásában is, feljogosítást nyert arra, hogy a felavatott lelkészeket megillető mindennemű hivatalos cselekményt elláthasson, valamint hogy a tanács „bízást hiszi, hogy ő, elvállalt kettős állásában, mindenkor ε leglekiismeretesebb hűséggel fog eljárni; a reá bízott ifjúságnak jó példával fog szolgálni; és a föléje helyezett püspöknek a kellő becslést megadván, az ő vezetését jóakarattal fogja követni”.

Abból az alkalomból, hogy e helyütt kellett többször szólnunk az evangélikus főegyháztanácsnak a Bredeczkynek életébe beleszóló első szerepléséről: látszik helyén valónak annak a fel- említése, hogy ez a „K. K. Consistorium Augsburger Confession, in Wien” előbb Teschenben székelt, ahol ez, II. József alatt, akiről tudjuk, hogy az államnak követelt minden rendelkezést az olyan egyházi intézményekre vonatkozólag, amelyek, mint Hinschiús Pál mondja, nem isteni jogon alapulnak, az addig fennállott „Religions-Commission”-nak a helyére lépett. Innét azt az 1784. év augusztus hó 16-ik napján kelt rendelet helyezte át Bécsbe; melléje, a német és a cseh örökös tartományokat illetőleg, a helvét hitvallásúaknak részére egy külön főegyháztanácsot is szervezvé. Mind a két tanács az alsóausztriai tartományi kormányoknak volt alárendelve és mind a kettőnek, mint fejedelmi (landesfürstliche) hatóságnak, a fenntartásáról az erre vonatkozó udvari rendelet szerint, az államkincstár gondoskodott. Glatz is azt írta erre vonatkozólag, hogy 1784-ben, az egyházi ügyeknek könnyebben és gyorsabban intézhető céljából, valamint azért, hogy ezeket egy középponti helyről jobban, egységebben és sikeresebben vezethessék, az addig Teschenben fennállott evangélikus főegyháztanácsot Ausztria fővárosába helyezték át s erre bízta az evangélikus egyházközösségek ügyeinek az örökös tartományokban való legfelsőbb vezetését és intézését. A reformált vallásúak részére, ugyancsak itten, egy külön főtanácsot alakítottak és bár a hivatalos vezetés teljesen el volt különítve egymástól, mégis mind a kettőnek közös és pedig katólikus vallású elnöke volt. A többi világi és egyházi tanácsosok azonban mind evangélikusok voltak. S Glatz meglelt Ismeréssel siet kiemelni azt, hogy a Tetzeln ellen szerkesztett tételeknek a wittenbergi vártemplom kapujára történt kifüggesztését követő három százados évfordulóig (1817. október 31.) az elnökség be-

töltői között semmi nyoma sem volt soha annak, hogy náluk a legkisebb szabadelvűséghiány is mutatkozott volna.

Az evangélikusok e főegyháztanácsának voltak alárendelve azután az osztrák örökös tartományokban az összes evangélikus egyházközsegek és ennek a hatásköre ilyképen nem kevesebb, mint öt püspökségre (superintendentia) terjedt, ú. m.: 1, az alsóausztriai-, stájer-, illyr- és velenceire; 2, a felsőausztraira; 3. a morvái- és sziléziaira; 4, a csehre és 5, a galicziaira.

Bécsi hivatalos élete.

Ilyképen elnyert és elfoglalt állásában, a hatalmas fő- és székvárosban, Bredeczkynek életének valósággal új és emelkedetebb időszaka vette kezdetét.

A nagy város hatalmas lendületet mutató szellemi élete igen jelentékeny hatással volt művelődésének betetőzésére. Bár kétségtelen, hogy épen ez és abban az embereknek egymástól távolabban álló volta, különösen eleintén, nagyon érezte a kisebb városi élet bensőbb, bizalmasabb vonatkozásainak a hiányát. Jóllehet épen ez volt az, amely után egész lelkével olyannyira vágyakozni tudott.

Minden figyelmét és odaadó buzgalmát, valamint lelkes ügyszeretetét, hivatalos teendőinek az ellátására és lehető teljes betöltésére szentelte itten is, S természetes, hogy az a törekvése, amely lelkének alapvonása volt s amellyel a tapasztalt bizalomért mindenkor hálásnak lenni igyekezvén, működésébe olyannyira belé tudta vinni egész nemes szívét és lelkét: csupán tevékenységének a hatását növelte ezen a helyen is és azt annál kedveltebb s rokonszenvesebbé tette mindenki előtt.

Lelkészi szereplésében – mint amiképen ezt Glatz is kiemeli – különös előnyére szolgált a költészethez mindenkor érzett és ápolt nagy vonzódása, valamint az épen ennek alapján abban szerzett jelentékeny jártassága is, Bár az egyetemről való hazatérése után kevés alkalma nyílt arra, hogy ő maga költői művek írásával foglalkoznassék, mégis az a körülmény, hogy ezt előbb olyan szívesen tette, valamint hogy ennek a termékeit olyan mohó élvezettel olvasta és sajátította el mindég: kétségtelenül nagy haszonnal járt szószéki beszédeinek úgy megszerkesztésénél, mint előadásánál, mert igaz a kell, hogy le-

gyen Glatznak, amikor – erről szólván – azt emeli ki, hogy annak, akinek a költészettel szemben kellő érzéke nincsen, nagyon nehezen fog sikerülhetni az, hogy szerencsés szónokká küzdhesse fel magát, valamint hogy a leghíresebb német szónok – Reinhard Ferenc Volkmar – is beismerte, hogy ennek a tehetségének a kiképzésében a költészettel való foglalkozása volt az, aminek a legtöbbet köszönhetett.

Különben már a hozzája intézett levélben, az állásával összekötött teendők körülírására és meghatározására nézve olvasható részletek is meggyőzhetnek bennünket arról, hogy Bredeczknynak ebben az új állásban nem nagyon sűrűen lehetett alkalma arra, hogy magát az egyházi szónoklásban gyakorolja. A délelőtt 'egyházi beszédeknek a tartása a másik két lelkésznek állott jogában és kötelességében. Azonban vannak adataink, amelyek azt igazolják, hogy igen szívesen hallgatott szónok volt Bécsben is. Szónoklásának jellemzéséül azt olvashatjuk Glatz adataiban, hogy a hatalmas élénkség, lendület és tűz, amelybe – előadása közben – a szószekeken jutott, őt olykor beszédének a menetéből is kikököntette és hogy, épen ennek folytán, némely körmcndatai nem is sikerültek elég jól. Feljegyzi erről azt is, hogy szép és méltóságteljes megjelenése, mély hangja és különösen az a szent buzgalom és ihlet, amellyel beszélni szokott, igen nagy előnyére voltak mindenkor.

Hogy a költészet iránt táplált nagy szeretete mennyire áthatotta egyházi szerepléseit is, annak igazán szép és meggyőző bizonyítéka az a megható s valóban méltán költőinek mondható kis munka, amelyet „*Bécsi töredékek*” című művének második részeként, – „Ninához” címezten – „*Reisebemerungen*” című könyvének első kötetében tett közé. Ebben mély vallásossága s a tiszta erkölcsi világ iránt táplált odaadó, rajongó vonzódása igazán meghatóan szép és értékes bizonyítványt nyert.

Nagyon érdekes a kis műnek a bevezetése is, amely élénk világot vet nemcsak az íróra, hanem korára is.

Ebben arra utal, hogy sokszor folytatott beszélgetést arról a befolyásról, amelyet az emberiségbe vetett hit a mi megelégedett voltunkra gyakorolhat. Mostan, amióta az embereket, mivel őket olyan körülmények között figyelheti meg, amelyek az alaposkodást egyáltalában meg nem engedik, jobban ismeri, belátja, hogy *az emberek egészben véve sokkal jobbak, mint amilyeneknek látszanak s hogy a jognak és az erkölcsnek az érzései mé-*

lyebben hatoltak belsőjükbe, semmint azt, futólagos megfigyelés melleit, gondolnók. Annak, hogy az emberek oly könnyelműen és balgán cselekszenek s hogy rosszabbnak látszanak, mint amilyenek: a kornak az a végzetes sajátsága a fő oka, hogy *az észnek a kiválóságait többre becsüljük a szív jelességeinél!* Ez vonatkozik kitűnőleg a vallásra is. Mert vannak olyan balgák, akik a „jó fejet” megillető dicséretet a szívet megillető dicséretnek a rovására igyekeznek megszerezni s hiúságuknak hízeleg az, hogy őket inkább tanult és erős szellemeknek, semmint nemes és becsületes embereknek tartásák. Ezért van az, hogy az emberek között több hitetlenséget és részvétlenséget vélünk, mint amennyit akkor találunk, ha alkalmunk van arra, hogy őket igazi mivoltukban láthassuk. Egy olyan városban, mint amilyen Bécs, természetesen sok a könnyelmű s gondolat nélkül való ember. Az olyanok, ezek, akik szívüknek szegénységét álműveltséggel kénytelenek takarni, akik ezt az üres díszüket levetközvé, szegény, megvetendő teremteseknek tűnnek elő és akik olyan kevesek s mégis olyan soknak hiszik magukat s büszke elbizakodottságukban azt is gondolják magukról, hogy ők a hitnek a szükségessége felett állanak.

Ily tapasztalatok között csak annál nagyobb és kellemesebb meglepetés volt reá nézve az a tapasztalás, amit hivatalos teendőinek az ellátása közben szerzett és. amelyet el akar beszélni.

Leírja azután egy nagy beteg nőnél tett lelkészi látogatását, aki az élettől való válás perceiben a hitnek vígasztalásáért fordult hozzá s aki az egyetlen leányától ajándékba kapott két papagályról emlékezett meg, melyek egyike a francia származású apának vígasztalására francia szavakat, másika pedig a német származású anyának öröme német szavakat tudott. Ennek nyomán elmondott gyönyörű szavaival Bredeczkynk, a legodaadóbb elismeréssel telt anyai szívnek és a legbensőbb hálával telt gyermeki szívnek az érzelmek festi; azzal végezvén előadását, hogy ő teljesen megindultan állott az élete utolsó perceit élő anyának ágyánál s szemeit könnyek borították el s valósággal nem tudta, hogy mit csodáljon inkább: vajjon az anyának háladattosságát leánya iránt, avagy a gyermeknek a háláját szülőivel szemben. S nemkülönben azzal, hogy mély meghatottsággal tért ebből a látogatásából haza és hogy a két papagály gyakran feltűnik azóta lelki szemei előtt; mígnem a háttérben szüntelenül látni vélte a hálás leánynak gyöngéd alakját, aki annyira bol-

dog azon, hogy szülőinek életalkonyát olyan derüssé és meglegedetté teheti. S költőien bájos leírásának figyelemre méltó tanúságaként végezetül azt emeli ki, hogy: „Nem a jótétemény, amelyet mással szemben gyakorlunk, hanem a mód, amint ezt gyakoroljuk: nemesíti meg igazán szívünket!”

Nagy buzgalommal és kedvteléssel látta el másik hivatalát, a vallástanárságot is s kétségtelenül része van abban, hogy az ottani evangélikus egyház története, már oda jöttek az évében, az iskolának a kiterjesztéséről és javításáról adhat számot. Az ifjúságot, amelyet a vallástanításban oktatott, nagy mértékben meg tudta nyerni magának és tanításainak. Glatznak róla írott életrajzvázlatából is tudjuk, hogy tanítványai milyen benső tisztelettel és szeretettel csüggték előadásain, úgy hogy nevezett életírója szükségesnek látta különösen kiemelni azt is, hogy amikor a Bécsből való távozásának az ideje elkövetkezett és Bredeczkynk az ifjúsághoz szóló búcsúbeszédét Íartotta, meleg lel-kével magához karolt ifjai könnyekben olvadoztak a válás fáj-dalmának a súlya alatt.

Hivatalán kívül való élete.

A Bredeczkynk természetének alapvonásaként jelentkező állandó és nagy vonzódás a családi körök meghitt, bizalmas ott-hona után, itt a főváros zajában szintén mintha egyre jobban érezte volna a maga hatását.

Ennek hatalmasabbá válására nemcsak a nagyvárosi életnek hidegebb, kimértebb, zárkózottabb s az embereket egymástól inkább eltávolítóbb volta hatott közre s nem is csupán az, hogy a felhalmozódott hivatalos teendők lelkének jelentékenyebb kifáradását eredményezték, ami viszont annál kívánatosabbá, sőt szükségesebbé tette reá nézve a kellemes, szórakoztató környezetben való megpihenést és felüdülést, hanem erre hatott egyszerűsmind, mint amiképen ezt felőle Glatz is feljegyezte, az ő finom műveltsége, víg és derűs értelme, nyílt, szíves emberbaráti, kedves lénye is, mely tulajdonságok már nyomban az ismeret-ségekötésnek első pillanataiban részére nyertek meg minden szívet és amelyek, az éremnek másik oldalaképen, azt eredményezték, hogy az ismerős, előkelőbb családok szintén a legszívesebb örömmel és készséggel fogadták őt körükben.

Ehhez járult az is, hogy bármily sok nehézséggel és kellemtelenséggel kellett is a soproni évek folyamán megküzdenie: mégis úgy érezhette, hogy az onnét való válásnak a terhe sokkal súlyosabb volt az ő érzékeny és különösen a búcsúzásnak a fájdalmait mindenkor annyira nehezen viselő szívének, mint amiképen azt előre gondolhatta. Hiszen olyanokat kellett elhagynia, akikhez hűséges lelke mintha egészen hozzánőtt volna már s e mellett meg kellett válnia az édes hazai földtől és a hazai intézményektől is! ... Bredeczkynknek határozottan voltak előérzetei! Ilyen előérzete támadhatott akkor is, amikor mostan hazájától kellett búcsút vennie. Talán megérezte ott, szíve legmélyén, hogy bármennyire vissza is fog vágyakozni egykoron majd ide, erre az édes honi tájra s különösen az ő annyira szeretett szépséges „Kárpátjai” alá: ez már, sem életében hosszabb időre, sem pedig halálában, nem fog bekövetkezhetni soha! ... Úgy kellett magát éreznie ott a nagy világvárosnak zajos forgatagában, mint aki eddigi életének meghittségéből sokat veszített. Ezt kellett lehetőleg pótolnia! S ezért is kereste az előtte oly bizalommal megnyíló családi otthonokat és az ezek lakóinak épen ilyen bizalommal eléje táruló meleg szívét,

«De mindezekhez járult az a hatalmas lelki rázkódtatás is, amelyen Bredeczkynknek Bécsbe jövele után már néhány hónap múlva keresztül kellett mennie és amely, a felzaklatott érzelmek első csillapultával s fájdalmának némi enyhülésével, szintén csupán arra kényszerítette őt, hogy az iránta jóindulattal és gyöngédséggel viseltető emberek körében szerezzen gyógyító írt szíve sebére.

Említettük már azt a tiszta, teljesen eszményi köteléket, amely Bredeczkyt Sopronban az özv. Donner Zsigmondné családjához fűzte és amely különösen a két gyermek nevelésének vezetését és gondozását ruházzván reá, egyszersmind azt eredményezte, hogy a gyöngéd és művelt lelkületű nő valósággal jó szelleme lett Bredeczkynk egész életének s különösen buzdító és irányító nemtője irodalmi munkálkodásának. Bécsi állásának az elfoglalása sem csökkentette ennek a köteléknek a bensőséget, sőt az a körülmény, hogy, mint a rendelkezésünkre álló levelekből látszik a nevezett családnak fia: a kis Ferenc, szintén Bécsbe ment, hogy ottan, a Bredeczky vezetése alatt folytassa tanulmányait, nemcsak tovább ápolta azt, hanem mintha még mélyített volna annak tiszta mederén.

Mikor Bredeczkynk az 1802. év októberében bécsi állására távozott, a művelt lelkű barátnő már betegeskedett s baja egyre súlyosabbá lett. Az utolsó levél, melyet reszkető kézzel írt gyermekeinek távollévő nevelőjéhez, 1803, február havának 2-ik napján kelt. És a súlyos betegség leírásával telt, a javulásra már semmi reményt sem mutató, valamint még ebben a fájdalmas hangulatban is csak fiának jó előmenetelén való aggodásról szóló levél előlapján maga Bredeczkynk jegyezte fel azt, ami az ő lelkének egyik legnagyobb csapása és vesztesége lett, hogy február hó 18-ik napján, délután 4 óraker „költözött el ez a nemes lélek s 20-án, születése napján, temették el őt..”

Hogy milyen igazán nagy fájdalom volt ez Bredeczkynk gyöngéd szívének s milyen leverő hatást gyakorolt egész lelkületére: azt különösen Glatznak életírási vázlatából tudjuk, aki épen ennek az ecsetelésére annak a levélnek idevonatkozó tartalmát mutatja be, amelyet Bredeczkynk ő hozzá, Schnepfen-thalba intézett volt. „Ma, – írja néhány nappal a gyászeset után – az engemet körülvevő sok munka és teendő ellenére is, kedves drága Glatzom, beszélni akarok veled s fájdalomtól nyomott szívemnek szabad folyást óhajtok engedni. Oh, az én szerett, tisztelt barátnóm, aki az én életem volt, nincs többé! Február 18-án adta ki nemes lelkét. Tizenkilencedikén, szomorú előérzetektől gyötörtén, a legborzasztóbb időjárásban jöttem meg Sopronba és őt a terítőn találtam. Oh, az életnek legkeserűbb kelyhét kellett kiürítenem s még mostan is valósággal bódultságban vagyok, amelyből csak időnként ragadnak ki teménytelen hivatalos teendőim. Természetes, hogy ez csak pillanatokra történik s valósággal nem tudom felfogni azt, hogy szívemnek ez a keserű hangulata miképen fog valaha megszűnhetni?! Nemes lélek volt; tiszta, szeplőtlen lelkiismerettel! S mint angyal – a béke angyala – halt meg, hosszas, fájdalmas szenvedés után!” Azután, mintha ezzel az elhatározásával is csupán nagy eszményképének: Goethének az ifjú Stein Frigyes nevelésében mutatkozó példaadását akarta volna követni, így folytatta: „Fiát egészen nekem adta át! Mint saját gyermekemet, úgy fogom őt tartam és nevelni! .. . Semmi sem szentebb, mint a barátságnak és ~. szeretetnek az érzelmei! Most az én legjobb és leghűbb nem-tóm el! Int mellőlem s természetes, hogy elhagyatva, egyedül állok. De ti, kedveseim, – itten Glatzot érti és Josephit, akit a levél előbbi részében említett – ennek következtében csak még

drágábbak lettetek nekem! A ti becsülésetek és vonzódásokat nélkül, mely a ti résztvevő baráti kebletekből sugárik felém, kétségbe kellene esnem s a mázsás súly, amely engemet a földre nyom, alig volna elviselhető!”

Az akkor épen 44-ik életévét betöltött hű barátónak ez a gyászos elhunya nehezen gyógyuló sebet ejtett Bredeczkynk hűségese, érzékeny szívéen, amelyet fájoan erezett még évek multán is, amikor elköltözött jó nemtőjének rendelkezése folytán, az ő hagyatékából emlékül kapott és a családban mind e maí napig gondosan megőrzött díszes, öreg állóórának és velencei tükörnek a szemlélése közben, utóbb alapított családjának körében, soha sem szűnő kegyelettel reá emlékezett, akinek emléket nagy tisztelettel és megbecsüléssel őrizte és ápolta szüntelenül; ugyanezeket az érzelmeket ültetvén bele övéinek a lelkebe szintén.

Főképen lelkészársai voltak azok, akik Bredeczkyt mindenkor a legnagyobb rokonszenvvel és jóindulattal vették körül Wachternek, Kaltensteinnak, Kleynmannak különösen sokat köszönhetett abban, hogy bécsi élete oly kellemessé és oly tanulságossá alakult. Ezek a legnagyobb ragaszkodással viseltettek iránta s családi körükben csaknem mindennapos vendég volt. Épen Wachternek az élete történetéből különösen tudjuk azt, hogy ő maga is mennyire kedvelője s művelője volt a zenének és éneknek s ilyképen ismert előttünk életének az az adata szintén, hogy szép és vonzó családi körében legnagyobb kedvtelése volt a jó barátok csoportjának a zenélése és énekkari működése. De tudjuk felőle azt is, hogy az erre érdemes ifjakat mennyire igyekezett minden lehető módon felkarolni s előhaladásukban segíteni. Így mindezek is csupán annak szolgálhatnak bizonyítékául, hogy milyen szívesen látta otthonában ő is Bredeczkyt s hogy viszont az utóbbi is milyen nagy örömmel kereste fel barátjának, földíj ének, kartársának s egyszersmind legmelegebb szívű támogatójának otthonát.

Bredeczkynk feljegyzéseiből láthatjuk azonban, amit a „Nemzeti Plutárkus” is annyira kiemel és okául hoz fel annak, hogy ő „ott oly sokat pallérozódott”, hogy gyakori érintkezésben és összeköttetésben állott a bécsi tudományos, irodalmi és művészeti élet számottevő egyéniségeivel is, akikkel fenntartott ez a kapcsolata szintén csupán lendítőleg hatott az irodalmi foglalkozás iránt mindenkor táplált nagy vonzódására.

Bécsi életére különben még érdekes világot vetnek azok az adatok is, amelyeket, levél alakjában, „Reisebemerkungen” című műve első cikkéként „Bécsi töredékek” (Fragmente über Wien) cím alatt, Josephihez intézetten, tett közé s amelyekkel nevezett barátjának az osztrák fővárosi élet ismerete után való vágyódását akarta kielégíteni. Azért nem kívánta barátját az erről a kérdésről a könyvpiacra nagy számmal rendelkezésre álló művekre utalni, mert másfelől barátja csupán egyes jegyzeteket óhajt, amelyekből inkább az ő (t. i. Bredeczky) egyéni nézetét szeretné megismerni. Mi reánk azonban épen ezek az egyéni nézetek, megjegyzések és kifogások a legérdekesebbek, mert tájékoztatnak arról, hogy a bécsi életkörülményeket Bredeczkynek milyeneknek látta és tapasztalta maga körül, azokat milyeneknek ítélte és hogy azok mennyiben tértek el az, ő lelkében erre vonatkozólag megalkotott és ápolt eszményektől.

Reá utal a cikk arra, hogy az ő álláspontja ezeknek az adatoknak a papírravetésénél természetesen különleges, mert, mint mondja, az ilyen városleírásoknál sohasem közömbös az, hogy azok milyen állást betöltő egyéntől származnak. Sőt az sem, hogy azokat milyen vallásfelekezetű lelkész írta. Találó szellemességgel mondja, hogy mint miképen a bizonyos tájszólással beszélő emberek közé jutva; azt tapasztaljuk, hogy ezek azon igyekeznek, hogy a mi elütő, hibátlan beszédünket utánozzák, úgy, ha a lelkésznek komoly ruháját pillantják meg valakin, mintegy átalakulni látszanak. Beszédük természetes hangját cifrázni fogják. Álarcot vesznek magukra és valóságos színjáték veszi kezdetét, Bécsnek néhány vonását kívánja csupán rajzolni, abban a reményben, hogy barátjának a szép és jó iránt ápolt tiszta hajlandósága majdan összefüggő egészet alkosson belőle.

A büszke Athén alapításának a mondájából indul ki s jellemzi Bécsét és lakóit. Elmondja, hogy a városnak annyi sok tudósa és képzett üzletemberre van, hogy e tekintetben is bizvást felveheti a versenyt Északnémetországnak bármely nagyobb városával. És ha ez hihetetlennek látszik, annak az oka csupán abban keresendő, hogy az ottani tudósok között a legkevesebb az, aki egyszersmind író is volna, A tudományos intézetek tanárai jó díjazást élveznek s így már csak ez a körülmény is oda hat, hogy az írói működésnek egyik ösztönző rugója, amelynek hatása a német egyetemek tanárainál el nem tagadható, elesik.

Ehhez járul, hogy a bécsi egyetemi tanároknak nagyobb az elfoglaltságuk, mint más országok magasabb tanintézetinél, ahol minden szakban a rendkívüli és magántanároknak a száma fellette nagy. Ezeken kívül el nem hallgathat még egy okot, amely a felhozott kérdésben jelentékenyen érezteti hátráltató hatását s ez az, hogy a legtöbb tudós nem fordít semmi szorgalmat és figyelmet arra, hogy nyelvét mivel je. Közülök igen sokan a vidéki csúf szólásmódot beszélik, sőt némelyek azzal tetszelegnek maguknak, hogy másat nem is akarnak elsajátítani. Az ő nézete ebben a tekintetben az, hogy mindenki, aki a művelt névre igényt tart, tiszta, folyékony nyelvet sajátítson el, hogy mások is annak tarthassák, aminek ő magát tartja, Megbocsáthatatlannak véli azt, ha egy tudós ezt elhanyagolja. Elmondja, hogy egy ilyen tudóssal találkozott. Égett a vágtyól, hogy megismerje őt, de mikor ez. bekövetkezett és vele beszélni kezdett: egészen zavarba jött, mert azt kellett hinnie, hogy a szép teremből, amelyben találkozásuk lefolyt, valamely alacsony osztrák korcsmába, fuvarosok közé jutott, Ő annyira meg volt lépetve és le volt verve, hogy valósággal beszélni sem tudott. Ez a jelenség különben - mint mondja - itt olyan általános, hogy a tökéletes német nyelvet beszélő tudós: a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Nem is lehet tehát csodálkozni azon, ha a külföldi, az ilyen tapasztalásoktól félrevezetve, a bécsieknek a műveltsége felől kevésbé előnyös véleményt visz magával.

Az ottani közönségről elmondja, hogy nem meri azt azzal vádolni, hogy a tudományokat megvetné, A tudósokat, ha egyszersmind élvezetes társalgók, megbecsülik, A művészeteket és tudományokat is, ha azok egyszersmind mulattatnak és élvezetet nyújtanak. Az irodalmat is ismerik, ha az nem megyén túl azon a határon, amelyet a szabadelvű ember és az előkelő világnak a hírlapja von meg számukra. Nemesebb, emberszeretőbb s tudományosabb és művészetiesebb gondolkozásmódnak a magvai sarjadoznak itt-amott s csak kedvezőbb kikeletre volna szükség, hogy a jobb szellem elűzze az üzérkedésnek dühét és szenvedelmét. Ha azonban az ember Bécsben olyan tudományok után való vonzódást kutat, amelyek a kenyértanulmányokkal nem kapcsolatosak, ha tiszta ízlés után nyomoz, avagy a hazai és külföldi írók magasabb szellemi művei után, ha olyan emberiséget óhajt találni, mint amelyet annak örök apostola hirdetett, avagy pedig - a szónak magasabb értelmében vett - hazafisá-

got s a célszerű és az emberi jólétet s a polgári megelégedést előmozdító intézetek iránt való érdeklődést, egyszóval ha az ember ottan ezt a magasabb életet keresi: akkor azt, természetesen, nem fogja feltalálhatni. Itt-amott egy-egy tiszta érzelmekkel telt szív s egy-egy világos értelem szól ugyan hozzánk; mindaddig azonban, amíg egészben véve az ember az általános becsülésre és tekintélyre csupán gazdagság útján tehet szert, amíg az ifjúság is, alapos nevelésének a hiányában szűkölködik és csakis szülőinek a keresetére lévén büszke, magát máris elég okosnak képzei akkor, ha a nélkülözött ismereteket megveti s egyúttal mindent kifogásol és megítél, ami csak nyelvére kerül: mindaddig Bécs el nem érheti sem a külföldiek tartozó megbecsülését, sem pedig a haladásnak és finomodásnak azt a szükséges fokát, amelynek ez a város, a rendelkezésre álló eszközökkel oly könnyen örvendezhetne.

Cikkét, melyben még a bécsi és a németországi kereskedők között látott párhuzamot vont meg, azzal az ígérettel végezte, hogy a város tudományos műveltségéről egy más alkalommal fog szólni. Felette sajnálhatjuk azonban, hogy ezek a tervezett és kilátásba is helyezett levelek elmaradtak. Bizonytalán sok érdekes adattal szolgálhattak volna ezek nekünk úgy arra nézve, hogy valóságban milyenek voltak a társadalmi körülmények, amelyek között Bécsnek akkori élete és ebben Bredeczkynak az élete is folyt, mint amiképen arra nézve is, ami viszont az ő lelki szükségletének a zsinórmértékét tárta volna továbbra is elénk, hogy ebben mit helyeselt, avagy pedig mit kifogásolt épen Bredeczky. E tervezett további tanulmányok elmaradásának az okát maga Bredeczky adta meg, amikor azt jegyezte fel, hogy a „Sonntagsblatt”-nak a megjelenése óta feleslegesnek tartja már azt, hogy Bécsről szóló többi leveleit is lenyomassa. West Tamásnak az alapelvei, melyeket e mondott lapnak a hasábjain követ, annyira megnyerték az ő tetszését, hogy ezekután a színházakra, közönségre, stb. vonatkozólag a maga részéről feleslegesnek tart minden szót és csupán azt kívánja, hogy a nevezett író ki ne fáradjon abban, hogy a lovagiasan kezdett harcot – a korszaknak romlott fiai ellen – lovagiasan végig is küzdje.

Lelkének régi vágya és hajlandósága, csupán jelentékenyebben fokozódva a reá nehezedett csapásnak súlyától, valamint a társadalmi érintkezésben olykor tapasztalt csalódásoktól és en-

nek következtében keletkezett lehangoltságtól is, egyre fokozottabb mértékben hajtotta őt az irodalom művelése felé.

A Sopronban megkezdett, de az onnét való eltávozás folytán abbamaradt évkönyvnek (a „Taschenbuch”-nak) helyébe új műnek a megindítása foglalta el gondolatát és idejét. Erre a tervére vonatkozólag Schediusnak a folyóirata (*Zeitschrift von und für Ungarn*), már az 1802. évfolyam második kötetében (a 360-ik lapon) Bredeczkynek egy hirdetését közölte, amelyben Sopronban abbamaradt vállalatának más alakban leendő átültetése tekintetében azt hozta nyilvánosságra, hogy ezentúlra a műnek címét és alakját meg fogja változtatni és azt „*Beyträge zur Topographie*” címmel fogja megjelentetni és pedig úgy, hogy minden kötet lehetőleg legalább egy rézmetszetet is hozzon, valamint hogy – bár magát e tekintetben időhöz kötni nem kívánta – minden évben legalább egy kötet jeleni jen meg. Megjegyezte ebben a hirdetésben azt is, hogy igen szeretné az előfizetőknek a névsorát szintén közreadni, hogy azokat és így azoknak a szükségleteit íg, annál inkább megismerhesse s ez utóbbiakhoz jobban alkalmazkodhassék. Azt szeretné a leginkább, ha ezeket az így megjelenő köteteket honfitársnőinek a kezeihez tudná juttatni, mert az irodalom terén ő róluk felette kevés gondoskodást lehet tapasztalni és így ő nekíek, a sületlen regényektől már bizonynal erezett utálatukban, okvetlenül vágyódniok kell okosabb szórakoztatások után.

Ehhez az ilyképen megindítandó művéhez gyűjtötte azután nagy szorgalommal és mindenre kiterjedő, figyelmes körültekintéssel az adatokat. Ennek az adatgyűjtésnek a munkájában széles kiterjedésű levelezést folytatott azokkal a hazai tudósokkal és írókkal, akiket ehhez a műhöz munkatársakul megnyerni óhajtott.

Így indult meg azután a „*Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungarn*”, amelyből az 1803-1805. évek folyamán négy kötet jelent meg olyképen, hogy az első kötet csakhamar, t. i. már 1805-ben, második kiadást ért és pedig valamennyi a bécsi Camesina-féle könyvkereskedés kiadásában,

Ennek a műnek első és második kötete 1803-ban, harmadik kötete 1804-ben és negyedik kötete 1805-ben került az olvasók kezébe. Az első kötetet, annak második kiadását, Korabinszky Mátyás történetírónak, a harmadik kötetet Schwartner Márton pesti egyetemi tanárnak és a negyediket Engel János Keresz-

tély történetíró s főegyháztanácsosnak az arcképe díszíti. A második kötetről már előbb kiemeltük, hogy az nem egyéb, mint a Sopronban megjelent „Taschenbuch”-nak újabb lenyomata. Itt megjegyezhetjük, hogy Loesche azt írta, hogy már mint bécsi vallástanár: öt (!) kötet „Beyträge”-nek a közrebocsátásával gazdagította az irodalmat. Ez azonban nem érthető másképen, mint úgy, hogy a köteteknek ebből az így közlött számából négy a „Beyträge”-re, egy pedig – az utóbbiakban is említendő – „*Neue Beyträge*”-re esik.

Ezúttal nem ismételvén azt, amit a „Taschenbuch”-ban a Bredeczkynk tollából megjelent dolgozatok felsorolására nézve elmondottunk és ami, természetesen, vonatkozik a „Beyträge” második kötetében megjelent dolgozatokra is, valamint említés nélkül hagyva a más íróktól közzétett dolgozatokat: röviden fel akarjuk sorolni azokat a műveket, amelyek az első, harmadik és negyedik kötetben Bredeczkytől jelentek meg és amelyek egyfelől munkabírásának kimeríthetlenségét, másfelől pedig tehetségeinek a sokoldalúságát egyképen bizonyítják.

Az ő tollából jelentek meg az első kötetben: *Tanulmány Korabinskyról; Sopron; A magyar juhász; A telepítés ügye Magyarországon* és *A szepesi szólásmódok gyűjteménye*. A harmadik kötetben: *A magyarországi helyrajzi irodalom átnézete; A Fertő tava; Utazás Szombathelyre ; Pöstyén* és vegyes természetrajzi adatok. A mű negyedik kötetében pedig: *Sopron vármegye természeti és helyrajzi átnézete; folytatása a Magyarországi helyrajzi irodalom átnézetének; és végül függetlenül azok a változások, amelyek az 1802-i országgyűlés határozata következtében állottak elő.*

Bredeczkynknek ezt a vállalatát ilyképen ismertetvén, itten látszik helyénvalónak annak a megemlítése, hogy a „Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete” című munkának (Színnyei József) Bredeczkyről szóló cikke ezt a művel „Beyträge zur Topographie und Statistik des Königreichs Ungarn”-nak idézi. Ez az adat kiigazításra szorul, mert ebben a címben a statisztikára való hivatkozás nem található. Ez utóbbinak a címben való szereplése nem ennél a műnél, hanem kizárólag a „*Neue Beyträge*”-nél fordul elő.

Az első kötetnek 1803. márciusában keltezett előszava bőven tájékoztat a szerző céljairól. Ha Magyarország földrajzi tekintetben még az ismeretlen országok közé tartozik, – úgymond

– ennek az oka nem az erre vonatkozó irodalmi hírek hiányában keresendő, mert hiszen a bel- és külföldi szerzők egész tömegével szolgáltak már az erre vonatkozó iratoknak. Maga az a körülmény, hogy hazánk néhány évszázadig oly szerencsétlen védőfala volt a török betöréseknek és szomorú színtere a válásért és szabadságért vívott hosszú és véres küzdelmeknek, sok tekintetben előnyösnek is volt mondható és pedig azért, mert épen ezek a körülmények új térképeknek, rajzolatoknak és leírásoknak a készítésére szolgáltak ösztönzésül, amelyek e nélkül nem igen jöhettek volna létre. Az íróra nézve abban áll a legnagyobb nehézség, hogy az ország oly különböző, műveltség és érdek tekintetében egyenlőtlen, nyelv, vallás és erkölcs szempontjából is egymástól elválasztott nemzetiségekből áll, hogy viszonyukat egyáltalában nem könnyű bölcséleti szellemben és szigorú pártatlansággal felfogni és fejtegetni. A túlzó nemzetiségi szempont a főoka annak a homálynak és tévelygésnek, melyek az erről szóló iratokban uralkodnak. Mindeniket kell ismerni, hogy hű képét adhassuk az egésznek. A nemzetiségek között való küzdelem hátrányos. Így ennek a munkának egyik kitűnő rendelkezése az, hogy ennek a mutatkozó hibának a leküzdésére törekedjék és hogy ebben a tekintetben szabadelvű, valamint emberies alapelveket terjesszen a nagyközönség körében. És ha itt amett úgy tűnnék fel a dolog, mintha ő egyik, avagy másik nemzetiségnek a szavát szólana, ez semmi esetre se történjék a másikkal a rovására, mert teljesen meg van győződve arról, hogy mindenkinek megvannak a maga határozott előnyös tulajdonságai. Ha a szépebbégek iparáról és szorgalmáról beszél, akkor tényeket mond el, amelyek a többieket sem el nem idegeníthetik, sem pedig meg nem sérthetik. Mindehhez járul az ország területének különféle alkata, fekvése, termékenysége, amelyek különféle foglalkozásokat, életmódokat, stb. eredményeznek, melyeknek a köz szempontjából esetleg hátrányos oldalát ki lehetne egyenlíteni. Erre vannak hivatva többek között a lelkészek és a tanítók is. Célja az ismeretterjesztés lévén: művében nagy súlyt fog fektetni a rézmetszetekre is. *Erről az országról a legjobb volna egy egész történelmi képeskönyvet közrebocsátani.* Ezt mintegy elő akarja készíteni, mert ez annyira megfelel az ő terveinek is.

A második kötetnek 1804. december 18-ik napján kelt előszava meleg köszönetet mond az oly bátorító figyelemért, amely-

ben vállalatát részesítették. Különösen gróf Széchenyi Ferencet és gróf Aspermontot emeli ki a pártfogók közül s ígéri, hogy azon fog igyekezni, hogy: „legjobb tehetségeivel, erre az elnéző kegyességre, érdemes legyen!”

A harmadik kötet (1804.) előszavában hangsúlyozza szintén ezt a nagy szívességet és jóakaratot, amellyel művét a közönség, sőt a bíráló is fogadta. Érinti, hogy csupán egy bírálója volt, aki elégedetlenségét fejezte ki e munkája felett és általában egész irodalmi munkálkodása felett abban bizonyos „sietést” akarván felfedezni, amellyel nem szentelhet kellő időt, figyelmet és fáradságot arra, hogy valamit alaposan és kimerítően tárgyaljon. Mondja, hogy erre a kifogásra számított a legkevésebbé. Hiszen ő úgy Sopronban, mint Bécsben is minden időt csak a munkálkodásra fordított s erre való törekvésében feláldozta még az üdülésre szükségelt órákat is. A leírt vidékeket maga beutazgatta s alaposan megvizsgálta mindent, amiről csak írt. Ebben az előszóban mondotta el azt is, hogy az a vidék, amelyen nevelkedett, t. i. a Szepesség, kezdettől fogva fokozottabb mértékben vonzotta és érdekelte és ennek a történetéről olvasott a legtöbbet! Ez a körülmény ad neki mindenkorra jogcímet arra, hogy főképen ezzel a vidékkel foglalkozzék.

Végül ugyanennek a műnek negyedik kötete, az 1805. február 18-ik napjáról kelt előszavában, csupán annak az óhajjának ad kifejezést, hogy ez a kötet is megfelelően kitérjen céljának és az ahhoz értőknél az eddigiekhez hasonló tetszésben részesüljön. Ehhez a kívánságához azt az ígéretét is hozzáfűzi, hogy bármilyen fordulatot vegyen is az ő életének sora s bárhova helyezték is át őt: soha sem fog felhagyni azzal a törekvésével, hogy a megkezdett úton haladva, hazájának hasznára lehessen s igyekezni fog azon is, hogy a mű továbbfolytatásáról gondoskodjék. Ha néhány évig ezzel a kellemes munkával foglalkozhatik és az összes forrásoknak kellő ismeretébe juthat, akkor, azt hiszi, az egész Magyarországról majdan tökéletes és tiszta helyrajzot fog adhatni. És ha az ő erői és tehetségei, valamint jövő életkörülményei megfelelnek annak a jóakarotnak, amellyel rendelkezik, akkor reméli, hogy a közönség elnézésére nem lesz érdemtelen.

Schedius „Zeitschrift”-je, az 1804. évfolyamban, foglalkozott részletesebben a „Beyträge” első kötetével s megjegyvezvén, hogy ez a vállalat tulajdonképen az előbbi évben megkezdett „Taschen-

buch"-nak a folytatása: kiemelte, hogy ez is milyen dicséretes bizonyítéka a szerkesztő szép célok felé törekvő, komoly buzgalmának abban a tekintetben, hogy főképen hazánk természeti és helyrajzi viszonyainak az ismeretét terjessze és előmozdítsa. „Bizonytal mindenki, aki az ő céljait méltányolni tudja, csakis meleg köszönettel fogja fogadni ezt a munkáját szintén!” Ugyancsak ebben az évfolyamban hasonló melegséggel emlékezett meg Schediusnak a folyóirata erről a vállalatról akkor is, amikor azt emelte ki, hogy a jó fogadtatás, amelyben a „Taschenbuch“ és a „Beyträge“ részesült, arra ösztönözte a szerzői, hogy ezt az annyira hasznos foglalkozását új buzgalommal tovább folytassa.

A „Beyträge“-t azonban ez a negyedik kötet, mint utolsó, csakugyan be is rekesztette, mert hiszen épen erre az időre esett a Bredeczky életfeladatának és lakóhelyének a változása is. Jól lehet erre az utóbbi körülményre már a „Beyträge“ második kötetének zárószavában is olvashatunk némi utalást, amikor arról értesítette „tisztelt olvasóit”, hogy néhány hét múlva Bécsset el kell hagynia és új rendeltetési helyére kell utaznia; azonban ezzel az értesítéssel együtt akkor még csak meg akarta nyugtatni az olvasókat afelől, hogy új lakóhelyéről is gondozni kívánja majd a köteteknek további megjelenését. Megemlítette azt is, hogy ennek a tudtadását azért látta szükségesnek, nehogy valamely írni szerető honfitársának eszébe jusson, hogy ezeknek a köteteknek a kiadását folytassa, mivel, mint csipkedve oda veti, „a hírlapgyártás szenvedélye – sajnálatára – már nálunk is nagyon kezd uralkodni!” A változott körülmények azonban, úgy látszik, csakugyan teljesen lehetetlenné tették eredeti tervének a továbbfolytatását, úgy hogy az eddigi kötetek kiegészítésül és pedig valószínűleg főképen azért, hogy a munkatársaknak már az ő kezeihez jutott műveit közétegye, csupán még egy kötete jelent meg és pedig az előbbiektől eltérő „Neue Beyträge“ (1807.) címen, amelyről ezen a helyen csak futólag teszünk említést; azt majd megjelenési idejét tekintve, a megfelelő időrendi alkalommal vévén részletesebben tárgyalásunk alá.

Glatz is a „Beyträge“-ről való megemlékezésében, szintén csupán azt mondja el, hogy ennek a kötetekben Bredeczky csakugyan folytatását tervezte a Sopronban megindított vállalatnak és különösen, hogy az ezekben közzétett saját dolgozataiban már azon igyekezett, hogy írásaiban kerülje az „ézelgő ömledézéseket és költői kinövéseket”, amelyek legelső műveit jellemezték,

„bármilyen nehezére esett is az, hogy csak valamit is megsemmisítsen abból, ami az ő költői lelkesedésének volt a szülőtte”.

Ezenkívül, amint ezt Glatznál is különös méltatás kapcsán olvashatjuk, nagy kedvteléssel és szorgalommal dolgozott az „Annalen der österreichischen Literatur und Kunst” számára, valamint a „Literarisch Kritisches Blatt” számára is. Ugyanígy becses tanulmányokat írt Wächternek és Kleynmannak a lelkészek és tanítók számára írott „Allgemeine Practische Bibliothek”-jába (II. köt. Wien. 1803.) és pedig épen a soproni iskolára való tekintettel, ezen a címen: „Vorschläge zur bessern Einrichtung der protestantischen Bürgerschulen, vorzüglich in Ungarn”. Hasonlóan ott szerepelt dolgozatával a „Monatliche Unterhaltungen für die Jugend” (Der wiener Jugendfreund) című 1804-ben megindult vállalatnak a lapjain is, melynél Glatz és Unger Károly voltak szerkesztőtársai, valamint más időszaki termékekben is.

Hogy különösen milyen igazán meleg szívvel tudta felkarolni a gyermeknevelésnek tőle mindég szentnek tartott ügyét és hogy a gyermekek számára való írásnak a művészetét mennyire értette, arra nézve elég csupán a most említett „Monatliche Unterhaltungen”-nek első kötetében írott szép cikkét méltatnunk figyelemre, amely a tekintélyes kötetnek második helyét foglalja el. Ebben „*Der Pächter Ehrenfels und seine Familie*” cím alatt igazán a gyermekeiket legjobban nevelni akaró és tudó szülőknek, valamint a legjobban nevelt gyermekeknek a kedves és hű képét adja; különösen nagy figyelemmel rajzolván meg a család idősebb fiának az alakját, aki lelkébe véste és szüntelenül szeme előtt tudja tartani atyjának azt az elvét, hogy minden munkájára, még a leg jelentéktelenebbre is, annyi szorgalmat fordítson, amennyi csak lehetséges, mivel épen azért nem tud a legtöbb ember az életben előhaladni, mert a kicsinységek-nél hibákat követnek el, amelyek azután őket a nagyobb feladatok megoldásában is visszatartják és akadályozzák. A Bécs közelében lakó atya egyszer egy cseppkőalakulatot hoz utazásából haza s ez ad alkalmat arra, hogy elbeszélésével megismeresse gyermekeit a „szomszédos Magyarországnak deménfalvai „Sárkány-barlang”-jávai. Igazán mesterien írja le a Vágót és vidékét, valamint a barlangba lett kirándulást. Magával ragadó az a könnyedség és ügyesség, amellyel az író a gyermekeket a barlangba tett kirándulásnak a szépségeiről, veszedelmeiről, ta-

nulságairól és a mészkőalakulatok mivoltáról és ezeknek hasznáról tájékoztatni tudja s egyszersmind tájékoztatni tudja az ily kirándulások alkalmával szükséges tudnivalók és elővigyázati szabályok felől is. De különösen megható az egészben az a meleg szeretet és megbecsülés, amely az elbeszélőnek a lelkét Magyarország természeti kincseinek és szépségeinek az ismeretetésénél olyannyira rabul ejti. Igazán: a játszatanítás művésze ez! Mint amiképen a játszi napsugár maga oly varázslatosan csempészi belé a virág bimbójába mindazt, ami terméke nyít és ami színt, illatot, szépséget és bájta kölcsönöz.

Bécsben folytatott életének felette elfoglalt és annyi fáradással teli voltáról hű képet nyújt az a rövid kéziratredék is, amely az 1803. év szeptember hó 15-ik napjáról, Sopronból kelteztem, maradt reánk és amelyben néhány útirajzatnak a feljegyzése kapcsán azt mondja el, hogy szeptember 14-én hagyta el Bécsset s aznap délben volt része „abban a kimondhatatlan élvezetben, hogy egy félévi válás után a szeretett hazai földet ismét üdvözölhette” és amelyben azt is olvashatjuk, hogy azokról az érzelmekről, amelyek soráinak a papírra vetésénél az ő egész lényét éltetik, nem adhat leírást. Olyan felette édesnek mondja a pihenhetést a szokatlanul nagy szellemi megerőltetés után! Olyan elmondhatatlanul kellemesnek azt, ha a teendők forgatagából kiszabadulva, úgy érezzük, hogy egészen a mi jó nemtőnknek adhatjuk át magunkat. Ez az érzés a legszebb jutalma a fáradásnak és erőmegfeszítésnek s így eziránt az érzés iránt annak, aki dologkerülő és semmittevő: nincsen és nem is lehet semmi fogékonysága.

Ugyancsak erre a rendkívüli nagy elfoglaltságra élénk világot vet az a levelezés is, amelyet Rummy Károly Györgygyei, az iglói születésű s Göttingában tanult s akkori késmárki tanárként működött munkatárssal folytatott, aki nyughatatlan életét, a különféle állások és lakóhelyek egész hosszú sorozatát próbálva végig, élte le, mígnem majdan Bécsbe kerülván, nagy állhatatlanságát vallásának a megváltoztatásával is megpecsételte. Bredeczkynek erre az időre eső s Rummyhoz intézett leveleiből, melyeket a Magyar Tudományos Akadémiának levéltára őriz, fontos az 1803. évi szeptember hó 2-ik napján írott, melyben a „Beyträge”-hez kér tőle valamelyes dolgozatot és amelyben azt emeli ki, hogy az ódon könyvekkel kereskedőknél a régi művek kutatása felette elfoglalja minden idejét. Szép az a hazafias buz-

dítás is, amellyel a nálánál nyolc évvel ifjabb embert a szakadatlan munkára és a köz érdekeinek előmozdítására óhajtja ösztönözni, mikor ugyanebben a levelében azt írja neki, hogy: „Hazám! szívből szeretem s őszintén óhajtok hasznára lenni mindenben! Valahányszor erre csak alkalmam van: ez mindenkor a legnagyobb öröömre szolgál! Ön is, fiatal ember, keresse tehetőségei és ismeretei útján azt, hogy hazájának hasznára legyen!” Ugyanez a levele az, amelyben köszönettel veszi tudomásul Rumynak azt az ígéretét, amelyet ő a szepességiek nyelvjárásáról tervezett művéhez szolgáltatandó adatokra vonatkozólag tett s felhívja figyelmét Genersich Jánosnak a Schédius-féle „Zeitschrift”-be beküldött és ottan csupán a Bredeczky levelének a megírása után (1804-ben) megjelent hasonló irányú dolgozatra is. 1804. május hó 8-ik napjáról kelt levelében már köszöni a „Beyträge”-hez küldöttéket s megjegyzést tesz az egyik dolgozatban kifejtett nézetére vonatkozólag és a hazai tanügy és tanfériak sorsa iránt állandóan tanúsított meleg érdeklődését ezzel is bizonyítván, megemlíti azt a hírt is, hogy a Sopronból Pestre távozott Schwartner a statisztikának a tanszékére óhajtott volt átmenni, azonban ezt nem nyerhette el, mivel, ezzel a megjegyzésével tagadhatatlanul akkori némi elkeseredését óhajtván kifejezésre juttatni, azt mondja: az a szerencsétlensége, hogy protestáns.

Nagyon jellemző adatot tár elénk az 1804. október hó 26-ik napján ugyancsak Rumyhoz írott levele isi. Ebben azt közli, hogy barátjának „Fauna”-ját megkapta és hogy ennek a kéziratát a sajtóellenőrzésnek (cenzúra) a részére mostan másolják s így az a „Beyträge” negyedik kötetében lát majd napvilágot. A szerkesztésre vonatkozó némely adatnak és részletnek az elmondása után reámutat arra, hogy a „Beyträge”-nek általában nagy hitele van mindenfelé és hogy annak a közrebocsátása minden tekintetben jól halad. Felvilágosítást kér arról, hogy vajjon Genersich min dolgozik s egyszersmind adatokat kívánna kapni a lenyes vászonkereskedés felől. Ami azonban igen meggyőző bizonyíték arra, hogy a bécsi élet már sok tekintetben terhére volt és hogy az ottani hivatalos és nem hivatalos teendők polipkarjaiból szabadulni óhajtott volna, azaz, hogy felhívja barátjának a figyelmét arra a lépésre, hogy szülőinek sürgető kívánságára is, egy hó előtt, tehát már az 1804-ik év szeptemberében, írt Késmárkra Berzeviczy felügyelőnek és Schmitz esperesnek, hogy reá

nézve igen kellemes és felette kívánatos volna, ha valamely megfelelő állásban a Szepességre juthatna. Elmondja, hogy hajlandó lenne ott állást vállalni és hogy ebben a tárgyban azért fordult a nevezettekhez, mert hozzájuk különösebb bizalma volt, Kéri, hogy közölje ezt alkalmilag közös barátjukkal: Genersich tanárral szintén, valamint közölje azt is, hogy akikhez fordult, mind a ketten azt írták neki, hogy ebben az ügyben ők semmit sem tehetnek. Ezekhez a sorokhoz érzékenyen fűzi hozzá azt a megjegyzést; „Mintha arról volna szó, hogy az ő személyében valamely tiltott, avagy rossz árút kellene a hazába becsempészniük”. Különösen kiemeli, hogy ha Bécsből való elmenetelét igyekszik előmozdítani, ez főképen jó édesatyjának a kedvéért történik, aki öregségében immáron az ő támogatását annyira szükségeli. Különben a saját előmenetele általában nem aggaszthatná, Hangsúlyozza azonban, hogy főképen hazai lelkészi állás az, amely után vágyakozik. Ugyanebben a levélben igen kedves és meleg vonatkozás van legjobb barátjára, a még mindég a schnepfenthalai nevelőintézetben működő Glatzra is, akivel a baráti levelek útján való érintkezés szakadatlanul fennmaradt szintén,

A közöttük levő viszony változatlan bensőségének olyan szép, mint amilyen megható bizonyítéka viszont az a levél is, amelyet Bredeczkynk bécsi állásának az elfoglalása után tőle csakhamar kapott. Az 1802. november 3-án kelt ebben a levélben azt mondta el Glatz, hogy: Olykor a hazaszeretet erősen megragadja szívét és képzelete olyan képeket varázsol eléje, amelyek örömtelt érzésekkel töltik el. Majdnem kedve volna minden előnyről lemondani, hogy már a jövő tavasszal jó szülőinek és magyarországi barátainak a karjaiba repülhessen, „Neked teljesen igazad van, – így olvashatjuk a hú barátok lelkének ez annyira igaz tükörcsüdjéből szolgáló levélben – hogy mit használ a tekintély és a hírnév, ha a szív nélkülözni kénytelen . . .” „Milyen boldogok ők, hogy lelkük legszentebb óhajtaiban találkozhatnak egymással . . .” S ezután azzal végezi levelét, amely ilyenképen már kétségtelen tanújele annak a Bredeczkynk részéről megindított mozgalomnak, amely Glatznak a „hazajövetelét” célozta, hogy: „Kedves Bredeczkym! Talán sorsom kívánságunk szerint fog megoldódni és a hazai ég egyesít még bennünket egykoron. Talán szép álmaink, amelyeket a Saale mellett szőttünk, teljesebbé mennek. Keveset várok ugyan, mert nem akarok csalódní, de az a gondolat, hogy lelkemnek sze-

reíteivel egykor még összejövök: sok felvidítót foglal magában és időnként fel is lelkesít!”

Hogy ez a leghívebb barátja a hazába csakugyan visszatérjen, a forróbb vágya volt Bredeczkynek is szüntelen és az a vágyódás volt az, amely az ő, valamint az e tekintetben szintén megnyert Wächternek a közbenjárására, azt eredményezte, hogy már 1803-ban valósággal Bécsbe hívták. És Glatz, az öt bensőleg szerető és nagyrabecsülő környezettől, az 1804. évi január hó 8-ik napján vett nehéz és fájdalmas búcsúja után, mielőtt még az 1804. február 6-án Panthenauból kelt levelében részletesen és meghatóan leírta volna a Schnepfenthalból való megváltást és mielőtt még ugyanebben a levélben azt írná, hogy: „Együttélésünköt sokat ígérek magamnak, szellememnek és szívemnek’ is igen sok jót és kellemeset”, február hó 19-én érkezett meg a protestáns iskola első tanítói állására Bécsbe; nagy boldogságára Bredeczkynek, akivel azután ismét csak együtt szóttek a jövőre vonatkozó édes terveiket, valamint együtt végeztek irodalmi vállalkozásaikat is, Bredeczkynek előbb említett levele, gyöngéd kedélyességgel közli Rummyval, hogy Glaiz a levél keltezését (1804. október 26.) megelőző napon kapott értesítést Lassgallner Rcsínától arról, hogy élete sorsát vele megosztani óhajtja s így a két jó barát, a Bredeczky szobájában, ünnepelte meg Glatznak az eljegyzését, akit Szepességre való utazásában ő is elkísérni szándékozik, ha csak a püspök – Kaltenstein – nem lesz ismét beteg. Azzal zárja ezt a levelét, hogy csupán azt kívánja, hogy ő neki is „egy derék szepességi nő” juthasson élete társául, A Szepességről való nőülésének vágya jut kifejezésre 1804. november 20-ik napjáról írott másik levelében is, amelyben azt említvén fel, hogy Glatz épen most kapott sorokat mennyasszonyától és hogy a boldog vőlegény mennyire víg és örömteli, tréfásan kérdi Rumytól, hogy: „Vájjon van-e még önöknek a Szepességen hasonló gyémántjuk? Nézzen is körül egy kicsit ennek az érdekében a vígak és a szépek között s kérdezze meg ebben az ügyben Genersichet is! Ezzel is erősítsük hazafiságunkat! ...” Ezekben a soraiban, a Szepességről további híreket és tanulmányokat is kérvén, tudatja végül, hogy Korabinsky szintén elkészült már az ő művével s most kötötte meg Geistingerrel a szerződést annak megjelenése iránt. Érdekes és felemlítésre méltó a levélnek az a művelődéstörténeti adata, amely szerint a nevezett szerző munkájáért ívenként 27 forintot fog kapni,

amit Bredeczky rendkívüli tiszteletdíjnak tart. Sokat vár ettől a műtől, melyhez a bevezetést ő fogja írni és amely műre vonatkozólag az a véleménye, hogy ennél teljesebbet alig kaphat az olvasóközönség. Az 1805. év február hó 19-ik napján kelt s ugyancsak Rummyhoz intézett levele ismét köszönetet foglal magában az újabban küldött dolgozatokért s kifejezést ad annak a reménynek, hogy nemsokára találkozhatni fognak s egyszersmind tájékoztat a kapott dolgozatok megjelenésének tervei felől.

Az eddig felsorolt adatokkal annyira megvilágított nagymértékű elfoglaltságban édes jutalma volt Bredeczkynek az a körülmény, hogy a Jenában az ő közreműködésével alakított ásványtani társaság éppen ebben az időben gondolt rá s őt meleg szívvel, megtiszteltetésben óhajtotta részesíteni.

1804. november hó 5-ik napjáról kelt a családi iratok között szintén megőrizett az a felette érdekes okirat, amelynek finomabb merített papíron készült rajza az egyik oldalon a tűznek (Vulkán), a másikon pedig a víznek (Neptun) a megszemélyesítőjét tünteti fel. Fent a közepén a sugárzó napnak a képe tűnik elő; mígnem ettől jobbra és balra, azonos, de az alakok állását tekintve, fordított elhelyezésben, a viharok és a szélnek a jelképei; alattuk pedig, szárnyakon repülő gömbökbe rajzoltán, több bolygónak a jele látható. Ugyancsak lent, jobbra és balra, bányákból előlépő alakok tűnnek fel, közülök a fentebb állók, fejük fölé emelt nagy kerek edényben, ásványjeceknek egész halmazát tartják.

Ezektől a csinos és találó rajzoktól környezetben, mely azt mondja, hogy a társaság ezzel a „diplomával” tanúsítja azt, hogy a bécsi evangélikus egyháznak harmadik lelkészét és az egyesületnek egykori alapítótársát, „Bretetckzi urat” (így!) külső ülnökévé (zu Ihrem auswärtigen Assessor) nevezte ki. Az okiratot v. Goethe elnök, v. Trebra alelnök, dr. Lenz igazgató és Barta, a magyar osztálynak a titkára írta volt alá. Ez utóbb említett kétségtelenül azonos azzal a Barta Mihállyal, akinek nevét Haan „Jena Hungarica”-jának az 1803. évre vonatkozó adatai között olvashatjuk. A vörös pecsétviaszra alkalmazott papíron nyomott szép pecsét „Jenaische Mineralogische Gesellschaft” köriratot tüntet fel.

Ezt a megtiszteltetést Bredeczkynek igen sokrابعsülte mindenkor s elnyerése után megjelent művein, a szerző nevének feltüntetésénél, el nem mulasztotta ennek a minőségének a meg je-

lölését soha. Épen úgy, mint amiképen felemlítette a körülírt helyeken mindenkor a más hasonló társulatok részéről nyert ily megtiszteltetést szintén.

Talán épen ez volt az oka annak, hogy Bredeczkynk „Beitrage”-jének (III. kötete) egyik bírálója, az „Annalen der Literatur und Kunst in den Oesterreichischen Staaten” 1805. évi április havi füzetében, egy közbevetett mondatban, azt a fulánkos megjegyzést teszi, hogy: „mostan csaknem minden művelt magyar, tagja a jenai ásványtani társaságnak”. Erre Bredeczkynk, „Reisebemerkungen”-jében (I. kötet) azzal a megjegyzéssel felelt, hogy ha az ásványtan, növénytan és vegytan az ő egyetlen szakmája volna és nem kellene ezekkel csupán azokban az órákban foglalkoznia, amelyeket igazán egész embert követelő hivatalos elfoglaltságai számára szabadon hagynak, akkor ő is biztosan és készséggel lépne sorompóba annak a megmutatására, hogy a jenai ásványtani társaság tagjai között még csakugyan vannak férfiak, akik az „alattomos oldalpillantásokat” igazán nem érdemlik meg.

S e helyütt talán nem felesleges annak a futólagos megemlézése sem, hogy ez alatt az alattomos bíráló alatt Bredeczkynk kSt gondolt. Kitetszik ez az ő reánk maradt iratainak számos adataiból, de kitetszik magának a most említett válasznak abból a pontjából is, amelyben azt juttatta kifejezésre, hogy „a vegytannak egy tanára” igen tiszteletreméltó polgára az államnak, de az államnak az életében bizonytalannal nem kevésbé szükséges a lelkesízi állás sem. Kétségtelen azonban, – így folytatta – hogy mind a két álláson lévők csak magokat alázzák meg akkor, ha egymás ellen megvető pillantásokat engednek meg magoknak. A vegytannak ez a tanára pedig a krakói egyetemen: az orvostudor Schultes J. A. volt, akivel Bredeczkynk azután hosszabb irodalmi vitába is elegyedett, amely sok felesleges izgalmat és sok meddő fáradozást hozott számára.

Családi naplója.

Bécsi tartózkodásának vége felé mintha fokozottabb mértékben megérezte volna azt, hogy még nyugtalanabb napok, még zaklatottabb idők következnek reá. Mintha ezeknek az előre megsejtett forgatagában és bekövetkezendő mozgalmában, amelyek lépten-nyomon az otthonától való távollétre is kényszeríteni fog-

ták őt és mintegy még inkább el fogják szakítani az élet meghittebb viszonyaitól és kötelekeitől: önkéntelenül is arra igyekezett volna, hogy életének családi jellegű, meghittebb eseményeit, lelkiismeretes pontossággal feljegyezze.

Így jött létre az a kis *Napló*, amely bár rövid, vázlatos feljegyzéseivel, valóságos hű tükre a Bredeczky életfolyásának és amely, épen ezért, a Bredeczky életének a megírásánál kétségtelenül egyike a legfontosabb forrásnak és segédeszköznek, amelyet a családi kegyelet, az utána maradt irományok között csak megőrizhetett.

Ez a napló teljesen különbözik azoktól a kétkötetes napló-feljegyzésektől, amelyeket Bredeczky jeni tartózkodásának az idejében készített és amelyekről annak helyén már említést tettünk. Ezekben a jeni naplókból az a fő, mondhatjuk egyetlen cél állott lelki szemei előtt, hogy megőrkítse mindazokat a műveket, amelyeket jeni tanulmányainak az ideje alatt megismert s hogy ezekből a jövőben való felhasználás céljaira, azoknak lényeges tartalmát bármily röviden is papírra vesse. A mostan kezdett kis naplóban azonban csupán a fontos családi eseményeket óhajtotta megőrkíteni.

Ennek a naplónak a létrejöttét kétségtelenül annak a körülménynek is lehet tulajdonítanunk, hogy az ily természetű élet-események adatainak a feljegyzésére és megőrkítésére, épen ebben az időben, egy felette alkalmasnak mutatkozó, valóban nemcsak célzattal és szellemesen összeállított könyvecske látott napvilágot, amely, szép előszavának a megállapítása szerint is, igazán arra akart szolgálni, hogy évtizedeken, sőt esetleg évszázadokon keresztül összegyűjtse és megőrizze a család fontosabb életadatait és ilyképen némelyeknek a számára csakugyan kellemes, másoknak a számára talán igen hasznos és bizonynyal senkinek számára sem káros, avagy hátrányos legyen s főképen a barátságának tehessen jelentős szolgálatot.

Gessner Györgynek hosszúkás alakú, kis nyolcadrétű könyvecskéje volt ez, amely Denis Jánosnak, a német költőnek és kiváló könyvedvelőnek kis mellképével ékesített előlapján ezt a címet hordja: „*Memorabilien der Zeit*” és amely a Geistinger kiadásában (Wien, Baden, Triest) jelent volt meg.

Az erős merített papíron nyomott és igen tartósan, világoskék borítékba fűzött könyvecskének belső címlapját csinos kép díszíti, amelyet Kinninger rajzolt és Weiss metszett. Ez az

aggastyánidőt tünteti elénk, amint jobb karját az ifjúság nemtőjének vállain nyugtatva, azzal együtt a világűrben repül, míg nem a nemtő, ezekkel telített bőségszarujából nyíló virágokat hint az alattuk látható földgolyóra. A könyvecskének igen kedves és szellemes előszava hat oldalt tölt be, míg nem ezt követőleg a kilencedik oldaltól kezdődnek és a háromszázhetvenyedik oldalig tartanak azok a lapok, amelyek az eseményeknek a feljegyzésére voltak szánva.

A könyv szerkesztője az évnek minden napjára egy-egy oldalt szánt, olyképen, hogy mindeniknek a fején, egy kis vonallal elhatárolva, oda nyomatta a nap számát és a hónap nevét. Ezeken kívül minden ilyen lapra egy-egy rövid és pedig a legmélyebb vallásosságtól, valamint a legtisztább erkölcsi érzülettől áthatott jelmondatot adott, hogy azok a könyvecske mindenkori tulajdonosának és olvasójának lélekbeli és szívbéli épülésére szolgáljanak.

Hogy ezek a szebbnél-szebb jeligék, avagy úgy mondható: emléksorok, amelyekről oly találóan mondja a könyvecskének előszava, hogy azok olvasóikban annyi jó és hasznos gondolatot ébreszthetnek, mily nagy hatással vannak mostan is az olvasóra, arról meggyőződhetünk magunk, ha csak futólag is átolvassuk azokat. Hogy pedig mily nagy hatással lehettek ezek magának az életadatoknak a bejegyzőire: azt el tudjuk képzelni, mikor, ha például esetleg örvendetes volt a bejegyzett adat: annak feljegyzésénél azt kellett elolvasnia előbb a napló tulajdonosának, hogy: „Szentelj meg minden élvezetet hálával és imával Az iránt, aki azt neked nyújtotta!”, nemkülönb: „*Ha Isten tégedet megörvendeztetett, úgy örvendeztesd meg te is azokat, akik testvéreid!*”, avagy hogy: „Jegyezd meg, mire tanít a múltba való visszatekintés! Én azt hiszem: *alázatosságra!* . . .” Ha pedig, ami a mi Bredeczkynek életében is mindenesetre gyakoribban fordult elő, csalódásokat s fájó csapásokat s szomorú eseményekkel kellett a bejegyzésekkel megörökíteni, milyen nagy hatással lehetett reá például annak az olvasása, hogy: „Ha minden ingadoz is, örökre megmarad a hit, szeretet és remény!”, ugyancsak hogy: „Nem támad-e minden éjszakából az újra ébredő nappal?”, avagy pedig: „*Ha szenvedés áll előtted, borulj az Úr karjai közé! . . .*” Amikor egy új élethivatásnak az elfoglalását jegyezte be, milyen megindulással kellett olvasnia azt a mondatot, hogy: „A legkisebbet is oly pontosan és jól végezzed, amint csak tu-

dod! ugyanígy azt, hogy; „*Isten úgy akarja, hogy az, amit ten-
ned kell, előtted mindég szent legyen!*”, avagy azt, hogy; „*Sem-
mit félig! Mindent egészen!* Ez legyen cselekvésed szabálya!..”
És ha a bejegyzett eseménynek nyomán netalán kétség támadott
lelkében, amely szemeit a jövőben való előre tekintésre ösztö-
nözte, nem lehetett-e szemei tekintetének szintén onnét indulni
ki, a könyvecske lapján álló emléksorokból, melyek egyike azt
súgta lelkének, hogy: „Tekints hálával a múltba és bizalommal
a jövőbe!”, ugyancsak hogy: „*Ha mindég Isten előtt járunk, Is-
ten is velünk jár és mibennünk!*”, avagy végül hogy: „Isten min-
denütt veled van! Ez legyen legkedvesebb gondolatod!

A kis naplónak a lapjain, melyeknek szép jelmondatait az
„Apróságok Bredeczkyról” című munka behatóbban ismertette,
írta fel Bredeczky az ő életének fontosabb eseményeit és pedig,
az előszóban foglalt utasításhoz mérten olyképen, hogy a hónap-
nak megfelelő napja alá csupán az évszámot jegyezte oda s ezt
követően a megörökíteni kívánt eseményt, így természetesen az
ugyanazon a napon bármely évben történt események mind egy
lapra kerültek; s viszont a könyvecskének ez az alakja módot
nyújtott arra is, hogy abba régebben bekövetkezett eseményeket
is feljegyezhesen, t. i. olyanokat, amelyek a könyvnek haszná-
latba vételét megelőzően fordultak volt elő.

A kis könyvnek egész szerkezetét híven tünteti elénk az,
ha – példának okáért – egy oldalát mutatjuk be és pedig a
86-ik oldalt, amelyen legfelül március hó 18-ik napja van nyo-
matva. Az említett oldalnak jelmondata ez: „*Amilyen mér-
tétkben te bízol, olyan mértékben érdemled a bizalmat!*” Ezen a
lapon összesen három bejegyzést olvashatunk és pedig minden-
két a Bredeczky kezétől származóan. Tehát az ő élete folyása
alatt ezen a napon három olyan jelentősebb esemény fordult elő,
amelyet ő a megörökítésre érdemesnek talált.

Az elsőnek az évszáma: 1772, Ez alatt azt jegyezte fel, hogy
ezen a napon, délelőtt 10 órakor született Német jakabvágáson,
Sáros vármegyében, A második szerint: 1799-ben ezen a napon
kapta meg Theschediktől a szarvasi gazdasági tanintézet tanári
állására a meghívást, A harmadik pedig azt örökítette meg, hogy
1806-ban ezen a napon érkezett meg a bialai lelkészi állásra vo-
natkozólag a meghívólevél,

A naplónak első lapja az ő kerekded, szép latinbetűs írásá-
val őrizi nevét, mint a könyvecske első tulajdonosáét. Az utána

következő aláírások pedig azt igazolják, hogy a könyv majdan feleségének, azt követőleg: leányának (Krayzell Andrásné), majdan unokájának (Bartus Boldizsárné) és végül szepunokájának (Küry Albertné) a tulajdonába került s viszont a családra vonatkozó események bejegyzésének adatai afelől is meggyőzőnek, hogy a bejegyzéseket az utóbbi tulajdonosok is szorgalmasan folytatták, illetve kiegészítették.

Tagadhatatlan megindultság vesz rajtunk erőt, ha ezt a könyvecskét lapozgatjuk!

Az eredeti bejegyzésekben mintha a rég eltűnt idők emléke közvetlenebbül szólna lelkünkhez és közvetlenebbül érintené szívünket! Mintha az egykoron oly különféle érzelmekkel eltelt megírt sorok nemesen érező, tiszta szíveknek a dobbanásait hoznák felénk! Hogy azok bennünket is gyönyörködtessenek, oktassanak, vigasztaljanak! ...

Béctől való megválása.

Már az a levél, amelyet Bredeczkynek az 1805. év február hó 19-ik napjáról keltezetten Rummyhoz, az akkor késmárki tanárhoz intézett, jelezte, hogy Béctől való megválása mennyire küszöbön állott. Már ez jelezte azt a fordulópontot, amely Bredeczkynek az életében rövidesen elkövetkezendő volt.

Ebben a levélben azt közli nevezett irodalmi munkatársával, hogy a levél keltének napján kérte bécsi állásaiból leendő elbocsáttatását, mert akkor meghívás érkezett hozzá, amely őt a galicziai evangélikus egyházi és iskolai ügynek az intézésére és előmozdítására szólította el. A levél reá világít arra az érdekes és fontos adatra is, hogy Bécsben az erre illetékesek mindent elkövettek annak a céljából, hogy Bredeczkyt elhatározásának a megváltoztatására bírják és hogy őt körükben visszatartsák. Elmondja azt is, hogy éppen ennek a céljából őt harmadik lelkésszé nevezték ki és a másik két lelkésszel rangban és teendőikben egyenlővé tették; csupán járandóságainak a mennyiségét nem állott módjukban emelni, mert az egyház pénztári állapota hiányt tüntetett fel.

Igen jellemző ebben a levélben az is, hogy ennek a saját életjövőjének a szempontjából olyannyira fontos eseménynek a tudatásánál meg nem állhatta, hogy Glatzról is említést ne tegyen. Meleg szavakkal emelte ki, hogy az ő eltávozásával meg-

üresedő helyre ilyenképpen Glatz jöhet majd. Mintha az eltávozásra vonatkozó elhatározásnak egyik mozgató rugója az is lett volna, hogy ennek a leghűbb barátjának az előmenetelét ezáltal is biztosítva láthassa.

Krakónak és Podgorczenak egyesült egyházközségei voltak azok, amelyeknek tekintete és vágyódása feléje fordult. S egy később említendő okirattól tudjuk meg, hogy a két Galicziának (Galiczia és Bukovina) cs. kir. evangélikus püspöke: Paulini József már az 1805. év február havának 6-ik napján tett előterjesztést arra nézve, hogy Bredeczkyt a tartományi hatóság, ebben a lelkészi állásban, tartományi kormányzéki (gubernium) okirattal megerősítse,

Ezek az adatok magukban foglalják egyszersmind a cáfolatát a Hrabovszky-éle „Gymnasiologia” ama feljegyzésének is, hogy Bredeczky Bécsből „Lembergbe vitetett rendes prédikátornak”, mert hiszen a következőkből részletesebben is látni fogjuk, hogy krakói és podgorczei tisztségében közel egy egész évet töltött volt el s hogy csak ezután nyerte eî a Bécsből való eltávozásának időpontjában még üresedésben nem is volt, hanem csupán későbbben megüresedett leMBERGI állást.

Bredeczkynek különben az 1805. évi március hó 14-ik napján kelt udvari rendelet nevezte ki a krakói egyházmegye esperesévé és pedig a bécsi cs. kir. evangélikus főegyháztanácsnak a mondott év február 23-ik napján kelt javaslatára,

A Béctől való megválásra vonatkozó és a családban megőrzött iratoknak elsejét a mondott év február havának 25-ik napján az evangélikus főegyháztanácsnak az üléséből, Engel állította ki, Ebben a bélyegezett papíron kiállított okiratban mindekelőtt arra történik utalás, hogy Bredeczkynek a krakói és podgorczei egyesült egyházközségek részéről kapott és el is fogadott meghívás következtében a helyettes lelkészi és hittanári állásából való elbocsátását kérte, így ezt neki ezúttal megadják és pedig jól megérdemelt bizonyítványának a kapcsán, amelyben készséggel igazolják, hogy ő hivatali működésében mindenkor nagy ügyességgel és hűséggel járt el. Ezzel az ő új állására leendő átlépését is megengedik, feltéve, hogy erre vonatkozólag a beleegyezés az illetékes tartományi hatóságtól beérkezik. Feladatává teszik, hogy az itteni egyházi előjárókkal leendő meg egyezés után, mihelyst innét való távozása lehetségessé lesz, a hosszú idő óta üresedésben levő egyházakba menjen. Különben

pedig a főegyháztanács meg van győződve arról, hogy ő új lelkestségében szintén ugyanazt a pályafutást fogja követni, amelyet eddigi állásaiban itten mindenkor olyan dicséretesen, komolysággal, szorgalommal, valamint méltósággal követett és hogy új egyházközségében is mindenkor a keresztyény kegyességnek, a jóakaró emberbarátnak és az ifjúság tanítójának világító példája leszen. És meg van győződve arról is, hogy új állásában a bizalomnak, szeretetnek, megbecsülésnek és hálának éppen olyan nagyon fog örvendezhetni, mint amiképen az itteni egyházközségnek szeretettel és becsüléssel teljes érzelmei fogják kísérni őt mindenkor, *Végül* kiemelte az *idézett* okirat azt, hogy a főegyháztanácsnak abban síncsen semmi kétsége, hogy ő, tartozó kötelességét, a feléjehelyezett galicziai püspökkel szemben s nemkülönben magával a főegyháztanáccsal szemben is, szakadatlanul híven fogja teljesíteni.

Még melegebb szavakkal adtak kifejezést a válasz felett érzelt érzelmeiknek, az 1805. évi március hó 4-ik napján kelt hivatalos iratukban, az evangélikus egyházközség szűkebb bizottságának elnökei és tagjai, akik, sajátkezüleg aláírt okiratuk külső lapján, Bredeczkynket „bisherigen Vicar und Katecheten bey der Evangel. Kirchen-Gemeine A. C. in Wien, nun berufener Prediger bey den vereinigten Evangel. Kirchen-Gemeine A. C. zu Craccau und Podgorze” címmel illetik, ők is fájó szívvel adják meg eddigi állásaiból az elbocsátást s csupán nyomatékosan arra kérik, hogy az egyházközség iránt való szeretetéből kifolyólag és arra való tekintettel, hogy éppen a jelenben a püspöknek a gyengélkedése folytán a teendők a másodlelkész vállain különben is túlont-túl vannak halmozva és hogy ez a körülmény a távozásával megüresedő állásnak a betöltését szintén késleltetni fogja: elutazását húsvét utánra halassza. Mikor ők őszinte sajnálatukat fejezik ki előtte az ő búcsúzása felett: kell, hogy kiadják részére „a tartozó tiszteletteljes bizonyítványt afelől, hogy hivatalos kötelezettségeinek, a legkülönbözőbb körülmények között, lelkiismeretesen és hűséggel teljesen eleget tett és hogy ezzel magát nemcsak az okiratot kiállítóknak, hanem az egész egyházközségnek is, hálájára, megérdemlett módon, a legjobbban méltóvá tette”. Ők tehát – így végződik a szép búcsúokmány – maguk és az egész egyházközség nevében is, az ő előmeneteléhez minden szerencsét kívánnak! Vajha megnagyobbodott működési körében minél több jót tehetne és minél több áldást áraszthatna!

És vajha mindenkor tartós jólétet élvezhetne! „Magunkat és egyházközségünket pedig ajánljuk emlékezetébe s biztosítjuk önt úgy a mieink, mint a magunk szívbeli nagyrabecsüléséről!”

Hasonlóan szép búcsúszózatot intézett hozzá, mindenkor annyi hálával nagyrabecsült s állandóan a legnagyobb bizalommal és jóakarattal eltelt püspöke, Kaltenstein is, aki ugyanannak az évnek március hó 31-ik napján kelt s vörös viasszal nyomott és „Inner. Und. Niederösterreich. Superintendents. Sig.” körülrészes pecsétjével ellátott bizonyítványában szintén annyi melegséggel mondotta el, hogy Bredeczkynk ottan betöltött állásában, három évi hivataloskodásának ideje alatt, sem mint ember, sem mint állampolgár és sem mint lelkész, nemcsak semmi olyan hibát el nem követett, ami valamelyes szemrehányásra szolgálhatott volna okul, hanem az életben magát mindég olyan férfiúnak igazolta, aki a reábízottaknak a szeretetére s egyházi és politikai felsőségének osztatlan tetszésére fölöttébb érdemes volt. „Nem szívesen bocsátom el őt oldalam mellől – így végződik a megható bizonyítvány – és szívből jövő sajnálattal tekintek utána, aki kerületemnek becsületére volt és akinek emléke elfeledhetetlen marad! Az Isten tartsa meg és erősítse őt új egyházközségének áldásául s sehol se hagyja az ő érdemeit észrevétlenül és jutalmatlanul!”

Csak természetes, hogy az, akitől így vettek búcsút fölöttese: maga is nehezen vált meg attól a helytől és attól a környezettől, amely az ő egész továbbművelődésére olyan kiváló befolyással volt és amely őt is olyannyira megértette, mint a mennyire meg is tudta becsülni mindég! Az, hogy a nehéz, küzdelmes napokban vágy szállotta meg lelkét a Bécsből való elmenetel után, nem tette elkerülhetővé, hogy akkor, amikor ez csakugyan elkövetkezett, igaz szívbeli fájdalom vegyen rajta erőt. Ő maga is többször kifejezést adott annak, hogy a válaszok azok, amelyek annyira felzaklatják és érzékennyé teszik szívét és lelkét mindenkor. De a hű barát: Glatz is, aki épen ezeket a nehéz perceket színién az ő közvetlen közelében s ő vele együtt töltötte el, maga is siet reámutatni arra a nagy fájdalomra, amelyet Bredeczkynk kikében épen ez a megválás okozott s maga örökíti meg erről azt is, hogy utolsó egyházi szónoklatának tartásakor egészen „könnyekben olvadozott, rajta nagy szeretettel csüggő hallgatósága is”. Fájdalmát, melynek ő maga is olyan megkapóan szép kifejezését szolgáltatta a Bécsből Galicziába

való utazásának érdekes leírásában (Reisebemerkungen , , , stb. I. kötet), csupán az a hite enyhítette, hogy a fővároson kívül való működési kör az ő tehetségeinek és egyéniségének talán még jobban meg fog felelni,

A bécsi életre vonatkozó ezeknek az adatoknak az egybeállításánál lehet helye végezetül annak, hogy Theschediknek egy Bredeczkyre vonatkozó adatát említsük. Előbbinek „Önélet-írás”-ában ugyanis azt olvashatjuk, hogy Bredeczkyt, aki mint nevelészeti író híressé tette nevét, bécsi lelkészsége idejében a császár és király a főgyháztanács tagjává nevezte ki.

Ezt a körülményt a rendelkezésünkre álló sok-sok adat sehol és semmiben sem igazolja. Sőt merjük állítani, hogy ennek a felemlítését vagy csupán tévedésnek, azaz a Bredeczky egyéniségének mással, pl. Glatzzal (1806, elején) történt felcserélésének kell tulajdonítanunk, avagy pedig annak a nagy ragaszkodásnak és nagyrabecsülésnek, amely az akkori hazai tanügy e kiváló munkásának a lelkét az ugyanazon a téren szintén jeles érdemet szerző ifjabb kortársa iránt annyira eltöltötte. Lehetetlennek kell a magunk részéről tartanunk azt, hogy Bredeczky megőrzött levelezéseiben, ha ez valósággal bekövetkezett volna, erre vonatkozólag adatot nem találhattunk volna. Lehetetlen az is», hogy ő, aki olyan gonddal tett félre és őrizett minden okiratot és hozzá intézett átiratot, csak épen ennek a megőrzését mellőzte volna, Ugyanígy azt is, hogy ő, aki műveinek kézirati, avagy pedig nyomtatott példányain saját hivatalos tisztségeit mindég fel szokta volt sorolni, úgy hogy még p, o, a tudományos társulati tagságokat sem hallgatta el, épen csupán ennek az említését mellőzte volna. Hasonlóan, hogy a nagyszámú hozzáintézett okiratoknak, melyek között igen nagyszámmal épen a főgyháztanácsnak hozzája szóló iratai is, a címezései, amelyek az akkori szokás szerint, szintén mindég felsorolták a címzettnek összes tisztségeit, épen csak ezt a különösen nagy jelentőségű tisztséget nem említették volna. Lehetetlennek tartjuk azt is, hogy Bredeczkynek Bécsből történt, távozása után kiadott s az ő állásait és tisztségeit szintén felsoroló könyvmatos arcképen, majd pedig az ő emlékének a megörökítésére Lembergben állított emléktáblán és sírkövön, ez az állítólagos főgyháztanácsosság mellőzve lett volna. Nemkülönb, hogy ennek állítólagos elnyerését sem Bredeczkynek saját maga írt élettörténeti vázlatára, sem pedig családi naplója, amelyek mindkettejében pedig sok-

kai kisebb jelentőségű események is hívséges felemlítést nyertek, tudatosan nem érintette volna. És lehetetlennek tartjuk azt is, hogy a Bredeczkyről, még a Theschedik-féle napló megírását megelőző időben, az őt és életkörülményeit a legalaposabban ismerő s egyszersmind maga is főegyháztanácsosi tisztséget betöltő Glatznak a tollából kikerült élettörténeti vázlat azt, ha valójában fennforgott volna¹, fel nem említené, S végül azt is, hogy a családi hagyomány, amely annyi sok jelentéktelenebb adatot is csak a legnagyobb szeretettel és kegyelettel őrizett meg felőle, ennek az adatnak a megőrzését nem tartotta volna fontosnak és érdemesnek.

VI. Esperessége.

Utazása Galíciába.

A mai kor embere már alig tudhatja elképzelni azt, hogy milyen volt egy utazás a tizenkilencedik század legelső éveiben Bécsből Krakóba.

Az utazási eszközök tökéletes voltához, az utazás kényelméhez és főképen annak gyorsaságához szokottan: nehéz elgondolnunk azt a nagy időpazarlást, azt a sok vesződést és kényelmetlenséget, valamint az útnak rosszasságától és az időjárásnak viszontagságaitól való nagy függést, amelyet az ekkor utazónak el kellett tűnie, sőt valósággal „el kellett szenvednie”.

Ebben a tekintetben felette jellemző és épen azért felette érdekes is az a részletes leírás, amely Bredeczkynknek erről az útvjáról, az ő tollából, reánk maradt és amely nemcsak valóságos korkép az akkori utazásoknak változatos körülményei és eseményei felől s nem is csupán színes vázlatokban való bemutatása az utazás folyamán érintett szép vidékeknek, valamint ezek embereinek és intézményeinek, hanem a látottaknak és tapasztaltaknak leírásához fűzött egyéni elmélgedésekben, megfigyelésekben és gondolatokban: igazán hűséges képét tárja elénk Bredeczkynk egész, előttünk olyannyira vonzó és érdekes szív- és lélekvilágának is.

Ez a leírás az 1809. évben, tehát négy év múlva az utazásnak valósággal megtörténte után, jelent meg és pedig a Bredeczky „Reisebemerkungen” című munkájának (I. kötet) a lapjain,

1805. április 1-ső napján indult el Bécsből Glatzzal, akivel az akkor Deutschendorfnek is nevezett Poprádig utazott együtt.

Pozsonyig postakocsin utaztak. Olyannyira a bizonytalan *jövöbe veszett tekintete és olyannyira érezte vesztesége* fájdalmát, hogy sokkal inkább magával volt elfoglalva, semhogy úti-

társaikat és a kívülre levő tárgyakat kellően felfoghatta volna és hogy ezek felől valami érdekeset gondolhatott, avagy feljegyezhetett volna. Különösen érezte a veszteséget, amely bécsi barátainak az elhagyásával nehezedett lelkére és azt is, amelyet helyzetének változásával neki, mint az irodalom hív munkásának, el kellett szenvednie és amelyre – mint írja – gondolnia sem volt szabad, hacsak elhatározásához hűtlennek lenni nem akart. Párhuzamot vont saját magának és Glatznak a lelki állapota között. Utóbbi mennyasszonyának a karjai közé sietett, kivel való egybekelését azután ugyanennek a hónapnak a 17-én ünnepelte, szívében telve a legtisztább családi boldogságnak az édes reménységével; mígnem ő egy olyan egyházközségnek a körébe igyekezett, ahol egyetlen ismerős találására sem lehetett reménye.

Elsőnek Pozsonyt említi, amelyet már előbb is annyira megszeretett. Közli erre vonatkozólag az 1802. évi népszámlálásnak azt az adatát, amely a lakosok számát 29.625-ben állónak igazolta s közli egyszersmind az ottani földtani megfigyeléseknek az adatait. Innét külön kocsival mentek tovább Cseklésre, melynek s különösen várának ez időbeli jelentőségét olvashatjuk Korabinsky művéből is és amelynek az említése alkalmából szintén több földtani és helyrajzi adattal szolgál, többek között a Fertő taváról is. Sárfőn keresztül Nagyszombatra jutottak, ahol a város szép látképén való gyönyörködésüket nagyban zavarta a sok rokkant katonának a látása, A lovak váltására szánt idő alatt felkeresték a katonák kórházát is, ahol fájdalmasan hatott rá a sok oly fiatal és oly súlyosan sebesült katona és amelyben ennek ellenére is, avagy talán épen ezért, a legbensőbb részvétellel időzött, Galgócznál érték el a Vágót. Itt különösen dicséri a várat övező pompás parkot, amelynek szépsége - szerinte - kielégítheti az elkényeztetettebb ízlésű utazót is.

Részletes leírásai ezután a Vágra vonatkoznak s azoknak során igazán festőileg ecseteli a folyónak az eredetét, gyönyörű vidékeit, regéket mondó szebbnél-szebb várait, városait, majd a víziutazásnak a kellemességeit és veszedelmeit; a folyón való közlekedésnek nagy nemzetgazdasági jelentőségét s egyszersmind a hajózhatóvá való tételnek akadályait; azután partjának a lakosait, kiemelve azt, hogy ő ezt az utazást, természetesen a folyam mentének az irányában és tutajon, már háromszor-négy-szer is megtette. Ezeknél a leírásoknál említést tesz arról a ha-

zája iránt állandóan tanúsított érdeklődését és ügyeinek az előmozdítását célzó törekvéseit szintén bizonyító lépésről, hogy Bécsben néhány festőművésszel már beszélt is, egy közösen teendő ilyen utazás felől, melynek a célja az lenne, hogy míg ők a vidékről szebbnél-szebb képeket készítettek volna, addig ő földtani és ásványtani vizsgálatokat végzett volna. A folyóra vonatkozó leírását találó hasonlaltal végzi, amikor azt mondja, hogy a Vág Liptóban és Turóczban: rohanó, Trencsénben: már nyugodtabb, mígnem Nyilra vidékén: lassan ár adóz, a Dunával való egyesülés elé, Olyan, mint az emberi élet! Hirtelen és erőszakos: míg ifjú; megfontoltabb: mikor a férfikorba jut; és azután nehézkes: mint a sír felé hajló aggasztyán lépései.

Majd Nyitráról ír, amely város, röviddel odajötte előtt, leégett volt, úgy hogy a pusztulás nyomai mindenütt láthatók voltak. Itten elérték a bányavárosok felé menő postakocsit, amely erre az útra ez alkalommal indult első ízben. Szélakna és Selmeczbánya rövid leírása után megemlékezik arról, hogy 1800, júliusában ugyanezt az utat tette meg. Elragadtatással beszél a vidékről s különösen a selmeczi hegyről kínálkozó kilátásról. Akkor pompázó nyár volt; mostan még a legkorábbi tavasznak pusztasága! A Selmeczbányán való rövid tartózkodást arra használták fel, hogy Ambrósi Sámuel lelkészt és az ő nevelőintézetét keresték fel, melyben különösen érdekesnek találta azt, hogy az egész család az intézetbe felvett növendékekkel foglalkozott. Nagy elismeréssel szól a – sajnos – oly rövid életű mesterről, intézetéről és érdemeikről. Az ottani kőzetek és ásványok után való kutatásáról is említést tevén, igen jellemző, hogy felette nélkülöz ottan egy olyan nyilvános gyűjteményt, amely az ásványi termékekből összeállítva, azonnal könnyű áttekintést nyújthatna a vidék ásványai felől. Nem hagyja ugyan említés nélkül, hogy talán sehol síncsen annyi ilyen természetű magángyűjtemény, mint épen Magyarországon, de ezekből a tudománynak kevés haszna lehet. Így ezúttal talál kínálkozó alkalmat arra is, hogy a létesítendő nagy nyilvános gyűjteményre vonatkozólag, kétségtelenül a Jenában és Weimarban látottak alapján – elmondja terveit és nézeteit.

Leírja azután Besztercebányát, melynek fekvése különösen tetszik neki. Itt is nevelőintézeteket kerestek fel s az ott tapasztaltak viszont arra szolgálnak alkalmat, hogy a zeneoktatásra és a nőnevelésre s ezek intézeteire vonatkozó nézeteit mondja

el. Tapasztalatai alkalmat nyújtanak arra is, hogy a vidék szláv lakóinak s ezek nyelvének egyre nagyobbodó elterjedéséről, valamint ennek okairól s elhárításának módozatairól tegyen említést- Nagyon érdekes az is, amit még az 1800. évben való itteni utazása alkalmával Úrvölgyre (Herregrund) tett kirándulásáról, bányalátogatásáról és szerzett ásványtani adatairól megemlékezvén, elmondani jónak lát.

Innét Rózsahegyre utazott s igazán nem győzi eléggé dicsérni útjának élvezett szépségeit. Különösen a Sturecz lábainál levő nagyszerű vízesésekről s ezek között a Bisztriczáról szól elragadtatással. Megállapítható, hogy ennél a leírásánál részletesebben felhasznalta azokat az adatait is, amelyeket ugyanezen az útvonalon megtett utazásáról, az 1800. év július hó 25-ik napján Leibiczról, eszményi barátnőjéhez írott s már az előbbieken is érintett levelében gyűjtött volt össze. Itt látja azt a helyet is, amelyet 1797-ben az átutazó József nádor fogadásának a céljaira készítettek. Most hó és jég borít mindent. Majd a hágó tetején érezett benyomásairól számol be, mikor csillagos és a hold sarlójával ékes ég alatt, ott a magaslaton, meghatottan szorította meg egymás kezét a két hű barát s könnyborította szemmel emlékezett meg az elhagyott hű szívekről, valamint az út jókat kísérő Gondviselésről. Majd a közbeeső helységek leírása s illetve említése után, részletesebben szól a hradeki (líptóújavári) iskoláról és az azzal kapcsolatos nevelőintézetről, amely Wiesner fűrészmalomtulajdonosnak a gondoskodását és buzgalmát dicséri.

Ismét estére fordult az idő, amikor Vihodnára értek. Nagy hidegség. A feltűnő Tátra teljesen hóvá és jéggé meredve állt előttük. A Kriván csúcsa felett, a messzi magasban látott sas is, amely a letűnő napnak utolsó arany sugaraiban méltóságteljesen keringett: megint csak elhagyott barátait juttatta eszébe! Ilyen magasba emelkedett, szárnyain, az ő érzékeny lelke is, hogy ismét visszatekinthessen azokra, akiknek az elhagyása szívét olyan fájdalommal töltötte el. „Látlak-e valaha még titeket – így sóhajt fel évek múlva is, ez útirajzának a megírásakor – avagy nekem is várnom kell arra, amíg felszabadult lelkem szintén a magasabb világokba szárnyal, ahol szíveink egykor bizonytalansággal ismét találkozni fognak ...”

Elragadtatással írja le a Tátrát, amint a hunyó napsugárban a jégszilikók milliárdjaiban tündöklött. . . „Légy üdvöz, te

otthonos vidék, – így sóhajt elrészényülve – melyet oly régóta csupán vágyódásban tudtalak elérni! Legyetek üdvözölve ti csendes völgyek, melyekben első erőmet próbálgattam! És ti is, ti gigászi sziklaóriások, amelyekben az ifjúnak és férfiúnak távolba tévedő tekintete pihent! Légy üdvöz, te hűség, szorgalmas német nép, amely gondokkal telten kényszerítette ki az anyatermészettől a megélhetést! És ti is, barátok és rokonok, legyetek szívből üdvözölve! ...”

Poprádra, Glatznak szüleihez szálltak, akinek egyik fiútestvére néhány mértföldnyire, fogadásukra, eljűk jött. Itt egy csendes, boldog nap alatt, kipihenhetette a sietve tett útnak a fáradalmait.

A hazaérkezés édes örömeiről és az ezzel kapcsolatos elragadtatásról emlékeztén, eszébe jut, hogy egyik bírálója szemrehányással illette őt azért, mert a szepességeket túlzott dicsérheti részesítette. Ezúttal – azt írja – nem is ragadták el annyira a szepességek, mint egyébkor. Híres hűség becsületeségük, mintha nem lett volna már olyan általános, mint egyébkor s mintha alábbhagyott volna erkölcsöknek az az egyszerűsége és szilárdsága is. Különösen csodálkozott a – szerinte – esztelen színház játékok felett, amelyek a városokban (Löcsén, Késmárkon és Iglón) annyira elterjedtek s amelyeknek hátrányos hatását, bár egyoldalúan, felette érdekesen fejtegeti. Különösen a műkedvelőknek az előadásai azok, amelyek ellen főképen szót emel.

Hosszasan tárgyalja azután a szepesiek nyelvét, eredetét és történetét. Majd megemlékezik érdekeikről, foglalkozásaikról a szepességi németek számáraól s az útleírásnak II. kötetében foglalt folytatásában a Szepesség irodalmáról; ennek keretében igen érdekesen szólván a magyar protestáns nemességnek az egyházakkal szemben gyakorlott pártfogói jogairól is s végül, csak futólagosan, iskoláiról és nevelőintézetairől.

Poprádon elválva kedves útítársától és utóbb, szűkebb hazájában, a kis Leibiczon is búcsút mondván szeretteinek: a Magurán, Ófalván, Neumarkton, Mysleniczen keresztül vette útját, melynek hosszát, Késmárktól számítva, tizenkét mértföldnyire teszik. Sietett, mert még húsvét előtt el akarta érni utazásának a végpontját.

Az addigélé nem ismert útnak legnagyobb részét szörnyen rossz állapotban levőnek találta. Különösen a Dunajecztől kez-

dődően az csaknem teljesen járhatatlan volt. Ez volt az oka annak is, hogy ő ez újabb útrészleten való utazásának csupán a harmadik napján déli tizenkét órakor érkezett meg az egykori királyi városba, bár Mysleniczétől ismét külön fogattal utazott. Utazásának erről a részéről kevés mondanivalót talál. A környéken lakók nyomoráról, az út mellett fekvő erdőségeknek a rablógazdálkodástól oly sokat szenvedett voltáról, a vidéknek ásványtani és földtani tekintetben is nagy igénytelenségéről. A Dunajecz partjain álló két várnak és vidékének a szépsége azonban nem marad említés nélkül. Különösen Czorstint dicséri és a hozzája csatlakozni látszó sziklatömegeket s a Dunajecz jobb oldali partvidékének dús növényzetét. Leírja azután a Rábának, a Visztula mellékfolyójának a völgyét, homokhegyeivel, sötét fenyveseivel és sziklás mederében zajongó folyamával. Mysleniczén, Izdebniken és Mogilanyn keresztülutazva, érte el új működési helyét: az ősrégi Krakót.

Útirajzában külön, önálló részt szentel azután annak, hogy ezt az ősi várost és vidéket leírja, foglalkozván természetesen az annak elővárosával, Kasimirral, csaknem összeépült Podgorczevel is. Itt, ahol első evangélikus lelkészként a késmárki származású Kriebel Sámuel működött, a protestánsok romladozó állapotban levő templomát találta, úgy hogy az Istentiszteleteket csak Krakóban tarthatják meg, ahol különben a protestánsok nagyobb része lakik,

Krakó, ahova egy hivatalos jelentéséből kitetszően, április hó 12-ik napján érkezett meg, nagyon tetszett neki. Különösen főterét dicséri a régi városházzal, de kifogásolja a rég lebontásra szánt, rendetlenül körülálló bódékat. Részletes számadatokkal világítja meg a város területének nagyságát, népességét s ennek foglalkozását. Majd bővebb leírását adja az ottani régi Jagelló-egyetem könyvtárának, amelynek ebben az időben alig lehetett nálánál szorgalmasabb látogatója és melynek kiválóbb műveit külön fel is említi. Szól azután a krakói mulatóhelyekről, főképen a nyilvános kertekről és az ezekben látható életről. Végül egy kis fűggelékben a lengyel ifjúságról és életről emlékezik.

A galícziai viszonyok.

Eképen érkezett meg Bredeczkynk Galíciába.

Működése színhelyének ide történt áthelyezése valóságos fordulópontot jelent az ő egész életének folyamatában. Idegen emberek közé jutott. S természetes, hogy, mint az idegen földbe ültetett növény, a változott viszonyok között csak nehezen tudott továbbfejlődni és gyarapodni. A gyakorlati élet nehézségeivel napról-napra mutatkozott jelentékeny küzdelem, az új emberek kevésbé ismert voltából szükségképen következő nehézség, hogy reájuk bizvást mindaddig nem építhetett, amíg őket, gondolat- és szívvilágukkal együtt, közvetlenül és alaposan meg nem ismerhette: jelentékeny nehézségeket okozott annak, aki eddig anélkül is inkább az elméletnek élt. És csakhamar az átköltözködés után, úgy látszott, hogy az új vidék az átültetett növény egészségére sem volt jó hatással.

Hogy azonban annak a feladatnak, amely Galíciába történt elhivatásával kapcsoltban, reá várt, a mivoltát és jelentőségét annál inkább felfoghassuk: bármily röviden is, magunk elé kell állítanunk azt a keretet, amelyben, ebben az időben, Galíciában az evangélikusoknak és általában a protestánsoknak az élete folyt. Hiszen ez a keret csupán arra fog szolgálni, hogy élesebben szemléltethetőbbé tegye majd előttünk azt a képet, amelyet Bredeczkyről, az ő ottani életéről és működéséről rajzolhatunk.

Az erre vonatkozó művek adataiból s különösen Loeschének egyik oly jellegzetes rövidséggel ési tömör alapossággal megírt munkájából (*Abriss der Geschichte des Protestantismus in Österreich-Ungarn*) tudjuk azt, hogy Galíciában, amely Lengyelország első felosztásakor, tehát 1772-ben, épen Bredeczkynk születési évében, került Lengyelországgal együvé, a hitújításnak a mozgalmái nyomban elterjedtek és termékeny talajra találtak, főképen a régi királyi városban: Krakóban is. Tudjuk azt, hogy erre főképen a lengyel alkotmányban lefektetett szabadság volt a legjelentékenyebb és a legmélyebb hatással. Különösen a nemességhez és lelkészséghez tartozókra nézve volt ez így, akik különben is szintén rendszeren németországi felső iskolákban végzvéen tanulmányait, onnét magukkal hozták a közvetlenül el-sajátított tanokat, avagy pedig lelkükben az e tanintézeteken, illetve ebben az országban előbb eltöltött időknél az emléket ápolva: szívüket készségesebben nyitották fel azoknak a befoga-

dására és továbbfejlesztésére. Érdekes adatot olvashatunk Loeschenél és Kesselringnél is arra nézve, hogy Luthernek a tanai főképen a német polgári elemek között tettek nagyobb hódítást, míg nem a kálvinizmus inkább a nemesség rétegeiben terjedt el ott, úgy hogy már a XVI. században, Kis Lengyelországban közel száz helységben volt evangélikus egyházközség, imaház és iskola. Utóbbi említi például azt is, hogy a XVI. század közepén oly rohamosan terjedtek el a hitújításnak a tanai, hogy maga a királyi vár, a Wawel, sem zárkozhatott el előlük, amit leginkább Zsigmond Ágost királynak, az ő várkapitányához, Bonar Jánoshoz intézett irata is igazol, amelyben heves szemrehányásokat tesz neki azért, hogy megtűri, sőt ápolja a Wawelben tartott evangélikus Istentiszteleteket is. A hitújításnak lengyelországi híve között azonban nem volt meg az egység és az ilyen vezetés. Laskó János (1560.) volt az, aki a reformátusok és lutheránusok között az egységre törekedett, különösen pedig Israel György (1588.), aki mint lelkész, valamint mint templomoknak és iskoláknak a létesítője, rendkívül tevékenységet fejtett volt ki. A protestáns vallásfelekezeteknek itteni egymáshoz való közeledésére és egymáshoz való kapcsolatára nagy jelentőséggel voltak a sandomiri általános zsinat (1570.), amellyel a megteremtett egyesülést szélesítette a „Pax dissidentium” (1573.), de ugyanez már a hanyatlásnak is kezdetét jelentette, a belső cívódások és a jezsuitáknak behozatala következtében.

Különben ezzel kapcsolatban látszik helyén valónak amaz érdekes és fontos körülménynek a kiemelése is, amelyről az utóbbiakban még többször szintén említést fog kelleni tennünk, hogy a protestáns vallásfelekezeteknek ez az egymáshoz való közeledése, mint a viszonyaikban itten tapasztalható kezdetlegesség is, szülőoka volt annak, amit Loesche szintén hangsúlyoz, hogy egyházigazgatási, sőt főképen helyenként az egyházközségi életi szempontból is különválásuk nem lehetett és nem is volt teljes, hanem hogy *mind a két egyházhoz tartozó protestánsok ugyanaz alá az esperes, illetőleg püspök (superintendens) alá tartoztak.*

Kesselring hivatkozik arra is, amit szintén főképen a hitújítás terjedésének lehet tulajdonítani, hogy Galíciában a könyvnyomdák száma igen jelentékenyre emelkedett.

Sajnos, amint ezt ugyancsak nála olvashatjuk, „a kora hajnali pirkadásra csakhamar alkonyati vörösségnek kellett követ-

keznie ...” Talán ugyanannál az oknál fogva, amely az alkotmány szabadságában a protestáns vallásnak ottan való elterjedésére olyan jelentékeny hatással volt, jutott egyszersmind a csakhamar nagy erővel fellépett „ellenreformatio” szintén gyors győzelemre. Érdekes, hogy ennek a gyors győzelemnek az okaként Loesche („Luther, Melanchton und Calvin in Oesterreich-Ungarn”) arra mutat rá, hogy a hitújítás ottan, „nemzeti és társadalmi szempontból nem volt eléggé áthatott, hogy azt a népnek összessége tartósan sajátjaként üdvözölhette volna” és így főképpen a jezsuiták fellépése és szerepe rövid idő alatt is hatalmas hanyatlást hozott létre a protestáns ügyek haladása terén, úgy hogy már a XVII. század végére vonatkozólag azt jegyzi fel Késselirtg, hogy ekkor már csak 21 reformált és 7 evangélikus egyházközség maradt fenn, amelyekből azután a „varsói egyezmény” idejére mindössze 8 reformált és 2 evangélikus egyházközség volt képes magát fenntartani.

Ebben a lengyelországi ellenreformációban, amelynek történetében ott olvashatjuk, hogy abban német- és spanyolországi jezsuiták léptek volt a küzdőterre, némi megálló pontok gyanánt látszanak azután feltűnni: a thorni zsinat (1595. augusztus 21.) és a „varsói egyezmény”. (1768. február 24.) Ez az utóbbi a szabad vallásgyakorlatot kívánta biztosítani, saját egyházi igazgatás és bíraskodással, a gyermekek szabad nevelésével és a polgári jogegyenlőséggel.

Ez az említett ellenreformáció nem szegény a türelmetlenség szomorú és lázító példáiban sem. Ilyen gyanánt olvashatjuk, hogy Lemberget V. Sixtus pápa 1586-ban „Urbs catholicissima”-nak nevezi azért, mert a városi tanács a hitüket hagyott, azaz az új vallásra tért polgároknak és kereskedőknek az ott való letelepedést állandóan megtagadta, valamint hogy Krakóban *a protestánsok temetőjét a nép nyelvén „psia gora”-nak (kutyadomb) kezdték nevezni*, sőt hogy a felizgatott néptömeg az ő templomukat szét is rombolta volt. Mikor pedig 1750-ben gróf Poniatowski Ágoston arra kérte Dembowski Miklós kamienieczei püspököt, hogy engedje meg, hogy a tulajdonához tartozó Zaleszczykiben, ahol a protestantizmus történetének különben is egyik legszomorúbb fejezete játszódott le, evangélikus imaházat állíthassanak, azt a határozatot nyerte, hogy a püspök készségebben egyezik bele tíz zsidó imaháznak a felállításába, mint ebbe. (Kosselring.)

A többször érintett „varsói egyezmény”-ről lehetetlen meg nem jegyeznünk azt, amit különben a hazai protestantizmusnak különösen Leibiczen folytatott küzdelme idejéből tudunk, hogy hazánkban is s főképen a Szepességen és pedig annak a lengyel királyságnál elzalogosítva volt városaiban, az ottan élő evangélikusok, szabadságaik védelme szempontjából, épen erre szerettek hivatkozni.

II. József uralkodása s különösen az ő „türelmi rendelete” (1781. október 13.) megadta azután a protestánsok nem nyilvános vallásgyakorlatának szabadságát; az erre rendelt imaházakra nézve csupán azt kívánván meg, hogy ezeknek tornyai, harangjai és az utcáról nyíló bejáratai ne legyenek. Leopold császár alatt (1792.) azonban már ennek a rendeletnek a megszorításai és megsértései fordultak elő.

Ezeknek az újabb fontos eseményeknek a hatása és ezzel kapcsolatban az időközben kibocsátott császári rendelkezésekkel egyre inkább megkönnyített német településeknek, valamint viszont ezek útján a protestánsok egyre nagyobb mértékű odajutásának a hatása alatt lassan az újabb fejlődésnek a csirái kezdtek sarj adózni, anélkül azonban, hogy ennek ellenére az állapotokat csak a legkisebb mértékben is örvendeteseknek lehetett volna mondani.

És épen ezekről a német telepítésekről szólván: érdekesen mutatnak reá ennek a kérdésnek az írói arra, hogy Galíciának a hanyatló gazdasági viszonyai és az ezeken való segítségre irányzott törekvés voltak azok, amelyek főképen II. Józsefnek saját utasításain tett tapasztalataiból kiindulólág is, a telepítések előmozdítását szükségessé tették s viszont amelyek ilyképen mintegy elkerülhetlenné tették azt is, hogy a különben szigorúan katolikus uralkodócsalád, a maga türelmét hirdető és parancsoló intézkedéseivel, mintegy előmozdítója legyen a protestantizmus terjedésének és megszilárdulásának, Nem kétséges tehát, hogy első sorban közzgazdasági érdekek szolgáltak olyan emelőknak a megmozdítására és működésbe hozatalára, amelyek, végső eredményben, a szellemi élet terén vitték a közművelődést hatalmas lépéssel előre.

Viszont a települtek helyzetének a megértésénél nem lehet figyelmen kívül hagynunk azt a méltán sajnálatosnak tartandó körülményt sem, ami különben a dolog természetéből is következik, hogy az ilyen települők gyanánt rendszerint nem a leg-

jobb elemek azok, amelyek otthonukat elhagyják és új hazát keresnek, hanem inkább azok, akik gazdasági és erkölcsi tekintetben kedvezőtlenebb, süllyedtebb körülmények között éltek és akiknek, épen azért, a régi otthonnak az elhagyásával és az újnak a keresésével kapcsolatos küzdelmek és fáradalmak között csakugyan kevés volt a veszíteni valójuk. Ez a körülmény igazán mindenütt szembetűnő vörös fonálként húzódik keresztül a települtek új otthonában folytatott életén és legfőbb oka azoknak a kedvezőtlen viszonyoknak, valamint azoknak a nehézségeknek, amelyeket az ez új élet oly bőségesen felmutat.

Az átalakulásnak, az ősi és a sokszor alkalmatlan vezetőkezekbe jutott új érdekek és törekvések egymással való súlyos küzdelmének ebben a nyughatatlan állapotában, kellett Bredeczkynek Galíciába jutnia, hogy ottan a jelentékenyen felzavarva lévő társadalmi élet békésebb rétegeképződésének bölcs és nemes irányítója legyen.

Az ott talált helyzet valóban kedvezőtlen és mindenekfölött nehéz volt.

Az általános közművelődés ezidő szerint való ottani állapotának hű képére vonhatunk következtetést Kesselringnek abból az adatából, amely szerint még az 1829-ik évben, tehát a kérdésben levő időponttól közel egy negyedszázadnak a letelte után is, ebben az országban nem kevesebb, mint 450.000 lélekre jutott egy könyvnyomda és nem kevesebb, mint 300.000 lélekre egy könyvkereskedés; valamint abból, hogy ottan az írni és olvasni nem tudóknak a száma még az 1890-ik esztendőben is, tehát csaknem egy évszázad elmúltával, az ottani népességnek nem kevesebb, mint 80 százalékát adta.

Viszont a protestánsok akkori és ottani helyzetének a további ecsetelésére felhozhatjuk, hogy a XVIII. század vége felé a brigidaui lelkész Bartelmuss püspöknek azt írta, hogy egyházközségének *a hívei szegényebbek az utcai koldusoknál* és talán vadabbak is, mint azok. Hogy augusztustól januárig némely családnak egyetlen falat kenyere sincsen otthon és hogy őket az éhhaláltól csupán némi kis burgonyakészletük mentheti meg. *Koldusszegénységük miatt még csak cinn egyházi edényeket sem szerezhetnek be s ezért ő még egyszer sem tarthatott úri szentvacsoraosztást* és csakis az Isten tudja, hogy ez mikor fog megtörténni. Soha még csak elképzelné sem tudhatta azt, hogy a protestánsoknak valaha és valahol ilyen nyomorúságos életük le-

gyen! . . . Egy másik jelentés pedig arról a szörnyűségről számol be, hogy sokszor megesett, hogy a lakosok elesett állatoknak a húsát fogyasztották el vagy pedig, hogy a hívők az Istentisztelet alatt gyakran a gyengeségtől ájultan estek össze. Különben csak ugyanerre az annyira sanyarú helyzetre lehet következtetnünk Glatznak egyik, a hitújítás háromezredados évfordulójára (1817.) írott munkájából is, amelyben annak az óhajlásának adott kifejezést, hogy a protestáns lelkészségnek és iskoláknak a helyzete az osztrák örökös tartományokban, külső körülményeiket tekintve, a negyedik században kedvezőbb legyen, mint a harmadiknak két utolsó évtizedében volt, amikor a legtöbb lelkész és tanító, anyagi helyzet szempontjából, a legszomorúbb és legnyomasztóbb viszonyok között élt és amikor egyszersmind meg nem állhatja a jelzett munka írója azt, hogy reá ne mutasson a magyarországi viszonyoknak ebből a szempontból tapasztalható sokkal kedvezőbb voltára.

Ennek az oly szomorúan érdekes keretnek a további megvonásához bátran meríthetünk már adatokat magának Bredeczkynek a műveiből és jelentéseiből is. És ezt annyival inkább tehetjük, mert az ő erre vonatkozó adatainak a kiemelésével nem csupán az akkori idők ottani körülményeinek a rajzát adjuk, hanem egyszersmind bizonyítékát szolgáltatjuk annak a komoly, lelkiismeretes, ahhozértő odaadásnak és éleslátásnak is, amellyel ő, a reája bízott ügyekben és intézményekben tapasztalt igazán áldatlan viszonyokon mindenképen segíteni igyekezett.

És itten jegyezzünk még meg annyit, hogy kezdetben a galicziai egyházközségek a morvái, sziléziai és bukovinai püspökség (superintendensség) alá tartoztak. Bartelmuss Traugott, aki a püspöki állást betöltötte és aki egyike volt a leghívebb és leglelkiismeretesebb munkásoknak, nem élvén ezeknek a galicziai egyházaknak a területén és azokat, márcsak előhaladott életkoránál fogva sem látogathatván, természetesen közvetlen tapasztalásból nem ismerhette és nem is ismerte ezek viszonyait és szükségleteit, aminek következménye nem lehetett egyéb, mint az, hogy az ottani lelképászorok nagy része, maga fölött felsőbbséget szintén nem ismerve, tiszttségét igazán kizárólag a saját tetszése szerint látta el. Ez a körülmény volt az, amely a Bécsbe áthelyezett (1784.) cs. kir. főegyháztanácsot arra bírta, hogy az 1789-ik évben Galicziában két esperességet állítson fel és pedig, Bartelmuss püspök javaslatára, az egyike, Biala székhellyel,

Mirza J.-t, a másikra pedig, Lemberg székhellyel, Cerulli Frigyeszt alkalmazván. Alkalmaztatásuknak az időpontjáról a rendelkezésünkre álló adatok azt igazolják, hogy ekkor tizenkét, lelkességgel ellátott, egyházközség állott fenn, Loesche is említi, hogy egy 1788-iki hivatalos kimutatás a református egyházközségeknek szintén egész sorát mutatja ki, azonban csupán két imaházat és két lelkészt említ. Mikor pedig, 1801-ben, az addig működött ezek a most nevezett esperesek elhaltak, a főegyháztanácsnak a szervezés munkájában szükségképen tovább kellett mennie, mert hiszen az 1802. év március 12-én kelt hivatalos jelentésében az előbb említett Bartelmuss püspök már azt mondta el, hogy egyetlen egyházkerületben sem fordul elő annyi vizsátság, fegyelmezetlenség, vonakodás és a püspöki, valamint a főegyháztanácsí utasításokkal szemben az azok teljesítésére vonatkozó buzgalomnak a hiánya, mint épen az övében. Ekkor történt azután, hogy két évig tartó tárgyalás eredményeképen, Galicziában külön püspökséget (superintendensség) szerveztek, amelyre az 1804. év november hó 2-ik napján kelt udvari rendelet az annyira érdemes és kiváló Paulini Józsefet nevezte ki első püspöck gyanánt, ő róla tudjuk azt, hogy Magyarországról származott s valószínűleg nem tévedünk, ha családjának egyik őst véljük abban a Paulini (Paulinus) Jánosban, aki Darócson (Sáros vármegye) 1693-1714-ig lelkészként működött. Tudjuk, hogy már 34 éves korában lett Galiczia püspökévé és hogy alig két évi kiválóan buzgó működés után, hagymázban meghalt. Ő volt az, akinek ily rövid hivatalos működése örökké maradandó betűkkel van beírva Galiczia közművelődésének és főképen a galicziai protestánsoknak a történetében; és ő volt az, aki, mint látni fogjuk, Bredeczkynek életére és sorsára is olyan döntő befolyással volt. Paulini kineveztetése után néhány nappal (1804. novemberében), az akkori viszonyoknak szintén különös jellemzéséül, a főegyháztanács részletes utasítást adott neki az egyházi és iskolai látogatásokra és az ezek alkalmával eszközlendő vizsgálatokra nézve; kiemelvén ebben azt, hogy ezek a látogatások és vizsgálatok a galicziai egyházközségekben hűsz esztendő óta általában szüneteltek és hogy ez az oka annak, hogy mindenféle vizsálkodások, rendellenességek és az erkölcstelenségnek a túlkapásai is annyira elhatalmasodtak. És itten nyerjen még fel- említést az a körülmény is, hogy a galicziai egyházkerület már Paulininek a püspöksége alatt három részre, avagy egyházme-

gyére oszlott s eképen Kesselring méltán kifogásolja dr. Polek J. művének azt az állítását, aminek különben a következőkben említendő Bredeczky-féle táblázatos kimutatások is határozottan ellentmondanak, hogy ez a felosztás csupán az 1811 -ik évben következett volna be, A három egyházmegye pedig a következő volt: I. a középső (azaz: lemergi), II. a nyugati (azaz: krakói) és III. a keleti (azaz: ugarsthal).

Paulininek, mint első itteni püspöknek a javaslatára, az előbb említett időpontban megüresedett esperességnek a betöltése is szőnyegre került. Az egyik állást, a keleti esperességet, Eismann Jusztus Frigyes Teofil zaleszczyii lelkész nyerte el, a másik állásra pedig Krako-Podgorcze meghívott új lelkésze: Bredeczky volt kiszemelve.

A német telepítésekről, melyeket ő is a protestantizmus ottani terjedésénél a legfőbb erőknél tartott, azt jegyezte fel egyik jelentésében maga Bredeczky, hogy ezeknek főbaja az iskolaügynek nagy hiányosságában volt. Ezek a telepek számtalan kisebb csoportra oszolva, csak kevés helyen alkotnak községeket; már pedig tíz-húsz család, a legjobb akarat mellett is, alig lehet képes arra, hogy iskolát és tanítót tartson fenn s így nem lehet csoda, ha a közömbösség is, amely ellen pedig a kormány oly hathatósan küzdeni igyekszik, évről-évre növekedik. Ha a dolgok továbbra is így maradnak, akkor ő előre megjósolhatja, hogy harminc év múlva már ezeknek az embereknek a jobb műveltségéről semmi nyom sem fog fennmaradhatni. . . „Egyről megfélekedtek a telepítések ügyének szabályozásánál – így folytatja idézett jelentését Bredeczky, akire a soproni négy évi tanárság és bécsi három évi vallástanárság volt a legnagyobb hatással, hogy lelkének minden vonzódását és érdeklődését első sorban a tanügy, az iskolaügy számára kösse le – és ez az, hogy a jövő nemzedéknek az érdekében nem tettek semmit! Az egész Galíciában nincs a protestánsoknak egyetlen jó iskolájuk sem, jóllehet épen csupán az iskolák azok, amelyekben a protestantizmus nyugodhatik! Ha elveszik annak ezt a támaszát: akkor az megszűnik annak lenni, ami és teljesen elfajulva, nem érdemli meg többé az államnak sem figyelmét, sem türelmét!”

Az iskolák Galíciában akkor csakugyan vagy általában hiányoztak vagy pedig valósággal rettenetes állapotban voltak. Az imaházak és az iskolák, amely utóbbiakban alig volt egyébről szó, mint a hittannak, az énekeskönyv egyes énekeinek és a

szentírási mondatoknak gépleges és szellem nélkül szűkölködő bemagolásáról, valamint a hibás olvasásról és írásról, nagyobb-részt, csupán némileg átalakított, rendesen omladozásban levő gazdasági épületekben, inkább csűrökben voltak elhelyezve s különösen az iskolák teljesen nélkülözték a taneszközökkel való legkedveltegebb felszerelést is.

Kesselring is azt örökítette meg erről az időről, hogy a telepített területeken, azok legnagyobb részében, évek folyamán nem volt iskola. A legtöbb egyházközség megelégedett azzal, hogy szükségiskolát és zugiskolát tartson fenn, amelyekben „egykori káplárokat”, avagy egyszerű iparosokat alkalmaztak tanító gyanánt. A kisebb községek pedig „téli iskolát” állítottak fel, amelybe, hasonló tanítók vezetése alatt, a tankötelesek csupán „a burgonyaszüret bevégezésétől a házi állatoknak a legelőre való kihajtásáig” jártak. Az alkalmazott tanítók díjazása mondhatatlanul szegényes volt, sőt ezt a keveset sem tudták sehogy kézhez kapni.

És hasonló volt a legtöbb lelkésznek a helyzete is, úgy hogy nem csoda, hogy úgy nekik, mint a tanítóknak is, csaknem kivétel nélkül, épen nyomorúságos jövedelmük folytán, minden idejét és fáradságát a megélhetésükért való gond és küzdelem töltötte be. Ezt igazolja Loeschének az az adata is, amely szerint 1805-ben Ugarsthalban, a következő járulékok voltak megállapítva: kihirdetésért 6 krajcár, esketésért 15 krajcár, temetésért 10-15 krajcár, halotti beszédért 18-20 krajcár és halotti prédikációért 45 krajcár. Ugyanígy hogy Bredeczkynk még az 1806. év november 28-ikáról is azt a szomorú ítéletet kénytelen leírni, hogy a legtöbb galícziai evangélikus lelkész: csak bérszolga, aki, épen ezért, inkább rombol, semmint épít. És ezt bizonyítja különösen épen Bredeczkynek egy a főgyháztanácsshoz intézett jelentése is. Ebben meleg szívének egész részvételével mondotta el a josefsbergi lelkésznek: Fábry Jánosnak a kétségbeejtő sorsát, akit hívei közül különösen egyesek, akiket meg is nevez, durva és szeretet nélkül való bánásmódban részesítenek és akit hivatalos látogatásakor tűzrakással és ételfőzéssel elfoglalva talált, mert a szegény, rongyolt parasztruhában járó lelkész, hat gyermeknek az atyja, akik közül a legidősebb nem több 12 évesnél, mígnem a legifjabb még bölcsőben fekvő; felesége pedig közvetlenül a családnak ideutazása előtt meghalt. Elmondja róla, hogy cselédje, avagy kiszolgálója nincsen és hogy nagyobb gyerme-

kei a kemény télnek havában és fagyában is, rongyos ruhában, meztelen lábakkal járnak, valamint hogy lelkészi lakása olyan, mint egy rossz állapotban levő istálló, úgy hogy ő – a jelentést tevő – egy percnél hosszabban nem tudott benne tartózkodni. Az ő megérkezése előtt csupán pár nappal kapott a lelkész egy jószívű paraszttól egy kenyeret és egy negyedvéka burgonyát s maga is beismerte, hogy sokszor napok hosszú során keresztül sem neki, sem gyermekeinek semmi enivalója nincsen . . . (Szomorúbb képet a valóságban elképzelni sem lehet – ezzel a sóhaj-tással végződik a jelentés – és alulírottat ennek a nyomornak a látása könnyekig meghatotta!”

Ugyancsak épen a XVIII. század utolsó éveiből ismerjük egyik itteni egyházközség lelkészének a panaszát is, amely szerint a hívek az ő járandóságát legtöbbszörre csupán megsavanyodott tejben és elromlott burgonyában szolgáltatják, földjét mivelni nem akarják, fa járandóságát vagy teljesen friss, avagy pedig már korhadó fában szolgáltatják, amellyel tüzelni egyáltalában nem lehet.

A megélhetőnek a tanítókat és a lelkészeket is egyaránt környékező ez annyira nyomasztó gondjai és küzdelmei mellett, az utóbbiakra nézve sokszor nagyon leverőleg hatottak a hivatalos feladatok megoldása elé torlódott leküzdhetetlen akadályok is. Ismerjük például – közel Bredeczkynek odajöttének idejéből – Witgen bandrowi lelkésznek a püspökhöz intézett jelentését, amelyben azt panaszolja el, hogy az áprilisi esőzések idején, Istentisztelet tartása céljából, Krakóba kellett volna mennie, azonban a megáradt folyón keresztüljutni nem tudott s így útját meg kellett változtatnia és három napi Siedlóban való várakozás után, a tervbe vett feladatnak elvégezése nélkül, ismét haza kellett térnie. S ugyancsak ez a – poprádi tanítóból lett – lelkész még 1806-ban is, a mondott év augusztus és szeptember havában írott leveleiben, súlyos panaszokkal van tele az ottani szomorú viszonyok felől és a népesség nyersességéről. Nagy elégedetlenségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy állását mindenkorra csak egy „Pönitenzstelle”-nek tudja nevezni.

S valósággal betetőzte a mutatkozó nagy bajokat és nehézségeket az, hogy a lelkészi és tanítói állások sokszor évekig betöltetlenül maradtak, úgy hogy a hívek tömege és a tanulóifjúság valósággal valamely gazdátlan nyájhoz hasonlított, amelynél azután megint évekre volt szükség, hogy az ennek következmé-

nyeképen beállott hiányokat, rendetlenséget, fejetlenséget és a hívek között, valamint néhol az egyházközségek között is előjött egyenetlenséget orvosolják.

Bredeczkyk egyik legelső jelentése is nem kis mértékben kifogásolja például a bialai egyházközségben a vallásos életet... „Mindenben olyan langyosság tapasztalható, – így ír – amely a közömbösséggel határos és amelynek csupán a legszomorúbb következménye lehet” s egyszersmind adataink vannak arra, hogy a lelkész és a hívek között támadt egyenetlenkedés Bredeczkyk személyes közbelépését is igénybe vette, aminek következése a lelkésznek más helyre való távozása volt.

Míndezek között a szomorú körülmények között egészen természetesnek Játszik az, ami viszont csak az ottani viszonyokra volt további bomlasztó hatással, hogy a protestáns lelkészek és tanítók közül némelyek nem emelkedhettek feladatuk magaslatára és hogy helyenként inkább ártalmára, mintsem hasznára voltak a reájuk bízott ügyeknek. Paulini is már 1803-ban kelt pásztorlevelében arra intette a falusi lelkészeket, akik magukat néhol, unalmukban és jobbakkal való társadalmi érintkezésnek a hiányában, az iszákosságnak adták, hogy fáradhatatlanul munkálkodjanak saját továbbművelődésükön és igyekezzenek jó például szolgálni mindenkinek. Bredeczky szintén csakhamar meggyőződött arról, hogy a szétszórta élő telepések közül némelyek a nyers és tudatlan népességgel való együttélésükben ezeknek erkölcstelen szokásait s főképen a szeszes italokkal való élést teljesen átvették. Hogy azonban az erre vonatkozó intések nem vezethettek sok eredményre, annak szomorú bizonyága az a körülmény, hogy nem kevés azoknak a lelkészeknek a száma, akiket ezekből az okokból és pedig főképen iszákosságuk folytán, állásuktól is el kellett mozdítani. Bizonytal ez lehet az oka annak is, hogy Bredeczky reánk maradt iratai között szintén megőrizve találjuk egy olyan szertartásnak a részletes leírását, amellyel valamely lelkésznek ebből az állásából forma szerint való kivetköztetését eszközölték. Ennek a szertartásnak a leírása alatt Bartelmuss püspöknek és főegyháztanácsosnak a neve van aláírva, És nem kis mértékben jellemző még az akkori viszonyokra s főképen az ottani lelkészek alacsonyabb műveltségi fokára az a csaknem a szolgálalkúségig menő alázatosság is, amelyet közülök némelyeknek az írásaiban tapasztalhatunk. Így az akkor czernovitzi lelkész, Bredeczkyt, püspökké léte alkalmából,

éntelgyős szavakkal üdvözli, neki nemcsak a saját kézcsókjait, hanem családjának és egyházközsége kiválóbb tagjainak a kézcsókjait is jelenteni sietett.

Ez volt tehát a vázlatosan megvont oly sötét keret, amely a Bredeczky galíciái hivatásának látóképét fogta körül! . . . Talán hogy ezt csupán annál fényesebbé tegye!?

Igaza van Kesselringnek, mikor ezeknek az akkori sanyarú állapotoknak az ecsetelése után így sóhajt fel: „Ha ezekre az akadályokra és nehézségekre gondolunk, meg fogjuk érteni, hogy a Galíciába való menetel nem volt mindenkire nézve öröm!...”

Nem volt az öröm Bredeczkyre nézve sem! ... De annál nagyobb kitüntetés, megtisztelés és bizalom! Az ecsetelt sanyarú körülmények és a hívek körében ezekkel szemben mutatkozó fásultság és részvétlenség: az itteni protestáns egyházi életnek a hajóját valóságos Scylla és Charibdis közé sodorta, amelyek között, erős kormányzó lélek és kéz nélkül, igazán csaknem végső veszély következett volna reá!

Erre a szerepre találták méltónak és alkalmasnak Bredeczkynek, amikor az ő kezeire kívánták bízni a kormányrudat és az ő élesen a jövőbe látó szeméire annak az iránynak a meghatározását, amelyben a tépett hajónak a jövőben haladnia kell.

Megkapóan szép beigazolása volt ez az új-testamentumban (Máté XXV., 21., 23.), a reájuk bízott talentumokat gondosan megóvó és gyümölcsötvető, jámbor és hű szolgálakra vonatkozó oly szép példázatnak: „Kevesen voltál hív! .. . Sokra bízlak ezután!...”

Krakói élete.

A bécsi főegyháztanácsnak az 1805. évi április hó 3-ik napjáról kelt okirata már Krakóban érte utól Bredeczkyt, mint az ottani és az azzal egyesült podgorzei evangélikus egyházközségnek (der vereinigten Gemeiden Aug. Conf. zu Krakau und Podgorze) a lelkészét.

Ez adott neki hivatalosan hírt arról, hogy a főegyháztanácsnak a mondott év február hó 23-ik napján kelt javaslatára, a március hó 14-ikén kelt és az április hó 1-ső napján leérkezett legfelsőbb udvari rendelet volt az, amely a krakói egyházmegye esperesi állására való kinevezése tárgyában „legkegyelmesebben” döntött. Ez az egyházmegye, az említett okirat megállá-

pítása szerint, magában foglalta a krakói és podgorcei, a bialai, stadlói, újszandei, wegrowi és lublini lelkeségek felett a főhatóságot és pedig olyképen, hogy abban az esetben, ha a helyi viszonyok kívánatosá fogják tenni, hogy egyik vagy másik lelkeséget is ehhez az esperességhez csatolják: akkor erről a körülményről Paulinától, a lembergi püspöktől fogja majd megkapni az értesítést, aki egyszersmind a főegyháztanácsnak erre vonatkozó határozatát is ki fogja eszközölni.

Azt olvassuk továbbá az említett okiratban, hogy mivel pedig ebben a legfelsőbb bizalom folytán elnyert esperesi állásban neki lesz az a feladata, hogy a püspöknek a nyugalom és a rend fenntartásában, valamint a türelmi és az egyházi ügyekben kelt rendeleteknek és a főegyháztanácsai rendelkezéseknek a követésében s egyszersmind pontos betartásában segítője legyen: ez okból bizvást elvárja a főegyháztanács azt, hogy minden felmerülő ügyben kötelességeinek teljesen eleget fog tenni, amihez kitűnően az is tartozik, hogy minden fontosabb alkalommal az ő püspökéhez, mint elsőfokú hatóságához, forduljon és magának semmiféle újításokat, avagy önkényes cselekedeteket meg ne engedjen. Különösen előírja az okirat, hogy, kivéve a legsürgősebb eseteket, jelentéseit mindenkor a püspöknél tegye meg, akinek útján a főegyháztanácsnak és, a folyó ügyekben, a püspökségnek is, utasításait venni fogja, valamint, hogy az esperesi jelentéseket a szükséges és előírt időben küldje be s hogy a szokásos és a jó rendhez mért alakiságoktól semmiben se térjen el. Az esperesség hivatalos iratait különös gonddal kell megőriznie és a legnagyobb rendben kell tartania, hogy ezeket egyfelől ő maga könnyen használhassa, másfelől pedig bekövetkező változás esetében, azok az ő utódjának kellően átadhatók legyenek. Ennek céljából: feladata lesz az is, hogy a bialai lelkesztől és az ottani egyházi elöljáróságtól tudomást szerezzen az esperességnek ottan található utasításai és egyéb hivatalos iratai felől, amelyek az ottan azelőtt működött espereslelkésznek a halála után visszamaradtak s egyszersmind, hogy a rendelkezésre állókat, hivatalos használat és megőrzés végett, a főegyháztanácsnak teendő jelentés mellett, vegye át. Végül érdekes adata ennek az Engel aláírásával ellátott főegyháztanácsai okiratnak az is, hogy az esperesi állás elnyeréséért előírt díjat (Taxe) 1 forint 30 krajcárban állónak tüntette fel.

Az esperességgel járó feladatkörnek ezt a körülírását ki-

egészíti mindaz, amit az egyesült egyházak részéről viszont a lelkészállással járó teendők és jogosítványok tekintetében kiállított meghívólevélben olvashatunk.

Mielőtt azonban az ebben a meghívóban foglaltakat vennők részletesebb megemlítés és tárgyalás alá, azt a sajtószertű és futólag már érintett körülményt itt is fel kell említenünk, hogy ebben az időben a kérdésben levő egyházközségekben *az ágostai evangélikus és a református hívek együvé csoportosulva intézték hitéleti ügyeiket és hogy Bredeczky is ezeknek az ilyképen együvé olvasztott ügyeknek lett a lelkészévé.* Erre az érdekes és mindenestre jóleső érzéssel látott körülményre mutat reá egy az alábbiakban még részletesebben érintendő hivatalos jelentés is, amelyet Bredeczky egyházainak és egyházmegyéjének az állapotai felől, csakhamar megérkezése után, fölöttes egyházi hatóságához intézett és amelyben épen azt emelte ki, hogy a közbelépése folytán létrejött szervezésnek az eszközlésénél s különösen az előjáróknak és az egyházi bizottság tagjainak a megválasztásánál erre a körülményre tekintettel voltak, mert az ő javaslatára, meghatározott számban, a választás református vallású hívekre is esett; valamint ugyanerre mutat az az alábbiakban külön említendő búcsúirat is, amelyet Bredeczky utóbb, Krakóból való megválása alkalmával, az ő egyházaitól kapott és amelyet, bevezetéséből kitetszően, az ottani „protestáns egyházközségnek” úgy evangélikus, mint helvét hitvallású hívei állítottak ki. Különben a két protestáns vallásfelekezet életének ilyen egyéolvadott voltát igazolja az az adat is, hogy 1807-ben épen Bredeczky avatta fel a josefsbergi reformátusoknak a templomát és ő vezette be állásába lelkészüket.

Az 1805. évi május hó 19-ik napján, „Sig. August. Confess. Totius. Fratemität” köriratú díszes vörös pecsét alatt s Grossner Frigyes elnöknek és Koch Péter titkárnak, valamint Hodschevitz Dániel, Friedlein Frigyes, Berndt Henrik, Opp János, Unger János, Ernst János, Unger Márton, Wieland János és Goldspann János előjáróknak aláírásával kiállított e meghívólevélben mindeneelőtt azt olvassuk, hogy az egyesült egyházak előjárói az üresedésben volt lelkészi állásra a főegyháztanács részéről javasolt és az ő kitűnő tehetségeire, valamint tulajdonosságaira való tekintettel dicsérően ajánlott Bredeczkyt választották egyhangúlag lelképásztorukká. Ezért őt ennek az állásnak az elfoglalására a legünnepélyesebben meghívják s neki ezt az

állást felajánlják. A felajánlásnak feltételei gyanánt: 1. megígérnek állandó évi lelkészi fizetés gyanánt, negyedévi előleges részletekben fizetendőig, évi 600 forintot; 2. a podgorczei imaház mellett fekvő kertet, mely az ő fizetésének járulékaként álljon rendelkezésére; 3. a hárem főünnepen (karácsony, húsvét, pünkösd) a gyűjtőperselyekben befolyó jövedelmet, amely nemcsak a krakói, hanem a podgorczei templomban is mindaddig szintén az ő járandóságának a járuléka legyen, amíg az Istentisztelet tartása a két helyen felváltva még fenn fog állani; 4. stóla tekintetében a meghatározott „minimumot”, melyet minden egyház-községi tag minden egyes lelkészi cselekvényért, vonakodás nélkül fizetni fog és amelyet *a)* keresztelésért 1 forintban, *b)* háromszoros kihirdetésért 1 forint 30 krajcárban, *c)* esketésért 2 forintban, *d)* holttest besztereléséért 1 forintban, *e)* elbúcsúztatásért 2 forintban és temetési prédikációért 4 forint 30 krajcárban állapítottak meg. Ezzel szemben a lelkész köteles minden vasárnapon és ünnepnapon vagy Krakóban vagy Podgorczén egyházi beszédet tartani és pedig csupán azzal a különbséggel, hogy amely nap délelőttjén ő Podgorczén tartja azt, aznap délutánján Krakóban is Istentiszteletet tartozik tartani., Mégis magától értetődik, hogy ha a podgorczei templomban egy ilyen napon délelőtt úrvacsoráját fog kelleni szolgáltatnia, ennek a napnak délutánján a krakói templomban az Istentisztelet tartás alól mentes fog lenni.

Végül ezekhez az okiratokhoz járul Paulini püspöknek (K. K., Superintendent bey der Galizien der Augsburg. Conf.) az 1805. évi május hó 21-ik napján kelt s egész terjedelmében sajátkezűleg írott hivatalos irata. Ennek írójáról, a lemergi egyház történetéből, tudjuk azt, hogy ő addig a sziléziai Nawsí községnek volt a lelkipásztora és hogy az elégedetlen Frost Gottliebnek a távozásával lett lemergi lelkésszé, hogy hivatalba lépésével az egyház életébe szerencsésebb időszaknak a beköszönését hozza magával. Az említett iratban azt olvashatjuk, hogy a lemergi tartományi hatóság, az ő, 1805. február hó 6-án kelt felterjesztésére, az ugyanazon év április hó 19-ik napján kelt kormányszéki rendelettel, Bredeczkyt állásában megerősítette. S hegy ilyképen nincsen akadálya annak, hogy ezt vele tudatván, részére, a lelkészi hivatalnak teljes elfoglalására a feljogositást megadja és minderről ezt a megerősítő okiratot kiállítsa. Miután pedig a bécsi főegyháztanácsnak úgy tetszett, hogy Bredeczkyt

ő apostoli felsége előtt a nyugati galicziai részek esperesi állására javaslatba hozza, ő (t. i. a püspök) annak a közlésére is megbízást nyert, hogy ugyancsak Bredeczkyt az ez év március hó 14-ik napján kelt udvari rendelet a mondott részeknek esperesévé valósággal kinevezte, A főegyháztanácsnak erre vonatkozó s az előbbieken már érintett leiratát mellékelve veszi; a tartományi kormányzék részéről pedig az esperesi állásban való megerősítést a püspök ezzel az okirattal közli. Érdekes az iratnak az a része is, amely a továbbiakban Neuper Ernő Károly újszandeczi lelkészt bízta meg hivatalosan azzal, hogy Bredeczkyt a püspök nevében az illető egyházközségeknel beiktassa, mely beiktatásokra vonatkozólag épen Loeschének az adataiból tudjuk, hogy a távolfekvő községekben ennek teendőit a főegyháztanács megbízás útján végeztette. Utóbb nevezett lelkészen van a sor, – mondja tovább az okirat – hogy az ünnepélyes cselekvénynek véghezvitelére alkalmas időpontot határozzon meg. Figyelmezteti végül Bredeczkyt arra, hogy ha a cs. kir. főegyháztanácsnál a beiktatási díjat még le nem fizette volna, azt megtenni el ne mulassza. Ennek az összege, a szabályok szerint: fővárosban 12 forint 30 krajcár, vidéki városban pedig 6 forint 30 krajcár, A hivatalos irat magára Bredeczkyre bízta annak a megállapítását, hogy ő ebben az esetben melyik osztályozást kívánja alkalmazni. Abban az esetben pedig, ha a tartományi kormányzék (guberniumi) díj hivatal is a megerősítésért valamilyes díjat hozna követelésbe, erről annak idájében értesíteni fogja.

Az 1805. év húsvét vasárnapja volt az a nap, amelyen Bredeczky, a podgorcei templomban, beköszöntőbeszédét tartotta. Ezt a beszédet a maga egészében abból a külön kis füzetből ismerjük, melyet: „*Zwei Gelegenheits-Predigten von Samuel Bredeczky, Höchstverordneten Senior der Ewang. Gemeinden Krakau und Podgorz*” címen adott volt ki és amelynek a szövege a leMBERGI Ossoluneumban megőrizett egyetlen példányból állott előttünk,

A füzetnek a mondott év augusztus hó 26-ik napjáról keltezett előszava elsöben arról az elfogultságról beszél, mellyel szerző azt a művét a nagyobb közönségnek átnyújtja. Ezt nem azért teszi, mintha erre őt magas állású jötevők, avagy jóságos barátok buzdították volna, hanem csupán azért, mert a legjobb okokból azt kívánja, hogy, példáját követve, hivaltársai időn-

ként az ő műveiket szintén kinyomassák. Ennek a megszokása egyfelől mindnyájukra jelentékeny buzdításul szolgálhatna a továbbhaladás tekintetében, másfelől pedig a velük foglalkozókat tájékoztatná az illetőknek hivatali alkalmassága, gyarapodása és belátása felől s nemkülönben – ami a köznek a szempontjából épen olyan hasznos lenne – az ő esetleges hanyatlásuk felől is mindabban, amiben előhaladást kellene tenniük. A nagy közönségnek ezt kifejező szava mindenestre felette gyógyító és jótékony hatású lehetne és pedig még ottan is, ahol az gyöngédtelenül érintené őket.

Elmondja azután az előszó, hogy már az 1542. és 1550. években, tehát csakhamar a hitújítás után, protestáns egyház alakult Krakóban, amely, változó sorsban, több mint egy századig fennállott, mígnem a mindenfelől reá támadott nyomás folytán 1654-ben feloszlott. Ezután 154 esztendő múlva alakult ottan líjból a protestáns egyházközség s tarthatta szabadon és akadály talanult Istentiszteleteit. Ez az időpont nem lehet jelentéktelen egyetlen protestánsra sem. Ez a korszak érdemes arra, hogy azt ezeknek a beszédeknek a kiadásával is megörökítsék. Eredetileg az volt a terve, hogy a kezei között levő hiteles adatokból kidolgozza a krakói egyház kis történetét és annak kapcsán adja ki. tartott beszédjeit, azonban ezt más időre és alkalomra kellett halasztania. Első beköszöntő beszédjében semmi mást nem követett, mint az ő egyéni érzelmeit, mert az volt a célja, hogy az egyházközségnek, amellyel kapcsolatba lépett, az első pillanatban mindazt elmondhassa, amit az akkori körülmények között szükségesnek tartott. Hiszen egy olyan egyházközség veit előtte, amely több kedvezőtlen körülménynek a találkozása folytán nem jelentéktelen rendetlenségbe jutott. Amely több, mint két éve lelkipásztor nélkül szűkölködött és amely azon a változáson volt kénytelen keresztülmenni, hogy az anyaegyház Podgorcerói Krakóba helyeződött át. Kiemeli, – amit mindenkinek éreznie kell – hogy ő nem kedvező körülmények között jutott oda, ahol sem túlságos szigorúsággal a zavart fokozni, sem pedig hivatalát, valamint kötelezettségeinek a szentségét szem elől téveszteni semmiképen se akarja. Annak a hangsúlyozásával végezi előszavát, hogy felette örvendene, ha beszédének tartalmát és alakját a bíráló a körülményekhez s vallásuk alapelveihez illőknek tartaná, úgy, amint azt ő, az ő meggyőződésében, ilyennek hiszi. Ez a meggyőződése pedig annak tiszta tudatából ered,

hogy a vallás és, az állam testvéries egyesülésben kell, hogy az emberek boldogulását megalapítsák és hogy az egyikért való gondoskodásban – az elválaszthatatlan egésznek ezt a másik felét – figyelmen kívül hagyni soha sem szabad.

Beköszöntő beszédét a Korinthusbeliekhez intézett második levél 13-ík fejezetének 11. versére fektette. Bevezetésül megemlékezett az ünnepi alkalomnak kettős jelentőségű voltáról. Az egyik – a fő – jelentőség az, melyet ennek a napnak a Megváltó feltámadása ünnepének a fordulója kölcsönöz s amellyel behatóan foglalkozott. A másik, amely nem lehet közömbös reájuk mindnyájukra, hogy ő, vallásuk tanító jaképen, ma lép fel közöttük először.

Kiemeli azt a sietést, amellyel elhatározta, hogy a hívek kívánságára már ezen az ünnepen közöttük lehessen és az ebben az évszakban annyi nehézséggel járó utazást megtegye. S mindenekfelett kiemeli szívének oly sok különféle megindultságát, amely életviszonyainak ebben a nagy változásában szükségképpen bekövetkezett. Ezek teszik megbocsáthatóvá, ha ebben az ünnepi pillanatban nem annyira a szónoklás művészetének a szabályait igyekszik szem előtt tartani, mint inkább szívének az érzelmeit és ezek sugallatait. A béke Istenének áldását kéri arra a drága kapocsra, amelybe ő, a "mai napon, egyházközségével lép. Vajha ezzel is csak az Isten igazságának és az erénynek a hirodalma gazdagodnék! S vajha teljesedésbe mennének mindazok a jogosult várakozások, amelyek a kebleket kölcsönösen betöltik! Kéri mindazok bizalmát, akiknek tanítójává és barátjává lett. Kéri, hogy a mindenható világosítsa meg az ő elméjét, hogy az igazságot, jogot felismerve, hallgatóinak szívét mindenkor az erénynek és becsületességnek nyerhesse meg. Töltse el lelkét az erény iránt való hamisítatlan szeretettel, hogy szavaival és példaadásával vallásuknak méltó tanítója lehessen!

Azután részletes tárgyalás alá veszi a beszéd alapjául választott szent ígéket. Ha az apostol – azokban – örvendezésre buzdítja hallgatóságát: bizonynal azokra a szomorú állapotokra gondolt, amelyek az ő eljövetele előtt fennállottak. Ily szívbeli örvendezésre van okuk az ő híveinek is! Hiszen olyan korszakban élnek, amelynek annyi sok sötét és részben nagyon kellemetlen oldala van, de amely, ennek ellenére, főképen abban tűnik ki, hogy megbecsüli és előmozdítja a szellem művelődését. Az előítéletek hatalma megbénult, A babonákkal szemben való rab-

szolgaság megsemmisült. A tévedések béklyói letöredeztek. És a szellem szabadon emelkedik a Végtelenhez! Ezt az örömet osszuk meg embertársainkkal, bármilyen vallásúak és meggyőződésűek legyenek is. Ne feledjük el azt a szomorú időt, amelyben a protestánsok oly sokféle méltatlan bánásmódot és sanyargatást voltak kénytelenek elszenvedni. Legyünk méltóak a mostani boldogabb időkhez, hogy azokat és az azokból eredő örömeket megérdemeljük. Hálásan emlékezett meg II. Józsefről, aki az eredeti jogokat visszaszerezte, valamint az ő utódairól, akik ezekben védelmet adnak. Nagy ok az örvendezésre az is, hogy több, mint két év után, ismét saját lelkitanítójuk lehet, aki örömben és bánatban oldaluk mellett fog állani s aki kebelükben a barátságos vezetést és a szeretetteljes tanácsadást vállalta el. Csak a Mindentudó tudhatja azt, hogy ez a közöttük levő viszony miképpen fog fejlődni és mélyebbé válni? Biztosíthatja azonban őket, hogy ő mindenkor legjobb akarásának, zavartalan bizalmának és a mennyei atya vezetésében velett hitének egész teljességével lép közéjük! Az alapigéknek nyomdokain haladva, lelkükre köti továbbá, hogy igyekezzenek tökéletesülni, amelynél a gondolkozó lényre nézve illőbb törekvés nem is lehet és amelynél semmi sincsen, ami megelégedettebbé tehet. Csupán a tunyaság és a tudatlanság az, amely azt a téves felfogást szüli, hogy a vakhitnek és az ész összes jogai elfecsérlésének puha párnáján lehet csendesesen és biztosan pihenni. Az Isten egykor szigorú számadásra fog hívni mindnyájunkat a nekünk adott tehetségek felhasználása tekintetében s meg fogja büntetni azt, aki a neki adott talentumot elásva, használatlanul hagyta. Ugyanígy törekedniük kell azonban a javulás¹, a színvemesülés útján való előhaladásra is, mert az ember, ha az akaratnak e benső szentsége nélkül, szellemének e valóságos újjászületése nélkül és szívének e vezető nemessége nélkül szűkölködik: csupán csak kongó érez és pengő cimbalom s mert minden tudományos készültség, minden belátás és ismeret, bármilyen nagy is legyen, elveszíti becsét, ha az az erkölcsi érzülettel és cselekvényekkel egybekapcsolva nincsen. Legyenek mindnyájan nem csupán hallói, hanem cselekvői is az igéknek, nehogy megcsalják magukat! Legyen békesség és összhang közöttük! Akkor édes és könnyű lesz az elfoglalt tisztség az ő körükben! Mikor erre buzdítja őket s reámutat mindarra az áldásra, amely ebből és mindarra a hátrányra, amely ennek a hiányából eredni

fog, az alapul választott szent igék ismétlésével végezte emelkedett beszédét, amelynek kétségtelenül felette nagy hatással kellett lennie az egyházi élet tekintetében új jövőt váró és az elé haladó hívek felbuzdult szívére.

Egy hivatalos jelentés megőrizte számunkra a krakói lelkesésbe való beiktatásnak az adatait is. Ezekből megtudjuk, hogy a beiktatás a szentháromság ünnepe után következő első vasárnapon (1805. június 16.) ment végbe, Magának Bredeczkynek a megőrkített adataiból pedig tudjuk, hogy ezen az ünnepi Istentiszteleten számos cs. és kir. hivatalnok is volt jelen, akiket a krakói és bochniai kerületi hivatalok, valamint Krakó és Podgorcze városai küldöttek volt ki. Rövid éneklés után Neuper beiktatóelkész mondott az oltár előtt beszédet s átadta Bredeczkynek az egyházközséget és a templomot. Erre Bredeczky lépett a szószékre. Szónoklatát, melyet ezen a beiktatási ünnepen tartott, szintén szószerint ismerjük, amennyiben, mint már említettük, az az előbbieken vázolt beköszöntő-beszéddel együtt, nyomtatásban megjelent.

Meghatottan és meghatóan mondotta a beszéd kezdetén, hogy; „Itt állok, óh Mindenható! megindult és hálatelt szívvel, ezen az ünnepélyes napon, ezen a tisztes helyen! Miképen fogadhatnám el a reámbízott egyházközségnek szeretetében, előjáróim bizalmában és fejedelmem kegyében álló újabb bizonyítékát a Te hajlandóságodnak, kegyelmednek és szeretetednek, ha nem: gyermeki hálával eltelten! ... Tied, csak Tied az erők, melyeket nekem kölcsönöztél! Tőled valók a tehetségek, melyeknek örvendhetek! Kegyelmednek köszönhetem, ha az ezektől irányzott törekvéseim nem maradtak teljesen sikertelenek és ha hivatást nyerhettem arra, hogy testvéreimnek szolgálatára legyek! Ami azonban ezekben a pillanatokban egészen lelkemig hat s amiért Neked eléggé hálás nem lehetek soha, az az a felelevenítő tudat, hogy azok, akiket én reám bízál, engemet bizalmukkal és szeretetükkel szerencsétlenek! Az az örömteli sejtelem, hogy lelkük művelésén és nemesítésén nem hiába fogok munkálkodni és hogy a Te igéidnek az ő belsőjükre gyakorlott hatásából jó gyümölcsök fognak fakadni! Ez a gondolat tartsa mindenkor ébren buzgalmamat a reámbízott hivatalos köteleességek teljesítésében! Ez adjon nekem bátorságot és erőt, hogy életemnek olyannyira tövises ösvényét örömmel teljesen folytathassam s egykoron boldogan végezhessem! S ha majdan szemem

megtörök és ha a hideg sír engemet, elfáradottat, magába zár: egy, az én, munkám folytán megmentett léleknek a könnyűje legyen az én jutalmazó emlék jelem! ...” Erre imák következtek s majd az alapul vett szent igék olvasása, melyeket Pál apostolnak a Rómabeliekhez írott levele 13. rész 1-7. verseiből merített.

Ezeknek az igéknek az alapján kifejtette, hogy ennek a napnak, melyen az állam két fontos hivatalt ruházott reá, az ünnept semmivel sem fokozhatná inkább, mint ha arról a viszonyról beszél, amelyben az egyház és az állam egymással állanak, így szólott arról az igazságról, hogy az állam isteni eredetű és a közjót célzó intézmény. A beszéd első részében azzal foglalkozott, hogy ezt a tételt az államnak az eredetéből és céljaiból bizonyítsa. Különösen figyelmet keltőek azok, az akkori idők viszonyait jellemző, szavai, hogy az oly időkben, melyekben az emberek legfontosabb körülményei felől lelkiismeretlen könnyelműséggel beszélnek és ítélnek, melyekben az ember előtt nem szent többé csaknem semmi, amelyekben erőszakosság és vak szenvedély, a durva érzékiségnek megbecstelenítő zsarnokságával uralkodik, amelyekben minden a behozott rend és berendezés ellen igyekszik küzdeni és amelyekben mindenki csak a saját imáidott énjét s a maga tarthatatlan, innét-onnét összekapkodott elveit helyezi az előtérbe, akármilyen kalandosok ési esztelenek legyenek is ezek: ennek a kérdésnek komoly tárgyalása olyan, mint az igazán idejében kimondott szó!

A beszéd második részében pedig az első részben kifejtett igazságból vont le, hallgatóinak szívére kötött, következtetéseket. Különösen azt, hogy az állam isteni intézmény lévén: a polgárok kötelezve vannak arra, hogy ennek a céljait előmozdítsák. Ezt pedig csupán úgy teszik a legmegbízhatóbban, ha a törvényeknek engedelmeskednek és ha a felsőbbéseket tisztelik, becsülik, valamint ha mindenben hűséggel és lelkiismeretesen járnak el. A legboldergabb állam – mondotta többek között – az, amelynek minden egyes tagja az ő helyét teljesen betölti és az ő állásának, bármilyen jelentéktelen legyen is az, becsületet szerez. Amelyben mindenki azon fáradozik, hogy hivatásának kötelezettségeit a lelelkiismeretesebben teljesítse. Ennél nagyobb bizonyítékot senki sem szolgáltathat a haza iránt való szeretetéről! *S a hazának ellensége és az Isten ellen vét, az államnak és az embertársaknak árt mindenki, aki – a felsőbbséghez tartoz-*

ván – *színién nem a jogot és igazságot munkálja. Az is, aki vagonát méítatfin célokra áldozza és aki a kereskedésben s a forgalomban a hűséget és a lelkiismeretességet megsérti!* A társadalom ellen vét az, aki restségével, gondatlanságával, pazarlásával szegényé lesz! ... Bárhova forduljunk is, mindenféle csak a mostani idők és körülmények keserőségei felől hallunk panaszokat! De a mi nemtetszésünknek igazi okát nem annyira a rossz időkben, mint inkább mi bennünk magunkban találhatjuk,

A helyenként valóban megragadóan erélyes, azonban olykor kissé terjengőssé vált beszédnek végén a beiktatás eszközlésére kiküldöttekhez intézett megszólítást, A Mindenhatónak szemei előtt és az ő jelenlétében fogja letenni fogadalmát a kiküldöttek kezeibe arról, hogy az államnak szent céljait legjobb erői szerint előmozdítani igyekszik! Hogy amint ő is örömteli engedelmisségben a törvények iránt, tiszteletben a fennálló felsőbb-séggel szemben s hivatali kötelmeinek hűséggel való teljesítésében soha sem akar megfogyatkozni, úgy nem fogja túrni azt sem, hogy egyházhívei körében a keresztyénség szellemével ellenkező gondolkozásmód kaphasson lábra. Minden komolyságával azon lesz és minden szigorúságával azon fog igyekezni, hogy ez a szellem legyen az egyedüli, amely az ő felügyeletére bízott egyház-községek mindenikében uralkodjék s hogy a törvények, a felsőbbség és a köteleességeknek a hű teljesítése: szent legyen és szent maradjon mindenki előtt.

Az ismertetett adatok szerint ily módon elnyert és elfoglalt kettős állása s különösen az esperességnek több évig üreseedésben volla, szükségképen azt hozta magával, hogy Bredeczkynek minél több utazást kellett tennie. Az egyházmegyéjébe tartozó egyházközségeket, sőt az ily egyházközségek még nem alakult hitfelekezeti lakókat is, igyekezett felkeresni, hogy körülményeik felől tájékozódjék és hogy az egyházi és iskolai ügyek továbbfejlesztése tekintetéből szükségesnek mutatkozó lépéseket, ezekhez a körülményekhez mérten, szintén megtehesse. Ebben a tekintetben buzgalma igazán nem ismert határt. Hiszen az őt környező viszonyokból csakhamar meg kellett győződnie magának is arról, hogy az ő hivatalos feladata általánosságban nem annyira a már készen talált intézményeknek a vezetése és továbbfejlesztése lesz, mint sokkal inkább: az elpusztultaknak a helyreállítása, a még hiányzóknak a létrehozása és megszervezése. Nem annyira tehát a már virágzás és gyümölcsözés előtt

álló növényeknek a gondozására és fenntartására volt hivatva, mint inkább újaknak az ültetésére, jó magvaknak az elvetésére, sőt néhol egyelőre csupán a talajnak az előkészítésére.

És ebből az azonnal szembetűnő nézőpontból valóban igaz van Kesselringnek, aki azt emeli ki, hogy a történetkutatók kétségtelenül megállapították, hogy Galicziának úgy anyagi, mint szellemi művelődése tekintetében, amelynek sorsa viszont a legszorosabb testvéri kapcsolatban áll a protestantizmusnak ottani sorsával, a legjelentékenyebb rész a „német” szorgalmat és munkát illeti. Ennek a nagyjelentőségű és hathatós munkának és szorgalomnak a kifejtésére hívták el Bredeczkynek is! És ebben az oly eredményes munkában és szorgalomban való részesedése annál nagyobb öröm lehet mindnyájunknak, mert ime ebben a „német”-nek vitatott munkában és szorgalomban egy minden ízében derék magyar hazánkfia is érdemesült. És pedig érdemesült olyképen, hogy a most nevezett galicziai író ma is azt jegyzi fel róla, hogy egyetlen lelkésznek sem köszönhet az ottani evangélikusoknak az ügye olyan sokat, mint Bredeczkynek; valamint hogy Friedrich Gyula, a lemergi evangélikus egyház nagy buzgalmú gondnoka és tanácsosa, most is (1917 május 5-iki levelében) azt írja róla, amikor nagy örömeinek ad kifejezést afelett, hogy az ő élettörténetéhez adatokkal szolgálhat, hogy: „ő, az egész országban, a maga nemes működésével: nemes tiszteletet és nagyrabecsülést szerzett örök időkre! ...” A későbbiekben még szintén említendő dr. Siemiakowsky Félix lemergi tudós tanár pedig, még utóbb (1918. február 20.) írott soraiiban, Bredeczkyt Galiczia legelsőrendű „utászának” (Pionier) nevezi, aki az ottani igazán úttalan viszonyok között akkor a művelődés útjának az építésén való fáradozásával töltötte, az utókornak hálájában is láthatóan eredményteljes életét.

És mindegyik a nagy jelentőségű célra, mint a hivatkozott vélemények is igazolják, nálánál alkalmassabbat találni igazán alig lehetett volna. Lángoló hithűstége és egyházszeretete mellett, ott volt az ő ritka kötelességtudása is, amely arra készítette, hogy a reabízottaknak az ellátására éjt-napot egygyé tegyen. Az, hogy nagyrészen csupán a jövendőben létesítendő intézmények talajának az előkészítését és megmunkálását is eszközölnie kellett, csakhamar arra a meggyőződésére vezette, hogy az ő galicziai munkálkodása nemcsak ideig-óráig való, hanem olyan, amelyre reá kell szentelnie az ő egész tevékeny, buzgó életét! És mind-

ehhez nem jelentéktelenül járult az a körülmény is, hogy a tudományok iránt való kiolthatatlan szeretete, valamint az irodalmi munkálkodás iránt érezett oly nagy készsége és képessége is szakadatlanul az adatgyűjtésre buzdította, sőt kényszerítette úgyszólván minden lépésében, vonatkoztak legyen ezek az adatok akár magukra az irodalmi kutatásokra, akár az egyháztörténeti, köztörténeti, avagy közgazdasági és általában társadalmi kérdésekre, akár viszont a néprajzra, földrajzra és helyrajzra, avagy pedig, ami iránt lelkében mindenkor különös vonzódást érezett, az ásványtanra és földtanra is.

Folytonos egyházlátogatások, melyekre vonatkozólag Loeschénél olvashatjuk, hogy ezek alkalmából az esperesek 3 forintot kaptak, azonban ellátást nem, úgy hogy ezt csupán mint az egyházközségeknek önkéntes adományát fogadhatták el, mígnem a püspökök, mint félig államhivatalnokok, az államkincstártól nyerték ennek fedezésére szolgáló pótlékukat és az ezek céljából tett folytonos utazások voltak azok, amelyek, az akkori körülmények között az ezekkel járó nagy nehézségekkel, teljesen igénybe vették krakói életidejének jelentékeny részét. Ezeket és ezeknek az eseményeit, valamint gazdag eredményeit őrizik a lembergi püspökhöz tett hivatalos jelentései. De sokszor emlékezik meg ezek felől feljegyzéseiben és leírásaiban szintén. A jelzett jelentések közül különösen felhívja figyelmünket az a csaknem emlékiratszerű részletesebb jelentés, amelyet alig egynegyed évi otlléte után (tehát valószínűleg az 1805-ik év július havában), – mint maga is írja – püspökével közölni „siet” s amelyben az egyesült két egyházközségnek megismert állapotát akarta ecsestelni, kérvén, hogy az abban foglaltakat a főegyháztanáccsal is lehető hamar tudatni szíveskedjék.

Ebben elmondja, hogy – amiképen ezt a „Nachrichten über Polen” című és egyéb iratokból tudja – Krakóban a régebbi időben igen jelentékeny protestáns egyházközség volt, amelynek eredete a hitújításnak első idejére vezethető vissza. A használatban volt kehely és pecsét is három-négyszáz esztendőös lehet és az egykori egyházközségi elnök: Biliing, több régi iratot és jegyzőkönyvet őriz, amelyek, ha hozzája kerülhetnének, őt abba a helyzetbe hoznák, hogy az egyházközség ősirataira bővebb világosságot derítsen. Podgorcze 1781-ben kapott engedélyt arra, hogy imaházat építhessen. Ezt 1802, április 21-én szentelték fel ünnepélyesen. Mikor ő (1805.) idérkezett: az imaház, amint ezt

láttuk az útleírásnak az adataiból is, már omladozó állapotban volt. Majd azután az épület állapotának tüzetesebb leírását adja, kiemelve, hogy ez az állapot elkerülhetetlenné teszi azt, hogy a különben tágas és 400 hallgatónak a befogadására alkalmas épület ideiglenesen is jelentékenyebb javításokon menjen keresztül. Kifejti az ebből a célból teendő lépéseket, valamint azt is» hogy ezek milyen kilátásokkal kecsegtetnek.

Nagyon érdekes az, amit a jelentés Krakóról a továbbiakban mond, mikor előadja, hogy itt az Istentisztelet tartására az egyházközség elnöke részéről bérbevett két szoba szolgál, amely azonban legfeljebb 150 egyént foglalhat magába, valamint hogy ezen a szűk helyen olyan hatalmas szokott lenni a tolongás, hogy már június havában a belvárosban egy nagy termet kellett kibérelniök. Ebben a június 23-ik napjára esett vasárnapon tartotta első rendes beszédét, amelyen mintegy háromszázan voltak jelen. Tartania kell azonban attól, hogy rövid idő múlva ez is szűknek fog bizonyulni. Az egyházközséghez tartozó lelkek biztos számát eddig még nem közölheti. Felhívta már a híveket arra, hogy magukat személyesen, családtagjaik számának a bemondásával, beírassák,' de ez nagyon lassan megyén, mert az emberek nincsenek a rendhez szokva. Müller lelkésznek a megtalált jegyzékében az egyesült kettős egyházközségnek a lélekszáma 136-tal szerepelt csupán, azonban ez nem lehet helyes¹, mert ő eddig is már 354 lelket tudott összeírni, pedig azt hiszi, hogy a krakóiaknak még a fele se került bele az összeírásba, amihez még a helyőrség tisztjeinek és legénységének, valamint a környéknek evangélikus tagjai járulni fognak. Itt lehet megemlítenünk, hogy másutt megörökített adatai csakugyan azt igazolják, hogy 1805-ben a krakó-podgorcei egyházközséghez tartozott híveknek a száma valósággal 552 volt. A hívek legnagyobb része – mint az idézett jelentés mondja – kézművesekből és művészekből állott. Reámutat a jelentés arra, hogy Lengyelországban mennyire általános az iszákosság és ennek megfelelően a szegénység. A lelkészi állásnak hosszabb ideig üresedésben hagyott volta és az előző lelkésszel szemben a bizalomnak a hiánya: volt az, ami az egyházközséget a legnagyobb rendtelenségbe hozta és a tagok erkölcsre is hátrányos hatással volt. Meg volt rettenve a laza és vallástalan alapeszméken, amelyeket egyesektől hallania kellett. Hiszen egyik legöregebb hívője például azt mondotta, hogy – szerinte – egyáltalában nem kellene nyilvános Is-

tentiszteletet tartani, hanem csupán a teljesen tudatlanokról kellene gondoskodni. Ez így nem maradhat tovább! Annnyival kevésbé, mert az ily osztályba tartozó emberekkel a bánás általában felette nehéz s csaknem lehetetlen az, hogy őket ismét a rendnek az útjaira vezethessék. Az ilyenek nagyon műveletlenek arra, hogy a keresztyénségnek mindenható, szelíd tanításait szívükbe és értelmükbe fogadják s viszont magukat nagyon is felvilágosodottnak vélik arra, hogy bármilyen tekintélyt is kövessenek. A legtanácsosabbnak azt tartotta tehát, hogy a vallásnak az ügyét eréllyel és határozottsággal vegye kezébe s az észnek és a vallási alapelveknek a hatalmával mutasson reá a kor szabadosságának nevetséges voltára és – a szenvedélyektől is ápoltt – ezeknek a nézeteknek a fogyatékoságára. Ez a fellépése olyan feltűnően hatott, hogy a jövőre a legjobb kilátásai vannak, mivel bármilyen élesen és szigorúan akarja is az egyházköztségben feltűnő sók hibát megfékezni: mégis azt tapasztalhatta, hogy a személye iránt táplált tisztelet és bizalom, a nyilvános előadásainak látogatásánál tapasztalható buzgalomnak is növekvésében, napról-napra gyarapodik.

Majd kiterjeszkedik az emlékirat arra, hogy 1805. május 4-ik napján az egész egyházközség gyűlésre jött össze, amelyen kimondották, hogy Podgorczéval forma szerint is egyesülni kívánnak és erről rendes okmányt állítanak ki, amelyet mind a két egyház részéről alá fognak írni. Ezenkívül a három elnök (előjáró) mellé egy bizottságnak a megválasztását is elhatározták, hogy így az egyházi ügyeket könnyebben láthassák el, anélkül, hogy a kevésbé fontos ügyekben is mindenkor az egész egyházi közgyűlést kelljen összehívni, ő azt óhajtotta, hogy a két krakói elnök, t. i. Hodaschiewitz Dániel és Friedleín Frigyes mellé négy bizottsági tagot válasszanak és pedig két lutheránust és két reformátust. Azonban a hívek úgy találták jónak, hogy az előbbiektől közül négyet, az utóbbiak közül pedig hármat válasszanak. Ehhez járulnak a podgorczei hívektől választottak szintén és pedig Grossner Frigyes elnökkel az élükön. Érdekesen s még egyéni tulajdonságaikat és magánviszonyaikat is behatóan említve, megkapó egyenességgel jellemzi a megválasztott elnököket, valamint a titkárt: Koch Pétert is. A választottakkal való érintkezésben ha neki, mint lelkésznek, olykor némi bántódást kell elviselnie, ő igyekszik ezt figyelembe nem venni s mindenkor csupán a célt

tartja szeme előtt. Felsorolja és jellemzi azokat is, akiknek elnökökké való megválasztását szívesebben fogadta volna.

Arról tájékoztat azután az emlékirat, hogy ő, mint lelkész, megkereste az egyházközséget, hogy számára rendes meghívólevelet (Vocatio) állítsanak ki, mert az első ilyen levél bizonytalan és elhamarkodottan kiállított volt. A 100 forintos pótlékot elengedte az egyházközségnek s saját kockázatára magára vette azt, hogy a leányegyházakkal ennek tekintetében tárgyaljon és megállapodjék. A meghívólevelet készséggel ki is állították s át is adták neki. Ugyancsak azt is elmondja, hogy ezen a gyűlésen miképpen tanította ki az egyházközséget az egyházi közgyűlést megillető jogok és kötelességek felől. Tájékoztató arról, hogy pünkösdi ünnepén a maykovitziai érette jöttek s ez alkalommal az egyházi első elnökkel együtt Letnizát és Wieliczkat kereste fel. Ismerteti az előbbi német telepített híveknek örvendetesen kedvező állapotát. Istenfélő, megelégedett és szorgalmas lakóit nagyon megszerette. S róluk emlékezve, így sóhajt fel: „Ha a császárnak nem lennének szerencsétlenebb és elégedetlenebb alattvalói, mint ezek, akkor ő bizonyítan a legirigylésre méltóbb fejedelme lenne az egész Európának!” Ismerteti iskolaügyüket. A gyermekek a 200 lépésnyire fekvő Wieliczkába járnak az írás és számolás tanulására; mígnem vallásoktatásukat a tiszteletreméltó aggastyánnak, a 82 éves Schulzénak a buzgalomból nyerik. Szól azután a többi községekről is, amelyeket érintett s amelyeket annyira találó adataival és megjegyzéseivel jellemez. A pünkösdi Istentiszteletet Bochniában tartotta, mintegy 400 hívő jelenlétében és annak végeztével általános óhajtásként jutott kifejezésre az, hogy ennek a vidéknek is külön temploma s lelkésze legyen. Ő már mostan erre a célra tőkegyűjtést is kezdeményezett. A felépítendő új templomban eleinte évente három-négyszer a krakói lelkész tartaná az Istentiszteletet, míg elég erősek lennének arra, hogy önálló lelkészük legyen. A hívek itt nem mutatkoztak hajlandóknak arra, hogy a távol fekvésű Krakóval és Podgorczével lépjenek állandó kapcsolatba, azonban készséggel hajlandók hozzájárulni a Bredeczky krakói járandóságainak összegéhez, ha a lelkészi teendőket – időnként – náluk is külön ő látja el. Mindezt majd – további jelentés-tétel mellett – írásban fogják tisztázni. Ott, ahol iskolát nem talált, az öregeket bízta meg a gyermekek magaviselete felett való felvigyázással s azzal, hogy erről neki jelentést tegyenek.

Majd a maykovitzi iskolával foglalkozik, amely „National-Schule” és amelynek tanítója minden ellenőrzés nélkül működik. Maga ez az említett tanító mondotta előtte, hogy oltműködésének egész ideje alatt az iskolát soha még senki nem látogatta meg és hogy ő vele sem törődött soha senki. Említést tevén azután az ő beiktatásának az ünnepeiről, azzal végezi a nagyterjedelmű jelentést, hogy ennek az adataiból ki fogja vehetni a felettes hatóság mindazt, amire egyházának ottan szüksége van, Krakóban megfelelő, tágas imaházra van mindenkéféltt szükség és az ennek előteremtésére szükséges pénzalapra. Hiszen az ő járandóságára kellő összegeket is csupán szegényes gyűjtésekkel teremtik elő, amennyiben még az egyes egyháztagok aláírásaira sem lehet biztosan számítani, A pénzalap előteremtésére mellőzhetetlen az, hogy a gyűjtést vegyék alkalmazásba. Ezért kéri a tartományi hatóságnál annak a kieszközlését, hogy egy ily gyűjtésre engedélyt nyerhessenek, amit a jóakarát bizonyítékának tekintenéek és érette igen hálásak tudnának lenni. Bármily nagy öröme is szolgál neki az ifjúságnak a látása: ezeknek a javára egyelőre nem lehet sokat tenni. Ha a legégetőbb szükségletek egyelőre fedezve lesznek, akkor fog mindent megmozgatni arra, hogy legalább egy tanítónak az állását rendszeresítse, A podgorcei viszonyok szintén kevésbé kedvezőek. Az anyagiak tekintetében nincsen ott sem kellő rend. Az emberek minden felügyelet és ellenőrzés nélkül állván, azt tették, amit akartak. Azt hallja, hogy templomépítési célokra ott már többször gyűjtöttek, de senki sem tudja, hogy a gyűjtött összegek hova kerültek. Szükséges volna, hogy a főegyháztanács az előjárókat számadástételre utasítaná és pedig nemcsak a jelenre, hanem a múltra vonatkozólag is s különösen arra a két esztendőre, amely alatt az egyház lelkész nélkül szűkölködött. Úgy látszik, hogy Krakó és Podgorcze soha sem tett számadást, aminek pedig, egy kis ellenőrzés mellett, nem lett volna szabad megtörténnie.

Fontosnak tartjuk ennek a jelentésnek az adatait. Hüen ecsetelik ezek azt a olyan felette jelentős hivatást, amely Bredeczkynkre Galícia földén várt és amely, mint amiképen azt a fentebbi adatok maguk élénkbe tárják, az ő teljes ügyszere-tétét, buzgalmát, hűségét és erélyes szervezőképességét annyira megkövetelte,

S mindezeket kiegészíti az a néhány adat is, amelyeket ké-

résünkre a krakói evangélikus egyháznak mostani lelkésze (Michej da Károly) olyan készséggel bocsátott rendelkezésünkre s amelyekből megtudjuk, hogy, amit kétségtelenül a krakói egyházközségnek az államhoz való tartozás tekintetében utóbb bekövetkezett változásainak kell tulajdonítanunk, amennyiben Krakó 1809-1815-ig a varsói „napóleoni hercegség”-hez tartozott; 1815-1846-ig pedig önálló köztársaság volt, az ottani egyházi irományok legrégebbje csupán az 1816. évről származik. Ellenben az 1816. év előtti időből csakis azok az anyakönyvek állanak rendelkezésre, amelyeket az 1805. évben, tehát nyomban odaérkezésének idején, épen Bredeczky, mint a krakói és podgorczei egyesült egyházak lelkésze és esperese, kezdett volt meg. Az ez anyakönyvekben olvasható és a Bredeczky kezeitől származó bejegyzések közül, melyek hol a Krakóban, hol pedig a Podgorczén végezett lelkészi teendők felől szólanak, különösen kettő hívj a fel figyelmünket, mint olyan, amely megkapóan ékesen és határozottan szóló bizonyítéka annak, hogy Bredeczky nemcsak pusztán hivatalos teendők végzésére érezte magát kötelezettnek s nemis csak ilyeneket óhajtott a legnagyobb pontossággal ellátni, hanem valóban „lelkigondozó” (Seelsorger) akart lenni, aki egyházának az ügyeivel együtt forró szeretettel karolta szívéhez egyházhíveinek az ügyeit is.

Az egyik bejegyzés, amely, az elmondottak mellett, olyan híven jellemzi azokat a valóban végtelenül elhanyagolt viszonyokat is, amelyek Bredeczky re ottani állásában vártak és tőle remélték javulásukat, egy keresztelésre vonatkozik. Fuchs Tamásnak, egy vagyombukott kereskedőnek a fiáról volt szó, aki Podgorczén, az 1799. december hó 16-ik napján született és akit Bredeczkynek az 1805. évi május hó 12-ikén keresztelt volt meg. A lelkészi cselekményt megörökítő anyakönyvi bejegyzéshez fűzött megjegyzés erről az esetről azt mondja el, hogy: „Mikor a gyermeknek atyját az ő nagy mulasztására és könnyelműségére figyelmeztettem, amellyel gyermekének megkereszteltetését olyan annyira elhalasztotta és amikor ezért őt erélyesen megkorholtam, az atya azzal mentegette magát, hogy Müller lelkész a fiút nem akarta díjtalanul megkeresztelni, ő pedig egyáltalában nem volt abban a helyzetben, hogy az ezért kívánt összeget megfizethesse. Így tehát ennél az esetnél – ezzel végződik az akkori helyzetre és egyszersmind a Bredeczky eljárására is annyira jellemző feljegyzés – az atya önféjúsége és a lelkész

előrelátásának a hiánya volt az oka ennek a késedelemnek!” A másik bejegyzés a szegény kékfestőnek, a késmárki születésű Hahrer Keresztélynek a halálesetét tárgyalja, aki 1806. február hó 16-ik napján hunyt el és akinek esetéhez azt fűzi hozzá a nemesszívű lelkésznek keze, hogy: „Ennek az embernek a szintén késmárki születésű felesége elhagyta a szerencsétlent, aki ilyenképpen inkább búbanatában és elhanyagoltságában, semmint betegsége miatt halt el!”

És erre az igazán szívvel-lélekkel végezett folytonos munkára és buzgólkodásra kell gondolnunk szakadatlanul akkor, amikor az ottani viszonyokkal oly alaposan ismerős Kesselringnek a könyvében az 1805. évről, azaz tehát Bredeczkynek Galicziába való jövetelének első – csonka – esztendejéről is, azt olvashatjuk, hogy ekkor már feltűnő fordulat állott be a német telepesek és így az ottani protestánsok ügyének megindult javulásában. A könyv hivatkozik a megtartott egyházlátogatásokról tett hivatalos jelentésekre, melyeket a lemergi püspöki levéltárban őriznek és amelyek pontosan hírt adnak az ottani egyházaknak és iskoláknak állapotairól s egyszersmind élénk világot vetnek az ottani telepesek minden ügyeire is.

Míndezek a jelentékeny és ilyenképpen teljesített mivoltukban csupán egyre eredményesebben megoldott, valamint mindegyre inkább növekvő nagy feladatok teljes mértékben lekötve tartották és felemésztették Bredeczkynek minden idejét. Csupán a pihenésre rendelt órák lehettek azok, amelyekből arra ragadhott el némelyeket, hogy az irodalommal foglalkozzék. Az irodalommal, amelyről, épen ő reá vonatkoztatva, azt írta Glatz, hogy: „... az irodalom – az az igazi barátnő, aki az ő tisztelőinek az életét oly igen megkönnyíti, megszépíti és felvidítja – haláláig hű maradt Bredeczkyhez, aki neki köszönhetette a legtisztább élvezeteket!”

Az irodalom terén való foglalkozása ebben az időben, eltekintve attól, hogy a már ismertetett „Zwei Gelegenheitspredigten” című műve 1805-ben itt jelent meg, főképen a lemergi „Gazetia”-ban írott cikkeire és az előbbieken is már érintett utalásokra szorítkozott. Az előbbiekre nézve azt jegyezte fel Schnür-Peplowski, hogy ennek a lapnak a Bredeczky neve volt a legnagyobb ékessége már abban az időben is, amikor ő még krakói és podgorzei lelkészként működött. Viszont a hivatalos utazások alkalmával szerzett gazdag tapasztalatok, megfigyelé-

sek, tanulságok; valósággal csak tolakodtak szorgalmas és fényes tehetségű tollára, amikor ezeknek az utazásoknak a megírásával foglalkozott, mely írásainak nagy része azután nyomtatásban is megjelent.

Ezek a leírások épen azok, amelyekről általánosságban olyan szépen mondja az említett Schnür-Peplowski, hogy azok az ország akkori állapotainak „örökké érdekes adalékait őrizték meg” az utókor számára. Ezekből tudjuk meg azt, hogy az 1805. év május 22-ik napján Májkovitzra utazott, mely hét mértföldnyire van Krakótól. Ebben az útjában, melynek a tapasztalatait, mint láttuk, esperesi hivatalos jelentésében is olyan alaposan feldolgozta volt, érintette Wieliczrát, amelyet szintén részletesen leír s ugyancsak a német telepítést, a derék lakóiról annyira dicsért: Letniczát, valamint Bochniát. A szép leírásnak különösen megkapó része az, amelyben egy régi templomnak a fekvését ecseteli. Ennek bejárata előtt hatalmas koronájú százasodó hársfák állanak egészen összeborulva. Ez mindenképp tetszik neki. Dicséri azt a szokást, amely a templomok környékét ily fákkal ékesíti. Ez a viharok és tüzesetek ellen is védi az Isten házát, de nyaranta tiszteletet parancsoló előcsarnokul is szolgál. És, mintha csak lelkében ekkor is az Apostolok cselekedetei 17-ik fejezetének huszonnegyedik versében foglaltak visszhangoznának, megindultan mondja, hogy: Ezeknek lombkoronái alól az ember mintegy a természet templomából közvetlenül lép az Istennek felszentelt templomába!

Ugyanannak az évnek pünkösdi ünnepén újból Letniczára teti utazást, amellyel s a környékbeli népnek babonásságával szintén részletesebb leírásban foglalkozik.

Ismét ennek az évnek július hó 21. és 22. napjain a Krakótól három mértföldnyire fekvő és a Lubomírsky hercegi családnak tulajdonában levő Krzeszovot kereste fel, erre vonatkozó leírásában kiemelve, hogy olyan termékeny földet, mint amilyent ezen a vidéken, egykor tett utazásainak idején, csak Thüringiában, Erfurt mellett volt alkalma láthatni, gyógyforrásaival és fürdőivel, kőszentelepeivel és a regényes Tentsin vár romjainval. Utóbb kirándult Jaworsnába is, ahol szintén kőszénbányászatot talált, melyre az emberek egy farkasveremnek az ásása közben jutottak. Ennek leírásánál közli több évre visszamenőleg az évi termelésre vonatkozó adatokat.

Közbevetőleg itten tehető megemlítés tárgyává az is, hogy

első Galíciái utazásának a leírásában említi Bredeczky futólag azt is, hogy ugyanannak az évnek augusztusában, amelyben ezt az utazását megtette (1805), utazott Galíciának ezeken az ekkor érintett vidékein és hogy, amit az áprilisi utazásakor teljesen hóval és jéggel borítottnak talált, az ennek a második ottutazásának az alkalmakor, a legérdekesebb vidékek egyikét tárta eléje, amelyeket életében valaha láthatott.

Egyik, 1806. elején kelt jelentése, a Bialába tett utazásáról számol be. Eszerint Biala a legrégebb német evangélikus egyházközsége Galíciának, amelyről tudjuk azt is, hogy annak temploma ma is a legnagyobb és a legszebb a tartomány evangélikus templomai között. Bredeczkynek ez a jelentése igazolja, hogy a bialai iskolánál három rendes és egy helyettesítő működött és hogy azt katolikus vallású gyermekek is látogatták. Külön kiemeli a jelentés a tanítók ügyességét és a tanítványok szorgalmát; utóbbiaknak a feleleteiről azt mondván el, hogy ezek biztosak és bátrak voltak, ami a tanulókat igazán kedveltekké tette ő előtte.

Ha oly gyakori utazgatásai közül a többieket említés nélkül hagyjuk is, mégis ki kell emelnünk, hogy különösen érdekes, az ottidőzésnek első nyarán (1805. augusztus 14.) a mysleniczei körületben fekvő híres búcsú járóhelyre, Kálváriára tett kirándulásának és az ott tapasztaltaknak élénken színes leírása. Következő napon volt Mária mennybemenetelének nagy ünnepe s ennek az alkalmából a hívőknek beláthatatlan tömege gyűlt össze a szent helyen. Részletesen leírja a búcsút, azonban megütődik a falusi zenén és a tűzijátékokon, amelyeket ennek alkalmából a nép mulatságára rendeztek. Ezeket méltatlannak tartja a helyhez és az alkalomhoz. Ilyen családokkal nem szabad a hívőket édesgetni. Azt a költséget, amelyet a zárda ezekre fordított, sokkal jobban lehetett volna arra használni, hogy a szükségét szenvedő nép javára szánják. Leírja a nagy tömegben levő embereknek életét és viselkedését, amely oly sokban vét az egészség ellen. A nagy tolongásban sokan betegedtek meg, sőt egy nő meg is halt. Az ottlakó remete szentelt vízzel hintette be a búcsúsokat és azt jegyzi fel róla, hogy bármilyen igénytelen volt is ennek a teendőjének a végezésében, ebben mégis olyan sok dolga akadt, hogy már egészen erejét vesztettnek látszott. Megható részlete ennek a leírásnak az, amelyben egy ott megfigyelt szegény asszonyról tesz említést, aki azért kívánt misét

mondadni, hogy egyetlen fia, akit katonának soroztak be és aki éppen a harctérre készült, szolgálatában magát jól viselje és abból szerencsésen térhessen haza. Az anyai szívnek erre az óhajtására, mintha ez is egy a messze távolból szintén feléje dobbanó édesanyai szívre emlékeztetné, könnyező szemekkel mondtotta reá Bredeczkynek is az „Áment” s megjegyzi, hogy ez volt a legszebb emlék, amelyet erről a helyről – lelkében – magával hozott.

A sok hivatali teendőn kívül az 1805. év egyébként szintén sok izgalmat hozott Bredeczkynek lelkének. Ez év júniusában Bécsben meghalt Kaltenstein első lelkész és püspök, aki neki mindenkor a legnagyobb jóakarattal telt, hű barátja volt. Ez a haláleset Bredeczkynek két igen kedvelt emberének az előmenetelére volt viszont előmozdító hatással, amennyiben Kaltensteinnek a helyére Wächter jutott, utóbbinak a helyére pedig Glatz, aki ekkor lett főegyháztanácsossá is. Ezek az utóbbi események nagy örömmel töltötték el nevezett barátai iránt mindenkor annyi hűséggel telt lelkét. Azonban annál nagyobb izgalom szolgált a nevezett barátainak, valamint egykori bécsi egyházának a sorsán és jövő előhaladásán hűséggel csüggő lelkére az a hír, hogy 1805. év november hó 13-ik napján, a szerencsétlen ulmi csata után, a régi fő- és székváros (Bécs) a franciák hatalmába került. Ez az az idő, amelyen való elkeseredésében írta, ugyanez év december hó 7-ikén, Josephínek Glatz azt, hogy; „Azt az igazságot prédikálja minden, hogy a háború a leglelketlenebb játék, amelyet a hatalmon levőknek a büszkesége, unatkozása és gyűlölete csak gondolt! . . .”

Ebben az idegemészítő szakadatlan munkában és izgalomban enyhülést és édes pihenést csupán az adott, amiről Glatz-nak életrajzi vázlatában olyan meleg sorokat olvashatunk, hogy Krakóban a legnagyobb kitüntetésekkel fogadta mindenki s hogy ott is csakhamar az igaz barátoknak egész sora vette őt körül, akik bizalmukkal s hűséges vonzódásukkal azon voltak szakadatlanul, hogy a felmerülő nehézségeket minél inkább elhárítsák tett és teendő lépései elől. Különösen nagyrabecsülő és ragaszkodó barátja és támasza lett Hacquet, a híres bányatanácsos: aki utóbb Bécsben telepedett le és aki annyira bizalmas emberévé vált, hogy Bredeczky, a szláv népekről készülő nagy művét, a hozzá tartozó nagy anyaggyűjteménnyel együtt, folytatásra neki adta át s egyszersmind fontosabb papírjainak egy ré-

szét is reá bízta. Meleg szavakkal emeli ki Glatz Bredeczkynk felől azt a benső hűséget és lángoló buzgalmat is, amellyel ő az esperesi állásnak a betöltésében is mindenkor eljár és amely az ezen a téren kifejtett hivatalos munkálkodását szintén olyan eredményessé és olyan áldásossá tette.

Egy év sem telt még el ebben az odaadó munkában és szorgoskodó buzgalomban, amely a feljegyezve levő adatok szerint már Bredeczkynknek az egészségét is megtámadta s hosszabb ideig tartó gyengélkedést is hozott létre, amikor a galíciái evangélikusoknak az ügyét valóban súlyos és megrázkódató veszteség érte. Az ez, amelyet Bredeczky az 1806. év január havának 16-ik napján így jegyzett volt fel kis családi naplójában: „Ezen a napon halt meg bensőleg szeretett barátom, a lemergi superintended, Paulini, harminchat éves és két napos korában . . .”, aki felől azt örökíti meg az ottani evangélikus egyháznak a történelme is, hogy „mindenki részéről szeretettel és nagybecsüléssel övezve: valósággal büszkesége volt egyházának?”.

A kiváló férfiúnak ez az oly korán és váratlanul bekövetkezett halála mély sebet vágott Bredeczkynek hű szívében, amely annyi odaadó hálával, megbecsüléssel és meleg ragaszkodással csüggött a kiváló hivatalfőnek szeretetreméltó lényén és amely mintha egyik legerősebb támaszát, leglelkesebb buzdítóját és egyszersmind leg jóságosabb méltánylóját veszítette volna el benne.

Viszont, hogy Paulini miképen gondolkozott Bredeczky felől, annak valóban mindennél világosabban és ékesebben szóló, megható bizonyítéka áll rendelkezésünkre abban a tényben, amelyet a lemergi evangélikus egyház előjáróságának az 1806. március hó 14-ik napján Bredeczkyhez intézett hivatalos iratában olvashatunk, de amely megörökítést talált Glatznak és Keszleringnek Bredeczkyről írott művében is, hogy Paulini, halálos ágyán, azt a kívánságát fejezte ki és azt hagyta utolsó akarata-képen egyházára és annak tagjaira, hogy az ő állásaiban utódja ne legyen senki más, mint maga Bredeczky,

Ilyképen az ő jó barátjának a halála fordulópontjává lett egész életének s nemkülönben alapjává az ő további emelkedésének és előmenetelének.

Krakkóból való távozása.

Alig temették el Lembergben Paulinit, azok, akik az ottani evangélikus egyháznak és általában a galicziai protestantizmus ügyének a gondozására és előmozdítására voltak hivatva, nyomban siettek az elhalt egyházfőnek utolsó akarátát, amelyet állásainak a betöltésére vonatkozólag juttatott kifejezésre, megvalósítani.

Bredeczkynek családi naplója már az 1806. év februárjának 13-ik napjáról megörökíti azt, hogy Kortum Ernő Traugott udvari tanácsostól ezen a napon kapta meg a megkeresést a leMBERGI lelkészi állásnak az elfogadása iránt és hogy ő erre nyomban ezen a napon válaszolt. Kortumról, az 1742. évben Bielitzben született és az 1811. év február hó 2-ik napján elhalt es. kir. titkos udvari tanácsosról s a galicziai uradalmaknak és sóbányáknak igazgatójáról – bármily futólag is – örökítsük meg itten azt, hogy tanulmányait Teschenben s majd a königsbergi egyetemen végezte, amely utóbbi helyen a jogi karnak volt szorgalmas és nagy tehetségű hallgatója. Bredeczky úgy jellemzi őt, mint egyenes és nyíltszívű tudósát és az egyházi ügyek iránt buzgóan érdeklődő férfit, akit kötelességeinek lelkiismeretes és pontos teljesítése tartott elfoglalva szakadatlanul, aki ebben olyan szerény és igénytelen volt, hogy nem látta érdemesnek a fáradságot arra, hogy mások előtt is annak látszassék, ami ő valójában volt. Több európai nyelven beszélt s munkái közül Bredeczky különösen kiemeli a lengyel nemesség sérelmeiről, valamint a zsidókról és a zsidóságról írott művét. A szép szavakat, melyeket az ő emlékének szentelt, meghatottan azzal végezi, hogy őt feledhetetlen barátjának nevezi.

Magától értetődik, hogy a leMBERGI lelkészi állásnak az elfogadása úgy Bredeczkyre, mint magára a galicziai evangélikusok egészére is, annál nagyobb jelentőségű volt, mert ez, éppen úgy, mint a Krakó-podgorczei lelkészségnek az elfogadása az esperesi állásnak az elnyerése szempontjából, előzetes döntést foglalt magában a püSÖKI (superintendensi) állásnak az elnyerése tekintetében is.

Természetes, hogy ily körülmények között, amikor t. i. Bredeczky már hivatalosan is tudomást nyert arról, hogy a leMBERGI egyház őt óhajtotta lelkipásztorául és amikor ebbe az óhajtásba beleegyező válaszát már ő maga is elküldötte, nem nyerhetett

meghallgatást, előtte az az újabb kitüntető meghívás, amely ugyancsak családi naplójának az 1806. év március havának 18-ik napján, tehát éppen születésének harmincötödik évfordulóján eszközölt bejegyzése szerint, ezen a napon a bialai lelkészi állásnak az elfogadása végett érkezett hozzá és amely szintén csupán újabb kétségtelen tanújele, sőt bizonyítéka annak az általános elismerésnek, tiszteletnek és megbecsülésnek, amelyet Bredeczkynek eddigi működése s különösen eddigi, bár oly rövid ideig tartó galíciai hivataloskodása keltett. Az ő jövő életének az iránya ebben az időpontban már véglegesen el volt határozva.

Azonban ez az elhatározás Bredeczkynek ismét egy végtelenül nehéz feladat elé állította. Az elé, amely, annak a naplójában olvasható szép jelmondatnak az ellenére is, hogy: „*A válás keserű fájdalom, ösvény a viszontlátás öröméhez!*”, az ő anyyira mélyen érező és hűséggel ragaszkodó lelkének mindég a legnehezebb feladata volt.

Igazán csak a válásnak, ennek a gyötrelmesen nehéz feladatnak a fájdalomán érezhették valamennyien azt, hogy a hú lelkipásztor lelke, valamint a hívek és barátoknak a lelkei között milyen mélységes és benső kapcsolat keletkezett ezúttal is, Bredeczkynek ottműködésének csupán hónapokra terjedő rövid ideje alatt.

Ennek a kapcsolatnak meghatóan szép ecsetelését olvashatjuk magának Bredeczkynek egyik Glatzhoz intézett levelében, melyben az 1806. év május havának 29-ik napján, már Lemberg-ből, mondja el azt, hogy: „Neked, drága barátom, mély fájdalommal írok ez első alkalommal, új rendeltetésem helyéről! . . . A fájdalmak, amelyek az elválásokkal járnak, végül fel fognak engemet emészteni! Nem tudom, miképen jön az, hogy az embelek anyyira hozzám csatlakoznak? A krakói válásnak a jelenetei igazán majdnem visszavetettek engemet ottan kiállított betegséembe!

De még megkapóbban ecseteli mindezt az a búcsúlevél, amelyet az egyházközség tagjai intéztek hozzá, amelyben tehát a fájdalom súlyát kölcsönösen érező felek nem egy harmadikhoz intézték érzelmeiknek a tolmácsolását, hanem az épen egymás szívéhez irányulólag, közvetlenül jut kifejezésre.

Az 1806. év március hó 28-ik napjáról kelt ez a búcsúlevél, amelyet dr. Eckart es. kir. tanácsos, Isdentzi Mihály, Aebly Henrik, Jawsonn Károly, Wieland János, Kaik János és Grupp Dá-

niel írtak alá, akik az ottani egyházközségnek úgy evangélikus, mint református tagjai képviselőként szerepeltek. Ékes szavakkal mondja el a levél azt, hogy fájó szívvel szereztek tudomást arról, hogy lelkészüket és esperesüket el kell szerezíteniök. Nem tehetnek egyebet, mint hogy az egyházukat ért ennek a kedvezőtlen esetnek az alkalmából az ő legbensőbb sajnálatukat fejezik ki. Egyidejűleg azonban, bár fel nem kérve, hanem csupán az ő igaz tiszteletüknek és elismerésüknek a bizonyítékául, szabadon kijelentik, hogy már az előző évben, mikor Bredeczky ezt a reá-bízott és sok tekintetben fáradságot állást elfoglalta, egyházközségükre nézve ezt a körülményt ők különös szerencsének tartották, mert tudták, hogy ezzel egy oly férfiút nyertek meg, aki az általános hír szerint példásan erkölcsös és tehetséggel megáldott. Mostan ebben az előre megalkotott jó véleményükben megerősítette őket a közel egy évi működés, amennyiben lelkiismeretük szerint igazolhatják, hogy ő nemcsak a nehéz hivatalaival egybekötött összes kötelességeit híven és jóakarólag betöltötte s ezzel magát egyházközsége minden egyes tagjának szeretetére teljes joggal érdemessé tette, hanem egyszersmind azt is, hogy minden erejével csupán egyházának és híveinek a javára és üdvére működött. A lelkes búcsúirat azzal a forró óhajással végződik, hogy életének minden eseményeiben zavartalan szerencse és a Gondviselésnek gazdag áldása kísérje szakadatlanul és azzal a kérelemmel is, hogy: „úgy tartson meg ő bennünket mindenkor az ő szeretetében, mint amiképen a mi meghatott szívünkben az ő emlékezete szüntelen feledhetetlen marad!”

A válásnak ezt az őszinte nagy fájdalmát híveinek a lelkében csupán egyetlen gondolat enyhítette: az, hogy magasabb, az egész tartományra kiterjedő hatáskört biztosító új állása lehetővé fogja tenni, hogy a rövid együttlét ideje alatt oly mély és erős gyökereket vert kölcsönös rokonérzés az ezután szintén fennmaradó hivatalos érintkezés alatt továbbra is fennmarad, sőt újabb és újabb erősbödést nyerhet.

Bredeczkyknak ezzel a Krakóból való eltávozásával kapcsolatban, érdekes még tudnunk azt, hogy az ottani egyesült egyházak lelkészi állásában, 1806-tól kezdve, a szintén magyarországi (szepességi) származású Krenis Jakab következett; valamint, hogy a Bredeczky Lembergbe való menetelének kiváló jelentőséget tulajdonítottak Magyarországon is. Ennek az utóbb említett körülménynek egyik kétségtelen bizonyítéka az, hogy a

Kultsár-féle „Hazai Tudósítások” 1806. évi első füzeté erről szintén megemlékezett, azt mondván, hogy: „Bredeczky Sámuel úr, a krakói evangélikus gyülekezetnek Prédikátora volt. Paulini Superíniendus úrnak halála után helyébe Lembergbe Prédikátornak hivattatott és hihető, hogy a Superintendentiát is elnyeri”.

VII. Püspöksége.

A lemergi állás elfoglalása.

A lemergi lelkészség elfogadására vonatkozó első kérelmet, amelyet, mini láttuk, Kortum, mint az evangélikus egyház első elnöke intézett Bredeczkyhez és amelyre ő nyomban annak kézhezvétele napján (1806. február 13.) igenlően válaszolt, csakhamar az egyház részéről hozzáintézett hivatalos meghívás követte.'

Ez az 1806. évi március hó 14-ik napjáról kelt és Bredeczkynek naplóbejegyzései szerint ugyanannak a hónapnak 21-ik napján érkezett az ő kezei közé.

A nagy ívalakú, merített papíroson, díszes írással kiállított okiratot, az egyházközségnek legidősebb tagjai gyanánt, Kortum s kivüle Pfaff Károly Gottlób és Werner Keresztély Henrik írták alá. A kiállítók mindenekelőtt Paulini püspöknek a haláláról emlékeznek meg, amelynek folytán lelkési állásuk üresedésbe jött. Ezért rajtuk nyugszik az a feladat, hogy ennek az állásnak a betöltése felől gondoskodjanak. Nekik kell egy olyan férfiút találniok, akinek tulajdonságai e hivatal méltóságának és az általános kívánalmaknak megfeleljenek. Nagyon szívesen teljesítik ezt a kötelezettségüket. Városuknak távolabban fekvő volta ezt a feladatukat egyébkor nem tette a legkönnyebbé és olykor épen ez volt az oka annak a hátrányos következménynek, hogy egyházközségüket hosszabb ideig is vezető nélkül kellett hagyniok. De mostan, amint ezt remélni akarják, ez a kívánságuk előbb fog célravezetni, mert ezzel nem kell Galáciának a határait állépníök. Hiszen ennek az országnak a határain belül van tudomásuk egy olyan férfiúról, akit ők több, mint egy okból az ő megdicsőült lelkipásztoruknak az állására óhajtanak és ez nem más, mint Bredeczky! Nem csupán az a kitűnő hírnév, amelyet hízélgés nélkül említenek és amellyel ő büszkélkedhetik, hanem a jó és derék Paulininek a kívánsága is, amelyet ő halálos ágyán annyira világosan kifejezésre juttatott, hogy t. i. állásában utódja Bredeczky legyen: annak az óhajtására készítette őket, hogy a lelkészállásra való meghívásukat elfogadná. Csatolják a

megküldendő meghívólevélnek (Vocatio) a másolatát is, valamint annak az íratnak a másolatát szintén, amely a bécsi főegyháztanácstól ebben az ügyben érkezett s kéri, hogy ezekre vonatkozó véleményét velük mielőbb közölje, mivel legfőbb kívánságuk az, amit egyházközségüknek az üdve szintén követel, hogy a lelkészi állás hosszabb ideig betöltetlenül ne maradjon. Ha elháríthatatlan akadályok nem torlódnak kívánságuk elé, akkor ez talán a bekövetkezendő húsvéti ünnepek idején valóra válhatnék!

Nagyon érdekes ennek a szép okiratnak alábbi két melléklete is.

Itt első helyen említjük azt, amire az okirat másodsorban hivatkozott, mert hiszen a leMBERGI egyházközség e. lépésének és illetőleg annak, hogy a meghívást Bredeczkyhez csakugyan olyan sietve és annyi melegséggel megküldötték, az alapja és kiindulási pontja voltaképen ez volt.

A bécsi főegyháztanácsnak a leMBERGI evangélikus egyházközség elnökéhez intézett irata volt ez, amely, mint a kivonatos másolatnak a bevezetése mondja, Bredeczky lelkészi és esperesi működéséről több ízben a legnagyobb dicsérettel emlékezett meg. Ez a bevezetés kilátásba helyezi annak a jövőben legszívesebben eszközendő közhírré tételét, azonban ezúttal csupán annak a megemlítését tartja szükségesnek, hogy az egész főegyháztanácsíratnak a közlésére az idő mostan nem áll rendelkezésre. Amit ezzel az alkalommal, kétségtelenül abban a meggyőződésben is, hogy ez csupán kedvezően fogja befolyásolni a hozzája intézett kérés tekintetében Bredeczkynek az elhatározását, vele közölni kívánnak, az a főegyháztanács régies fellengzőséggel írott leiratának következő része volt:

„A cs. kir. főegyháztanács úgy Bredeczkynek a saját esperesi jelentéseiből, mint a megboldogult Paulini püspöknek a hivatalos jelentéseiből, nagy tetszéssel vett tudomást arról, hogy előbbi, az ő tehetségeinek és ismereteinek a latbavetésével azon igyekszik, hogy a főegyháztanácsnak azt a beléjevetett reményét, hogy ő a tartomány nyelvének ismeretére tekintettel is, a galicziai egyházkerületnek kitűnő támasza és erőssége legyen, teljesen megvalósítsa. Mivel Bredeczky az ő hivatalát eddig is már olyan dicséretesen töltötte be: úgy az a vélemény, amelyet megboldogult nagyrabecsült barátja, még halálos ágyán felőle nyilvánított, nem lehet előtte ismeretlen s így annál inkább el lehet várni azt, hogy ő ezt a véleményt, amely az ő lelkét is kell, hogy

örömmel töltse el, tiszteletben tartva, annál inkább azzá lenni fog igyekezni, ami a lemergi evangélikus egyháznak Paulini volt. Ezért a főegyháztanács is azt hiszi, hogy mivel a lemergi egyházközség egy ilyen előd állásának a betöltésénél nehezen találhatna méltóbb férfiút, nem jár el helytelenül, ha a lelkészi állásra őt hívja meg, akit a főegyháztanács a püspöki (superintendensi) állásra is legjobb meggyőződése szerint ajánlhat.”

Elképzelhető, hogy milyen örömmel tölthették el az egyházközségi tagoknak a lelkét a főegyháztanácstól származó ezek a szép sorok, amelyek a Bredeczky eddigi működését igazán a legjobban ismerő és legfőbb egyházi hatóság iratában voltak olvashatók és amelyeket ők éppen arról a férfiről kaptak és azzal a férfival, közölhettek, akit lelküknek minden vágyódásával lelkipásztorokul, lelki vezérükül óhajtottak megnyerni; s viszont, hogy mily édes lehetett az öröme ezek felett magának Bredeczkynek is, aki ebben eddigi nemes életének és törekvéseinek olyan szép elismerését s méltányoló megjutalmazását láthatta, mint amilyen a kiválasztottnak is csak a legritkábban juthat osztályrésze.

A mellékletek másodikika a lemergi egyházközség meghívólevelének a tervezete volt, amely az akkori időket s állapotokat oly igen jellemző tartalmánál fogva sem kerülheti el figyelmünket és érdeklődésünket.

Az „Im Nahmen der allerheiligsten Dreyeinigkeit!” megszólítással kezdődő okmány mindenekelőtt szintén azt a szomorú eseményt beszéli el, amelynél fogva „Istennek úgy tetszett, hogy a mi lelkipásztorunkat, Paulini József urat, a keletgalicziai protestáns lelkészségnek püspökét és a lemergi evangélikus egyházközségnek lelkipásztorát az örökkévalóságba helyezte át”. Azután elmondja, hogy fontolóra vették az állás üresedésben léteinek összes hátrányos következményeit, amelyek különösen a nyilvános Istentiszteletek hiányosságaival elmaradhatatlanul velejárnak, valamint azt, hogy ezeknek a hátrányoknak a bekövetkezését megelőzni kívánják és a türelmi rendeletnek a rendelkezéseivel élni óhajtanak. Ez utóbbiak szerint ők Lembergben saját Istentiszteletüket, az evangélikus egyház változatlan ágostai hitvallása szerint, szabadon és akadálytalanul gyakorolhatják és hogy mindennek a céljából evangélikus lutheránus lelkipásztoroknak a meghívására is jogosultak. Az eljárók és képviselők egybegyültek tehát és a szavazatok többségével az el-

árvult egyházközséget ismét egy olyan lelkésszel látták el, aki tetteivel és életével az egyházközségnek példányképpül szolgáljon s aki a tiszta evangéliumi igazságok előadásával: Istennek igaz tiszteletére, nem tettett kegyességre, a jövő élet üdvének elérésébe vetett hitben való megbizonyosodásra és a Krisztus érdemében való bizakodásra vezeti őket. Legközelebb pedig ugyancsak őket a polgári kötelességeknek hív megismerésére is szorgalmasan oktassa s az embertársak mindenike iránt valószeréire, a felsőség és elsőbbség iránt való legtörhetlenebb hűségre és engedelmességre, valamint az igazságra, mértékletességre, könyörületességre, munkakedvre és egy szóval a tevékeny kereszténységre vezesse és bátorítsa.

A hivatali kötelességek és jogok felől az okiratban azt olvashatjuk, hogy az év minden vasárnapján és ünnepnapján délelőtt egyházi beszédet kell tartania. Az Istentisztelet végeztével pedig úrvacsorát osszon. A nyári hónapokban és pedig május elejétől szeptember végéig, a vasárnapokon és ünnepnapokon délután 3 órától 4 óráig szintén egyházi beszédet tartson, avagy pedig az erre jelentkező ifjúságot és öregeket népies vallásoktatásban részesítse. A betegeket, legyenek azok akár szegények, akár gazdagok, akár alacsony származásúak, akár pedig előkelők, szorgalmasan látogassa és őket az örök életbe való átlépésre készítse elő. Szorgalmasan vegyen részt az ifjúságnak az úrvacsorához való előkészítésére irányuló tanításában; és általában becsülettel töltsse be és gyakorolja a hú pásztnak és lelki gondozónak minden tisztségét és kötelességét.

Ezeknek a teendőknél az elismerése és jutalmazása fejében, a tanítójával szemben köteles szereteten és megbecsülésen kívül, arra kötelezi magát az egyházközség, hogy megállapított évi járandóságképen 800 rajnai forintot fog adni negyedévi részletekben, valamint szabad lakást a templom mellett álló lelkészlakban« Mivel pedig a némely német egyházközségnél szokásos és a járandóság részéül tekintett gyónópénzek (Beicht-Groschen) alapos okoknál fogva ennél az egyháznál nem szokásosak: ezek helyett a három főünnep első napján eszközözendő gyűjtéseket, összesen 200 rajnai forintban engedik át a lelkész részére.

Kiemelik azután, hogy mivel egy érvényben levő rendelet értelmében minden elhalt lelkész özvegye és árvái az új lelképásztnak első hivatalos éve alatt az annak részére megállapított évi fizetésnek felét segélyképen élvezik; és mivel az elhalt Pau-

lininek özvegye és árvái maradtak: ez egyházközségnek lesz a feladata, hogy ennek a családnak számára az új lelkész fizetéséből 400 rajnai forintot visszatartson. A többi jövedelmekben azonban a nevezetteknek részesedése nincsen. Az okirat, a szokásos igen meleg záradékot megelőzően, azzal végződik, hogy az egyházközség reméli és bízást bízik abban, hogy Bredeczky a megállapított csekély javadalmazással megelégedve, a Paulíni-családnak, melynek tagjai csupán az egyházhívek kegyes adományaiban nyerik támogatásukat, szintén segítségére lesz és tekintet nélkül a nyert javadalmazás mértékére, Istennek az ígéjét „gazdagon fogja közöttük lakoztatni”.

Mennyire megható mindaz, amit erről a meghívásról a lebergi evangélikus egyháznak a történetében szintén olvashatunk. Az áldott emlék, amelyet a lebergiek első evangélikus püspöke maga után hagyott, áldólag hatott még az ő sírján túl is! Kesselring szintén erre mutat rá, mikor azt írja, hogy az ottani evangélikusok között Paulininek a halálával is csupán az ő szelleme élt tovább! És a nemesi embernek ez a valóban apostoli buzgalommal telt példaképe: sokakat az ő követésére ösztönzött s egyre növelte a hívők saját erejükben való bizodalját.

Az egyházközség legelsőbb kötelességének tekintette azt, hogy az elköltözött hátramaradt családjának a sorsán enyhítsen. Ezért kegyelmi kérvénnyel fordult a felséghez, hogy az özvegyet némi nyugdíjárulékban részesítsék, ami nem is maradt eredménytelenül. Azután pedig „a megdicsőült Paulíni halálos ágyán tett ajánlata mellett, a főegyháztanácsnak a beszerzett véleménye azt fejezte ki, hogy csakis Bredeczky lehet az, aki a megdicsőülthez a legközelebb áll s valószínűleg rövid idő alatt azzá leend, aki Paulíni volt. . .”

Ugyanazok, akik ezt az előbbieken ismertetett csatolmányokkal ellátott hivatalos meghívólevelet Bredeczkyhez intézték, pár hét múlva, azaz április hó 7-ik napján, ismét igen meleg hangon írott levelükkel keresték fel őt, már meghívott lelkészüket s biztosítják, hogy nagy örvendezéssel fogadták a kezeik közé jutott beleegyező híradást s különösen azt a reményt, hogy nemsokára közöttük fogják látni és lelki gondozójuk gyanánt fogják fogadhatni. Ezzel az egészben az első helyen azt aláíró Kortum elnök kezével írott levéllel küldték meg a részükről és a képviselőtestület részéről is aláírott végleges meghívólevelet is s kifejezik, hogy nem kételkednek abban, hogy az ő óhajtaik, vala-

mint a Bredeczky várakozásai, a kölcsönös bizalom és szeretet következtében, tökéletesen be fognak teljesedni,

A megküldött végleges meghívólevélben foglaltakat kiegészítették még azzal a felhívással, hogy az utazási költségeket legyen szíves az új lelkipásztor annak idején nekik felszámítani; valamint, hogy gondoskodni fognak, hogy számára évenként tizenkét özl tűzifa az ő szükségleteire rendelkezésre álljon. Ebben a levélben kéri végezetül hozzávetőleges meghatározását annak az időpontnak, amelyben oda fog érkezni és amelyet már olyan türelmetlenül várnak.

Családi naplójának pontosan bejegyzett adataiból és a május hó 29-ik napján Glatzhoz írott leveléből tudjuk, hogy Bredeczky az 1806. év május hó 20-ik napján, délelőtt 10 órakerkezett meg új lakóhelyére: Lembergbe. Az utazást orvosa tanácsának az ellenére tette meg, aki hosszabban tartó gyengélkedésére tekintettel, egy időre szerette volna őt ettől még visszatarítani. Azonban az utazásra használt napok szépek és derűsek voltak s így ő azt minden baj nélkül tehette meg.

Azt jegyzi fel, hogy szíve hatalmasan vert, amikor Lembergben, hatszobás, szép és nagy lakását tekintette meg. Még megérkezésének a napján az előljárók és bizottsági tagok keresték fel s igen melegen üdvözölték. Másnap pedig ő kereste fel Kortumoi az egyház első elnökét, akinek részéről eddig is csupán azt tapasztalhatta, hogy ügyének leglelkesebb és legmelegebb szívű előmozdítója volt szakadatlanul.

Új lakóhelyén nyomban az első napok alatt szerzett anynyíra kedvező benyomások között is a krakói barátoktól való megválás fájdalma borult még érzékeny szívére s ennek homályos hangulatában írja Glatzhoz intézett, innét kelt első levelében azokat a már említett fájó sorokat, amelyekben a búcsúzasokkal vele járó nagy szenvedéseknek az ő lelkére gyakorlott emésztő hatását ecseteli. Ennek a hangulata vesz erőt rajta akkor is, amikor ugyanezekben a sorokban, igazán mintegy látnoki szemekkel tekintve a bizonytalan jövőbe, ottlétének e legelső napjaiban azt írja leghívebb barátjának: „Ez az a hely, ahol engemet sírba fognak tenni, hogy egy jobb élet elé szenderegjek! Ezt a helyet el nem hagyom soha! A talán már nem is sok, maréknyi éveket itt fogom kitartani!”

A megérkezés után következő vasárnapon, azaz május hó 25-ik napján, első egyházi beszédét tartotta. Megindító pilla-

natok voltak ezek reám – így írt erről az eseményről – és ha ennek az első beszédemnek a hatásából következtetést vonhatnánk a jövőre: akkor okom van arra, hogy megvigasztaltan nézzek annak eléje!”

Azután arról is hírt adott az idézett levél, hogy május 28-ik napján, Kortum vezetése mellett, Bredeczkynek Galícia tartományi kormányzóját, tehát gróf Goess Pétert kereste fel, aki ezekkel a szavakkal fogadta: „Már igen sok dicséretet hallottam ön felől!” és aki egyszersmind megbízta Kortumot azzal, hogy számára száraz lakásról gondoskodjék. Mikor pedig az evangélikus templomnak is az áthelyezéséről esett szó, ő volt az, aki azon fáradozott, hogy erre a célra megfelelő épületeket hozzon javaslatba. „Mondhatom, – így végezi levelének erre vonatkozó részét Bredeczky – hogy senkitől se volt szeretetteljesebb fogadtatásban részem, mint épen az ő részéről.”

És itten, ahol ilyképen Bredeczkynek Lembergbe való érkezésével és ottani állásának az elfoglalásával foglalkoztunk, biztonnal helyénvalónak látszik az a kis kitérés, amelyet meg kell tennünk egyfelől azért, hogy a lemergi evangélikus egyházközség múltjának lehetőén rövid vázolásával: ismerjük azokat az állapotokat, melyeket Bredeczky odajövelekor talált; másfelől pedig azért, hogy az ő oda jövetelének a leírását magukba foglaló némely adat tekintetében egyes tévedési kiigazítsunk. Hiszen épen Bredeczkynek a megőrzött iratai bizonyítják a legjobban, hogy ő, nyomban odaérkezése után fősúlyt fektetett arra, hogy a reábízott egyházak jelenének minél alaposabb megismerése mellett, egyszersmind minél alaposabban megismerje ezeknek a múltját is. Erre irányuló állandó és buzgó törekvését igazolják azok a nagy számmal fennmaradt jegyzetek, melyek a családi iratok között erre a kérdésre vonatkozólag rendelkezésünkre állanak és amelyekben, főképen a Preschel János Frigyesnek, az ottani evangélikus egyházközség egyik legrégebb elöljárójának, a Bredeczkynek a német települőkről írott munkájában is, „tevékeny, okos és vállalkozódnak említett, valamint az ugyancsak Bredeczkytől származó halotti életrajzban (Vaterländische Blätter. 1808. évf.) olyan melegen méltatott férfúnak a kezeiből származókban (1807. október 25-ikéről), annyi sok érdekes és jellemző adatot olvashatunk.

Ezek az adatok, *kiegészítve* azokkal az ottani egyházközség fennállásának századik évfordulója alkalmából (1878.)

Grafl Emil lelkész tollából kiadott „Die Begründung der ev. Gemeinde” című műnek idevonatkozó adataival, azt tárják elénk, hogy 1778. október 16-án történt, hogy Lembergben az evangélikus vallást követő férfiak, számszerint hatan és pedig Preschelnek a kezdeményezésére és az ő lakásán összejőve, egy kis kört alkottak. Az ő kerti lakóházában rendezték be imaházukat is. Az ebből a parányi magból keletkezett s lassan fejlődött egyház 1785-ben vette meg a halicsi városrészben fekvő és a vallásalapra szállott területet, rajta a megkezdve volt, de időközben abba-hagyott templomépülettel. Első lelkészü az alapításban is résztvett Haffmann Efrain Gottlób volt és pedig négy városra, ú. m. Lembergre, Jaroslaura, Zamosczra és Zaleszczykire kiterjedő működési körrel. Ő volt az, aki 1779-ben megkezdte a kü-^{ön} anyakönyvek vezetését,, A hívőknek a száma ekkor azonban olyan kicsiny volt, hogy 1778-ban és 1779-ben csak 2, 1781-ben pedig csupán 3 születési eset került bejegyzésre, mígnem a telepesek számának a szaporodásával ez a szám 1784-ben már 27-re emelkedett.

A hívek egyházi és iskolai céljaira és főképen templomuknak a felépítésére Németországba is fordultak kérelemmel s onnét valóban szép számmal és jelentékeny összegekben is érkeztek a nagylelkű adományok. 1787-ben elkészült a lelkészlak; azonban a lelkes Hoffmann ebbe már belé nem költözhetett, mert a mondott év május 22-ik napján, egy fárasztó utazása közben, 44 éves korában, hivatásának áldozataként, megszűnt élni. Utána Cerulli Frigyes s majd a megérkezése után már tíz napra lemondott Frost Gottlieb Dienegott voltak a lelkészek.

A lelkészek halála, illetőleg a felmerült választási nehézségek folytán is oly sokat szenvedett egyháznak szegényes ügye válság felé indult, mígnem a II. József-féle német telepítéseknek a folyamata jelentékenyebb evangélikus elemeknek ide is eljutását eredményezvén, felette lendítőleg hatott. Ez a fellendülés, amely azután, igazi protestáns példaképpen, első sorban magának az egyházközségnek a bensejéből fakadt: csakhamar szervezetet is nyer, amely, a dolog természetéből kifolyólag, nem lehetett más, mint egyháztanács: azaz presbiteri. Kezdetben két egyházi előljárót választottak, akiknek a száma utóbb háromra, majd négyre emelkedett. Később ezek mellé jöttek az egyháztanács tagjai, akiknek a száma utóbb szintén emelkedett s akik-

nek *kezeire* a közgyűlésnek fenn nem tartott, kevésbé fontosabb ügyeket bízták.

Paulininek oly felette rövid hivatali működése után, a fejlődésnek még mindig kezdetleges állapotában találta Bredeczky a lemergi egyházat, amelyben, egy tőle megkezdett egyházközségi könyv, ekkor 55 családot tüntetett fel, anélkül azonban, hogy ezeknek a száma teljesnek volna vehető, amire mutat az ebben a könyvben olvasható az a bejegyzés is, amely szerint ennél a számnál a családoknak a bevezetése Bredeczkynél megszakadt.

Mindez előadottakkal kapcsolatban érdemel említést, hogy a Glatzhoz intézett első lemergi levelében már Bredeczky is említette, hogy a lelkészi lakásnak némely szobája jelentősen nedves és egészségtelen, Ez a körülmény annak a megjegyzésére késztet, hogy bár többen voltak abban a véleményben, hogy Paulininek a halálát az utazásai közben, a katonai kórházakban szerzett ragályozás folytán beállott, Loesche adatai szerint is hagyományos betegsége okozta, mégis voltak olyanok is, akik azt vallották, hogy ennek a halálesetnek tulajdonképpen az oka a nedves és egészségtelen lakásban volt keresendő. Hogy az új lelkésznek az egészségét ettől az esetleges káros behatástól megóvják, az egyház előjárói Bredeczkynk részére Graf Mihály sőtömesternek a házában béreltek lakást s nyomban egy új lelkészlaknak az építésére gondoltak. Az erre szükséges összeget kamatmentes kölcsönből és adakozásokból hozván össze, mely utóbbihoz a telepített községek hívei építőanyagoknak természetben való szállításával járultak hozzá, nemsokára elkészült az új és pedig déli fekvésű lelkészlak, amely minden igényeknek megfelelt. A régi lelkészlakást pedig a lelkész helyettesítésére hivatott „diakónus” kapta meg, aki a tartományi kormány értesítése szerint (1807. augusztus 14.), az államkincstárból nyerendő évi 300 forint díjazást nyer. Ez az utóbbi körülmény volt az, amely a híveknek régi vágyát, t. i. az evangélikus iskolának a felállítását is teljességre vezette. Mái Paulini alatt megtették ennek a létesítésére az első lépéseket, mert ő, lelkészi állásának az elfoglalásánál feltételül tűzte ki az iskola felállítását, de a rövid idő múltán szükségessé vált lelkészlaképítés ennek a tervnek a megvalósítása elé újabb akadályt gördített. Most azonban a terv keresztül volt vihető s Teck Sámuel lett az első segédlelkész, aki állását 1808. február 14-én foglalta el és akinek díjazásához az egyházközség még külön évi 100 forinttal, valamint minden ta-

nulógyermek után évi 4 forinttal s végül a régi, azonban lehetőleg rendbehozott és helyreállított lelkészlakban adott szabad lakással járult hozzá,

Bredeczkynek többször hivatkozott levelének ez a – Glatz-féle életrajzban is idézett – része, amely annyi érdekes adattal gazdagította az ő Lembergbe érkezésének és állása elfoglalásának az emlékeit, kétségtelenné teszi, hogy Weber Sámuelnek az az eljárása, amellyel ő a Bredeczky eddigi működésének elismeréséről és dicséretéről megörökített meleg szavakat, úgy a „Samuel Bredetzky” című műben, mint az „Ehrenhalle verdienstvoller Zipser” című munkájában, Kortumnak tulajdonította, csupán tévedésen alapulhatott. Ez nem csupán a magától Bredeczkytől határozottan megörökített adattal ellenkezik, hanem be kell vallanunk, hogy ilyen nyilatkozat Korúimtól, aki Bredeczkyvel a lebergi állásnak elfogadása és a Lembergbe való utazásnak az előkészítése ügyében már előzetesen írásban is állandóan érintkezett, valóban köznapi és értelmetlen lett volna. A tévedés alapja kétségtelenül abban van, hogy Weber Kortumot tartotta Galícia akkor volt kormányzójának, aminek azonban a rendelkezésünkre álló adatok s többek között a Bredeczkytől a „Vaterländische Blätter” 1811-i évfolyamában írt „Hofrat v. Kortum in Lemberg” című cikkben foglaltak is merőben ellentmondanak.

A lebergi állás elnyerésének és elfoglalásának az adatait végezetül még két okirat egészíti ki. Az egyik az, amelyet a főegyháztanács 1806. május 20-ik napján, tehát épen a Lembergbe való érkezésének napján intézett Bredeczkyhez. Ez az okirat, a lebergi egyházközségnek az április hó 18-ik napján kelt és május hó 19-ik napján kézhez vett bemutatató felterjesztése alapján, megadja a krakói és podgorcei lelkészi állásból való elbocsátását s kijelenti, hogy az új állási elfogadását semmi sem akadályozza, valamint hogy, azzal a feltevéssel, hogy az erre illetékes országos hatóság beleegyezése is leérkezik, erre a jóváhagyást a maga részéről meg is adja. Kifejezi egyszerűs mind azt, hogy mivel a főegyháztanács ezt az annyira fontos tisztséget reá bízta: biztosítottnak erezi magát afelől, hogy a róla táplált jó véleményt, ennek az új hivatalnak a szintén mintaszerű vezetésével, folytonosan, sőt mind jobban és jobban, igazolni fogja és hogy új állásában, mint ahogy eddig is tette, minden szorgalmával és törhetlen hűségével fog eljárni s az azzal egybekapcsolt kötele-

zetségeket és ezek között kitűnőleg a főtanáccsal szemben fennállókat is, a legpontosabban fogja betölteni. Ezt az okiratot szintén Engel írta volt alá.

A másik pedig, a tartományi kormányzásnak ugyancsak ennek az évnek június hó 27-ik napján kelt (25,274, sz.) hivatalos leirata, amely a lebergi állásnak elnyerését immár teljesen véglegesítette és amelyben gróf Wurmsier arról értesíti Bredeczkyt, hogy a május 30-án kelt udvari rendelet szerint ő a lebergi evangélikus egyházközségnek lelkészeként, az annak részéről kiadott meghívólevél értelmében és a főegyháztanács javaslatának megfelelően, állásában megerősítést nyert, még pedig azzal a hozzáadással, hogy a püspöki (superintendensi) állásnak az újra való betöltése tekintetében, melyre nézve Bredeczkyt helyettesként máris javaslatba hozták, a legfelsőbb elhatározást be kell várni,

Ilyképen nyerte el és foglalta el nagyjelentőségű, szép új állását Bredeczkynek Lembergben, ahol életének igazán új korszaka következett. Ez a korszak az, amelyet a „Gemeinnütziges Blätter”-ben (1812, évf.) közölt kis Bredeczky-életrajz így jellemez: „Mostan élt ő olyan életet, amely tehetségeinek, a jöttetek gyakorlására irányult buzgóságának és az emberiségi célok előmozdítására törekvő igyekezetnek annyira megfelelt és pedig boldogan, valamint általános szeretetben részesülten”.

Házassága.

Az a gondolat, amely Bredeczkynek lelkét nyomban a Lembergbe való jövetel időpontjában valósággal körülkarolta és rabul ejtette és amely új otthonából írott első levelében is, a jövőbe látó jósnak megérzése és kijelentéseképpen, kifejezésre jutott, hogy t. i. ezt a helyet „már többé elhagyni nem fogja soha”, valamint hogy „ez lesz az, ahol őt majdan sírba helyezik”: szükségképpen csak egyre hatalmasabbá tette azt a vágyódását, amely családalapításra készítette őt és amely, mint azt az elmondottakban is láttuk, az utóbbi évek folyamán mélyebb gyökereket vert bensőjében.

Az édes hazai földtől oly messze idegenbe jutás, az elszakadás a kedves „otthoniak”-tól és a hazautazások tekintetében nem csak a nagyfokú hivatalos lekötöttségnek, hanem a közlekedési

viszonyok fejletlen voltak következményeként is mutatkozó nagy nehézségek: egyaránt csupán arra ösztönözték s úgyszólván arra kényszerítették, hogy a távollevő édes „hazá”-nak némi kárpótlásul egy kis édes „otthon”-nal, egy meghitt családi körrel vegye magát körül. Hogy az e körbe tartozó hű szíveknek a tiszta dobogása majd megnyugtató, enyhítő, üdítő válasza lehessen az ő szakadatlan gondokban és munkában zaklatott, kifáradt szíve dobogásának!

Ennek az óhajtásának a megvalósítására felette előmozdítólag hatott legmeghittebb barátainak boldog családi élete, amelynek látása s illetőleg amely felől érkezett egyre örvendetesebb híreknek a hallása mindinkább azzal az édes reménységgel töltötte el lelkét, hogy majdan ő reá is az életnek ilyen derűs napjai következnek el, amelyek a családban, legközelebbi övéinek körében nyert tiszta örömmel kárpótolni fogják a küzdelmes hivatalos életnek minden fáradalmiért.

Theschedik Markovitz Teréziát vette feleségül, akit Glatz is oly bölcs, tevékeny és valósággal mintaszerű nőnek nevez s aki nemcsak a családban, hanem a tanintézet ügyeinek a vezetésében és előmozdításában s különösen a faületés, méh- és se-lyemhernyótenyészté tanításában volt férjének nagy segítségére. Második felesége pedig a szintén olyannyira kiváló s őt olyan bensőleg megértő és boldogító Lissovinyi Karolin volt. Josephinek Theschedik örökbefogadott leánya: Zipszer Eufrozina lett az élettársa, akivel a legboldogabb és legpéldásabb családi életet élte. És ezek a boldog házastársak annyi benső barátsággal és ragaszkodással voltak eltelve Bredeczky iránt, hogy akkor is, amikor Bredeczkynek szívet (1803. év februárjában) soproni eszményi barátnőjének és nemtőjének a halálával olyan fájdalmas csapás érte, gyöngéd soraikkal ők siettek első sorban vigasztalására és részvétüknek a tolmácsolására. Hogy ez akkor milyen jól esett a fájdalomban egészen elmerült baráti szívnek, az különösen kitetszik abból a levélből, amelyet Bredeczky ennek az alkalmából Glatzhoz intézett és amelyben annyi melegséggel említette, hogy éppen egy hosszú levelet kapott Josephitől és feleségétől, amely levélnek a felét a Glatz iránt való hűséges szeretet tölti be és amelyben annyi odaadással emeli ki azután azt, hogy az ő nagy fájdalmában az ő baráta, valamint az azok részvevő benső szeretete: csak annál drágábbak lettek lelkének,

Azonban különösen nagy hatással volt reá e tekintetben legmeghittebb barátjának: Glatznak a házassága is. Az ő, Lassgallner Rosinával az 1805. év tavaszán kötött frigye felől, amelynek megkötése, mint láttuk, éppen Bredeczkynknek Galicziába való első utazásának az idejére esett, egyre örvedetesebb híreket hoztak a hü barátnak a levelei. És ezek a levelek bizonyl épen azért is szóltak oly sokat e hírek felől, hogy hallgatag szóló bizonyítékai legyenek a boldog házások lelkében rejtőző annak a forró óhajtásnak, hogy távolban élő Bredeczkyjüket is mielőbb szintén ilyen boldognak és megelégedettnak tudhassák. 1805. július hó 5-ikéről keltezett levelében azt írja Glatz, hogy végtelenül szerencsés és megelégedett az ő „Röschen”-jével és hogy: „a napok órákként folynak tovább s te el nem gondolhatod, hogy milyen boldogoknak érezzük magunkat e mellett! ...” Az 1806. évi március hó 15-ikéről írott sorokban pedig azt juttatta kifejezésre, hogy: „életünk patakja nem zajong! Csendesen folydogál és kigyózik tovább; bár nem tulipánok és jácintok, hanem szerény ibolyák és nefelejtsek között...”

Döntőnek azonban ebben a tekintetben azt a hatást lehet és kell tartanunk, amelyet az egykori soproni jó barátunk: Schwarz János Mihálynak a házassága gyakorolt reá. Nevezett. Eperjesen lelkészkedő jó barátja házasságát az 1803. év május hó 24-ik napján kötötte meg Pauer Johanna Erzsébettel és az egymáshoz annyira méltó házasfelek kiváló lelki tulajdonságai, az Isten legjobb áldásaival gazdagon jutalmazva, ezt a házasságot a legmintaszerűbbé és legboldogabbá tették.

A családban ma is tartja magát a hagyomány, hogy Schwarzéknak a házassága volt csakugyan az, amelynek példányképl való vétele készítette Bredeczkyt is arra, hogy végre az annyira óhajtott családalapításra magát elhatározza. Azt örökítette meg ez a hagyomány, hogy mikor egy alkalommal Schwarz Bredeczkynket a családalapításra buzdította, utóbbi elragadtatásában ezt mondotta, hogy: „Igen! Ha valaha egy olyan kiváló teremést tudhatnék feleségül kapni, mint a te széplelkű, kedves Johannád! . . .” Erre Schwarz örömmel ragadta meg az alkalmat s sietett barátját arról biztosítani, hogy az ő feleségének ifjabb nőtestvére, Dorottya, mindenben hasonló hozzá.

És, íme, ismét egy „Dorisz”! A negyedik! Az igazi! Az utolsó! Aki azonban a Bredeczky lelkében örökre az elsővé lett!

Természetes, hogy a két jó barát hűséges szíve egész bensőséggel ragadta meg a kedves tervet, amely, amellet, hogy a legboldogabb jövővel kecsegtetett: ismét csupán arra kínálkozott alkalmasnak, hogy a barátoknak a szívét is még nagyobb bensőséggel kapcsolja majdan egymáshoz.

A Pauer (néhol Bauer) család egykori családi háza ott áll Sáros vármegye ősi székvárosának, Eperjesnek főterén ma is. A Fő-utca északkeleti oldalán, a Szent Miklósról nevezett római katolikus főtemplom közelében, szemben a főtér közepén csobogó közkúttal és részútosan szemben a városházával (Fő-utca 68. szám); egyfelől a volt Isépy-féle (jelenleg Propper-féle) s másfelől a Ghillány-családi alapítvány-féle házak között. Ott áll az egy emeletes régi ház. Egyik tiszteletreméltó emléke a „felső-magyarországi renaissance” építésnek. Kapubejáratának feltűnően szép ívű boltozata, az e bejáratból nyíló ajtók díszesen faragott kőkeretei s különösen a lépcsőfelj áratnak tetszetős kőoszlopa és főképen ennek ízléses oszlopfefe; ma is egyikévé tesz a város érdekesebb épületeinek.

A Pauer-család, az 1681. év július hó 4-ik napján, I. Lipót királytól kapta nemeslevelét, amelyet a mondott év november hó 26-ik napján hirdettek ki Sáros vármegye közgyűlésén. A nemességszerző; Pauer György, Sopron városnak egy ugyanazon év május hó 12-ik napján kelt bizonyítványa szerint, Pauer Lőrincnek és feleségének; Zsuzsannának a fia volt. Ennek egyik leszármazottja; a sopronvármegyei, ruszti születésű Pauer Gottfried, aki tekintélyes kereskedő és kereskedőegyesületi elnök, valamint árvaatya volt Eperjesen, ahol egyik felügyelője volt az evangélikus egyháznak is s egyszersmind tagja az egyház belső tanácsának. Ez az utóbb nevezett Pauer Gottfried, aki azután az 1822. év július hó 7-én halt meg, 73 éves korában, még az 1779, év május hó 4-ik napján kötött házasságot Kassán Dierner (Dürner) Éva Dorottyával. Nem lehet kétséges, hogy a most nevezett Pauer Gottfriedné ugyanabból a családból származott, amelynek egyik őse: Dürner Sámuel, 1640-ben az eperjesi evangélikus főiskolának tanára és igazgatója s majd 1645-ben az ottani evangélikus egyháznak lelkésze volt s ebben az utóbb elfoglalt állásában is, a hitiani tárgyak tanítása körül, a főiskola érdekében annyi sok érdemet szerezve működött és akiről tudjuk egyszersmind azt is, hogy 1642-ben nőül élettársa Fabinyi Dorottyá volt.

Bizonytal ez az élettárs az, akiről a család ezt a női nevet és pedig legtöbbször annak „Doris” becéző alakját, oly igen megszerette és oly szívesen alkalmazta azután is.

Pauer Gottfried házasságát kilenc gyermekkel áldotta meg a Mindenható, de közülök a gyermekkort csupán négy élte túl. Ezek: 1. az 1784. november 30-án született Johanna Erzsébet, aki, mint már említettük, Schwarznak lett a felesége; 2. az 1787. február 10-én született *Éva Dorottya*, aki, az előbbieik szerint, Bredeczkynk élettársául volt kiszemelve; 3. az 1791. május hó 29-én született János Gottfried, aki családalapítás nélkül élt Eperjesen 65 éves korában elkövetkezett haláláig s aki utóbb ugyanott a családi háznak tulajdonosa lett és akinek a híres eperjesi festőnek: Rombauer Jánosnak művészi ecsetjétől teremtett érdekes képét a család mostan is kegyelettel őrizi; s végül 4. az 1796. január hó 18-ik napján született Anna karolina, aki utóbb a régi cseh városkában, Humpolitzben, majd pedig Galíciában, Gelsendorfban evangélikust lelkészként működött Lojka Józsefhez (1859.) ment nőül és akinek szintén Karolina nevű leányát majdan a kiváló tudós hírében állott báró Brückmann-Rennström manasterzeczi (Lemberg mellett) nagybirtokos vette feleségül.

Bredeczkynknek családi naplója az 1806. év június hó 27-ik napjáról, amely napnak szép jelmondata az, hogy: „*Aki az alázatosságnak útján vándorol, azt a mindenható Szeretet koronázza meg*”, azt a rövid kis bejegyzést őrizi: „Ma írtam Pauer Dorisnak és szülőinek!” A bejegyzés mellett pedig, a lap hallásában, egy kicsinyke, megfakult, kiszáradt négylevelű lóhere vonja meg magát. Hallgatag is beszélő igénytelen jelképe annak az igaz szerencsének és boldogságnak, amely ehhez a lépéshez fűződött és amely azután az e megkérő levéllel megválasztott és meg is nyert gyöngéd élettárral együtt Bredeczkynk egész életében állandó kísérője lett.

Érdekes, hogy épen ezen a napon, azaz tehát június hó 27-én, kelt Lembergben a cs. kir. országos kormányzóságnak hivatalos irata, melyben Bredeczkyt arról értesítették, hogy a főegyháztanács javaslatára, leMBERGI lelkészi állásában megerősítést nyert. Mintha még ezt is be akarta volna várni addig az időpontig, amelyben életének a családalapításra vonatkozó fontos lépését végre valósággal megtehetette.

A megkérő levélre csakhamar megérkezett a kedvező válasz s július vége felé Bredeczkynk először indult útnak Galicziából, hogy szép és sóvárgott hazájának szentelt földjét újból érintesse. Ennek az utazásnak a leírása nem maradt reánk. A nagymértékű hivatalos elfoglaltságra és az új állásba lépés teendőinek gondjaira és izgalmaira gondolva, van okunk azonban annak a feltevésére, hogy Bredeczky ezt az utat a legrövidebb idő alatt volt kénytelen megtenni hazafelé és vissza és hogy ilyképen más útirányt nem is használhatott, mint azt, amelyet Krakóba tett első (1805, áprilisi) utazásakor; mígnem Késmárktól, ahonnt övéinek ölelésére, kétségtelenül a kis leibiczi családi hajlékba is ellátogatott, a nagyszerű Branyiskón, a magyar honvéddicsőségnek ezen az utóbb oly drága véren felavatott helyén, keresztülutazott volt Eperjesre és vissza.

1806. augusztus hó 2-ik napjáról már arról beszél nekünk a kis családi naplónak boldog bejegyzése, hogy ezen a napon ünnepelte meg az eljegyzést szívének választottjával. És ez a bejegyzés megőrökíti azt az adatot isi, hogy ennek az ünnepélyes cselekvénynek a tanúi: Schwarz, Heckenast, Osterlamm és Allemann voltak.

Még ugyanebben a hónapban és pedig annak 26-ik napján, megkötötték házasságukat és pedig a leMBERGI evangélikus templomban. Ezt bizonyítják Bredeczkynek családi naplójában foglalt bejegyzései, valamint annak a hivatalos bizonyítványnak az adatai is, amelyet az iratok között megőrizve találhatunk és amelyet erről az eseményről utóbb Tock Sámuel, a Galicziai püspökség segédlelkésze állított volt ki.

Érdekes az erre vonatkozó adatok között az, hogy a házasságnak a megkötéséhez, az őt elkísérő hozzátartozóival együtt, a mennyaszony ment, szülői házából, Lembergbe, leendő férjének otthonába, aminek az oka egyfelől az lehetett, hogy – régi szokás szerint – a házassági ünnepségeket a lelkészéhez annyira ragaszkodó egyház óhajtotta maga rendezni, de másfelől az, hogy a nagy mértékben elfoglalt lelkész nem szakíthatott kellő időt arra, hogy rövid időközben ismételten is olyan hosszú utazást tegyen.

Nagyon jellemző, hogy a család leszármazóinak emlékezetében ma is tartja magát az a hagyomány, hogy Bredeczkyné, valahányszor tréfálkozva említették előtte, hogy ő volt az, aki férje-ura után az esküvőre utazott, avagy pedig, ha maga regélt vala-

mit családi történetük meghittebb eseményei felől: mindég meleg bensőséggel és meghatottan mondotta azt, hogy: „Olyan férj után, mint amilyen az övé volt, ezt mindenesetre nagyon érdemes volt megtenni! ...”

És érdekes az az adat isi, hogy az esketőlelkész nem volt senki más, mint az eperjesi hű barát, a nevezett ősi városnak kitűnő lelkipásztora és a házasságnak létrejöttében is oly hűségesen közbenjárt: Schwarz, az ifjú menyasszonynak derék sógora. Ezt örökíti meg nagy melegséggel Bredeczkynak erre a napra vonatkozó naplóbejegyzése is.

Az esküvővel járó ünnepélyeknek több napra terjedő voltára következethetünk abból, hogy csupán augusztus hó 30-ikáról, tehát az esküvőre következőleg csak a negyedik napról, olvashatjuk a mindenről hüen beszámoló kis naplóban azt, hogy ez volt Bredeczkynk életének a legboldogabb napja, mert ez volt az, amelyen először étkezett saját tűzhelyénél. Ez a bejegyzése az, amelyet benső fohással így rekesztett be: „Atyja a szeretetnek! Hála Néked ezért a szép napért! ...”

Ilyképen indult meg az ő házaseletüknek tisztán csergedező folyama, hogy, mint amiképen ezt a saját életéről Glatz írta volt, szintén az öröm és boldogság nyíló virágai között folydogáljon tovább.

A Bredeczkynk életében ez oly jelentőségteljes 1806-ik esztendőnek az említésénél lehetetlen a legrövidebben nem érintenünk azt, hogy kétségtelenül Bredeczkynk ez évben Eperjesre tett utazásának és az eperjesiekkel s főképen az ottani kiváló espereslelkésszel: Schwarzal való többszörös érintkezésének következményeképen is, ennek az évnek a végén a Bredeczkynk volt bécsi állásába lépett Glatzot az eperjesi evangélikus egyház egyik lelkészéül óhajtottá, ő azonban, egyfelől mert már az előző évben mutatkozott csúzos betegeskedései folytán félt a zordabb éghajlatú felvidékre való költözködéstől, másfelől pedig, mert a neki felajánlott járandóságot nem tartotta elégségesnek arra, hogy abból megélhessen), a meghívást el nem fogadhatta. Pedig nem nehéz elképzelni, hogy a benső kapcsolat a jó barátok között mennyire gyarapodott és erősödött volna, ha Glatz Eperjesre kerül, ahol Bredeczkynknek érdemes barátja s immáron sógora, a kiváló Schwarz, olyan áldásosán működött és ahova vi-

szont Bredeczkynek a lelkét a házassága folytán keletkezett új családi kötelékeknek annyi kedves és előtte becses szálai kötötték.

Hivatalos élete.

Minden adat, amely ezekről a lemergi évekről rendelkezésünkre áll, csupán arról a lelkes, odaadó, valósággal önfeláldozó s sokszor csaknem túlzottnak látszó buzgalomról beszél, amelyet Bredeczky az itteni új állásában reabízott fontos ügyeknek az előmozdítására szentelt; nemkülönben azokról a fényes eredményekről és sikerekről, amelyeket ezzel a soha szem elől nem tévesztett törekvésével minden téren és minden tekintetben elért; s végül arról a mindenfelől megnyilatkozó tiszteletről, megbecsülésről és vonzalomról, amelyet épen ezzel kivívnia sikerült.

Megemlíthetjük, hogy máir az egyházi előljárók részéről az 1807. év január 1-ső napján közrebocsátott újévi sorrend is, amikor megemlékezett Bredeczkynek lelkészi hivatalába való lépéséről, arról biztosította az egyházközséget, hogy ez szerencsésebb választást csakugyan nem eszközölhetett volna.

Bredeczky elsöben is különös gonddal és buzgalommal tett meg mindent a templom és a lelkészlak kiépítésére és rendbehozatalára. Az oltár – ezt jegyzi fel maga – csupán egy asztal volt, minden legkisebb dísz nélkül. Ezen a rögtönzött oltáron fa kereszt és két szintén fából faragott gyertyatartó. Oltárterítőtől egy, az egerektől félig elpusztított vörös színű szövet szolgált és minden olyan pusztaság volt, hogy semmi sem figyelmeztetett arra, hogy az ember keresztyén templomba lépett. Az ő fáradozásainak köszönhetette azután az egyházközség azt a szép oltárképet, amely a keresztrefeszítést ábrázolta és amelyet 1807. nagypéntekjén állítottak fel. Erről az ünnepélyes eseményről emlékezvén meg Kesselring: érdekesen és jellemzően említi a lemergi nép alacsonyabb rétegeiben ez alkalommal elterjedt azt az együgyű vagy talán épen nagyon is célzatos híradást, hogy íme, „a lutheránusok is keresztyénekké lettek ...”

Az itteni lelkészi állásnak elfoglalására vonatkozó adatok ismertetésénél említettük, hogy a püspöki állásnak a helyettesítésére is őt szemelték ki és ebben a tekintetben, az országos kor-

mányzóság leirata szerint is, a javaslatot nyomban felterjesztették.

1806. szeptember hó 11-ik napjáról jegyezte be naplójába Bredeczky és pedig ennek a napnak ismét olyan annyira találó, szép jelmondata alá, hogy: „A kegyesnek aggódó várakozását örömteljes gyönyör illeti meg”, hogy: ezen a napon szövegezték meg azt az udvari rendeletet, amely őt mind a két Galíciára vonatkozólag a püspökség vezetőjévé nevezte ki.

Erről a bár előre látott, mégis olyannyira jelentős eseményről szól a főegyháztanácsnak az 1806. évi október hó 15-ik napjáról kelt és ismét Engelnek az aláírásával kiadott okirata is. Ez mindenekelőtt azt mondta el, hogy őfelsége a szeptember 11-ik napján kelt rendeletével, a két Galíciában, a püspöki teendőket, az április hó 12-ik napján kelt előterjesztés értelmében, Bredeczkyre ruházta. És pedig „a galíciái ágostai hitvallású püspökség (superintendenség) helyettese (Verweser)” címével és jellegével, valamint a hivatalos utazások költségeire ezzel az állással egybekötött évi 200 forintnyi kamarai járandósággal. Mikor a főegyháztanács ezt az ő tudomására hozza és pedig azért is, hogy ő ezzel az okirattal mindenütt, ahol ennek szüksége mutatkozik, magát ebben a minőségében igazollhassa: bizalmat táplál az iránt, hogy ő bécsi, krakói és leMBERGI lelkészi hivatalok viselésénél, valamint a szintén reá ruházva volt keletgalíciái esperességnek az ellátásánál szolgáltatott bizonyítékok szerint, ügyességével és jóra valósága val, a most reábízott felügyeletet az összes galíciái egyházközségek felett, a legjobban fogja ellátni és fontos új állásában a leggondosabb vigyázattal, valamint az uralkodó iránt változatlan hűséggel, okos előrelátással s a politikai hatóságokkal szemben tartozó tekintettel, az egyházközségek java iránt igaz szeretettel és buzgalommal s végül a főléje rendelt főegyháztanács iránt szorgos engedelmességgel fog eljárni, hogy ilyképen a főegyháztanács valóságos püspökké leendő kinevezése tárgyában is javaslatát annak idejében bizvást terjeszthesse őfelsége elé. Ennek az iratnak a vétele után helyettespüspöki állását elfoglalva, kitűnően arra kell alkalmat lennie, hogy a gondozására adott egyházközségeknek javát a rendelkezésre álló hivatalos iratok és a püspökségi utasítás szerint s nemkülönben az 1804. november 19-én kiadott különös utasítás szerint, a legjobban gondozza és előmozdítja; különös esetekben pe-

dig a főegyháztanács útmutatásait kérje ki. Mégis minden gondosságával azon kell lennie, hogy a főegyháztanácsnak a leendőit szükségtelenül ne szaporítsa. Az egyházak és iskolák látogatását, ahol ez eddig még nem történt, mihelyst az megtehető lesz, azonnal végezze el, hogy minden egyes egyházközségnek a helyzetével és szükségletével kellően megismerkedhessenek. Hivatalát komolysággal és eréllyel lássa el; a lelkészeknek, előjáróknak és egyházközségeknek semmi fegyelemzetlenségét meg ne tűrje, hanem azt, a bajon való segítségi céljából, a főegyháztanácsnak jelentse, valamint az előírt egyházi rendet törhetetlenül erős kézzel tartsa be. Mivel ennek a jó rendnek a betartása a hivatal vezetésnek a szempontjából is kívánatos, hogy a keletgalíciai egyházmegye egyházközségeinek esperessége is mielőbb betölthető legyen: erre vonatkozólag terjesszen javaslatot a főegyháztanács elé, különben pedig ez egyházközségek fellett, az említett állás betöltéséig, gyakoroljon külön felügyeletet. Végezetül arról kívánja tudatni a hivatalos irat, hogy a helyettesi kinevezés felől a galíciai lelkészek egyidejűleg körlevélben nyertek értesítést, valamint utasítással is el lettek látva arra vonatkozólag, hogy a helyettesnek a rendelkezéseit pontosan kövessék. Ezt a körlevelet a főegyháztanács ehhez a hivatalos iratához is mellékelte, hogy azt a püspökhelyettes, kiadandó főpásztori levelével, mielőbb gyors forgalomba hozhassa.

Két nap múlva, az 1806. év október havának 17-én, kelt viszont az országos kormányzásnak a leirata (43.322. sz.), amelyben ismét Wurmser gróf tudatta afelől, hogy a felség őt püspökhelyettségé, a már előbb említett címmel és járandósággal kinevezte és hogy megparancsolta, hogy az az időpont, amelyben a helyettes a valóságos állásnak hatáskörébe beléphessen, bizonytalan maradjon, valamint hogy e tekintetben várják be azt, hogy vájjon a kinevezett a behelyezett bizalomnak megfelelő-e. Egyben felhívta az okirat Bredeczkyt arra, hogy az eskü letétele céljából a cs. kir. tartományi elnökségnél, illendőség szerint, jelentkezzenek.

Abból a körülményből is, hogy erre az okiratra Bredeczkynek sajátkezűleg azt jegyezte fel, hogy azt az 1807. évi január hó 16-ik napján vette kézhez, következik, hogy az eskütétel az idézett okiratnak kiállításától számítva jóval későbbben történhetett. Az 1807. február 6-án kelt s Rummyhoz, az akkori tesoheni

iskola „conrector”-ához intézett leveléből tudjuk meg, hogy ez az 1807. január hó 23-ik napján történt meg és pedig a kormányzóság teljes tanácsulése előtt. Ilyképen Loeschének az az adata, hogy Bredeczky az 1808. év január hó 20-ik napjától lett Galícia püspökévé, nem teljesen helytálló, mert hiszen, bár helyettesi minőségben, mint láttuk, ezt az állást csaknem már másfél évvel a jelzett időpont előtt elnyerte; s viszont valóságos püspökké való kinevezetése is valamivel előbb kelt, mint a Loesche részéről az előbbieket szerint megjelölt napon.

Felette jellemző Bredeczkykn minden mellétekintetektől ment céltudatosságára és erélyére az az érdekes adat is, amelyet püspöki állásának elfoglalása után nyomban tett fellépéséről Loesche is megörökít. Azt olvassuk felőle a hivatkozott írónál, hogy ő, hivatalába lépése (1806.) után, már november 6-ik napján, egy pásztorlevelet adott ki, melyet előbb a főegyháztanácsnak is bemutatott. Ebben elpanaszolta, hogy a lelkészek közül többen elhanyagolják szellemi művelődésüket és hogy közülök némelyek iszákosak. A főegyháztanács, amelyet Loesche is és pedig épen ennek az esetnek a felemlítésénél „sokszor csüggetegnek és félénknek” nevez, mérlegelte és megfontolandónak tartotta azt, hogy vájjon ily általánosságban mozgó, megtorló irányú pásztorlevél eredményes hatása lesz-e. Meggondolandónak vélte, hogy nem használna-e inkább az ügynek az, ha előbb *a működő egyes lelkészeket igyekeznék a püspök alaposan megismerni* és mindeniket az ő körülményeihez mért és ezek szerint meg is érdemelt elbánásba igyekeznék részesíteni s valamint mindeniket olyan szeretetteljes bánásmódban részesítené, amelyet a körülmények az illetőre nézve indokolnak, valamint szükségessé tesznek. Megfontolandónak tartotta, hogy ahelyett a szemrehányás helyett, amelyet az iszákosság, önmagaelhanyagolás és a papi dölyf ellen általában alkalmazni akar, nem lenne-e jobb az, ha hozzájuk egyenként olyan intést intézne, amely kizárólag őket magukat érné, annyival inkább, mert más egyházkerületben eddigelé ilyen eljárást szintén nem követtek, amiért a tervezett körlevél esetleg sértő hatással lehetne. Felhozta továbbá annak megszívlelését is a főegyháztanács, hogy a tervezett körlevél, amely inkább a vidéki és a telepes lelkészekre kívánt vonatkozni, illeni fog-e a városi lelkészekre is s reámutatott arra, hogy mindenestre gonddal és megfontolással el kell kerülnie mindent,

ami félreértést szülhetne, valamint hogy a tanácsot és gáncsot kevésbé általánosságban és kevésbé parancsolólag kell kifejezésre juttatnia és *testvéreivel szemben inkább apostoli testvériséggel s szívből jövő hangon kell szólania.*

Kesselring is, különösen hangsúlyozni kívánja, hogy Bredeczky, akit ő különben is egy másik művében egyenesen a német evangélikus iskolaügy ottani „megalapítójának” nevez, legteljesebb odaadásával már ezzel a levelével is az iskolák ügyeinek az előmozdítására óhajtott megtenni minden lehető, „Kívácsolag ajánlom – ezt idézi a hivatkozott pásztorlevélből – az ifjúságra, valamint a protestáns iskolák alapítására vonatkozó figyelmet, főképen ott, ahol ilyenek még nem lennének.” S ezzel kapcsolatban érdemel említést az, hogy ugyanennek az évnek (1806.) decemberében, tehát csupán néhány héttel püspökké való alkalmaztatása után, részletes jelentést terjesztett a tartományi kormányzóság elé, Galícia evangélikus iskoláinak az állapotáról, amely ezeknek az állapotoknak a beható és gondos ismerete mellett egyszersmind az ő nagyszerű megfigyelőképességéről, valamint a tanügy tökéletesítésére irányított eszményeinek kiforrottságáról egyképen tanúskodott.

Az előbbieken ismertetett kormányzósági rendeletnek a kiegészítéséül 1807, március hó 13-ik napján (9490, sz, alatt) kelt a kormányzóságnak újabb leirata, amely arról foglalt magában értesítést, hogy az utazások költségeire engedélyezett 200 forintnyi évi járandóság a helyettesi kineveztetés napjától (1806. szeptember 11.) kezdődőleg a szokásos részletekben nyert kiutalványozást; és amelyben hivatkozás történt Bredeczkynek 1807, március 4-ikéről, az eszközölt utazások és egyházlátogatások felől tett jelentésére, valamint arra, hogy erről a rendelkezésről egyidejűleg a kamarapénztár is értesítést nyert,

1808, január hó 14-ik napján kelt és 28-án érkezett a főegyháztanácshoz azután az az udvari rendelet, amely szerint őfelsége, a tanácsnak 1807, október hó 14-én kelt javaslatára, Bredeczkyt a Galíciai evangélikus egyházak valóságos püspökévé nevezte ki. Erről az eseményről a főegyháztanácsnak 1808, január hó 29-én kelt hivatalos irata hozott volt tudatást, amelyben Bredeczkynek eredményes továbbmüködésére nézve ismét a legszébb remények nyertek kifejezést. Mikor a főegyháztanács – így szól a hivatkozott irat – ezt a kinevezést egyfelől maga tu-

domásul veszi, másfelől pedig annak céljából tudatja, hogy az ezt közlő irat minden helyütt, ahol erre szükség mutatkozik, igazolásul szolgálhasson: a legteljesebb bizalmát táplálja az iránt, hogy Bredeczky ugyanazon az úton fog haladni a jövőben is, mint eddig és hogy törekedni fog mindannak az elérésére, amit neki, a helyettesé történt kinevezetéséről hozzáintézett okiratokban elmondottak. Különösen hogy lankadatlan buzgalommal azon lesz, hogy a vallás és a tanítás ügyének, az egyházi jó rend behozatalának és fenntartásának az előmozdításával, valamint bölcsességével és engedelmisségével az őfelsége, valamint a főegyháztanács részéről megnyilatkozott bizalmat és tetszést magának a jövőre is biztosítsa és a reábízott méltóságban a működéséhez fűzött szép reményeknek mindenben megfeleljen. Felhívja ez a hivatalos irat őt arra is, hogy az ez ügyre vonatkozólag csatolt körlevelet az ő közvetlen felügyelete alá rendelt lelkészeknek szintén küldje szét, valamint említésbe hozza, hogy hasonló körlevél ment Eismann esperes kezeihez szintén és pedig a keleti egyházmegyében való körözés céljából. Végül felemlítést érdemel az is, hogy a jelzett irat még az esperessé történt kinevezetésért a főegyháztanácsi alap javára 13 forintnyi összegnek (díjnak) a megtérítését szabta eléje.

Csakhamar megjött azután ugyanebben a tárgyban a tartományi kormányzóságnak 1808. február 13-án (5165. sz.) kelt rendelete is, amely Örvendetes tudomásul közölte őfelségének ezt a kinevezését s egyúttal kiemelte azt is, hogy ennek a megtörténte felől az összes kerületi hivatalok, az állami javak igazgatósága, valamint a lebergi és a krakói városi hatóságok is értesítést nyertek.

Az „Annalen der Literatur und Kunst” is örömmel adta hírül Bredeczky felől azt, hogy *mind a két protestáns főegyháztanácsnak az együttes javaslatára, galicziai evangélikus püspökké lett és hogy az ottani református egyházközségek felett is szintén ő reá bízta a főfelügyeletet.*

Lelkészi és egyházfői állásában egyképen arra volt irányozva minden törekvése, hogy a reábízott ügyeknek és céloknak egész odaadással s minél nagyobb mértékben használhasson. *Csak egyetlen eszköz alkalmas arra, – úgy vélte Bredeczky – hogy a vallásosság hanyatlását megakadályozza és a vallástalanságnak az útját vágja és ez nem más, mint a felvilágosodás és ennek elő-*

feltétele: a jó és okos vallásoktatás. Mintha ez elérhető legmagasabb egyházi állásába történt lépésével csupán fokozottabban érezte volna folyton azoknak a régebbi időknek a szavát, amelyet hazai közművelődésünk egyik legkiválóbb írója és munkása (dr., Berzeviczy Albert) jellemzett olyan találóan, mikor azt mondotta, hogy ezekben az időkben „az iskola úgyszólván előpitvara volt a templomnak” és hogy „a tanítás a legerősebb fegyver az egyházak egymással való küzdelmében”.

Ennek a szempontnak a fontosságától és igazán nagy jelentőségétől teljesen áthatva, mint egykoron már Sopronban, itt is minden igyekezetével azon volt, hogy egy tanítóképzőintézetnek a létesítését mozdítsa elő, valamint hogy a tanítói fizetéseknek, főképen az állami kiegészítés kieszközlésével, a kellő színvonalra való emelését és így a tanítók megélhetésének s első sorban a feladatuknak való élhetésének az előmozdítását eszközölje. Mindenestre olyan törekvések ezek, amelyek, ha nemes lelkének óhajta szerint, nem is valósulhattak meg: nagy és jelentékeny mértékben bizonyítékai az ő széles látókörének és nemes célzatainak.

Ezeknek a törekvéseknek eredményeként 1807. december hó 28-ik napján a hívek már egy bizottságot küldtek ki, amelynek feladatává az iskola felett való felügyeletet tették. Ennek elnöke a lelkész volt s tagjai: az iskolai előljárók és pedig az utóbbiak legelsőbbjei gyanánt – Kant egykori kiváló tanítványa – Kortum, valamint a jeles tanár, Glalce Jakab, akinek mind a kettéről azt örökíti meg Kesselring, hogy ők a legkiválóbb szellemi képességekkel és az egyházi s iskolai ügyek iránt való legmelegebb érdeklődéssel voltak megáldva. Ez a bizottság csinálta meg és pedig kétségtelenül Kortum dolgozatának az elfogadásával, a lemergi evangélikus iskola szervezetének a tervét, amelyet később, annak végleges megállapításánál, szintén alapul vettek.

A Bredeczky lelkes vezetése alatt kifejtett ezeknek a fáradozásoknak annyira örömmel fogadott eredménye gyanánt, 1808-ban nyitották meg az első, egy osztályból álló lemergi iskolát a régi lelkészlakban. Hogy ezt az iskolát mennyire nélkülözték addig, azt a legjobban bizonyította az a felfogás, amely Frost lelkésznek a megválasztása idején egyes egyháztagok részéről nyílt kifejezésre is jutott és amely azt mondotta volt, hogy

nekik inkább egy jó iskolamesterre van szükségük, semmint lelkészre.

És íme, ez az iskola az, amelynek gyarapodása mindenkor csupán a lembergi evangélikus egyház gyarapodásával volt egyértelmű és amelyben, mígnem az 1809. évben mindössze egyetlen osztály állott fenn, 20 tanulóval, addig a századik évforduló alkalmával, 1909-ben, az már tizenkét osztályban 316 evangélikus tanulóval mutatható fel.

Nem csodálhatjuk tehát, hogy Glatz azt írhatta Bredeczky felől, hogy *ő Lembergben is csakhamar megnyert minden szívet* és hogy hallgatósága, mely mindenkor a különféle vallásuakból került ki, mindég igen nagy számmal volt Istentiszteletein jelen, valamint, hogy a tetszés és lelkesedés, amellyel hivatalos működését fogadták és kísérték, mindég általános volt.

Nemsokára a lembergi állásnak az elfoglalása után egy nagyobb szabású, bár szomorú lelkészi cselekményt kellett elvégeznie, amely különös mértékben reá irányozta a közfigyelmet és amelyről tudjuk, hogy az a lehető legjobban sikerült.

II. Ferenc császár és király feleségének: Mária Teréziának a halála (1807. április 13.) alkalmából tartott ünnepi gyászistentisztelet volt ez, amelyet a lembergi evangélikus templomban a mondott év május hó 5-ik napján rendeztek.

Ezen az ünnepi Istentiszteleten Bredeczky nagyszabású emlékbeszédet szentelt a szomorú eset méltatásának. Ez a beszéd nyomtatásban is megjelent s az előttünk szintén a lembergi Ossolinski-féle intézet könyvtárában megőrzött egyetlen példányból ismeretes. A kis füzetnek címe ez: *„Wie beweisen getreue Unterthanen ihren Landesherren ihr Beileid auf eine würdige Weise? Eine Gedächtnissrede dem Andenken der am 13/4. 1807. verstorbene Landesmutter Maria Theresia, Österr. Keiserin auch zu Ungarn und Böhmen Königin, Erzherzogin v.. Österr., geborene Königl. Princeessin von beider Sicilien. Gewidmet am 10/5, 1807. in dem evang. Bethause zu Lemberg. Gehalten von Samuel Bredeczky Prediger an der ev. Gemeinde daselbst u. Oberhirten der sämtlichen Gemeinden in Ost u. West Galizien“*. A terjedelmes s megkapó költői képekben gazdag beszéd arra mutat reá, hogy a legérzéktelebb és legridegebb szív is megindultan áll meg minden ravatalnál, amely életutunkban élénkbe tűnik, A mély megindultságnak és magunkbaszállásnak ezeket a komoly és ihle-

tett perceit fel kell használnia a vallásánitónak arra, hogy a figyelmet a vallásnak mély igazságaira irányítsa-, Mennyivel nagyobb szerű alkalom ez a mostani, – mondotta a saját lelkivilágára oly sokban fényt derítő beszédnek a folyamán – amely a vallás, állás és nemzeti különbségek nélkül mindenkinek a szívét olyannyira közlöl érinti) Hiszen édesanyja volt a hazának az, akinek halála alkalmából ezzel az emlékünneppel áldoznak; és az, akinek veszteségében való mély részvétüket sietnek kifejezésre juttatni, nem más, mint hazájuk fejedelme, akinek összehalmozott nehéz uralkodói gondjaihoz mostan a szeretett hitves elvesztése felett érzett fájdalma is csatlakozik. Ezt a fájdalmat az országnak minden polgára híven osztja, A sokféle szomorú eseményekhez, melyek annyira szeretett uralkodójukra az utolsó két év alatt tornyosultak, még ennek a nagy csapásnak is hozzá kellett járulnia. Alig lett vége a gondnak és veszedelemnek, amelyben családtagjai és alattvalói az utolsó háború alatt voltak és amely az ő nagy szívét olyannyira összeszorította, íme, a halál új sebet ütött azon! Azt hiszi, hogy a megdicsőült emlékezetét a legméltóbban ünnepli, ha azt a kérdést veti fel, hogy: miképpen bizonyítják méltó módon a hű alattvalók uralkodójukkal szemben való részvétüket? Beszédjének további, helyenként túlterjengős tárgyalása menetén erre a kérdésre kettős válasszal felel, amikor reámutat arra, hogy ennek első bizonyítéka az lehet, ha szívbőlileg részt kérnek az uralkodót ért csapás elviselésében, a második pedig az, hogy ha ezt az alkalmat felhasználják arra, hogy az idők során vele szemben esetleg összegyűlt előítéleteket levetkőzzék s személyes érdemeivel szemben igazságosak legyenek. Találón és érdekesen jellemzi a kort, amelyben élnek. Amelyben a régi megszokott viszonyok mindenütt ingadozni látszanak. Amelyben az alattvalók könnyen szem elöl tévesztik a felsőbbséggel szemben való kötelességeiket és amelyben mindenki elég okosnak képzele magát arra, hogy mindent a legjobban tudjon és belásson, jóllehet már magában véve az az álláspont, amelyben a magánember áll, kizárja azt, hogy a kormányzásnak az elveit elfogulatlanul ítélhessük meg. Olyannak jellemzi korát, amelyben a szadossághoz való hajlandóság általában elterjedett s amelyben épen ezért, az emberek, mert magukat a törvényhozó hatalomnál is okosabbnak tartják, nem szívesen engedelmeskednek s a közlöl és a fejedelemmel szemben

támasztott követeléseiket is a végletekig fokozzák, ami viszont a rendnek és a nyugalomnak a fenntartását igen nehezé teszi. Épen ezért – mondja – nem voltak még idők, amelyekben, közös boldogulásunk céljából, az uralkodóhoz és házához való hűségre, szeretetre és vonzódásra nagyobb szükség lett volna, mint mostan, amikor az egész Európa átalakulóban van, amikor királyságok tűnnek el s régi királyi családok eltaszítatván, újaknak kénytelenek helyet adni és amikor a köznek és az egyesnek a nyugalma szintén ingadoz. Ezért kell az uralkodó iránt erezett szeretet lángjának a haza oltárán magasan lobognia. Ez balszamul szolgál majd a vérző sebre! Beszédének további része annak a bizonyítására van szentelve, hogy a fejedelem ezt a szívbéli igaz részvétet meg is érdemli teljesen., Fényes tulajdonságai között kiemeli azt, hogy mennyire ragaszkodik a békéhez és hogy csak a végső szükségnek kényszerítő hatalma folytán nyúlt a fegyverekhez. Tudja, hogy napjainkban, melyekben az emberek csupán az iránt mutatnak érzéket, ami külsőleg tündöklök, kalandos, merész, a csendes és szerény erényeknek kevés híve van; de épen úgy tudja azt is, hogy a gondolkozásnak ez a ferde iránya téves s hogy az ilyképen gondolkozók nem fogják fel azt, hogy szerencsájüket és boldogságukat hol kell keresniök. Tudja azt is, amit az ó- és újkori történet egyképen igazol, hogy mind az olyan fényes tehetségek, amilyeneket kora is a leghatalmasabbak gyanánt csodál s ezeknek minden bátorsága és határozottsága, ha az a szívnek nemességével nem párosul', az alattvalókat boldoggá nem teheti. És nem tehetik őket boldogakká a nyert csaták ezrei sem, mert ha egyesek ki is tüntetik magukat, közben mégis tízezrek pusztulnak el! ő nem tud irigyelni másokat fejedelmükért, győzelmeikért, diadal jelvényeikért, emlékeikért és ünnepeikért! őt nem vakítja el a hamis káprázat! A diadalkiáltás nem hallgattatja el a szerencsétlen özvegyek és árvák ezreinek jajját és a szomorú magányukban panaszló szülőknek jajveszékeléseit! Az emlékkövekhez és a diadaljelvényekhez odatapad a kifosztott népek izzadása! Ünnepeik fényét elhomályosítja ezer és ezer szükkölködőnek a szegénysége és nyomora! . . . Lelkét csak a büszkeség érzete tölti, ha uralkodójára tekint, aki mindnyájuk atyja, aki a protestánsoknak is templomokat és iskolákat építtetett s aki az özvegyeknek és árváknak, valamint a tanítóknak is kenyeret ad. ő az, aki, ha a béke iránt és alattvalói iránt erezett szeretetét-

nek annyi áldozatot hozott, aki, ha egyesí országait el is veszítette: családja fénylik, szeretetben és tiszteletben részesül, míg mások elhomályosítva, háttérbe szorultak! Az ő előrelátása és bölcsessége az oka azoknak a kedvező állapotoknak, amikben polgárai vannak! ... És ez a nemes uralkodó, ime! mostan egyedül állva, siratja a hű hitvesét! ... Nagy melegséggel ecseteli azt a benső gyöngéd hitvestársi viszonyt, amely most megszakadt. Hosszasan és fokozódó emelkedéssel beszélt azután az elhunyt-nak páratlanul nemes szívéről, melynek „urnájára a háládatosság-nak oly sok-sok könnye hull!” s azzal a fohással végezte, hogy: „Béke honoljon az ő földi maradványai körül- És Istennek a békéje legyen üdve az ő halhatatlan lelkének! Emléke pedig maradjon közöttünk áldott örökre!”

Hogy hivatalának a hűséges vitelét mennyire szíve ügyének tekintette szakadatlanul, arra következtethetünk abból is, hogy a lebergi evangélikus egyház története is, mikor alapításának harmincadik évfordulójáról, az 1808. évről, emlékezik meg, a következő meleg szavakkal jellemzi a Bredeczky közreműködése folytán is oly megnyugtatóvá és virágzóvá vált akkori egyházközségi állapotokat: „A cél el volt érve. Harminc évi küzdelem után az egyházközségnek már temploma, lelkészlaka és iskolája volt. Élén, Bredeczky személyében, oly férfiú állott, akivel szemben teljes bizalommal viseltetett, aki életéveinek virágjában állva, magát szeretettel és buzgalommal szentelte hivatása teendőinek; oldalán egy új ifjú erővel, aki a növekvő ifjú nemzedéknek felügyeletével volt megbízva. Az örvendetes sikerrel együtt megnövekedett a saját erejükben vetett bizalom is és a megnövekedett igényeknek megfelelően örömmel tett eleget az egyházközség annak a törekvésnek szintén, hogy egy templomi és iskolai alapot létesítsenek”.

Olyan szépen jellemzi Glatz is a Bredeczkynek lelkében minderre vonatkozólag élt legnemesebb készséget és állandó törekvést, amikor azt írta felőle, hogy: minden igyekezete az volt, hogy egyházában és egyházkerületében új és szilárd egyházi rendet hozzon be, a fennálló visszaéléseket megszüntesse és a nyugtalanabb egyházközségek békéjét helyreállítsa.

A lelkészek és tanítók helyzetének javítására irányzott állandó törekvéséről és jóakarataról különben is számos adat és bizonyíték áll rendelkezésünkre. Saját irataim kívül ilyen adat-

ként lehet felemlíteni mindazt, amit Loeschének az ausztriai protestánsok történetéről írott nagy művében olvashatunk« Ott olvashatjuk, hogy az újszandeczi lelkész azt írta (1808, január 4.) Bredeczkynek, akit „drága főpásztorának és atyjának” nevezett, hogy az ő vezetése: reá nézve parancs és hogy az a böles gondr viselés, amelyben Bredeczky őt részesíti: az ő boldogítója. Ott említi azt is, hogy az 1806-iki esztendőben a kormányzóság javaslatot tett aziránt, hogy az ottani egyház lelkésze, különösen mivel ezt a püspöki állással kapcsolták egybe, az állampénztárból nyerje ellátását és hogy egy segédlelkészi (diakónus) állás szervezése menjen foganatba, évi 300 forint díjazással. Továbbá, hogy a távolabb fekvő telepes egyházközségek összekapcsoltván, egy lelkészt kapjanak, hasonló járandósággal; valamint hogy a nagyobb egyházak lelkészei is eképen legyenek díjazva. Egyes községek pedig legalább oly módon nyerjenek segítyt, hogy a lelkészi fizetésnek évi 300 forintra leendő kiegészítésére az államkincstárból tíz évre előleget kapjanak. Kimondani kívánta ez a javaslat azt is, hogy a lelkészségek éveken keresztül betöltetlenül ne maradjanak, valamint hogy a pályázók között a választás nagy óvatossággal történjék és pedig annak különös hangsúlyozásával, hogy a megválasztottak kizárólag alacsonyabb sorúaknak lesznek a lelkészei; mert nem ritkán a megválasztottak a magasabb műveltségű körök részvétlenségét hozzák magukkal, amikor a szegényebbekkel kell érintkezniük és elhanyagolják annak nagy előnyeit, hogy híveiknek irántuk való vonzódását megnyerni igyekezzenek.

Hasonlóan ott olvashatjuk, hogy a főegyháztanács 1809-ben, tehát szintén a Bredeczky püspökségének ideje alatt, tervbe vetie az összes egyházközségek pontos összeírását s a lelkészi fizetéseknek évi 300-500, a tanítóiaknak pedig évi 100-200 forintra való kiegészítését, azzal, hogy e fizetéseknek a viselését, a templomépület javítási költségeivel együtt, az egyes parasztbirtokokra arányosan osszák meg, úgy hogy ezek a részösszegek mindenkor a birtokot terheljék, valamint hogy a palástdíjak (stóla) és a természetben való járandóságok ezek mellett továbbra is megmaradjanak. Ezt az utóbbi tervet az udvari hivatal nem tartotta elfogadhatónak, mert az – szerinte – rossz hatási szülné és így hátrányos lehetne a lelkészekre is.

Ugyanígy ott olvashatjuk az 1811. évet illetőleg, tehát szín-

tén a Bredeczky püspökségének idejéről, annak a mozgalomnak a megindítását, amely a galíciái evangélikus lelkészek illetményét szintén évi 300-500 forintra óhajtotta emelni, azzal, hogy ennek viselését egészben az államkincstár vállalja el és hogy az egyházközségeknél szokásos aláírásokból eredő bevételek azon-túl a lelkészek sorsának javítására, valamint az iskolákra és az egyházközségi vagyonnak az alapítására és illetőleg gyarapítására legyenek fordítandók. Ezt a tervet a galíciái uradalmi és sóbányái igazgatóság is méltányosnak tartotta,, Ehhez kapcsolódott az a célzat is, hogy minden lelkész nyolc öl tűzfát s lehetőleg egy házikertet és rétet is nyerjen, A tartományi kormányzóság azonban csupán egy 25 százalékos emelést vélt javasolhatónak, mivel – mint monda – különben a görögkeleti lelkészek is ilyen emelésre tartanának igényt és ezt is csak ott gondolta helytfoghatónak, ahol ilyenmű segély már eddig is járt, A kertnek és rétnak a kiutalását kívánatosnak mondta, azonban az udvari kamara csupán az utóbbi mellett nyiltkozott, mígnem a pénzbeli járandóságnak az emelését – még 25 százalékkal is – ellenezte.

Nem lehet és nincsen is kétségünk aziránt, hiszen erre vonatkozólag a családi iratoknak az adatai is sok bizonyítékot szolgáltatnak, hogy ezekben a kezdeményezésekben, tervezetekben és javaslatokban Bredeczkynek az áldásos keze is tevékenyen működött.

Hasonló, a jövőre is nagy kihatással lenni akaró lépés volt az is, amellyel 1810-ben Bredeczky javaslatot terjesztett egyházközsége elé, hogy a *pünkösdi ünnepi gyűjtést évente a lelkészek özvegyének a segítésére szentelt alapítvány létesítésére és gyarapítására fordítsák*. Ki tudja, hogy ennek a javaslatnak a megléteiben a boldogult Paulini hátramaradottjainak sorsán való aggodása mellett, nem volt-e valamelyes behatással reá talán egy szorongó előérzet is, amely saját magának és övéinek a jövőjét illetőleg támadt lelkében.

És mindebben a felvirágoztatásra, a segítésre irányzott nagy buzgalomban nem tartott sem soknak, sem kevésnek semmi fáradtságot, semmi önfeláldozást, erőt, időt, sőt anyagi áldozatot sem. *Minden igyekezete arra volt irányozva, hogy folytonos közvetlen érintkezések útján ismerje meg az embereket és intézményeket, valamint ezeknek a viszonyait.*

Ez a most említett törekvése viszont itt is csupán azt ered-

ményezte, hogy utazgatásait egyre jobban kiterjeszteni igyekezett. Idejének igen nagy részét ezekkel az utazgatásokkal töltötte, amelyek az akkori viszonyok között a legnagyobb testi kényelmetlenséggel, megerőltetéssel, sőt sokszor valóságos életveszedelemmel jártak. Hiszen Loesche is azt jegyezte fel, hogy a galíciái egyházkerületben az összes lelkészségek beutazására több időt kellett fordítani, mint az évnek egynegyed részét. Glatz is azt említi felőle e tekintetben, hogy *sok százra ment azoknak a mértföldeknek a száma, amelyeket az egyházakba való utazgatásaival maga mögött hagyott*. Hiszen még a határszéli Brody is Lembergnek a leányegyháza volt; a reánkmaradt naplőfeljegyzések is igazolják, hogy ezek a már esperesi működésének az ideje óta oly „állandóvá” vált utazgatások voltak azok, amelyek nem egyszer a legfontosabb, örvendetes avagy szomorú, családi eseményektől is távol tartották őt.

Különösen fokozta s még gyakoriabbakká, valamint még hosszabbakká tette ezeket az utazásokat az a megbízás, amelyről később is szó lesz és amelyet Bredeczky a tartományi kormányzáság útján kapott arra nézve, hogy Galícziának statisztikai és földrajzi leírását készítse el és amely leMBERGI életének utolsó éveit oly nagyon igénybe vette.

A nagyobb mértékű hivatalos teendőknél lehet tulajdonítanunk azt, hogy a részletesebb útleírások ebben az időben inkább elmaradtak. Mégis külön ki kell emelni azt az utazást, amelyet 1807. augusztusában. Lembergől Krassowba és Kaluszba tett és amelynek részletesebb elbeszélése a „*Reisebemerkungen*”-ben (II. kötet) maradt reánk, felette érdekes adatokkal szolgálván a látott vidékek térrajzi és földtani, néprajzi és ipari, vallási és iskolai s erkölcsi és műveltségi állapotainak ismertetésével.

1808-ból érdekesebb leírás maradt fenn a Jaworowon, Bochnián, Szandecen, valamint a Kárpátokon és Szepes vármegyén keresztül Eperjesre és Kassára tett utazása felől, amelyben pontosan felsorolja az utazásában érintett községeket és azok nevezetességeit s különösen ismét a földrajzi, földtani és néprajzi viszonyokat. Meghatottan olvassuk az érintett galíciái községek neveit. Mindazok ezek, amelyeken alig valamivel több, mint száz év múlva, oly óriási világháborúnak a véres hullámai ömlöttek végig, annyi lélekleverő keserves pusztulással, de egyszersmind annyi lélekemelő hatalmas dicsóséggel is! Különösen jellemzőek

ennek a leírásnak Eperjesre és Kassára vonatkozó érdekes adatai, amelyek oly híven jellemzik a két kiváló felsőmagyarországi városnak s lakóinak akkori állapotát.

1808. szeptemberében, amikor már második ízben kereste fel Dornfeldet, ahol a templomépítésre vonatkozólag tett eredményes lépéseket, az iskolaépületben Istentiszteletet tartott, amelyen, amit különös jóleső örömmel emelt ki ő maga, részt vett a scerzeczi katolikus lelkész is. Erről az utazásáról a főegyháztanácsnak tett hivatalos jelentésében is megemlékezvén, dicsérően szól a lelkésznek buzgalmáról s különösen arról, hogy a vallásoktatást milyen odaadással és eredményesen látja el, valamint hogy a betegek látogatásában és lelki gondozásában is mennyire fáradságtalan.

Ugyancsak 1808-ban (június 16.) nagy beszédet mondott Glotz Kanrád Jakabnak s feleségének, született Medvey Zsuzsanna Klárának negyedszázados házassági évfordulója ünnepén, amely nyomtatásban is megjelent és pedig, mint az egyik róla írt egykorú bíráló említette, „könyvnyomdai előkellősséggel kiállítva”. Ezt a beszédjét a házaspárnak vidéki birtokán (Tsizikowban) tartotta, nagyobb számú művelt közönségnek a jelenlétében. Mégis épen a meghívott körnek szűkebb volta tette indokolttá a beszédnek, kinyomatás útján, leendő ismertebbé és hozzáférhetőbbé tételét.

A hivatalos utazások útján elért sok fontos eredményt találóan jellemzi Glatz, amikor azt emeli ki, hogy Bredeczkynek személyes méltósága, amelyet soha sem tévesztett szem elől és pedig anélkül, amit szívből gyűlölt, hogy valamely fészkes, kimért egyházi férfiúnak a színezetébe essék, valamint beszédessége s különösen mindenkor állandó szent buzgalma a vallásnak és az erkölcsnek az ügyei iránt, mindenütt a legjobb benyomást tette. S épen ezért sokszor kevés szóval ki tudott olyat eszközölni, ami másoknak hosszú írásbeli munkálatok, fenyegetések, avagy a szabályok éles alkalmazása után sem sikerült, „Meg vagyok győződve, – így folytatja tovább – hogy nemcsak a lebergi egyházközség, amely őt egész lelkéből becsülte, hanem minden egyházközség is, amelynek része volt abban a szerencsében, hogy őt, mint felvilágosult és jóakaró főpásztorát ismerhette: mindenkor csupán áldani fogják emlékezetét, amely számukra elfeledhetetlen fog maradni mindenkor.”

Kétségtelennek látszik az, hogy első sorban ezeknek a folytonos hivatalos utazgatásoknak lehet tulajdonítani azoknak az annyira pontos és részletes táblázatos kimutatásoknak a létrejöttét is, amelyek, a címlapon foglaltak szerint, a es. kir. kerületi hivatalok (Kreisämter) és az evangélikus lelkészek hivatalos jelentései alapján készülvén, Bredeczkynk hátrahagyott iratai között maradtak reánk és amelyek az ő püspöksége alá tartozott egyházközségek felől, ezeknek politikai községei, a hívők lélekszáma, valamint a lelkészek és tanítók kiléte felől nyújtanak érdekes tájékozást.

Bizonynal megérdemlik ezek a galíciái protestánsok akkori állapotára szintén olyan élénk és igaz világot vető adatok azt, hogy azokat, bármilyen röviden is, ismertessük. Hiszen azoknak esetleg mostan utólag leendő összeállítása olyan feladat volna, amelynek megoldása csaknem határos lenne a lehetetlenséggel.

Az 1808-ban készült e táblázatoknak az adatai szerint Galícia összes protestáns egyházközségei három egyházmegyére voltak felosztva, ú. m.: 1. *a keleti*, 2. *a középső* és 3. *a krakói* vagy *nyugati egyházmegyére*. A keletinek a németországi születésű Eismann volt az esperese, aki egyszersmind zaleszczikí lelkész is volt. Ehhez az egyházmegyéhez négy egyházközségi kör tartozott és pedig: *a) Zaleszczikí, b) Czernovitz, c) Stry és d) Milescheutz* székhellyel s külön-külön hét, nyolc, négy és illetőleg tizenegy, azaz tehát együttesen harminc politikai községgel. Ennek a körnek most felsorolt székhelyein a lelkészek, a már említett Eismann esperes, Kern M. Fülöp Eberhard, a szepességi származású és Bredeczkytól felavatott Steiler Tóbiás és végül az ugyancsak magyar (erdélyi) származású Schwarz András Efraim voltak, A táblázatos kimutatás erre az egyházmegyére vonatkozólag még megjegyzi azt is, hogy a negyedik körhöz tartozó milescheulzi lelkészségnek a megosztása s ennek folytán egy új lelkészi állásnak a szervezése épen folyamatban van.

A középső egyházmegyének élén maga a püspök áll s így ennek külön esperese nem volt. Ebben tíz egyházközségi kör volt és pedig: *a) Lemberg, bj Dornfeld, c) Przemysel, d) Sambor, e) Sanok, f) Zolkiew, g) Zloczow, h) Rzeszow, i) Tarnow és j) Stry* székhellyel. Ennek az ide tartozó tíz körnek külön-külön nyolc, hét, tizenegy, három, hat, kilenc, hét, négy, hét és illetőleg négy, azaz tehát együttesen hatvanhat politikai községe volt.

A középső egyházmegyének e felsorolt székhelyein és pedig itt is szorosan az előbbi felsorolásnak a rendjét követve, lelkészek voltak: Bredeczky, akit a táblázatos kimutatás tévesen „leibiczi születésűnek” tüntet fel és a vele együtt működő, bártfai származású s Bredeczkytól felszentelt Tock Sámuel diakónus; azután Hochstädten Vilmos Simon; a szepességi származású s Bredeczkytól felszentelt Steiler János; Kurz Lewin Frigyes; Neuper Ernő Károly; Szuchard Keresztély Gottlieb; a Bredeczkytól felszentelt Vocheder J. G. E.; Wach János Tóbiás; és Stubel Dániel; mígnem az utolsó körnek lelkészi állása üresedésben volt.

A krakói vagy nyugati egyházmegyének az esperesi állása akkor szintén nem volt betöltve! Ennek hét egyházközségi köre volt és pedig: *a) Biala, b) Neusandecz, c) Sιάdlo, d) Podgorcze, e) Pawlow, f) Lublin és g) Wegrow* székhellyel. Ez a hét kör, sorrendbe véve azokat, külön-külön hat, huszonkettő, tizenhat, hat, kilenc, hét és illetve kilenc, azaz tehát együttesen hetvenöt politikai községet foglalt magában. Ezeknek a köröknek a székhelyek szerint eszközölt előbbi felsorolását vévén itt is zsinórmértékül, azokban a következő lelkészek működtek: Raszke Keresztély; a magyar származású és Bredeczkytól felszentelt Demjány Pál; Müller János; a szepességi származású Krenis Jakab; a pawlowi üresedésben; azután Glasz János; s végül Goburek C. S.

Meg kell jegyeznünk, hogy a kimutatásba felvett lelkészek, akiknek neve mellett az ő magyarországi származásukat, az előbbieket szerint is, ki nem tüntettük, csaknem kivétel nélkül németországi származásúak. S ugyancsak azt is, hogy a táblázatos kimutatás felsorolta még a tanítóknak a neveit szintén, valamint hogy az utóbbiak között is nem egy magyar hangzású névre lehet akadnunk, azonban ezeknek a felsorolása már kevésbé tökéletes!, avagy pedig a tanítói állásoknak jelentékeny része üresedésben volt, úgy hogy nem egy helyütt csupán annak a megjegyzését tüntették fel a kimutatásnak a rovatai, hogy a tanítói teendőket is, magától értetődőleg, csupán körének székhelyén, maga a lelkész látta el, Végül meg kell jegyeznünk azt is, hogy a kimutatás az *egyházmegyéek összes evangélikus hívőinek a lélekszámát 16.957-ben állónak tüntette fel*; valamint, hogy függetlenül adatokat tartalmaz a református egyházközségek állapotáról is, amely utóbbiakból megtudjuk, hogy e kimutatásnak a készí-

tésekor Galicziában *négy református egyházi kör* állott fenn és pedig: *a)* Josefsberg, *b)* Königsberg, *c)* Grzymata és *d)* Szczepanowieze székhellyel. Lelkészek gyanánt a három elsőben: Fábry János; Jankó; és Mózes József vannak felsorolva; a negyediket ez a kimutatás üresedésben levőnek jelezte.

Érdekes, hogy ezek a kimutatások épen abban az évben (1808.) készültek el, amelyben, mintegy az eddigi működés méltatásául és a továbbira való buzdításképen, az 1808. évi szeptember 7-i udvari okmány a püspöknek a működési pótlékát évi 400 forintra emelte fel. A protestánsok ottani ügyeinek és állapotának utóbb bekövetkezett örvendetes fejlődését pedig mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy míg 1805-ben Galicziában és Bukovinában 19 evangélikus és 2 református lelkészt tartó egyházközséget s illetőleg lelkési kört számláltak, addig, Bredeczky műve szerint, 1810-ben már 83 evangélikus, 16 reformált hitvallású és 16 vegyes (német-katholikus 'és német-protestáns) egyház állott fenn,

Bredeczky összes művei és írásai, mint az eddigiekben is olyan sokszor láthattuk, meggyőző bizonyítékai az ő mindenkori nagy és benső hazaszeretetének s az alkotmányhoz és az uralkodóhoz való törhetlen hűségnek., Glatz is nagy melegséggel emeli ki fölöle ezt s különösen megemlékezik arról, hogy ez a lángoló hazaszeretet milyen megkapóan jutott kifejezésre az annyi háborús nyugtalansággal fenyegető 1809-ik év alatt, amikor Bredeczky szintén olyan módon tevékenykedett, hogy példaadása és buzdítása igen sokakra a legjobb hatást gyakorolta.

Ennek a most érintett viselkedésének és az e szomorú időkben ápolt érzelmeinek s gondolatainak hű tükrét szolgáltatta ő maga azokban a *Feljegyzések-ben*, amelyekről később is szó lesz és amelyekben ez év (1809.) ama nehéz napjainak a történetét igyekezett futólag megörökíteni, amelyek akkor következtek be, amikor a lengyel felkelők Lemberget is hatalmukba ejtették. Egyik megkezdett s Lemberg leírásának megörökítését célzó művének a család iratai között levő kéziratföredékében, annak utolsó lapjain, olvashatók ezek a feljegyzések, amelyek előttünk nem csupán azért érdekesek, mert a nehéz napoknak izgalmas eseményei, különösen egy azokat személyesen végigélt, megfontolt egyénnel az előadásában állanak előttünk, hanem mert az eseményeknek e valósággal naplószerű megörökítésénél az azok-

hoz hozzáfűzött egyéni megjegyzések, a gondolatoknak és érzelmeknek ezek az őszinte és igazán keresetlen kifejezései különösen jellemzőek éppen magára a feljegyzést eszközlőre is.

Ezeknek az eseményeknek, amelyekről Kultsár „Hazai és külföldi tudósítások”-ja (1809. évf.) szintén nem egy adatot örökített meg, a feljegyzéseinél Bredeczky egy kis bevezetést is bocsátott elő. Ebben röviden elmondotta a franciákkal való háborúnak a kitörését, majd pedig annak fontosabb eseményeit. Ezek hozták létre a mondott évi május 16., 17., és 18. napjainak izgalmain, amelyekben a lengyel nép dühe a „németek” ellen fordult. Óriási csoportosulások és tüntetések játszódtak le Lemberg utcáin is. S mikor a hatóság azt tervezte, hogy a karmeliták ott levő zárdáját kórházzá alakítja át és amikor ennek a tervnek keresztülvitelére a szükséges; kiürítési intézkedéseket megtette, az utca népe ezt nem akarta megengedni és zendülésbe tört ki. Megemlíti Bredeczky a lelkészeknek ez alkalommal tanúsított magatartását is s e tekintetben vallott felfogására különösen jellemző az a megjegyzése, hogy: „A lelkeszség azonnal átlépi a maga hatáskörét, mihelyst politikai dolgokba avatkozik! . . .” „Ő Istennek a szolgálja s kötelessége az, hogy a kedélyeket a nyugalom, a rend és az erények felé irányítsa! . . .” „Ő állampolgár is s mint ilyennek kötelessége, hogy az államnak szent céljait tanításával és példaadásával előmozdítsa! ...”

Elmondja azután, hogy egyes könnyelmű lengyelek Napoleon mellett és a lengyel nemzet mellett kezdtek tüntetéseket s hibáztatja, hogy ezeket nyomban meg nem torolták és el nem nyomták. Ez volt az oka a bekövetkezett leMBERGI zavargásoknak is. Naponként eszközölt bejegyzései beszélnek el az egymásra torló eseményeket, melyek jelentékenyen súlyosodtak azzal, hogy a katonaság elhagyta a várost s hogy a polgárok őrsege vette kezébe a katonai teendőket ellátását. Ugyanekkor egy küldöttséget választottak, amely a közeledő lengyel sereg elé menve, a várost átadja. Május 25-én jobb hírek érkeztek Bécs környékéről, ahol az ellenséget viSSzaszorították, 27-én egy csapat lovasság jött szálláscsinálól a városba s az utca népével szövetkezve, letépte és összetördelte az osztrák címereket, aminek Bredeczky maga is szemtanuja volt. Estére a belvárosban kivilágítást rendeltek el. Másnap ismét lengyel lovasscsapatok jöttek, közöttük sok főtiszt is, akik méltóan viselkedtek. Mindenki, külön megesketés nél-

kül, kötelezve lett arra, hogy a katonai rendelkezéseknek sem titkosan, sem nyíltan akadályokat ne állítson, hanem minden téren és minden szakmában a szokott, rendes tevékenység tovább folytatódjék. A lengyel nemzet nevében két kormányzót és egy rendőr főnököt neveztek ki. Május 29-én a városnak újból való kivilágítását rendelték el és pedig, felette jellemzően, 50 darab arany büntetésnek a terhe alatt, minden ablakban hat égő gertyával. Felette érdekesen és színesen rajzolja azután a jobb fordulatot vett állapotokat. A piacokon beszédeket intéztek, amelyre a nép az „Esküszünk!” kiáltással válaszolt. Ez nagy fájdalommal töltötte el a szívét. „Mindaddig, amíg azok a közmegállapodások, amelyekben Galícia, Ausztria császárnak esküt tett, megszüntetve nem lettek, véleménye szerint, a hasonló fellépések csupán a barbárságnak és az erkölcsi érzés hiányának a bizonyítékai!” „Avagy az esküt úgy eldobhatjuk-e magunktól, mint valami régi ruhát?!” „Jaj annak a népnek, amely még csak nem is sejti, hogy az ilyen viselkedéssel kötelessége és lelkiismerete ellen cselekszik!”

„Senki sem veheti rossz néven a lengyel nemzetnek, – így folytatja tovább – hogy a függetlenség reményének látszatán örvendezik és hogy azokat, akiket megmentőjének tart, örömmel fogadja, de azért nem kell a háládatosságnak és méltányosságának az útjáról letérni és oly féktelen módon, önhatalmulag, a különben olyan szent kötelességeket megtagadni s annak az emberies kormányzásnak a jelvényeit, amely ezer bizonyítványát adta a jóindulatnak, dühöngve bántalmazni. Az idegen járom keményen gyötör, ezt érzem magam is; de egész szívem ellen nyilatkozik annak a módnak, amellyel a tömeg ezt a jármot lerázní igyekszik ...”

Elítéli a nőknek ezekben a tüntetésekben tanúsított magaviselését, akik szalagrózsákkal díszítetten, kocsijukon, ott voltak a tömeg csődületeiben, hogy tetszésüket kifejezzék. A legnyomasztóbb hatást az gyakorolta, hogy a legkisebb biztos hírt sem kaphatták a harci állapotok és a császári seregek felől. A különféle pártok minden pillanatban különböző és egymásnak ellentmondó híreket terjesztettek. Majd a felkelők parancsnokságának a hatóságokkal és hivatalnokokkal szemben való viselkedését, valamint a felkelő seregeknek számát és szervezetét tárgyalván, kiemeli a lakosság élelmezése tekintetében felmerült nagy nehéz-

ségeket. Június 19-ik napjáig éltek ebben a súlyos helyzetben. Ekkor jött meg a híre a császári seregek közeledésének, mire 20-án a felkelők kivonultak a városból. A következő napon jöttek a császáriak, Egermann tábornok vezetése alatt s a nép lelkes üdvözléseivel fogadta. Leírhatatlan volt a hatás, – írja Bredeczky – amelyet a dobok ismert hangja a kedélyekre gyakorolt. Este kivilágítás volt. Az összes utcákban víg üdvkiáltások hangzottak. Szomorúan kellett azonban azt észlelnie, hogy a csőcselék az utcákon még elbizakodottabb és túlzóbb volt, mint a lengyelek, „Üdv neked, kedves olvasó, – így végezi e feljegyzéseit, ezzel is sejtetni engedvén azokat a szomorú tapasztalatait, amelyeket e súlyos napok alatt tennie kellett – aki oly helyen tartózkodói, ahol nincsenek pártok és ahol a közös nyelv és közös érdekek, legalább a veszélyek idején, összefűzik az emberek szívét! Semmi sem kínzóbb, mintha egyeseket örvendezni láthatunk olyankor, amikor mások a fájdalomban elmerülten gyászolnak s amikor az a hír, amely az egyikei elragadtatással tölti el, a másikat a porig alázza! Az indulatoknak ebben az örökös apályában és dagályában minden túlságig feszült és el van keserítve teljesen! Jaj neked, ha gyengéden gondolkozva, azt véled, hogy a folyamat, amely a partokon túl áradott, megállítható! Az emberek ridegekké válnak egymás iránt, A gyermekek szétszakgatják a szülőkhöz fűző kapcsokat! A barátok bizalmatlannokká lesznek! Minden szent kötelék felbomlik! Csak a szenvedélyek parancsszava szól!”

Kétségtelen, hogy Bredeczky eme felfogásának és a hazához s az alkotmányhoz való nagy hűségének és ebben az irányban gyakorolt hathatós befolyásának a bizonyítéka az az adat is, amelyet a leMBERGI egyház története örökített meg s amelyben azt olvashatjuk, hogy 1810-ben az egyházközség minden értékesebb féméből készült egyházi edényét szintén „a haza oltárára” áldozta volt.

Mulasztás volna, ha elhallgatnánk azt, hogy a lelkészi és püspöki állással kapcsolatos hivatalos teendőkhöz utóbb egy másik is járult, amely a nemes emberbaráti és közjótékonyági céloknak a szolgálatára kötötte le, eddig, nem hivatalosan, ezekre a célokra szintén bőségesen áldozott, buzgalmát, fáradozását és áldozatkészségét,

1810. december hó 20-ik napján kelt a tartományi kormány-

zóságnak (III/ex, 1809. számú) hivatalos irata, melyben arról értesítették, hogy a leMBERGI szegények intézetének (Armen-Institut) az újjászervezésénél az ő tevékeny közreműködésére is számítanak és pedig azzal a reménységgel, hogy ő nem kis örömmel és készséggel fog néhány órát erre szentelni azokból, amelyek az ő „szent hivatásából” fent maradnak. Kéri, hogy magát erre az érdemes munkára felajánlva, legyen tagja egy bizottságnak, amely „Szegényintézeti bizottság” elnevezéssel és Simonowicz János örményszertartású érseknek az elnöklete alatt összeállítva, 1811. január hó 3-ik napján kezdi működését. Felkéri tehát, hogy a mondott napon, a megjelölt időpontban, a nevezett érseknél jelenjen meg, amikor is a további teendőkre vonatkozó utasításokat, el fogja nyerni.

Ennek a Szegény-intézetnek a szervezetről és feladatairól, valamint működéséről kellő tájékozást nyújthatnak azok a szabályok, amelyeket a kormányzóság december 20-ik napjáról tett közzé s amelyek a Bredeczky-féle családi iratok között számkra fennmaradtak. Ezek, bevezetésükben, reá mutatnak azokra a nyomasztólag nehéz körülményekre, amelyek az elsőrendű élelszükségleti javak tekintetében beállott nagy drágaság folytán merültek fel s amelyek mellőzhetetlenné tették azt, hogy Lemberg városának egész szegényügyét felkarolják és azt egységes vezetés alá vévén, a már 1787-ben létesített, de közben hanyatlásnak indult ottani Szegény-intézetet ismét feladatának színvonalára emeljék s áldásos működését lehetővé tegyék.

És épen ezek a most közlött adatok igazolják a legjobban, hogy a „Nemzeti Plutárkus”-nak Bredeczkyről közlött életrátában foglalt az az adat, amely az ő érdemei közé sorolta azt is, hogy az ő „indításából fundáltatott Lembergben a Szegények intézete”: az iránta való jóindulat folytán kissé többet mond, mint amennyi a valóságnak megfelel, mert hiszen itt nem új intézménynek a létesítéséről, hanem egy, már Bredeczkynek Galicziába érkezése előtt keletkezettnek, az új életre keltéséről volt szó.

A felkutatott intézeti szabályoknak első része a vezetőségről szól, megállapítván az intézet szerveit és tisztviselőit, valamint ezek feladatát és hatáskörét. A második rész az intézeti jövedelmekről s ezek begyűjtéséről rendelkezik. Mígnem a harmadik rész az összegyűjtött, bevételek szétosztásának a módját

szabályozza. Viszont az intézet 1811. év január hó 3-ik napján tartott bizottsági ülésének a lefolyásáról szintén hű képet nyújt a családi iratok között reánkmaradt jegyzőkönyv, amelynek tanúsága szerint, ennek az ülésnek a vezetője gróf Goess kormányzó, azután pedig báró Merzburg kormányzósági tanácsos volt s a jelen voltaknak a díszes névsorában ottan olvashatjuk Bredeczkynek a nevét is. A gyűlés Simonowicz érseknek az elnöklése mellett kimondotta a Szegény-intézetnek az újjáalakulását s egyszersmind a várost és annak elővárosait a jegyzőkönyvben, a házsámoknak felsorolásával, kerületekre osztotta fel, melyek mindenikére külön-külön szegényatyákat (Armen-Vätter) választott. Elhatározták egyszersmind, hogy négy nap multán (tehát január 7-én) a szegény atyákat gyűlésre hívják össze, hogy ezeknek az érzülete felől meggyőződést szerezzenek, valamint, hogy őket az intézetnek a szellemére és céljaira nézve felvilágosítsák.

Hogy ennek a nemes ügynek a szolgálataiban is Bredeczkynek milyen hűségessé odaadással járt el, azt főképen az a bizonyítvány igazolja, amelyet erről az 1812. évben a nevezett érsek, mint az intézetnek elnöke, állított volt Iá és amelyben azt mondotta el, hogy a „galíciái szegények intézeténél állandó tagul alkalmazott” Bredeczky ezt az intézetet „bölcstanácsával és tevékenységével hathatósan támogatta” és ezzel a bizonyítvány kiállítójának is nagyrebecsülését kiváló módon megnyerte. S igazolják ezt a Glatz-féle életrajzi vázlatban erre vonatkozólag megőrizett adatok is, amelyek szerint Bredeczkynek nagy része volt a galieziai Szegény-intézet új életre hívásában s azok között, ami ennek a kérdéséről írásban megjelent, a legtöbb épen az ő tollából került ki.

De igazolja ezt az a lelkes egyházi beszéd is, amelyet ennek az intézetnek a kérdéséről egyházának egyik Istentiszteletén tartott volt és amelyet „*Die Verbindlichkeit edler Menschen für die Armen zu sorgen*” címen, az 1811. évben, nyomtatásban is kiadott. Az eredeti kéziratban előtünk álló kis füzetnek, melyet természetesen a szegényalapnak a javára értékesítettek, az 1811. január 10-ik napjáról keltezett előszavában elmondja azt, hogy közel öt éves ittműködésének ideje alatt semmi sem érintette öt kellemesebben, mint a teljesen hanyatlásnak indult Szegény-intézet megújításának az örvendetes híre. Részletesebben

ismertette a leMBERGI helyzetet. Szólt a sok koldusról, akik kéregetéseikkel annyira zaklatják a lakosságot. A sok igazán szegénységben és nyomorban küzdőről, akik tanácstalanul és segítség nélkül állanak és a legnyomasztóbb nélkülözésnek vannak alávetve. Közöttük a munkaképesekről, akik kereset nélkül állanak, S végül a munkakerülőkről, akik a közbiztonságot annyira veszélyeztetik. Mindezekben a bajokon akar segíteni a szóban levő Szegény-intézet, amely ezért nem csupán az igazán szegényeknek az ügyét akarja javítani és rendbehozni, hanem előmozdítja a társadalom minden tagjának az érdekeit. Szép emléke ez az egyesület az emberszerető gondolkozásnak, amelyet minden egyesnek ereje és vagyona szerint támogatnia kell. Eddig is – így zárja előszavát: gyakran, különösen oly alkalmakkor, amelyekben a kormányhatóságnak nemes céljait kellett, hivatása szerint, nyilvános ígéhirdetésével támogatnia, figyelemmel és részvétellel hallgatták meg őt. Ez adja lelkébe most is azt az édes vigaszt, hogy azok a szavak, amelyeket ő, mint a szegényeknek és szükségét szenvedőknek az ügyvivője, egész szívből mondott el: nem fognak hatás nélkül elhangzani... És ennek az emelkedett beszédnek egész tartalmát és irányát híven fejezte ki az a kis versszak, amellyel Bredeczkynk azt befejezte s amely ékes szavakkal azt mondta el, hogy: Ha embertársaitok fájdalma nem kínoz benneteket s ha nem érzitek az ő szenvedéseiket, akkor a ti kemény szívetek nem ismeri az örömöknek legnemesebbjét! Nem ismeritek az Atyát! Sem pedig a szeretetnek legszebb kötelességét!

Az ez intézettel szemben mindenkor táplált odaadó és benső érdeklődésnek szép bizonyítéka Bredeczkynk részéről az a lelkes cikk is, melyet a „Vaterländische Blätter” 1811, évi 24-ik számában „-ky” aláírással, „*Armenanstalt in Lemberg*” cím alatt, szintén ő tett közé s amelyben gondosan összegyűjtött és egybeállított adatokkal mutatja be ennek az egyletnek az áldásos működését.

Az őt mindenben annyira jellemző ügyszeretetéről, jóindulatáról s alaposágáról érdekes bizonyítékul szolgálhatnak azok a *levelek* is, amelyeket, tőle eredőleg, a Magyar Tudományos Akadémia levéltára őriz és amelyeket ő Rummyhoz intézett volt. Ezek egyikében (1807, február 6.) azt mondta el, hogy helyzete és hivatalos teendői majdnem teljesen lehetetlenné fogják tenni azt,

hogy továbbra is magyar hazája annyira szeretett irodalmának élhessen. Nagyban tudakozódik a tescheni iskolának az állapota felől s kifejezést ad annak a reményének, hogy mielőbb Lembergben megvalósíthatja majd az iskola újjáteremtésére vonatkozó óhajításait. Tudatja, hogy a püspöki állás mellé segédlelkésznek az alkalmazását engedélyezték s hogy az Engeltől vett értesítés szerint, ezt az udvar is helybenhagyta. Közli a segédlelkész megállapított díjazását s kiemeli, hogy neki az a terve, ami Tock Sámuelnek az alkalmazásával azután valósággal be is következett, hogy a segédlelkész egyidejűleg első tanítóként is működjék, miért az egyházközségtől külön díjazást nyerjen. Ugyanebben a levélben, megemlékezvén a kormányzóság előtt letett püspöki esküjéről, azt írja: „így lépünk mi is, mintegy a többi államhivatalnokok sorába» Ez, bizonyos szempontból, csak kellemesebbé teszi a nehéz hivatalnak a viselését, mert ennek következményeképpen a politikai hatóságoknak a segítése mindég rendelkezésünkre áll”. Mikor kiemelte azt is, hogy egyházával nagyon megelégedetten él, felemlíti, hogy a következő (tehát 1808. évi) tavasszal be fogja utazni az egész Bukovinát és hogy ekkor talán Bialára is elmehet. Másik levelében (1811. május 20.) arról kívánja értesíteni, hogy a gaürcziai lelkészségek valósággal válságba jutottak s hogy az egyházközségek nem tudják, hogy mit tartsanak a 300 forintnyi papi fizetésről? Részletesen ismerteti a helyzet javítására tett és még tervezett lépéseket s felsorolja a levelének írásakor üresedésben volt lelkészi állásokat, kétségtelenül azért, mert nyugtalan barátja ezek egyikének az elnyerésére vágyakozott. Az egyes állások felsorolásánál s járandóságainak és egyéb viszonyainak az ismertetésénél láthatjuk azt a teljes és határozott tájékozottságot, amellyel ő a fennhatósága alá tartozó egyházaknak mindennemű körülményeit ismerte, valamint azt a mindenre kiterjedő figyelmet, amellyel ezek továbbfejlesztésére és javítására igyekezett. Ugyancsak egy további levele (1811. szeptember 25.) főképpen a gelsendorfi lelkészi állás felől nyújtott részletesebben tájékoztató adatokat, amelyek jelentékeny mértékben jellemzik azokat a feladatokat is, amelyeket az egyházközségek szervezésének és szervezetük javításának a kérdésében a legtöbbször neki magának kellett megoldania. Barátjának a leveleire – mint írja – eddig azért nem válaszolhatott, mert kívánságainak a teljesülhetése felől eddigelé biztos hírt

nem adhatott, A gelsendorfi lelkészség Galicziában az egyedüli fejedelmi (landesfürstliche) lelkészség. Betöltése nem az egyházközségnek, hanem a mindenkori galicziai püspöknek a hatáskörébe tartozik és a főegyháztanácsnak a hozzájárulásától függ. A jövőben alkalmazandó lelkész számára azonban, akiről utóbb (1817.) tudjuk, hogy ez nem volt más, mint Krayzell János Mihály, mivel ott az egyháznak lelkészi földjei nincsenek, megfelelő földnek a kibérléséről gondoskodás még nem történt, ami a betöltés szempontjából sok gondot adó körülmény, így barátjának az ez állás elnyerésére irányuló tervét annál kevésbé lehet mostan előmozdítania, mert reménye van arra, hogy őt a felügyelete alatt álló egyházak területén jobban el fogja helyezhetni. Ezt a reményét illetőleg közölheti, hogy egy vagyonos nemes úr Welczizben, a stryi kerületben, egy nagyobb német telepítést kíván szervezni, mintegy háromszáz családdal és hogy ebben a lelkészi állás fizetésének a viselését egészben magára óhajtja vállalni. A lelkészi járandóságot évi 500 forintra akarja emelni s ezenkívül 30-40 köböl földet akar adni, aminek a lelkész részére való megművelése a telepeseknek lesz a feladata. Így ez lesz egyike a galicziai legjobb lelkészségeknek. Mihelyst az említett földbirtokos a városba érkezik, azonnal behatóan érintkezni fog vele s a szükséges értesítéseket megszerzi. Az említett földesúr gyárat és bányákat óhajt majd felállítani és megnyitni s így ide egy kiváló lelkészre lenne azután szükség, A vidék is egyike a legszebbeknek. Hegyes-völgyes az, mint a szép Szepeségi Mivel pedig mostan a legjobb alkalom kínálkozik arra, hogy ennek az egyházközségnek és leendő lelkészének az egész jövőjét megalapozza: nem szabad a dolgot elsietni. Különbön kiemeli azt is, hogy nehéz hivatalában, egészen az iratoknak a másolásáig, iktatásáig és lajstromozásáig, mindent neki magának kell elvégeznie. Ezért nincsen ideje arra, hogy minden levélre idejében válaszoljon. További (1812. január 21.) levelében pedig már a reichsheimi lelkészség viszonyai felől ad meglepően részletes tájékoztatást, melyeknek során még csak az ottani folyamnak a gyakori áradásaira és a lelkészlakul szolgáló épületnek rozoga állapotára is behatóan kiterjed s ugyanebben a levélben sajnálattal érinti azt, hogy a welczizi lelkészségnek a szervezésére és betöltésére egyhamar kilátás nem lehet azért, mert a németek letelepítése csak igen lassan halad előre.

Hogy hivatalos állásának a betöltésénél mennyire hallgatott nemes szívének a dobogására és mennyire igyekezett a leggyöngédebb méltányosságot követni, annak a jellemzésére felhozhatjuk azt a levelet, amelyet egyik nyugtalanlelkületű lelkészének írt. „Hagyja el a túlzásokat és ne vesse meg a parasztot, mert Isten előtt a paraszt épen annyi, mint a legelső herceg! Legyen hozzája szeretettel teli, mint ahogy ezt lelkészi kötelessége különben is parancsolja! Ne tartsa magát ártatlannak, hanem egy szerény iratban kérje a főegyháztanácsnak a bocsánatát és én - így végezi - az utóbbinál készséggel szót emelek s igyekezni fogok azon, hogy ön egy más lelkészi állásra juthasson.”

S végezetül a lembergi hivatalos működésre vonatkozó adatoknak a felsorolását hadd végezzük annak a felemlítésével, hogy Bredeczky, kortársainak az adatai szerint, az ő ottműködése alatt Lembergben különösen ritka türelmesség uralkodott a különféle vallásúak között. Ez kitetszik abból is, hogy a római katolikus érsek az evangélikus püspökkel és a görögkatolikus püspök a rabbinussal a legszebb egyetértésben álltak. Az ott uralkodott szabadelvűségnek és kölcsönös türelmességnek a jellemzésére Kesselring egy adomát is jónak látott megörökíteni, amely szerint II. József császár egy római katolikus lelkésznek, aki őt arra kérte, hogy neki a házasságkötést engedje meg, azt felelte volna, hogy ő „csak római császár és nem római pápa” s így nem engedheti meg azt, amit ő el nem tiltott. Azonban csak menjen Lembergbe s ott az ilyen ügyekkel általában nem fognak törődni.

Lembergi irodalmi munkássága.

Bredeczkynek lelkének az irodalom művelésére irányuló forró vágya, sokszor feljegyzett saját panaszos megállapítása szerint, az ő lembergi életének ideje alatt már nem érvényesülhetett olyan mértékben, amint ezt ő szerette volna.

A legfőbb akadály ebben a tekintetben természetesen az a túlságosan nagyfokú hivatalos elfoglaltság volt, amely idejét, szellemi erőit s az anyag gyűjtésére és szervezésére irányuló készségét és képességét is állandóan lekötve tartotta. A sok utazgatás, a tapasztalatok felől *tett hivatalos* jelentések, a *kiterjedt* hivatalos és nem hivatalos levelezés s lelkészi teendők, a foko-

zottabb társadalmi tevékenykedés: mind-mind arra hatott közre, hogy egyre kevesebb idő juthasson arra, hogy tanulmányait, gondolatait és érzelmeit írásba foglalva, közé tehesse. Ehhez járult az a további körülmény is, hogy amióta életviszonyai forrón szeretett szülőhazájától messze szőlítették, mintha úgy érezte volna, hogy kevesebb írni való ja is lenne, Hiszen *legjobb törekvésével azon volt, hogy az irodalom művelésével is, hazájának és nemzetének tegyen szolgálatot* s ebből a szempontból nem kevés fájdalom és aggodalom szól hozzánk egyik (1807. február 6-án írott) leveléből, amelyben azt emelvén ki, hogy körülményei alig fogják megengedni azt, hogy ő továbbra is a hazai irodalomnak élhessen, az a sóhajtás hagyja el kebelét, hogy: „A magyar irodalom mindég csak sziget marad a német irodalomnak nagy óceánjában! . . .” De hozzájárult mindehhez az az utóbb említettel különben is szoros kapcsolatban álló további körülmény is, hogy a hazai tárgyak és az ezekre vonatkozó kérdések feldolgozására irányuló irodalmi munkálkodásra itt, a messze idegenben, anélkül is hiányoztak a munkatársak ... „Lembergben kevés érdekeset fogok találni – ezt írta ugyancsak előbb említett levelében – s Rohrer tanáron, valamint Kriebel titkáron kívül nem lehet íit a magyar irodalomnak barátjára akadni.” Felette jellemző a magyar irodalmi viszonyokra ennek a levélnek az a megjegyzése is, hogy: „Most Magyarországon egy íróra négy bíráló jut. Természetes, hogy az utóbbiaknak el kell nyomniok az előbbieket! ...”

Itt kell mindenekelőtt azt kiemelnünk, hogy Bredeczky nagy mértékben felhasználni igyekezett a Lembergben megjelenő időszaki lapokat és folyóiratokat, hogy dolgozatait ezek útján közzölje és terjessze. Lengyel történetírók jegyezték fel róla azt, hogy ő, a kiváló munkáknak egész sorával, a „Lemberger Zeitung” első évfolyamainak valóságos díszje volt. Schnür-Pepowski is azt örökíti meg e tekintetben felőle, hogy ebben az időben a „Gazetta”-ban jelentek meg tőle: „*A természet és munka gyümölcsei Galíciában*”, a „*Galíczia vizei*”, valamint „*Pillantás Galíczia földjének és hegyeinek alkatára*” című dolgozatai.

Erre az időre eső s önálló művek alakjában napvilágra jutott írói munkálkodásának első termékeképpen érintenünk kell a Bécsben az 1807. évben megjelent „*Neue Beyträge zur Topographie und Statistik des Königsreichs Ungarn*” című művet,

amelyről a bécsi irodalmi munkálkodás során futólag már szintén említést tettünk, mikor arról szólottunk, hogy az a „Beiträge zur Topographie” köteteinek akart ugyan a folytatása lenni, de nem volt, mint többen tévesen állítják, annak „ötödik kötete”. Reánk maradt iratai meggyőznek arról, hogy ennek kéziratait még Krakóban rendezte sajtó alá. Az ottan, 1806. február hó 12-ik napján kelt előszóban a Genersichék irodalmi érdemei felől tesz méltányoló említést s írói művek bírálatának iránya felől mond figyelemreméltó és a korra is élénk világot vető megjegyzést. Azt tartja kívánatosnak, hogy a bírálat úgy teljesítse kötelességét, hogy a hiú és tudatlan írókat tegye gúny tárgyává, azonban a szorgalmas és tevékeny munkásoknak műveit, még ha azokban netalán tévedések is fordulnának elő, kímélje. „Különösen tegye pedig a bírálat ezt az olyan országban, amelyben a hasonló munkások olyan kis számmal vannak és ahol a tudománynak nyílt érdeke ellen cselekszünk, ha ezeket a keveseket, elharmarkodott kigúnyolással, bántortalaná és tétlenné tesszük.”

A „Neu Beyträge”-ről szólván, az „Allgemeine Literatur Zeitung” (1807. április 18-i szám, 743. s köv. lap) elmondja, hogy szerzője buzgalmának becsületére válik az, hogy püspökhelytessé neveztetvén ki és Galicziába tevén át lakását: ott, távoli tartózkodási helyén is, hazája földrajzának az érdekében munkálkodik. Reméli is, a munka ismertetését tárgyaló kérdéses cikk, hogy ez a kötet nem lesz az utolsó.

A „Neue Beyträge”-ben különben maga Bredeczky keveset beszél a közönséghez és pedig csupán annak az előszavában, a munkához fűzött jegyzetekben és a könyv függelékében. Ebben a kötetben munkatársainak (Genersich Keresztély, Raisz Keresztély és Rummy Károly György) dolgozatai láttak napvilágot és annak a megjelenése, különösen sűrű sajtóhibáival, a legnagyobb elégedetlenséget és nyugtalanságot okozott neki. Azt írja erre vonatkozólag Rummyhoz intézett levelében (1807. február 6.), hogy annak egy példánya ennek a levelének a megírása idején került kezei közé és hogy ebben bizony „nagy öröme nem volt!” A hibák kiigazítását (korrektúrát) Bécsben Glatznak kellett ellátnia, aki azonban ezt felette „mostohán” eszközölte, „Jaj nekem, – így folytatja – ha a munka a bírálók kezébe kerül! Érzélgőségem nem fogja őket bosszantani, de ... a sajtóhibák!” És csakugyan, a családi iratok megőrzött fűzött példánya a „Neue Bey-

träge"-nek, telve van Bredeczkynk leglelkiismeretesebb hibaigazításával, amelyeknek módja is csupán arról tanúskodik, hogy ezeknek az eszközlésében is igen nagy jártasságra tett szert.

Erre a sajtóhibás kötetre visszatér Bredeczky még más alkalommal is és ezt illető megbotránkozásának szintén kifejezést ad akkor, amikor a „*Reisebemerkungen*” című művének 1808-ban írott előszavához fűzött jegyzetében elmondja, hogy az a nagy hanyagság, amellyel ez a kötet a Geistinger kiadásában megjelent, arra készítette őt, hogy ezt a vállalatát ezzel a kötettel beárja, különösen annál inkább, mert az első kiadó meg is halt.

Würzbachnak a „Lexikon”-jából tudjuk, hogy a „*Neue Beyträge*”-ből való külön lenyomatképen jelent meg a „*Reise in die Karpaten*” és a „*Beschreibung der äusserst merkwürdigen Höhle Baradla*” című munka és pedig Bredeczkynek a kiadásában. Az utóbbi műről, amely Gömör vármegyének híres aggteleki cseppkőbarlangjáról szól, melyet tudvalevőleg a világ második legnagyobb ilyen barlangjának mondanak és amely a kőkorszak emberének lakásául is szolgált, érdekes tudnunk, hogy ebben számos alatt közlött, valamint ahhoz hozzáfűzött megjegyzéseiben maga Bredeczky is részletesen hozzászólott Raisznak ehhez a munkájához. Ezek a jegyzetek mindenütt meglepően igazolják azt a nagy biztosságot, amellyel Bredeczkynek a földtani és ásványtani kérdések fejtegetéseiben dönteni tudott s egyszersmind azt a következetességet, valamint erélyt is, amellyel alaposan kialakult tudományos nézeteit megokolni és, ha kellett, megvédelmezni is tudta. Különösen érdekes ezekben a jegyzetekben mindaz, amit Bredeczky a szerzőnek az ellen a tarthatatlan nézete ellen hozott fel, amellyel ő a cseppkőbarlangot „vulkánikus képződésű”-nek mondotta. És itten ismét önkéntelenül arra kell gondolnunk, hogy Bredeczkynek nagy példányképe: Goethe, mint amiképen ezt a róla szóló életrajzi művekben is olvashatjuk, sőt mint amiképen ezt az ő ismert ilyen irányú műveiből magunk is beigazolvva láthatjuk, inkább „neptunisia”, semmint „vulkanista” volt.

Érdemes megjegyeznünk azt is, hogy a „*Vaterländische Blätter*” 1808-i évfolyamában jelent meg „*Beyträge zur nähern Kenntnisse der Bukovina*” című érdekes dolgozata is, amelyet, válaszul és kiegészítésül egy ugyanebben a folyóiratban megjelent hasonló irányú cikkre, épen annak a felemlítésével kezdett,

hogy „mostan tért haza ebből a szép országból” és hogy teljesen hatása alatt áll azoknak a benyomásoknak, amelyeket ottan való tartózkodása alatt szerzett. S ugyancsak a mondott folyóiratnak szintén ebben az évfolyamában jelent meg *Preschelről írott részletesebb életrajza* is, amelyben bővebben foglalkozott a leMBERGI evangélikus egyház történetének e kiváló alakjával, aki egyszerűsmind Galícia kereskedelmének és iparának a történetében is oly jelentékeny helyet vívott ki magának. Érdekes, hogy ennek a művének kapcsán említést tett arról, hogy az európai telepítésekről közelebb megjelenő művében több adattal és híradással fog szolgálni erről a kiváló férfúró, nemkülönben az ő gyárai felől is.

Azokat a nyomtatásban megjelenni nagyobb műveit, amelyek a lelkében annyi rajongással szeretett természettel foglalkoztak s amelyek föld- és néprajzi, valamint ásványtani és földtani ismeretei felől számoltak be dicséretesen, „*Reisebemerkungen über Ungarn und Galizien*” című két kötetes művével rekesztette be.

Ez a mű az, amely Bécsben az 1809. évben látott napvilágot és amelynek címét Szinnyi Józsefnek (Magyar írók élete és műve) a munkája tévesen jelzi „Reisebeschreibungen”-nek. Erről a munkáról írta Bredeczky Rummyhoz (1807. február 6.) azt, hogy a pihenésnek óráiban dolgozik ezen a legnagyobb kedvteléssel és hogy ez a munka lesz az, amellyel írói működését berekesztetni óhajtja.

Ez a munka, melynek első kötetbeli előszavát az 1808. év január havában, második kötetbeli előszavát pedig ugyanennek az évnek júniusában már Lembergben keltezte, egészben az ő műve és hű tükre az ő élelének, valamint eszméinek, irányának, törekvéseinek. Csak a legnagyobb élvezettel vehetjük kezünkbe a könnyed leírásokat tartalmazó köteteket, amelyeknek buzgó és lelkes megírásában egy a hivatalos élet gondjaiban fáradozó lélek keresett és talált üdülést és amelynek lapjain annyi érdekes és becses adattal örökítette meg saját korának, valamint ebben saját magának is érdekes életét és életviszonyait.

E kötetéhez írott előszavaiban azt mondja el, hogy a pihenésnek, a hivatalos kötelezettségtől megmaradt óráiban, több évtized óta mindenkor kedvenc foglalkozása az a tudomány, amely a földismerettel foglalkozik. Előbb hazáját: Magyarországot részesítette beható figyelemben, mert azt különös ápolásra tartotta méltónak s meg is volt győződve arról, hogy ez az ország az ő

műveltebb fiainak a figyelmét fokozottabb mértékben szükségeli is, A „Bey träge” és „Neue Bey träge” kötetei szolgáljanak az ő jó szándékának a bizonyítékául, amely hazája ismeretének a terjesztése tekintetében való közreműködésre volt irányozva. Lakóhelyének Bécsbe s majd Galíciába való áttétele, a viszonyok természetéből eredőleg hozta magával azt, hogy figyelme ezek felé is fordult, S utóbb különösen a szép Galíciá, a régi szarmatáknak ez ősi földje, kezdi behatóbban érdekelni. Mindenek fölött felhívja figyelmét a népnevelés és népoktatás ügye. Mert meg van győződve arról, hogy: „ebből kiindulólág áldást s szerencsét lehet terjeszteni” és „hogy ha valamely nemzetnek műveltebb része az ő polgártársaival szemben magának érdemeket óhajt szerezni, akkor ebben a szakban a legfelségesebb tér áll rendelkezésre”. Évek óta nem tévesztett szeme elől semmit, ami a népoktatásra és népnevelésre vonatkozik és amiképen^ az ő körülményei folytán, ezeknek az intézésében személyesen is részt vett, azon igyekezett, hogy mindazzal is megismerkedjék, amit ezen a téren mások eszközöltek. Itt, Galíciában, volt alkalma arra, hogy az államgazdaság terének oly felette fontos terét: a telepítések ügyét, különös figyelemmel ismerje meg, mert helyzete azt hozza magával, hogy a majdnm kivétel nélkül protestánsokból álló telepesektől közvetlenül a legbiztosabb adatokat nyerje, valamint hogy helyzetüket tanulmányozza és egyszersmind az államhoz s nemkülönben a többi lakosokhoz való viszonyukat helyesen foghassa fel és ítélhesse meg, A tapasztalt dolgok felől saját maga alkotta ítéletekkel szolgál, Adatait nem veszi másoktól. Ha – mint művének tárgyalási módjára vonatkozólag oly felette jellemzően mondja – egyes írókat említ is, ezt csak ottan teszi, ahol vagy nem ért egyet velők, vagy pedig ezeknek megjegyzéseit, melyeket ők félig bizonytalanul, mintegy csupán feltételek gyanánt mondtak, csakugyan megerősítettek találta. A részéről el nem fogadott nézetek említése és cáfolása azt a gondolatot terjesztette már eddig is fölé, mintha ő szívesen vitatkoznék és kedvét a mások gáncsolásában keresné; pedig ez teljesen távol áll tőle. Ellenben irodalmi szélhámosságnak tartja azt, hogy egy olyan műben, amely tárgyának nem teljes képét, avagy kimerítő feldolgozását, hanem inkább csupán adalékokat és megjegyzéseket tartalmaz, olyasmit nyomasson le újból, amelyet már mások közöltek. Majd utóbb kiemeli azt is, hogy a legnagyobb gondot arra fordította, hogy adatai és jegyzetei igazak

és megbízhatók legyenek. A statisztikai adatokat a legtisztább forrásokból merítette, úgy hogy ezeknek a megbízhatóságáért ő maga bizvást kezeskedhetik és pedig még abban az esetben is, ha ezek netalán jóhírű statisztikusoknak az adataival is ellenkezésben állanak.

Érdekes, amit a már más helyütt említett Schultes tanár feől itt is felemlít. Vele – mint írja – irodalmi vitába elegyedett, amit elkerülhetett volna akkor, ha ő is annál maradt volna, amint ezt mások oly sokan tették, hogy a Galícia felől mondott szertelen ítéletein csupán nevetett volna. Azonban, mert ő a nevezettnek irodalmi érdemei iránt sok megbecsüléssel van és meg van győződve arról is, hogy az ő tekintélye veszíthetne: írói és kortársi kötelességének tartotta azt, hogy a nevezettével ellentétes véleményét őszintén kinyilvánítsa, még annak a veszélyére is, hogy a nevezett maga, valamint követői is, azért ő rajta boszszut fognak állani. A munka második kötetének előszavát azzal végezi, hogy két újabb művén dolgozik és pedig az egyik Lemberg városnak a rajza lesz a másik pedig a galíciai telepítésnek az ügyére vonatkozó tárgyalás, amelyeket a „Reisebemerkungen” ezután megjelenendő további köteteknek szánt.

A „Reisebemerkungen” első kötetében: Bécsről szóló töredékeit; saját életrajzi adatainak vázlatát, kapcsolatban az *első magyarországi protestáns polgári iskolának* a felállításával; arról a hatásról szóló fejtegetését, amelyet az utóbbi években a külföldön s főképen Németországban a nevelésügy terén elért előhaladás Magyarország iskola- és nevelésügyére gyakorolt; a „nationalismus és Patriotismus”-ról szóló kis értekezését; s végül az 1805. évben Bécsből Galiciába tett utazásának a leírását adta. A második kötetben ugyancsak ez utóbb körülírt utazásának a folytatásai; Krakónak, a Podgorcze közelében fekvő élesítőmalomoknak, számos galíciai kirándulásnak, utazásnak, vidéknek és gyárnak, a galíciai zsidóknak s végül Sopron és Lemberg látképének a leírását s nemkülönb a galíciai legújabb helyrajzi irodalomnak az ismertetését.

Ha azt akarnók szemléletessé tenni, hogy Bredeczkynk ebben az időben is milyen sok irodalmi művet olvasott, úgy elég volna csupán a Josephi barátjához intézett erre a legutóbb említett dolgozatára reámutatnunk. Mint írja, azokról a művekről szól csupán, amelyek az ő birtokában vannak és így, kis kísérletével, nem tarthat igényt arra, hogy dolgozatát teljesnek tekint-

sék. Egy pár névtelenül megjelent műnek a tárgyalása mellett, Roppes Jakab Ágostnak, Wuchner G. P.-nak, Rohrer Józsefnek, Jekel Ferenc Józsefnek, Karosi János Fülöp, Hacquetnek, Ferber János Jakabnak és Schultes József Ágostnak a munkái nyerne ebben találó és szabatos ismertetést, valamint igazságos és méltányos jellemzést; Különösen behatóan foglalkozik itt is Schultesszel, akire – mint láttuk – előszavában is oly találó célzást tett és akinek, bár a tudományos téren való érdemeit elismeréssel említi, mégis a Galíciára vonatkozó műveiben foglalt némely állításait részben téveseknek és kiigazítandóknak tartotta.

Glatz is azt jegyezte fel Bredeczkyről szóló életrajzi vázlatában, hogy Schultes volt az ő legnagyobb és legélénkebb irodalmi ellenfele és ez a vele folytatott küzdelem volt az is, amelyről ugyancsak említett írója azt jegyezte fel, hogy Bredeczkynek galicziai tartózkodása alatt irodalmi vitába keveredett, amely nem kis mértékben megkeserítette élete napjait.

Mulasztás volna annak a meg nem említése is, hogy ezt a Schultesszel folytatott irodalmi vitáját Bredeczkynek egy nagyobb munkának a közrebocsátásával szerette volna véglegesen elintézni,

A családban megőrzött irodalmi hagyatékban két terjedelmesebb kéziratfüzet maradt reánk. Az egyik tudaj donképen kéziratgyűjtemény ε első lapjára, szépírási szilárd belükkel, az a cím van reá jegyezve: „*Manuscripta Samuelis Bredeczky, utriusq, Galiciáe Superintendentis. 1808*”. Ez az első terjedelmesebb mű az, aminek a fentebb említett célból való közrebocsátását tervezte. Ennek a munkának a címe ez: „Paradoxon des Herrn D. Schultes in seinen Urtheilen über Galizien und die Karpathen. Beleuchtet von dem Herausgeber topographischen Beyträge für Ungarn”. Ebben a most említett első füzetben a munkának szerző igazításaival ellátott első fogalmazását találjuk, az 1808. évi július hó 22-ik napjáról Lembergben keltezett előszóval, „A rövidre fogott előszóban arra mutat reá, hogy azokat az ellenvetéseket, amelyeket ő a „*Neue Annalen der Literatur des österreichischen Kaiserthumes*”-ben lenyomatott leveleiben tett volt közzé, némely sajtóhibák annyira eltorzították, hogy ezeknek az ellenvető megjegyzéseknek a folytatását inkább saját ellenőrzése alatt kívánja eszközölni. Kiemeli azt is, hogy Schultes az ő *ellenvetéseire* olyan módon felelt, amely annál kevésbé mondható meglepőnek, mert ő ebben az ő egész egyéniségét ki-

fejezésre juttatja. – „A nagyhangúság és fennhéjázás senkinek sem ártott, csupán annak, aki magát szenvedélyességével és ön-hittségével erre ragadtatja

A másik, szintén borítékba fűzött kötet igazolja, hogy az ebben foglaltakat Bredeczky a „*Reisebemerkungen*” harmadik kötetének szánta s abban helyrajzi és statisztikai adatokat óhajtott adni, rézmetszetekkel és a német telepítést feltűntető térképpel. Ennek az 1809. év januárjáról keltezett előszavából kitetszik, hogy a szerző ebben az évben Kelet-Galicziát egészen beutazta és pedig hosszában Krakótól, annak Bukovinában, Suczava mellett levő legszélsőbb csúcsáig, szélteben viszont a Visztula mellett levő Nískotel és Tussowtól Dukláig és hogy ezekben az utazásokban több, mint háromszáz mértföldnyi utat tett meg. Nem gondol azokra a fáradságokra, amelyeknek a Galicziában utazó ki van téve. Csupán nagy munkával összegyűjtött jegyzeteire, melyeknek adatait illetőleg azt óhajtja, hogy azoknak majdan figyelmet szenteljenek, valamint hogy azokat ne bíráltságúak olyanok, akik helyi ismeretek nélkül szűkölködnek. Nyomban azután Schultesre és gáncsolódásaira tér reá az előszó. Felsorolja nevezettnek a Kárpátokra vonatkozó állításait s különösen azt, hogy ezeket „törpék”-nek véli. Vitába száll vele s számos statisztikai adattal igyekszik kimutatni állításainak tarthatatlanságát. Előszavát azzal végezi, hogy: „Én nem ismerek más érdeket, mint azt, amelyet hazám iránt való szeretetem áraszt belém, amelynek én irodalmi téren is hasznára kívánok lenni! És szívesen nyújtok testvérkezet mindenkinek, akivel ezen az úton találkozom! Ez legyen az utolsó szó, amelyet erre a tárgyra vesztegettem ...”

A füzet azután némileg új csoportosítással már a sajtó alá leírott szövegét tartalmazza ugyanannak a dolgozatnak, amelyet az előbb említett füzetben találunk.

Hogy ennek a kéziratnak és illetőleg az ennek közzététele céljából tervezett önálló műnek a sorsa mi lett: arról a második helyen említett füzet előlapján Bredeczkynek saját kezétől, az 1809. évben származó feljegyzés ad felvilágosítást. E szerint ugyanis ez a kézirat elkülönítve nem jelent meg, hanem tartalmának kivonatolásával az a „*Reisebemerkungen*”-nek második kötetében látott napvilágot.

Különben Bredeczkynek éppen ez a Schultesszel folytatott irodalmi vitája szolgál alkalmul annak a felemlítésére, amit Glatz

annyi melegséggel hangoztat felőle, amikor jellemrajzát igyekszik szolgáltatni. Kiemeli róla ugyanis azt, hogy mindenkor igazságos volt legnagyobb ellenségeivel szemben s így Schultesszel szemben is s ellenségeinek meg tudott bocsátani mindenkor. Sőt sok esetet ismertek reá vonatkozólag, melyekben ő titokban épen elleneseinek a javára munkálkodott s ezt igyekezett, azoknak sejtelve nélkül is, előmozdítani.

Azoknak a műveknek egyike, amelyekről a „Reisebemerkungen”-nek 1809-ben megjelent második kötete, annak hivatkozott előszavában, megemlékezik s amelyről azt mondja, hogy abban Lemberg fővárosnak a képét fogja megrajzolni, különösen érdeklí felmelmünket.

Az azután való kutatásunkban sikerült megtudnunk azt, hogy ennek a kidolgozását az 1809, évben Bredeczky csakugyan megkezdette: „*Statistisch topographische Beschreibung der Hauptstadt Lemberg in Galizien*” címen., Ennek a munkának „Ein Versuch” jelzéssel, nagy ívalakban, kézirati töredéke meg is van a családban őrizett iratok között. A kézirat címlapjának belső oldalán a mű tervezett beosztását látjuk, amely a tervnek nagyarányú voltára enged következtetni, Nyolc fejezetre volt tervezve a mű, a következő címeikkel: 1. Elvezetés; 2. Fekvés; 3. Földtani nézetek; 4. Éghajlat; 5. Népeesség; 6. Természeti (fizikai) állapot (lakás, ruházat, betegségek, születés és halálozás, fürdők és kórházak); 7. Lelki állapot (jellem, nyilvános intézetek, templomok, zárdák, lyceum, könyvtárak, múzeumok, természettani szerek, csillagvizsgáló, magánintézetek, vigadók, színház, séták, kertek) ; 8. Polgári állapotok (kormányhatóságok, hivatalnokok, fogházak, kereskedések, gyárak, iparosok, koldusok), A munka egy része már kidolgozást is nyert. Egyes fejezetei, közöttük különösen a harmadik, már nagyobb részben a szorgalmas szerző tollával be is vannak írva, a sok ívből összevarrott nagy füzetbe. Azonban maga ez az összevarrott füzet, illetőleg annak további tartalma, megadja hallgatag a feleletet arra, hogy mi lehetett az oka annak, hogy a megkezdett munkának továbbfolytatása csakhamar megszakadt.

A füzet második részében ugyanis azt írja a szerző, hogy: „a népek szellemét és gondolkozásmódját mi sem jellemzi jobban, mint az ,hogy miképen viselkedik az életnek aggasztó helyzeteiben és időszakában?”. Ezért, ugyanebben az összevarrott nagy füzetben, mintegy elrejtve, írta meg azt, amiről az előbbi tárgyálá-

sok során már részletesebben szólottunk, hogy a városi lakosság miképpen viselkedett abban az időben, amikor a várost a lengyel felkelők betörése fenyegette. Az itt megörökített eseményeknek a bekövetkezése adja meg egyszersmind a legjobban a feleletet arra, hogy a célbavett és meg is kezdett munka, ebben a tervezett alakjában, miért nem készülhetett el. Ezek az események, valamint ezeknek a következményei és utóhatásai, nem kis mértékben megfosztották őt a mű továbbviteléhez szükséges időtől és nyugalomtól. S ehhez járulhatott talán még döntőbben az a körülmény, hogy ugyancsak ebben az évben kapta meg Bredeczkynek azt az oly igen kitüntető megbízást, amelyről alábbiakban, lemergi irodalmi működéséről szóló tárgyalásainknak végén, fogunk megemlékezni s amely az egész Galicziára vonatkozólag egy egységes, nagy statisztikai és földrajzi munkának a megírására szólította őt fel. Ennek a felszólításnak az elvállalása és illetőleg az ebben kívánt munkának a kidolgozása, a dolog természetéből kifolyólag, magába karolta fel az előbbieket szerint tervezett külön részlettanulmányok a feldolgozását is s Bredeczky az ehhez gyűjtött adatokat szükségképpen itten használhatta fel.

Ugyancsak a „Reisebemerungen” két kötete megjelenésének évében (1809.) jelent meg Bécsben Bredeczkynek „*Kurzer Umriss der biblischen Geschichte des alten und neuen Testaments*” című műve, amelyet a protestáns ifjúság számára olvasókönyvnek szánt. A műnek egy példányát szintén a Lembergben őrizett művei közül ismerjük és amelynek egy, 1821. évi (II.) kiadású példánya megvan a bécsi cs. kir. udvari könyvtárban is, eredeti kézírata, az egyházi szempontból való engedélyeztetésnek céljából szükséges bírálati megjegyzésekkel és igazításokkal, rendelkezésünkre áll a család részéről megőrizett iratok között s annak előlapján, mindjárt a cím mellett, a bírálónak az a megjegyzése tűnik szemünkbe, hogy: mivel ezt a művet tulajdonképeni olvasókönyvnek tekinteni nem lehet és nem is szabad, azt „vallási olvasókönyvnek” kellene nevezni.

Itten kiigazításra szorul Szinnyei József „Magyar írók élete és munkái” című művének az az adata, amely ennek a műnek a címét „Kurzes Abriss”-nek említi. Ellenben viszont itt érdemel említést Szinnyeinek az az adata, amely szerint ez a munka az 1821. évben *második kiadást* ért. Würzbach „Biographisches Lexikon”-ja pedig, valamint Kesselring is, ennek a műnek *ötö-*

dik kiadásáról (1829.) is említést teszen, mígnem Loesche azt örökíti meg, hogy ezt a művet úgy a tescheni középiskolában használták, mint amiképen használatba vették azt Bécsben is,

A műnek kézirati példányában érdekes a szerzőnek tervezett hosszabb előszava, melyen a bíráló kéz nagy megrövidítéseket eszközölt. A nyomtatott példányokból az előszó csakugyan egészen elmaradt. Azonban kétségtelen, hogy figyelmünket nem kevésbé kelti fel az, hogy, ebben a tervezett előszóban a szerző, művének keletkezéséről és céljairól mit szeretett volna elmondani.

Kifejti ebben, hogy az egyházlátogatások alkalmával, melyeket az összes galicziai evangélikus egyházközségekben kellett eszközölnie, az iskolai olvasókönyveknek a hiányát tapasztalta. Egyes iskolákban vannak ugyan elemi olvasókönyvek, mivel azonban ezeknek az iskoláknak a vallásitanítás mellett az is a legfontosabb feladata, hogy az egyházi beszédek hallgatására készítsenek elő, amely utóbbiak viszont lényeges alkotórészei az Isten-tiszteletnek: a tanítók ösztönszerűleg az énekeskönyvet, avagy a bibliát adják olvasókönyvek gyanánt a tanuló kezébe. Ezek költségesek és így nehezen szerezhetők meg. Egyesek Luthernek nagyobb, kérdésekbe és feleletekbe foglalt vallásánát (katekismusát) adják a gyermekek kezébe, amelyről különben épen a hazai iskolaügy történetéből tudjuk, hogy ennek ezen a téren is csakugyan milyen nagy és fontos szerepet tulajdonítottak. Be kell látni, hogy ezek a különben olyan nagyszerű könyvek erre a célra több tekintetben nem megfelelőek, mert bennök az ifjúság előtt sok érthetetlennek tűnik fel; ami viszont nem egyszer gondolatszegénységre, sőt maguknak a könyveknek a lekicsinylésére és a velük szemben való közömbösségre vezet. Különösen ez az eset olyan egyházközségekben, amelyekben a tanítónak nincsen meg az az ügyessége sem, hogy attól, ami nehezebb és kevésbé érthető, eltekintsen és csak a könnyebben felfogható anyagot karolja fel. Mivel pedig, mint mondja, Galicziában a legtöbb tanítónak nincsen kellő előkészültsége: közülök sokan, mint ahogy ezt oly sokszor tapasztalta, épen a legkevésbé érthető részekre fektetik a súlyt. Szánalomra gerjesztette őt, mikor egyházlátogatásainál, Isten ígéinek ilyen tanítási módja mellett, az ifjúságnak félelemoztotta hideg verejtékét látta. S minden ilyen alkalommal érezte, hogy mennyire szükséges az, hogy a protestáns ifjúságot idejekorán annak a könyvnek lényeges tar-

talmával megismertessék, amely könyv az ő vallásos művelődésének egyedüli igaz forrása marad és amelyre lelkésének is minden előadása, fejtegetése vonatkozik. Ez hozta létre lelkében a tervet arra, hogy az ó- és újszövetség történetéből kivonatot készítsen, amely a lényegest és az ifjúság számára megérthetőt foglalja magába, anélkül, hogy terjedelmes legyen. Reámutat az előszó azután a mű megírásánál követett szempontokra és a használt segédeszközökre s egyszersmind kiemeli, hogy szerző ezzel az ő Sopronban megkezdett „*Elementar-Büchlein*”-ját akarta egy résszel gazdagítani s egyszersmind annak a reménységnek a kifejezésével végződik, hogy aki fáradságot vesz arra, hogy művét a forrásokkal összehasonlítsa, az ő törekvéseit és annak helyességét nem fogja félreismerhetni.

Ebben az időszakban folytatott irodalmi munkálkodása felől tájékoztatnak azok az adatok is, amelyek egy pályázaton való részvételéről állanak rendelkezésünkre. Ezek szerint gróf Goess kormányzó 200 forintos pályadíjat tűzött ki annak a kérdésnek irodalmi megoldására, hogy: mely iparágak, avagy földtermékek volnának, a tartománynak természeti és gazdasági alkatára való tekintettel Galiciában leginkább alkalmasak a további tökéletesedésre és gyarapodásra, Erre a pályázatra a hirdetés a „*Lemberger Zeitung*”-ban az 1811. évi augusztus hó 24-ik napján jelent meg és az erre vonatkozó felhívást ismerjük a „*Vaterländische Blätter*”-nek 1811. évi szeptember hó 18-ik napján megjelent (75-ik) számából is. A felhívás, mikor a részletesen körülírt kérdést közli, kijelenti, hogy annak megoldása, azaz tehát a pályamunkának a kidolgozása, vonatkozhatik úgy az egész Galiciára, mint annak csupán valamely vidékére, azonban az előbbieken előnyben fognak részesülni. Az összes pályaműveknek közvetetten helyi ismereteken kell alapulniok és kielégítőeknek kell lenniök, A legjobb pályaműnek a díját a felhívás 200 bécsi forintban, az utána következőét pedig 100 forintban állapította meg. Meghatározta, hogy a pályaművek a lembergi „*Polnische Zeitung*” szerkesztőségénél 1812. január 15-ik napjáig nyújtandók be és pedig a szerző nevét rejtő lepecsételt levélke mellékelésével. Az 1812. év februárjában fogják azt egyes tekintélyes és ismereteik, valamint tudásuk folytán kipróbált birtokosok és tudósok megbírálni, A pályadíjat pedig a „*Lemberger Zeitung*” szerkesztősége fogja a nyertesnek megküldeni.

Ezen a pályázaton Bredeczkynk is részt vett és pályaművé-

vei azt a nagy elégtételt és elismerést aratta, hogy a kitűzött pályadíjat, tizenegy pályázó között, ő nyerte el.

A családban megőrzött iratok között két fogalmazvány áll rendelkezésre, amelyek tájékoztatást nyújtanak erről a munkálatról. Az egyik, talán legelső, töredékes fogalmazása a miénk, míg a másik rendesen összevarrott, nyolczadrétű füzetben tartalmazza azt, azonban még mindég sok igazítással és pótlással. Az utóbbi füzet homlokán Bredeczky kezének írásával olvashatjuk ezt a mondatot: „Am 9, Febr. 1812. wurde diese Preis-Schrift gekrönt”. Címirata pedig ez: „*Vorschläge zur Verbesserung der Landwirtschaft und anderer Industriezweige in Galizien*”. Ezek a reánkmaradt iratok mindenek előtt pontosan körülírják a pályakérdést s azután az előszóban arra mutatnak rá, hogy ennek a „kísérletinek a szerzője az egész Galíciát tartja szemé előtt, amikor a feltett pályakérdésre felelni kíván. Maga az a körülmény, hogy a pályakérdést a tartományi legfelsőbb hivatalnokok egyike tűzte ki, biztos reménnyel kecsegtet arra nézve, hogy a pályaművekben kifejtett eszméket a gyakorlatban is figyelembe fogják részesíteni és amennyiben ezt a körülmények lehetővé teszik: azok megvalósítást is nyernek. Épen ezért nem annyira elméleti fejtegetésekkel és tanácsokkal kíván szolgálni a pályázó, hanem inkább a helyi viszonyokhoz mért és azok szerint megvalósulást is nyerhető javaslatokkal. Azzal végezi előszavát, hogy a szeretet a tartomány iránt, amely neki is ellátást nyújt, a megbecsülés a nemzet iránt, amely itt-amott félreismerten is, nagyszerű képességekkel rendelkezik, tették hajlandóvá őt, hogy erre a munkára vállalkozzék, amelyre vonatkozólag azt óhajtja, hogy az a haza ismerőinek és barátainak a tetszését nyerje el. Ha pedig ez a pályázat hirdetőjének a tetszésével is találkozni: abban az esetben a szerző művének figyelemmel és szorgalommal eszközendő újabb feldolgozását tervezi, hogy azután azt a nagy közönség ilyen alakban ismerhesse meg.

A munka bevezetése rövid áttekintést ad az említett országok közgazdasági s főképen kereskedelmi viszonyairól s némi általános előismereteket kíván szolgáltatni. Azután teszi meg, az első részben, a természet három nagy országára: az állat-, növény- és ásványországra való felosztásnak alapján javaslatait; mígnem a második és harmadik részben egyfelől azt tárgyalja, hogy a túltermelt javak hol volnának a legmegfelelőbben értékesíthetők, másfelől pedig, hogy mely eszközök volnának a

legalkalmazhatóbbak és legcélszerűbbek arra, hogy Galiczia iparának és kereskedelmének új életet adjanak. Ebben az utóbbi fejezetben nagy elismeréssel szól a szarvasi Theschedik-féle gazdasági iskoláról s ugyancsak a keszthelyi Festetics-féle „Georgikon”-ról, sőt a lipótvárai erdészeti és ipari iskoláról, valamint egyéb ily irányú hazai vállalkozásról is s ebben a harmadik részben nagy alaposággal adja elő azt a tervezetét, amellyel Galiczia számára egy gazdasági intézetnek a szervezését látja szükségesnek. Valóban csaknem meglepőek és csodálatosak azok az annyira életrevaló nézetek és javaslatok, amelyek a mégis teljesen más életpályán működő szerzőnek sok tudással, éleslátással és oly nemes felvilágosultsággal telt agyában a felvetett kérdés tekintetében felmerültek és ebben a műben olyan ügyes csoportosítást nyertek. Ezek is mindmegannyi bizonyítékai azoknak a széleskörű és alapos ismereteknek, amelyeket Bredeczky ezekre az országokra vonatkozólag, igazán csupán pár év alatt, úgy az irodalomnak beható tanulmányozása folytán, mint nemkülönben a szakadatlan utazgatásokkal közvetlen tapasztalásainak eredményeként s illetőleg a személyesen gyűjtött adatoknak az ismerete és felhasználása folytán, annyi buzgalommal megszerzett. Schnür-Peplowskínak Bredeczkyről írott életrajzi vázlata fel- említi azt is, hogy a mű megbírálására hivatott bizottságnak az elnöke Rottersmann Ignác, tagjai pedig Zabielski Péter, Sacher János, Borkowski István, Pawlowski Antal, Oschota József és Kirschbaum Emánuel voltak. Érdekes adata a most említett életrajznak erre a pályázatra vonatkozólag az is, hogy a második díjat egy névtelennek a műve nyerte el s hogy erről a munkáról utólag ugyancsak az terjedt el, hogy ennek a szerzője szintén senki más, mint Bredeczky volt.

Nincsenek adataink a pályázaton résztvevő többi munkák minéműsége felől, azonban ez a rendelkezésre álló kézirat ma is meggyőzhet mindenkit arról a nagy lelkiismeretességről és arról az őszinte segítenivágyásról, amellyel Bredeczkynek a felvetett kérdésnek minél alaposabb és minél célravezetőbb megoldásán igyekezett.

A nagy munka, Kesselring szerint, a „Lemberger Zeitung”-ban, Schnür-Peplowski szerint pedig, csak Bredeczkynek a halála után négy év elmúltával látott, részletekben, napvilágot, tehát már olyankor, amikor annak némely adata el is vesztette idő- és alkalmosszerűségét. Az utóbb nevezett történetíró, a műnek

méltatása kapcsán, különösen kiemelendőnek tartja azt, hogy ebben Bredeczky felette nagy *súlyt helyez a mocsarak és tavak kiszáritására* és ezek útján réteknek, valamint szántóföldeknek az előteremtésére. Különösen ajánlja a méhészet meghonosítását, mely célból erre oktatótanítóknak az alkalmazását és azt *javasolta, hogy az üdvözítő tanításainak és tetteinek alapulvételével írott népies iratoknak a terjesztését mozdítsák elő.* A népszerűség egyik legnagyobb szerencsétlenségét a pálinkában, ebben a valósággal „ördögi ital”-ban, találta s ennek a kiszorítására kívánt megtenni minden lehetőt. Ebből a szempontból is rendkívül lényegesnek és üdvös hatásúnak találta a komlótermesztésnek és a sörgyártásnak a felkarolását. Mindenekfölött fontosnak azonban a nép műveltségének a lehető legnagyobb mértékű fejlesztését vélte s azért nem tudta újból is eléggé javasolni *a földművesiskolák létesítését és fejlesztését.* Nemes törekvéseinek a megvilágítására szépen idézi Schnür-Peplowski Bredeczky nagy művének zárómondatát, melyben azt írta, hogy *az egyes ember legnagyobb tevékenysége is eltűnik a mindennapi élet forgatagában; de sokaknak az egyesülése, akik a tudásnak és az erőknek közös tehetségeivel, közös célokra törekszenek: olyan nyomokat hagy, melyeket az idő el nem törölhet soha!*

Még Glatz is, mikor a pályadíj elnyerésének erről az örendetes eseményéről emlékezik meg, el nem mulaszthatja annak a hangsúlyozását, hogy felette kívánatosnak tartaná azt, ha ez a pályamű a nagy nyilvánosság előtt is mielőbb nyomtatásban megjelenne. S fontosnak tartjuk annak a kiemelését is, hogy, erről a pályamunkáról tevén említést, a „Nemzeti Plutárkus” azt is megörökítette, hogy Bredeczky ezt a munkáját részletesen ki akarta dolgozni s ahhoz térképet is óhajtott csatolni, sőt hogy azt francia fordításban közre akarta adni. A közbejött körülmények voltak azonban azok, amelyek tervének megvalósítását meghiúsították.

Hosszabb ideig dolgozott azután a „*Historisch-statistischer Beytrag zum deutschen Kolonialwesen in Eoropa*” című művén is, amely, mint maga a címírás mondja, „nebst einer kurzen Beschreibung der deutschen Ansiedelungen in Galizien”, Brünnben, az 1812. évben jelent meg és pedig ugyanabban az évben *két kiadásban.* Loesche a műnek harmadik kiadását is említi.

Ez az a műve, amelyről már 1807-ben (február 6.) azt írta Rummyhoz intézett levelében, hogy Kriebel titkár, akit a magyar

irodalomnak Lembergben oly szűk számmal volt barátai között említ, az ő „nagy történeti művén” dolgozni segít és hogy ez a műve „Londonban is nyomatva lesz”. Viszont ugyanerről a munkájáról tett említést ugyanő a „Vaterländische Blätter” 1808-í évfolyamában Preschelről írott halotti életrajzában is, mikor annak mielőbb bekövetkező megjelenését jelezvén, kiemelte azt, hogy ebben a könyvben a most említett kiváló férfiúról és annak a gyáripari, valamint kereskedői érdemeiről bővebb adatokkal fog szolgálni. Ugyancsak erre vonatkozik az 1811. évben (szeptember 25.) szintén Rummyhoz intézett levele is, amelyben arról tett említést, hogy utóbbi, aki tudvalevőleg Galíciában elnyerendő lelkészi állásra vágyakozott és akit Bredeczky is komolyan óhajtott volna a fennhatósága alá tartozó ily állások egyikére alkalmazni, az ő Brünnben „épen mostan megjelenő művében” a telepítvényeknek a helyzete felől „a legteljesebb értesüléseket fogja találni”. És hasonlóan ez a műve az, amelyről az „Annalen der Literatur und Kunst” (IV. köt. 1812.) megemlékeztvén, azt mondotta, hogy a statisztikai iratoknak a barátai ezt a könyvet figyelmen kívül nem fogják hagyhatni semmikép; valamint, hogy ez a 186 Galíciái telepítvényről szóló munka az utolsó becses dolgozat, amelyet az oly kiváló püspök a közönség részére hagyott. Nagyon sajnálatosnak mondja a megemlékezés azt, hogy az „érdemes püspök” épen az ő „legszebb életidejében szakadt el az irodalomtól”, amely különben még bizonytalannal „egyes gazdagodásokat nyert volna általa!”

Különben a német telepítésekről írott ennek a művének a keletkezése felől érdeklődéssel olvashatjuk Bredeczkynek egy az 1810. szeptember 25-én kelt és a tartományi elnökséghez intézett iratából azt, hogy ennek a mondott év augusztus 11-ik napján bemutatott kéziratát azzal a megjegyzéssel kapta volt vissza, hogy az abban feldolgozott népmozgalmi adatokat a vele közlött újabb statisztikai táblázatokkal egybevetve, javítsa ki és a kéziratot így küldje újból vissza, Réa mutat a hivatkozott irat arra, hogy ő a kérdéses adatokat az evangélikus lelkészek külön értesítéseiből és az uradalmi igazgatóságok kimutatásaiból magánúton szerezte s hogy a legnagyobb gondosságnak az ellenére is, amellyel ezeknek a feldolgozását és rendezését végezte, azokba némi hiányok és hibák csúszhattak be, amelyeknek pótlása és igazítása senki előtt sem volna olyan fontos és kívánatos, mint épen ő előtte. Azonban réa mutat arra is, hogy a vele közlött sta-

tisztikai táblázatok ennek a feladatnak a megoldásánál egyáltalában nem használhatók, mert azok nem ezekre a kérdésekre vonatkozólag foglalnak magukban adatokat. Igen kéri tehát a tartományi elnökséget, hogy vagy megfelelő és célravezető adatokat küldjön vagy pedig hogy a kéziratot a jelen alakban lássa el a kinyomatási engedéllyel. Erre az utóbbi esetre vonatkozólag megjegyzi, hogy különben is az adatok esetleges hiányos, avagy hibás voltának a kiigazítása is a legmegfelelőbbben a munka megírásának az útjára tartozik.

Ennek a munkának az 1811. év szeptember hó 6-ik napjáról keltezett előszavából tudjuk meg, hogy a mű már az 1808. évben be volt fejezve. Az előszó reá mutat arra, hogy az a körülmény, hogy a könyv mégis csak 1811-ben jelenik meg, csak előnyül volna betudható akkor, ha a kézirat a szerző kezei között volt volna. Azonban ő neki nem állott módjában az, hogy ezt a hosszú időközt a mű tökéletesítésére használja fel, mert a kézirat az időnek legnagyobb része alatt idegen kezek között volt. ő nem akar ezért senkit szemrehányással illetni, csak reá akar mutatni arra, hogy ez az oka annak, hogy egyes újabb adatokat a kérdésre vonatkozólag, csaknem teljesen figyelmen kívül hagyni volt kénytelen. Elmondja, hogy a végzetes 1809. esztendő óta a galicziai németek csak igazolták azt az ítéletet, amelyet ő felőlük alkotott. A telepések szintén magukévá tették a háború ügyét s számos telepes család feje önként küldte katonai szolgálatba fiát s lelkesen buzdította hősiességre és hűségre, miközben el tudta nyomni a tőle való megválásnak a fájaldmát. Ez – mondja – olyan viselkedés, amely az itt szülötteknek ilyen körülmények között felhangzó jajjaival és panaszaival szemben a németek javaira számít. S mikor a háború alatt egyik kormányzóságban lengyel uralom alá kerültek és az új kormány felhívta őket arra, hogy hűségesküt tegyenek: egyikük – a többiek nevében – kijelentette, hogy készebbek gazdaságaikat elhagyni s szegényen kivándorolni az országból, úgy amiként ide jöttek, semmint közülök egy is hűtelen legyen ahhoz a kormányhoz, amelynek mindent köszönhetnek. S hogy mily nagy súlyt helyezett a telepítések és telepések ügyének fontosságára, az főképen azokból a szavakból vehető ki, amellyel most említett előszavát berekesztette: „Soha se jöjjön olyan idő, – úgymond – amelyben a galicziai telepítések ügyét, a magasabb államgazdaságnak ezt az annyira jelentékeny ágát, elhanyagolni engedjék s amelyben ezt a bölcs

uralkodó kezével ültetett s teljes virágzásban álló és gazdag terméssel kecsegtető fát tönkremenni engedjék! ...”

A mű bevezetésében ezután azt mondja el, hogy hivatalos feladataiból kifolyólag nagyon sok teendője van a német települők nagy részével és így sok alkalma van arra is, hogy jelenlegi viszonyaikat alaposan megfigyelje és megismerje. Ezért akarja az ő történeti és helyrajzi adataikat összegyűjteni és közrebocsátani.

Dicsérőleg említi az emberies galíciái tartományi hatóságának támogatását arra nézve, hogy művének az adatait összegyűjtse. Mégis kiemeli, hogy nagy nehézségeket kellett leküzdenie. 1810. augusztusában írta, hogy öt év óta, azaz tehát nyomban Galíciába jötté, szakadatlanul e mű adatainak a gyűjtésével foglalkozott. S a művének függelékében használt jellege jellemzi a legjobban azt a törekvést, amely Bredeczky lelke előtt egész életében, de különösen épen a galíciái működése alatt lebegett: „*Serit arbores, quae altere saecule prosunt!*” (Fákat ültet, amelyek csak a jövő nemzedéknek hoznak majd gyümölcsöket!) Ez volt az a jellege, amelyet Bredeczky a római epikus költőből: Statius Publius Papiniusból idézett akkor is, amikor elhalt kiváló barátja: Kortum felől írt megemlékező sorokat; és ilyen volt az ő működése folytonosan! Osztályrésze csak a fáradozás, a küzdelem volt! A jól végezett munka megnyugtató tudatán kívül ő neki egyénileg nem volt jutalma semmiben!

Erről a méltán híressé vált művéről szólván Kesselring, azt örökítette meg, hogy ez az, amely szerzőjének mindenkor igazságos és lelkiismeretes ítélete következtében a történetkutatók körében ma is felette sokrabeccsült és hogy abban a szigorú önbírálat, valamint a mély meggyőződés, amely a szerzőnek minden tételét áthatja, üdítőleg hat az olvasóra. S végül hogy ez a munka, amely a szerző legjobb művének veendő, írójának nagy szertetéről tesz tanúbizonyságot aziránt az evangélikus népszerűség iránt, amely az idegen földbe ültetett növényhez hasonlóan csak lassan tudta legyőzni az otthontól való megválásnak a fájdalmait. És ugyancsak Kesselring az, aki különös elismeréssel emelte ki épen azoknak a statisztikai adatoknak a nagy fontosságát, valamint félreismerhetlen értékét, amelyeket ő a telepítések ügyére vonatkozólag ebben a munkájában gyűjtött volt. Össze s aki reámutatott arra is, hogy Bredeczky hosszú éveken keresztül dolgozott azon, hogy ezeket a legmegbízhatóbb forrásokból össze-

gyűjtse, valamint azokat többszörösen felülbírálván, helyességüket behatóan ellenőrizze.

A Lembergben folytatott irodalmi működésre vonatkozó adatokat kiegészítik még azok is, amelyek felől Gl atz szintén megemlékezik s amelyek szerint Bredeczky ebben az időben a hazai lapokban, valamint az „Annalen”-ben több dolgozatot közölt. Ezek némelyikéről futólag már eddig is megemlékeztünk. Közülök különösen érdekelték bennünket azok, amelyekben szép emléket állított Korlumnak, Preschelnek és Korabinskynak, sőt bízvást el lehet mondani, hogy egyidejűleg saját magának isi A Sartori-féle festői zsebkönyvben (1812.) érdekes tanulmányt tett közzé „*Philippowanor und Mennonisten in Oesterreich*” címen. Ennek a bukovinai lippovanerekről és a szerzeczzi uradalomhoz tartozó mennonistákról, vagyis *ujrakeresztelők*ről szóló művének eredeti kézírata a még végezetül utóbb megemlítendő s Galícia statisztikai földrajzára vonatkozó nagy adatgyűjteményében szintén rendelkezésünkre áll. A mennonistákról, kiknek az ügye Bredeczkynek is oly igen érdekelte, bármilyen futólag, meg kell említenünk annyit, hogy ezek a Würtemberg-Schwarzwald kerületből ideköltözött mintegy harminc családból állott felekezet voltak, akiknek itten való letelepedése iránt – Loesche szerint – az 1784. évben tettek volt kérdést és akik az elnyert engedély alapján két év múlva telepedtek le. Kezdetben szintén a protestánsok közé számították őket és ilyképen hozzá kellett járulniok a dornfeldi lelkészségnek a fenntartásához., Mivel azonban vallási hitük szerint a lelkészeket el nem ismerték, hanem csak saját „öregiek”-nek a tanításai és vezetése alatt állottak s ugyancsak mivel egyébként is vallási felfogásuk eltérő volt a protestánsokétól: utóbb mindinkább vonakodtak attól, hogy ügyeiket azokéval együtt intézzék.

És kiegészítheti még az ez időbeli írói működésre vonatkozó adatokat annak a felemlítése is, amit Glatz szintén kiemel és amit az előbbieken futólag szintén már érintettünk, hogy t. i, Bredeczkynek ebben az időben is nyomtatásban több alkalmi szónoklatát szintén közrebocsátotta. Ez utóbbiak felől azt örökítette meg az elfogulatlanul bíráló jó barát, hogy ezek nem tartoznak Bredeczky sikerült munkái közé, bár nem lehet felőlük elvitatni azt, hogy jó gondolatokban, szép helyekben és különösen nemes irányzatban, valamint bensőségben és költőiségben bennünk nincsen hiány.

Mindezek az ilyképen felsorolt adatok, minden további részletezés, avagy méltatás nélkül is, kellően igazolhatják azt a németet, hogy Bredeczkynek az az egyik feljegyzésében önmagára vonatkozó megállapítása, hogy ő, leMBERGI tartózkodása sdatt, az irodalomnak a művelésére keveset tehetett, csupán egy olyan egyén nyilatkozatának vehető, aki egyfelől a saját szellemi erőivel és működésével szemben mindenkor csak a legtúlzottabb követeléssel lépett fel, másfelől pedig az irodalom művelésére és előre vitelére irányzott legjobb törekvéseiben szintén oly határt nem ismerő volt, hogy nemcsak kéréseit mindent, amit ezen a téren elért, hanem egyszersmind csak csüggedő fájdalommal vett észre minden akadályt, amely őt ettől a lelkének legkedvesebb foglalkozásától némileg elvonta.

Azonban lehetett az ő saját véleménye az ezekben az években kifejtett irodalmi munkálkodásnak az eredménye felől bármilyen lebecsülő is, ez bizonyosan nem fog bennünket megtántorítani abban az ítéletünkben, amelyet ugyanennek az írói működésnek úgy minéműsége, mint eredményei felől is magunknak alkotunk s amely igazán nem lehet semmilyen más, mint csupán a legteljesebben elismerő és megbecsülő.

Különösen ilyenné fogja tenni ezt az ítéletünket még az az esemény, amelynek a megemlítését szándékosan hagytuk utolsó-nak, hogy annak fontosságát és jelentőségét mintegy ezzel is kifejezésre juttassuk.

Az a megtisztelő megbízás ez, amelyre már a Lemberg városáról tervezett, megkezdett, de abbahagyott nagyobb művének az említésénél is utaltunk s amelyet Bredeczky az 1809-ik esztendőben a bécsi cs. kir. udvari hivataltól nyert, arra, hogy Galicziának statisztikai és földrajzi leírását készítse el és pedig a katolikus középiskolákban való használat céljaira.

Ez a megbízás kétségtelenül egyaránt jellemzi úgy a megbízástadót, mint annak vevőjét, illetve elfogadját is. Mert jellemzi egyfelől azt, hogy akkor is, amikor más vallásfelekezetek részéről fenntartott tanintézetekről volt szó: a protestáns egyháznak ottani legelső lelkészi állásban levő emberére esik választásuk. S jellemzi másfelől azt, hogy Bredeczky, összes addigi hivatalos és írói működésével egyképen mennyire meggyőzött mindenkét, még a más vallásfelekezeten levőket is arról, hogy amellet a lankadatlan és hithű buzgalom mellett is, amely őt, mint egyházának törhetlenül ragaszkodó fiát, mindenkor teljesen eltöl-

lotte és amely számára az egyházi tisztségek foklépcsőin a legmagasabbra való eljutást is oly valóban rövid idő alatt biztosította, mennyire soha meg nem tántorodó híve volt ő mindenkor a semmi mellétekintettől soha meg nem zavart és el nem homályosított tiszta igazságnak!

Magára erre a megbízásra, valamint az ennek folytán Bredeczkyk részéről folyamatba tett hatalmas munkára vonatkozólag a leghívebb tájékoztatást egy eredeti fogalmazásban és mellett a hátiratolt példányban is, a családi iratok között megőrizett beadvány adja meg, amelyet Bredeczky az 1810, év februárjának 16-ik napjáról a tartományi kormányzóhoz intézett. Ebben mindenekelőtt azt mondotta el, hogy 1809, február 17-én vette kézhez a „Studienhofkommission”-nak 1808, december hó 17-én kelt „dekrétuma” szerint adott megbízást, hogy Galícziáról kimerítő földrajzot dolgozzon ki. Egyidejűleg megkapta a biztosítást arról is, hogy a kormány, az ő megkeresésére, az e műhöz szükséges adatokat vele mind közölni fogja, ami olyan ígéret volt, amelynek hiányában, erre az országra vonatkozólag megbízható tudósítások rendelkezésre nem állván, egy ilyen munkának az eredményes elvégzésére senki sem vállalkozhatnék. Az 1809, március 16-án ez irányban benyújtott megkeresésére, a tartományi hatóság ez (1809,) év május 26-ról kelt iratával egyfelől a „k. Provinzial-Buchhaltung”-hoz, másfelől pedig a „k. Gubernial-Registratur”-hoz utasította, ahol vele néhány okiratot közölni fognak. Bár egyes dolgokat az ő céljaira nyomban megkapott, mégis ezt az utat olyan sok idővesztéssel és kényelmetlenséggel egybekapcsoltnak látja, hogy aggódnia kell afelől, hogy a további munkához való bátorságát és kedvét el ne veszítse. Ezeknek a nehézségeknek a leküzdésére kéri a kormányzót, hogy utasítsa Hallá számtanácsost, hogy a részéről kidolgozott 1808. évi statisztikai táblázatokat vele közölje. Egy ilyen közlés, amellet, hogy ezek a táblázatok az előző (tehát 1809,) évi nyugtalanságok közepette már bizonyos nyilvánosságot értek el, valamint amellet, hogy ő az ő művét anélkül is a tartományi kormány elé terjeszteni tartozik, nem lehet meg nem engedett, A beadvány azzal a kijelentéssel végződik, hogy a kormányzó végtelenül lekötelezné őt azzal, ha oly helyzetbe hozni szíveskednék, hogy ő valami igazán használhatót készíthessen el és nyújthasson be, A beadványra 673-1810, szám alatt még ugyanannak a hónapnak (február) 27-én kelt a hátirat, amely felhívja Bredeczkyt,

hogy jelentse be, vájjon mely nemét a jelzett statisztikai kimutatásoknak nélkülözi még, hogy így a szükségelt táblázatokat a nevezett számtanácsostól bekívánják és a célba vett használatra neki kiszolgáltathassák. Kiegészíti még ezeket a mű készüléseire vonatkozó adatokat a tartományi kormányzóságnak 1810. augusztus 2-án 3219. szám alatt kelt irata is, amelyből kitűnik, hogy az utóbb megjelölt statisztikai kimutatásokat és az ezekre vonatkozólag a nevezett számtanácsostól készített jelentésnek a kivonatát, Bredeczkynnek csakugyan rendelkezésére bocsátották, azzal, hogy ezeket, használat után, terjessze vissza, valamint hogy ha az ily adatokra nézve még másféle értesülésre is szüksége lenne, akkor azokat részletezze.

Ezzel a nagy lelkesedéssel megkezdett művel Bredeczkyn igen sokat fáradozott és foglalkozott. Becsülettel akart a bizalomnak megfelelni s e mellett végtelenül érdekelte lelkét a kérdésnek tudományos oldala is. Hogy milyen buzgalommal kereste fel mindazokat, akiktől csak valamilyen felhasználható részletnek a megszerzését remélhette, annak bizonyítéka az a sok-sok jelentés, amelyet megkereséseire mindenfelől kapott és amelyek, megőrzött iratai között, olyan nagy számmal maradtak reánk. Szakadatlan utazgatásai alatt gyűjtött gazdag tapasztalatai pedig ezeknek az olyannyira felszaporodott adatoknak nemcsak megéríthetőségét és csoportosítását tették reá nézve könnyebbé, hanem azoknak egymással szerves kapcsolatba való hozatalát és így a munkának egységesebb voltát is biztosították. Igazán nemcsak az adatgyűjtés volt ennek a munkának a megteremtésénél valóságosan nagy ahhozértést igényelő fontos feladat, hanem a gondnal és művészettel összegyűjtött óriási adathalmazban csak egy olyannyira tapasztalatokban gazdag, járatos és mindenekfölött rendszeres elme tudhatott világos áttekintést és rendszert teremteni, min az övé.

A nagy munkának az elkészüléséről, amelyre vonatkozólag tehát nem teljesen szabatos az, amit erről Loesche és Kesselring is említ, mikor azt mondják, hogy ennek a kidolgozásában őt a halál meggátolta, Bredeczkynnek egy felette érdekes kéziratörödéke is megőrizett némi adatokat.

Egy kéziratörödéke ez, amelyről még utóbb is említést fogunk tenni és amely az 1811. évben Lembergől Sáros vármegyébe tett utazásának a rajzát akarta nyújtani, azonban ennek a tervezett útirajznak csupán a bevezetését tartalmazza. Ebben,

az előbb érintett nagy műnek az ügyére vonatkozólag azt mondja el Bredeczky, hogy kapott megbízásának megfelelően, „*Statistisch-geographische Beschreibung der Königreiche Galizien und Lodomerien, nebst der Bukovina*” című munkájával az 1811. év júniusának elején készült el teljesen és azt a nevezett tartományok kormányzóságának ekkor át is nyújtotta. Elmondja ennek alkalmából a hivatkozott töredékben, hogy művének a megteremtésére kifejtett nagy tevékenysége és utánjárása, kapcsolatban a hivatalos teendőknél is egyre szaporodó jelentékeny tömegével, kártékony hatással volt nemcsak egészségére, hanem lelki hangulatára s ez volt az oka annak, hogy orvosa egy Sáros vármegyében fekvő kis fürdőnek a használatát javasolta neki.

A munka alaposságáról s különösen az ehhez szükséges adatok felkutatásánál ési összefoglalásánál tanúsított valósággal utolérhetetlen lelkiismeretességről és pontosságról kellő képet nyújt az az igazán „óriási”-nak mondható anyaggyűjtemény, amely erre a műre vonatkozólag a családi iratok között reánk maradt és amely márcsak ennél a nagy terjedelménél fogva is valósággal meglepi a vele foglalkozót,

Bredeczkynek jenai naplóinak az említésénél és illetőleg az ezekkel való foglalkozásnál érintettük már azt a csakugyan elragadtatással fokozódó csodálatot, amelynek ilyen fáradozásnak, szorgalomnak és kitarásnak a látásán az ember lelkében szükségképpen fakadnia kell. Ezt érezzük ennek az anyaghalmaznak a látásán is. Másoknak talán évtizedekre, talán egy egész emberéletre lett volna szükségük, hogy ilyen anyagot előteremtsenek s Bredeczkynek ezt a hatalmas munkát alig valamivel több, mint két év alatt tudta elvégezni és pedig abban az időben, amikor a tudományos adatok felkutatathatása ési hozzáférhetése kétségtelesen általában sokkal nehezebb volt, mint például napjainkban; és amikor egyéb elfoglaltságai s különösen nagyjelentőségű egyházhivatali állásával egybekapcsolt gondjai és teendői is ennek a feladatnak a megoldására csupán azt az időt engedték, amely ezeknek az utóbbiaknak a végezésétől szabadon maradhatott.

A durva merített papirosnak nagy íveiből, egész ívalakban összefűzött vaskos könyv tele van írva az adatoknak egész tömegével. Címírája a következő: „*Materialien zur statistisch-geographischen Beschreibung von Galitien. In die Jahren 1807-1811. Ver fast und zusammengetragen von Samuel Bredeczky*”.

Ott olvashatjuk a mű előszavának tervezetét is, amely ami-

kor teljes meggyőződéssel és meggyőzően is állítja fel azt a tételt, amelynek hangoztatásával egykoron a Magyarországra vonatkozóan megjelent első helyrajzi művét is kezdette volt, hogy tudniillik: „*A hazai földnek az ismerete mindenkire nézve nélkülözhetetlen, aki a műveltségre igényt formál*”, reá mutat arra, hogy egy olyan ifjú, aki bármilyen otthonos is a külföldi nyelvekben, avagy bármilyen ügyes is a tánctermekekben és a lovaglóiskolákban, megbocsáthatatlan gyengeséget árulna el, ha saját hazáját nem ismerné. Egy olyan könyvet óhajt a tanulni vágyóknak a kezébe juttatni, amelyből a Galíciára vonatkozó legszükségesebb ismereteket merithessék. E mellett, ha csak vázlatosan is, egy képet kívánt rajzolni erről az országról, amely kép barátságosan szóljon minden művelt olvasóhoz és arra mutasson reá, hogy Ausztriának bölcs és szelíd kormánya alatt mivé lett Galícia, valamint hogy ez alatt a korszak alatt az a művelődésnek, az iparnak, valamint az általános jólétnek az útjain milyen hatalmas lépésekkel haladt előre. A könyvet inkább kézikönyvnek, tankönyvnek szánta, – írja a továbbiakban – de ő abban semmit sem óhajt mellőzni, ami valamilyen szempontból jelentékeny, avagy megjegyzésre méltó. Az ily adatok kiválasztása azonban annyival nehezebb feladat, mert neki ebben a munkában előzői nincsenek. És mert azok az adatforrások is, amelyeket felhasználott, eredetileg teljesen ”egyéb szempontból nyerték összegyűjtésüket, valamint feldolgozásukat. Művének megírásánál a legtöbbit a tartományi hatóságnak kéziratban rendelkezésére állott hivatalos tárgyalásaiból merített, mely hatóságnak az előzékenységét nem tudja eléggé dicsérni. Mikor a megtisztelő megbízást megkapta, nyomban sokat gyűjtött. Beutazta ezekben az években az egész országot s biztosan nincsen egyetlen kerület sem, amelyet legalább részben, közvetlenül nem ismerne. Munkája nem volt könnyű. Sok járás-keelésébe és türelmébe került, mert sokaktól, akikhez fordult, nem tudta a kívánt adatokat megkapni. Ennek a műnek a kidolgozása az erre szánt két esztendő alatt, szabad idejének csaknem minden óráját elnyelte. Kettős tiszttségének megerőltető teendői pedig csak szűkösen engedtek ilyen szabad órákat. Bár nem akar szerénytelen lenni, mégis fel- említi, hogy ez idő alatt az irodalom más területein szintén foglalkozott és hogy addigi, hat évi, Galíciára tartózkodása alatt egymaga többet írt össze, mint összes ottani hivataláltársai, akik pedig legnagyobb részét jobb állásokban vannak, mint ő.

Nem lehet itten helye annak, hogy ezzel a hatalmas művel és annak összegyűjtött anyagával hosszabban foglalkozunk. Ez kívül esnék ennek a munkának feladatán és megszabott terjedelmén. A huszonöt kerület szerint csoportosított adatok, amelyek felölelik nemcsak a történetieket, hanem a területre, népességre, művelődésre, őstermelésre, iparra és kereskedelemre vonatkozókat is, a mindenütt részletesen felhasznált statisztikai kimutatásokkal megvilágítva, valóban érdekes képét adják Galícia akkori viszonyainak.

A nagy műről híven tájékoztatnak Glatznak Bredeczkynkről szóló életrajzi vázlati is, melyek kétségtelenül a jó barátának közvetlen tudása alapján, azt mondják el erre vonatkozólag, hogy a munka háromszáz „folio-oldalt” tartalmazott s hogy az nagy nyolcadrét alakban is nem kevesebb, mint tizenöt-husz nyomtatott ívet adna. Így természetesen ebben az alakjában a mű nem is lehetett volna alkalmas arra, hogy eredeti rendeltetésének, t. i. az iskolai tankönyv gyanánt leendő használhatásnak megfeleljen s így már Glatz is jelezte, hogy erre a célra ebből kivonatnak fog kelleni készülnie. Azonban kívánatosnak jelezte Glatz, az ezt illető megemlékezései során, azt is, hogy a jelzett kivonatnak elkészülte esetében is, a mellett az egész kéziratnak külön kiadásban leendő kinyomatása szintén kívánatos és mellőzhetetlen.

Futólag még megjegyezvén azt, hogy 1811-ben írta a „(Vaterländische Blätter”-ben (15. szám) „*Umgebung von Lemberg*” című dolgozatát szintén: az irodalmi munkálkodásra vonatkozó adatoknak ezzel az ismertetésével kapcsolatban itt látszik helyénvalónak annak a pár adatnak a kiemelése is, amely annak bizonyossága, hogy Bredeczky írói munkálkodásának és műveinek az értéke felől mily véleményt tápláltak maguk a könyvpiacnak az emberei, akik pedig tudvalevőleg az olvasóközönségnek a szükségleteit és különösen az ízlését kétségtelenül a legjobban ismerik.

Erre a kérdésre különösen érdekes világot derít két terjedelmes levél, amely az 1811. év december hó 11-ik és 28-ik napjáról keltezve, egyik bécsi könyvkiadónak a kezeiből érkezett Bredeczkyhez és valóban érdemes volt arra, hogy a családi iratok között megőrzést nyerjen.

Az elsőben annak írója arra hivatkozott, hogy már három év előtt, tehát 1808-ban, az volt a terve, hogy megírassa Ma-

gyarország és Ausztria vármegyéinek s illetve kerületeinek statisztikai rajzát és hogy ennek ötletéből már vázlatot is küldött volt Bredeczkynek arról, hogy ez a munka, egyelőre legalább a két Galíciára vonatkozólag, miképen lenne létrehozandó. Mostan az iránt intéz kérdést, hogy vajjon miképen volna lehető az, hogy ezt az írói feladatot Galíciára és Bukovinára vonatkozólag, Bredeczky vállalná magára és ezzel a nagy mű létrehozására a kezdetet megindítaná. „Ez egy még másoktól nem taposott út lenne arra, hogy az államnak fontos szolgálatot tegyem hogy magának dicsőséget szerezzen és hogy a ministernek, valamint őfelsége tanácsosainak s általában mindenkinek, akinek a nyilvános ügyek intézésében része van, a figyelmét felkeltse”. Tudja, hogy egy ilyen műhöz Bredeczkynek nincsen semmi tervezetre szüksége, mégis, mivel öneki, „egy ilyen kitűnő író- és a hazának egy ilyen kitűnő híve” előtt titka nem lehet, bizalmasan csatolja azt a tervezetet s ennek kísérőlevelét, amelyet ő ennek tekintetében egy államférfiúhoz már benyújtott volt. Bredeczkynek e feladat megoldásában annyival kevesebb volna a nehézsége, mert az illetékes hatóságoktól az Összes hivatalos adatokat megkapná. Olyanokat is, amelyeket mások egyáltalában meg sem szerezhetnének, ő ezt a munkát valódi díszműnek tervezné, amelyet az uralkodónak, János főhercegnek és Galícia kormányzójának lehetne ajánlani és amely nagy mennyiségét hozná a statisztikai táblázatoknak, térképeknek, tájképeknek és rajzoknak. Meg lehetne szerezni az elhalt Kofil kormánytanácsos hagyatékából azokat az ily természetű jegyzeteket, rajzokat és adatokat is, amelyek nála már össze voltak gyűjtve s amelyek megszerzésére és felhasználására szintén Bredeczky volna a leghivatottabb. Az utóiratok a tájképekből és nemzeti viseletekből már rendelkezésre álló képek ismertetésére, Bredeczky nyomtatásban megjelent művei jegyzékének a kérésére és egyszersmind arra vonatkoznak, hogy ez a munka alapjául szolgálhatna egy további „Voyage Pittoresque durch Galizien und die galizischen Carpathen” című díszműnek is. Ez – mint a levél mondja – a magánvállalkozás szempontjából sem megvetendő eszme, hiszen Tübingában Cotta, a jeles művekért, nyomtatott ívenként már 20, 30, sőt 50 forint tiszteletdíjat is fizetett.

A második levélben, amely az előbbinél jóval terjedelmesebb, további jegyzeteket közöl a bécsi kiadó a nagyszabású irodalmi tervre vonatkozólag, amelyekre, mert ezek is kizárólag a

közjót célozzák, szintén kikéri Bredeczkynk figyelmét. Ezekből megtudjuk, hogy a kiadó már 1807-ben tizenegy ládányi könyvet, ifjúsági iratokat és bibliát küldött a kerületi hatóságokhoz, a gyermekek s utóbb a katonák között való díjtalan kiosztásra. Megtudjuk, hogy Bredeczkynk a „Vaterländische Blätter”-ben (1811. évf., 15. szám) megjelent Kortum-életrajzában azt az óhajtást juttatta kifejezésre, hogy a nevezettől származó és az államtudományok köréből választott tárgyokról írott s a kormány elé terjesztett műveit gyűjték össze és bocsássák közre. A kiadónak az az első gondolata, hogy erre a feladatra is Bredeczky volna a legalkalmasabb. Kéri tehát ezeknek a dolgozatoknak a címét és tartalmát összeírni s megjegyzi, hogy Kortumnak Bécsben és Németországban annyi a tisztelője, hogy egy ilyen gyűjtemény mindjárt az első évben teljesen elkelhetne. Megtudjuk, hogy részletes kérdései vannak a levél írójának a zsidóknak ottani állapotai felől, amelyekre egyes ily vallású egyéneknek külön megnevezésével, feleleteket kér. Végül felvilágosítást óhajtana, nyerni arra is, hogy 1812-ben, mikor, melyik hónapban remélhetik egy galíciái névtárnak a kiadását, mert az utolsó már 1809-ből származik és a közbejött nagy változások miatt nem igen használható. A levél azzal végződik, hogy az azt író bécsi kiadó arra kéri Bredeczkyt, hogy vele minden tartózkodás nélkül parancsoljon s hegy ő minden olyan ügyben, amelyben Bécsben való lakása folytán általában csak szolgálatára lehet, a legszívesebben áll rendelkezésére.

Íme mennyi sok és nagyszabású irodalmi terv, amelynek sikerét mások is csupán Bredeczkynk tehetségétől és munkabíráásától remélték.

Mindmegannyi adat ez annak megvilágítására, hogy mi mindent várhatott és várt is még tőle az irodalom és így a nemzeti, valamint az általános emberiség művelődésnek az ügye!

Családi élete.

Attól a naptól kezdve, amelyen az isteni Gondviselés Bredeczkynk éleliének a fonalát Pauer Doris életének a fonalával fonta volt nemcsak össze, hanem „egygyé” és pedig mind a sírig felbonthatatlanul és amelyről Bredeczkynk családi naplója is olyan forró fohással a Mindenhatóhoz emlékezett meg: édes,

tiszta, csendes boldogság ütött tanyát az ifjú párnak otthonában, „Egész valóságát a békességnek, kellemnek és méltóságnak öszeegyeztetése ékesítették – mondja felőle a „Nemzeti Plutárkus” életírója – és családi életében a legédesebb nyugalomnak s megelégedésnek a kebelében ült...”

Mintha az akkor mindössze tizenkilenc éves ifjú nő, szívének s lelkének oly sok szép tulajdonságaival és lényének lebilincselő bájával együtt: az édes megértésnek, az odaadó hűségnek, a szüntelen egymás javának előmozdítására irányuló törekvésnek a tiszta örömei költöztek volna be a kis család tűzhelyének békés falai közé! Azok a tiszta örömök, amelyek egyetlen olyan érzést, avagy egyetlen olyan gondolatot sem engednek a lélekbe lopózni soha, amely a mindennél jobban szeretett és becsült élettársával nem volna teljesen azonos.

Naplóinak a feljegyzései csupán erről a megértésről, erről a meghitt, bensőségteljes boldogságról beszélnek szüntelen! Még ha csapás és fájdalom is nehezedik rájuk: annak a súlya és keserve is enyhül ennek a szív- és lélekbeli közösségnek oly fel-emelő érzésében! Mily boldogan írja Rummyhoz intézett levelében (1807. február 6.), hogy Lembergben boldogan és megelégedetten él egyházával és „kis feleségével”, akit a „Gemeinnütziges Blätter”-ben (1812. évf.) Bredeczky életírója szintén oly méltóan nevezett igazán „kitűnő”-nek. És mennyi oka lehetett Glatznak is azt jegyezni fel életrajzi vázlatában, hogy: „Mindég igazán megelégedett, boldog házasesetet élt; s hogy mint férj és apa, valósággal világitó példaképül szolgálhatott másoknak ...”

Na gyón fájó csapás és érzékeny veszteség nehezedett Bredeczkynek lelkére, mikor 1807. márciusi havának 20-ik napján, éjjel 11 órakor, a messze Leibiczon, jó édesatyja, a hűséges kitarással küzdő tanítómester, örök álmra hunyta le jóságos szemeit, amelyek a sok küzdelemnek látásán és a jobb jövő felé hasztalan sóvárgásában már annyira kifáradtak volt! Megindultan jegyezte fel azt a, ugyanannak a hónapnak 24-én megtartott, temetéssel záródott, szomorú eseményt családi naplójában. „Feledhetetlen”-nek írta fel jó atyjának a nevét ennek az említett napra szentelt lapján, amely lapnak a jelmondata szintén annyira találó ennek a szomorúságot hozó napnak a hangulatával, mikor azt foglalja magában, hogy: „Ha megtetted a magadét, úgy várjad az Úrtól az Övét!” És valóban megindítóak azok a sorok is, amelyekben erről a fájdalmas eseményről akkor emlé-

kezik meg, amikor élettörténeti adatainak összeállítását sajtó alá rendezvén, az azokban édesatyjára vonatkozólag elmondottakat, a kinyomatás előtt még egyszer átnézi ... „Mikor ezt a helyet, ennek a kéziratnak a kinyomatása előtt, utoljára még egyszer át-olvasom: a fájdalomnak könnyűje rezege szememben!” – így szól, – „Életemnek szerzője, akinek én a gyermeki szeretetnek ezt a gyöngye emlékét állítottam, nincsen többé! Hosszas betegsége után halt meg, 1807. március hó 20-ik napján ...”

A Bredeczky Mátyás halálára vonatkozó ez az anyakönyvi adatokkal, valamint egyéb családi feljegyzésekkel is igazolva levő kétségtelen adat, cáfolatául szolgál Weber Sámuel „Geschichte der Stadt Leibitz” című művének azzal a megállapításával szemben, amely Bredeczky Mátyásnak a halálát az 1812. évre teszi. Ez a tévedés csupán annak, a már elől, Bredeczky édesatyjáról adott fejtegetéseinkben is kiigazított, előző tévedésnek a következménye, amely az egyházlátogatásról felvett jegyzőkönyvben is Bredeczky Mátyást, Bredeczky Sámuel fiának mondotta és amelyet az idézett könyvnek az írója minden ellenőrzés és felülbírálás nélkül egyszerűen átvett. Különben meg lehet említenünk erre vonatkozólag azt is, hogy Bredeczky édesatyjának halálát az eperjesi evangélikus főiskola levéltárában található egyháztörténeti jellegű kéziratröredék is határozottan az 1807. évre állapította meg.

Azonban, mintha a Mindenható a kis család egén elborult felhők között a reménynek egy új, biztató csillagát akarta volna felgyújtani, 1808, január hó 19-ik napján, déli 12 óra után, megszületett a boldog házaspárnak első gyermeke, A bejegyzések, melyek a családi naplóban erre az eseményre vonatkoznak, megörökítik azt is, hogy Bredeczkynek ennek a bekövetkezésénél nem lehetett családi otthonában, mert hivatalos utazgatásai akkor is messze elszóltították volt. Míg ugyanis a mondott év január 19-ikére vonatkozó lapon olvasható bejegyzés csupán magának az örvendetes eseménynek a megtörténtét örökíti meg és pedig azzal a fohással kapcsolatban, hogy: Engedje Isten, hogy fia „az ő dicsőségére és a mi örömkre” nőjön és gyarapodjék; addig a hat nap múlva (1808, január 25-én) kelt bejegyzés azt mondja el, hogy Bredeczkynek ezen a napon érkezett haza utazásából s ekkor élvezhette azt a „végtelen gyönyört”, hogy jó feleségét és kicsiny fiát szívére ölelhette. Itt is az az imaszerű óhajtás talál

megörökítést, hogy: „Vajha az ő életének és fejlődésének soká örvendezhetnék! ...”

1808. január 28-án ünnepelték meg a kis újszözlöttnak keresztelését, aki a kereszttségben Ferdinánd, Conrad, Emanuel és Jakab neveket nyerte.

Említésre méltó kedves adat az is, hogy a kis újszözlöttnak keresztatyja: Glaice Jakab, aki az ottani evangélikus egyháznak 1806-1811-ig elnöke, a leMBERGI egyetemnek tanára és egy leánynevelőintézetnek a tulajdonosa volt, a keresztelési napnak az emlékére egy kis versei írt, amely eredetileg Bredeczkynek az emlékkönyvébe volt beragasztva és pedig ott, ahol a túlsó oldalon Glaice Erzsébetnek az emléksorai vannak bejegyezve. Elmondja ez az igénytelen kis költemény, hogy a keresztatyának a szíve érte dobog, kis keresztfiáért! Kívánja, hogy őt a „gonosz-ságnak kígyója” körül ne övezhesse soha s ezért atyai tanácsokkal akarja ellátni őt. Azt kívánja, hogy jó legyen mindenkor, mert ez megszerzi számára mindenkinek a szeretetét és hogy legyen eszes, mert akkor mindenkinek öröme lesz benne. Hogy pedig ő ezen az életúton el ne tévedhessen, eléje állítja atyjának egész életpályáját, amelyen ő, mint ember és az emberiség tanítója, a legszebb példányképül szolgál; s ugyancsak őt is, aki fájdalommal szüle, a legjobb anyát! Aki szelidségében valódi mintaképe az erénynek! Tiszteld őt, – így végzi költeményét – még akkor is, ha majd hajad már ezüstös leszen és, miképen ifjúságodban, úgy legyen ő védelmeződ életedben igen-igen sokáig!

A kis gyermek azonban, gyöngédszívű keresztatyjának, ki-nek emlékét és egyháza iránt a szószéknek felállításában és a sekrestyének a berendezésében, valamint főképen egy új oltárképnek a beszerzésében és felajánlásában tanúsított áldozatkészségét a templomban egy díszes emléktábla isi megörökítette, ezt a gördülékenyen megírt meleg versét el nem olvashatta és a benne foglalt szép tanácsot meg nem érthette soha! A kicsinyke csillag, amelyet az ifjú házaspár élete egére, a ragyogó örömmek jelképéül, varázsolt a Mindenható, aláhanyatlott hamar s már alig több, mint hét hónapnak az elmúta után szomorú bejegyzés foglalja el a családi naplónak az 1808. évi szeptember hó 26-ik napjára szentelt lapját... „Ezen a napon halt meg szeretett egyetlen fiam: Ferdinánd.” Ezt jegyezte be a fájdalomtól remegő atyjai kéz. A következő napról (szeptember 27.) pedig

ujabb bejegyzést olvashatunk a napló lapjain, amely meghatóan beszéli el ennek a szomorú esetnek némely részletét. Ezen a napon temették el (d. u. 4 óraker) fiát, így mondja a jelzett bejegyzés. „Én ugyanaz nap este 6 óraker érkeztem haza bukovinai utamból. Fiam Istentől jött és – távollétem alatt – Istenhez tért vissza!”

Erről a csapásról megindultan ad számot a Glatz-féle életrajzi vázlat is, amikor különösen arra mutat rá, hogy a szépen fejlődő gyermek milyen édes öröme és reménysége lett az ifjú szülőknek s mikor kiemeli a veszteségnek a súlyát csupán fokozta azt a körülményt, hogy az atyai szív nem is lehetett jelen kis gyermekének sem utolsó perceiben, sem pedig temetésekor! . . . „Hivatalos dolgok szólították el a messze Bukovinába – azt írja – s annyira örült, hogy hosszabb távollét után övéit ismét szívére szoríthatja. S mikor lakását elérte: az első híf, amit halania kellett, az volt, hogy fiát egy óra előtt temették el! Ez mindenképp leverte szívét!”

De Bredeczkynek nagy fájdalmát, mely e veszteség felett elfogta őt, mint hü tükörben: ott láthatjuk kifejezve Glatzknak ebből az alkalmából hozzája írott levelében is. Bécsben, 1808. október 8-ikán kelt ez a levél, melyben az együttérező baráti szív ilyképen sírja el őszinte bánatát: „Rég nem sírtam; de utolsó leveled kisajtolta könnyeimet! Épen következő egyházi beszédemre akartam készülni mikor megérkeztek soraid! Mindég előttem lebegett az oly korán el virított szeretett gyermek: a kis Ferdinánd! S előttem áll azóta a megtört szülék fájdalma is szüntelen! Ha kis leányom a Te képedet látta, mindég oly örvendezve simogatta azt meg. S én ilyenkor azt mondtam neki, hogy a kedves Bredeczkynek van egy különösen kedves kis Ferdinándja, őt kell majd egykor neked megismerned s nektek is szeretnetek kell egymást! És most a te kedves képed is mindég csak szomorú emlékeket és érzéseket fog bennem kelteni! ... Szegény, megalázott barátom te! Fiadat már nem találhattad életben! Elgondolhatom lelki állapotodat! Szívem osztja érzéseidet s feleségem is keserű könnyeket sírt a gyászhr felett! ... Ily veszteségek kell, hogy az oly szíveket, mint a tietek, mélyen megrendítsék! De kell, hogy azokat meg is nemesítsék és meg is világoítsák! ... Ha az ember a legkedvesebbet elvesztíti: mennyire kell, hogy a kegyes alázatosságra tanítson ez és mennyire elvezeti a mi tekintetünket a földi mulandóságról oda, az igazi

Otthon felé, ahol majdan ismét fel fogjuk találni mindazokat, akik lelkünknek kedvesek és drágák és akiket el kellett veszítenünk! ...”

Azokban nem hiába olvashatta Bredeczkynk családi naplójának nagyszerű jelmondatai között azt, hogy: „Ha az Isten éjszakával takar, légy csendes; várj állhatatosan és bízzál!”, valamint azt, hogy: „A leghosszabb éjszaka után sem marad el a nappal!” Ezek a jeligék valósággal bele voltak írva az ő Istenben bízó hű lelkébe szintén!

És ímei, még el sem telt egy esztendő a fájdalmas csapás után, mely az ifjú szülőket életüknek legszebb reménységétől fosztotta meg s már ott olvashatjuk az 1809. év szeptember havának 21-ik napjára szánt naplólapon, forró fohásznak a kapcsán, feljegyezve azt, hogy ennek a napnak hajnalán, a család öröme, ismét egy kis fiúcska köszöntött be, akit szeptember hó 26-ik napján Móricznak kereszteltek. Az erről az egyházi cselekményről, az iratok között, rendelkezésre álló hivatalos bizonyítvány tájékoztat arról is, hogy a keresztelésnél tanuk voltak: Koggel János Ágost gyógyszerész, Baer Emánuel kereskedő, Freund Frigyes kereskedő, Hoffmann György vendéglős, Glotz, született Medves Zsuzsanna és Drünafeldi Lakupich Róza.

Egy időre ismét boldog és meglegegedetten derűs napok következtek a kis családra.,

A hivatalos életnek zaklatott teendői, az utazgatásoknak időt és egészséget rabló sorozata s az irodalmi foglalkozásnak szintén annyira lekötő szakadatlansága: csak annál édesebbé tette azokat a csendes órákat, amelyeket Bredeczkynk, lelkének felüdülésére, szép otthonában!, kis családja körében tölthetett.

Ő, akiről az őt talán legjobban ismerő Glatzja, egyéniségének jellemzéséül, azt jegyezte fel, hogy: könnyen érzékennyé váló és gyorsan felindulni tudó volt ugyan, de csakhamar ki is engesztelődött és jó szíve semmi titkos neheztelést nem tudott rejtegetni soha, valamint hogy egyedüli kívánsága az volt, ami nemes kedélyének biznysága is, hogy *békében és szeretetben élhessen mindenkivel*, természetes, hogy övéinek meghitt körében találta fel azt az örömet és boldogságot, amely hű lelkének legnagyobb és legföltettebb drágasága volt. Ő, akinek életmódja különben annyira egyszerű volt és aki az asztal örömeiben nem nagy kedvét lelte, bár szerette a jó és előkelő társaságot s különösen abban a tanulságos és szellemes társalgást, valamint a ze-

nének s a dalnak a művelését: mégis otthon érezte magát a legjobban; azok között, akik szívéhez a legközelebb állottak. Épen ez is volt az oka annak, hogy otthonának kellemes és ízlésesen díszített voltára felette nagy súlyt helyezett. Nem volt túlzott igényű ebben a tekintetben sem, de ellensége volt a fukarságpjakj sí ő, aki maga is ügyesen rajzolt és akinek különös kedve telt a képzőművészet sikerült alkotásainak látásában, kiváló gyönyörűségét találta lakása ízléses bútorozásában, sikerült rézmet-szeteiben és a festészet remekeiben.

Annak az, ilyképen Glatztól is megörökített, adatnak az érintésénél, hogy Bredeczky maga is rajzolt: lehetetlen hallgatással mellőzni azt, hogy ez a kedvelt foglalkozása nála első sorban szintén azt a célt szolgálta, hogy a helyrajzi és néprajzi kérdésekről írott és illetőleg tervbe vett munkáihoz szükséges anyaggyűjtést és az anyagnak a megértetését ezzel is annál inkább előmozdítsa, Valósággal *a fényképezést pótolta nála ez a rajzolás*, amelyben, mondhatjuk, nem közönséges fokra emelkedett. Első sorban reánk maradt emlékkönyvei árulják el ezt a tehetségét. Ezekben s különösen azoknak a címlapjain, kora ízlésének megfelelően, vízfestékkel színezett csinos képecskéket rajzolgatott, szépírással, gótbetűs feliratokkal, „An Dorchen” című kézírásos költeménye is az előlapon ügyes tollra jzós díszítést nyert. De különösen feltűnőek azok a nagyobb méretű s szintén vízfestékkel színezett rajzai, amelyek iratai között, nagyobb számmal maradtak reánk s amelyekkel, mint mondtuk, *néprajzi gyűjtéseit óhajtotta megörökíteni*. Érdekes népviseleteket vetett ezekben papírra, jól ismert apró betűivel aláírván azt is, hogy a képek kiket ábrázolnak, A képek különösen a nagy szorgalomra és pontosságra valló aprólékos részletekben, mint pl. a női csipkeöltözékek részleteiben tűnnek ki. Nagy részük a galíciái népviseletet tünteti fel, de közöttük magyar tárgyúakat is találunk. Ezek a képek kétségtelenül arra voltak szánva, hogy Bredeczkynek műveinek rézmet-szeteinél, a metszet készítőjének mintául szolgáljanak. Ennek egyik bizonyítéka például az, hogy a „Beyträge” negyedik kötetéhez mellékelte „erdélyi szász falusi bíró”-nak a képe kétségtelenül a reánk maradt színes rajzok egyike után készült, amely ugyanezzel az aláírással van ellátva, de amelynek rajzán a metszet készítője szembeötlően több megfelelő igazítást eszközölt.

Nagy gyűjteménye volt a különféle népviseletekről készült

kisebb méretű olaj festésű képekből is, amelyek bekeretezve, lakását díszítették. Ezeket a család szintén megőrizte máig is.

Nagyon szerette és becsülte a kézírásoknak a gyűjtését és megőrzését. Ugyanígy az ásványokét is. Mindezekért sokkal szívesebben hozott áldozatokat, mint az élet egyéb szükségleteinek a kielégítésére. Ezt a nemes ízlését és a szép után való vágyódását igazolják azok a bútorok és műtárgyak is, amelyek családjának kegyeletes megőrzésében utána fennmaradtak,

E művészeti tárgyaknak az említésénél lehet szóba hoznunk, hogy Bredeczkynek három olaj festésű arcképe ismeretes előttünk. Az egyiket a lebergi evangélikus templom sekrestyéjében őrizik, az ottani egyház volt lelkészeinek a képsorozatában. Ez egy széles, sima arany keretbe foglalt, fára festett, mellkép, melynek belső mérete 65 cm, magasságot és 53 cm, szélességet tüntet fel s melynek baloldali alsó szögletében, alig kibetűzhetően, ez olvasható: „M. Schweiart fecit, May, 1819”. Az aranykeret alsó részének közepén csinos kis sárgarézlemezen Bredeczkynek neve s születési és halálozási évszámái vannak bevésvé; mígnem a képnek hátsó oldalán, ugyancsak az ő neve és állása nyert feltüntetést. Ez az a kép, amelynek fénykép után készült mása, Kesselringnek a galíciái német telepítésekről írott művét is díszíti és amely a nevezett szerzőnek, valamint a „Bund der christlicher Deutschen in Galizien”-nek a szívességéből ennek a munkának az elején is látható,

A másikat, amelynek párjaként feleségének egyidejűleg és ugyanannak az ismeretlen mesternek kezétől vászonra festett képe is rendelkezésre áll és melyek kétségtelenül az ő birtokából eredőleg maradtak reánk, az Aszódon lakó családtagok őrzik és pedig 48-65 cm, méretben, A harmadik pedig, 41-52 cm. belső méretben, ugyancsak ismeretlen szerzőtől eredőleg, a család tagjainál, Szolnokon található. Ezeknek a képeknek mindegyike egyházi öltözetben, feltűnő ahhozértessel és főképen nagy puhasággal ábrázolják előttünk a kitűnő férfiút.

Ismert azonban egy acélmetszetű, kemény papírra nyomott, tojásdad alakú, 75 cm, magasságú és 6 cm. szélességű képe is, amely még Krakó-podgorczei lelkészségének és krakóegyházmegyei esperességének időszakából (1805-ből) ábrázolja őt, a többi képektől eltérően: előkelő polgári öltözetben, végtelenül megnyerő szép, szabályos arcával, mély tűzű s nemes lelket és gyöngéd szívjóságot sugárzó ifjú szemeivel, valamint gazdag

fürtökben leomló barna hajával. Ez az a kép, amelyet a bécsi Comesina-féle könyvkereskedés, tehát ugyanaz, amely a „Beiträge” köteteinek is kiadója volt, adott ki és amelyről Glatz is megemlékezett, amikor erre vonatkozólag azt mondotta el, hogy az a Niedermann festette és John mester kezével metszett kép az, amely a legjobban találva örökíti meg őt, aki – Glatz elmondása szerint is – oly igen ajánló külsejű volt s akinek ez a felettébb megnyerő külseje annyira segítette őt abban, hogy eszméinek és szívének kiváló előnyeit, a külvilággal való érintkezésében, könnyebben érvényesíthesse. Elmondja Glatz azt is, hogy Bredeczkynk középtermetű s alakjának némi testessége mellett is, igen arányos volt. Megjelenése tisztos, tetszetős és könnyed. Tekintete lángoló, lelkes és rendesen víg. Szép metszésű szája körül a legtöbbször megnyerő s olykor jóindulatúan gunyoros mosoly lebegett. Kedvesség és méltóság volt az, ami lényében mindenkor a legszebben egyesült.

Az édes otthonnak ez az annyira megnyugtató és boldogító csendje s öröme sem volt elégséges azonban arra, hogy a hivatalos és az irodalmi élet elfoglaltságaival és izgalmaival való nagy küzdelemben meg tudja óvni a kis család fejének feltett egészségét. E mellett – úgy látszik – a galicizai éghajlat sem volt jó hatással egészségi állapotára. Legalább feljegyzéseiben s leveleiben utóbb ő maga is mindegyre jobban ennek tulajdonítja azt, hogy gyakrabban betegeskedett.

Már mikor Krakóból Lembergbe tette át lakását, – mint annak helyén jeleztük is – orvosa nem tanácsolta az utazást, mígnem egészsége jobbra nem fordul. 1811-ben pedig maga jegyezte fel, hogy 1809-ben majdnem egy fél éven át mindég lázas volt és hogy az előbb említett esztendőben kifejtett megerőltető munka teljesen aláasta egészségét. Ennek folytán ő maga is annyira elgyengültnek érezte magát s egészsége tekintetében olyan képzelődővé lett, hogy orvosa utazást és fürdőgyógymódot ajánlott. Ekkor írta Rummyhoz intézett levelében (1811. május 20.), hogy néhány hét elmúltával Eperjesre utazik és pedig azért, hogy annak vidékén egy fürdőt használjon s kérte, hogy ez alatt az idő alatt küldendő válaszát Pauer kereskedőnek a címére, Eperjesre küldje.

1811. június hó 10-én indult el erre az útra Lembergől s erre vonatkozó feljegyzéstöredékeiből tudjuk, hogy az a nagy vihar, amely az elindulást megelőzően őt nap előtt a vidéken dű-

höngött és amely óriási jégverésével – mint mondja – Lemberg környékén több, mint százezer forintnyi kárt okozott, annyiban kellemes hatású volt, hogy a levegőt lehűtötte és őket az utak porától megszabadította.

Elképzelhető, hogy mily benső örömmel fogadta az eperjesi rokonság s különösen Pauerék és Schwarzék, a leMBERGI vendégeknek az érkezését és hogy mennyi szeretettel s gyöngéd gondoskodással tettek meg mindent arra, hogy ott időzésük lelki és testi felüdülést és megerősödést hozzon,

Bredéczy egyidejűleg az Eperjeshez közel, mintegy egy órányira fekvő kis fürdőben: Czemetén tartózkodott s ott használta annak égvényesvasas vizét, amelynek hatását maga annyira dicsérte. Erről az ott tartózkodásról is egy felette kedves kézirat töredék maradt reánk, amelyben különösen behatóbban foglalkozott a kis fürdő vizének ismertetésével. Nagyon kíváncsúnak mondotta, hogy azt újból vegyelemzés alá vessék, mert – szerinte – a régi vegyelemzés már nem kielégítő és nem kiemerítő és mert a forrás bízvást megérdemli, hogy azt több híressé vált forrásnak is eléje helyezték. Leírta a kis fürdőnek az épületeit, berendezéseit és fürdőhelyiségeit, amelyekkel általában meg volt elégedve. De különösen részletesen foglalkozott a kis fürdőnek szépséges vidékével, amelyet nemcsak földtanilag is ismertetett, hanem amelyet különösen természeti bájainál fogva oly felette kellemesnek és oly jó hatásúnak tartott. Elnevezését is abból a homályosságból, sötétségéből vélte származtatni, amelyet a vidék tónyelvű lakossága „Czimno” szóval fejez ki, amely a völgyet betöltő nagy erdőségnek árnyékos lombátora áraszt és amely annyira megfelelő keret ahhoz a mélabús hangulathoz, amely az egész környéken ott lebeg-

A sorok között olvasva azonban: lehetetlen be nem látnunk, hogy ez a „mélabú” nemcsak ott lebegett a kis Czemetének sötétlő, árnyas nagy fái alatt és nemcsak ott leleskedett reá a kis fürdőnek magános, csendes, száradó falevelekkel takart útain, hanem ott borongott az már a kiváló férfiúnak még ifjú, azonban a munka és a küzdelmek, valamint a betegségek folytán akkor már annyira fáradt lelkének titkos rejtekein! És e mellett a mélabú mellett ott volt az elleplezhetetlen vágyakozás az után, aminek leírásával ez az abban hagyott kézirat töredéke végződik is, amikor elmondja azt, hogy: a sétáknak árnyékos rejtekein a legkülönfélébb fanemeknek színes árnyalatai gyönyörködtetik és

szórakoztatják a szemet és hogy ehhez járul a csupán a távolban legegésző állatok kolompjától olykor megszakított „békés csend”, amely az egész völgyet betölti és amely oly különösen jó hatással van a lélekre! . . .

Ez után a „békés csend” után való vágyódás volt, amelynek kifejezést adott akkor is, amikor ismét visszatérve Galíciái otthonába, ennek a kéziratörödeknek a papírra vetésénél újból és újból át akarta élni az imádattal szeretett Magyarországon töltött szép napoknak az emlékeit! . . .

. . . Hiszen utolsó ott töltött napjai voltak ezek! . . .

Hazaérkezése után ismét a régi elfoglaltság, zaklatottság, utazgatások és ezek mellett a régi gyengélkedés és betegeskedés! Maga Glatz is kiemeli, hogy rosszullete lépten-nyomon visszatért, azonban ha ez csak a legkisebb mértékben is alábbhagyott, oly hamar magához tudott jönni ismét, hogy az egészség megtestesült képmásának tartotta mindenki. De kiemeli felőle Glatz azt is, hogy betegségének a magvát bizonytalán régen hordotta szervezetében. Azok a rosszulletek, amelyek a betegség újabb és újabb fellépésének a kísérői voltak s különösen a gyomornak csaknem leküzdhetetlen nagy nyugtalanságai, már csaknem egy évtized előtt jelentkeztek s úgy Krakóban, mint Lembergben is igen sűrűn mutatkoztak.

Ebben a megrendült és beteg lelki hangulatára nagy mértékben leverőleg ható egészségi állapotában az 1811. év karácsony ünnepe még mintha újabb örömmel, újabb remények fakadásával kívánta volna ismét felderíteni Bredeczkynk életét. Ennek az évnek december hó 23-ik napjáról azt jegyezte be családi naplójába, hogy ezen a napon, esti háromnegyed nyolc óraker, kis leánya született. A megfelelő napra vonatkozó bejegyzés viszont azt örökítette meg, hogy a kis újszülöttet 1812. január hó 2-án keresztelték meg s hogy ő a keresztségben a Matild Dorottya nevet nyerte. És a második helyen említett keresztnévre vonatkozólag emlékezetünkbe idézhetjük mindazt, amit az eddigiekben arról mondtunk, hogy ez a név mily nagyon kedvelt volt épen Bredeczkynk előtt, valamint az ő feleségének a családjában is; s egyszersmind felemlíthetjük, hogy ugyanez kedves volt a Bredeczky-családban már előbb is, mert hiszen azt viselte Bredeczky Györgynek az édesanyja: Bredeczky Pálné szintén.

Annak a fohászszerű óhajtásnak a kifejezésével, hogy: „En-

gedje őt az Isten az ő saját dicsőségére és a mi örömünkre fejlődni!” megemlíti ez az utóbbi bejegyzés azt is, hogy ennél a keresztelésnél keresztszülők: Freund Eleonóra, kereskedő felesége, Koggel gyógyszerész, Drünafeldi Lakupich Róza és Freund kereskedő voltak.

Ilyképen: felesége és két gyermeke lett azután az ő kis világa, az ő mindene, akiknek körében, a fokozódó gyengélkedés ellenére, olyan boldognak érezte magát. A messze távolban élő régi barátai felé gyakran szálltak gondolatai, azzal a meg nem szűnő hűséggel és hálával, amellyel soha sem tudott elszakadni attól, akit igazán szeretett és soha sem tudott megfélemlíteni arról, akinek részéről valaha csak a legkisebb szeretetben és jószágban részesült. Talán nem is kell emlitenünk, hogy ezek között főképpen Glatz volt és maradt is az, akivel levelei útján a leggyakrabban és a legbensőbbben érintkezett. Hiszen Glatz maga azt említette felőle, hogy „több száz” levelet kapott az ő kezéből s viszont Glatznak egyik életírója (Wenrich János György) azt jegyezte fel, hogy életrajzának a megírásánál nem kevesebb, mint 66 olyan levél állott előtte, amelyet Glatz írt volt Bredeczkyhez s amelyeknek majdnem mindenike arról a nagy vágyódásról szólt csupán, amellyel ez a jó barát az ő Bredeczkyje után bánkódott.

Még Lembergbe érkezésének az évében (1806. szeptember 16.) írta Bécsből a hű barát, hogy: „Megjósoltad nekem, hogy még egyszer vissza foglak kívánni és igazán nem voltál rossz jövendőlátó! Ah, olyan kevés jó és nemes ember van! Minél közelebről ismerjük meg az embereket: annál bizalmatlanabbak leszünk az iránt a kétértelmű, elfajult fajzat iránt, főképpen amint azt a nagy városokban találjuk!” Különösen meghatóak Glatznak a már gyengélkedő Bredeczkyhez intézett levelei, amelyek egyikeben (1811. március 11.), azt írja, hogy lelkiileg vele van szakadatlanul és hogy semmit se kíván jobban, mint azt, hogy hozzája igen közel lehessen. „Nagyobb mértékben szükségem van a barátságos érintkezésre és szórakozásra, – így ír Bredeczkyhez – mert emberszeretetem megcsökkent és mert igaza van Kleistnak, mikor azt mondja, hogy: a jó embernek távol kell lennie az emberektől” és amelyek másikában arról panaszkodik, hogy Bécsnek „háromszázezer lelke között” egy sincsen, amely neki az eltávozott barátot pótolhatná.

Igen jellemző például szolgálhat az is, hogy mikor 1811-ben

(május 20.) az akkor Sopronban tanárkodó Rummyhoz írt s megemlítette előtte, hogy nagyon szívesen tudná venni, ha egyes híreket közölhetne a soproni rokonok és különösen Fábryék felől: felébred lelkében a vágy arra isi, hogy régi eszményi barátnőjének a gyermekei felől – a Donner-gyermekek felől – is halljon ismét valamit s kérve-kéri barátját, hogy írjon meg róluk neki mindent, amit csak felőlük megtudhat.

Mindenekfelett áldottlelkű felesége iránt erezett hívséges szeretete az, amely egész lelkét eltölti szakadatlanul,, Ennek szívre ható kedves bizonyítéka az a – Bredeczkynk rajzairól való megemlékezésünk kapcsán futólag már érintett – kis versecske is, amely a visszamaradt iratok között, díszesebb kiállításban leírva s előlapján, felhők között, rózsakoszorúval repülő angyalkát mutató csinos kis tollrajzzal is ékítve, a boldog együttélésnek egyik február 6-ik napján, „*An Dorchen*” címmel, oly megható bensőséggel üdvözli a névnapját ünneplő hitvestársat, A kis költemény elragadtatással írja le a biborszínű napot, amely teljes méltósággal lép a szemhatárra, hogy magával hozza ma ismét a vidám napot, amely az ő bájos nevét viseli. Lelkesen hívja a barátokat, hogy vele együtt örömdalokat énekeljenek az ünneplőnek, aki csendes erényt gyakorol mindég, aki sem barátot, sem ellenséget meg nem szomorít soha, akinek minden tekintét csak gyöngédség kíséri szakadatlanul és aki még akkor is, ha körötte villámok és viharok dühöngenek, az ő lényének szelíd varázsát el nem veszíti soha. Őt, aki mindenkor csak azt a felséges gondolatot szereti, hogy: Isten van és Isten lesz, ha egész világok ingadoznak is! őt, akinek a költő azután azt kívánja, hogy napjai bájosan és mintegy észrevétlenül folyjanak tovább s mint amiképen az áldott mezőségnék tavaszi virágai, virágozzanak és hogy távol legyen ő mindenkor minden gondtól, bánattól és küzdelemtől!

Oh, vajha Bredeczkynknek tiszta, jó szíve oly mértékben lett volna megáldva az egészségnek drága kincsével is, mint amily mértékben telve volt az a legönztlemebb, legbensőbb, legodaadóbb szeretettel mindazok iránt, akik ezt megérdemelték.

Halála és temetése.

A lappangó betegség, amely kétségtelenül az ottani maláriás vidékeken szerzett lázak utóbajaként s mintegy kegyetlenül megcáfolva azt, amit ő maga a német telepesekről szóló művében a galicziai éghajlatnak a telepesek egészségére gyakorlott jó hatása felől írt, titokban, külsőleg, észrevétlenül ott rágódott a legszebb férfikornak küszöbére lépett ifjúnak bensőjében: egyre jobban aláásta az ő életkedvét és életerejét!

Mégis, senki sem hitte, hogy az ifjú életnek a kialakása, a szomorú vég, olyan gyorsan közeledik!

Glatz azt jegyezte fel ezekről a rohanó lépésekben siető napokról, hogy: Már hosszú ideje panaszkodott nekem Bredeczky arról, hogy nem egészséges. Valamint arról is, hogy ezt tulajdonképpen senki előtt sem említheti, mert jó színben léte folytán, azt neki el nem hiszik. Azonban az emberi életre vonatkozó felfogása egyre komolyabb és komorabb lett s leveleinek a hangja is egyre lemondóbb és fájdalmasabb. Maga Glatz is csupán átmenő búskomor és levert hangulatnak tartotta ezt. Sajnos! Sokkal több volt! És a sejtelmek sokkal hamarabb teljesedtek, mint ahogy ezt, bizonytalán ő maga is, hitte volna.

Hogy egészségének az állapota neki magamagának is gondot okozott, annak bizonyítéka a bécsi főegyháztanácsnak 1811. június hó 5-i (168. szám alatt) rendelete, amelyből megtudjuk, hogy a mondott év május 24-én benyújtott kérvényében, egészségének helyreállítása céljából, hat heti szabadságnak a megadását kérte s hogy ezt a kérelmet a főegyháztanács a legkészebben megadta, elismervén, hogy az ő püspöki fáradozásai teljes mértékben megérdemlik az óhajtott és szükségelt pihenést és amely okirat a főtanácsnak azt a benső óhajtását is tolmácsolta, hogy a szabadság az ő egészségének a megerősítését és helyreállítását hozza magával. Hogy ez az óhajtás milyen őszinte és benső lehetett: annak a megvilágítására elég legyen csupán arra a körülményre hivatkozni, hogy a hivatkozott iratot nem más, mint épen maga Glatz írta alá.

Bredeczkynek, aki az 1812. év március 18-ik napján lett negyven éves, a mondott esztendő május havának 28-ik napján, hivatalos ügyekben, Brodyba utazott, ahonnét június 5-ikén tért vissza. Az egész úton felette jól érezte magát s jókedvűen és vígan tért meg kis családjához. Mindenki azt hitte felőle, hogy a

a megtestesült egészség maga. Mikor felesége két kis gyermekét, akik közül a kisebbik még csak fél éves sem volt, eléje vitte, majdnem magánkívül volt örömeben s igazán nem tudta, hogy melyiket szorítsa boldogságtól áradó szívére előbb.

Szívesen és legjobb kedvvel beszélt el utazásának eseményeit s a kisebb kalandokat, amelyekben része volt és oly igazán derűs hangulat vett erőt egész lényén, amint már régóta nem.

Bizonynal, hálával a Mindenható iránt, azt kellett hinnie mindenkinek, hogy az ő betegségén való aggódásnak a napjai immáron elmúltak teljesen. Sőt bizonynal nagy reménykedéssel ezt hitte és érezte ebben az időszakban ő maga szintén. Erre mutat az a körülmény is, hogy az ez útból való hazaérkezésére következett legközelebbi vasárnapon megindultan tartott egyházi szónoklatot, amelyben fejtegetésének alaptárgyává azt a tételt tette, hogy milyen felette nagy becse van az emberi lélekben annak a visszaemlékezésnek, amely „az elmúlt szenvedésekre” vonatkozólag él bennünk és amely visszaemlékezés, amint hálássá lesz, úgy megvigasztal, megerősít és éltető, új reményekre kelt!

Ez volt egyik legszebb, legmeghatottabban elmondott és legmeghatóbb beszédje! ...

És ez volt egyszersmind az ő utolsó egyházi beszédje is! ...

Már a beszéd tartására következő napon (hétfőn) ismét heves rosszullet fogta el, ő azonban nem figyelt reá s azt hitte, hogy ez is csak múló lesz mint miképen az eddigiek. Pár nap múlva, a lelkészi teendők ellátásával, egy temetésen is részt kellett vennie, amit, bár alig tudott gyengeségével megküzdenni, szintén szokott buzgalomával látott volt el.

Ezekről a napokról ad számot a június hó 10-ik napjáról Glatzhoz írott levele. Az ő legutolsó levele, amelyet életében írt! ...

„Brodyban voltam, – ezt írja – ahol tanúja voltam annak is, hogy az ottani erődítési művek miképen lettek a pusztulás áldozataivá. Kíváncsiságom egészen az orosz határhoz vitt, amely még egy fél mértföldnyire van Brody mögött. Visszautazásomban Turzó és Busk felé vettem utamat. Egyike ez a legtermékenyebb vidékeknek, amelyeket valaha láttam. Ha a jó Ég nem volna atyaisabban hangolva irántunk, mint mi, emberek, egymás iránt, akkor már régen tönkrementünk volna teljesen! Irigyeltek, – így folytatta tovább – hogy Badenben, ebben az elraga-

dóan szép természetben, pár hetet tölthetsz, de szívből kívánom, hogy erre az okot ne betegeskedésed szolgálta. Erősítsen meg az egészség istennője és hozzon vissza Bécsbe egészségesen. Hogylétem felől – így végezi e napi sorait – nein is merek írni! Gyomorfájásokban és epeömlésekben szenvedek, amelyek rendszeren heves hányással járnak s ez annyira elgyengített, hogy egykori szilárd egészségemet teljesen megrendítette. Nem tudom, hogy az éghajlat-e, avagy pedig valami egyéb az oka annak, hogy olyan sokat szenvedek.”

Az akkor nyomban még le nem zárt és el nem küldött levelet a harmadik napon, azaz tehát június hó 13-án, néhány hozzáfűzött sorral pótolta.

„Június 11. és 12. között – írta – valóban igen heves láz fogott el. A hányás és a vele kapcsolatos bajok olyannyira legyengítettek, hogy szakadatlanul heves főfájásokban szenvedek. Felhasználom ezt a pillanatot, amelyben némi kis megkönnyebbulést érzek, hogy erről magam adjak neked hírt Holnapra várom a második lázrohamot, mert azt hiszem, hogy ez is három napos hideglelés lesz. Ha csak nem tartana oly soká, mint három év előtt! Meggyöngült egészségem mellett azt most nem tudnám kiállani! Mégis azt kell hinnem, hogy ez az éghajlat az, amely nem tesz jót nekem. Ezt annyival inkább hajlandó vagyok hinni, mert megszabott ételrenddel élek egészen a félénkségig és így erről az oldalról a rosszulletre semmi okot sem szolgáltatok. Családom annál egészségesebb! A kis Matild sokat sír, mert épen első fogai jönnek ...”

A legutolsó sorok ezek, amelyeket a nagy betegnek keze ebben az életben leírt! Annyira aggódó övéinek kedves köréből is még egyszer a hű barát felé akart szállani lelke ezekben a sorokban. A hű baráthoz, aki, mióta életük útjait a Gondviselés összevezette, egyike volt azoknak, akik a Bredeczky nagy és nemes szívéhez a legközelebb állottak szakadatlanul! A hű baráthoz, akit lelkének szerető gyöngédségével, mintha még egyszer – utoljára – érinteni kívánt volna. Aki azonban ezeket a sorokat már csupán a fájdalomnak és a gyásznak könnyeivel telt szemekkel olvashatta el, mert ezek már csak a halálhírral egyidejűleg jutottak el hozzá, akkor, amikor az a hű baráti szív, amely ezekben a sorokban utolsó sóhaját kívánta feléje küldeni, már megszűnt dobogni örökre!

A levélnek a megírása és elküldése után a rosszullet egyre

tartott tovább. A heves láz állandóan gyötörte. Álom és étvágy elvesztek teljesen. Négy nap múlva, június 17-én, kétszer is orvosi tanácsot tartottak a nagy beteg felett, S egyszerre csak, 19-ikén, mintha egészen megszűnt volna a beteg rossz érzése s erre a napra csendes és nyugodt éj is következett.

És az a „földiekkel játszó égi tünemény” nyomban elkezdte csillogó szállait fonni, szőni az aggódó szívekben és a nagy betegek elerőtlenedett szívében is, elhitetvén velők kölcsönösen azt, hogy ahol a szíveket ilyen benső kötelékek fűzik együvé, amely kötelékeknek tartósságánál csupán azoknak a tisztasága lehet nagyobb, ott lehetetlen az, hogy ez összefűzött szíveknek egyiket, melyet ezek a kötelékek drága láncszemként kapcsoltak a többiekhez, azoktól el legyen szakítható . . .

Június hó 20-ik napja: Bredeczkynk földi életének utolsó napja volt és egyszersmind első legszomorúbb napja kis családjának, meghitt baráti körének és hűséges egész egyházának.

Az ezt a napot megelőző éjszaka már ismét nyugtalanabb volt. Már reggel öt óraker türelmetlenkedett a beteg s kérte hitvesét, hogy hálóköntösét adja reá, mert az ablaka előtt levő kis kertjét szeretné látni, amelyet mindenkor annyira kedvelt és amelyben a szabad órákban olyan nagyon szívesen időzött. Felesége gyöngéden kérlelte, hogy várjon türelemmel még csak pár napot, amíg egy kissé több erőhöz jut s amikor közösen fognak majd lemenni a kis kert rózsái közé. „Hagyj, kedves gyermekem, ma még ezt nekem látnom kell!”, mondotta erélyesen. S mikor köntöse már rajta volt, nem akarta engedni, hogy felesége vezesse pár lépésre sem, amelyet másik szobájának az ablakáig kellett tennie. Felesége ilyképen csak a kezénél tartva vezette, gyöngéd gondozással s ez volt az oka annak, hogy a szoba közepén ájultan összeroskadó beteget fel sem tudta tartani. Csak nagy fáradozással lehetett őt ismét eszméltre téríteni, aki fájdalmas levertséggel kérte, hogy vezessék vissza fekvőhelyére, mert nem tud tovább. Mikor pedig ismét ágyában feküdt s réveteg tekintete feleségének feléje hajló szép arcára esett, megtört, halk hangon súgta neki azt, hogy: „Miért hoztál vissza erre az életre!? Ah olyan jó volt nekem ottan! . . .” Majd egy idő múlva gyöngéden nyúlt hitvesének keze után . . . A kedves kéz után, amelyből az övé már-már kisiklani készült. S könnyes szemekkel nézve reá, azt súgta feléje: „Ma igen nehéz napon van! Ne hagyj ma el engemet! . . .”

Délben az egyház egyik előjárója látogatta meg s néhány rózsát hozott neki. Kis kertjének, amely után még annyira vágyódott, utolsó üdvözlétét- Hosszan, látszólag édes, nyugodt gyönyörködéssel nézte a teljes díszükben pompázó szép, illatos, gyöngéd virágokat s így sóhajtott fel: „Ah! Istennek hála, hogy még látlak titeket!

A kora délutáni órák már egyik ájulást a másik után hozták magukkal. Mikor magához tért, maga fejezte ki azt az óhaját, hogy csüggedő lelkét erősítsék meg a „világ legnemesebb Szenvedőjére” való emlékezéssel. Nyugalommal s mély áhítattal hallgatta meg délután négy órakor a hozzája kért lelkészártnak erősítő szavait s vette magához az úri szent vacsorát és a szertartás végeztével, miután bensőleg imádkozott, ágyához hívatta az orvosokat s így szólott hozzájuk: „Oh, milyen jó mostan nekem!... Az Isten lelke megkönnyített és megerősített engemet!...”

Egy csendes óra telt el azután, amely alatt csakugyan fel-tűnően nyugodt és szenvedésnélküli volt a beteg. Ennek elmúltával azonban újból rossz érzések gyötörték s ő gyengülő hangon kiáltott ott időző orvosai felé: „Segítetek! Oh segítetek! Nézzétek szegény feleségemet! ...”

Ezek voltak utolsó szavai. S pár perc múlva, könnyedén és szelíden ajakára és szívére tette hideg kezét a halál. És a kis kertnek megszedett rózsái szelíden borultak oda egy tetterős, áldásos, ifjú élet csendes porhüvelyéhez.

A családi naplónak pedig igazán nincsen több olyan szomorú és olyan őszinte fájdalommal tele írott lapja, mint az erre a napra vonatkozó, amelyen reszkető kézzel azt írta fel a megtört szívű gyöngé nő, most már ifjú özvegy, hogy: „Délután öt órakor halt meg szeretett s nekem örökké feledhetetlen férjem, a fekete epebetegségben (an der schwarzen Gallen-krankheit), életének negyvenedik évében ...”

Bredeczkyknak, kinek haláláról a „Gemeinnützige Blätter” 1812, évfolyamában közölt rövid életrajz azt emelte ki, hogy betegsége „májbajból” származott, halála időpontját nemcsak a most említett adatok határozzák meg és pedig teljes biztossággal, az 1812. év június havának 20-ik napjára, délután 5 órára, hanem így állapította meg azt a rendelkezésünkre álló hivatalos anyakönyvi kivonat is, amely a lembergi egyház anyakönyvéből utólag az 1890. évi július hó 14-ik napján készült és közjegyzőileg is hitelesítve maradt reánk. De ugyanígy állapította meg ezt

az 1812. évi június hó 21-ik napján kelt és szizintén az iratok között levő Haláleset-felvétel is. A Mathe Ker. János lebergi körpénztáros részéről, Freund Frigyes kereskedő és egyházi előjáró, valamint Baer Emánuel tanuk jelenlétében kiállított ez az okirat Bredeczkynk hivatalos állását így írja körül: „Superintended omnium comunitatum augustunanae Confessionis in Galicia, atque pastor comunitatis evangelicae Leopolitanae”. Életkorát negyven évben levőnek mondotta; míg az elhunyt rendes lakását a halicsi városrészt 710, száma alatt levőnek tüntette fel. Aki a halálesetet bejelentette, az Penther Teofil volt, aki ezt a feladatot az egyházi előjáróságnak a nevében látta el. Megállapította az okirat, hogy az elhunyt: végrendeletnek a hátrahagyása nélkül halt el. Majd felsorolta a túlélő feleségnek és a két és fél éves Móricz s a fél éves Matildnak, mint kiskorú gyermekeknek a nevét, kiemelve, hogy utóbbiak mind a ketten anyjuknál vannak. Felemlítette az okirat Freund Frigyesnek a nevét, akiről tudjuk, hogy mind a két gyermeknek keresztatyja volt s akiről kiemelte az okirat azt is, hogy a kiskorúaknak „con-tutorá”-ul ajánlható és ajánlandó, mert az elhunytnak igen jó barátja volt és mert ezt a tisztséget ő maga is óhajtja. A többi vérrokonok közül a Halotti bizonyítvány csupán két nőtestvért említett, amely adat annyival kevésbbé vehető teljesnek, mert hiszen Bredeczkynknek az édesanyja: Bredeczky Mátyásné, ebben az időpontban, Leibiczon még szintén élt. Végül arról szólt az okirat, hogy ingatlanokban, drágaságokban és ékszerekben a megboldogult mit sem hagyott hátra és: hogy egész hagyatéka csupán bútorokban, szükséges dolgokban, könyvekben stb, áll.

Míndezek az adatok pedig magukban foglalják a teljes és meggyőző cáfolatát annak a tévedésnek, amely nemcsak Színyeyi József „Magyar írók élete és munkái” című művében, hanem a „Pallas nagy lexikona” s ugyanígy a „Révai nagy lexikona” című munkáknak Bredeczkyről szóló s kétségtelenül csupán az előbbiekből készült cikkében fordul elő s amely Bredeczky halála napját a mondott évnek június hó 19-ik napjára teszi. Ugyanígy a Schnür-Peplowski-féle életrajz ama tévedésének is, amely ugyan a halálozás napját 20-ikára teszi, de a hónapot, talán csupán sajtóhibából eredőleg, májusnak mondja.

Két nap múlva, tehát június hó 22-ik napján, temették el az oly korán elhalt és oly általánosan gyászolt Bredeczkyt.

Glatznál olvashatjuk erre vonatkozólag azt, hogy: „A mély megdöbbenés, amelyet halála az egész Lembergben előidézett, a mélységes gyász, amely temetésén uralkodott s a megszámlálhatatlan könnyek, amelyek ő érette folytak: megannyi hangos bizonyítékai voltak annak, hogy milyen általánosan becsülték és szerették őt”.

Kevés olyan temetés volt valaha Lembergben, mint az övé! A konfirmálandók közül hús, gyászba öltözött leány ment a kopersó egyik oldalán s hús, gyászba öltözött leány ment a kopersó másik oldalán. A temetési menetben ott voltak a magas állásúak is valamennyien s a más vallásúak szintén igen számosan. Minden templomban, amely előtt a menet elhaladt, a harangok ércnyelve szólott a fájdalomról és részvétről, amellyel elköltözését siratták. S Glatz is azzal végezi erre vonatkozó leírását, hogy a nagy fájdalomnak és gyásznak a kifejezéséül egyházközsége egy díszes síremléknek a felállításával óhajtja „a szeretett megdicsőültnek” pihenőhelyét megjelölni.

A temetésnek alkalmára Bundesmann Antal, a cs. kir. kamaraugyészség segédje, emelkedett emlékverset írt, amely nyomtatásban is megjelent s kétségtelenül e szomorú alkalommal kiosztásra is került.

Bundesmann az, akinek egy másik költeményét a lengbergi Ossolinski-féle gyűjtemény őrzi és aki Bredeczkynk emlékkönyvét szintén igen meleg és mély értelmű sorokkal gazdagította, amikor még az 1807. évről, díszesen kiállított alakban, azt jegyezte be: Naponta új életerőt kívánok én neked, hogy lelked még sok jót teremthessen!

A temetési költeményt tartalmazó, díszesen kiállított nyomtatvány, melynek címlapján drágaságokkal ékített s a művészet és tudomány jelvényeivel körülvett füstölőedénynek felszálló füstgomolya tündöklő csillagot mutat, ezt a címet viseli: „Am Grabe Seiner Hochwürden des k. k. Superintendenten von Galizien, Herrn Samuel Bredetzki, Predigers der evangel. Gemeinde zu Lemberg, Mitvorstehers des dortigen Armeninstituts, und mehrer gelehrten Gesellschaften Mitglied. Am 22. Juny 1812. Seiner betrubten Gemahlin und der um Ihn traurenden evangel. Gemeinde gewidmet von seinen Verehrer A. Bundesmann”.

A szép költemény, Schöpflin Géza tanárnak hű fordításában, a következően hangzik:

*Lezárva ajka, mely annyit vigasztalt,
 Szeme lehunyva, lelke messze tért!
 Nem hömpölyög már, telve szent malaszttal,
 A szó ajkáról népe üdveért
 Árasztva szerteszét Krisztus tanát;
 Ajándokát jámbor kezének
 Nem osztja ő már a szegénynek,
 Kit támadott irigység, csalfa vád.*

*Ah, tétlen ő, az Örökké tevékeny!
 A szorgalom, az égő vágy pihen,
 Mely untalan kutatva járt merészen
 A tudomány s művészet berkiben.
 Elszállt a nemes élet, amelyet élt
 Gondolva másra, nem magára,
 Szentelve egyház s köz javára
 Engesztelésül mások bűnéért.*

*Őnéki füst a szó, értéke semmi!
 Cselekedett, ahol más csak beszélt!
 Ha látott testvért hitvitára kelni,
 Kárhóztató; hisz sok szó semmiért!...
 Szenteskedőt nem, – csak lelket becsült:
 - Sok ezer év hiába ment el! -
 Ember marad, mi volt, az ember,
 Kiben bűn, gyengeség s erő vegyült.*

*Mi láttuk őt a jó atya kezével
 Vezetni – Jézusként – a gyermeket.
 Hisz senki úgy, mint ő, nem ismeré fel
 A jóra hajló kisdéd lelkeket!
 Mi láttuk őt gyógyítani mély sebet
 Az orvos bölcs tekintetével.
 A balhitet hányszor űzé el!
 S mindez – oh sírjátok! – most elveszett!*

*Mely balzsamot öntött fájó szívekbe,
 Nem halljuk már tanító szózatát!
 A szép idő, haj, elrepült örökre;
 Bölcs szóra már nem nyitja ajkát!*

*Nézzétek! – oh nézzétek! Rajta ím
Komor pecsétje a halálnak!
Nézzétek! – Oh tanítna bárcsak,
Hogy járjunk tiszta életutain!*

*Ne sírjatok! Némán el kell fogadnunk,
Amit az Úr örök parancsa mond.
Ha válni fáj is, bele kell nyugodnunk,
Mert Néki egy: ember, rovar, falomb.
A test elporlad, ám a lélek él:
És élni fog tovább Bredeczky,
Erőnk nemes tettekre edzi,
Igazság fénye véget soh'sem ér!*

A haláleset alkalmából a közhangulatnak hű kifejezője kívánt lenni és volt is az a hírlapi közlemény, amely a leMBERGI lengyel újságban, a „Gazetta Lwowska”-nak a temetés után következő napon megjelent (50-ik) számában látott napvilágot és amelyet Friedrich Gyula, a leMBERGI evangélikus egyház kiváló buzgalmú tanácsosa és gondnoka bocsátott rendelkezésünkre. Ez a közlemény, amikor kiindulási pont gyanánt a bekövetkezett halálesetet említi, amely Bredeczkyt az egyházának és barátainak hű köréből elragadta, azt mondja el, hogy: Ez a férfiú a legnagyobb érdemekre tette magát méltóvá, mert úgy hivatalában, mint az általános jólétnek az előmozdításában mindenkor a legnagyobb buzgalommal és odaadással működött. Egyházközsége mindenekfelett szerette és nagyrabecsülte. Egyházi szónoklatai telve voltak mindég a legtisztább erkölcsi alapelvekkel. Igen sokszor beutazgatta egyházkerületét s azon volt, hogy az egyházközségeket a legméltóbb lelkészekkel lássa el, akiknek ő a legjobb példával járt elő szakadatlanul. Felette kellemes és szeretetreméltó volt az emberekkel való érintkezésben! Jó és sokrabecsüli családtya! Mindenkinék őszinte jóbarátja! És hű polgára a hazának! Szabadabb óráiban idejét egészen a tudományak szentelte s művei becsültek nemcsak a belföldön, hanem a külföldön is! Néhány év óta egy statisztikai-földrajzi nagy munkán dolgozott, amelyet különösen Galícia ismertetésének szánt. A *Periodische Zeitschrift für Österreich*, a *Vaterländische Blätter* és a *Lemberger Zeitung* benne mindenkor állandó munkatársukat veszítették el. Az itteni szegényháznál ő egyike volt ez

intézet legbuzgóbb bizottsági tagjainak s ez az intézet örök hálával tartozik neki. Nagy vesztéséget szenvedett családjá; galíciái hitsorsosai; és a tudomány!... S így végződik azután a lelkes közlemény: „Őszinte nagyrebcsüléssel és általános sajnálattal kísérte ezt a nemes férfiút sírjához a temetésén megjelent nagy embertömeg”.

A leMBERGI ÚJSÁGNAK ez a mesterkéetlen s annyira meleg megemlékezése az, amely, mint a kegyeletes kezekkel meghúzott harangoknak messzeszálló szava, ott visszhangzik azután a többi osztrák folyóiratoknak Bredeczkyről szóló megemlékezéseiben. Ott visszhangzik ez főképen a bécsi időszaki sajtó termékeinek ez időben róla szóló közleményeiben is, amelyek között különösen felhívja figyelmünket az „Annalen” 1812. évfolyamának júliusi füzetében megjelent kis cikk, amely röviden azt adta hírül, hogy június hó 20-ik napján halt el Bredeczky, idegbeiegségben (?) és májmegkeményedésben. Majd eképen folytatta: A szellem és a szív kiválóságai folytán kitűnően, általános tiszteletet és szeretetet élvezett s a maga helyén, a jónak az érdekében, sokat tett nagyon. Ha akár mint embert, mint férjet, mint atyát, mint író, mint állampolgárt tekintjük is: minden irányban nagyrebcsülést és dicséretet érdemelt. Barátai: a legderekkabb szeretett barátot gyászolják benne; sok szűkölködő és szegény: a hű tanácsadót és jótévőt; egyházközsége: nagyra tisztelt tanítóját; Galícia evangélikus egyházai: fāradhatatlanul buzgó s az ő jólétükért gondoskodó főpásztorukat. Mindenfelől mélyen fājlalják az ő korai elhunytát. Őzvegyet és két kiskorú árvát hagyott hátra. A mi „Annalen”-eink számára több becses közleményt szolgáltatott. Reméljük, hogy később abban a helyzetben leszünk, hogy némely közelebbi híreket hozhatunk e felől a sok-érdemű férfiú felől.

Az „Annalen”-nek ugyanez évi augusztusi füzete azután be is váltotta ezt az előbbieken érintett ígéretet, amikor Glatz-nak a tollából közölte azt a különlenyomatban is megjelent részletesebb élettörténeti vázlatot, amely ennek a műnek a megírásánál is oly nagy hasznunkra volt és amelyre épen ezért oly sokszor és oly szívesen hivatkoztunk,

Ennek a műnek a kezdetén arra mutat rá az író, hogy Bredeczky hazánk legkitűnőbb és legérdemesebb emberei közé tartozott s már ebben is elég alkalmat találna arra, hogy a megdicsőítet dicsérje és elismeréssel említse, ha az a barátság,

amelyben évek során vele állott, nem tenné egyszersmind kötelességévé, hogy neki egy kis emléket állítson és e mellett, legalább általánosságban, lelkének előnyös tulajdonságaira és sokoldalú érdemeire reámutasson. Ezzel sokaknak a benső óhaját is teljesíthetni véli, akik a boldogultat ismerték, becsülték és szerették!

És nem kétséges az sem, hogy a fájdalmas megemlékezésnek ez a hangja élénk visszhangot keltett magyar hazánkban is, ahol az „Ofner Zeitung” 1812. július 12-i (54-ik) számában, mint amiképen erre Kazinczy levelezéseinek összegyűjtője (dr. Váczy János) is hivatkozik, egy közvetlenül Lembergől érkezett híradás alapján, azt közölték, hogy: június hó 20-án halt meg ott, általánosan meggyászolva, a hazai írói minőségében is annyira becsült lelkész és püspök... Mígnem ugyancsak a „Gemeinnützige Blätter” 1812. évi december hó 20-í (CII-ik) száma is oly meleg hangon írott életrajzban emlékezett meg Bredeczkynk felől.

Az ő elköltözése felett érezett ezt az igazán általános gyászt és fájdalmat, tudtunkkal, nem is zavarta semmi. Csupán egyetlen kis adat hathat ebben a tekintetben némileg bántólag ma is, amikor az ő életének és halálának a története után kutatunk. És ez nem más, mint az, aminek a megállapítása tagadhatatlanul nem kis fájdalmat okoz nekünk, hogy t. i. Kazinczy, akiről különben tudjuk, hogy személyesen, avagy levélelileg magával Bredeczkyvel nem érintkezett s így tehát őt közvetlenül nem ismerte, nem volt Bredeczkynk felől olyan véleménnyel, mint amelyet utóbbi, legjobb meggyőződésünk szerint, erről a részről is megérdemelt.

Igaz ugyan, hogy az egész ügynek a jelentőségét nagy mértékben csökkenti az, hogy Kazinczy az ő nézetét nem nyilvánosan juttatta kifejezésre. Bizonytalán nem is szánta a nyilvánosságra sem azt, meri hiszen csupán Rummyhoz, Horváth Istvánhoz, Döbrentey Gáborhoz, Vida Lászlóhoz, Kultsár Istvánhoz és báró Prónay Sándorhoz intézett pár magánlevelében találhatunk erre vonatkozó, futólag odavetett, megjegyzést és illetőleg véleményt. És igaz az is, hogy ez a megjegyzés, valamint némi mértékben elítélő vélemény, nem csupán Bredeczkynk irodalmi működésének bizonyos iránya ellen szól, hanem szól az gróf Batthyány Vince, valamint Berzeviczy Gergely ellen is, akiket vele egyenlő elbírálás alá von; sőt, Döbrenteynek egy leveléből kitetszően, hasonló

kifogás alá vonták még Glatznak és Fuchs Sámuelnek az írói munkálkodását is. Azonban mindennek ellenére, ha csak a leg-rövidebben is, érintenünk kell ezt az ügyet és pedig nem csupán azért, mert a gáncs épen egy ilyen kimagasló egyéniségtől származott, aki most a nevezett gróf Batthyáynak egyik művéről (Reise durch einen Theil Ungarns, Siebenbürgen, der Moldau und Bukovina im Jahre 1805. Pest. 1811.) az „Annalen”-ben névtelenül megjelent bírálatot Bredeczkynek tulajdonította s ezért tartotta a bírált műnek az irányával együtt a vélt bíráló-nak az irányát is kifogás alá esőnek. Érintenünk kell ezt az ügyet annyival inkább, mert ezek a levelek a Váczy-féle kiadásban (VIII-X. kötet) közzététetvén, azok a nyilvánosság elé kerültek.

Ha el is tekintünk attól, hogy Kazinczy csak vélte azt, hogy a névtelenül megjelent bírálat Bredeczkytől eredt s hogy ezért nem lehetett teljes joga arra, hogy a jelzett levelekben ne a névtelen bíráló ellen, hanem egyenesen Bredeczky ellen forduljon: mi abban a nézetben vagyunk, hogy az általunk is ismert kérdéses bírálat nem adhatott kellő alapot arra a túlszígorú s főképen lekicsinylő és kigúnyoló elítélésre, melyben Kazinczy, e jelzett levelekben, Bredeczkyt részesítette. Hiszen a kérdésben levő bírálat maga egyenesen reámutat arra, hogy csupán a megbírált könyvnek – a bírálat szerint – túlnyomó előnyei azok, amelyek az olvasót annyira lekötik, hogy alig lehet a mű egyes helyei felett elégedetlenségének kifejezést adni, amely helyekről pedig épen azt emeli ki, hogy ezek némileg a „korlátozott hazafiságról” tesznek tanúságot, Vájjon a bírálatnak ez a megjegyzése mi más, mint finomabb alakban való elítélése épen annak, amit a megbírált munkában maga Kazinczy is kifogásolandónak tartott. Hiszen – továbbá – maga a bíráló idézi azt a mondatot, hogy: Még testvérünknek a házában, még pedig abban az esetben, hogy ha az szilárdabban és kényelmesebben épült volna is, nem veszíti el az ember a vágyat a saját otthona után. Aki a maga szűkebb körében boldog: az csupán fokozottabb mértékben érez erőt magában arra, hogy a távolabbinak javára is működjék s jaj mindenkinek, akinek a haza nem drágább mindennél ... És hiszen azt a felfogást, amelyet a névtelen bíráló a megbírált műnek a debreczeni városi hatóság színházengedélyezési határozatáról szóló része felől mondott, lényegében ott olvashattuk már Bredeczky-nél az ő „Reisebemerkungen”-jében is, amikor a sze-

pességi városokban – szerinte – túlságosan elterjedt vándortársulati szereplések ellen szólott szintén; ezektől a szereplésektől nem nemzeti szempontokból idegenkedvén, hanem azokat tisztán és kizárólag az ifjabb nemzedék erkölcsére gyakorolható káros hatásában tartván veszélyeseknek.

És azt is hisszük továbbá, hogy különösen kevésbé lehetett helye ennek a kifogásolásnak épen a Rumyval s mindenkor állandóan német nyelven folytatott levelezésben, mikor utóbbi felől nagyon jól tudjuk, hogy ő, az ő nyughatatlan törekvéseitől hajtva, szintén olyan sokat érintkezett levélileg ügyének egyik leghathatósabb előmozdítójával: Bredeczkyvel is, tőle várván sok tekintetben a további életpályán való támogatást és előmenetelt, valamint akiről, az előbbi tárgyalások során ismertetett levelekből tudjuk azt is, hogy Bredeczky tői nem egyszer oly lelkes buzditást nyert épen a hazai irodalomnak és tudománynak hazafias irányban leendő ápolására és elővitelére s egyszersmind akinek a Kazinczy leveleiben Bredeczkyről olvasott ezekre a véleményekre bizonytalán a legfőbb oka, joga és kötelessége is lett volna az, hogy ezeknek kellő alap hiányában szenvedő voltáról a megfelelő alapos és megnyugtató felvilágosításokat megadja. Hasonlóan kevésbé lehetett helye ennek annál fogva is, mert ugyancsak az előbbieken hivatkozott Bredeczky-féle levelekből és kéziratredésekéből, valamint feljegyzésekből tudjuk, hogy épen Bredeczky volt az, aki az ő édesatyjával együtt, Kazinczynak mindenkor leglelkesebb megbecsülő je és híve volt, aki a legnagyobb és legmelegebb érdeklődéssel tudakolta, avagy közölte s nemkülönben megörökíteni és méltatni is igyekezett az utóbbira vonatkozó adatokat és aki, mint amiképen erre már szintén reámutattunk, az ő műveit s az ő irodalmi és hazafias érdemeit egyképen mindenkor annyi benső nagyrabecsüléssel tudta volt említeni. Maga az a körülmény, hogy Bredeczky annyi lelkesedéssel csüggött Kazinczyn és munkálkodásán, bizonyítja a legjobban az ő hazafias érzelmeinek erősségét és mindenkéfelett való tisztaságát; amelyre vonatkozólag különben is egész életének sincsen egyetlen adata, avagy cselekedete sem, amely ennek az őszinteségét, mélységét és hajthatatlan egyenességet nem igazolná és amelyet igazán, épen az elmondottaknál fogva, talán senkinek sem lehetett volna kevesebb oka kétségbevonni, mint magának Kazinczynak!

Az első kegyeletos lépés, amelyet a nagy halottját oly mél-

tán, mint amilyen méltóan gyászoló lembergi evangélikus egyház Bredeczky emlékének a megörökítésére tett, az volt, amelyről Loeschnek nagy művében példának és épen ennek a példának is a felsorolásával olvassuk, hogy ennek szokása Paulinának a halála óta, az egyház körül különös érdemeket szerzett egyekkel szemben, az evangélikusok körében, egészen meggyökeresedett. Egy emléktáblának a felállítása volt ez, amely tábla ma is ott díszlik az evangélikus templom bensejében.

A templom jobb oldali falán, a második és harmadik nagy ablak között beillesztett márványtábla 94 cm, magas és 80 cm, széles. Aranybetűs felirata eképen szól arról a férfiúról, akinek emlékét jelen munkánk megújítani igyekszik;

„Viro summe venerando Samueli Bredeczki Ecclesiarum evang. in regno Galicie Superintendent! et Ecclesie Leopold, Pastori vigilantissimo Eruditione inclito, Pietate et Moribus Amabili L. L. P. Ecclesia evang. Leopold. Nat, die XVIII, Mártii MDCCCLXXII. Den, die XX. Junii MDCCCXII

Kurz war dein Leben unter uns Verewigter! Gross ist die Zahl deiner unsterblichen Verdienste.

Seit 1806, Pastor in Lemberg und K, K. Superintendent in Galicien!”

Ludmann Ottónak, az eperjesi evangélikus kollégium tudós igazgatótanárának, lehetőleg hű fordításában, itt adjuk a feliratnak magyar szövegét is és pedig megjegyezvén, hogy az „L, L, P.” betűkben foglalt rövidítésnek az értelmére nézve nem véljük elfogadhatónak egy lembergi tanárnak (dr. Siemiatkowski Félix) azt a nézetét, hogy ez „Luceat Lux Perpetua”-t jelent, hanem azt az értelmezést tesszük magunkévá, amelyet a magyar országos levéltár egyik akadémiastagjától (dr. Komáromy András) és illetőleg a lembergi egyetemi könyvtár őrétől (dr. Kotula Rezső) nyertünk, hogy t, i, ez azt jelenti, hogy: „Lubentissime Posuit”, avagy „Libertissime Posuit”.

A csaknem szószerint való hűséggel visszaadni igyekezett felirat, magyar szövegben, tehát a következő: „A legnagyobb tiszteletre méltó férfiúnak BREDECZKI SÁMUELNEK, Galícia evangélikus egyházai püspökének (superintendensének) és a lembergi egyház éberlelkű, híres műveltségű, nemes érzésű, szeretetreméltó lelkészének emlékére, legbensőbb kegyelettel helyezte ide a táblát a lembergi evangélikus egyház. Született 1772. március 18-án; meghalt: 1812. június 20-án. Rövid volt az életed mi

közöttünk oh megboldogult! Nagy a te halhatatlan érdemeidnek a száma! 1806. óta lelkesz Lembergben és cs. kir. püspök (superintendens) Galicziában”.

A gyászoló hívek második ilyen irányú lépése volt annak a díszes emléknak a felállítása, amellyel Bredeczkynek a sírját óhajtották megjelölni s amelynek létesítése tervéről, mint láttuk, Glatznak életirati vázlata is, nyomban a haláleset után hírt adott.

Erről az emlékről e helyütt egy kissé részletesebben kell megemlékeznünk.

Ki kell emelnünk mindenekelőtt azt, hogy az idők hosszú folyása alatt s különösen a temető régibb részének kevésbé használt és így elhagyottá vált volta folytán is, az utóbbi időben Bredeczkynek a sírja ismeretlenné vált. Mikor halálának *századik évfordulója* elkövetkezett (1912.) és mikor ennek az alkalmából, mint azt utóbb is tárgyalni fogjuk, az iránta érezett hálás kegyelet egy szép emlékünneppnek a rendezésében is megnyilatkozott, nagy buzgalommal kutattak a csendes sírhant után, amely alatt hitének, hazájának és az emberiségnek is egyik legnemesebb híve piheni örök álmait. Ezeket a kutatásokat megkísérelték a Krayzell-családnak időközben odajutott egyes tagjai is, valamint az ottani evangélikus egyháznak erre felkért egyes tisztviselői szintén, azonban egész a legutolsó időig eredménytelenül.

Temetési helyére nézve a legérdekesebb és legbecsesebbek voltak már eredetileg azok az adatok, amelyeket az ő emlékének egyik legnemesebb szívé és lelelkesebb tisztelője, a Lembergben az 1851. szeptember 27-én született s a bécsi kereskedelmi akadémián végezett kiváló gyáros s az ottani evangélikus egyháznak egy negyed század óta nagyérdemű jeles kurátora és presbiter: a már említett Friedrich Gyula, volt szíves szolgálatni, aki a Bredeczkyre vonatkozó adatoknak egyik leggondosabb és legbuzgóbb megőrzője, gyűjtője és kutatója szakadatlanul.

Ezek az adatok felvilágosítást adtak arról, hogy Bredeczkyt az ottani „Lyczakowi-temetőben” és pedig, a kezeink között levő tervrajz szerint is, a temető felső vége felé, baloldalt, temették el. Annak okát, hogy a sír hosszabb ideig nem volt feltalálható, eredetileg abban gondolták, hogy Bredeczky halála és temetése idejében az volt az általános szokás, hogy a síremlékeket a sírra magára reá fektetett kőlapok alakjában alkalmazták. Ez az eljárás azonban egyrészt a föld felől eső oldalon nagy felületen nyert nedvességtől, másrészt pedig a kő felső, felírással ellátott oldalát

ért esőnek, hónap s esetleges egyéb erőművi behatásnak a következményeképen, azt eredményezte, hogy emlékként alkalmazott kőlap s különösen épen annak felírási oldala igen hamar és igen könnyen pusztulásnak indult. Az volt tehát a nézet, hogy Bredeczkynek a sírja és a síremléke is erre a sorsra jutott s hogy így az is azok közé a felette nagyszámú emlékek közé került, amelyek most már ottan, a temető régi részében, fel nem ismerhetők.

Felmerült a kutatás idejében és folyama alatt az a nézet is, hogy talán az egyház nagy halottját magában a templomban helyezték örök nyugalomra. Ennek azonban nyomban ellentmondani látszott az a körülmény, hogy a csak kevéssel Bredeczky előtt elhalt Paulíni püspöknek a síremlékét a jelzett kutatások alkalmával a temetőben megtalálták, ami ilyképen arra látszott mutatni, hogy a templomban való eltemetés abban az időben nem volt szokásos. De ennek különben is ellentmondott az, hogy az egyháznál alkalmazott férfiak, a rendelkezésre álló adatoknak az átvizsgálása alapján sem tudtak erről semmit, valamint ellentmondott ennek főképen mindaz, ami a Bredeczky temetéséről leírásképen reánkmaradt s amelynek adatai egyenesen a temetőben történt eltemetést tették valószínűvé.

A folytonos biztatásaink folytán és utasításaink szerint egyre fáradságtalanul kutató Friedrichnek az 1917. évi június hó 9-ik napjáról kelt levele hozta meg az első örvendetes hírt Bredeczkynek sírjának a megtalálásáról, sőt meghozta egyszersmind első fényképét is a sűrű lombok között álló régi síremléknek. Nevezetesen kívül a kiváló régiségbúvár: dr. Siemiatkowsky Félix az, akinek a sír és síremlék feltalálása tekintetében a legtöbbet köszönhetjük. Az említett tudós tanár a híres emberek síremlékéről készülő munkája számára gyűjtve az adatokat, erre irányuló kutatásaiban azt az eljárást követi, hogy a régi – Lyczakow külvárosi – temetőnek immáron régen olvashatatlanná vált síremlékeit is, vegyszeres használata útján, teljesen megtisztítja és a feliratokat olvashatóakká teszi. Így került napvilágra Bredeczkynek régi sírkövének a felirata is. És ez a nevezett tanár az, akinek részletes leírásából, önmaga készítette fényképéből s főképen a tőle megrajzolt kis látóképből ismerjük most már egészen részletesen a mondhatni újonnan felfedezett sírt és síremléket.

Mintegy 55 cm. átmérőjű, másfél méter magas, homokkőből faragott hengeralakú oszlop ez, amelynek behajló ívalakban karc-súit tetején hatalmas kőurna állott. Ez azonban időközben le-

törött s most az oszlop aljához támasztva hever. Az oszlopnak előlő oldalán ugyancsak homokkőből faragott tábla van beillesztve, amelyen a most már kellően megtisztított felirat szövege díszlik.

Ez a szöveg lényegében ugyanaz, mint amely a templomban elhelyezett emléktáblán olvasható, eltekintve attól, hogy állásának felsorolásánál a galíciái püspökségnek (superintendens) említése után egyéb nem következik, hanem ezekre csupán az „e. t. c.” (stb.) betűk utalnak, valamint attól, hogy az előlapon csak a táblán foglalt latin nyelvű szöveg nyert alkalmazást, míg nem a német az oszlopnak a hátulsó oldalára került.

Felette jellemző, amire némi megbotránkozással Siemiátkowsky is utal, hogy a feliratot a kőbe véső munkásnak írástudatlannak kellett lennie, mert különben azok a jelentékeny íráshibák, amelyek a szöveget elégtelenítik, igazán nem volnának megmagyarázhatók, S mindenesetre jellemző az is, hogy az enyhyire íráshibásos feliratú síremléket annak idején az arra hivatottak átvehették. Ezek között az íráshibák között íelemlíthető, hogy a „venerando” szó: „venrundo”-nak van vésve; és hogy a „Mártii” helyett: „Acastii”-t, valamint a „Jun.” helyett: „Fun.”-t véstek.

A síremlék lándzsaalakú vaspálczákból készült kerítéssel van körülvéve s e kerítésen belül még egy síremlék áll, amelynek felirata ma már olvashatatlan, azonban a vonatkozó temetőkönyvből (Liber mortuorum) kinyomozható volt az, hogy ez a kôtalpazatra állított vaskereszt az 1856-ban és illetve 1869-ben elhalt Damsch Zsófiának és Damsch Sámuelnek a nyugvóhelyét jelöli. Hogy a nevezetteket milyen oknál fogva temették el épen itt, a Bredeczky sírját övező kerítésen belül, arra nézve ma máir senki sem adhat felvilágosítást.

A régi sír felkutatására irányzott buzgó törekvésnek az eredményes voltát adván hírül, egyszersmind azt is közölni siegett a lelkes Friedrich, hogy az egyháztanács határozni fog az emléknek megfelelő megújítása és újabb ünnepélyes felavatása felől, valamint hogy az utóbbi alkalomra valószínűleg újból kinyomatják a Bundesmann-féle gyászverset is, amelynek a Krayzell-családnál őrizett iratok között talált példányaiból az ottani evangélikus egyháznak, a kutatóknak és az Ossolinski-féle könyvtárnak is jutott emlékül egy-egy.

Hogy is írta Bredeczkynk első leMBERGI levelében Glatz-hoz? ... „Ez a hely az, ahol engemet sírba fognak tenni, hogy egy jobb élet elé szenderegjek! Ezt a helyet már többé elhagyni nem fogom soha! ...”

Milyen meglepően, megindítóan határozott megérzése ez az oly hamar bekövetkezett szomorú jövőnek, szomorú végnek! ...

És milyen megindítóan, megrázóan összetalálkozása az eseményeknek az, hogy Bredeczkynk családi naplójának az augusztus hó 26-ik napjára rendelt lapján, amely az 1806. évről keltezten örömtől lelkesedve azt írta volt fel a boldog ifjú férj, hogy ezen a napon adta őt össze Schwarz a leMBERGI templomban, drága életepárjával, nyomban, mintegy ezeknek a soroknak a folytatásaképen, 1812, évi kelettel, azt jegyezte fel az ifjú özvegy, hogy ezen a napon hagyta el, „a legfájdalmasabb érzések között” Lemberget ő, hogy szüleikhez, Eperjesre utazzék.

A legtisztább örömnak és boldogságnak a könnyűje, a legmélyebb gyásznak és fájdalomnak a könnyűjével ugyanazon a naplólapon, bizonytal nem folyt még így össze . . . soha. . . seholl! ...

VIII. Függelék.

Bredeczky hátramaradottjai.

A szörnyű villámcsapás, amelynek váratlanságánál csupán annak a kegyetlensége volt nagyobb, egy nagy, fejlődésnek indult egyházközségi életnek a nyugalmit zavarta meg és az igaz örömmek virágaitól díszlő galyon, egy kedves kis családi fészket tépett semmivé.

A vezetőjétől s éltető lelkétől megfosztott egyház, mint tudjuk, ismét Magyarországból keresett utódot az elhunytak helyére s választása és meghívása 1813-ban Fuchs Sámuelre, az 1770. október 6-ik napján, Lőcsén született, majd Jenában, szintén a Bredeczky egykori tanáraitól tanult s ennek utána Lőcsén tanárkodott s 1809-től Késmárkon működött oly jeles lelkészre és ismert nevű íróra esett, A Gondviselés! különös végezése folytán azonban az ő ottmüködése sem lehetett hosszabb ideig tartó, mert már négy év eltelte után, 1817-ben, legszebb férfikorában, egy kórházi temetés alkalmával szerzett ragályozásnak következtében, őt is el kellett veszíteniök,

Bredeczkynek akkor huszonöt éves, bájos ifjú felesége sötét özvegyi fátyolt öltött, hogy azt élete fogytaig le ne vesse magáról soha. S a még nem is három éves fiú, valamint a még nem is hat hónapos leánya árva lett, megfosztva a jó atyának gondozó, istápoló, gyöngéd szeretetétől örökre!

Mintegy öntudatlanul tekintettek könnyborította szemükkel a reájuk váró szomorú jövő elé s a fájdalomnak megsemmisítő érzetét csak növelte a messze idegenben, az édes hazától távol való létüknek tudata.

Da ha hű rokonoknak közeli szívdobbanását nyomban nem is érezhették maguk körül: annál inkább alkalmuk volt arra, hogy hű rokonszíveknek a vigasztalni igyekvő, gyöngéd dobbanása környezze őket szakadatlanul. Mintha a jók, a nemeslelkűek mennyian testvérek és gyermekeknek siettek volna őket fogadni:

annyi meleg szeretet, olyan osztatlan, gyöngéd támogatás és gondoskodás lett osztályrészük minden ismerősük szívében.

Meghatóan beszélnek erről a kis családi naplónak a lapjai, épen úgy, mint az özvegynek szintén megőrizve reánk maradt s még az 1807. évben kezdett és Kollár József Gottfriednek csinos vízfestményű képecskéjével díszített emlékkönyve, mint a családban erre vonatkozólag fennmaradt hagyomány is.

Különösen meghatóak a vigasztalásnak azok a szavai, amelyekkel a gyászesetnek az alkalmából és mintegy a Lembergől való búcsúzásnak az alkalmából is, hű baráti szívek töltötték meg az emlékkönyv lapjait. A „vizontlátás”-ról szólnak ezek legtöbbszörre! A vizontlátásról, melynek ebben az esetben ketős értelme volt, A vizontlátásról azzal, aki csak „előre ment s elhagyta őket”; és a vizontlátásról azokkal, akiket a kis család itten, Lembergben, elhagyni készült! .. . Ezek között a jegyzések között talán a legszomorúbb és egyszersmind a legérdekesebb az, amelyet Paulini püspöknek az özvegye eszközölt, aki augusztus havának 21-ikéről azt írta be „Kedves Testvére” vigasztalásául, hogy: Egyenlő sors s egyenlő szenvedés volt részük ebben a földi létben, mert elveszítették azt a pótolhatatlan lényt, aki itteni életüket annyira boldoggá tette! Arra kéri hű barátnői szívvel, hogy az elköltözőitek részéről reájuk hagyott kincseknek legfőbbjét: az anyai kötelességeket, ne sértsék meg ők soha s hogy így örömmel láthassák annak a napnak közeledését, mely őket megdicsőültjökkel fogja majd egyesíteni!

A gyászesetnek hírére csakhamar megérkezett Eperjesről az özvegynek édesatyja és nőtestvére: Schwarz Mihályné s ők voltak azok, kik a lemergi benső barátokkal együtt sietve tettek meg mindent a hagyaték lebonyolítására s a mielőbb való hazautazásra.

Előttünk állanak a jegyzékek, melyeket a hagyatékban leltározott dolgok felől állítottak ki s amelyek e tekintetben összevetvén azokat az 1799. évben megkezdett és szorgalmasan folytatott *könyvtárjegyzékekkel* is, különösen Bredeczkynek könyvtárának gazdagsága felől tanúskodnak. A könyvek a régi és az újkori remekírók munkáin kívül legnagyobb részt történeti, földrajzi, statisztikai, természetrajzi, mennyiségtani és nyelvtaniak. És pedig főképen Magyarországra vonatkozóak. Közöttük nagy számmal ott vannak a gondosan bekötött folyóiratok is, amelyeket Bredeczky nagy szorgalommal gyűjtött s nemkülönben saját mű-

veinek több példánya szintén. Úgy látszik, hogy nagyon szívesen olvassagta a színműveket is, mert ezek feltűnő nagy számmal fordulnak elő könyveik között. Ugyancsak előttünk vannak azok a jegyzékek is, amelyek azokat a bútorokat, felszerelési tárgyakat és ruhaneműeket sorolják fel, amelyek az akkori utazási és szállítási viszonyok nehézségeire való tekintettel, eladásra kerültek. Megható adatai ezeknek a jegyzékeknek azok, amelyek arról tanúskodnak, hogy miképpen igyekeztek a kis család jóakarói ezeket az összeírt tárgyakat és pedig csaknem minden esetben a kinttintetve levő becsértéken jóval felül, magukhoz váltani, hogy így egyfelől szeretett főpásztoruktól származó, az ő feledhetetlenül kedves személyével kapcsolatban állott emlékhez jussanak és illetőleg másfelől a gyászba sodrottaknak segítségére legyenek. Sok teendőt adott a hátramaradt iratoknak a rendezése is. A hivatalosakat az egyházi tisztviselők jegyezték össze és vetették át; a magántermészetűeknek legnagyobb része pedig vagy a jóbarátok kezeibe jutott, vagy pedig megsemmisítést nyert. A családban tartja magát a hagyomány arról, hogy ekkor jutottak a most már ismeretlen kezekbe az akkor 63-ik életévében levő s Weimarban élő nagy Goethétől származó levelek is.

Mielőtt az 1812. év augusztusi hó 26-ik napján a kis család elhagyta volna Galícia fővárosát, az ezt megelőző napon az egyházi előljárók még egy igen meleg hangon szerkesztett okiratot állítottak ki az özvegy részére. Mintha ebben még egyszer biztosítani akarták volna őt a Bredeczky érdemeiről való szakadatlan hálás emlékezésük és az ehhez az emlékhöz való állandó hűségük felől.

Egy hivatalos bizonyítvány ez, amelyet Baer Emánuellel és Freund Frigyessel az élükön, az evangélikus egyházközségnek az előljárói írtak alá és amelyben ékes szavakkal azt mondták el, hogy az elhalt püspök özvegyének a megkeresésére, az őfelsége részéről engedélyezendő nyugdíjnak a szempontjából, a valóságának megfelelően bizonyítják, hogy: „az Istenben boldogult Bredeczky mindazokat a kötelezettségeket, amelyek reá, mint itteni lelkeszre hárultak: itt tartózkodásának egész ideje alatt a leglelkismeretesebben és legszigorúbban betöltötte, úgy hogy ezzel az egyházközség minden egyes tagjának szeretetét és tiszteletét, valamint a más vallásúaknak általános nagyrabecsülését is kiérdemelte s egyszersmind legjogosabb igényt szerzett a legbensőbb háládatosságra is, különösen azok részéről, akiket az

ifjúsági vallásoktatásban olyan áldásos eredménnyel részesített. A szép bizonyítvány azzal végződik, hogy az egyházközség nem fog megszűnni soha, hogy ezeket az ő részéről tapasztalt jótéteményeket emlékezetében hálásan megőrizze.

Augusztus hó 31-ikéről és pedig erre a napra szánt az alatt a jelmondat alatt, hogy: „Nyugalom fakad a hitből; s a nyugalomból: örök élet”, azt a bejegyzést olvassuk a családi naplóban, hogy Bredeczkynk özvegye ezen a napon érkezett meg gyermekeivel, atyjának és nőtestvérének a kíséretében szülővárosába: Eperjesre. A kedves szülői ház, a régi Pauer-féle ház udvari, földszintes lakása lett otthonává a messziről jött kis családnak, amint Eperjesen sokan szeretnék mondani: a „kis lengyeleknek” s az ifjú özvegy szíve egyik felével az édes múltban és ehhez tapadó mélységes gyászban élt; másik felével pedig a kis gyermekek szép fejlődésében talált benső örömben és az ennek szempontjából olyan biztatóan derűsnek mutakozó szépséges jövőben!

Az ebből az időből megőrzött családi iratok között két meleg résztvevő sorokkal írott szegénységi bizonyítvány érdemel említést, amelyek mindketteje már Eperjesien kelt s amelyek egyikében 1812. év októberének 20-ik napján a sz. kir. város polgármestere és tanácsa nevében Fuhrmann Ferenc főjegyző, másodikában pedig ugyanannak a hónapnak 23-ik napján az ottani evangélikus egyház lelkésze: Schwarz, bizonyítják azt, hogy Bredeczkyné, „mind a két Galícia evangélikus egyházai püspökének hátrahagyott, mélyen megszorodott özvegye”, az ő két kiskorú gyermekével, minden vagyon nélkül, szomorú körülmények között él s csupán szülőinek és rokonainak segítségével és támogatásával tartja fenn magát, Az iratok adataiból azt is láthatjuk, hogy ezek a bizonyítványok arra voltak szánva, amit a Lembergben az elutazás előtt még megkapott hasonló bizonyítvány is célozott, hogy a szegény kis család a felségtől némi nyugdíjat, avagy kegydíjat kaphasson, aminek az elnyerésére tett lépések azonban, sajnos, eredményre nem vezettek, jóllehet Glatz is fel-
említi a hitújítás háromezredes emlékünnepeiről írott munkájához fűzött és az evangélikusok helyzetéről szóló adataiban azt, hogy a császár kegye eddig kegydíjakat engedélyezett az evangélikus püspökök és esperesek özvegyeinek, sőt bizonyos összeget azok gyermekeinek is.

A kis családi naplónak most már az özvegy bejegyzéseit fel-

tüntető lapjain azután két felette szomorú adat olvasható, amelyek a Bredeezkyné gyöngéd szívében ütött újabb fájó és mély sebről tanúskodnak. Az elsőt az 1816. év január hó 22-ik napján jegyezte be, amikor azt írta fel, hogy: Ezen a napon esti tíz óra körül halt meg „nagyon szeretett, jó” édesanyja, sok kiállott fájdalom és szenvedés után, gyöngéden és csendesen. A másodikat pedig az 1822. év július hó 7-ik napjáról, amelyről azt örököltette meg, hogy: „Meghalt jó atyám, elerőtlenedésben. Adjon az Isten nekem egykor örvendetes viszontlátást előrement szerettemmel!”

Ami a két szülő halálesete felett érzett igaz gyermeki fájdalom e kezdő időpontjai közé esik: az a két reményteljes gyermek fejlődése s különösen lelki gyarapodása felett érzett igaz öröm és megelégedés volt. . .

Különösen a kis Matild volt az, aki elmondhatatlan örömet nyújtott szép lelki tulajdonságainak gyönyörű bimbózásával és virágbaszökellésével. Hogy milyen páratlanul szép érzelmek lakták édesanyja iránt annyi hűséggel telt gyermeki lelkületét, annak legszebb bizonyítéka egy, már szintén régen elsárgult levél, amelyet ebben az időben írt és amely biztonnal sok könyvet csalt a hű anyaszemnek pilláira. Ez a kis levél, amely valóban méltó volna arra, hogy a mai kornak a gyermekei minél inkább megismerjék és megtanulják azt, fordításban a következő volt: „Drága, nagyon szeretett jó Anyám! Az új évre örömet óhajtván szeretni, átnyújtom szívbeli kívánataimat, szeretetem és hálám csekély emléke gyanánt, írásban. Megindult szívvel ismerem el azt a határtalan jóságot, amellyel zsenge gyermekkorom óta minden nap a jótétemények minden fajával elhalmozott s szellememnek fejlődését és szívemnek nemesítését gondozta. Oh, ha módomban állana az, hogy ezt a tanúsított végtelen anyai szeretetet viszonozzam és arra magamat teljesen méltóvá tegyem. A mai naptól kezdve minden erőmet igénybe akarom venni arra, hogy szorgalmammal, engedelmességgemmel és jó magaviseletemmel megbizonyítsam, hogy nem ismerem nagyobb szerencsét az anyám megelégedésénél. Minden nap kéni fogom az Istent, hogy az én szeretett édesanyámat az ő leggazdagabb áldásaival jutalmazza meg és neki a szerencsés életéveknek még hosszú sorát ajándékozza! Minden vállalkozásai a saját boldogságára végeződjenek; mert anyám boldogsága: az enyém is! És ez az én kívánságaimnak a legfőbb célja!”

Igazán nem lehet nehéz elképzelni azt, hogy milyen kincsekkel lehetett telve az az anyai szív, amely ilyen érzelmekre és azoknak ilyen gyöngéd módon való kifejezésére tudhatta nevelni egyetlen leányát.

Idő múltán, az 1825. év június hó 25-ik napja ismét gyászhozó volt a kis család életében, Ezen a napon halt meg Bredeczky Mátyásné Leibiczon, életének 86-ik évében.

Majd újból nyugalmasabb idők következtek, Móricz, akiben az érzékeny szív melegségével szintén szép tehetségek párosultak, az eperjesi evangélikus főiskolában való s az anyakönyvi adatok szerint az 1818. év szeptemberében megkezdett tanulás után, gyakorlati életpályára határozta el magát s kereskedővé lett- Kiképzése céljából Kassára ment, ahol az Oszvaldt Sámuel kiváló kereskedőcéhez lépett be. Ott, már kezdetben is, igazán nem alkalmazottként, hanem valóságos családtagként bántak mindig vele, aminek oka nemcsak az ő hűséges alkalmazkodásában, hanem bizonytalán abban is volt keresendő, hogy a nagyanya családjá, a Dierner-család, régi jó viszonyban volt az Oszvaldt-családdal és ezt a hosszú idő óta fennálló köteléket kiterjesztették reá, a kezdő ifjúra is. Végtelenül rokonszenveztek vele s főképen nagy mértékben kitüntették legteljesebb bizalmukkal. Csakhamar kizárólagos intézője lett a közönség kiterjedt támogatásában részesült jóhírű üzletnek.

Idők multán a nevezett családdal a viszony még bensőbbé változott, amikor Bredeczky Móricz Oszvaldt Sámuelnek és feleségének, született Hosztody Annának leányát, Oszvaldt Anna Emiliát, az 1840. év május 31-én feleségül nyerte. Ez a házasság, amelynek megkötésénél eskető lelkészként ismét csak Stihwarz szerepelt, azonban szintén csak rövid ideig állott fenn, mert már az 1844. év október hó 24-ik napján az akkor 24 éves ifjú nő tüdőbajban elhalt s a fiatal életkorú, de az életnek különösen fájdalmas tapasztalataiban már öreggő vált férj özvegyen maradt. Ebben a minőségben még éveken át élt ott, feleségének szülőinél, az ő kereskedésüket vezetve hűségesen tovább is, míg nem mikor az 1849. augusztus 19-én elhalt férjét túlélt Oszvaldtné is jobblétre szenderült: végrendeletében annyira becsült vejét tette örökösévé, aki, amikor már becsületes munkájával jelentékeny vagyont szerzett s Bécsben, majd Eperjesen s végül Kassán szerény visszavonultságban élt, az utóbbi helyen 1895. június 22-ik napján végezte be áldásos életét és pedig úgy, hogy

jelentékeny vagyonának örököseivé egyetlen nőtestvérének gyermekeit tette és hogy az eperjesi két evangélikus egyháznak is jelentékenyebb összegeket hagyományozott.

Ez az egyetlen nőtestvér a kis Matild volt, aki, mint már anyjához írott levelének említésénél érintettük, a gondos anyai nevelésnek áldásos hatása alatt, testben és lélekben egyre szebben és mindenkit gyönyörködtetőbben fejlődött.

Az ő élete sokkal változatosabb s még áldásdúsabb volt, mint bátyjéé s a megőrzött kis családi napló ezentúl erről beszél a legtöbbet. Az erről szóló adatok kétségtelenül megérdemlik, hogy mi is valamivel hosszabban foglalkozzunk velük.

Tízennyolc esztendő telt már Bredeczkynk özvegye Eperjesen, mikor az 1830. év júniusának 3-ik napján, a legtisztább anyai szív édes örömeivel azt jegyezte be a kis naplónak e napra szánt lapján, hogy: Ezen a napon jegyezte el leányomat: Matildot, Krayzell „tanár úr”. „Isten! Légy velük és áldd meg őket!” Az 1831, év január hó 23-ik napján, melynek szép jeligéje az, hogy: „Aç legyen legédesebb örömed, hogy másokat megörvendeztessél”, már azt olvashatjuk a kis napló bejegyzései között, hogy ezen a napon kötött házasságot az akkor életének huszadik évében levő Matild „Krayzell professor úrral” s hogy: „Aç Isten adjon nekik szerencsét és áldást frigyükben s engedje, hogy mindenkor egy szív és egy lélek legyenek ...”

Erről az eljegyzésről s illetőleg az ebből fakadt boldog házasságról említésre méltó az az adat, hogy a Sennovitz Mátyás annyira méltó utódja: a híres Schmidt András, aki feleségével: Liptay Vilmával, évtizedeken keresztül az eperjesi elemi oktatás ügyének s utóbb leánynevelés ügyének, áldottlelkű s mindenkivel szeretett és becsült apostola volt, sőt aki évek hosszú során nemesszívú, lelkes titkára volt a régi „Eperjesi jótékony nőegylet”-nek is, volt az, aki Krayzell András nevében a Bredeczky Matild megkérésénél szerepelt., Schmidt András sokszor szerette elbeszélni azt az erélyes gondozást, amelyben a bájos ifjú leány anyjától részesült s amely eleinte bizony arra vezetett, hogy az ő közvetítésével fellépett kérés is első ízben az anya részéről kedvezőtlen választ kapott, mígnem a jeles ifjú tanár körülményeinek részletes megismerése után az anyaszívnek boldogító beleegyezése és áldása is bekövetkezett.

Krayzell András Bártfán született az 1800. év szeptember hó 23-ik napján, ahol édesatyja szintén tanár volt. Tanulmányait

Eperjesen és Sárospatakon végezte. Egyideig nevelő volt a Kazinczy-családnál Regmeczen. 1826-ban (jul. 5.) választották meg tanárnak az eperjesi ősi főiskolához, ahol annak egyik legeredmesebb és leghíresebb tanáraként és a főiskola ügyeinek intézésében is a legtevékenyebb és legjelentékenyebb munkásként működött. Irodalmilag is számos jeles művet hagyott hátra. Különösen emlékbeszédei és emlékkölteményei azok, amelyek kiemelést érdemelnek.

Az új kis családnak első gyermeke az 1832. év március hó 24-ik napján született s hogy ennek keresztelésénél az ifjú anya az oly korán elhunyt első testvérére gondolt, annak bizonyosságul szolgál az, hogy ő is a Ferdinánd nevet nyerte. Azonban már ennek az évnek április 1-ső napjáról azt jegyezte be a kis családi naplóba az özvegy Bredeczkyné, hogy: „Első unokácskám meghalt! Pihenj szelíden, te kis angyal! , . .”

Az oly gyorsan elmúlt örömnök pótlásául 1833. augusztus hó 14-én ismét egy kis gyermek köszöntött be a csendes családi hajlékba, akit Aurél Sámuel névre kereszteltek és aki, mintha a jó Isten végzése szerint, különösen meg is érezte volna azt, hogy a nagyapa nevét becsületben kell megőriznie és tovább viselnie: úgyis, mint még csaknem gyermekkorában, szabadságharcos, valamint mint utóbb Sáros vármegyének, az orvosi irodalom terén is, érdemeket szerzett, kiváló tisztí főorvosa s úgyis, mint a hazai közművelődésnek és emberbaráti ügyeknek többszörös kitüntetést is nyert buzgó munkása, szintén büszkesége lett családjának.

Utána a kiváló gyermekeknek egész sora következett, akik nemcsak a családban szerettek örömet és meglepedést, hanem a köz és társadalmi élet terén is úgy maguknak, mint az egész családnak is csupán elismerést, tiszteletet és megbecsülést vívtak ki. Jenő, aki a Bredeczky Móricz vezetése és irányítása alatt utóbb derék kereskedővé s majd takarékpénztári vezérigazgatóvá lett; Klotild, aki utóbb Bartus Boldizsárnak, a Sztáray grófok jószágigazgatójának lett a felesége; Oszkár, aki majdan a gróf Dessewffy-családnál volt jószágigazgató; Kálmáni, aki az Eperjesi Takarékpénztárnak főtisztviselőjeként működött; Aladár, aki kezdetben ügyvéd volt, majd pedig Eperjes sz. kír. városnak tanácsnoka s később polgármestere; s Ottó, aki a gróf Andrássy-család gazdaságában volt uradalmi intéző. Közben volt még egy kis fiu: Imre is, de ő már nyolc éves korában meghalt.

És a nagymértékű tanári elfoglaltság, az ezzel összekapcsolt jövedelemnek szűkös volta s nemkülönben a gyermekek nagy száma sem tartotta vissza a derék ifjú párt attól, hogy időt, sőt az áldozatra anyagi javakat is találjon arra, hogy vele társadalmi s különösen emberbaráti ügyeknek az előmozdításán buzgálkodjék. Főképpen a régi „Eperjesi jótékony nőegylet”-nek az iratai telve vannak az adatokkal, amelyek a Schwarzné, született Pauer Johanna buzgó működése mellett, úgy Krayzell Andrásnak, mint főképpen az ő nemeslelkű feleségének, az egylet ügyeinek intézésében és előmozdításában kifejtett odaadó, szeretetteljes munkálkodásáról beszélnek. Krayzellnét csakhamar az egylet választmányának tagjává, sőt alelnökévé is választották, mely utóbbi állásnak a viselése elől azonban kitért.

1847. június hó 20-án és 1856, március hó 8-ikán szomorú halálesetek érték az egész családot, amennyiben az előbbi napon Schwarz János Mihályné, az utóbbin pedig Pauer János Gottfried haltak el. Az özvegy Bredeczkyné e kiváló testvéreinek elhunyt *méltó* fájdalmat *keltett* a hátramaradottak lelkében, *Különösen* az utóbbinak elhunytáról tevén említést: lehetetlen kegyelettel nem érinteni azt, hogy még az 1850. év július hó 27-ik napján kelt végrendelete, melyet, a bevezetésében foglaltak szerint, azért szerkesztett meg, mert abban az időben Bécsbe, Morvaországba és Galicziába tett utazásokat, telve van a kegyeletes és jótékony-célú hagyományoknak egész seregével, amennyiben az eperjesi kórházakra, a tanulóifjúság tápintézetére, az evangélikus lelkészek segítőintézetére, az evangélikus templom harangjára és keresztjére és az eperjesi evangélikus főiskola hittani akadémiáján tanuló ifjak ösztöndíjára jelentékenyebb összegeket hagyott, valamint hogy örökösévé három testvérének: Schwarznénak, Bredeczkynének és Lojkánának a gyermekeit tette.

A hű fiútestvért kevéssel élte túl Bredeczkynk kiváló özvegye, őszinte mély gyász és fájdalom nehezedett a kis családra, amikor az 1858. év április hó 29-ik napjáról azt jegyezte be Krayzell Andrásné a családi naplónak erre a napra szentelt lapjára, hogy: „Déli tizenkét órakor halt meg feledhetetlen édesanyám, szelíden és csendesen, életének hetvenkettedik évében, végelgyengülésben. Béke porainak!”

Erről a szomorú halálesetről az a hagyomány maradt fenn a családban, hogy a szegény, gyengélkedő Bredeczkyné még halála napjának reggelén is felkelt s mint rendesen, maga húzta fel

azt a művészi szépségű öreg álló órát, amelyet Bredeczky egykoron az ő soproni eszményi barátnőjétől örökölt és amelyet a családban annyi kegyelettel őriznek ma is. Bizonytalán erőtlensége folytán azonban már nem húzhatta fel az óraművet teljesen s így az épen délben, abban az időpontban, amelyben a legjobb gyermeknek, hitvesnek és anyának tiszta lelke Teremtőjéhez szállott vissza, szintén lejárt és az óra megállott.

Az eperjesi szép fekvésű evangélikus temetőben, a Krayzell-család sírkertjében, díszes, hatalmas öntött emlék beszél felelőre s az utána bánkódó nagy szeretetről és a sírja felett örökös hűség megemlékezésről, ezekkel a sorokkal végezvén a hant alatt nyugovókra vonatkozó adatoknak a felsorolását:

*Auf des höchsten Vaters winken,
Erdenwärts die Hüllen sinken,
Himmelwärts die Geister streben,
Selig im verklärten Leben!*

S a jó anyának halála után csakhamar elköltözött utánuk, az emlékükből is annyi benső gyöngédséggel szeretett szülők után, a hú leány is, Krayzell Andrásné, született Bredeczky Matild, életének nem teljesen ötvenedik évében, hirtelen fellépett hagymázos betegségben, 1861, november 10-ik napján váratlanul elhunyt, itt hagyván kiváló férjét s szerető gyermekeit, akiknek volt szentelve egész élete szakadatlanul. Arról a megindítóan gyöngéd és önfeláldozóan gondos szeretetről, amellyel gyermekeit neveltei, ékesen szólnak azok a szebbnél-szebb levelek, amelyeket különösen legidősebb fiához, az orvosi tudományok tanulmányozása végett a fővárosban lakó Aurélhoz intézett, aki a szabadságharcban való részvétel után, nagy betegségen keresztül, Kéler Sándor családjánál nevelősködött s ezzel szerezte meg a tanulmányai folytatásához szükséges anyagi eszközöket, A gondos anyának egyik (1851, október 7-én kelt) szép levelében azt olvashatjuk, hogy: „Mindnyájan víg és derült kedélyt, erőt és kitartást kívánunk nehéz tanulmányaidhoz! Emberekre fogsz akadni, akik hidegen és szívtelenül bánnak majd veled! Ne engedd, hogy ez csökkentse kitartásodat! Annál inkább meg fogod becsülni azokat, akik téged szeretettel és részvétellel vesznek majd körül!”

Az édesanya haláláról megőrzött gyászjelentés ékes szavak-

kai adja hírül azt, hogy őt „az isteni Gondviselés erről a létről a boldog örökkévalóságba szólította”. Temetése ugyanannak a hónapnak 12-ik napján volt, a város művelt közönségének igazán általános, nagy részvéte mellett.

Őt esztendő múlt el azután, amikor az 1866. december 28-ik napja újabb nagy csapást hozott az eperjesi közismert és közbecsülésben állóit Krayzell-családra. Az evangélikus főiskola érdemes és tudós tanára: Krayzell András, ekkor végezte be hatvanhét évi földi életét. Hogy mit vesztett benne különösen az az ősi tanintézet, amelynek negyvenegy évig volt méltó büszkesége, annak hű kifejezést igyekezett adni az a nagyobbszabású emlékünnepe, amelyet a főiskola pártfogósága, az evangélikus szentegyházban, az 1867. évi március hó 25-ik napján rendezett és amelyre „a boldogultnak minden tisztelőit és barátait ezenel illeteljesen”, gyászkeretes meghívókkal hívta meg az intézet előljárósága.

A gyász emlékünnepe Jób Vendel felügyelő, Vandrák András tanár és Klavacssek Mihály dékántanár mondtak nagyszabású beszédeket s Bogsch Albert, Skripeny János és Szmik Lajos tanulók adtak elő költeményeket. Ezeket a beszédeket és költeményeket pedig, kiegészítve azokat Henszlmann Sámuelnek és Irányi Istvánnak a verseivel is, csinos kiállítású füzeiben nyomatta ki a főiskola. Az eladott példányoknak az árát az intézet építési pénzalapjának gyarapítására fordították.

Azonban, ha ilyképen bármilyen futólagosan is megemlékeztünk Bredeczkynnek hátrahagyottjairól: miképen lehetne ezek közé nem sorolnunk a legjobb barátot, az oly sokszor hivatkozott nagy Glatzot is, aki, mint maga jegyezte fel, soha sem gondolhatott arra, hogy az ő állandó betegeskedésével, az életörömmel telt és látszólag olyan jó egészségtől duzzadó barátját túlélheti, ő az, aki, saját mérhetlen veszteségének fájó érzetében, az irodalomban először adott hírt arról a nagy veszteségről, amely Bredeczkynek a halálával a tudományt, az irodalmat, a tanügyet, az egyházat és a hazát érte, mikor az „Intelligenz-*blatte der Annalen der Literatur und Kunst in den Oesterreichischen Kaiserthum*”-nak 1812. évi augusztusi füzetében, „*Verdiente Männer des Vaterlandes. Samuel Bredeczky*” címen megírta azt az első, vázlatos életrajzot, amely, egyszerű fekete fedélbe fűzve, „*Einige Züge aus dem Leben des Galizischen Superintendenten Samuel Bredeczky*” cím alatt (Wien. 1812.) különle-

nyomatban is megjelent és amelyre, annak a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában meglévő ritka példányában, ennek a munkának során oly felette sokszor volt alkalmunk (hivatkozni. Glatz az, aki csaknem elképzelhetetlenül termékeny irodalmi működésével és lelkészi, sőt az időközben elnyert főegyháztanácsosi állásával isi, nagy mértékben elfoglalva s állandó betegeskedésével küzdve: meg kellett hogy élje Bécsnek az 1808. év május 11-én a franciák részéről való bombázását s azt, hogy a szomszédos házakat a tűz pusztítván el, a lelkészi lakásokba is golyók tettek rombolásokat és hogy az ellenség a várost megadásra is kényszerítette. ő az, aki megérte azt is, hogy mikor az 1814-i „bécsi kongresszus” idején az ott időző porosz király az Istentiszteleteket szorgalmasan látogatta, a többi lelkészekkel együtt ő is kitüntetésekkel és jutalmakat kapott. Az 1816. évben, betegsége miatt, lelkészi állásától megválni volt kénytelen. Ekkor Bécsből végleg Pozsonyba akart költözni s így főegyháztanácsosi állásától is meg akart volna válni, azonban egyik kihallgatáson az uralkodó kijelentvén előtte azt, hogy gyermekei igen nagy örömmel olvassák az ő írásait és hogy nevelésük tekintetében azoknak felette sokat köszönhetnek, őt nem akarta elbocsátani, sőt tanácsosi díjazását fel is emelte, Mikor pedig az uralkodó az 1819. évben eltiltotta a külföldi egyetemeknek az ifjúság részéről való látogatását s a protestáns hittanhallgatók kiképezésére egy magasabb intézetet létesített, Glatz ekkor is igen sokat írt és tevékenykedett. 1824-ben hagyta el azután Bécsét s tanácsosi állását továbbra is megtartva, Pozsonyba költözött, ahol nemsokkal azután, hogy az 1830., évben a göttingai egyetem a hittudományok doktorává avatta, 1831. szeptember 25-én, ötvenöt éves korában megszűnt élni. A sírját díszítő emlékoszlopon ma is aranyozott betűk hirdetik nevét ő neki, a sírkő felíta szerint is, „feledhetetlennek” . . .

A Bredeczky-emlékünnap.

Annak a szakadatlanul élő hálás kegyeletnek, amely Lemberg és általában az egész Galícia protestánsainak a lelkében Bredeczkynek tiszta és annyira megbecsült emléke iránt él és amely azon az általános meggyőződésen sarkall, hogy az olyan életpálya, mint amilyen az övé: valóban mindenkire nézve csupán vezető út lehet az élet vadonában, a legékeesebben szóló bi-

zonyítéka volt az a nagyobb emlékünnap is, amelyet ottan, utolsó működésének s szomorú halálának a helyén, Lembergben az 1912. évben, tehát halálának századik évfordulójakor, dr. Kesselring lelkésznek a kezdeményezésére, olyan fényes sikerrel rendeztek.

Utánjárásunkra rendelkezésünkre állanak azok az adatok, amelyekből ennek az emlékünnapnak a lefolyását híven láthatjuk. Különösen Friedrichnek és Kesselringnek a közléseiből ismerjük ezeket alaposan. Azoknak hív összeállítására ez emlékünnap felől a következő kedves képet tárja lelki szemeink elé:

1912. december hó 1-ső napja volt az, amelyet az ottani evangélikus egyház ennek a meleg megemlékezésnek szentelt.

A templom ünnepélyesen fel volt díszítve s azt a meghatott és ájtatos hívek tömege teljesen betöltötte. A szószékkel szemben Bredeczkynek olaj festésű szép képe állott, amelyet kegyetes, gyöngéd kezek üde babérkoszorúval öveztek.

Az ünnepi beszédet dr. Pomykác Pál lelkész tartotta, aki lelkes és lelkesítő szavakkal ecsetelte az emlékében ünnepelt nagy férfiú életének folyását, aki – mint monda – egyházkerületének javára, valódi apostoli buzgalommal működött és aki oly nagy Önfeláldozással szentelte magát és összes fényes tehetségeit az ő kiterjedt körben annyira tisztelt nemes hivatala vezetésének és pedig olyképen, hogy ebben az *odaadó működésében, személyes méltóságával, fényes rábeszélő tehetségével és szívének kiapadhatatlan jóságával, valamint nemességével: mindenfelől csak szeretetet, megbecsülést és tekintélyt érdemelt ki.* Különösen kiemelte róla, hogy mily törhetlen buzgóságú előmozdítója volt az iskolaügynek s hogy lelkének ez a nagy jelentőségű érdeme őt mindjárt, lebergi hivatalának az elfoglalása után, az ottani evangélikus iskola megteremtőjévé tette.

A nagy hatást tett beszéd után Bredeczky új *emléktáblájának* a leleplezése következett, melyet az ünneplő egyház a maga hálás *érzelmeinek* a megörökítésére látható jelül, ugyancsak a templomban, a mindjárt a halála után felállított emléktábla alá, öntöttvasból, tündöklő arany betűkkel készítteten helyeztetett el.

Ennek az 50 cm. magas és 80 cm. széles újabb emléktáblának a felirata a következő:

1812-1912.

Dem treuen unvergesslichen Seelsorger,
dem gründer ihres Schulwesens,
dem weitsichtigem Förderer der ev. Kirche,
Superintendenten von Galizien u. der Bukovina:
SAMUEL BREDECZKY.

Zum hundertsten Gedächtnissjähre seines Todes,
Die dankbare evang. Gemeinde zu Lemberg.

(Magyarul: 1812-1912. A hű, feledhetetlen lelkipásztornak; iskolaügye megalapítójának; az evangélikus egyház messzirelátó előmozdítójának; Galícia és Bukovina püspökének: BREDECZKY SÁMUEL-nek. Halála századik emlékéve alkalmából, a hálás leMBERGI evangélikus egyház.)

Az ünnepnek bezáró pontja Kesselringnek a magasan szárnyaló beszéde volt. A protestánsok történetében, valamint Galícia történetében is olyannyira járatos, kiváló tudós és egyházi férfiú, saját maga végezte irattári kutatásai és tanulmányai alapján, az oltár előtt elmondott beszédjében felette érdekes és vonzó részleteket adott elő Bredeczky életéből, amelyek őt, úgy mint tudóst, mint egyháznagyot és mint embert egyaránt közel hozták hallgatói lelkéhez és szívéhez és amelyekben nem hagyta említés nélkül a Glatzsal folytatott nagyszabású levelezést, valamint a weimari szép időkben Goethével való érintkezését, sőt oly rövidre vált életének annyira megható utolsó óráit sem. A mindezeket híven jellemző szónoki mű, mint amiképen ezt Friedrichnek egyidejű feljegyzéseiben olvashatjuk, a meghatottságnak a könnyűit csalta az ájtatos hallgatóknak szempilláira.

A lelkes ünnepről mindenki mélyen megindultan s a nagy férfira és maradandó érdemeire való emlékezéssel távozott.

Már az eddigiekben is felette sok alkalmunk nyílt arra, hogy elmondói legyünk annak a végtelenül nagy és teljes, valamint őszinte és benső megbecsülésnek és hálának, amellyel Galiciában és főképen Lembergben, a Bredeczky kiváló érdemeit s emlékezetét állandóan körülveszik és olyan hűséggel őrzik napjainkban is. Ezeket az érzelmeket gyűjtotta fel iránta újból is, már idézett művében, a lengyel történetíró: Schnür-Peplowski szintén, aki őt Galícia egyik leghíresebb, legrészrehajlatlanabb és legrokonszenvesebb történetírójaként dicséri s egyszerűsége igen szellemes szónok gyanánt említi. Aki készséggel siet

megállapítani azt, hogy a Bredeczky műveit, azoknak szigorú tárgyilagossága és lelkiismeretessége folytán, a lengyel történetírók is szívesen veszik források és bizonyítékok gyanánt. És aki, mikor nagy melegséggel siet kiemelni az ő egyéniségének annyira megnyerő és szeretetre méltó voltát, egyszersmind meggyőződéssel hangsúlyozza azt is, hogy az ő lengyel nyelvre fordított művei a „Gazetta Lwowska”-nak mindenkor igazi díszei voltak, valamint hogy több kéziratának elveszése: nagy vesztesége a Galicziáról szóló irodalomnak, amelynek találó megfigyelője volt.

Azonban a Bredeczkyre vonatkozó emlékezésnek a fáklyáját és pedig főképen az ő halálának százéves fordulója alkalmával, senki sem igyekezett olyan hatalmasan és viszont olyan benső megbecsüléssel új lángokra lobogtatni, mint Lembergnek lelkében annyira kiváló és tudásában annyira alapos lelkésze: dr. Kesselring, aki egy jeles evangélikus tanítónak fiaként születvén, tanulmányait Bécsben, Leipzigban és Halléban végezte, mígnem 1909-ben Lemberg lelkésze lett, aki teljes joggal írhatta egyik legutóbbi levelében, hogy ő volt az, aki Bredeczky személye iránt mindenkor a legmélyebb tisztelettel viseltetett, valamint hogy minden szerényletség nélkül magának kell tulajdonítania azt az érdemeit, hogy: „ezt a fénylő, hitgazdag és mélytudományú személyiséget a maga áldásos jelentőségében, honfitársainak szeme elé állította” és aki, mikor Bredeczkyre vonatkozó kutatásaink idején, a szörnyű világháborúnak zajában és izgalmaiban, mint „Feldkurat” és az „Ev. Militärseelsorge in Polen” vezetője, rendes lakóhelyét el is hagyni és az annyira nyugtalan életet élő Lublínba, majd Białitzbe átmenni volt kénytelen: akkor sem szűnt meg a légkészségesebb előzékenységgel és a legmelegebb odaadással ápolni Bredeczkynek emlékezetét és gyűjteni s rendelkezésünkre bocsátani mindazokat az adatokat, amelyek a mostani nagy időkben egyáltalában csak összeszerezhetők.

Három műve van a nevezett egyházi férfiúnak, amelyek Bredeczkynek homályosodásnak indult emlékezetére épen olyan tiszta, mint amilyen éltetően meleg fényvel világítanak rá.

Megbocsáthatatlanul hiányos volna a Bredeczky-émlékünnepről szóló fejezetünk, ha ezeket a derék műveket e helyütt is figyelemre nem méltatnánk.

Az elsőt a lembergi evangélikus iskola 103-ik tanévére szóló, 1910-1911. évi jelentésében tette közé, amelyben „Superinten-

dent *Samuel Bredeczky*, der Begründer des deutsch-evangelischen Schulwesens in Lemberg” cím alatt, tömören és nagy elismeréssel szól a nagy férfiúról. Meghatottan olvassuk az ő érdemeit fejtegető és méltató szép sorokban többek között azt, hogy ha a múltnak képe a maga nehézségeivel és küzdelmeivel tárul szemünk elé, úgy fogjuk találni, mintha igazi nagy férfiaknak a vállain állanánk, akik alapot raktak mindannak, aminek, mint tulajdonunknak, örvendezünk. Az ilyen férfiaknak az emléke, akikben igazán az emberi nagyság nyilatkozott volt meg, a mi legjobb, legdrágább örökségünk, amelyet a múlt, a történelem csak reánk hagyhatott. És íme vannak nevek, amelyek oly szilárdan állanak előttünk, mint az égnek csillagai, még akkor is, ha időnként el-el tűnnek szemeink elől és emlékezésünkből! Mégis mindenkor élénkbe tűnnek ezek újra és tiszteletre, valamint háláira köteleznek bennünket. . . . Mikor pedig arról a rövid időn belül elért fényes eredményről szól, amely a leMBERGI evangélikus iskola képében a parányi mustármagból hatalmas fát növelt, milyen melegen hangsúlyozza, hogy: „Mindezekben a törekvésekben az éltető erő Bredeczky volt és ő is maradt! ...” Valóban csodálni való, – így folytatja tovább – ha meggondoljuk, hogy milyen halmazát a munkának követelte az ő egyházkerületének a vezetése és hogy milyen körültekintéssel és lelkiismeretességgel látta ő ezt el mindenkoron. De még nagyobbra nő tiszteletünk ez iránt a ritka ember iránt, ha az ő nagy számmal megírt művéből, értekezéseiből, leveleiből és feljegyzéseiből az ő meleg szívének a dobbanásait érezzük ési pedig azokat a dobbanásokat, amelyek evangélikus egyházunk és iskolánk javának voltak szentelve . . . „Milyen sok szép terv juthatott volna még megvalósulásra,- így sóhajt fel annyira Bredeczkyhez emelkedni tudó lelke – ha Kioto az ő életének a fonalát hozszabzra fonta volna.” De, mintha mély fájdalomában, mellyel oly korai elmúlásáról emlékezett, nyomban arra is reá akarna mutatni, ami a sokat vesztett lelkeknek igazi vigasztalása lehet, siet kiemelni azt, hogy: „a vetés, amelyet ennek a hű lelkipásztor-nak a keze eszközölt, olyan gazdag gyümölcsöket hozott! . . .”

Második műve, az „Evangelisches Gemeindblatt für Galizien und die Bukovina” 1912. és 1913. évfolyamaiban (11. és 12., valamint 2. számok) megjelent szép cikke: „Superintendent *Samuel Bredeczky*, Zur Erinnerung an den 100 jährigen Todestag” címen, amelyben ismét oly tisztahangú harsonával hirdeti azokat a ki-

váló és maradandó érdemeket, amelyek Bredeczkyt elfeledhetlenné tették örökre.

A száz és még több év előtti idő, amint az minékünk sokszor látszik, – így ír ennek bevezető mondataiban – nagyobb embereket, mélyebb lelkeket, önállóbb jellemeket teremtett, mint a mi mindent egyenlősíteni, ellaposítani igyekvő mai korunk. Azok a napok, amelyekben elődeink éltek, sok tekintetben tartalmasabb nemzedéket láttak volt. A keresztyén vallásosság is egész sorát mutatja a lélekerős személyiségeknek, akik nehéz harcok között küzdöttek fel magukat mindahhoz, ami lelkükben és szívükben sajátjuk volt s akik szükség és nélkülözés között, mint a tudománynak férfiai és mint a keresztyén vallásosság képviselői, korunknak valóságos világosságai voltak ... „Egy ilyen keresztyén személyiség volt Bredeczky Sámuel is”, akinek szellemi és szívbeli tulajdonságai, valamint akinek az egyház körül szerzett nagy érdemei megkövetelik, hogy mindnyájan csak szeretettel és hálával gondoljunk reá, aki olyan sokoldalú műveltséggel volt megáldva, hogy „az a jelenkor sok theologusát megszegényíthetné! ...”

Harmadik, legterjedelmesebb műve pedig az ugyanabban az időben írott: „Die deutschen Siedlungen Galiziens im josephinischen bis franziiseischen Zeitalter” című felette érdekes és tanulmányos munka, amely a történetíró éleslátásával és alaposágával igyekszik bevilágítani a múltak eseményeibe, azonban úgy, hogy a világitó sugaraknak a gyújtópontjába mindenkor Bredeczkynek érdemes és rokonszenves alakja essék.

Ennek a munkának minden fejezete beszél felőle, aki teljesen össze van forrva Galícia közművelődésének történetével, de természetesen a legtöbbet az első résznek az evangélikus egyház- és iskolaügyről szóló negyedik fejezete és a második résznek Lemberg történetét tárgyzó negyedik fejezete foglalkozik vele, akinek igen szép kivitelű arcképét is közli és pedig ugyanazt, amely a lemergi egyházban őrizett olajfestményű kép után készült és amelyet módunkban állott arra a célra szintén megszerezni, hogy az a jelen munkának is díszül szolgálhasson.

„Valóságos szerencse – így ír ebben a munkában Kesselring – a galicziai protestánsok ügyeire nézve, hogy a múlt századnak a legelején olyan férfiak, mint Paulini és Bredeczky vetették kezükbe az egyházi ügyeknek a rendjét! De épen olyan valóságos végzet ugyanezekre nézve az, hogy a két első galicziai

püspök csak oly végtelenül rövid ideig állhatott kerületének az élén . . . Mind a ketten azonban soha el nem fáradó buzgalmukkal és a reájuk bízott egyházközségeknek szellemi és gazdasági emelésével, halhatatlan érdemeket szereztek maguknak és a fellelő rövid esztendőik alatt is igazán nagyot tettek.”

S hasonlóan felemlíthetjük még e helyütt azt a kis közleményt is, amely az „Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukovina” című lapnak 1917. augusztus 1-é (15-ik) számában a derék Friedrichnek a tollából látott napvilágot s amely a Bredeczky sírjának a fentebbiekben leírt újabb felfedezéséről s arról az általános örömről beszél, amely ennek nyomán mindazoknak a lelkében fakadt, akik az ő emlékét hű szívvel tisztelik és áldják szakadatlanul!

És ezzel elértünk munkánk végére! . . .

*

„Az én életemnek az eseményei – ezt írta Bredeczky Glatzhoz, mikor utóbbinak némi rövid élettörténeti vázlat adására vonatkozó kérelmét nehezen és elfogultan teljesítette – olyan közönségesek és olyan egyszerűek, mint amilyen talán az én jellemem! És alig tudom elképzelni azt, hogy ezek, barátaimon kívül, miképen érdekelhetnének valakit. . .”

Ezekre a Bredeczky egész jelleméhez olyannyira illő szép szavakra kell gondolnunk mostan, amikor a reá vonatkozó élettörténeti adatoknak a felsorolását befejezzük!

Mítha ő maga érezte, sejtette volna a legjobban azt, hogy az életrajzi iránt való érdeklődés és az ő iránta való barátság között a legbensőbb kapcsolatnak kell szükségképen fennállania.

Ezt valljuk mi is!...

Mí azonban ezt a kapcsolatot nem abból a szempontból vesszük észre és fogadjuk el a magunk részére szintén, amelyből azt az ő önmagával szemben való nagy elfogulatlansága és az ő szerénysége tekintette, amikor a fent idézett mondatot leírta volt, Hanem éppen ellenkezőleg!

Mí azt hisszük és meg vagyunk róla győződve, hogy mindenki, aki ezeket az életrajzi adatokat közelebbről figyelemre méltatja, az lehetetlen, hogy ezekben és ezeken keresztül Bredeczkyben a hitnek és erkölcsnek tiszta, melegszívű örét, az ihletett s emelkedett lelkű egyházi férfiút, a lelkes tanítót és tanügybarátot, az irodalomért és művészetért minden áldozatot kicsinylő, világlátott, nagyműveltségű munkást, a természetnek és különösen a ha-

zai föld szépségeinek egyik leghívebb rajongóját, az odaadó hű családtagot, a törhetlen hűségű, lángoló érzelmekkel telt hazafit és az embert mindenkiben annyira szeretni és becsülni tudó, a jót egész erejéből munkálni igyekvő, igaz embert olyan határozottsággal ne ismerje meg, mint amilyen híven és élesen ezek az adatok az ő és pedig nemcsak korának viszonyaihoz mérten, hanem önmagában véve is igazán kimagasló alakját élénkbe tükrözik!

Arra pedig, aki őt ezekből ilyképen ismeri meg: lehetetlen; hogy a szónak legnemesebb és legteljesebb értelmében barátja, hűséggel szerető, sokra becsülő, hálás, igaz barátja ne legyen az ő ködbe *vesző* lényének és az ő lelkünkben annyi *méltó* kegyeletet felkeltő és kiérdemlő tiszta emlékezetének! ...

Vajha ezzel az érzéssel s ezzel a meggyőződéssel tennénk le valamenyen ezt a könyvet, amellyel egész lelkünk el volt telve akkor, amikor annak ezt a mondatát mostan leírtuk! . . .

Azzal, hogy hű barátjai lettünk Bredeczkynk áldott emlékének! ...

Dr. Horváth Ödön Bredeczky-tanulmánya.

Horváth Ödönnek ezzel a maradandóbecsű művelődéstörténeti tanulmányával két alak lép át egyszerre az irodalomtörténeti halhatatlanságba. Az egyik *Bredeczky Sámuel* evangélikus püspök és író, a másik maga *Horváth Ödön*. Az emlékezetes irodalmi munkásságú szerzőnek ez az odaadó gondol, igaz benső szeretettel írt monográfiája ugyanis amíg egyfelől tökéletes művészi világításba állítja a Múzsáknak hódoló egyházfejedelem apostoli alakját, másfelől a lelkiismeretesség és az örök eszmények tiszteletének oly meleg sugaraiban tünteti fel Horváth Ödönt, hogy az olvasó szívében a nagyrebecsüléssel együtt a rokonszenv is feltámad úgy Bredeczky püspök, mint finom jellemzője iránt.

Bredeczky Sámuel püspök pályafutása, egyénisége, munkássága annyi fényt árasztott szerte, hogy nemcsak a maga korában volt sugárkévéje az evangéliumi világosságnak és a magyar hajnalhasadásnak, hanem a mai nemzedék is lelkesedésre gyuladhat a néhai misszionárius eszményi törekvéseitől. Pályatutása impozáns medre nagyszerű erői kiáramlásának. Rövidségéért csak gazdagsága képes kárpótolni. 1772-1812-ig kerek negyven esz-

tendő. Ennyi adatott Bredeczkynek annak az igazságnak a felragyogtatására, hogy a legszebb élet; a legszebb eszmények szolgálata.

Születésének esztendeje – 1772 – a magyar újjászületés éve, A mi irodalmunkban ezzel kezdődik a fellendülés korszaka. S ennek a magvető munkát végző időszaknak Bredeczky az egyik legteljesebb fejlettségre jutó szülőltje. Bölcsője nem áll magasan, de a tisztesség fénye veti rá szelíd világát. Német-Jakabvágásán születik s a Szepesség hegyeinek fensége tanítja lelkét magasba szárnyalásra, Édesapja – Bredeczky Mátyás – tanító, kertész, orgonista. És a Bredeczky lelkén a tanítás szenvedélye, a nevelés jellemirányító gyönyöre, a mennyei harmónia keresése terem örök életre szóló gyümölcsöket.

A leibiczi, soproni, késmárki tanulóból pompás értékgyarapodásokat mutató fokozatokban lesz jenai studens, soproni polgári iskolai tanító, bécsi hittanár, podgorczei esperes, leMBERGI püspök, S a kirándulást kedvelő, könyvszerető, festményben gyönyörködő, dalosajkú ifjúból példás lelkiismeretességű szak tudós a nevelésirodalom, az ásvány- és földtan terén, becsült tekintélyű egyháztörténész, eleven érzékű szerkesztő, tömegektől hallgatott szónok és babéros író.

Egyénisége varázsa maradandó benyomást kelt a szemlélőben, hallgatóiban és olvasóiban egyaránt. Szép férfi a méltóság és belső gazdagság megnyerő vonásaival. Személyiségében az olvadó lágyság és acélos keménység végletei között az egyéni sokoldalúság színei fesledeznek ki viruló termékenységben. Jelleme a gondozó szeretet napsütésében nő nagyra s a *szeretet* legszebb nemeit sugározza vissza. Teremtője iránti szeretetének a hit ad magávalragadó szárnyat.

Hazaszeretete a szülőföldre tapadó kihülhetetlen érzésekből táplálkozik, Leibiczt, Késmárkot, a Tátrát elég egyszer látni, hogy valaki örökre megszeresse azt a földet, melyen a természet a zengő mélységektől az égi magasságokig a teremtő képzelet legigézőbb alakjaival rakott ki mindent. S Bredeczkynek ez a táj a gyermekkor tündéralmaival hímzett a lelkére valósult csodákat.

Emberszeretete a tengerek véghetlenségével mérhető. Mint gyermek és testvér hozzáfór a körötte dobogó szívekhez, A barátságot a gyermeki játékok közben tanulta és örök mécsként hagyta égve a koporsója felett. Szerelme a hűség forrásainál me-

ríti az idővel növekvő erejét. Ismerősei, tanítványai, hívei épp úgy, mint tanárai és munkatársai a lelkesült szeretet érzéseiben veszik át tőle benseje átható tüzét. Császári uralkodójától a lengyel útszélek koldusáig az emberszeretet hangjait dobogja szíve kortársai felé. Fában, fűben, virágban az élet magasztos erejét, a hegysírokból pihenő kőzetekben a Teremtő lepecsételt titkait csodálja a világegyetem isteni visszhangjainak átszellemült élvezője.

Ez a kiéghetetlen *eszményi lelkesültség* az egyénisége koronája. Az élet boldogsága és értéke azon az egy próbán fordul meg: vannak-e eszményeink? Bredeczky egész szellemi lényé egy égre lobogó láng, amit az eszményekért való sóvárgás emel a földi alacsony térségek felé. Ez a forrása bámulatos *munkaerejének*, melyet csodafinom lelkiismerete tart örökké serény éberségben. Ha van valaki, aki művésze az életidő nemes felhasználásának, akkor Bredeczky az. S ami feltűnően ösztönző példa tőle: munkája jutalmát nem keresi másban, mint abban, hogy dolgozhat. *A munka élvezet magáért a munkáért.* Élete szerencsés testbe öltöztetése annak a mondásának: Fákat ültettek, melyek a jövő századnak gyümölcsöznek.

Ebben az életelvben fejeződik ki egész munkája értéke. A Ma: a Holnap bölcsője. Bredeczky Sámuel *jelentőségét* méltatni az általános magyar szellemtörténet, közelebről az egyháztörténet feladata. Munkássága nem merül ki irodalmi területen. Viszont minden munkamezőn a magyar szellem diadalát jelenti.

Alakja bizonyos tekintetben egyedülálló szellemünk történetében. Működési terepe csak kis ideig esik Magyarország területére, t. i. soproni tanítósa korában. Ez a magyar nevelés történetírójának szempontjából bír kiváló fontossággal. Először, mert a polgári iskolai típus kialakulásánál van alapvető érdeme. Másodsor, mert a szemléltető oktatás bevezetésével s a gyermek egész egyéniségének a tanulmányi érdeklődés körébe való bevonásával tavaszi frissességet jelent a kezdődő racionalizmus időszakájában.

Irodalmi munkásságának nyelve nem magyar. Idegen környezetének s az akkori viszonyoknak megfelelőleg, legtöbb művét németül írja. De ez a körülmény, ami a magyar irodalomtörténet szempontjából nézve fogyatkozásnak látszik, épen a legszerencsésebb eszköz arra, hogy *a külföld figyelmét hazájára terelje.* Már mint jenai tanuló, nevezetes érdemet szerez azzal, hogy ki-

tünő földrajzi és földtani szaktudósok, köztük Goethe érdeklődését felkelti Magyarország természeti sajátosságai iránt s nagy része van a magyarországi ásványtani társaság létrehozásában, melynek kítűzött célja, hogy a magyar föld ásványkincseit a tudományos világ s a fejlődő ipar számára felfedezze.

Méltán keltett feltűnést és szerzője személye iránti becsülést a szerkesztésében megjelenő helyleíró művek kiadásával, mellyel ismét a művelt világnak adott életjelt arról, hogy a természeti sajátosságok feltárásában a kutató szellem lépést tart a magyar föld istenadta gazdagságával.

Pályája annyiban mutat hasonlóságot Bessenyei Györgyével és Kazinczy Ferencével, hogy ő is *a szellemi élet elevenebb lüktetésére izgat* úgy egyes csoportokat, mint olvasóit általában.

Ami egyénisége és pályája *egyház történeti* vonatkozásait illeti, az meg jelentőségét egyenesen korszakalkotó magaslatra emeli. Értem ezt különösen galíciai működésére. Nemzeti és vallási érdekek egyaránt azt kívánják, hogy a magyar korona fennhatósága alá tartozó tartományokban (Horvátország, Bukovina, Galícia stb.) magyar származású és képzettségű, hazafias egyének végeznék az egyházkormányzás és gyülekezetnevelés munkáját. Ehhez képest korunk a Bredeczky virágzásához mérve, sajnálatos visszaesést tüntet szemünkbe. *A Magyarország területén élő történeti egyházaknak Istentől rendelt feladata, hogy a hazánkkal kapcsolatos országrészekben a népek művelését és krisztusi vallásban való nevelését apostoli küldetésüknek tekintsék!* A mi jövőnk abban a mértékben fordul a szerencsés fejlődés felé, amilyen mértékben sikerül a Kárpáton túli népek krisztianizálása,

Bredeczky Sámuel ennek a kornak az előfutára. Amire Széchenyi István tette figyelmessé nemzetét, hogy szellemi és gazdasági fennhatóságunkat terjesszük ki a balkáni népek felé – Bredeczky abban a törekvésben állította elibénk példává élete utolsó részének munkásságát. Lehetett volna belőle is Szarvas iskola-telepének tanára, hiszen hívta a nagy Thessedik Sámuel. De ő isteni feladatnak tartotta az állati sorban tengődő Galícia evangélikus és református lakosságának iskolázását és a vallás-erkölcsi nevelés útján emberi méltóságra emelését,

Ily módon válik Bredeczky kitűnő típusává az *európai misszionáriusnak*. Nem az óceáni szigetek vad népei közé indul, csak az osztrák császár holicsi alattvalói közé, de *ugyanazt a munkát végzi, amit a nagy hittérítők Afrikában vagy Grönlandban*. Elmé-

leti képzettsége, szellemi kiválósága mellett nagyszerű gyakorlati érzelmi teszik képessé hivatása mintaszerű betöltésére. A nagy misszionáriusok is rendszerint a bennszülöttek anyagi viszonyainak, gazdasági helyzetének javítása közben jutnak el a szív kincseinek feltárásához. Ez adja kezébe a lét és nem lét kérdései megoldásának a kulcsát Bredeczkynek is.

Amerre jár Galícia szakadékos erdein, úttalan pusztaságain, a helyrajzi, földrajzi, néprajzi, gazdasági viszonyok kötik le érdeklődését, hogy aztán mint szónok annál közelebb férközhessen a lelkekhez és elméje fényével, kedélye melegével, jelleme kristály tisztasága val, törekvései léleknemesítő erejével szántson új szántást egész nemzedékek elé és a kultúrintézmények (iskola, sajtó, kórházak) kiépítésével terelje a fejlődés irányába a nemzeti és egyházi életet. Tipikus hittérítőegyéniség, született miszcionárius, akinek pályája nagy hajlásai csak arra valók, hogy minél több és minél takartabb néprétegbe vigye be személyisége csiszolt fényével, szerető pásztori szíve sugárzásával, a hit- és erkölcsi élet jellemnevelő indításait.

Maga a nagyemlékeztető püspök élete, ahogy azt *Horváth Ödön* rendkívüli szorgalommal az olvasó elé állítja, egyike legszebb szellemtörténeti rajzainknak oly korból, melyben nyugaton Goethe áll a haladás élén, nálunk Kazinczy keltegeti a klasszicizmus időszakát, az egyházban pedig a késői pietetizmus enyhe fuvalmaí védik a vetést a racionalizmus dermesztő áramlata ellenében. Annak a tiszteletet keltő irodalmi munkásságnak, mellyel Horváth Ödön írta be nevét az emlékezetbe, alig lehetne nagyszerűbb befejezést képzelni, mint ez a benső szeretetből lelkezett, tudós alaposággal és vonzó szépséggel írt Bredeczky-tanulmány, melyben az életíró nyilván elérte az alkotói tökéletesség fényes magaslatait.

Hogy pedig munkája nyomtatásban is megjelenve a magyar szellemi élet közkincsévé válhatott, azért özvegye páratlan áldozatkészségét illeti hála és elismerést Magam részéről boldog vagyok, hogy szülőföldem völgyén, munkás visszavonultságában megismerhettem öméltóságát és sok-sok fény hullott életemre abból az elragadó szeretetreméltóságból, mellyel Horváth Ödön életének, nemes szívének napja leáldozásáig múzsája tudott lenni, elköltözése után pedig kézirati hagyatéka tetszetős kiállításban való kiadásával tette mindnyájunk lelkében elevenebbé Horváth Ödön szép emlékeztetőt.

Horváth Ödön – hitvesével együtt – még csak abban is örököse a lengyel földön nyugvó nagy püspök lelkének, hogy a Tát-rát ugyanazzal a sóvárgó rajongással szereté, mint a hű Bre-deczky. Legbensőbb barátai is azokból kerültek ki, kik a magyar Tátra legfinomabb érzésű csodálói. A tudósok közül *Berzeviczy Albert*, a költők közül *Várady Antal*, a festők közül *Katona Nándor*. Hadd írjam ide befejezésül Várady Antalnak egy Tátraházán kelt gyönyörű verséből, a *Búcsú-ból* e hozzájuk szóló sorokat:

*Alkonyfény száll a roppant sziklagátra,
Mit Isten országcímerül emelt. . .
Isten veled, – csodás fönységű Tátra!
Munkára föl! Megyek. Időm letelt!
Egy kézszerítés, – édes jó barátok,
Ödön, Aranka – vígan éljetez,
Közéig a válás. Isten véletek!*

Horváth Ödön és Várady Antal azóta csakugyan elment-Idéjük letelt. Munkájuk ím befejeztetett. Mi pedig az özvegygel az emlékezés tiszta érzéseivel nézünk a Kárpátok felé s a Tátra ideérező lehelletéből szívjuk lelkünkre az örök magyar tavaszok éltető illatát. És szeretettel nyújtjuk az olvasónak ezt a meleg szívvel készült könyvet.

Mád, 1925. március.

Hegyaljai Kiss Géza.

X. Használt művek.

Allgemeine Literatur-Zeitung. (Megfelelő számai.)

Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthums. (Megfelelő számok.) Ehhez: Intelligenzblatt der Annalen der Literatur und Kunst.

Annalen der Österreichischen Literatur. Herausgegeben von einer Gesellschaft inländischer Gelehrten. 1802.

Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Budapest. 1888.

Bartolomeides László: Memorabilia Provinciáé Csetnek. Besztercebánya. 1790.

Berzeviczy Albert dr.: A középső felvidék szerepe tudományosságunk történetében. Beszédék és tanulmányok. I. köt. 415-462. lap. Budapest. 1905.

- - Régi emlékek, Budapest. 1907.

Bielschowsky Albert: Goethe sein Leben und seine Werke. XVII. kiad. München. 1909.

Braun Lilly: Im Schatten der Titanen. Stuttgart. 1912.

Bredeczky Sámuel: művei, kéziratai, naplói, jegyzetei, levelezései, okiratai és emlékkönyvei,

Bruckner Győző dr.: Késmárk sz. kir. város műemlékei, Eperjes. 1908.

- - A szepesi szász nép. Budapest. 1913.

Divald Kornél: Magyar városok művészete. Eperjes templomai. Adatok Rombauer János festőről. Budapest. 1904,

Eckermann János Péter: Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens. Leipzig,

Eöttevényi Nagy Olivér dr.: A Győr sz. kir., városi ág, hitv. ev. ker. egyházközség története, Győr, 1905,

Fináczy Ernő dr.: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, Budapest. 1899,

Frank Gusztáv: Die Jenaische Theologie in ihrer geschichtlichen Entwicklung, Leipzig, 1858,

Friedrich Gyula: Auffindung des Grabmales des weiland Super-

intendenten Samuel Bredeczky. Ev. Gemeindeblatt für Galizien und die Bukovina. 1917. évi. 15. sz. *Gaal Jenő*: A falu gondozása, Thessedik Sámuel élete, alkotása és művei. Budapest. 1918.

- - Egy elfelejtett nagy emberünk, Thessedik Sámuel emlékezete. Budapesti Szemle. 1918. áprilisi füzet. 17-42. 1.

Gemeinnützige Blätter. Zugabe zur vereinigten Ofner und Pester Zeitung. 1812. évf, dec, 20-í CIL szám.

Geszteiyi Nagy László dr.: A falu gondozása. Thessedik Sámuel élete, alkotása és művei. írta Gaal Jenő. Protestáns Szemle« 1918. évf. 211-216. lap.

Glatz Jakab (névtelenül): Freymüthige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland. Teutschland. 1799.

- - Einige Züge aus dem Leben des Galizischen Superintendenten Samuel Bredeczky. Wien. 1812.

- - Nachrichten über die Feyer des dritten Jubelfestes der Reformation in den sämmtlichen kaiserl. königl, Oesterreichischen Staaten im Jahre 1817. Wien. 1818.

Goethes-Werke. Nach den vorzüglichsten Quellen revidirte Ausgabe. Mit Einleitung und Anmerkungen herausgegeben von S. Kalischer. Berlin. Gustav Hempel. 34. köt. Naturwissenschaftliche Einzelheiten.

- - Aus meinem Leben. Wahrheit und Dichtung. Stuttgart. 1867.

Götz Frigyes: Geliebte Schatten. Bildnisse und Autographen von Klopstock, Wieland, Herder, Lessing, Schiller, Goethe. Mannheim. 1858.

Grafl Emil: Die Begründung der ev. Gemeinde in Lemberg und ihrer Anstalten. 1778-1878. Zur Jubelfeier ihres 100. jährigen Bestandes am 29. September 1878, Lemberg. 1878.

Haan A. Lajos: Jena Hungarica. Gyula. 1858,

Hain Gáspár: löcsei krónikája. Kiadja a Szepesmegyei Történeti Társulat. Lőcse. 1910-1913.

Halassy Mihály (Névtelenül, a Bredeczky Sámuel költségén): Beschreibung der gegenwärtigen Einrichtung der Evang. Bürgerschule in Oedenburg, abgefasst im Januar 1801. Sopron.

Härtung Ernő: Vom tätigen Leben. Goethes Briefe aus der zweiten Hälfte seines Lebens, Düsseldorf u, Leipzig, 1907.

Hinschius Pál dr.: Allgemeine Darstellung der Verhältnisse von Staat und Kirche. A Marquardsen-féle Handbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart c. műben. Freiburg i. B. 1887.

Hörk József: A Sáros-zempléni ev. esperesség története. Kassa. 1885.

— - Az ev. tiszakerület püspökei. Kassa. 1888.

— - Az eperjesi ev. ker., Collegium története. Kassa. 1896,

— - Farkasok a juhok között, Budapest. 1896.

Horváth Ödön dr.: Protestáns vallásfelekezeti által, fenntartott jogakadémiák. A felső oktatásügy Magyarországon c. műben. Budapest, 1896.

- - A sárosvármegyei jótékony nőegylet múltja és jelene, Eperjes. 1897.

— - Egy régi gyűjőívről. Eperjesi lapok. 1917. évf., 20. sz.

— - Száz év előtt. Eperjesi lapok. 1917. évf., 47. sz.,

— - Apróságok Bredeczkyről. Eperjes. 1916.

— - Dr. Krayzell Aurél. Az eperjesi Széchenyi-kör évkönyve. 1900. Eperjes. 1901.

Hrabovszky György: Gymnasiologia. Kézirat a soproni ev. lyceum könyvtárában.

Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich. Wien u. Leipzig. 1880. évtől.

Katona István: História eritica Regum Hungáriáé Stírpis Austriacae. Tom. XXIII, Buda. 1817.

Kesselring Rezső dr.: Superintendent Samuel Bredeczky, der Begründer des deutsch-evangelischen Schulwesens in Lemberg. Bericht über das 103, Schuljahr 1910-1911. Lemberg,

- - Superintendent Samuel Bredeczky. Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukovina. 1912, évf., 11. és 12. szám és 1913, évf., 2. szám, Stanislaw.

- - Die evangelischen Siedelungen Galiziens im josephinischen bis franziseischen Zeitalter, Lemberg, 1912,

Kis János: Emlékezései életéből, Budapest, 1890,

Kölesy Vincze Károly és Melzer Jakab: Nemzeti Plutárkus vagy a Magyar Országban és ahhoz tartozó Tartományokban élt Nevezetes Férfiaknak Életírásaik, IV, darab. Bredeczky-ről szóló cikk, 234-252, lap. Pest, 1816.

- Korabinsky János Mátyás:* Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Pozsony. 1786.
- Kultsár István:* Hazai Tudósítások. (Megfelelő számai.)
- Lenz János György dr.:* Schriften der Herzoglichen Societät die gesammte Mineralogie zu Jena. I-III. köt. Jena., 1804., 1806., 1811.
- Linck Gottlob dr.:* Goethes Verhältnis zur Mineralogie und Geognosie. Jena. 1906.
- Loesche György dr.:* Luther, Melanthon, und Calvin in Österreich-Ungarn. Tübingen. 1909.
- - Abriss der Geschichte des Protestantismus in Österreich-Ungarn. Göttingen. 1910.
 - - Von der Duldung zur Gleichberechtigung. Archivalische Beiträge zur Geschichte der Protestantismus in Österreich 1781-1861. Wien-Leipzig. 1911.
 - - Inneres Leben der Österr. Toleranzkirche. Wien-Leipzig. 1915.
- Meher Jakob:* Biographien berühmter Zipser. Kassa. 1852.
- Mikler Károly dr.:* Magyar evangélikus egyházjog. Budapest 1906.
- Mokos Gyula:* Magyarországi tanulók a jeni egyetemen. Budapest. 1890.
- Müllner Mátyásj* Geschichte des evangelischen Gymnasiums zu Oedenburg. Sopron, 1857.
- Nagy György:* Biographia Nagyiana. (Kézirat Darvay Zoltán paksi földbirtokos tulajdonában.)
- Neusz C. és dr. Kaiser János:* Chronik der wiener evangelischen Gemeinde Augsburger Bekenntnisses-, von Zeitpunkte ihrer Entstehung bis auf die Gegenwart. Wien. 1904.
- Palcsó István:* A késmárki ág. hitv. ev. kerületi lyceum története. Késmárk. 1893.
- Pauer Ernő:* Rede am Sarge weiland Sr, Hochwürden des Herrn Johann Wächter, stb. Gehalien am 28. Apr. 1827. Wien.
- Payr Sándor:* Nagy György és a harkai iskola II. József korában. Sopron. 1917.
- - (Lásd: Sincerus.)
- Péterfy Sándor:* A magyar elemi iskolai népoktatás. Budapest. 1896.
- Potemkin Ödön:* Sáros vármegye leírása. Pest. 1863.
- Prém S. M. dr.:* Goethes Leben und Werke. In: Goethes-Werke.

- Auswahl im vierundzwanzig Bänden. I. Band. Leipzig. III-LXXX. lap.
- Schnür-Peplowski Stanislo*: Galiciana. 1778-1812. Lemberg. 1896. (Ebben a VI. fejezet Bredeczkyről.)
- Schwabe János Frigyes Henrik*: Historische Nachricht von der Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena. Jena. 1801.
- Sincerus (Payr Sándor)*: Nemesi akadémia Harkán II. József korában. Sopron, 1916.
- - Az első magyar cukorgyár. Sopron. 1916.
- - A brennbergi bánya felfedezése, Sopron. 1916.
- Stahr Adolf*: Weimar und Jena. Oldenburg, 1852,
- Sváby Frigyes*: A Lengyelországnak elzálogosított XIII. szepesi város története. A Szepesmegyei Történeti Társulat millenniumi kiadványai. II, köt. Lőcse. 1895.
- Szelényi Ödön dr.*: Genersich János, Lőcse. 1914.
- - Régi nevelőintézetek a Szepességben. Közlemények Szepes vármegye múltjából. VII. évf. 1915. 1. szám.
- - Tessedik Sámuel élete és munkássága. Budapest. 1916.
- - Néhány lap a magyarhoni nőnevelés kezdeteiből. Nemzeti Nőnevelés. 1916. V. füzet.
- - A magyar ev, nevelés története a reformációtól napjainkig, különös tekintettel a középiskolákra. Pozsony. 1917.
- Szinnyei József*: Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete. 1472-1875. Budapest. 1878.
- - Magyar írók élete és munkái. L, IX. és XIII. köt. Budapest. 1891., 1903., 1909.
- Szlávik Mátyás dr.*: Dr. Horváth Ödön: Apróságok Bredeczkyről. Evangélikus Őrálló. 1916. évf. 26. szám.
- - Dr. Horváth Ö.: Apróságok Bredeczkyről. Protestáns egyházi és iskolai lap. 1917. évf. 19. szám,
- Tóth Sándor*: Sáros vármegye monographiája. II. köt. Budapest. 1910.
- Váczy János*: Kazinczy Ferenc levelezése, Budapest, 1891,
- Vandrák András*: Bölceleti jogtan. Eperjes. 1864.
- Vaterländische Blätter für den Österreichischen Kaiserstaat. 1808. és 1811. évf. Wien.
- Wächter János*: Predigt bey Gelegenheit der Feyer des dritten Jubelfestes der Reformation am 2, November 1817. in

dem Bethause der evangelischen Gemeinde A. C. in Wien. Wien. 1817.

Wächter János: Predigt nach vollendeter fünfundzwanzig jähriger Amtsführung. Gehalten den 11. Juli 1819. Wien. 1819.

Weber Arthur dr.: A szepesi nyelvjárás tanulmányozástörténete. Közlemények Szepes vármegye múltjából. VIII, évf. 1916. 1-4. számok.

Weber Sámuel: Zipser Geschichts- und Zeitbilder, Lőcse. 1880.

- - Szepes vármegye történelmi irodalmának bibliográphiája. A Szepesmegyei Történelmi Társulat milleniumi kiadványainak I. köt. Lőcse. 1895.

— - Geschichte der Stadt Leibitz. Késmárk. 1896.

— - Samuel Bredetzky, oder Einer der Auserwählten. Ev. Hausfreund. 1898. 23-24. számok..

- - Ehrenhalle verdienst voller Zipser des XIX. Jahrhunderts. 1800-1900. Igló. 1901.

Wenrich János György: Johann Wächter als Mensch, als Diener des Staates und der Kirche. Wien. 1831.

- - Jakob Glatz, Eine biographische Skizze. Wien. 1834.

Würzbach Károly dr.: Biographisches Lexikon des Kaiserthum Österreich. Lebensskizzen der Denkwürdigsten Personen des Jahrhunderts 1750-1850. vom Kaiserthum und seinen Kronländern. Wien. 1857.

Zeitschrift von und für Ungern. (Schedius Lajos J.) Megfelelő számai.

Zum 100. jährigen Jubiläum der evang. Schule in Lemberg. Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukovina, Stanislau. 1908. 5. szám.

Zsilinszky Mihály: Thessedik Sámuel önéletírása. Pest. 1873.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
BEVEZETÉS. Írta Berzeviczy Albert	3
I. GYERMEKKORA.	
Születése.....	6
Első neveltetése	15
II. KÖZÉPFOKÚ TANULMÁNYAI.	
Késmárkon	31
Csetneken	37
Sopronban	41
III. EGYETEMI ÉVEK.	
Előkészületek.....	63
Jenában	66
Tanárai s tanulmányai.....	76
Olvasmányai	82
Munkái	88
Az „ásványtani társaság”	106
Az egyetemen, kívül való élete.....	121
IV. TANÁRSÁGA.	
A soproni tanárság	139
Meghívása Szarvasra	147
Újítások a soproni iskolában	155
Az iskolán kívül való élete.....	170
Sopronból való távozása	186
V. LELKÉSZSÉGE S VALLÁSTANÁRSÁGA.	
Megválasztása s lelkésszé avatása.....	197
Bécsi hivatalos élete	206
Hivatalán kívül való élete.....	209
Családi naplója	227
Béctől való megválása	231
VI. ESPERESSÉGE.	
Utazás Galíciába.....	237
A galíciái viszonyok	243
Krakói élete	254
Krakóból való távozása	277
VII. PÜSPÖKSÉGE.	
A lembergi állás elfoglalása	281
Házassága	291
Hivatalos élete.....	298
Lembergi irodalmi munkássága.....	324
Családi élete.....	339
Halála és temetése	364
VIII. FÜGGELÉK.	
Bredeczky hátramaradtjai	
A Bredeczky-emléktünnep	393
IX, <i>Horváth Odön Bredeczky-tanulmánya.</i> Irta Hegyaljai Kiss Géza	400
X, HASZNÁLT MŰVEK.....	406